NAŠE ŘEČ.

LISTY
PRO VZDĚLÁVÁNÍ A TŘÍBENÍ JAZYKA ČESKÉHO.

VYDÁVÁ
III. TŘÍDA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ.

*

REDAKČNÍ RADA:
VÁCLAV ERTL, EMIL SMETÁNKA, JAROSLAV VLČEK,
JOSEF ZUBATÝ.

*

XXII 252/7
3349

ROČNÍK SEDMÝ.

*

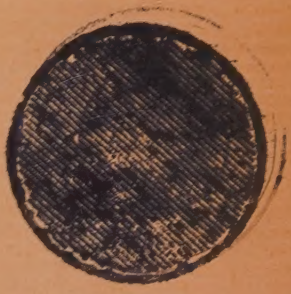

Gymnasium in Pilsen.
Gymnasium v Plzni.

NÁKLADEM ŠOLCE A ŠIMÁČKA, SPOLEČNOSTI S R. O.
V PRAZE II., JERUSALEMSKÁ 11.
1923.

OBSAH.

ČLÁNKY.

	Strana
Ertl Václav, Co je to člověka	1
Flajšhans Václav, Něco o mluvě Husově I.	65
— — II.	129
— — III.	257
Profous Antonín, Klenčí, či Kleneč pod Čerchovem?	193
Zubatý Josef, Co je to zoun?	225
— Počínati, začínati, končiti	97
— Před časem, po čase	289
— Starý strom se nedá ohnouti	161
— Zdraviti, pozdraviti	33

DROBNOSTI.

Během	71
Čaroděj (V. Flajšhans)	42
Jak se měnívají jména	295
Je mi dvacet let, jsem stár dvacet let	15
Je péče o mládež tresťná?	48
K výkladům o postavení slov příklonných (V. Flajšhans)	297
Kapesník, květináč	265
Klenčí či Kleneč? (Archivář Fr. Teplý)	236
Končiti, skončiti, dokončiti. — Klenčí (J. Š. Baar)	111
Končiti, skončiti (se), začínati (se)	140
Kraslice (V. Flajšhans, Red.)	109
Kraslice	177
Měštka, měšťka	167
Na dranc, drancovati	234

Strana

Napadlo mne, napadlo mi (Z.) 44
Nominativ místo vokativu v hovorové češtině (V. Mathesius) . . . 138
O věci samé sebou jasné 69
Pokorné sloveso 75
Rostenec 264
Rostenec, rostenka 206
Ses, sis (V. Kebrle, E.) 171
Slečna 141
Syrový, surový 204
Širší než delší 107
Ten který 133
Trnoť, trpaslík 262
Troja, Julia 18
Žebř m. řebřík, žebřík 294

POSUDKY A ZPRÁVY.

Arnold Edv., Světlo Asie. Přel. F. Prachař (F. Krsek) . . . 178
Hanuš Otakar, Lačné ženy (Z.) 20
Klenot B., Abecední ukazatel správných tvarů a vazeb českých (E.) 268
Mazon André, Grammaire de la langue tchèque (Bohuslav Havránek) 298
Neubauer Jan, Nekonečný prostor a jeho světy ve skutečnosti (V. Musil) 238
Novák Viktor, Adolf Heyduk (V. Nerad) 48
Opravil Ant., Nová sbírečka chyb v naší úřední češtině (—l.) . . 150
Pražák Albert, Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu (Bohuslav Havránek) 75
Wízek Jaroslav, Praha (—l.) 210
Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky a o státním soudě (E.) 142
Żeromski Stefan, Snobizm i Postęp (J. Menšík) 112

*

Návštěvou u novin. 9. Rudé právo (S.) 26
10. Lidové noviny (S.) 56

*

Z našich časopisů 60, 86, 123, 152, 185, 246, 279

HOVORNA.

Ať si říká kdo chce co chce 306. — Bezčetný 253. — Beznáročný, nenáročný 187. — Bobek 154. — Brázdim 217. — Buchlov 253. — Bytost Odysseova, který... 218. — Bzenec 125. — Cárati 254. — Cíl 187. — Co je to za člověka? 187. — Čapnouti 154, 306. — Časy 187. — Čtyrramenný 280. — Div divoucí 306. — Dle 126. — Dluh za někým 92. — Dohoditi 254. — Dchromady 280. — Dovědětí se 188. — Drátťažna 62. — Drbohlav 218. — Duál; s - z 219. — Drnomistr 92. — Firmy 280. — Foch 306. — Hejble 307. — Hostivice 281. — Hrany, hrana, hranice 308. — Chasník 154. — Chmel 189. — Choditi maminkou 93. — Je mi x let 93. — Jich, jejich, svůj, čí 220. — Jirsík 282. — Kal 155. — Kapitolní, kapitulní 308. — Kasárna 254. — Kbel 309. — Klanečník, rátoň 62. — Kletečka 282. — Kolem, kol, okolo 221. — Koloděje 189. — Kožišník 282. — Kudla 93. — Kufr 282. — Kulomet 155. — Kunt 155. — Kus 254. — Kuťalák 283. — Květináč 309. — Láry-fáry 126. — Legrace 126. — Liberecko-jablonecký 29. — Loket 63. — Lyžec 94. — Maďarčina 155. — Mancáry 156. — Marast 309. — Maslouch 189, 310. — Motýl 310. — Na 255. — Na místě 190. — Na plně 63. — Naříkati 94. — Nátoň 156. — Navoliti se 156. — Nechtělně 283. — Nová -enka 255. — Obyvatel 283. — Oupor 310. — Pačmáky 127. — Parobek 156. — Patentní 95. — Patřičný 157. — Pěčín 255. — Pedagog 284. — Pěš 284. — Petlice 311. — Petrů, Petrův, Petrůj, 63. — Platenka 127. — Plzeňsko 222. — Polka 157. — Pořád 285. — Potáceti se 285. — Potkan 157. — Povidla 311. — Povinnosti sobě uložené 127. — Pradlec, pradlák 158. — Předsevzíti 286. — Představiti 223. — Příchod 29. — Pro vlast 311. — Půhon 286. — Puška 158. — Rašín 223. — Remeš 190. — Rodiče 286. — Rozjímati 312. — Rozpuštěný 159. — Rozvidnit sa 63. — Rujný 95. — Samostatný na cizině 312. — Sebevrahyně 287. — Skučeti 96. — Slušeti 287. — Sluzej 30. — Směrnov 190. — Sokolovna 255. — Sólový kapr 31. — Spasen 190. — Stativo 128. — Steh 287. — Strachy na Lachy 128. — Stránský 224. — Strýc 64. — Supinum 312. — Syrový, surový 313. — Šamrle 287. — Širší než delší 313. — Šmolka 287. — Šťabák 31. — Švec 224. — Teprv 64. — Těšnov 159. — Tkaloun 313. — Tlešťka 313. — Třebohostice 314. — Tu máš! 256. — Tucet 96. — Učiliště 128. — Uvázati koně o sloup 159. — Vlastniti 96. — Vlys 256. — Vojště 199. — Výměrkovati 314. — Vytasiti se 288. — Vzdělávací 32. — Zákonný 314. — Zapomenouti

288. — Záponka 192. — Zasloužiti 192. — Zastavitelný 96. — Zastávka 159. — Zauhlovárna 159. — Zdá mi se 192. — Zkusmo 64. — Zpovykati 32. — Zřetel 160. — Zvoditi 314. — Žula 288.

*

Poznámky redakční 96, 224

*

Omyly tiskové 64

*

NAŠE ŘEČ

ROČNIK VII. ČÍSLO 1.

V. ERTL:

CO JE TO ZA ČLOVĚKA?

Našim brusičům bývalo a namnoze bývá dosud zkušebním kamenem čistoty a správnosti jazykové dvojí svědectví: řeč lidová a druhé slovanské jazyky. Co žilo v ústech lidu, a zvláště lidu ve východní oblasti našeho jazyka, nezasažené, jak se říkalo, vlivy cizími, mělo už tím pečeť jazykové neporušenosti a přednost před sebe starším výrazem spisovným, který připomínal, byť jen zdaleka, výraz cizí. To pak, co žilo mimo to i v jiných jazycích slovanských, jmenovitě v polštině a v ruštině, bylo nade vši pochybnost dobře slovanské, a tedy i dobře české. Ale při jednom výraze selhával tento zkušební kámen našim brusičům docela a načisto: je to výraz *co je to za člověka?*

Výraz *co za* se blíží významem nejvíce tázacímu zájmenu *jaký*, ačkoliv se rozsahem s ním úplně nekryje, a je rozšířen nejen v obecném jazyce českém, nýbrž i v nářečích moravských a slovenských, ba co víc, je to výraz zcela běžný v polštině a v ruštině a vyskytuje se dokonce i v jazyce litevském a lotyšském. Na této široké oblasti žije ve dvojí základní formě, z nichž ku podivu právě forma východní, moravsko-slovenská, polská a ruská, stojí souznačnému německému *was für* mnohem blíže než forma česká. V nářečích českých a v jazyce obecném, odkud přes zápovědi brusičů proniká »co za« i do spisovné češtiny, zvl. lidovější, cítí se výraz »co za« při jednotnosti významu syntakticky za dvě slova, *co* za nominativ nebo akusativ, *za* za předložku se 4. pádem. Proto v záp. češtině podstatné jméno spojené s výrazem »co za« stojí na rozdíl od usu německého (»was für *ein Mensch«)* vždycky v akusativě (co za *člověka)* a výraz »co za člověka«

může býti ve shodě s tvarem zájmena co buď nominativem (podmětem nebo doplňkem) nebo akusativem (předmětem v ak.), ne však (proti něm. »was für *einem Menschen«)* v pádě jiném; je-li výraz »co za člověka« ve větě doplňkem (při podmětě *to)* nebo podmětem, shoduje se přísudkové sloveso v rodě a čísle se zájmenem co, »co *je* to za lidi« (něm. was *sind* das für Männer?). Na př.: Co pak je to za chasníka s tou bílou zástěrou? (Erb., Pís., 3. v., 303 a č.). Co je to tam za koníčky na tom našem úhoře? (Škarda, Svat. ob. plz. 68). Co pak to máme za pána? (Zelinka, Sb. lid. pod. z Berounska 34). A co ten král za královnu dostal (Suš. 757). Když si pomyslím, co to bylo za děvčici! (Němc. 4, 15). »Prosím tě,« začal zase, »co pak to kouříš za cigara?« (Ner., Mal. pov. 115) atč. Je-li místo zájmena *to* podmětem osoba první nebo druhá, shoduje se sloveso ovšem s ní; na př.: »co pak *jste* to za lidi?« Odchylky od tohoto usu českého, lidového, u spisovatelů (zvl. starších), na př.: »Co jsou to na ní (na číši) za rytiny?« (Klicp., Alman. z 1828, 144), nutno vykládati vlivem cizím, zpravidla německým.

Od usu českého, s nímž se podle Bartoše shoduje i způsob nářečí západomoravských a na Zábřežsku, liší se usus moravsko-slovenský. Ve východní Moravě a na Slovensku jest »co za« výraz významově i syntakticky jednotný, a to rázu adjektivního. Proto podstatné jméno, k němuž výraz »co za« náleží jako jeho přívlastek, je v tom pádě, který mu přísluší podle jeho platnosti větné (co je to za *člověk?*, co to máš za *sukňu?* = [skoro] jaký je to člověk?, jakou to máš sukni?), a sloveso přísudkové se pak ovšem shoduje, je-li výraz »co za člověk« podmětem nebo doplňkem (při podmětě »to«), v rodě i čísle s příslušným jménem podstatným (co to *byl* za člověk?, co *jsou* to za lidé?). Na př.: Co to za muzika hrá? (Suš. 695). Co to za vojáček byl? (t. 107). Co só to za růže? (t. 283). Cos to obl'ékła za sukňu? (Bart., Dial. sl. 516). Z adjektivního rázu moravského »co za« plyne, že se ho může užívati i v jiném pádě než v nom. nebo akus.; na př.: Co sa jím ten navyváďał za pasárů! (Bart. tamt.). Je-li podmětem osoba první nebo druhá, shoduje se zase ovšem sloveso s tímto podmětem; na př.: Co že *ste* vy za junáci! (Sušil 705.). Také v písních slovenských bývá *čo za* s nominativem, je-li podmětem nebo doplňkem; na př.: »Čo si mi, muoj milý, čo si mi za priatel? (Kollár, Zpiev. 1, 89). Čože je to, Pane Bože, za žena! (t. 1, 254) atč. V spisovné slovenštině se praxe v této věci nezdá ustálena; vyskytuje se v ní i způsob český (Neznáme, čo za človeka Slov. Pohl'. 12, 46; tak i Bernolák 5, 4070), i způsob moravský (co jsou to za lumpi?

Kukuč. 6, 198*); tak i Hattala, Ml. 190); Czambel (Ruk. 193) konstatuje a káře způsob obojí.

Adjektivní »co za«, tak jako na Moravě a na Slovensku, je i v polštině, v ruštině a v slovinštině. Na př.: Co za służba boża była w Grecyi, aż to za strachem a wstydem człowiek musi czytać (Linde 6, 695 z r. 1564). Coż to byli tam za mężowie! (t., z r. 1790). Com ja za prostak! (t., z r. 1626). Co za nauczycielowi rodzice syna mają poruczać (Slov. varš. 1, 346; jakému učiteli, arch.). Stejně běžné je *čto za* s nom. v ruštině, zvláště ve větách zvolacích a v nepřímých otázkách. Na př.: Čto eto byla za noč' i čto za nebo, čto za zvězdy! (Slov. petr. 2, 645 z Turg.). Jego spraśivali, čto jemu za pričina dala zdorovie (t.). Podobně i slovinsky: Kaj je to za človek? (Mikl. 4, 411, was ist das für ein Mensch?). A touž vazbu »co je to za člověk(a)« má, jak připomenul již Miklosich (t.), také litevština a lotyština: lit. kas tai per výrs = co (je) to za muž, místy (dialekticky), ale zřídka: kas tai per výrą = co (je) to za muže (Kurschat, Gramm. § 1468); lot. kas tas par vîru = co (je) to za muže, a naopak zřídka, dialekticky: kas tas par vîrs = co (je) to za muž (Endzelin, Lett. Gramm. 520).

Přes toto rozšíření vazby »co je to člověka (n. za člověk)« jak v nářečích českých a moravsko-slovenských, tak i v jiných jazycích slovanských byla a jest pokládána tato vazba u nás za zjevný germanismus a varovným hlasům našich brusů a oprávců, opět a opět k této chybě se vracejících, podařilo se vytisknouti ji z usu spisovného načisto; vyhýbají se jí — a to je co říci — i naši novináři a N. Ř. za šest let svého života měla jen jednou příležitost (3, 299) vytknouti ji kterémus ledabylému překladateli.

Na podobnost českého výrazu »co za člověka« s německým »was für ein Mensch« upozornil v své Gramatice (str. 280, 335) již Rosa, který poznamenal: »Nota, *co* adjuncta Praepositione *za* cum Accusativo, significat quis, quae, quid vel qualis. ut *co ge to za Knjhu*, qualis est iste liber? *co ge to za pána*, quis est iste Dominus, et eandem constructionem habent etiam Germani (touž vazbu mají také Němci). Jungmann se při první zmínce o této vazbě (I, 245 sub *co*) spokojil pochybovačnou poznámkou »an ex germ.?« (z němčiny?), po druhé (V, 432 sub *za*), podo-

*) Z Kukučinovy povídky Zápisky zo smutného domu, jejíž děj se koná v Praze; hovory osob jsou české, ale se slovakismy, k nimž patrně náleží i tento výraz. Stejné kolísání je i ve větách zvolacích, o nichž bude ještě zmínka dále; na př.: Budeže to za halena! (Vajanský 5, 248). Je to za chlapa! (Timrava-Menšík 137).

týkaje, že se vedle »co za člověka« říká často, jako u Poláků, příliš doslovně podle němčiny »co jest to za člověk?«, dokládá však: »Melius (lépe): kdo jest, jaký jest to člověk?« Domněnku o německém původu toho výrazu potvrdila však nade vši pochybnost autorita Miklosichova, který prohlásil (Vergl. Gram. 4, 411), že předložka *za* spojená se zájmenem *č'to* (co) jest německé »was für ein« a že je to germanismus, který se vyskytuje ve všech řečech slovanských kromě bulharštiny a srbštiny. Na tomto úsudku Miklosichově se pak zakládají a jeho se většinou dovolávají výklady našich brusů o této vazbě a výstrahy před ní. Námitky proti odsuzování vazby »co je to za člověk(a)« a důvody na její obranu uváděné byly většinou chabé: že se české »co za člověka« neshoduje s něm. »was für ein Mensch« (ale ve většině slov. jazyků, jakož i v nářečích moravských a slovenských je pravidlem právě vazba »co za člověk«), že české *za* není předložka, nýbrž tázací partikule *za* = zda (Hattala), že výraz »co je to za člověka« znamenal původně »co je to *místo* člověka« (Kvíčala; ale významu toho právě v starých dokl. není a význam pozdější, dnešní, těžko by bylo z něho vyvozovati) atd. Nejvážnějším důvodem na obranu této vazby byla ovšem okolnost, že je rozšířena v tolikerých slovanských jazycích, ale to bylo známo i Miklosichovi, když nad ní vynesl ortel. Proto se obráncové této vazby spokojovali námitkou, že tato vazba původu německého býti nemusí. My bychom však rádi ukázali, že původu německého — aspoň v češtině — není a ani býti nemůže.

Máme-li s jistotou říci, je-li vazba »co za člověk(a)« germanismus čili nic, nesmíme přestávati na tom, že se tento výraz shoduje formou i významem s něm. »was für ein Mensch« — co takových germanismů by bylo v každém jazyce! —, nýbrž musíme si všimnouti bedlivěji jejich vzájemného poměru, jejich vývoje, původu a stáří. A tu přicházíme především k poznání, že český výraz »co za člověka« je v našem jazyce výraz velmi starý, a hledíme-li k jeho písemnému zachycení v památkách literárních, je starší než obdobný výraz německý. Nejstarší písemné doklady pro vazbu »was für ein«, které uvádějí slovníky německé (Grimm 4, 1, 653; Weigand-Hirt 2, 1243) jsou z Lutherova překladu Nového zákona (1522), na př.: was sind das für rede, die ihr zwischen euch handelt unter wegen, und seid traurig? (Luk. 24, 17), a z básní Hanse Sachse (1558—1579), na př.: die gäst sahen mich alle an, was ich wer für ein göckelmann. U obou těchto spisovatelů jest výraz »was für ein« dosti častý a celkem ustálený, takže jeho první stopy, když začalo nastupovati v jazyce za starší *was* s genitivem nebo nom. (was Teufels?,

was Wunder?), jest hledati v době kolem r. 1500. České doklady pro vazbu »co za člověka« jsou však z doby starší, a to nejen starší než uvedené doklady Lutherovy a Sachsovy, ale dokonce z doby před r. 1500.

Doklady nám známé jsou tyto: (úředníci při sporech o meze, vyslýchajíce svědky, mají) každého slyšeti zvlášť, jak jemu říkají a odkud jest, toho-li pána čili z jiné dědiny, na čem sedí a *co za statek má* (kn. Tovačovská z r. 1481, vyd. Brandlova str. 75; týmiž slovy na stejném místě i v kn. Drnovské, vyd. Brandlova str. 60). V Hádaní Pravdy a Lži téhož spisovatele (dokonč. r. 1467, tisk z r. 1539) v hlavě 55 nadepsané: »Tuto Chytrost, přečetši list s pospěchem, přijela jest k sestrám a hned šla k nim, a pověděly jí sestry, *jaká jest pře*«, čte se dále v samém vypravování: »A tak přivítavši ji, posadily sú ji a při opáčily jí a oznámily, *co jest za při* a co před sebú mají« (fol. 40 b). V Libri inform. (z konce 15. stol., vyd. Ig. Tkáč) č. 150 (159): »neviem, odkad jest, *co jest to za člověk.*«*) V Praskově vydání Tovačovské knihy ortelů olomuckých (V Olom. 1896), která obsahuje mezi jiným naučení práva olomouckého na dotazy Tovačovských z let 1430—1540, jsou tyto doklady: ale hospodář nedal se jest o to ohledati . . ., než vždy chtěl jest zvěděti, *co jest za právo otročé* (t. j. námezdní, str. 6, z doby před r. 1447); protož, milí páni, prosíme Vaše opatrnosti, račtež nám na to naučení dáti, škodilo-li by to cti Adamovi či *co by za právo bylo* (t. 9, z téže doby). Text olomouckých ortelů je sice zachován v pozdním opise, ale není proč pochybovati o tom, že výraz »co je za právo« byl už v textu původním, neboť se opakuje jako ustálená formule později ještě několikrát (na str. 19 z r. 1544 dvakrát, str. 21 z r. 1549, str. 32 z r. 1554), ale pak ustupuje formuli nové a v ortelích pozdějších se »co za« už nevyskytuje; oporou výrazu »co je za právo« jsou pak i shodné s ním stereotypní odpovědi: »protož my konšelé města Olomúce naučujeme vás *za právo*, že . . (1447), takto vás *za právo naučujeme*« (1466) a tak velmi často. Jsou tedy nejstarší české doklady pro výraz »co za« z doby kolem r. 1440. Od r. 1500 jsou již doklady hojnější a rozmanitější, a to i z jazyka živého. Z první čtvrti 16. stol. lze uvésti ještě tyto doklady: Ptal se mne pán (vypovídá Jiřík z Pulrantu), *co jest* (Hišpergar Samson) *za člověka*. Pověděl jsem, že je uro-

*) V tomto dokladě není třeba ještě viděti nynější moravské »co je to za člověk« (s nom., jako »co je to za hora«), protože ve výraze »za člověk« (za jeden člověk) se držel starý akusativ toho tvaru (jako v nč. pro Bůh, na kůň) ještě v 15. stol. (kn. Tov. str. 75, za páň člověk t. 109 a j.; v. i Geb. III, 1, 26).

zený dost, a by co vyhlášeného zvláštnieho bylo, o tom neviem (Arch. Č. 19, 222, z r. 1513). I řekla mi (tovařiška z lázně od Červené ruože) tak: »Zuvači, chceš-li prasátka jiesti?« A já jí řekl: »Jaká prasata? *Co jest za prasata?*« A ona mi řekla: »Hospodář zbil štěnce, nesl je v klíně od tisty (od čubky) i vaří je« (Erben, Výp. z knih svědomí v arch. praž. z r. 1518, Obzor 1855, 284). *Co jest to za člověka*, kněz-li? (Velenský, Rozml. sv. Petra z roku 1520, Jgm.). Další doklady z doby po r. 1525 uvádí Jgm. sub *co* a *za*.

Ale i kdyby počátek obou výrazů, něm. »was für« a čes. »co za«, spadal do t é ž e doby, nebylo by možno vykládati formu českou z formy německé, protože něm. *für* ve výraze »was für« a čes. *za* ve výraze »co za« jsou slova naprosto různá. Nebyloť německé für v tomto výraze předložka, shodná s dnešním für (jm. für etw. halten atp.), nýbrž příslovce *vor* (zachované v tvaru für až dosud v složeninách jako fürbrechen = hervorbrechen, fürbringen, fürtragen, fürbasz, für und für atd.). Proto ještě v 16. stol. (a dialekticky dosud) vedle »was für« bývá v téže platnosti *was vor*, na př. »was bringt mein alt vor neue mär« (Hans Sachs u Grimma). Východištěm něm. »was für« nejsou tedy předložkové výrazy s *für* ve významu »an der Stelle« n. »als«, nýbrž (Weigand-Hirt, s. wer) věty tázací uvedené zájmenem *was*, v nichž »für« (= vor) náleželo jako p ř í s l o v c e k slovesu určitému. Pro výklad vět toho tvaru jako »was zeigest du uns für ein Zeichen« (u Luth., Jan 2, 18) jest tedy vycházeti od vět oznamovacích tvaru »er zeigt uns ein Zeichen für (vor)«, které pak ve formě tázací zněly »was zeigt er uns für ein Zeichen?« Teprve pak, když se toto »was für« ve větách tohoto způsobu přiblížilo významem tázacímu *welch*, spjalo se úže s podstatným jménem, které ovšem i pak mělo a podrželo ten pád, jaký mu náležel podle jeho poměru k slovesu určitému: »was ich wer für *ein* göckelmann, was es *seyen* für fein gesellen, was sie euch vor *einen* bescheid geben werden.« Stopy původní vazby, která na přechodu ze střední do nové němčiny ustoupila před novým »was für« do pozadí, t. j. »was« s gen. (nom.), jeví se v tom, že subst. náležející smyslem k »was für« bývá někdy i v gen., na př. »was euch für *übels* begegne« (z rom. o Amadisovi u Grimma). Podle tohoto výkladu by tedy bylo možno ve vývoji něm. »was für« do Luthera rozeznávati zhruba tři stupně: *was* se jménem podstatným (pův. v gen., který se však časem přestal cítiti jako gen.), totéž *was* se jménem podst. při slovese určeném příslovcem *für* (*vor*), a *was für* (*vor*) se jménem podstatným v platnosti »welch«; na žádném tedy stupni se necítila ve výraze »was für« předložka *für*

s akus. Srovnáme-li s tím český výraz »co je to za člověka« se zjevným předlož. pádem »za člověka«, vidíme, že jej na žádný vývojový stupeň německého »was für« nelze zavěsiti, leda bychom předpokládali, že ten starý Čech, který by byl po prvé napodobil německé »was für« českým »co za« (a to ještě s akus. i při slovese podmětném), pokládal o m y l e m něm. für v tomto výraze za předložku;*) to by byl ovšem předpoklad absurdní, neboť původci germanismů (a vůbec výrazů přejatých) jsou právě jednotlivci cizího jazyka dobře z n a l í (často lépe než vlastního).

Původ a vývoj českého výrazu »co je to za člověka« je však proti něm. rčení naprosto jiný a můžeme ten vývoj v staré době — a to starší, než jsou začátky rčení německého — stopovati takřka krůček za krůčkem. Bylo už v článku o doplňkovém instrumentále (VI, 289) ukázáno na to, že v starším jazyce vedle doplňkového nom. a instr. bylo velmi rozšířeno *za* s akus., mnohem víc než v jazyce nynějším, a v případech, kde bychom dnes výrazu toho najisto neužili. *Za* s akus. věci bylo v stč. obvyklé nejen při slovesech jako *miti, dáti, vziti* a p. (stejně jako v něm. für etw. hân, nehmen, schicken a p.), na př. »míti za pravdu, dáti n. vzíti za odpověď« a p., nýbrž i při slovese *býti*, čehož v starší němčině, pokud vím, nebývá anebo snad jen zřídka (u Gr. dokladu není). Na př.: Tu jiného *za příčinu* nenie, než že jest mrtvá viera (Chelč. Post. 207b). To vám bude *za znamenie* (rkp. Hrad. 79b). Všecky věci jsú mi jako *za lajno* (Hád. 49a, ut stercora Filip. 3, 8). To vám buď *za přikázanie* (Ž. Otc.). Všecko konal, jak *za obyčej* jest (Pref. 58 u Jgm.). To nám jest *za příklad* (Hrub. Petr. u Jgm.). Kteří jsou nám *za stranu* odpornou byli (Bart. Kron. v L. fil. 2, 289). To buď *za jméno* příbytku mému (Háj. 26b). (Kafarnaum) bieše *za hlavu* Kalilejskéj zemi (Hom. Mat. 204a). Zvláště často »za právo«: *Za právo* jest, kterak v soudu zemském sedají (Výb. 2, 1090). *Za právo* jest při tom súdu, že . . (Všehrd 8) a ovšem také: jakož země moravská *za právo* má (Tov. 101), *za právo* nalézti, vyříci, dáti, chtíti atd. To je způsob vyjadřování nejen český, nýbrž obecně slovanský: za čudo mi bylo (srb.), eto jemu bylo za privyčku (rus.), jego żywot za wielkie podziwienie był ludowi prostemu (pol.) atd. Ve výrazech těchto a jim podobných necítí se už a není v předložce *za* význam »místo«, nýbrž výraz »za obyčej, za znamení, za právo« atd. je k podmětu (nebo předmětu) téměř v poměru rovného k rovnému a »to jest za právo« znamená bezmála, velmi často docela totéž

*) Byla by to asi podobná chyba, jako kdyby dnes někdo ve větě »er fieng an ihm etw. zu erzählen« bral slova »an ihm« za pád předložkový.

co »to jest právo«. Proto se výrazy obojího způsobu střídají často bez patrného rozdílu významového. Na př.: jenžto *hlava* nad římskú vojskú z úřadu býváše (Pass. 284), Ermolaus přijěl s ními jsa *za hlavu* mezi nimi (Leg. o des. tis. ryt.); jakž jest *obyčěj* člověčí (Alx B M. 3b), jak *za obyčej* jest (v. shora); toť *znamenie* tobě, jež (= že) mluviti nemoci budeš (Pas. 276), to vám bude *za znamenie* (v. shora); takto jest *právo* (O. z Dubé 123), *za právo* jest při tom súdu (v. shora) atd.

Začínaly-li se věty tohoto způsobu, jako často, u k a z o v a c í m *to*, na př. »to vám bude za znamenie, to buď za jméno, to jest za právo, to ten svatý muž mějieše za dielo« (Živ. Otc. 108b; = to byla jeho práce), odkazovalo zájmeno *to* na výraz, který vykládal obsah podst. jména při předl. *za*, na př. *znamení, jméno, právo, obyčej, dílo* atd., a smysl těch vět byl: to nebo takové bude znamení, to n. takové je právo, ten n. takový jest obyčej atd. K těmto větám byl tvar r e l a t i v n í: »to, co (n. jež, jakož) jest (n. mám) za znamení, za právo, za obyčej«; na př.: Chci na tom dosti míti, což mi páni za právo najdú (Tov. 32, 33); jakož mi píšeš za noviny (Arch. Č. 2, 22; vzhledem k tomu, co mi píšeš za noviny); král musil na tom přestati, což v zemi za obyčej jest (Žer., Sněm. 57) atd., a tvar t á z a c í: co jest za znamení?, co ten svatý měl za práci? atd. Význam těchto otázek odpovídal ovšem zcela obsahu vět s ukazovacím zájmenem *to*; »co je za právo?« znamenalo: »co je obsahem, podstatou práva?«, tedy skoro totéž jako otázka »co je právo?« (O póhoniech co právo Rožmb. = co za právo); »co je za obyčej?« = »v čem záleží ten obyčej? co je obyčejem?, jaký je obyčej?« Otázky tohoto tvaru »co za právo?« stýkaly se ovšem významem a střídaly se s otázkami tvaru »co právo?«, od nichž se původně lišily jen jistým subjektivním zabarvením (co se kde za právo pokládalo), které se ovšem snadno stíralo. Vznik takovýchto otázek byl usnadňován ještě tím, že některé výrazy s předložkou *za* u s t r n o v a l y, na př. *za obyčej, za pravdu* a zvláště *za právo*, a jistě nechybíme daleko od pravdy, vyslovíme-li domněnku, že právě otázka »co jest za právo« byla východištěm a vzorem otázek podobných. Není pochybnosti, že v právním jednání, kde se tak často užívalo formule »jest za právo, máme za právo, vyříkáme za právo« atd., bylo nejvíce příležitosti k otázce »co jest za právo«, a není jistě náhoda, že nejstarším dokladem pro otázky tohoto typu jest právě otázka tohoto znění a že všechny nejstarší doklady, které jsme mohli uvésti, jsou z památek právních a jim podobných (z Hádání Ctib. Tovačovského) — a vesměs moravských. Uvážíme-li dále, jak velký vliv měl v každé době jazyk právní

na řeč obecnou — té spousty právních termínů a obratů, jichž denně ve významu rozličně posunutém užíváme, si ani nejsme vědomi —, pochopíme snadno, že se otázky typu »co je za právo« vyskytují pak velmi brzo v řeči lidové, ve výsleších svědeckých atd.

Podle otázky »co je za právo?« (anebo pak také »co soud, město a p. má za právo?«) vznikaly pak snadno otázky »co je za při?« (co je obsahem pře, jaká je pře?), »co má za statek?« (v čem záleží jeho statek, jaký má statek?) atd. Otázky tohoto způsobu, jak z příkladů uvedených viděti, blížily se velmi otázkám uvedeným zájmenem *jaký?*, ale lišily se od nich tím, že se netýkaly jakosti, vlastností věci, nýbrž její podstaty, jejího obsahu. Jak je z podaného výkladu patrno, týkaly se tyto otázky zprvu toliko v ě c í (na osoby by se byl musil tazatel ptáti formou »*kdo* je ti za otce, *kdo* byl za hlavu? a p.), a teprve časem, když se otázka »co je za při?« stala rovnocennou s otázkou »jaká je pře?«, mohlo býti užito této formy také v otázkách na o s o b y. Tento vývoj směrem k významu »jaký« byl nasnadě, a jak z dokladu z Hádání viděti, nebylo k němu potřeba mnoho času; proto se otázky »co je to za člověka« (jaký je to člověk, ale zase s odstínem »co o něm víte?«, nikoli »jaké má vlastnosti?«) vyskytují již mezi nejstaršími doklady otázek s »co za«.

Ve výkladu právě podaném není, jak se domnívám, nic násilného ani strojeného, co by opravňovalo k výtce, že se pokoušíme vyložiti výraz »co za« nezávisle na němčině, skoč oko nebo zub. Pravděpodobnost tohoto výkladu můžeme však opříti svědectvím, že se týmž způsobem a k témuž významu rozvíjely i jiné otázky ze základu zcela analogického. Býval v stč. způsob přisuzovati někomu nebo něčemu nějakou vlastnost formou »*do toho člověka* (do té věci) je ta a ta vlastnost (vidím a p. tu a tu vlastnost)«. Na př.: Také to do něho (sv. Prokopa) bieše, že sě lidské chvály kryjieše (rkp. Hrad. 17a; to bylo v něm, tu měl vlastnost). Veliká jest nemúdrost do krále (Kn. šach. 295a). Těch dobrých činuov jáz do sebe nevědě (Živ. Otc. 88b) atd. (doklady v Geb. Sl. 1, 265). Zbytky této stč. vazby jsou v nč. »míti něco do sebe, nic není do toho«. To je způsob vyjadřování nejen český, nýbrž obecně slovanský a starý (Mikl. 4, 521).

Útvary uvedené při vývoji výrazu »co je to za člověka« opakují se i zde. Začínala-li se taková věta obsahující výraz »jest (vím) do něho« zájmenem ukazovacím *to*, na př. »to bylo do něho«, rovnala se smyslem větě »takový byl«; začínala-li se zájmenem tázacím *co*, na př.: »co je (co se vám zdá) do něho?«, byl její smysl týž, jako by se řeklo »jaký je? (jaký se vám zdá?«).

Takové otázky a s tím smyslem v jazyce starším skutečně byly; na př.: tatoť (mast), mistře, najlépe vonie, znamenaj, co je do nie (Mastičkář 167; jakou má vlastnost, jaká je). (Kaifáš o Kristovi:) Co sě vám vidí do něho? Netřěba vám viece svědkóv na něho (rkp. Hrad. 83a; čím, jakým se vám vidí, zdá?). Co se tobě (Appollonie) zdá do této hudby? (Apoll. 135b; jaká se ti zdá?). Otázky tohoto způsobu byly možné z téhož základu, jak se podobá, i v polštině, aspoň snad dialekticky. Karłowicz (Słow. gwar pol. 2, 223) uvádí z Poznaňska: Głupi syn mówi: »Bede (= budu) królem«. A matka: »*Jakiś* ty, wszáku (= všiváku), *do króla!* Żebyś ty królem był!« Výraz »jakiś ty do króla?« (= jakýs ty král, cos ty za krále!) nelze podle mého mínění vyložiti jinak než kontaminací dvou souznačných forem otázkových, »jaki je król?« a »co je do króla?« V češtině se tato otázková forma »co je do něho?« (= jaký jest?) nerozvinula a neujala, neboť velmi brzy se tato forma ustálila jako věta zvolací, vlastně jako t. zv. řečnická otázka, významu záporného. Stč. »ale co do které moci (Alx V. 2268), což jest do mé rady« (N. Rada 1006) a p. znamená pak »nic do ní není, není k ničemu«, a ve významu tom se udržely tyto otázky až do nové češtiny (stejně v polštině: coć do mojej sromoty? Linde 1, 440, co ti do mé hanby?; co mi do tego?).

Ale v otázkovou formu zcela obvyklou a souznačnou s českým »jaký je to člověk?, co je to za člověka?« rozvinula se forma »co je do něho?« v lužičtině. Na př.: *što to do muža, što to do čłowjeka je?* was ist das für ein Mensch?, *što to do ludźi je?* was sind das für Leute?, njevěm, *što* tam *do zwěrjeća lazy,* ich weiss nicht, was für ein Thier dort kriecht; i relativně: *štož do knihow čitach,* we wšitkich . . ., was für Bücher ich las, in allen . . (Pfuhl, 106, 116). Tato otázková forma se nemohla vyvinouti jiným způsobem než tím, o němž byla právě řeč a jakým vznikaly otázky téhož tvaru i smyslu i v češtině starší (što to do ludźi je = co to mají do sebe, jací to jsou lidé?). Tento typ otázek (v č., pol. i luž.) je nám svědectvím, že také forma »co je to za člověka?«, i kdyby nebylo dokladů starších, než jsou německé, vyrostla ze základů domácích, neboť ukazuje, že podmínky ke vznikání takovýchto otázek z jaz. slovanských, a spec. v češtině, byly. Tvar lužický pak z původu německého podezřívati nikoho zajisté ani nenapadne.

Po těchto výkladech trvám můžeme s dobrým svědomím říci, že české »co je to za člověka« původu německého není, a hledíme-li k stáří jeho dokladů a k podstatě něm. »was für ein«, ani býti nemůže.

Výraz »co za člověka«, který se od pol. 15. do pol. 16. stol. vyskytuje sice bez velkých paus časových, ale přece jen ojediněle, objevuje se pak hustěji od pol. 16. stol., a to u spisovatelů dobrých (Bílka, Veleslavína, Kocína, Žerotína, Komenského a j.). Popíráme-li s určitostí jeho německý původ, nepopíráme tím možnost, že na podporu jeho šíření v druhé pol. 16. stol. mohlo působiti něm. »was für«. Jakmile se české »co za« stalo (téměř) synonymem zájmena jaký a tím i německého »was für«, bylo možno, že se i formálně »co za« a »was für« ztotožnilo a že v době, která i jinak byla vydána silnému vlivu německému, mohl častý již tou dobou výraz německý podporovati častější užívání výrazu českého. To je ovšem jen domněnka, která by, i kdyby se potvrdila, nebyla výrazu českému nijak na úkor. Ostatně ani v této době se výraz »co za« nevyskytuje v spisovném jazyce tak hustě, aby jej bylo lze prohlásiti za výraz zcela běžný, tak běžný, jako na př. tázací zájmena *jaký* nebo *který*. Zdá se, že jeho šíření a ovládnutí v jazyce spisovném bránil týž důvod, který překážel vítězství absolutního relativa *co* (ten člověk, co . .) nad vztažnými zájmeny *jenž* a *který*. Spisovný jazyk, maje na výběr mezi rodově neměnným »co za«, jehož mimo to bylo lze užíti jen v 1. a 4. pádě, a jeho synonymem *jaký* (n. *který*), jež vyjadřovalo rod, číslo i pád, dával patrně přednost výrazu kongruentnímu, shodnému. Absolutivní »co za«, právě tak jako absolutivní vztažné zájmeno *co*, ovládlo patrně a žilo v řeči lidové a odtud proskakovalo do jazyka spisovného. Domněnku tuto plně potvrzuje i stav dnešní.

Tím bychom mohli svou úvahu o českosti výrazu »co je to za člověka« ukončiti, kdyby se nenamítala ještě jedna otázka, která se sice netýká usu českého, ale přece zasluhuje řešení, protože ji diktuje způsob obvyklý v nářečích moravských a slovenských. Bylo hned s počátku tohoto článku vyloženo, že se způsob český (spisovný i lidový) liší od způsobu moravského a slovenského tím, že českému »co to bylo za člověka, co je to za lidi« odpovídá mor. a slov. (v čes. úpravě) »co to byl za člověk, co to jsou za lidé,«; s tímto způsobem se shoduje také usus polský, ruský, slovinský. Pokud jde o Moravu a Slovensko, je možno, doufám, tvrditi, že usus ten je nepůvodní a že se vyvinul teprve časem z usu shodného s českým. Svědčí pro to především teoreticky původ tohoto způsobu vyjadřování z výrazů »býti (míti) za právo, za pravdu« a p., běžných po celé oblasti československé. Očitým svědectvím jsou texty moravské, z nichž jsme čerpali nejstarší doklady tohoto výrazu a z nichž je patrno, že v té době i na Moravě žilo »co za« s akus. (»co je za při« u Tovačovského). A

stopy tohoto usu původního jsou i v nynějším usu moravském (vých.). Vedle vět tázacích (co je to za kravička?) a zvolacích téže formy (co je to za kravička!) jsou v nářečích mor. (i sloven.) zvolací věty s ukazovacím *to* (srov.: »co jsem se nachodil! — to jsem se nachodil!), na př.: To je dnes krásná pohoda! (Bartoš, Sl. dial. 516). I v těchto větách bývá »to za« s nom. ale vyskytuje se i akusativ: to je za chlapca hodného!, to je za kordúlku! (Bartoš, tamt.). Místo »co je to za člověk (n. co je to za jeden)« říká se na Moravě jako v Čechách »co je to zač«; výraz »*zač*« (*za* s akus. *č'*) je patrně dědictví z dob, kdy se i na Moravě říkalo »co za člověka« (srov. i sloven.: no veru si mi ty za chlapa! Matúška 106; veď mi je zaň aj on! Timr. 1, 159). Také v starší polštině (dialekticky někde dosud) se vyskytuje spojení »co zač«: Jezusa pragnął widzieć, coby zacz był (Linde 6, 730 z r. 1551). Coście wy zacz (t. z r. 1565) a č. Což won zocz byl (Karł. 6, 269.). Vyvinul se tedy způsob moravský (a snad i shodný s ním polský) teprve časem ze způsobu, který se udržel v češtině až dosud; o ostatních slovanských jazycích si to netroufáme tvrditi, neboť kromě pravděpodobnosti nemáme pro tu domněnku důkazů.

Tu se pak ovšem naskýtá otázka, jakým způsobem se výraz »co to bylo za člověka« změnil v tvar »co to byl za člověk«. Nejsnazší výklad by byl svésti tuto změnu konstrukce na působení němčiny; kdyby šlo o výraz český, nemusili bychom se dlouho rozpakovati, ale předpokládati vliv němčiny po této stránce na nářečí moravsko-slovenská (právě tak jako na polštinu) je velmi málo pravděpodobné. Nezbývá tedy než se pokusiti o výklad z poměrů domácích. Pro češtinu (vůbec) by bylo možno se domnívati (a tak také bývá tato změna vykládána), že se ve výraze »co je to za *člověk*« (a snad i »za *muž*«) udržel starý akusativ a že podle tohoto vzoru byly tvořeny věty další (»co je to za žena, co je to za jeden« atd.). Domněnce té je na závadu okolnost, že, udržel-li se akusativní tvar »za člověk« ve větách typu »co je to za člověk«, byl by se musil udržeti tím spíše anebo aspoň stejně dobře ve větách tvaru »co to máš (vedeš, atd.) za člověk«; ale ve větách tohoto tvaru mají i nářečí moravsko-slovenská týž tvar jako čeština (co to vedeš za člověka, co to máme za drába Bart. P. 1889, 652). Mimo to pak příčinu změny v gram. shodě slovesa určitého, »co to *bylo* za člověka« — »co to *byl* za člověk«, naprosto nelze tímto způsobem vyložiti.

Třeba se tedy ohlédnouti po výkladě jiném, na nějž není tak těžko přijíti. Zmínili jsme se již dříve několikrát o tom, že se výraz »co za« stává časem, a to dost brzo, výrazem skoro souznačným se zájmenem »jaký?«. Tato souznačnost se jeví nejen

v tom, že se oba výrazy vzájemně střídají (jaká je pře — co je za při), ale i v tom, že se v jazyce lidovém, mluvnicky neuvědomělém, obě konstrukce, »jaký je to člověk« a »co je to za člověka«, kříží a pletou a pletly se zajisté i dříve. Na př.: *Co* pak to tu máte, pantáto, *za* j a k e j smutek? (Kubín, Pov. 16). Vynášel se, j a k ý prej v Kloboucích *za* pěkný ječmenný knedle jídajú (Bartoš, Sl. 517). Doklady stejného matení jsou i v ruštině (dial.) a v polštině; na př.: *Čto* ty mně e k o j *za* luk prines? (Slov. petr. 2, 645), nebo obráceně: Chciał wiedzieć, j a k i e b y ich było w téj mierze *za* zdanie (Linde 5, 695). Že se »co za« béře za výraz jednotný významu »jaký« (kdo), tomu nasvědčují také doklady, kde »co za« stojí o sobě, bez podstatného jména, na př.: A *čo* je to *za*, v ktorej je už klasse? (Slov. Pohľ. 9, 52), anebo kde je »co za« odtrženo od podst. jména, jako v pol. (dial.) »*co za* tam surdut (kabát) wisi?« (Karł. 6. 257). Tyto okolnosti činí zcela pravděpodobnou domněnku, že se z vět typu »co za při máš (měl jsi)?«, v nichž se cítilo »co za« = »jakou«, mohla bráti možnost nahrazovati také větný tvar »*jaká pře* je (byla)?« tvarem »*co za pře* je *(co za pře* byla)?« Takovéto změny vazeb způsobené kontaminací jsou v jazyce velmi časté a psychologicky snadno pochopitelné; že se takové kontaminace děly i v jiných podobných vazbách, o tom svědčí polská vazba »jakiś ty do króla?« uvedená výše. Podmínky ke zkřížení výrazů »co za« a »jaký« byly ovšem právě tak na půdě nářečí moravsko-slovenských, jako na půdě jiných slovanských jazyků, které mají vazbu »co to byl za člověk«, tedy i v polštině a i v ruštině. Vykonala-li se tato záměna na půdě každého jazyka zvlášť, či šířila-li se z jednoho středu, na př. z polštiny na Slovensko a do Moravy, to se vymyká bohužel našemu pozorování a pro účel našeho článku není třeba se do takových dohadů pouštěti. To platí i o otázce, kde se vzala vazba »co za« u ostatních slov. jazyků (a v litevštině a v lotyštině) vůbec, vznikala-li v nich samostatně za stejných podmínek jako v češtině, které v jazycích těch také byly, či šířila-li se z jednoho do druhého, anebo vznikala-li někde přece jen mechanicky, pozdním vlivem německým; v polštině aspoň by bylo dost těžko vliv německý uznati, jednak pro její syntaktickou zachovalost, jednak i proto, že se nejstarší polské písemné doklady této vazby vynořují skoro zároveň s nejstaršími písemnými doklady její německé obdoby (od pol. 16. stol.).

Pro účel našeho článku postačí, podařilo-li se nám dokázati, že český výraz »co je to za člověka« původu německého není a že ani dial. »co je to za člověk« není třeba vykládati působením němčiny. Ostatně výraz, který žije v jazyce — třebas jen obec-

ném — skoro pět století, prokázal takovou životní schopnost a tím i právo existenční, že už pro to samo bychom neměli právo vylučovati jej z jazyka. Tímto dlouhým soužitím s ostatním výrazovým materiálem jazykovým dobyl si tento výraz tam, kde žije, i svého zvláštního místa ve společnosti výrazů jemu významem blízkých. Jsou to tázací zájmena *kdo (co)*, *jaký* a *který*. Již dříve bylo několikrát poznamenáno, že se »co za« blíží významem nejvíce zájmenu »jaký«, že se s ním střídá i mate, ale bylo pověděno také, že se s ním významovým rozsahem nekryje. Výraz »co za« zůstává věren svému původu, jak jsme jej vyložili: nevztahuje se toliko na jakost, nýbrž na podstatu a obsah, jehož součástí je ovšem i kvalita. Můžeme se sice ptáti »co to máš za oči?«, abychom se dověděli, jaké jsou, ale v otázce »co to máš za oči« je obsaženo víc o to, co brání každému z nás ptáti se »jaký je to člověk?«, chceme-li věděti, co je to vlastně za člověka.

Tázacím zájmenem *co* (co je to) ptáme se na představu nám úplně neznámou, a proto pro nás nepojmenovatelnou (zájmenem *kdo* naznačujeme, že víme aspoň, že jde o osobu); proto odpovědí je jméno představy (to je dům, zvíře, úředník, pan Novák). Výrazem »*co za*« se tážeme na představu (osobu i věc), kterou sice zařaďujeme do určité třídy představ známé a pojmenovatelné (co je to za dům, za zvíře, za úředníka, za Nováka), ale přejeme si o ní míti zevrubnější věcné poučení, specifikaci; proto odpovídáme na takové otázky na př. slovy »to je museum (dům mého bratra; dům, v kterém bydlíval Palacký atd.), to je lev, to je prokurista zemské banky, to je páter Novák z Kolína«. Zájmeno *který* je významu víc formálního; užíváme ho, běží-li nám o zevní rozlišení mezi několika představami nám známými (zvl. v prostoru, v čase nebo vztahu k představě jiné); proto na otázku »který je to dům?« odpovídáme »ten vedlejší, týž, o němž jsme mluvili atd.«, na otázku »který je to Novák?« (t. j. z Nováků mně známých) — »Václav, náchodský, krejčí« atd. Zájmenem *jaký* se ptáme zpravidla na vlastnost: »jaký je to dům?« — »nový, o dvou poschodích atd«; »jaký je to úředník?« — »přičinlivý a p.« Zájmena který, jaký jsou povahy adjektivní, zájméno co povahy substantivní; ve výraze »co za« se spojují funkce obě. Spisovný jazyk, který se výrazu »co za« vyhýbá a vyhýbal, ať už z jakýchkoli důvodů, obchází ovšem to, co výraz tento vyjadřuje, tázacími zájmeny ostatními; místo »co je to za dům?« říkáme »jaký je to dům?«, místo »co je to za úředníka?« — »jaký je to úředník?«, místo »co je to za člověka?« — »kdo je to (kdo je ten člověk)?«, »kdo je ten Novák?« atd. Ale jazyk obecný je proti spisovné řeči o to ve výhodě, že dovede rozlišiti

ještě to, co v těchto spisovných otázkách splývá a se ztrácí. »Co je to za úředníka?« jest zajisté určitější než otázka »jaký je to úředník?«, která může vésti k domněnce, že chceme věděti, je-li dobrý či špatný; »co je to za člověka?« je širší než »kdo je ten člověk (kdo je to)?«, neboť onou otázkou chceme z osloveného vyzvěděti víc než pouhé jméno. Pro tuto vlastnost jazyk obecný užívá se zálibou této otázky, neboť se jí vlastně doptává všeho, co podstatného osoba oslovená o věci ví.

Výraz »co je to za člověka« uchoval si ze staršího jazyka nejen svůj původní tvar a význam, ale také svou kastu. Výrazem plně spisovným u nás nikdy nebyl a není jím ani dosud. Toho si musíme býti vědomi i nyní, kdy kletba nečeského původu byla s něho sňata, a nesmíme se nutiti do něho jen proto, že byl shledán českým. Výraz »co je to za člověka«, právě tak jako jiné podobné výrazy absolutivní (ti lidé, co .. a p.), je výraz řeči obecné a v jazyce spisovném může míti nárok na místo jenom za týchž podmínek, za kterých je možno anebo nutno užívati výrazů takových vůbec.

DROBNOSTI.

JE MI DVACET LET, JSEM STÁR DVACET LET.

»Prosím: jak se mám tázati na dítě v kolébce? Kdybych se otázal: kolik *roků* je tomu dítěti? dala by se mi chůva do smíchu řkouc, že jsou mu sotva dva měsíce. Tu myslím, že mi nezbývá nic jiného než otázati se: *jak staré je to děcko?*« Tak nám píše čtenář »Naší řeči«, který chvála Bohu ve zdraví přečkal už pěknou řádku brusů a brusičů a sám jako spisovatel, překladatel a redaktor dlouhá léta věrně sloužil správnosti našeho jazyka, Primus Sobotka. Kdyby se nás tak ptal někdo jiný, snad bychom mu poradili, aby milého občánka zběžně odhádl a zeptal se podle toho ne na jeho léta, ale na měsíce nebo třebas i na dni; snad by se dověděl bez nehody, kolik mu je měsíců nebo na kolikátý měsíc mu jde; ale čtenáři tak milému musíme odpověděti přece jen jinak.

Prostý, v brusech nehoněný Čech, kdyby nevěděl, *jak asi je dítě staré*, ptal by se prostě, »jak je staré«. Pravda, brusy to zapovídají, jako zapovídají říkati *stáří*, kde se nemíní skutečná staroba, nýbrž doba sebe kratší, kterou někdo posud prožil. My jsme jen jednou (1, 213) red. Pelantovi vytkli, že m. »v stáří 12 let« měl lépe napsati »ve věku«, s poznámkou »nechme stáří jeho

význam vlastní«, a bylo nám to v Listech fil. pokáráno, a správně. Ani rčení »jsem stár x let« není nesprávné, ba zdá se nám, kdybychom měli podrobný výčet, kolikrát je psáno v starší době tak a kolikrát »jest mi x let«, že by počet první daleko převyšoval počet druhý. Tak na př. čteme v Evang. sv. Mat. s homiliemi 25a (ze 14. st.), proč Herodes kázal pobíti všecka pacholata v Betlemě i v okolí jeho do dvou let stáří: »to káza proto učiniti, že podlé řěči oněch králóv nadějieše sě (= domníval se), by mohl Ježíš tak stár býti«; a t. 135a, jak »svatý Lukáš píše, že dci knieżěte (Jaira) dvanácte let byla stára«. Dějiny českého jazyka nepotvrzují učení brusů, že se má správně po česku říkati jen »jest mi x let«; a znamená-li příd. jm. *starý* i v starší době opravdu často vlastnost osoby nebo věci, která pobyla na světě dlouhou dobu, podst. jm. *stáří*, anebo v staré češtině vlastně *stářě* ž. r. (jako *výšě* = *výše*, *šířě* = *šíře* a p.), tam znamená, jak se lze přesvědčiti jediným pohledem do Jungmannova slovníku, prostě dobu, po kterou na př. člověk posud žil, ať je krátká či dlouhá. V staré češtině čteme opravdu věty jako »pět let v stáří bieše (= byl)«, Veleslavín mluví o dítěti »sotva půl léta stáří« atd., a podst. jm. *stáří* stř. r. s významem lat. senectus je patrně z doby nové (Jungmannův nejstarší doklad je ze Zlobického, † 1810); místo »stáří« v tomto novém významě říkali staří Čechové »starost«. Opakujeme, že dějiny českého jazyka zápovědí a výstrah brusů nepotvrzují; a nepotvrzuje jich ani dnešní mluva lidová.

Mluva dnešní se nekryje v této věci s mluvou starou a učení brusů proti jejich obvyklému způsobu vlastně stojí spíše na straně mluvy dnešní proti mluvě staré. Proto se nám i zde zdá nejmoudřejším mluviti a psáti tak, jak jsme zvyklí mluviti v denním nenuceném hovoru. Po stáří se ptáme obyčejně slovy »kolik ti je let?«; otázka »jak jsi stár« zní nám dnes nezvykle, mnohem nezvykleji, než zněla naším předkům (»jak stáří jsú ti mládenci?« zní někdy okolo r. 1500 otázka v uherskobrodských Libri informationum, Tkáč 1), tedy se tak neptejme; vždyť beztoho věty jako »kolik ti je let« jsou mluvnicky pohodlnější než opisy s příd. jm. *starý*. Ale nepokládejme tento zapovídaný způsob hned za chybný, a žádají-li na př. někdy zvláštní příčiny, abychom se tak ptali, nebojme se otázky, jak je staré dítě v kolébce; není proč se jí báti. Říkáme dnes obyčejně »je mi 26 let«, ne »jsem stár (starý) 26 let« (zvláště v ž. r. by prý taková věta zněla nelibě), nikdo snad neřekne »když jsem byl stár 26 let, až budu stár 26 let«; pišme tedy, jak obyčejně mluvíváme. Nikdo však snad neřekne »mně je o 10 let více (méně) než tobě«, říkáme

»jsem o 10 let starší (mladší) než ty«; nebojme se tak také psáti. A stejně se ptáme na př., chceme-li věděti, kdo je z několika osob »nejstarší«, třebas by to byly samé děti; stejně říkáme »jsem tak starý jako ty« a p.

Rčení »je mu x let« vyjadřuje stáří jako vlastnictví osoby, o níž je řeč; proto se někdy říká také »má x let« (v staré češtině se říkávalo spíše »jmá sobě x let«). Proto říkáme o věcech spíše, že jsou x let staré, ne že je jim x let. Také na př. o zvířatech; ale jako zosobněním věci nebo zvířete (zvláště zvířete člověku blízkého, na př. koně, psa) dovedeme říci, že na př. kabátu, koni je již 15 let. Hus píše v předmluvě k bibli Šafhauské (u Erbena 3, 260) »tato česká biblé psána jest z dobré staré biblé latinské, ješto jie (= které) bylo tři sta let a několik a dvaceti« (píše to na doklad, že čtenář nesmí kdektercu odchylku od bible jiné hned pokládati za chybu); již vzácnost tohoto rčení v době staré sama ukazuje, že stáří bible jí v očích Husových dodává jisté hodnověrnosti, jako staří Čechové bývali na př. ve sporech vlastnických ochotni věřiti spíše svědkům »starožitným«, kteří něco pamatují, než lecjakému holobrádkovi. Výraz »jest mu x let« je tak osobní jako staré slovanské rčení »jest mu jméno« (ještě stč. »jest jemu jmě«, místo čehož se zase říkalo také »jmá sobě jmě«, jako se říkalo také »jmá sobě x let«); na Moravě z toho zkrácením vzniklo rčení na př. »je mu Jožka«, ale tohoto rčení užívá Moravan jen o křticích jménech osob, ne o jménech zvířat nebo věcí.

Komu se zdá, že slova *starý, stáří*, kde jich užíváme o počtu let, měsíců a dní, nejsou na místě, kde není řeči o skutečném stáří v *novém* smyslu toho slova, t. o něčí starobě, přehlíží jednu důležitou věc. Pojem »stáří« může býti absolutní i relativní, může se jím rozuměti nejen veliká míra prožitého času, nýbrž i jakákoli míra času, již kdo prožil. Je to pojmová dvojakost významu, jakou nalézáme i na jiných jménech vlastností, které lze nějak měřiti. Řekneme-li o někom, že je veliký, rozumíme tím, že jeho výška přesahuje obyčejný průměr; ale můžeme se ptáti také, jak veliký je trpaslík A, je-li větší on či trpaslík B, mluvíme o velikosti živočichů, které vidíme jen drobnohledem atd. Stejně mluvíme o šířce, délce, výšce, hloubce, vzdálenosti, hustotě atd.; fysik mluví o hustotě plynu, statistik do rubriky o hustotě obyvatelstva v nějakém opuštěném kraji dovede napsati třebas nulu, neřku-li nepatrné číslo, a ani ve snách se mu nezdá, že by psal něco nesmyslného. A tak není jen v češtině, je tak i v jiných jazycích. A shodne-li se tu některý jazyk s jazykem jiným, na př. čeština s němčinou v užívání slov *starý — alt, stáří — Alter*

o stáří relativním, nesmí to ve věci tak přirozené býti pokládáno za důkaz, že to jeden jazyk přejal z druhého; takový důkaz by musila podati teprv filologie. A co filologie dovede říci o správnosti či nesprávnosti slov *starý, stáří* ve významě, o nějž nám jde, pokusili jsme se právě krátce vyložiti.

Říkáme také o minulých událostech anebo o stavech trvajících z minulosti do přítomnosti »je tomu x let, co se to stalo, co ten dům stojí« a p. Nemusíme vykládati, že významový podklad tohoto rčení je týž jako u rčení týkajících se lidského stáří. Událost, o níž tak mluvíme, je také stará jistý počet let nebo měsíců atd. Ale neříkáme zde, že by »to« bylo staré; řekneme-li tak o něčím vypravování, znamená to, že jsme o věci, jíž se vypravování týká, již dávno slyšeli.

Ve rčení »jak je stár?, je stár x let« je příd. jm. přísudkem (doplňkem). Proto mívalo v staré době obyčejně tvar jmenný, neurčitý, se zdlouženou kořennou samohláskou *(stár, stára, stáro, stáři, stáry, stára,* jako *zdráv, zdráva* atd.); rozdíly délky v kořeně i v koncovce poznáváme zřejmě ovšem teprv v době, kdy se stalo zvykem je důsledně označovati (stč. *stara, starzi* lze čísti *stára, stáři* i *stará, staři).* Dnes je tvar jmenný *(stár)* bez násilí možný jen v j. č. r. m., jinde nám zní již strojeně a cize; sotva kdo ještě řekne, že matka je stára, dítě stáro tři dni. Říkáme a obyčejně i píšeme »matka je stará, ti lidé jsou staří«, a můžeme ovšem psáti i »jsem starý«. V 6, 16 jsme kárali, že kdosi napsal »okna ... tvrda a stara«; *stara* nejen dnes nic není, ale nebylo ničím ani v staré češtině.

Ale i tvar *stár* nabyl povahy tvaru čistě osobního; neužívá se ho o věcech ani o zvířatech a bylo by marno jej zde křísiti. Říká se na př. »kůň je *starý,* nábytek je *starý*« a není proč jinak psáti.

TROJA, JULIA.

Ve skloňování cizích jmen a slov na *-ja, -ia* je v našem písemnictví jakási nejistota, jejíž původ je asi v tom, že matiční Brus, v němž se podávají k němu pravidla, nečiní mezi obojími rozdílu. Ve všech vydáních nalézáme jména jako *Julia, Troja* pohromadě; mezi vydáními je rozdíl ten, že 1. vyd. (24) učí říkati v 4. 5. 7. p. Troiu, Troie neb Troio, Troiou (tedy také Juliu, Julie neb Julio, Juliou), 2. vyd. (32) Troiu, Troio, Troiou (Julia, Julio, Juliou), 3. vyd. (53) Troji, Troje, Trojí (Julii, Julie, Julií). Chyba se stala, že původcům těchto pravidel šlo více o jejich jednotnost než o vůli jazyka samého; čtenář sám, je-li z kraje, který dal základy našemu spisovnému jazyku, cítí jistě s námi,

že tvary 4. 5. 7. p. Troji, Troje, Trojí a Juliu, Julio, Juliou jsou nečeské. Ani bychom o této věci nemluvili, kdybychom si nebyli poslechli ve vinohradském divadle Zeyerovu »Starou historii«; po celý večer se tam ke jménu Lavinia ozývá ve všech možných i nemožných modulacích vok. »*Lavinio!*«.

Jak se po česku skloňuje *Troja*, není Pražanu těžko zvěděti; stačí malá vycházka přes Královskou oboru na pravý břeh Vltavy. Tam leží ves Troja, do Troje je přívoz, od něhož se k Troji dostaneme za chvilku, přes Troju si lze zajíti k Čechově vile, v Troji je zámek a nad Trojou Kobylisy; a kdyby nás nadchla nějak zvláště naše Troja nebo trojské víno, zvoláme snad »ach, Trojo!« Rádi bychom znali Pražana, který by se vyjadřoval tvary, jichž žádá 3. vyd. Brusu. A rádi bychom znali příčinu, proč by se Homérova Troja měla skloňovati jinak. Je to sklonění smíšené, ale jakáž pomoc; skloňuje-li se *Troja* z části podle vzoru *ryba*, z části podle vzoru *duše*, není jediným slovem s podobnými nepravidelnostmi. Kdybychom měli skloňovati Troju v mn. čísle (mimo Troju naši a maloasijskou je, co víme, v Italii město a pobřežní pevnůstka téhož jména, v Slezsku přítok Odry Troja a v Již. Americe řeka Troya), přidrželi bychom se většiny tvarů jedn. č. a tvořili bychom potřebné tvary podle vzoru *duše*. A rozumí se samo sebou, tak že bychom skloňovali i jiná jména na *-ja*, u nichž v češtině není posud tvarů ustálených; tak na př. jméno rostliny soja (soya), již se místy i u nás pokoušejí pěstovati, ind. mája (nebo mája, sen prabytosti, jímž podle filosofie védántské je, co nám se zdá skutečností), románové ženské jméno Maja, jméno slavné kinové hvězdy Moja, italská a rumunská místní jména Baia, Gruia (jež se píší s -ia, ale vyslovují s -ja) a co by se snad časem ještě naskytlo. Co jiného může býti v pochybnostech lepším vodítkem, než co vytvořil jazyk sám?

Jména s pův. koncovkou *-ia* (*-ija*) si čeština zpravidla přizpůsobila již dávno sama způsobem nepochybným tak, že gramatik skoro nemá o čem uvažovati: tato cizí jména mají koncovku přehlášenou v *-e* a skloňují se podle vzoru *duše* (Amalie, Antonie, Asie, fuchsie atd.). V prvních stoletích našeho písemnictví nalézáme tvary jiné, s nom. na *i* nebo na dvojhlásku *ie* (jednou slabikou, ne dvěma, *-i-e*, *-ije*, jak vyslovujeme dnes); zbyl nám v této podobě tvar *Maři*, *Máři* a zastaralý tvar *bibli*, místo něhož se ujalo *bible*. Nejdéle se držela obecná jména na *-ci* a *-si* za lat. -tio, -tia, -sio, jako absolucí, instrukcí, sentencí, audiencí, okkasí, processí; dnes jsou tyto tvary již také zastaralé a vystřídaly je tvary na *-e* (podle *duše*), mimo *procesí*, jež změnilo rod a přešlo ke vzoru *znamení* (na Táborsku se tak stalo i s jinými pod. jmé-

ny a říká se tam na př. operací, audiencí s rodem stř.). Jinak se u nás asi od 16. stol. ustalují tvary na dvojslab. *ie*. Jen výjimkou se zachovává v 1. p. tvar cizí na *ia*, tak ve jméně Maria, míní-li se jím osoba biblická, zvl. Kristova matka, v jiných jménech určitých osob historických (Julia, dcera Augustova), někdy v cizím jméně u nás neobvyklém (Ofelia, Lavinia), v cizích, nezdomácnělých jménech zeměpisných (Pavia, Christiania), ve slovech vědeckých, na př. botanických a j.; ale i zde je zřejmá tendence v jazyce samém počešťovati i v nom. koncovku v slově u nás trochu běžnějším (tak na př. vyslovujeme po česku jména rostlin u nás známějších, jako fuchsie, gloxinie, akacie a j.). Ostatní pády, i se 4. a 7., tvoříme podle vzoru duše, a sám Brus uznal v 3. vyd. tvary Juliu, Juliou za nemožné. I v mn. č., na př. kdyby se vypravovalo o cestě »Marií« k hrobu Kristovu.

A jak v 5. pádě? Vzorem by nám snad mohlo býti jméno *Maria*, jež v modlitbách i jinde (na př. Luk. 1, 30; Jan 20, 16) má vokativ stejný s nom. Zde vedla naše předky zbožná úcta, jež je naučila volati matku Kristovu týmž tvarem, který slýchali v latinských modlitbách a litaniích; kde výjimkou užili tvaru českého, neříkali »Mario«, nýbrž *Marie*. Tak se modlívali obyčejně »zdráva, Maria« (»zdrávas« je pozdější obměna starého neslovesného pozdravu podobného, jako v starých překladech evangelií »zdráv, králi židovský«), ale paní Lichtenštejnská z Rožmberka »zdráva, Maryje« (Arch. č. 11, 253, z r. 1450). Nom. na *ia* je tvar nečeský, přenesený z cizího jazyka, a nemůže býti základem jiných pádů, mají-li míti znění české. Cizí jméno, jehož původní, nečeský tvar v nom. je *Julia*, zůstává týmž jménem, ať bylo v nom. zachováno či počeštěno, a kdyby se mělo zachovati znění věrné jeho původu ve vok., musil by leda zníti Julia, ne Julio, což není tvar ani český ani latinský. A Zeyer, jenž jméno *Lavinia* jinak skloňuje po česku (i v 4. 7. p. Lavinii, s Lavinií), měl v 5. p. po česku psáti *Lavinie*.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Otakar Hanuš: *Lačné ženy*. Pražský román milostný. Nakladatelství — E. Beaufort, Praha II. — Jungmannova 21. Str. 253.

Jsme rádi, že není naší povinností posuzovati obsah tohoto románu; musili bychom řešiti otázku, ne, má-li spisovatel vůbec právo psáti o »lačných« ženách, nýbrž má-li právo psáti o nich tak, jak píše p. spisovatel. Jsme tomu rádi, protože jsme měli přílе-

žitost slyšeti, jak nestejně na tuto otázku odpovídají i spisovatelé, a to spisovatelé, z jejichž prací samých soudný čtenář dovede vyčísti, jak vážně rozumějí povinnostem a právům spisovatele, jak sami o nich uvažovali. A s radostí píšeme, ať by odpověď na tuto základní otázku vyzněla tak či onak, že v p. H. vidíme silnou individualitu, která nám bohdá ještě ukáže, že se dovede podívati na člověka také s jiné strany, než s které je v něm viděti jen lačného samce, lačnou samici; vzpomínáme si zde na př. na obrázek, kde hrdina románu, bývalý předmět ženské lačnosti, zlomený hrůzami světové války, vystupuje jako dětinsky dobrý strýček dítěte, jehož dušička ještě ani neměla času přenésti se od hračky ke skutečnému životu.

Chceme napsati jen několik slov o jazyce tohoto románu. A budeme ukazovati jen na věci, které se nám na něm nelíbí. Právě proto, že v p. H. tušíme individualitu, od níž lze mnoho očekávati. I po stránce jazykové nebo, chceme-li, slohové. P. H. se dovede na věc podívati a dovede také o ní povědĕti způsobem jasným, jadrným a svým; má smysl pro jazyk, pro jeho barvitost, má představovou a slovní fantasii, která mu dovede ukázati věc sklem, v jehož zabarvení její jádro vysvitne čtenáři ostřeji, než kdyby mu ji popsal, jak se jeví pod bezbarvou čočkou skutečnosti. P. H. dovede upoutati čtenáře svými postavami, které si sice vybral, jak jich potřeboval, ale které přece jen jsou lidmi skutečnými z krve, masa a kostí, ne nedomrlými mátohami, od nichž čtenář v duchu stahuje ruku k tělu, protože neví, do čeho by sáhl, kdyby se jich dotekl — a stejně skutečný je jeho jazyk, jeho sloh, který nepotřebuje umělých mlh, aby zakryly jeho nežívotnost, jeho ubohost. Ale p. H. je po stránce jazykové dítě své doby. Také on je přesvědčen, že v Čechách je možno býti dobrým spisovatelem, aniž člověk dokonale zná českou mluvnici, český pravopis, také on vidí zvláštní ozdobu českého slohu v tom, je-li přirozený český jazyk polepen módními cáry *dnes* oblíbenými, jako povrchní »zlatý« mladík od 16 do 60 let *dnes* vidí vrchol krásy v tom, má-li spodky do půl lýtka a na nohou loďky pod kotník, aby bylo mezi nimi viděti pořádný kus pomorančové ponožky.

P. H. píše na př. důsledně *rozčíliti* 107, 112, 161 a j., ne r o z č i l i t i; víme dobře, že se tak v některých krajích vyslovuje, ale spisovný jazyk má svá práva. Stejně důsledně *myslet* 34, 44, 59 atd.: *přeci* 56, 67, 72, 80, někdy ovšem *přece* 57, 68; *sličný* 102, 207; *týčili se* 222 m. *tyčili*; *sklénka* 149; *pannenství* 78, 80 (tedy *pannna* s 3 *n?*), oči *zasklenné* 47; *cigán* 16, *cigánka* 105, 121 (říká se tak někde v Čechách?); *šťávnatost* 83 m. *šťav-*; *kůžel*

m. *kužel* 139, *blůzka* m. *bluzka, foršůsek* m. *foršusek* (anebo leda, má-li býti délka, foršúsek) 231. Hodně archaicky vypadá, píše-li se ještě dvojitými písmeny *professor* 34, *opposice* 42, *korrektní* 149, nebo *jalousie* m. *žaluzie* 73. Slovo *sadba* pochází od slovesa -saditi, sázeti (ne od setí), je tedy chyba psáti *satba* 217. Předložky p. H. rád proti přirozenému zvyku vokalisuje; píše stále *ku* (ku konci 28, ku svému a p. 111, 112 atd., ku kterému 68 a p.) m. *ke; ve svinstvu, ve svatém žáru* 118, 209 m. *v*, tak také *obemykati* 52, 164, *otevirati* 99, *odejel* 97, *rozeběhnouti se* 36, 63, 73, když se vlak *rozejel* 137, m. *ob-, ot-, roz, rety* m. *rty* 43, *četla* 13 m. *čtla, ocitl se* 222, 228, 231 m. *octl se* a p., a naproti tomu zase zmdleli 96 m. *ze-*. Chatrné vědomosti mluvnické poznáváme, čteme-li na př. *nemoce* 172 m. *nemoci, tvé psaní* (mn. č.) 63 m. *tvá, tímže* tajemstvím, *tímtéž* hlasem 67, 146 m. *týmž, jichž* m. *jejichž* 89, *cizého, cizé* m. *-zi-* 207, 238, *uzavřou* 40 m. *-vrou, shasli* světlo 51 m. *zhasili*, dej mi *napit* 147 m. *napít, čtěných* slov m. *čtených* 161, *přijmul, přijmuté* m. *přijal, přijaté* 172, 212, *dojmuta* 7 m. *dojata, začla, načla* a p. 80, 102, 160, 244 m. *-čala, nesmí* m. *nesměji* 172, muži *mizí* 116 m. *mizeji, béřu* 237 m. *beru, smíseny* 210 m. *smíšeny, nezodpovězeny* 78, *vypovězení* války 100, *nedopovězený* 158 m. *pověděný* a j. Je zajímavé, jak hospodaří p. H. s tvary *jeho, ho, jej*; není v tom ovšem sám, je to jeden z žalostných dokladů mluvnické nevědomosti dnešních pánů spisovatelů, nevědomosti, která by na př. spisovateli francouzskému zlomila vaz po první knížce, kdyby mu ji vůbec vytiskli. Kde obyčejný Čech říká *něj*, dnešní český spisovatel píše jen *něho:* pro něho 26, 42, na něho 46 atd.; není to chyba, ale český spisovatel jistě je přesvědčen, že by byla hrozná chyba, kdyby napsal *něj*, jak říká. Kde obyčejný Čech říká *jeho, ho, něho*, český spisovatel píše *jej, něj*. Někde pochodí dobře, tak na př. kdyby napsal »pošli jej« (t. dopis); ale protože celá jeho učenost je obsažena ve větě »piš, jak nemluvíš«, dělá surové chyby mluvnické jako: váží si jej 20, ona jej potřebuje 25, a kde obecná mluva má oba tvary, vybere si chybný a píše z nějž 38, do něj 44, z něj 62, od něj 78, kde všude by napsal *ho, něho*, kdyby se byl naučil, co umí prostřední žák obecné školy. A protože se český spisovatel dnes vytrvale chlubí tím, že klade v každé záporné větě genitiv místo akusativu, píše *jej*, i kde vlastně myslí, že píše genitiv, na př. nenaleznu jej 23, neodešle jej 186. Pravda, pravda, p. H., jak jsme již řekli (a ne po prvé), není v tom mezi českými spisovateli sám; každého dne čítáme věty jako »zbavil se jej, jej mi není líto«.

»Piš, jak nemluvíš«. Také p. H. myslí, že by chyboval, kdyby nepsal *pouze* (někdy se ovšem zmýlí a napíše *jen, jenom* 23, 25); *náhle,* kde říká takto *najednou*; *posléze,* kde by řekl *konečně*; mně je to *lhostejno,* ač říká mně je to *jedno* (204). Dovede napsati »rozplakala se, ale nějak zdravě a *posilujícně*« 236, píše *kdosi, kdesi, cosi, kdysi,* kde by tak nikdo neřekl (Broj se snaží našlapovat lehce a elegantně jako kdysi 183, t. jindy, odrhovačky, které kdysi tak rád zpívával 218, kde by prostý Čech stačil slovesem bez příslovce; Nár. l. 5. list. 1922 dovedly již o neznámé budoucnosti napsati větu »kdysi za padesát let budou se naši vnukové . . . otřásati záchvaty smíchu«). Již Bratří nahrazovali rádi vymírající *jenž* zájmenem *který*; našim spisovatelům je vyhynulé slovo tak vzácné, že je kladou, kde by ho ani naši předkové nebyli dovedli užíti (žurnalista, jenž to zví nejdříve, bude mít více o jednu lokálku 104). »Trpěl sebou *samotným*« 46: proč ne sám sebou nebo aspoň sebou samým? Chraň Bůh, aby kdo napsal *člověk,* kde tak říká: »byl večer ponurý . . ., před nímž se rád schováš do kavárny« 248 a j. To se rozumí, poctivý slovník český módnímu spisovateli nestačí; musí psáti »*čar* (lásky)« 36, »tak asi *prožihla* radost Faustovými zraky« 115, »*chtěně* a rozmyslně, vědomě a chtěně« 34, 147; zná kapesník černě *ovroubený* m. obroubeného 48; i hnusné novinářské slovo *obhospodařit* mu je dobré 91. Také pěkná nová slova tvoří p. H.; jistě najdou napodobitele, protože módní spisovatel český nečerpá z mluvnic, slovníků, ze starších spisů, nebo dokonce z bible jako Havlíček, ani z jadrné mluvy českého lidu, nýbrž z novin, z módních kníh. Tak na př. nitro milující ženy »*radostní* a pučí« 25, kdosi říká »*nežalostnil* bych« 24; »jak vám sedne pětadvacítka na hřbet, začnete *cnostnět*« 71. Oblíbené módní slovesné složeniny s předložkami *z, za* čteme zde přes tu chvíli: *zbezohledněl* 39, hlasy *zdůvěrni* (snad aspoň zdůvěrnější?) 132, syn *zpokorni* 42, Mája zpokorněla 42, *zpřisněla* 116, zraky lékařsky zpřísněly 216, Emma *zrozpačitěla* 33 (111, 190), Hammr *zvýbojněl* 59; oči *se zadivily* 110, *zachtěl* ranit 65 (proč ne po staru »zachtělo se mu«?), naivka *zainteresovala* referenta 26, *zalitovala* své prudkosti 112 (191), pokoj na ni *zapůsobil* 57, *zapřemítal* 221, oči *zaprosily* 58, Brojovi se chtělo trochu *zaprovokovat* 123, chce se mu *zautikat,* poskočit 132, *zaváhati* 25, 30, 111, 228, Milča *zazáviděla* 116, v tom se mu *zazdálo* 53 (86), uši se *zazmítají* 125 atd. Víme, co nám asi někdo namítne: že se tím vystihuje krátce vidový rozdíl, kterého jiné jazyky tak lehce vyjádřiti nedovedou. Nám se zdá, že si zde naši dnešní spisovatelé tvoří šablonu, která jim snad ulehčuje slohovou práci, jaká čeká na spisovatele vážnějšího, že však

za tímto ulehčením v zápětí krátí trest slohové jednotvárnosti a dělanosti, čtenáři nezkaženému se protivící. Zvláště povedená slova vznikají, když spisovatel neslýchanou složeninu vyrobí k slovesu rovněž neslýchanému. Tak na př. 230 »*zanedůvěřila* znovu ... dáma (t. j. pojala ji nedůvěra a nedůvěřivě promluvila); důvěřit nic není, nedůvěřit zase nic, a co je zanedůvěřit? Anebo na str. 246 *zaúlisnil* znovu pán (t. j. promluvil úlisně). Všude povolaní spisovatelé pomáhají rozhojňovati jazyk, ale spisovatelé vzdělaných národů jsou k tomu vyzbrojeni znalostí svého jazyka a úctou k němu.

Nalézáme u p. H. také germanismy, staré i nové; *a sice* 4, *padne do oka* 4, jinak *se plachtili* neznámými moři (zbytečná napodobenina něm. segeln) 89, slibovala mu (matka), že *mu* (m. ho) na vojně *přejdou* všechna uličnictví 105, ačkoliv se zdálo, že mrazení *předchází vždy stupňovaným záchvatům* úzkosti 56, není to (drama) děláno *na studené cestě* 250. Nový kavárenský germanismus je »*samozřejmě, že* odpoví kladně« 115 (selbstverständlich, dass ...). I hrubé skladebné chyby jsou tu; na př. *mimo* jiných lékařů 192, pod. *vyjma* sestry 182, pod. 242; srdce *mi bolí* 137 (m. mne); zemřel Trifon, *aniž by* kdo co věděl 171 (m. aniž věděl n. a nikdo nic nevěděl). Zbytečné doplňkové instrumentály čteme na př. 114 »účinkující jsou vesměs akademiky«, 117 »co je do toho vám, jakou jsem byla«.

Zato si ovšem, jako jiní módní spisovatelé, p. H. libuje v genitivech, kde znějí nepředpojatému českému sluchu již naprosto cize. Taková učenost snad má snímati jiné hříchy světa. Tak jsou na př. dnes velice oblíbeny 2. p. u komparativu místo vazby s *než*, kde jich dnes v živé mluvě nikde neuslyšíme; na př. »jsi ještě lepší Hammra, zdánlivě vyrovnanější Broje« 45, 68 (v Nár. pol. jsme čtli 27. září 1922 v odpol. rebus »toto palivo jest lacinější uhlí«). Říká dnes ještě někdo »Broj nenáviděl maďarštiny« 105? Zvláště rád hýří p. H. genitivy u záporu. Na př. píše rád *toho*, kde již každý říká *to* (milovat, toho jste neměla 24), ještě raději *ničeho* místo správného *nic* (nevybrala bych si ničeho 24 a p. j., nestalo se ničeho 100, nepocítil ničeho tísnivého 138 a č. j., vraždou se ničeho nevybuduje 225). Píše také na př. neměla sestry (j č.) ráda 59, něby jsi neměla 68, jak bez násilí nikdo neříká (čím individuálnější pojem je předmětem, tím spíše se čeština genitivu vyhne). Anebo: nepíšeme si vůbec, není čeho 165, nemáme si čeho vyčítat 204, kde čeština nikdy genitivu vůbec nemívala. Je viděti, že p. H. (a není ani v tom sám) 2. p. u záporu klade jen, protože se tomu mechanicky učil ve škole a protože to vidí u spisovatelů jiných, nevede ho k tomu cit,

ani vrozený ani vypěstovaný, tvar genitivní jeho citu je tvar stejného mluvnického významu s akusativem. Proto, samou snahou, aby psal krásně, plete se mu genitiv i do vět kladných, jsou-li jen v sousedství nějakého záporu. Píše na př.: nechci, abyste jich (mých dopisů) měl 65; (Hammr) zanechal v tvé duši stopy, kterých nelehce setřu 68. Anebo píše gen. m. ak. i bez takového sousedství, na př.: (ženy), které myslely na zachování všeho, čeho získaly 214. Takové doklady se nám hromadí i odjinud; na př. nebylo by možno, aby svých nových spoluobčanů ovládli Venk. 6. ř., kdyby bylo v Rakousku důvěry v úspěch jeho reforem, stačily by zástavy N. listy 1. ř., ba v N. pol. jsme čtli 4. list. 1922 dokonce větu: mladé děvče nedostane v Londýně jiné místo než bezplatného. To jsou doklady, nad kterými se přítel skutečné správnosti jazykové musí zamysliti a ptáti se, nebylo-li by prospěšnější chrániti genitivy jen, kde ještě v jazyce skutečně žijí, a vzdáti se jich, kde se nám již příčí, než stále na nich lpíti a dovolovati jim, aby náš jazyk otravovaly jinde.

Příběhy, o nichž p. H. vypravuje, neudávají se vždycky ve společnosti dbalé nejuhlazenějších forem; hrdina jejich, spisovatel Broj, dostane se také do války, která sama se příčinila, aby na formy zapomínali i lidé, kteří je aspoň do jisté míry mívali. To se obráží ovšem i v řečech, jaké vedou, a p. H. je hledí také zachycovati co možná věrně; »Lačné ženy« podávají dost látky ku poznání způsobu, jak se vyjadřuje pražská spodina, jak se vyjadřovalo c. a k. vojsko vůbec a v světové vojně zvláště. Čtenář v nich najde hodně květů jako »zatraceně sakramentský život« 107, »a člověče, to mi dej pokoj« (s tím pražským *a*) 120, pozdrav »Bůh tě natřes« 127, vojáckých výrazů jako *ulejvák, ulil se* z vojny, dostat se do *vaty*, do *kornoutu* (do zajetí), cizích slov vojenských jako *cimra, urlaub, mundur, cukskíra, pucflek* atd. Bez takových věcí by nebylo možno vystihnouti, co spisovatel vystihnouti chtěl, a nikdo mu jich nebude vyčítati. Spíše snad se najde, kdo by si přál časem větší věrnosti; abychom jediný příklad uvedli, odhodlá-li se kdo vložiti některé ze svých postav do úst vulgární tvar infinitivu, má napsati bez rozpaku *říct*, ne *říc* (119, 202 a j.), *moct, utýct*, ne *moc* 122, *utéc* 220. Buď tvar spisovný, anebo tvar vulgární; tvar, který není ani to ani ono, není nic. Do jiné kapitoly patří, mate-li se rod cizích slov. Snad bychom se dovedli smířiti s tím, najdeme-li slovo jako Quarnero, scirocco (179) v češtině s rodem středním; vzpomněli bychom si na obdoby jako depo (= frc. dépôt), kde si lidový jazyk změnil rod cizího slova podle svých vzorů; tak bychom dovedli konec konců pochopiti i »moskevský lues«, ačkoliv bychom

sami v slově, které přece nežije v ústech našeho lidu, původní rod sotva měnili. Ale čteme-li větu »bylo v ní (v té zpovědi) více nářku nežli v nejkrásnějším básnickém nénie« 191, marně se ohlížíme po nějaké omluvě; kdo cizího slova chce užíti, má věděti, anebo neví-li, má si někde vyhledati, že lat. slovo naenia, nênia (pohřební žalozpěv) je r. žen. A když jsme již v rodě, ještě poznámku zase z kapitoly docela jiné (která se netýká p. H. samého). Kdybychom psali o »děvčeti« nebo o »děvčátku«, nikdy bychom se dlouho netahali s jeho mluvnickým rodem středním, nebáli bychom se vrátiti mu co možná brzy jeho rod přirozený; nový jazyk, spisovný i lidový, při takových rozporech mezi rodem mluvnickým a přirozeným (na rozdíl od jazyků starších, které rády »vazbou podle smyslu« dávaly rodu přirozenému, což jeho jest) rád dbává spíše rodu mluvnického, ale snad nikdo by ani dnes neřekl na př. »viděla malé *děvčátko* . . . zvoucí sousedova Pepka, aby si šel *s ním* (= s ní) zahrát divadlo« 74, a je docela zbytečné, aby se do něčeho takového nutil spisovatel.*

Ale jest čas, abychom se dostali ke konci. Pan Hanuš je typický doklad dnešního českého spisovatele. Po stránce jazykové jede nejraději kolejemi, které si naši noví spisovatelé vyjezdili, ať jdou po zdravé půdě, ať bahnem; a to bahno páchne zvláště silně na pracích spisovatelů, kteří by jinak měli dosti síly, aby se mu při dobré vůli dovedli vyhnouti. Z.

NAVŠTĚVOU U NOVIN.

9. *Rudé právo.*

Když jsme čtli Rudé právo z 15. října t. r., napadlo nás, co by to znamenalo, kdyby si novinářští korektoři, když už nemají možnosti neb ochoty probrati se mluvnicí a podívati se na Naši řeč celou, osvojili aspoň to, co vytýkáme občas v této rubrice. Některé jazykové chyby se v denním tisku opakují do omrzení. Představme si, jaký by to byl pokrok na cestě k čistotě spisovné řeči, kdyby aspoň ty úplně vymizely! Čtenář shledá, že mezi hříchy, které jsme si vypsali z Rudého práva, bude jich tuze

*) A ještě poznámku týkající se rodu. Dvakrát čteme větu »září zmíralo a zima nakukovala do města« 11, 248. V mluvnicích i v slovnících čítáme, že září je r. muž.; s tím se srovnává i původ toho slova (srov. 6, 262). Není časté příležitosti říci nebo napsati větu, z níž by byl jasný rod tohoto slova; ale snad každý by řekl na př. »ten září utekl jako voda«. Či se snad někde opravdu říká »to září«? Bylo by to tím, že koncovku -í mívají obyčejně slova r. stř. (vzor znamení), a rod by se byl změnil z muž. v stř., jako pondělí také podobně měnívá rod.

málo, abychom na ně při svých návštěvách už nebyli upozornili. — Jsou tu příd. jména neurčitého tvaru, kde dnes tohoto tvaru nikdo neříká: zásady jsou uskutečnitelny 2 (m. uskutečnitelné, nebo ještě lépe: zásady lze uskutečniti); to je závislo *od* toho, jsou-li ... 2 (m. závislé na tom). — Je zde podivné stupňování přídavného jména: že je (Vojtěch) *více mladší* než ... str. 3 přílohy (m. že je mladší). — Najdeme tu nečeské užívání zájmena ‚tento': že zásady jsou uskutečnitelny jen disciplinou a že bez *této* visí ve vzduchu 2 (m. bez ní); odborové rady okresní a krajské ... delegát *těchto* buď volen v plenární schůzi rady 3 (m. jejich). — Setkáváme se zde s neživou, papírovou výslovností číslovek vyjadřujících desítky a jednotky: 42 *soudruzi* hlasovali 3, t. j. čtyřicet dva (m. dvaačtyřicet soudruhů hlasovalo), a dokonce: 41 *osoba* podlehla smrti 2, t. j. čtyřicet jedna (m. jedenačtyřicet osob podlehlo). — Neschází arci ani nelidový 7. pád přídavného jména v doplňku: toto vyloučení nebylo správným 11, usnesení bude závazným 1 (m. -é), a nelidový ‚obchod čím': obchod *dřívim* 6 (m. obchod s dřívím). Sloveso ‚zameziti' se tu pojí nesprávně s 3. p.: zamezovat ztrátám na materiálu 4 (m. ztráty (při) materiálu); zameziti jakémukoliv rozpoltění 1; aby zamezil každému rozkolu 1. — Špatní známí se nám hlásí v předložce ‚oproti': *oproti* jiným 1. (m. proti); ve spojení ‚až na' ve významu ‚vyjímajíc': že byl odražen, *až na* pracovní dobu u povrchového dělnictva, útok na pracovní dobu vůbec 2; a ve rčení ‚říditi se podle něčeho' m. něčím: (strana) řídí se *podle* směrnic Internacionály 3. — Místo ‚několik členů rozeslalo dopisy *na* organisace strany' 3 se česky správně říká ‚organisacím strany'. Psáti ‚*v* Žižkově' 5, když jinak neslyšíme než ‚na Žižkově', je právě tak nemístné, jako kdyby někdo m. ‚na Slovensku' chtěl zaváděti ‚*v* Slovensku' nebo m. ‚na Hradčanech' ‚*v* Hradčanech'. — Nesprávná důkladnost je, klade-li se k podstatnému jménu slovesnému zvratné zájmeno, i když toho zájmena není potřebí: aby učinili vše za účelem zajištění *si* činné pomoci ostatního dělnictva 2 (m. vše pro zajištění činné pomoci); o podobném kupování *si* přízně 4. — Že v žádných českých novinách nesmí scházeti ‚aniž by', i kde nesouvisí s větou kondicionálovou, Rudé právo ovšem potvrzuje: uhlobaroni mohou snížiti *jeden* metrický cent o 12 Kč, *aniž by* sami tratili jediného haléře 1 (aniž sami ztratí, sami netratíce; mimochodem: ‚jeden' je v této větě zbytečné). — Ve větě ‚vrtěli hlavou, *jestli* se nepomátl na rozumu' 5, má, ježto běží o otázku, m. ‚jestli' býti arci ‚zdali'.

Pořádek slov bývá nečeský nebo nepřirozený: my takovou železnou disciplinou pohromadě udržovanou stranou zůstaneme

také v budoucnosti 3 (m. takovou stranou, udržovanou pohromadě železnou disciplinou, zůstaneme); od rozesilatelů bylo žádáno, aby jim výkonným výborem zakázané rozesílání dopisů odvolali 3 (m. aby rozesílání dopisů, od výkonného výboru jim zakázané); tam, kde vyskytují *se* různá mínění 3 (m. kde se vyskytují), kteří při těžbě neřídí *se* pohnutkami technickými 1 (m. kteří se při t. neřídí), nechť obě strany *se* podřizují 1 (m. nechť se); ve kterém hanebným způsobem chtějí *ji* namluviti 2 (m. v kterém jí h. zp. chtějí namluviti); že propuštění přebytečných narážečů nebylo *by* nutné 1 (m. že by pr. př. naražečů nebylo n.); ač na konferenci hájil *jsem* stanovisko 3 (m. ač jsem na k. h. st.); přes to *ale* nutno usilovati 5 (m. ale přes to nebo přes to však).

I slovník se hemží známými kazy. Čteme zde: *na úkor* tělesné zdatnosti 2 příl. (m. na újmu; úkor = pokoření!); *u příležitosti* prosincového boje 1 (m. za); *patřičnou* úctu 2 příl. (m. náležitou); mohl jí někdo *zazlívati* 3 příl. (m. míti za zlé); strany k tuhé disciplině dospívají *důsledkem* vlivů různých svých osudů 2 (m. pod vlivem); *v důsledku* nepříznivého počasí 6 (m. pro nepříznivé p.); *dlužno* počítati s tou okolností 6 (m. třeba); *meziobchodem* 6 (m. zprostředkujícím obchodem); *bezprostředně* po sklizni 6 (m. hned); rozeznat lenocha, pracovitého člověka, agitátora, *tento poslední* jest nebezpečím pro zdar závodu 4 (m. agitátora, agitátor je . . .); Právo lidu svým útokem *dociluje* opaku 5 (m. dosahuje); klesla k zemi a *záhy* na to skonala 6 (m. brzy potom; záhy = včas!); veškeré dělnictvo, *čítající* několik set osob 4 (m. veškeré dělnictvo, několik set osob); vládě *se jedná* o prodloužení lhůt 4 (m. jde, běží); v podobném stavu *nachází se* dělnictvo v továrnách 4 (m. jest); *ryze* komunisticky 4 (m. čistě); strana bude *prosazovati* revoluční třídní své poslání 3 (m. přiváděti k platnosti); mzda *obnášela* 4 K 18 h 2 (m. dělala); *obnos* 2 (m. částka); *pouze* dvanáckrát 2 (m. jen); odborník udává *celou řadu* příčin 1 (m. udává rozmanité příčiny); podle *následujících* pravidel 3 (m. těchto); při poklesu *osazenstva* 3 (m. osádky); na veškeré *směrodatné* činitele 2 (m. rozhodující); aby (odborník) mezi řádky *doznal*, že . . . 1 (m. přiznal); aby do stávky zasáhli *v prvé řadě* železničáři 2 (m. především); v dosud *stávajících* organisačních řádech strany 3 (m. platných); ten může *dotyčný* zákaz porušiti . . . mohl by k tomu *dotyčný* místní výbor klidně přihlížeti? 3 (m. příslušný zákaz . . . k tomu místní výbor); rozkol, jaký *prodělaly* Francie a Italie 1 (m. prožily) — vesměs výrazy, jejichž nesprávnost byla v této rubrice Naší řeči tolikrát dovozována a jejichž bezvadná a výstižnější náhrada tolikrát k používání předkládána.

Že se číslo deníku neobejde ani bez věčně týchž chyb tvaroslovných a hláskoslovných, rozumí se samo sebou. To by nebyly ani české noviny, kdyby v nich nebylo nějaké to »v popeli« 3 příl. (m. v popelu), »zmocnila se *jej* slabost« 3 příl. (m. ho), »na *jich* solidaritě« 1 (m. jejich), »do výše *svoji* hole« 2 příl. (m. své holi), »za čtyr*y* roky« 1 (m. čtyři), školní dítk*a* a radové ve výslužbě« 2 příl. (m. dítky); nebo kdyby se v nich nekmitlo nějaké to »přij*ati*« 5, 3 příl. (m. přijmouti), »začn*uv*« 4 (m. začav), »uzavř*ou*« 2 (m. uzavrou), »zodpov*í*-li páni tyto otázky« 4 (m. odpovědí-li páni na t. ot.), »nesm*í* tito soudruzi zapomínati« 3 (m. nesmějí), »uhražena« 6 (m. uhrazena), »sporu, o kterém výbor nebyl uvědoměn« 6 (m. o kterém nebyl výbor uvědomen nebo lépe zpraven); nebo kdyby se nenatisklo, jak nikdo v Čechách nemluví, »otevírání štol« 1 (m. otvírání), »k*u* stávce« 4 (m. k stávce), nebo »v*e* které« 1 (m. v které).

Zarmucuje, že i »ve funkcích práce *sb*ěhlí« pracovníci 5 (= zběhlí) tak »ztěží« 6 (= stěží) »stékají« 2 příl. (= ztékají) hrad své mateřštiny. S.

HOVORNA.

LIBERECKO-JABLONECKÝ (J. M.). Silnice vedoucí z Liberce přes Jablonec (nebo do Jablonce) může se označovati složeným názvem »silnice liberecko-jablonecká« (ovšem s malými písmeny), právě tak jako říkáme »dráha ústecko-teplická, duchcovsko-podmokelská« atd. Je to najisto správnější než název »silnice Liberec-Jablonec, okresní silnice Vosrkač-Kluky« (m. vosrkačsko-klucká) a p. I trojčlenné složeniny jsou podle potřeby možné, na př. silnice litomyšlsko-jičínsko-rumburská anebo královéhradecko-jablonská. Ale delším složeninám bylo by podle našeho soudu lépe se vyhýbati. Silnice horšovotýnsko-mariánskolázeňsko-karlovarská je tasemnice, připomínající německé složeniny Vierwaldstätterseesalonschraubendampferactiengesellschaftsbureau a pod. V takových případech je lépe říkati »silnice z Horšova Týna přes Mariánské Lázně do Karlových Var« a pod. — Překládati něm. Durchzug na označení té části silnice, která vede městem, slovem p r ů t a h, nepokládáme za správné; nehledíc k tomu, že je to otrocký překlad z němčiny, je to nesprávné i proto, že silnice podle našeho způsobu vyjadřování městem netáhne, nýbrž městem vede, jde, prochází. Správnější název by tedy byl snad p r ů c h o d (silnice na průchodu městem je dlážděná, průchod silnice je vydlážděn) a p r ů c h o d n í s i l n i c e (Durchfahrtstrasse).

PŘÍCHOD (J. B.), nález, výnos a podobná slova jsou ovšem slova složená neboli složeniny, neboť jsou složena ze dvou kmenů, z kmene, který

je v předložkách při-, na-, vy-, a ze slovesných kmenů ched- (šed-), lez-, nes- a pod. Jsou to na rozdíl od složenin přijíti, nalézti, vynésti složeniny jmenné, neboť slova příchod, nález atd. jsou jména podstatná. Po té stránce nebylo tedy v našem výkladu (VI, 30) nic nesprávného. Také není pochybností, že i takovéto složeniny, jako příchod, výnos, vznikaly původně skládáním, neboť druhý člen jejich je podstatné jméno slovesné; jako dnes můžeme skládati nesení - vynesení, právě tak bylo možno asi skládati chod- (z něhož je choditi) — příchod, nos- (v nositi) — výnos. Proto také kvantita předložky v těchto složeninách se shoduje s kvantitou složenin, kde je složena předložka a jméno (pří - jmení, ná - vsí), a nikoli s kvantitou předložky při slovese (při - jíti, na - lézti); význam předložek v složeninách pří - chod, ná - lez a p. byl ovšem týž jako při slovese (ne jako při podstatném jméně, na př. pří - jmení, při - jméně), protože se v druhém členu cítil zřetelně význam dějový. Jsou tedy i původem tyto tvary složeniny. Něco jiného jest ovšem v jazyku dnešním. Dnes už netvoříme takovýchto tvarů skládáním, nýbrž podle hotových starých vzorů je tvoříme přímo ze složených kmenů slovesných; tedy podle vzoru vynésti - výnos tvoříme k nanésti - nános, přenésti - přenos atd.; t. j. pro dnešní praxi jazykovou nejsou ta slova složeninami, nýbrž odvozeninami ze složených kmenů slovesných.

SLUZEJ (J. M.). Tímto jménem nazývají prý cestmistři v jižních Čechách mostní trámy. Slovo to není neznámo našim slovníkářům, ale jeho tvary jsou v jejich záznamech dosti pestré. Jungmann zaznamenává »s l z a j, -e, f. = břevno pod mostem, der Grundbalken« a za pramen uvádí usus. Kott (7, 703) cituje ze slovníku Riznerova (1885) »s l e z a j e pl. = trámy cez potok položené, na ktoré sa krížom iné pribíjajú a tvoria most« a (v Přísp. 1896, str. 377) z Musea slovenského 4, 26: »Mostiny v konírně leží na s l z a j í c h« (a další doklad k heslu »slzaj« v 2. Přísp., str. 299 z Mus. slov. 2, 28). Kromě toho však uvádí Kott (Přísp. 1896, str. 424) další slovenský tvar š l z a j, mostový trám (z Liptov. Sbor. slov. 9, 47). Máme tedy před sebou dvě formy české, sluzej, slzaj, a tři slovenské, slezaj, slzaj, šlzaj. Ohlížíme-li se po podobných slovech v jiných slovanských jazycích, nalézáme podobné slovo v ruském sljuz n. šljuz, které znamená jemčinu, splav, stavidlo, a v polském ślóz m. nebo ślóza, śluza ž. (v některých slovnících i szluza), které podle Lindeho znamená skoro totéž, t. j. »zapory w rzékach na spustnych jazach« (přísl. ślozem n. na śloz znamená »šourem, šikou, křivě«). Základem těchto slov ruských i polských je německé Schleuse, vzniklé z dolnoněmeckého Sluse, které jest zase jen obměnou středolat. sclusa místo exclusa (conclusio aquarum), obrážejícího se i ve franc. écluse, splav. Slovenské dvojtvary slzaj - šlzaj zdají se nasvědčovati tomu, že slovo, o něž nám běží, vniklo do slovenštiny z polštiny a ze slovenštiny dále do češtiny. Pro tuto domněnku jsou i jiná svědectví. Slovenské »slezaj« výše uvedené má přímý vzor v polském dialektickém slově ś l e z á j, které uvádí Karłowicz

(Słow. gwar polskich 5, 346) s významem »w sąsieku szkielet skrzyni przed obiciem gontami«. Jak vidět, má toto polské slovo proti spis. šlóz, rus. sljuz pozměněný tvar i význam. Z významu původního zbyla tu představa trámu položeného (běžícího) napříč něčemu (v pol. šindelům naň přibíjeným), a ten význam přešel také do slovenštiny i k nám. Že se etymologicky správnější šlóza (śluza) změnilo v pol. v ślezáj, lze snad pochopiti mechanickým matením s dial. dvojtvary śloza a śleza = spis. łza, slza. Toto pol. ślezáj přešlo tedy do slovenštiny a na půdu československou vůbec v tvaru slezaj (a snad i šlezaj); na půdě československé pokračovalo, jak se zdá, matení se slovem »slza«, které vedlo dále k tvarům »slzaj« (a křížením se »šlezaj« také »šlzaj«) podle »slza« a snad i »sluzaj« podle dial. »sluza«, není-li ovšem tento český tvar (o jehož rozšíření nevíme skoro nic) umělou korekturou našich cestmistrů a inženýrů podle slov polských nebo ruských. Říkají-li »sluzej« místo »sluzaj«, děje se to asi proto, že zakončení -ej je v češtině obvyklejší a častější než -aj. Stanoviti správný (spisovný, ideální) tvar český je věc nesnadná; slova přejatá mají právo žíti v té formě, jakou si živý jazyk z cizího materiálu vytvořil. Ale o tom, jak se v Čechách skutečně říká, zda »slzaj« (podle Jungm.), či »sluzej« (podle zprávy výše uvedené), máme bohužel málo zpráv. Snad by nám naši čtenáři mohli zase přispěti ze své znalosti?

SÓLOVÝ KAPR (A. B.). Ve Vídni bývali na porci dva raci; byli-li drobnější, i tři. Zastal-li obvyklý příděl rak jediný, říkalo se mu »sólový« (Solokrebs; it. solo »sám jediný«, slovo známé zvl. z hudby). Žertem se tak začalo říkati novinářským zprávám, kterými se podařilo jedinému (solo) časopisu předstihnouti ostatní; v tomto smyslu se pak místo toho ujalo slovo i u nás dnes obvyklé, sólový kapr (Solokarpfen), snad proto, že kapr je vydatnější než rak.

ŠŤABÁK (C. K.). Slovo to, které bylo slýchati často asi před 20—30 lety, znamená tolik, co »chlapík, kos«; říká se tak s kamarádským uznáním o člověku, který něco dovede, umí se ustrojit, třebas i za člověka zaplatit ap. Bývalo to slovo především vojenské a tušíme v něm i vojenský původ. Šťabák je snad pův. to, co »štába«, důstojník »od štábu«, pak teprv »pán, chlapík vůbec.« Cizí nebo nepůvodní št se měnívá u nás v šť (ze staršího šč), jen proto, že šť (šč) je u nás hláskový útvar velmi častý, kdežto št je skoro jen v cizích slovech. Říkáme Štěpán (stč. Ščepán) m. Štefan, Štepán (Stephanus), lat.-řec. crystallum jsme počeštili v křišťál (ještě za naší paměti se radívalo psáti křištál), místo neštovice (z nežitovice), spis. vlaštovice (pův. lastovica) je v lidové výslovnosti nešťovice, vlašťovice, říkáme šťouchat (něm. stauchen) a j. Koncovku -ák mají také na př. vojenská slova štramák (stramm, kdo se drží přesně podle předpisů), zupák (přisluhující poddůstojník, zvláště šikovatel, protože prý sloužil za »zupu«, polévku); zkrácení samohlásky před ní je u nás časté (máz-mazák ap.). Ří-

ká-li se u Domažlic m. šťabák také šťovák (Kott 3, 942), děje se to lidovou etymologií, která pro vnější podobu spojuje cizí osamělé slovo se slovem domácím (šťovík). V Hanušových »Lačných ženách« 193 velebí voják v nemocnici kamarádovi jeho ženu: »Ty máš ale pěknou ženu! Šťavandu!... To je šťavanda!« Zde snad je slovo zase vojenské, vzniklé zkřížením slov šťabák a šťáva s koncovkou slov jako řešanda (není-li jeho východištěm slovo šťáva samo).

VZDĚLÁVACÍ (J. B.). Přídavná jména takto tvořená mají, jak správně vykládají Pravidla českého pravopisu (1921, XXI), v slabikách vnitřních samohlásku takovou, jako je v příslušném příčestí minulém. Tedy na př. bil - bicí, hnal - hnací, přál - přácí, čítal - čítací, svolával - svolávací a pod.; od slovesa modliti (příč. modlil) je tedy příd. jméno modlicí (knížky), které se krátkostí předposledního i liší zároveň od určitého přechodníku modlící (jako honicí - honící, kreslicí - kreslící atd.). Z takovýchto dvojic, modlící - modlicí, vzniká nesprávná domněnka, že se samohláska kmenová před příponou -cí zkracuje, a říká se pak na př. i přací m. přácí, ssací m. ssácí (hrací, na př. karty, je ze slovesa hráti, hrám, příč. hral, nikoli z hráti, hraji, příč. hrál). Tímto nesprávným úsudkem se vysvětluje také odchylka, na niž upozorňujete, že se totiž psává »vzdělavací« m. správného »vzdělávací«.

ZPOVYKATI (J. S.). Fr. Sekanina k 60. narozeninám Bohumila Zahradníka-Brodského napsal 20. srp. 1922 v Nár. pol. m. j., že »není zpovykán českou kritikou«. Z p o v y k o v a t i (= zhejčkati, zkaziti shovivavostí, mazlením, hejčkáním ap.) je slovo moravské, známé již Kottovi 5, 630 od přispěvatelů ze Zborovic u Kroměříže a z Jestřabic u Kyjova, od Kosmáka (z Martínkova u Mor. Budějovic); také Sekanina je Moravan, z Žárovic u Plumlova. Také jsme si již zapsali větu »kluci... jsou z prázdnin zpovykaní« (V. Martínek v Topičově Sborn. 5, 1917, 110). Bartoš v Dial. sl. píše val. z p o v ý k a t, také z p o v ý k a t s a (já už sem sa při téj psotě tak zpovýkał = zludařil, odvykl práci); starší tvar je s krátkým y, tvar s ý má základ v hojných na východě opakov. slovesech s dloužením kořenné samohlásky. Toto sloveso ovšem patří k družině slov zvykati, zvyk, obvyknouti (stč. obyknúti, obyklý, srv. obyčej) atd.; slovo p o v y k (původem ovšem různé od obyč. slova p o v y k = pokřik, jež patří k slov. výti) s význ. »zvyk« je na Valašsku, na Hané a na Lašsku (Bartoš, Dial. sl.), známe je také z Komenského (zlým povykům = malis moribus, allerley schwermen v nov. vyd. brn. 4, 488). Zpovykati, zpovykaný (zpovykané dítě, zp. pes ap.) jsou podle toho významem slova vyjadřující totéž co něm. verwöhnen, verwöhnt. Od Domažlic má Kott, Přísp. 3, 538 také z p o v y k a t i s i n a č s význ. zvykati čemu. Čtenářům bychom byli vděčni za zprávy, kde a s jakým významem tato a jim podobná slova žijí.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

NAŠE ŘEČ

ROČNIK VII. ČÍSLO 2.

JOSEF ZUBATÝ:

ZDRAVITI, POZDRAVITI.

Je-li prý tak hrozná chyba říkati a psáti, že někdo někoho »zdraví« m. »pozdravuje«, jak vykládá prof. Flajšhans 1, 236 a 282? Tak se nás ptá starý čtenář N. řeči. Krátká odpověď by byla, že nám je složené sloveso *pozdraviti, pozdravovati* milejší než *zdraviti*, protože podle našeho soudu vždy je lépe držeti se výrazu ustáleného v mluvě spisovné i lidové než chytati se zbytečných novot. Ale stejně je pravda, že nesložený tvar *zdraviti* v ničem neporušuje zákonů našeho jazyka a že bychom mohli být rádi, kdyby se mu nestalo nikdy nic horšího, než kdyby se novotvar *zdraviti* ujal úplně.

V lidu se říká snad všude *pozdraviti, pozdravovati*. Tak i na Slovensku (též s vazbou pozdraviť sa komu). Každý zná písničku »hněvej ty se na mne nebo nehněvej, jen, když mne potkáš, pozdravení dej«, anebo ustálený začátek lidového rodinného dopisu »my Vás všecky nastokrát pozdravujeme a líbáme a doufáme, že Vás s těmato párma řádky při dobrém a stálém zdraví vynatrefíme; my jsme chvála Pánu Bohu zdrávi.« Kott 5, 418 zná *zdraviti* z živé mluvy od Rožmitála, k tomu, jak se zdá podle zkratku před touto poznámkou, od přísného brusiče, † prof. Vycpálka; bez novotvarů není a nemůže býti ani živá mluva, ale nevíme, bylo-li toto *zdraviti* zachyceno z mluvy prostého venkovana či z úst osoby, která se snad snažila mluviti »vzdělanější« češtinou. V češtině starší nalézáme — snad mimo jediný doklad*) — vždy

*) V štokholmské legendě čteme, jak poustevník pokřtil sv. Kateřinu. »A jak sě to sta (= stalo), v téj chvíli inhed (= ihned) j e j tak slza přili (= přilila, polila), že pravými radoščemi vzjiskři (= radostně vzjiskřil), zdravě miloščemi Boha i jeho Matky chválú« (pozdravuje laskavě pochvále-

jen tvary složené; teprv v době nové se tvar nesložený (doložený u Kotta z Nerudy, Hejduka a Krásnohorské) šíří v písemnictví a přechází z něho do mluvy živé. Při tom ovšem zasluhuje pozornosti, že tvar nesložený i v živé mluvě dnešní i v době starší skoro stejně je neslýchaný ve významě »činiti, učiniti zdravým«, že zde skoro stále nalézáme tvar *uzdraviti, uzdravovati (se)*. Jungmann má v tomto významě *zdraviti* z Rosy, který rád slova vymýšlel, Kott zná 2 doklady ze staré češtiny, 1 z Haranta, 1 ze slovenské rukopisné básně S. B. Hroboně, a sami jiného dokladu neznáme. Z těchto jistě velmi řídkých dokladů jsou dva z básní (stč. z Šafaříkova zlomku legendy o apoštolích, a slovenský); a básník snadně užije z potřeby metrické tvaru, jehož by bez ní snad neužil (to platí i o dokladu z leg. o sv. Kat., čteme-li a vykládáme-li v ní správně). Zdá se však, že bylo a je ustálené rčení *zdraviti se* (= býti zdráv, míti se dobře a p.), které nalézáme v Kottově dokladu z Palackého Děj. 4, 2, 59 (umíráme a zdravíme se při císařově milosti) a v Kubínových Lid. povídkách (Rozpr. Č. ak. 3. tř. 52, 515, z Rovenska; Honza, který tam léčí princeznu, ptá se jí: »Jak se zdravíte? jak vám teď je?«); byli bychom vděčni, kdyby nám někdo pověděl, kde všude se tak říká.

Jak jsme již řekli, líbí se nám tvar složený spíše než nesložený proto, že je odedávna obvyklý. Matiční Brus (2. vyd. 243, 3. vyd. 265, 420) a Bartoš (Nová rukověť 90) mají proti tvaru *zdraviti* také důvod mluvnický: působením němčiny prý se vypouští předložka u sloves, při nichž vždy byla. To je zjev, který v češtině nalézáme (jako v jiných jazycích slovanských) dosti často, aniž musíme všude hledati německý vliv; ba, nalézáme jej i kde přímého vzoru v němčině není. Jsou ovšem v podobných změnách některé rozdíly, jichž si všimneme.

1. *Obě slovesa, složené i nesložené, mají vid nedokonavý.* Doklad Bartošův je »vrcholky stromů se hýbaly« místo správného »se pohybovaly«. Snad nemusíme teprv vykládati, že *hýbati (se)* a *pohybovati (se)* je totéž, že v tomto příkladě ani není německého vzoru

»Nesprávných« příkladů tohoto způsobu bychom vyhledali sta.

---

ním Boha, t. j. pozdravem jako »pochválen buď ...«, 933). Tak asi musíme vykládati, chceme-li se podle Spinovy rady přidržeti lat. vypravování, které český básník znal. Pak ovšem rukopisné g i e y musíme čísti j e j (jako na př. g y e y 15), ne j i e j (= jí, t. sv. Kateřině); a jen tak se dobereme rozumného smyslu, již proto, že »přilíti komu« nic není, kdežto vazba se 4. p. má obdobu ve vazbě připadnouti koho (= padnouti na koho).

Našli bychom, že představa slovesem složeným je snad někdy vyjádřena určitěji a barvitěji; ale víme dobře, že volíváme výraz určitější, kde se právě *chceme* určitěji vyjádřiti, že se často spokojujeme i výrazem méně určitým bez újmy jazykové správnosti. Kdo zapovídá *hýbati se* m. *pohybovati se*, musil by zapovídati i na př. *skákati* m. *poskakovati, vyskakovati, bližiti se* m. *přibližovati se* atd. Někdy snad tvar ten či onen se může zdáti vybranějším (na př. *pohybovati se* proti *hýbati se*), ale to jsou již požadavky slohové, ne mluvnické.

2. *Obě slovesa mají vid dokonavý.* Tak v příkladu »střeliti zajíce, střelený zajíc« m. »zastřeliti, postřeliti«, jejž kárá Brus i Bartoš. Co myslivců, kteří ani německy neumějí a jinak mluvívají velmi jadrně po česku, řeklo již po honbě, že střelili, že bylo střeleno tolik a tolik zajíců! Rozdíl je ten, že sloveso složené je určitější než nesložené. A vždyť ani někdy myslivec neví, zastřelil-li či postřelil-li zajíce; zajíc dostal ránu a utekl, snad padl v houští, do kterého měl jen jediný skok, a myslivec se těší, že ho »střelil«. Snad řekne, že ho »bouchl«; to by měl také správně říci, že ho »pobouchl« nebo »zabouchl«? O člověku potřeštěném se říká, že je »střelený« (podle slovníku Dobrovského plněji »do temena, do paty stř.«); také zde máme správně říkati »postřelený«? Střelený je prostě tvor, který dostal ránu (proto o zajíci, na kterém je znáti stopu starší rány, říkají myslivci, že už byl střelený), a záleží zase na vůli mluvící osoby, chce-li naznačiti její výsledek. Bartoš má také příklad »poslední ránu střelil jsem po káněti«. Zde opravdu asi každý řekne »vystřelil«, ale to proto, že »rána«, t. náboj, zde je přímým předmětem děje docela určitého, že se tou větou má na určito naznačiti, jak náboj vyšel z hlavně a je zmařen; proto každý spíše řekne, že »ránu vystřelil do vzduchu«, ale podle libosti stejně správně může bez předmětu říci »střelil, vystřelil jsem do vzduchu«.

A podobných příkladů zase bychom mohli nahromaditi množství. Někdo vypravuje, jak v noci slyšel, že se někdo dobývá do domu; musí říci správně, že »seskočil s postele« atd., nesmí mu stačiti pouhé »skočil«? Prsten se nám smekl s prstu; musíme říkati, že »vpadl, zapadl« do trávy, nesmíme říci, že »padl«? Zvyk jazykový (mimo okamžitou náladu mluvící osoby) zde rozhoduje, žádná mluvnická pravidla. To vidíme zejména u slovesných složenin, jejichž předložkou se ani vid ani vlastní význam slovesa nemění. Máme tak vedle sebe stejným významem *chytiti — pochytiti, lapiti — polapiti.* Stará čeština užívala obojích

tvarů bez rozdílu, bylo možno říci na př. o zloději že byl »chycen« nebo »pochycen«. My říkáme *pochytiti* jen ve významě přeneseném (na př. že někdo pochytil v městě trochu němčiny nebo městských zvyků): směl by z toho někdo usuzovati, že stará nebo nová čeština kteréhokoli z oněch tvarů užívá nesprávně?

3. *Dokonavý vid slovesa složeného se mění v tvaru nesloženém v nedokonavý.* Tento rozdíl mezi obojími tvary je nejčastější, jak vidíme z nesčíslných příkladů jako *dodělati, udělati* atd. — *dělati*. — Kde je vlastní význam slovesa v svém pojmovém obsahu v obojím tvaru týž, kde je rozdíl jen vidový a předložka je spíše tvaroslovným prostředkem k vyjádření dokonavého děje než skutečnou předložkou, žádný Čech se nedopustí chyby. Nikdy neřekne na př. *dělati*, kde by správně měl říci *udělati*; slyšíme-li na př. od někoho větu »počkej zde, já tě volám«, víme hned, že to je Němec, který si plete *volati* a *zavolati*, protože něm. *rufen* znamená obojí.

Jde zde především o složeniny, v nichž předložka mění i význam slovesa, ne jen jeho vid, na př. *dělati — vydělati, rozdělati, přidělati* a p., *volati — vyvolati, přivolati, odvolati* a p. Zde opravdu čeština dosti často, častěji než sami tušíme, slovesem nesloženým vyjadřuje děj nedokonavý, ale zároveň s významovým odstínem, který na slovese dokonavém je vystižen předložkou; vidíme to nejlépe na dokladech, kde takový nedokonavý děj mimo sloveso nesložené možno vyjádřiti i nějakou odvozeninou dokonavého slovesa složeného. Mluvili jsme o tom mimochodem již dříve (3, 152; 5, 208); ale musíme se k tomu zde vrátiti. Tak na př. *srovnati se* (s někým) znamená s videm dokonavým shodu v obcování (zvl. se záporem: nemohou se spolu srovnat ap). Nedokonavé sloveso odvozené zní *srovnávati se* (dobře se spolu srovnávají); ale v Plané n. L. říkají staří lidé s týmž významem také *rovnati se* (»jen dyž se to rovná« řekl starý pantáta o rodině, která jinak neměla na růžích ustláno). Co toto píšeme, je slýchati skoro denně o finančních nehodách rozličných podniků, zaviněných neurovnaností dnešní doby, také o nezdaru pražského Edenu a j.; slýcháme, že podnik X. *se vyrovnal* s věřiteli na 30%, podnik Y. že *se vyrovnává* (jsou to slova utvořená podle něm. sich ausgleichen, ale dobrá), ale zase také, že *se rovná*. Říkáme odedávna na př. *rovnati* dříví ap. s dokonavým tvarem *srovnati* (anebo s významy poněkud odchylnými *vyrovnati, narovnati* na hromadu); »rovnáme-li« dříví, knihy nebo co jiného, neděláme ty věci rovnými, jak by se zdálo podle vlastního významu toho slova, nýbrž srovnáváme je tak, aby byl pořádek.

»Srovnáváme« nesváry nebo svářící se lidi; Chelčický, který pocházel ze vsi dosti blízko od Plané, píše o moci světské, že »*rovná* mnozstvie, aby svorně u pokoji mohla státi« (Síť víry 92b). Tak na př. pokročilý český hospodář *trávi* (= otravuje) myši; dovede *zkrmiti* i bramborovou nať a řekne, že *krmí* nať; atd. Je docela nasnadě, jak takové nedokonavé tvary vznikají: protože mezi slovesy jako *udělati, zavolati* a *dělati, volati* je rozdíl po stránce tvarové jen v předložce, napodobí jazyk tvary bez předložky i u sloves, u nichž předložka mění význam slovesa podstatněji než pouhým rozdílem vidovým. Jsou slovesa jako *rovnati (se)* vedle *vyrovnávati (se), srovnávati (se)* ap. nesprávná? O jejich správnosti nebo nesprávnosti si rozhodne jazykový zvyk sám, podle něhož se na př. posud nikomu neuzdálo říci, že by rčení »rovnati dříví« bylo nesprávné. Že nevznikla vlivem německým, každý vidí; vždyť přece v němčině není nic, co by bylo mohlo v těchto věcech nějak působiti; Němec bez rozdílu tvarového užívá o ději dokonavém i nedokonavém téhož *ausgleichen, vergleichen* atd.

Bartoš vyčítá na př. neznámému »lokálkáři«, že napsal větu »na sv. Víta tlukou hospodyně podmáslí«; lid prý »netluče, nýbrž stlouká, a stlouká máslo, nikoli podmáslí«. Chudák lokálkář asi byl Pražák, a nám Pražanům hlavním produktem »stloukání« je podmáslí; máslo najdeme, není-li zrovna válka, v každé ulici v několika krámech, ale kdo si chce pochutnati na podmáslí, musí je hledati, kde »stloukají«. To podmáslí místo másla je ostatně chyba věcná, do níž nám nic není. Ale je sloveso *tlouci* v tomto významě jazyková chyba, místo níž se správně má říkati jen *stloukati?* V Čechách hospodyně snad všude máslo *tlukou* nebo *vrtí;* dokonavý tvar je *stlouci, svrtiti* (až stlučeme, svrtíme; už jsme stloukli, svrtili; máme stlučeno, svrceno, nebo na Táborsku svrcíno), ale nedokonavý tvar *stloukati* v Čechách je aspoň málo obvyklý, třebas by mu i v Čechách každý rozuměl (Jungmann má tlouci i stloukati, zná také rčení vrtiti, vrtěti máslo, nezná však v tomto významě svrtiti, které je v obyčeji na př. na Táborsku). Předložka *s* má v slovech *stlouci, stloukati, svrtiti* jistě svůj význam (tuk v mléce nebo v smetaně obsažený se »stluče« *dohromady* v máslo), ale jazykový zvyk český si vytvořil pro děj nedokonavý rčení *tlouci (vrtiti) máslo,* jehož nikdo nemá práva mu zapovídati. Na Moravě se říká spíše asi *stloukati, stlúkať* (proto české máselnici, másnici říkají podle Bartošova slovníku na Vizovsku *stlúkačka*), to vidíme z Bartošova pohoršení nad českým *tlouci* a ze zkratků moravských přispěvatelů v Kottově Slovn. 3, 670 (kde bohužel nelze poznati, jde-li o tvar *stlouci* či *stloukati);* jistě se však nenajde Čech, který by zvláště u slova týkajícího

se tak těsně domácího života moravskému spisovateli vytýkal tvar v jeho kraji obvyklejší nebo snad jediný obvyklý. Ani na tvaru *tlouci* v tomto rčení ani na *stloukati* není nic, co by se příčilo obecným zákonům našeho jazyka, a není proč se příti o správnost jednoho nebo druhého z nich.

Lidová mluva česká takovýchto nesložených nedokonavých sloves vzniklých rozkladem dokonavých sloves složených má množství dosti značné, právě tak jako moravská a slovenská nářečí ráda tvoří nedokonavé odvozeniny složených sloves dokonavých často způsobem nám Čechům v užším smyslu toho slova cizím. Kde není ustáleného zvyku, zvláště spisovného, který by sloveso složené činil nezvyklým, uznáváme, že je lépe užívati odvozeniny složené. Říká-li se v Čechách m. obvyklého *vyplazovati* (jazyk) také *plaziti*, m. obvyklého *vytápěti* (místnost) někdy také *topiti*, není přece pochyby, že přednosti zasluhuje tvar zřetelnější, je-li obvyklý nebo dokonce obvyklejší než tvar méně zřetelný. Ale chrániti se ovšem budeme, abychom v takových věcech s Bartošem nehledali hned německého vlivu. A nevidíme potřeby zakazovati tvar nesložený, kde mu zvyk jazykový dodal náležité zřetelnosti.

Sem ovšem také zasahuje otázka, je-li správnější tvar *zdraviti* či *pozdravovati*. *Zdraviti* vzniklo z dokonavého *pozdraviti* rozkladem této složeniny, tedy způsobem, na kterém po našem soudě není nic nečeského. Zde ani nelze mluviti o nezřetelnosti; předložka v složenině *pozdraviti* dodává slovesu nesloženému jen význam vidu dokonavého a vlastní význam tvaru *zdraviti* nemůže nikomu býti pochybný, tím méně, že tohoto tvaru neužíváme s významem »uzdravovati«. Ale zůstává výčitka, že *zdraviti* je zbytečná novota vedle staré a v živé mluvě obvyklejší složené odvozeniny *pozdravovati*. U výrazů jako *plaziti* (jazyk), *topiti* (místnost), *rovnati (se)* = *vyrovnávati, srovnávati (se)*, i *tráviti* (myši) ap. k výčitce neobvyklosti ovšem se druží výčitka nezřetelnosti.

Brus s Bartošem vytýkají i jiné domnělé chyby podobného způsobu. Nepoznávají, že čeština často klade slovesa nedokonavá, kde by mohla býti i dokonavá. A nejde jen o dokonavá slovesa složená. Tak na př. mohu o téže věci říci »bratr mi řekl« i »bratr mi říkal (povídal)«, »podíval jsem se do stolu« i »díval jsem se«, »pohleď, podívej se, koukni (se)« i »hleď, koukej«, »proč to udělal« i »proč to dělal«; často snad užijeme i spíše tvaru nedokonavého než dokonavého, třebas šlo o děj úplně dokonaný, na př. »ten obraz maloval Manes, to stavěl Dintzenhofer, otec tě volal« atd. Někdy je mezi oběma tvary i rozdíl; slovy

»kdo to udělal« ptáme se na původce nějakého skutku, »kdo to dělal« na původce nějakého hotového díla. Takové nestejnosti nalézáme — nejen v češtině — proto, že děj může býti myšlen a slovem pak naznačen prostě jako ukončený beze zření k délce času, kterého k němu bylo třeba (Bůh stvořil svět, Římané si podrobili skoro celý známý starý svět), anebo představen v mysli a předváděn posluchači podle svého průběhu jako děj trvalý. Samo sebou se rozumí, že jazykový zvyk pak ustálí jeden z obou možných tvarů, kterého pak užíváme jen ze zvyku, ani si nejsouce již vědomi, proč, bez přímého základu v představě samé; a úkolem mluvnického učení jest popisovati a podle možnosti vykládati, co si jazyk vytvořil, ne opravovati na něm, co by podle našeho soudu žádalo změny. Bartoš na př. prý učíval ve škole, že nesprávně říkáme »psal jsem bratrovi« m. »dopsal jsem bratrovi«, kde vyjadřujeme děj dovršený; pak bychom snad směli říkati na př. »včera jsem četl Homéra«, protože popisujeme minulý děj v jeho trvalosti, ale ne »Homéra jsem četl«, chceme-li naznačiti, že jsme si jeho básně již přečtli. Takovými požadavky bychom přišli do stálých rozporů s jazykem skutečným a učinili bychom si mluvení úkolem zbytečně nesnadným; musili bychom si navyknout rozbírati po stránce psychologické i logické každou skoro větu, jíž bychom chtěli vysloviti, a cíle bychom přece jen nedošli, aspoň ne v národním celku, který tvoří celá obec lidí týmž jazykem mluvících.

Zvláště trpné příčestí bývá velice často tvořeno od slovesa nedokonavého, vyjadřuje-li vlastnost předmětu vytvořenou nějakým dokonaným dějem. Brus vyčítá výraz *tažený los* (m. vytažený), *míchaný vlak* (m. smíšený); ale máme takových výrazů plno, na př. *pečená husa, uzené maso, sušené houby, kovaná mříž, tlučený pepř, učený muž, všemi mastmi mazaný člověk* atd., a říkáme i *dobře malovaný obraz* ap. Kde je složené sloveso vidu nedokonavého v obyčeji, užíváme ho také stejným způsobem a říkáme na př. *vyšívané střevíce, nakládané okurky* ap., ale nenutíme se do tvaru nedokonavého, kde není dosti obvyklý, a říkáme *nasolené maso, přesolená polévka* jen proto, že *nasolovati, přesolovati* (nebo místy na Moravě *přesálet*, na Slovensku *presáľať*) jsou tvary, jež se vyskytnou jen za zvláště řídkých příležitostí, u »přesolené« polévky zvláště také proto, že zde nejde o obvyklou vlastnost, nýbrž obyčejně o věc výjimečnou, při níž máme na mysli dovršenost děje v určitém případě; z toho ovšem vidíme, že zde nejde o vypouštění předložek vlivem němčiny, nýbrž o užívání slovesa nedokonavého, kde bychom spíše očekávali tvar dokonavý. A tvar nedokonavý zase snadně pochopíme: houby se sušily,

proto jsou sušené, ale jde-li o to, aby se zvláště vyjádřila dovršenost děje, řekneme, že jsou dobře usušeny. »Tažený los« stíhají brusy s dojemnou vytrvalostí od r. 1881, a se stejnou vytrvalostí se tak říká podnes na důkaz, jak pevně tento způsob tkví v české duši; a chápeme to, protože trvá přece jen nějakou chvíli, než je los se všemi formálnostmi vytažen, a doba ta může býti dosti dlouhá, táhne-li se, jak obyčejně bývá, losů více. »Míchaný vlak« zapovídají, ale kuřáci kouřívali »míchaný tabák«, dokud bylo co míchati (a třeba vysvětlovati žertem »sprostý s ordinárním, prstem míchaný«); když r. 1891 velká voda zničila část Karlova mostu a mezeru, než se zacelila, jsme obcházeli a objížděli po dřevěném přístavku, našel pražský vtip starému Kamennému mostu jméno Míchaný nebo Nastavovaný. *Míchati* je slovo dnes málo vznešené, z písemnictví skoro vyloučené, jehož se odvažujeme, skoro jen kde je řeč o věcech z nejvšednějšího života, proto nám neznějí výrazy jako *míchaný vlak, michaná společnost* dost ušlechtile, ne proto, že by byly nějak po stránce jazykové chybné; bodrý venkovan, který byl ve společnosti, jež se mu nezamlouvala, řekne o ní podnes nejspíše, že to tam bylo »míchané«.

Právě v takovýchto trpných příčestích je v jazyce našem veliká nedůslednost, již by bylo podle našeho soudu stejně nesnadno jako marno upravovati nějakými pravidly. Čím obecnější vlastnost takové příčestí vyjadřuje, tím spíše najdeme tvar nedokonavý; ale hranice mezi obojí možností, představovati si týž děj v jeho průběhu nebo v jeho dovršení je tak nejistá, že ani jazykový zvyk nebývá vždy ustálen. Čtli jsme na př. v Č. slově 6. pros. 1922 o kapesníku »s bílým vykrojovaným okrajem a bíle vyšitým monogramem«. *Vykrojovaný* okraj je asi nutné: slovo *vykrojený* by nenaznačovalo, že je výkrojů několik, *vykrájený* o kapesníku by nikdo neřekl. Ale lze o monogramu říci, že je *vyšívaný* i *vyšitý* a nikdo nerozhodne, co je správnější.

*

Aby nás nepostihla výčitka, že jsme si slov napsaných v čele tohoto výkladu hrubě nevšimli, povíme ještě několik slov o jejich původu. Jasný je, kde *zdraviti, pozdraviti, pozdravovati* anebo spíše *uzdraviti, uzdravovati* znamená »zdravým učiniti (činiti)«; jsou to odvozeniny příd. jména *zdravý*, jakých každý jazyk mívá hojně (na př. jako báliti, černiti, zlehčiti, obohatiti atd.). Také ve významu druhém má sloveso *pozdraviti, pozdravovati* podobný původ, sloveso je odvozeno také od příd. jména, ale způsobem tak zajímavým, že zasluhuje krátkého výkladu.

V starších dobách indoevropských národů nalézáme úkaz, který bychom mohli stopovati i u národů jiných, na př. u národů stojících na nižším stupni osvětového vývoje nebo u národů východních. Osoba druhá se oslovuje způsobem takovým, že se jako hotová skutečnost vyjadřuje něco, co se vlastně podle přání mluvící osoby teprv má vyplniti. Indická etiketa na př. žádala, aby osoba přistupující ke králi oslovila jej příd. jménem, které znamená »plnověký« (âjušmân), anebo větou, v níž se praví »král vítězí (jest vítězný)«. Nás zde zajímají doklady, že se pozdravuje druhá osoba nominativem nebo vokativem příd. jména znamenajícího »zdravý«. Nebudeme se zde zabývati výklady ne docela jistými, je-li lat. pozdrav *salvê* »buď zdráv« již od svého původu rozk. zp. slovesa *salveo* či zakuklený pův. 5. p. příd. jména *salvus* »zdravý, neporušený« (pak ovšem pův. *salve* s kratkým *e*), vězí-li podobný pozdrav (»zdráv, Sne«) v záhadném homérském výrazu *»úle oneire«*. V germánských jazycích jsou doklady nepochybné, že se v staré době tak užívalo dnešního něm. příd. jména *heil*. Slova, jimiž podle evangelií žoldnéři posměšně pozdravovali Krista (»zdráv buď, králi židovský« Kral.) znějí ve Vulfilově překladě, patrně napodobícím pozdrav obvyklý u Gotů, »zdráv *(hails)*, král (nebo »králi«) Židů«; v staré němčině jsou pozdravy jako *heil hêrro* (»zdráv, pane, pán«), volalo se také *heilo* (slabým tvarem příd. jména, dnes [der] heile) i zesíleným tvarem *heilâ*, a je známo, že toto volání obnovili za naší paměti němečtí nadšenci. V litevštině a v lotyštině je podobným pozdravem příd. jm. *sveiks* »zdráv«, které se časem objevuje beze změny, i týká-li se pozdrav několika osob; Lotyš se loučívá také pozdravem *vesels* »zdráv« (původem slovo totožné s naším *vesel*).

A v slovanských jazycích byly pozdravy podobné. Příd. jm. psl. *cěl'* (celý) je původem totožné s got. *hails* a mělo původně i týž význam »neporušený, zdravý«, sloveso *cěliti, cělovati* znamenalo také »uzdravovati, hojiti« (č. *jitro-cel'* znamená vl. »hojič, hojení jítřící se rány«). Nalézáme-li církev.-slov. *cělovati* s významem »pozdravovati« (tento význam se pak mění, prý snad vlivem křesťanského pozdravného líbání, v některých slov. jazycích ve význam »líbati«), není tak smělá domněnka, že býval i v slovanštině pozdrav *cěl'* (anebo snad i také ještě v tvaru 5. p. *cělu*), který znamenal »zdráv buď«; tento pozdrav je snad ještě doložen v tvaru *ćol* ve zbytcích jazyka polabského (Berneker, Slav. etym. Wört. 1, 123 n.).

Ale v jazycích slovanských je skutečně a nepochybně zachován jiný pozdrav docela podobný. Polák připíjívá si s přítelem s pozdravem *zdrów;* Slovinci mají pozdrav týž, *zdrav,* u Rusů a

Srbů jej nalézáme v obměněném tvaru *zdorávo, zdravo.* V staré češtině je podobných příkladů hojně. V starých překladech evangelií mívá pozdrav žoldnéřů, o němž jsme mluvili, tvar »zdráv, králi židovský« (ave, rex Judaeorum; tak také v Husově Postile u Erbena 2, 79), pod. »zdráv, Mistře« (ave, Rabbi Mat. 26, 49, Mar. 14, 45); pozdravení andělské v starší době vždy zní »zdráva, Maria«, »zdráva, milosti plná«, a modlíme-li se my »zdrávas, Maria«, měníme vlastně ustálený smysl původního tvaru (bible Kral. překládá Luk. 1, 28 »zdráva buď, milostí obdařená«; podobnou změnu staršího »zdrowa« v »zdrowas« nalézáme v překladech polských). A stejné pozdravné věty v staré době i jinde; na př. zdráv, dobrý zrádce Troj. 1468, 105a, zdráv, Alexandře Alx. p. hl. 122, zdráva, královno macedonská t. hl. 2, zdrávo, tělo Krista krále uctitedlné (Nejedlý, Děj. hus. zpěvu 2, 703), zdrávi, páni (Div. Klem. C. 752, 768) aj.

Viděli jsme, že z pozdravu *cěl'* vzniklo sloveso *cělovati* »pozdravovati«; podobná odvozenina stejného významu je na př. lit. *sveikinti,* lot. *sveicināt,* stněm. *heilazzen,* stangl. *hâlettan,* stsever. *heilsa.* Znamená-li naše *pozdraviti, pozdravovati,* pol. *pozdrowić, pozdrowiać* (v starší době i nesložené *zdrowić*), rus. *zdorováť-sja, pozdorováť-sja,* srb. *zdraviti se* aj. pozdravný projev, jest patrno, že základní význam tohoto významu není »činiti zdravým«, nýbrž »říkati nebo volati zdráv«.

DROBNOSTI.

ČARODĚJ.

Článeček »*čaroděj*« (6, 313) vykládá o poměru a stáří slov »*čaroděj*« a »*čarodějnik*« celkem správně; ale přece se vloudily do něho některé omyly, a poněvadž naše slovníky o těchto slovích nemohou ještě podati správného vysvětlení, podávám tuto několik doplňků.

Čaroděj má nejstarší doklady z Král. rkp. — a jen nějakým omylem řečeno, že Jugmann má doklad z Komenského Brány; tam (č. 988) stojí správně »kouzelníci a čarodějníci« a tak správně citují Jugmann i Kott.*)

Čarodějec bible Olomoucké pochází zrovna tak málo z našeho východu; překladatelé bible čerpali z Klareta a z církevní slovanštiny charvatských mnichů v Emauzích. Tomu je tedy prame-

*) Omyl se stal nedopatřením, opravdu nepochopitelným, když jsme vypisovali z Jungmannova slovníku. Red.

nem círk. slov. čarodêic', začež ještě starší texty hlaholské mají cizí slovo *goit* (z řečt.).

Čarodějnik je tedy vlastní a starý náš výraz, dobře doložený od nejstarších dob ve všech našich slovnících starých i nových. Ale některým starým dokladům je potřebí výkladu. Gebauer uvádí z Klareta, rkp. A *čarnik* = sortilegus (= slov. Prešp.); toto *čarnik* hexametru Klaretova není však ve skutečnosti = *čarnik*, nýbrž — po způsobu u Klareta obvyklém — *čarodějnik* (tak čteme u něho pro verš ‚*zlatavek*' m. z l a t o h l á v e k, ‚*Krasien*' m. k r á (l o v á) s i e n za lt. aula, *psievno* m. p s i e v í n o atd. atd.); dokazují to varianty ostatních rukopisů: *čarodějnik* v rkp. B (= Rozkoch), rkp. G (slovník třeboňský A 6, mám opis díky laskavosti třeboňského archivu a st. vydav. ústavu); ve videňském Trialogu, jiném potomku Klareta, je omylem psáno ‚*zárodnik*' = incantator, opět m. č a r o d ě j n í k — naproti tomu Slov. Klem. 84a opsal správně *čarodějnik* = sortilegus. Paralelní staročeský slovník ke Klaretovi je t. zv. *Vokabulář gramatický* (neboli, jak jej nazývá Klaret ‚Bohemarius', kterýmž názvem dnes rozumíme slovník jiný), zachovaný ve verších v rukopise kapit. a mikulovském, ve výtahu v t. zv. Slov. Klem. (neboli, jak jej nazýval Čelakovský, L e x. v e t. — u Dobrovského správněji V o c. g r a m.). V tomto slovníku (verš 356) slove magica *czartdlna;* patrně omylem místo *čarodlna:* slovo rovněž nově ukuté, jako největší část názvů tohoto vokabuláře. Opis ve Slov. klem. 2v a to opravil na ‚*kúzedlna*' — ale patrno jest, že všechna tato tři slova ‚*čarnik*', ‚*zarodnik*' i ‚*czartdlna*' vznikla buď omylem písařů neb chybou tvůrců a že tedy do našich slovníků vlastně nenáleží, nerozmnožujíce skutečné látky jazykové.

Jungmann uvádí z excerpt Dobrovského také sloveso ‚*čaroději*' — ‚*čaroděnie*'; zde máme patrně jeden z kořenů novočeského ‚*čaroděje*'. Excerpt Dobrovského je gramatická abstrakce; je doloženo stč. *čarodějenstvie* (viz Gebauer), ale také *čaroděnstvie* (= divinacio) ve Vokab. gramm. 358. Jako *zlořečenstvie, blahoslavenstvie* atd. odkazují zdánlivě k *zlořečiti, blahoslaviti,* tak předpokládal patrně Dobrovský k *čaroděnstvie* i sloveso ‚*čaroději*'; jeho žák týmž způsobem k *čarodějný* (jako k *způsobný* z p ů s o b atd.) prvotné a starší č a r o d ě j. Slovo to vskutku domyšleno správně, jen že nemá dokladů a nemůžeme ani přes ckslov. *čarodêi* a polské *czarodziej* je tak prostě předpokládati; staročeské tvary všechny lze vyložiti již z odvozenin *čarodějn-*, jež velmi záhy zněla dialekticky také *čaroděn-:* a z této formy pochází pak dnešní obecné *čarodeník, čarodenice.*

V. Flajšhans.

NAPADLO MNE, NAPADLO MI.

O těchto rčeních jsem vykládal 1, 237 n. Snažil jsem se ukázati, že zejména vazba s 3. p. je pozdní napodobenina způsobu, jakým Němci užívají slovesa *einfallen*. O možnosti, zbaviti se jí ještě, mluvil jsem dosti skepticky: »říká se tak již příliš dlouho i v mluvě obecné, a to nejen v Čechách, i na Moravě«; ale radil jsem, nedovedeme-li se jí snad již odříci, abychom raději volili aspoň *českou* vazbu slovesa *napadnouti* se 4. p. (napadá mne, napadlo mne), ne vazbu německou s 3. p. (napadá mi, napadlo mi), která v češtině nemá oprávnění. Tento výklad, který opakoval staré rady brusů, obracel se proti mínění red. Jos. Holečka v Nár. l., podle něhož *napadlo mi* je zkráceno z pův. rčení *napadlo mi na mysl*, jež by i se svou vazbou s 3. p. bylo rčením čistě českým. Uznal jsem, že výklad Holečkův je možný (v polštině je možno říci na př. »co na myśl napadnie«), ale uvedl jsem proti němu, že nemá ani domnělý pův. plný tvar toho rčení ani dnešní jeho tvar zkrácený opory v dokladech z doby staré.

Výkladu Holečkova se ujal znova prof. Trávníček v článku »Novoč. *napadlo* mi a pod.« (Čas. pro mod. fil. 9, 1 n.). Staršího dokladu podezřelého rčení ani jeho domnělého tvaru původního nezná ani on, ač jej asi pilně hledal, jako neznají takových dokladů ani tištěné slovníky ani naše dosti bohaté sbírky vlastní. To je námitka, která se mi i dnes zdá velmi vážnou. Nejde přece v tomto rčení o představu, o jaké bývá jen zřídka řeč; představa jako »přišlo mi na mysl« je v každém písemnictví velmi častá a mívá i několik slovních výrazů, a Trávníček shledal doklady rčení synonymických a tvarem předpokládanému rčení *napadlo mi na mysl* velmi podobných (padnúti, připadnúti, vzpadnúti, tanúti na mysl) v počtu dosti hojném. Proč nikdo posud nenašel dokladů rčení *napadnouti na mysl*, které by bylo přece musilo býti v staré době velmi běžné, aby se bylo mohlo změniti v tvar zkrácený, v jakém se objevuje asi od počátku minulého století?

Trávníček nedostatek skutečných dokladů nahrazuje úvahami, z nichž mu docela bezpečně vyplývá, že výklad Holečkův je správný. Dokazují mu to doložená rčení *padnúti, připadnúti, vzpadnúti na mysl* (n. *na mysli*); novočeské *napadlo mi* je mu přímým pokračováním staročeského *padlo mi na mysl*. Proč není v staré češtině známého dokladu zkráceného tvaru u těchto rčení doložených, dokladu, který by dokazoval, že se místo *padlo mi na mysl* atd. říkalo se stejným významem také jen *padlo mi, připadlo mi, vzpadlo mi?* Trávníček má za možné, že se najde někdy starý doklad rčení *napadlo mi na mysl*. Najde-li se, smíme o něm při

dnešních vědomostech o staré češtině již napřed říci, že bude dokladem velmi vzácným; nebude důkazem, že by to rčení bylo bývalo v staré době u nás běžné. A také dovedeme aspoň tušiti, proč: mimo rčení, kde *napadati, napadnúti* mělo svůj původní význam hmotný (na př. o sněhu), mimo ojedinělé doklady, kde *napadnouti něco* znamená »padnouti, přijíti na něco« (na př. na kacířské knihy, Trávníček 2), *napadnouti někoho* »přijíti někomu do rukou« (na př. o zbrani, NŘ. 1, 238 n.), a mimo stejně ojedinělé doklady slovesa *napadati* a dědickém následnictví, na př. u Brikcího z Licka nebo u Žídka (ve vyd. Tobolkově str. 62), v staré době nalézáme tato slovesa jen o osobách a věcech nepřátelských nebo jinak nepříjemných (napadali člověka nepřátelé, věřitelé o dluh, nemoci, zármutek, bída atd.). Proto asi se místo *napadlo mi na mysl* říkalo raději jinak; a nenalézáme-li dokladu zkráceného tvaru a rčení doložených, byl by tím divnější u rčení nedoloženého a v staré době patrně při nejmenším nezvyklého.*) Vždyť možnost zkracování pův. plnějšího tvaru si musíme přece vykládati tak, že častým užíváním pův. význam jeho jednotlivých částí vybledl tou měrou, že se některá z nich stala zbytečnou.**) Říkalo se na př. původně, že *slunce zapadá za horu.* Sloveso *zapadati* zde mělo původně plný význam »padati za něco«, *hora* byla skutečnou horou, která na západě omezuje obzor, anebo, kde je až na konec obzoru samá rovina, byla oním místem, kde se divákovi zdá, jako by se tam země (nebo voda) skláněla dolů (Ind východiště a konečný cíl každodenní sluneční dráhy nazývá horou východu a západu); teprv když výraz naznačující každodenní úkaz západu slunce pozbyl po stránce významové své původní názornosti, když věta »slunce zapadá za horu« znamenala již prostě to, co nám znamená »slunce zapadá«, stávalo se určení »za horu« zbytečným a začínalo stačiti pouhé sloveso. A takováto změna významová podle mého soudu právě předpokládá, že rčení, o které jde, je běžným výrazem představy časté a obyčejné.

*) Snad by někdo podobný tvar zkrácený mohl viděti na př. ve rčení »najednou mi přišlo se obrátiti« (t. j. najednou jsem pocítil potřebu se obrátiti) a p. Zde není vypuštěno určení »na mysl«; toto rčení patří k větám jako »ten člověk mi přichází (přišel) známý (n. známým), to mi přichází za těžko« a p., o nichž si někdy také povíme.

**) Trávníček uvádí tři doklady takového zkracování, které doklady skutečnými nejsou. Říká se prý stč. na př. »uzdraviti koho« za starší »uzdraviti koho ot čeho.« Řeknu-li na př., že někdo někoho uzdravil od sedmileté nemoci, není to přece totéž, jako řeknu-li prostě, že ho uzdravil: plný tvar první vyslovuje více než tvar druhý, je úplnější představovým obsahem, a užiji-li ho, činím to proto, že chci druhé osobě tu důležitou část představy, již vyjadřují slova »od sedmileté nemoci«, také neznačiti.

A ještě něčeho pohřešují v Trávníčkově výkladu. Kdyby jej četl cizinec češtiny méně znalý, musil by se domnívati, že vazby se 4. p. u slovesa *napadnouti* ve významě, o nějž zde jde, vymyslili brusiči; Trávníček aspoň nevykládá, kde se tato vazba vzala místo vazby s 3. p., která mu je původní, protože výraz *napadá mi* podle jeho mínění vznikl z pův. *napadá mi na mysl.* A přece vazba se 4. p. žije v lidu, žije v Čechách i na Moravě (v. N. řeč 4, 286), jak jsme proti podobným námitkám Hlavinkovým vykládali již 4, 85 n. Říkáme přece také na př. »co tě to napadlo, co vás to napadá, bratra najednou napadlo ,že se ožení« atd. Mínění Trávníčkovo, že vazba *napadlo mi* je původní, stojí anebo padá s výkladem ,že vzniklo z původního rčení *napadlo mi na mysl*, a tento výklad musí teprv býti podepřen starými doklady, má-li býti tak nepochybný, aby se stal bezpečným vodítkem v otázkách jazykové správnosti; stejným právem nebo neprávem bychom mohli říci, že základem novočeské vazby *napadá mne* je původní tvar tohoto rčení *napadá mne myšlenka, že . . .*, z kterého bychom zase mohli souditi, že vazba se 4. p. je původní.

A kdo ví, není-li snad tato nebo nějaká podobná cesta pravá. Již 4, 286 jsme napsali, že v Čechách bývá někdy znatelný rozdíl mezi vazbou s pádem 3. a 4. S p. 4. se pojí sloveso *napadati, napadnouti* spíše, kde jde o nějaké přání, o něčí vůli, kdežto 3. p. stává raději, kde je řeč o představě prosté všeho přání. »Co tě to napadá« říkáváme, odmítáme-li něčí prosbu; »co ho to napadlo« voláváme, slyšíme-li, jak někdo vyvedl nějakou hloupost. Ale vypravujeme-li, jak jsme něco hledali, spíše řekneme »najednou mi napadlo, že by to mohlo býti v dolejší zásuvce«; s plnou určitostí však tento rozdíl u nás proveden není. Trávníček sám uvádí z Jungmanna (2, 593) lidové rčení (z Vorlíka) »dobrá ho napadla, war bei guter Laune, hatte einen guten Gedanken«; u Jungmanna jsou z Rosy také věty »napadla ho chut, kdež je ho ta láska napadla?« Takové věty vypadají jako poctivě české pokračování starších českých rčení, v nichž člověka »napadá« něco nepříjemného, a od Rosova rčení »napadla ho chut« ani není daleko k odmítavé větě »co tě to napadá«, v níž snad stojíme stále ještě na pravé půdě české. A je docela možno, že se další postup v dějinách tohoto rčení dál již i částečným vlivem německým, který náš jazyk zavedl i k větám, v nichž již není řeči o přání, v nichž se podle něm. *es fällt mir ein* ujímá pak i nečeská vazba *napadá mi.* Tímto zkřížením starého rčení českého s německým bychom také dovedli vyložiti, proč předponě *ein-* slovesa něm. ve rčení českém odpovídá *na-*, což není překlad předpony německé, jak nám namítl Hlavinka. Při tom při všem však by

snad bylo možno i domácí původ vazby s 3. p. uznati, ne tak, že by byla původní, jak myslí Trávníček, ale tak, že by původní vazba se 4. p. byla ustoupila vazbě nové podle nějakého domácího vzoru, na př. podle *rčení přišlo mi na mysl.*

Neupadneme v chybu, které se dopouští Trávníček, abychom bez dostatečných dokladů chtěli o těchto otázkách najisto usuzovati. Přiznáváme se rádi, že o rozšíření a o vazbách slovesa *napadati, napadnouti* v těchto významech v lidové mluvě dnešní nemáme dosti bezpečných zpráv. Zejména ne z Moravy. A také ne ze Slovenska. V 3. vyd. Czamblovy Rukověti 286 čteme vazbu *napádať niekoho*; jaký jest zde význam toho rčení? U Timravy jsme čtli (v povídce »U Kanátov«, u Menšíka 76) větu »a tu napadlo Anči (3. p.) s novým nepokojom, že i toto (dievčatko bude mať (= mít) veľké ústa«; je to poctivá slovenština či germanismus či bohemismus? Dobří znalci slovenštiny pokládají rčení *napadlo mi* ovšem za cizotu, která z českého písemnictví přechází do slovenského (především přičiněním novinářů) a z něho pomalu i do živé mluvy, zejména městské. Tak nám píše prof. Vážný (nyní v Bratislavě): »V živé mluvě mezi lidem na středním a východním Slovensku nikdy jsem neslyšel vazbu *napadá mi* nebo *ma* ve významu »es fällt mir ein«.« Tak jsem zjistil sám v nářečí turčanském a oravském a tak mi potvrdili vesměs všichni inteligentní Slováci ze středního Slovenska, pokud jsem se jich na to ptal. Stejně potvrdil mi to dnes (t. 19. ledna 1923) p. prof. Škultéty ... Vazby *napadlo mi* (nikoliv *ma*) užívá mluva novinářská a inteligence slovenská pokažená vlivem německým anebo českým. Dobří slovenští autoři píší: »Že by to malo (= mělo) být ináč, Ferkovi nikdy na um nezišlo« (Kukučín, Ml. letá, 1922, 7), »len (=jen) tu i tu zišly mu na um milé časy« (t. 24) atp. Stejně soudí o této věci Jar. Vlček; a posluchačka, Slovenka z Turč. sv. Martina, které jsem se ptal, ví, že se říká *napadlo mi* (ne *napadlo ma*), ale v lidu spíše *zišlo mi na um* a p. *Napádať, napadnúť* (se 4. p.) zná prof. Vážný ze skutečné mluvy lidové jen s významem nepřátelským (zlodej ma napadol, on ma stále napáda a p.). Poctivě po slovensku se podle prof. Vážného za domněle české *napadlo mi* a p. říká na př. *príde, prišlo mi na um* anebo *na rozum*, anebo *zíde, zišlo mi na um (na rozum)*; vedle toho také *prísť (zísť) do umu (do rozumu)* nebo *do pamäti* (na př. neprišlo mu to do rozumu; nemôže mi do pomäti zísť ta rozprávka; príde mu to do umu); významově blízká je i fráze »pod chvíľou sa (= sú, jsou) mi té deti na ume« (přes tu chvíli je mám na mysli). Podobná rčení (také se slovesem *poschodiť*, podle zprávy Vlčkovy i *schodiť*) ostatně zná i Trávníček (6); nikde také nepraví, že

by domněle staré, ale v staré době nedoložené rčení *napadlo mi (na mysl)* žilo na Slovensku. Při nejmenším smíme tedy říci, v slovenštině že skutečné potvrzení jeho výkladu sotva by se asi našlo.

A tak podle všeho, co z dějin jazykových o rčeních *napadlo mne, napadlo mi* víme, smíme, ne-li musíme souditi, že původnější je vazba *napadlo mne* a že vazba *napadlo mi* pochází z doby pozdější; a poněvadž je při nejmenším podezřelá z vlivu německého, nejlepším se nám zdá, abychom se jí vystříhali. Kde lze bez násilí pojiti sloveso *napadati, napadnouti* se 4. p., pišme tak, kde tato vazba zní násilně, nejlépe uděláme, vyjádříme-li se podle rady brusů jinak, na př. *pomyslil jsem si, vzpomněl jsem si, zdálo se mi, přišlo mi na mysl, namanula se mi myšlenka* a jak jinak se kde hodí. Z.

JE PÉČE O MLADEŽ TRESTNÁ?

V Národních listech ze dne 19. ledna (več. vydání) je zpráva o zločinnosti mládeže v obvodu zemského trestního soudu v Brně. V ní se vypočítává, kolik mladistvých provinilců bylo úřadu odevzdáno a pro které skutky: pro krádež, pro podvod, pro zpronevěru, pro vydírání a pro jiné nešlechetnosti. Ke konci zprávy té se praví: » Vedle toho byli 2 mladiství předáni úřadu pro péči o mládež, pro žebrání a klouzání na zakázaném místě.« Je snad péče o mládež v Brně trestná, že se pro ni »předávají« mladí pachatelé úřadu? Či je snad v Brně zvláštní úřad pro péči o mládež, pro žebrání a klouzání na zakázaných místech? Přece není do toho Brna tak daleko a takové záhadné poměry!

POSUDKY A ZPRÁVY.

Viktor Novák, *Adolf Heyduk.* Život, dílo, ukázky tvorby, bibliografie spisů jeho i o něm. Domov a cizina. Svazek 5. Nakladatel Jan Svátek, Praha 1922. Str. 32. Za Kč 2.80.

Chloubou literárně-historické školy, která vyrůstala od let devadesátých pod vlivem Vlčkovým, byla vedle vědecké metody i skvělá forma. Stilistické umění Vlčkovo, jehož technika se opírala nejen o současnou formální vyspělost dnešní literatury, ale měla své kořeny i v jeho rodné slovenštině a zvláště v nedoceněné u nás staré tradici literární, jeho forma, oslňující elegancí a hladkostí výrazu, ale beze vší preciosity a záliby v slově jen pro slovo, forma hutná, ale nebortící se zatížením obsahové náplně,

přirozeně lehká a průzračná jako limpidní sloh Anatola France, byla skvělé dědictví, které Vlček zanechal svým žákům, aby je dále vzdělávali, množili a šlechtili. A třeba že se jim nepodařilo všem zmocniti se všech prvků jeho umění anebo je uchovati a dále vypěstovati v témž harmonickém souladu, v jakém splývají v jeho čirém a na oko prostém toku vět, přece v něm všichni našli dost, aby stilistickou formu udrželi na výši, ba v některém směru ji povznesli i výš.

Epigonství ovšem chová v sobě vždycky nebezpečenství pozvolného úpadku, utkvívá-li jen na svém vzoru a neobrozuje-li se v pramenech, z nichž se zrodil vzor sám. Ne tomu umění kyne budoucnost, které zděděné sýpky opatruje z nich žijíc, ale tomu, jež v práci a kázni z téže půdy vyvádí vlastní a svěží žeň. Nepocítí-li tíhu této pravdy na sobě první generace, dolehne jistě tím tíže na bedra generace druhé nebo třetí. Příklad Vlčkův jasně ukazuje, jakými cestami se má brát sebevýchova každého, kdo své formě chce dobýti těch hodnot, v nichž záleží jeho stilistické umění; jsou to staré pěšinky, vyšlapané už Čelakovským, Havlíčkem a j. Po těch cestách šel za svým cílem i Vlček a na ně by neměli zapomínati ani jeho jeho žáci a dědicové, nemá-li jeho odkaz v jejich rukou zvadnout, zšednout a zhranatět.

Tyto výstrahy vypadaly by snad jako škarohlídské alarmování, kdyby k nim reálním popudem nebyla knížka, které se týká tento referát, knížka pozoruhodná ne svým obsahem ani rozsahem, jako právě tím, že lze na ni demonstrovati úpadek slovesné formy, před nímž bylo výše varováno. Je to skoro na podiv, jak na pouhých 17 stránkách literárně historického úvodu mohl kritik, který už nabývá jména, napáchati tolik chyb proti zákonům formy, ztělesněným právě v díle Vlčkově.

Čemu se p. V. Novák především nenaučil u Vlčka a co je první podmínkou anebo ještě lépe pouhým předpokladem dobrého slohu, je smysl pro zdravý, nezkažený jazyk, který si Vlček vypěstoval do nejjemnější citlivosti a který jej, literárního historika, učinil jedním ze zakladatelů Naší řeči. V úvodu p. Novákově shledáme hned celou sbírku chyb a nepřesností, kterých by v knize spisovatele jazyka dbalého a znalého býti nemělo a před nimiž v N. Ř. bylo často již varováno. Tak čteme opět a opět *posléze* (5, 8, 13, 15) m. konečně; *pouze* (7, 11, 14), kde stačí jen, toliko; *ryzí* (zápal vlastenecký 9, duch prostonárodní 11) m. čistý, pravý; k níž *záhy* přilne (15) m. brzo; v níž jsou *znatelny* stopy (6) m. znatelné, anebo ještě správněji: jest znáti; *ve* kterém (5), *se* kterou (16) m. v kterém, s kterou; *ve* své (17), *ve* svých (11) m. v své, v svých; *ve* druhé (10) m. v druhé (srov. nár. »v

jedné ruce kalamář, v druhé ruce pero), *od* všech (11) m. ode všech (ale zbav nás ode všeho zlého), *obejímá* (7) m. objímá; trpkost naplnila *mně* duši (15) m. trpkost mi naplnila; *ničeho* netušíc (16) m. nic; nalézaje vždy *pevného* zakotvení (7) m. pevné. O pravopisné nejednotnosti se ani nebudu šířit: jednou píše professor (15), po druhé asistentura (4), jednou idylický (12), po druhé ballada (11), jednou ethický (15), po druhé estetický (t.) a p.. Také v pořádku slov je mnoho nepořádku; proti známému rytmickému umisťování nepřízvučných slov jsou chyby na každé ze 17 str. textu: že nad kolébkou novorozeněte sklánějí *se* Sudičky (3) m. že se; tam začal *se* pokoušeti (4) m. tam se začal; brzy však zaměnil *je* za asistenturu (t.) m. brzy však je; jeho lyrika uložena *jest* (9) m. je uložena; ve spánku zjeví *se mu* (13) m. se mu zjeví atp. Nebudu ukazovati po referentovi p. E. z loňské N. Ř. na vázanost francouzského slovosledu v této věci, radím jen p. spisovateli, aby poslouchal, jak se skutečně mluví, a přesvědčil se na vlastní uši, že neuslyší vět »co pak to tam stalo se? — prý utopila se mu žena, — ulice plná je lidí« atd. Proti přirozenému a logickému rytmu řeči hřeší p. spisovatel také zálibou v odsouvání určitého slovesa na poslední místo ve větě, kde se o to místo hlásí zrovna hlasitě výraz jiný. Na př.: odkud (z Prahy) po roce zase zpět do Písku *pospíchal* (4) m. odkud po roce pospíchal zase zpět do Písku; z něhož (Hřb. kvítí) při každé sebe menší příležitosti nadšeně jednotlivé partie *recitoval* (6), kde si už pro rozčlenění nahromaděných slovesných určení sloveso žádá jiného místa, a pod. j. (7, 10, 16). Stejně nečeské, násilné a kancelářské je předrážení složitých atributů před substantivum; na př. *po téměř* čtyřicetiletém působení (15), *po domově* tesknící Maruška (14); někde aby čtenář takovou větu četl dvakrát, neboť při prvním čtení se mu zpřeházené členy slučují jinak, než spisovatel zamýšlí; na př. v náručí sílicí dýšících hvozdů (10); zachránil jsem skoro (skoro zachránil?) již ztuhlou dcerku vzbouřenci (dativ?) zabitého slovenského převozníka (14).

To není jazyk hodný spisovatele, jenž se obírá plody naší krásné literatury a je hodnotí, to není čeština, kterou psal Vlček a kterou píší A. Novák, Pražák, Hýsek a j., to je zkažená řeč našich novin a úředních vyhlášek. Z nich, a ne ze svých předchůdců nassál p. V. Novák zajisté i řadu těch vyčichlých a uprášených germanismů, které jsou jeho slohu k pramalé ozdobě: *nadešla* chvíle (3) m. přišla, nastala; léta zasvěcená *výlučně* hře (t.) m. toliko hře, jen samé hře; kdy byl již *se studiemi hotov* (4) m. kdy už měl dostudováno; *uzavřel* sňatek se svou žačkou (t.) m. oženil se s ní, vzal si ji, vešel v sňatek a p.; *obdržel* titul (5) m. dostal;

naslouchaje zkazkám (t.) m. poslouchaje je; vliv měl naň *v prvé řadě* Neruda (6) m. především (pod. 10); také cesty šířily *přirozeně* jeho obzor (6) m. ovšem, arci; jejichž úspěch *podmíněn* byl jejich zpěvností (t.) m. způsoben; stojí umělecky *nesporně* (unstreitig) výše (12) m. najisto, nade vši pochybnost; *načež* uprchne (13) m. a potom; vzbouření sedláků *tvoří* podklad této skladby (t.) m. jest podkladem; jeho epika *vykazuje* řadu kladů (14) m. obsahuje, má, v jeho epice jest; děj Běly *odehrává* se v Přeborovicích (15, pod. 14, 16) m. koná se, dějištěm jsou P.; stíhal jsem cikány *bezvýsledně* (15) m. marně, nadarmo; cena *spočívá* v lyrických pasážích (16) m. záleží; románem ji *rozhodně* zváti nelze (t.) m. najisto, dozajista; všude, *až na* sbírku (t.) m. kromě sbírky, vyjímajíc sbírku a p. Germanismus jest také spojovati dvě věty, mezi nimiž není kausálního spojení, formou souvětí účelového; na př. prchá zpět (lesní ženka v Děd. odk.) do lesů, *aby* čekala opět dlouhých sto let na vykoupení (13 a j.).

Ale ještě trapněji než tyto jazykové nesprávnosti, kterým se není tak těžko odnaučiti, působí v 17 stránkovém úvodě p. Novákově jeho stilistická — nevím, mám-li říci neobratnost či nedbalost, která stlačuje jeho výklad hluboko pod úroveň praobyčejné vypsanosti a dodává mu místy rázu školních slohových úkolů nutících se do slohové vybranosti nad vlastní síly a upadajících tím nezřídka do bezděčné komiky.

Především je p. Novákovi, jak se zdá, neznáma ona minuciosní a trpělivá práce, o níž se dočítáme v zápiskách vynikajících stilistů a jež pečlivého stilistu činí ne nepodobna klenotníkovi sestavujícímu šperk ze své sbírky drahokamů. Jako on obrací v prstech každý kus než jej vsadí, odměřuje jeho velikost, zkouší jeho barvu, fasonu a lesk a odhaduje jeho vhodnost i účin v sousedství ostatních, tak i dobrý stilista odvažuje každé slovo po všech stranách jeho možného účinu, než je zapustí definitivně do rozdělaného obrazce své věty. Chybou p. Novákovou jest, že neměří dost pečlivě účinu slov, a tato bezstarostnost spojená se snahou po vyjadřování vybraném zavádí ho pak buď k strojenosti nebo ke křiklavosti výrazu. Napíše-li na př. o básníkově dcerce, že »k básníkovi *zavítala* r. 1880« (m. že se mu narodila), je to výraz v dané spojitosti preciosní a v účinu spíš komický než poetický. Mluví-li o Křemenově »utřídění« básní Heydukových a poznamenává-li k němu, že bylo neprávem od Františka Tichého *kaceřováno* (8), je to zase výraz najisto přestřelený, přilehající k dané představě jako pěst na oko; udělat špatné rozdělení není ještě žádné kacířství. Kaceřovati je možno ideu, přesvědčení, ale komické by bylo zajisté mluviti o kaceřovaném

jízdním řádu, rozvrhu hodin atd., i kdybychom jej sebe přísněji *odsuzovali*. Podobné přestřelení je, když p. Novák, mluvě o šestiletém Heydukovi chystajícím se do školy, napíše, že přišla chvíle uzavírající léta hře a skotačení *zasvěcená* (3); je zase možno zasvětiti čas práci, modlitbě, lidumilnosti atd., ale trochu jako blasfemie a trochu jako vtip by vypadalo, kdyby někdo mluvil o čase zasvěceném skotačení, footballu nebo mariáši. Takovýchto faux-pas by nebylo, kdyby si p. Novák dal práci a rozvažoval o významu slov, než jich užije. Ale toho není; i v práci rozsahem tak nepatrné se dá přes tu chvíli přistihnouti, že plného významu slov, jejich odstínu, intensity atd. nezná nebo nedbá. Mluvě o přátelství Heydukově se známým skladatelem českých tanců Pallou (4), píše, že se H. stýkal s pozdějším *hudebníkem* Pallou; z toho by si mohl někdo vybrat, že Palla snad pískal na fagot. Je zajisté možno říci o Smetanovi, že byl dobrý hudebník (muzikant), o Napoleonovi, že byl voják od kosti, ale není možno mluviti o hudebníku Smetanovi ani o vojáku Napoleonovi. O básni Sekerník se praví, že se její děj odehrává v *ovzduší* povltavských *mlynářů* (16); ovzduší (atmosféra) je vzduch obklopující zemi, pak i kvalita vzduchu, jejž vdychujeme v určitém prostoru, obrazně také individuální ráz, charakter místa: proto mluvíme o ovzduší ledovců, obrazně o českém ovzduší (dusném, otráveném ap.), o ovzduší nemocnic, žalářů, českých mlýnů, o ovzduší revoluce atd., ale nikoli o ovzduší vězňů, mlynářů, jakobínů atd. A pod.: »Neruda varoval Heyduka před přílišnou *produktivitou*« (6) m. tvořením, produkováním, produkcí, neboť produktivita je schopnost plození, plodnost, kterou je sice možno vynikati, ale před níž varovati je právě tak absurdní jako před neplodností. »Májisté debatovali *spolu* o literatuře a o umění v kavárně Čáslavského« (6); nevím, jak soudí o tom redakce N. Ř., ale podle mého jazykového citu je ve výraze »spolu« obsažena představa dvou (žili spolu, chodili spolu, hádali se spolu atd.), a nechtěl-li spisovatel, aby se výraz »spolu« potahoval k následující dvojici (t. j. debatovati o těch dvou věcech spolu), měl napsati zajisté »společně, vespolek, mezi sebou« atd., ale ne »spolu«. Zájezdy básníkovy do světa se prý staly *kolébkou* jeho lyriky cestovní (10); kolébka ve významu přeneseném (místo vzniku) jest vždycky určení místní; proto je možno mluviti o kolébce národa, o kolébce vzdělanosti atd., ale není možno říci o nějaké činnosti, na př. o potulkách po Šumavě, že byly kolébkou Heydukova Lesního kvítí a p. O básni Dudák se praví, že je v skupině ep. básní Heydukových *číslem* nejslabším (13); nevím, jsou-li slabá a silná čísla, ale výraz číslo byl by tu na místě jen tehdy, kdyby Heydukovy básně vycházely očíslová-

ny jako noviny — takto stačí dobře a po česku »kus, věc, práce, skladba, výtvor, báseň« (N. Ř. 3, 256). Jádro bývá vždycky uprostřed, ale podle našeho kritika také naveskrz (t. j. skrz naskrz), neboť balady Heydukovy prý mají *naveskrz* etické jádro (11); spíše je tu však hledati zmateninu výrazů naveskrz, veskrze a vesměs. Že se dá různě upotřebit (k různé potřebě užíti) papíru, nože, servítů, vápna, různých odpadků atd., je věc ovšem známá; ale p. Novák mluví také *o upotřebení* metafor, epithet (17) a pod. »materiálu«, asi proto, že je jich třeba k »výrobě« básní. Ale co potom s upotřebenými metaforami?

Stejně málo myslí p. N. na významový obsah slov, i když je váže ve vyšší výrazové jednotky. Tak mluví *o rozvrstvení* epiky v několik *skupin* (8), necítě, že v slovese rozvrstviti je příliš ještě živá představa vrstvy a že vrstva a skupina jsou představy přece jen různé; či by bylo možno mluviti naopak »o seskupení něčeho v jedinou vrstvu« anebo analogicky »o rozvrstvení na několik hromádek«? Mluví o lásce *planouci* k národu a lidstvu (3), ač žádný milenec nikdy ani v největším blouznění neřekl ani nenapsal své dívce, že k ní plane jeho láska, nýbrž že on plane, hoří, zmírá atd. láskou k ní, třeba si ani gramaticky nebyl vědom, že výraz předložkový nepatří tu k slovesu, nýbrž k subst. láska.

Heydukova epika prý vykazuje řadu *kladů*, jejichž *názvy* jsou Dřevorubec atd. (13); co je to »názvy kladů?« Je Dřevorubec klad, či je to jen nějaká zvuková asociace? Míní-li autor kladem to, čemu se říká také positivní hodnota, neměl mluviti o jejich titulech anebo měl napsati logicky, že v jeho epice je řada kladů (skutečných hodnot), jako básně Dřevorubec atd. Tato nejasnost v hodnocení výrazů vede pak také k nešťastným katachrésím, které připomínají známou řečnickou perlu: »Zub času, který již tak mnohou slzu vysušil, pokryje zelení i tento čerstvý rov.« Toho způsobu je na př. věta, že je v tvorbě Heydukově »mnohý *rys*, ve kterém zřetelně *obrážejí* se *stopy* vnějších vlivů« (5). Rys je čára (něm. Zug, franc. trait) a obraz (odraz, odlesk a p.) je možný jen na ploše, ve vodě, v zrcadle, v obličeji a p., ne však v čáře. Resultát obrážení (v tomto smyslu) je pak obraz (na př. hor ve vodě), přeneseně výraz (radosti v tváři); proto je velmi těžká i představa stop obrážených v díle básníkově. Rozmotáme-li klubko výše uvedené metafory, dojdeme k těmto výrazovým prvkům: »vnější vlivy zanechaly v jeho tvorbě (v rysech jeho básnické fysiognomie) své stopy; v mnohém rysu jeho tvorby se jeví (jest patrná) stopa oněch vlivů; působení (ráz, charakter) těchto vlivů se obráží v jeho tvorbě«, a z toho ze všeho pak onen mnohý rys, v němž se obrážejí tyto stopy. Na jiném místě píše p. N. po-

dobným způsobem o *ráně, pro* kterou básník hledal *utišení* na Krymu (5). Nikdo přece neříká, že se jeho rána (i v obrazném smyslu) utišila; rána se hojí, zaceluje, léčí, utišuje se bolest. Také by nikdo, i kdyby tak mluvil, nehledal utišení pro ránu, nýbrž pro sebe. I tu je katachrése několika výrazů metaforických. Spisovatel jasně myslící by buď napsal, že se básník z té rány (ztráty dítěte) hleděl utěšiti na Krymu, nebo že tam hledal (sobě, pro sebe) útěchu v své bolesti (lék na svou ránu), anebo že jel na Krym utišiti svou bolest, ale myšlenková jasnost, která je první podmínkou dobrého slohu, není patrně vlastností našeho stilisty.

K tomu ke všemu přistupují rozličné stilistické tvrdosti a neobratnosti, které se snesou snad v pokusech začátečníka, ale překvapují a zarážejí u spisovatele píšícího již pro veřejnost. Toho způsobu jsou na př. věty, kde se stýkají vedle sebe dva stejné pády v různých funkcích větných; na př. byl jmenován *čestným doktorem filosofickou fakultou* (5), byl vyznamenám *českou technikou udělením* hodnosti doktorské; nebylo-li by obratnější a přirozenější psáti, že ho fil. fakulta jmenovala doktorem, anebo že ho česká technika vyznamenala doktorskou hodností (udělivši mu hodnost doktorskou)? Nejčastěji se dají stilistické přehmaty a neobratnosti autorovy redukovati na nejasnost nebo ledabylost v uvědomování vzájemného vztahu mezi výrazem určeným a určujícím. Uvedu a osvětlím i k tomu některé doklady. Spisovatel píše (11) o drobné epice Heydukově námětů *lidově tradičních*. Není pochyby, že se výrazy »nebeská krása, věčná radost« a p. dají změniti ve výrazy »nebesky krásný, věčně radostný«, neboť významový poměr subordinace zůstává týž, t. j. kvalitativní. Ale z výrazů »lidová tradice, Národní divadlo, lidská závist« není možno utvořiti bez porušení významu výrazy »náměty lidově tradiční, repertoir národně divadelní, výraz lidsky závistivý«, protože adjektiva »lidový, národní, lidský« měla v uvedených výrazech platnost posesivní, kdežto příslovce »lidově, národně, lidsky« jsou významu jiného, totiž kvalitativního; lidové básnictví je básnictví lidu, lidově básniti jest básniti tak jako lid. Poněkud jiného způsobu jsou chyby vzniklé tím, že spisovatel nerozeznává, které představy lze uvésti v poměr subordinace a které ne. Je možno napsati »křída jsouc bílá hodí se ke psaní na černé půdě«, ale není možno říci »křída jsouc bílé barvy není černá«, chci-li vyjádřiti myšlenku, že je bílé barvy a není černá, protože tu jde o dvě představy v oposici, tedy stejně závažné. Téže chyby se dopouští p. N.; charakterisuje Heyduka, že není trpělivým dělníkem slovesným, nýbrž improvisátorem, a vyjadřuje

to slovy »vždy jen improvisuje, nikdy *nejsa* trpělivým dělníkem slovesným (7), m. nikdy není. Příklady takové násilné subordinace jsou rozličné a dosti četné. Na př.: *v pohorské vesničce* hošík *zdědí* po dědečkovi housle (13); určení »v poh. vesničce« je násilně spjato se slovesem zdědit, k němuž smyslem nepatří (m. v poh. vesničce žije hošík a ten . . .) právě tak, jako kdyby někdo myšlenku, že v Praze žil básník a ten (který) miloval krásu, vyjádřil větou »v Praze básník miloval krásu«. Sem patří i záliba v relativních větách s »čímž, načež« a p.; nejsou to sice zrovna chyby, ale dodává to slohu kancelářského rázu a při nepřesnosti myšlení vede to zase k logickým a slohovým přehmatům. Tak čteme na př. (13), že se hudec vrátí jako stařec do rodné vísky, *kde v okolních horách* marně volá svou lásku; výraz »v okolních horách« určuje (apositivně nebo příslovečně) relativní kde (= v rodné vísce) a z toho spojení vzniká nemožná představa, že hudec hledá svou lásku v rodné vísce v okolních horách, neboli že rodná víska jsou okolní hory (spojení apositivní, a tedy predikace) anebo že ty okolní hory jsou v rodné vísce (spojení příslovečné). Podobné chyby způsobuje i podřaďování určitým příčestím. Napíše-li náš kritik, že báseň Dědův odkaz je proložena řadou »písní zvyšujících účin půvabného celku *složeného* veskrze *z osmislabičných veršů trochejských*« (12), je to přehmat spíše logický, neboť žádného myslícího člověka jistě nenapadne říci per analogiam, že na př. Psohlavci jsou celek složený z osmerkových stránek nebo z vět jednoduchých a složených, že devátá symfonie je celek složený ze čtyřčtvrtečních nebo tříčtvrtečních taktů atd., neboť mluvíce o celku, máme na mysli vždy jeho vnitřní složení. Formální chyba je však, když spisovatel užije určitého příčestí (tedy adjektiva osobu nevyjadřujícího) místo urč. slovesa. Místo »nalezl jsem psa, který byl zabit n. kterého někdo zabil«, je možno říci, že jsem nalezl *zabitého* psa, ale naprosto není možno říci, že jsem se lekl *potkaného* psa, místo »psa, kterého jsem potkal«. Proto také není možno psáti, jak činí p. N., že Heyduk »skládal písně v duchu lidu v *navštívených* končinách« (10) m. v duchu lidu žijícího v končinách, jež navštívil. Tento stilistický zlozvyk svádí zase autora k slohovým šmodrchanicím, které vypadají polo nesrozumitelně, polo komicky. Maruška v básni Pod Vítkovým kamenem se prý dověděla, že její svůdce, cikán Stevko, »byl zároveň vrahem jejího otce, *svého času na vrata přibitého*« (15). Tomu by každý rozuměl tak, že Stevko zavraždil jejího otce, kterého někdo přibil svého času (!) na vrata, kdežto po pravdě byl cikán vrahem jejího otce, kterého on sám přibil na vrata, kterého zavraždil, přibiv ho na vrata. Tak ne-

přesnost stilistická vede až k nesmyslům, jakými před lety dekadentská Plume vyplňovala rubriku nadepsanou »Sottisier universel«.

Snad by se někomu zdálo, že stilistické výtky, jež vyplnily tak značnou část mého referátu a jimiž se rozrostl skoro na rozsah článku v něm probíraného, jsou malichernosti a hnidopišství. To by byl úsudek povrchní a mylný. Tuto minuciosní práci ve větší nebo menší zkratce musí podnikati každý stilista, kterému záleží aspoň na tom, aby byl jeho sloh jasný, čistý a bez rmutu. Trpělivě a pozorně musí obraceti proti světlu každý výraz, než jej posadí na papír a než nabude v tomto umění jisté rutiny. Každá ledabylost a nepřesnost se mstí, jak na několika příkladech tohoto rozboru bylo ukázáno, až na samé podstatě slohu, na jeho srozumitelnosti a účinu estetickém. Výklady tuto podané se nebudou, jak doufám, zdáti zbytečnými ani čtenářské obci Naší řeči; neboť krása jazyka se neporušuje jen chybami proti jeho správnosti, nýbrž i prohřešky proti jeho výraznosti, která jest ovocem stejně minuciosní, vědomé i bezděčné práce celých generací.

Na omluvu autora, jemuž byl věnován tento referát, by snad mohlo býti, že jde jen o dílo populární a snad jen chvatně načrtnuté. Ale nic nebezpečnějšího nad takové omluvy. Kázeň i na chvíli uvolněná se vždy těžko vrací do svých hranic, ledabylou pohodlnost proměňuje slabost lidská velmi snadno v trvalý návyk, který ničí pak i plody práce dříve vykonané. Pravda, i dobrý Homér si někdy zdřímne; ale co je dovoleno Homérovi, může býti a bývá nebezpečno mladému adeptovi slovesného umění. Před takovým podřimováním třeba varovati. A z tohoto dobrého úmyslu vznikl tento nedobrý referát.

V. Nerad.

NAVŠTĚVOU U NOVIN.

10. *Lidové noviny.*

»Lidové noviny«, proslulé svým esprit em, svým stálým kruhem znamenitých spolupracovníků externích a svým čilým zpravodajstvím, mají dobré jméno také pro svůj poměrně čistý jazyk. A přec i v nich jsme se, prohlížejíce ranní číslo z 13. ledna, sešli neradi s leckterými známými, o jejichž bezživotí v N. Ř. usilujeme.

Ze slovníka vytýkáme: *Bere* se zde *ohled* — »(Německo) nebralo ohledu na lidské svědomí« 2 (m. nemělo ohledu, neohlíželo se). — Výbor podnikl *celou řadu* přípravných prací 9 (m. množství). — Aniž *docílil* něčeho 5 (m. dosáhl). V inserátu se kdosi

ptá, »jakým způsobem docíliti možno zmenšení nosu« 11. — Aby mohl *dostáti* požadavkům 8 (m. vyhověti). — *Důsledky* se matou v následky: důsledky toho (nástupu vojska), které jevily se (m. se jevily) již v dalším znehodnocení německé marky 3. — *Jedná se*, kde se nejedná: nejčastěji se jedná (při zpětném odvozování rozměrů z fotografie) o výšky 7 (m. jde, běží); o anglickou účast se nejednalo 1. — *Nápadný* má význam německého auffallend: což ztěžuje představu nejnápadněji v obr. 55, 7 (m. nejzřejměji); nápadně upřímní mužové 1 (m. ku podivu). — Vrchní respicienti (prý) *obdrží* po třech letech příplatek do pense 4 (m. dostanou). — Německý Hinsicht se ozývá z *ohledů* a *ohledně* ve větách: jak se ve všech ohledech osvědčí tento program 7 (m. po všech stránkách); vyžádejte si ohledně velikosti, ceny a upotřebení zajímavou brožuru 11 (m. stran). — Na nevhodném místě je položeno slovo *odříznouti* v kontextu: námořní spojení Litvy se západní Evropou je odříznuto 3 (m. přetrženo; Litva je ovšem odříznuta). — Místo »*patřičných* viditelných znamení« 6 by patřila »náležitá«. — Nevhodně je užito slovesa *postrádati* v poznámce, že »budou-li výtvarníci něčeho (v posuzované knize) postrádati, bude to zmínka . . .« 7 (m. pohřešovati), a zbytečné je neohrabané *nepostrádatelný* (m. nezbytný) ve zprávě, že automobil není luxusním předmětem, ale nepostrádatelným vozidlem 8. — »Jen, jenom« jsou v L. N. na úplném ústupu, »toliko« drží už jen několik osamělých posic, »pole jistě obdrží« *pouze* — bohužel. — Nepřirozené v češtině je *přirozeně* ve významu »ovšem, arci«: přirozeně, že domácí obyvatelstvo (bulharské) nemohlo stačiti, a proto vznikla při cukrovaře česká kolonie 9; přirozeně, že neschází ani tělocvičná jednota Sokol 9; pominutí malých spojenců uvedlo by nástupné státy do jakéhosi poměru vasalského, a nemohly by přirozeně spolu rozhodovati o sporných otázkách 3. — (Lupiči) si *pronajali* celou chalupu 4, t. j. najali. Tak se, pravda, na Moravě mluví; ale je jistě žádoucí, aby v jazyce spisovném byla ve vyjadřování pojmů tak důležitých jednota. — Slova »podezření, že *prosazuje* se vliv některých dopravních společností« 9 jsou nejasná bez vzpomínky na německé sich durchsetzen. Česky dopravní společnosti provádějí svůj vliv nebo se vlivu domáhají; prosázeti lze na dostihách. — Že by *prvotřídní* semena 4 byla lepší než semena nejlepší jakosti, a »bezesporně prvotřídní síly« 4 znamenitější než síly najisto vynikající, pochybujeme; ale uznáváme, že je s lidskou ješitností těžko bojovati. — Nečeský je obrat *v první řadě*: posouditi tento nástin náleží v první řadě odborníkům 7 (m. především), germanismus je *spočívati* ve významu »záležeti«: novota spočívá v rozvrstvení osnovy 7. — By-

rokratické *včetně* ve větě: ceny lihového octa včetně daně z obratu 9 lze krásně a jasně vyjádřiti starým českým »i s« (i s daní z obratu). — Pochybným obohacením našeho fondu jazykového by bylo slovo *črtavost*, významu nedost jasného: (malířčiny) práce upomenou úhozem, nátěrem, črtavostmi, barvou tu a tam na Marolda 7.

Z módní lékařské řeči je vzata *léčba:* po týdenní léčbě 3 — do nedávna se vystačilo s léčením. Místo *obětavost:* jeho osobní obětavost 2, by bylo správnější »obětovnost«, místo *oproti:* počet zaměstnanců se zvýšil oproti lednu o 46, str. 9, »proti«.

Tu a tam vadí nepřirozený nebo jinak nesprávný pořádek slov: že francouzská vláda podrobovala se velké zdrželivosti 1 (m. že se fr. vláda podrobovala velké zdrželivosti; na frázi »podrobovati se zdrželivosti«, která zde chce značiti »ukládati si zdrželivost«, se arciť zblízka nedíváme); to se ví, že to při »nóbl« bálech se nedělá 4; (dělníci), kteří však stěžují si na špatné poměry 5 (m. kteří si však stěžují), a pod.; — po třech čtvrtích hodiny této pošetilé scény Grant vstrčil tužku zase do kapsy 5 (m. vstrčil Grant); — rozvrh příze zakoupené na státem zaručený úvěr 9 (m. příze na úvěr státem zaručený); — Arne Borg ale nehodlá vyčkati 8 (m. ale Arne Borg; nebo: Arne Borg však). — Jednou za čas urazí oko nemístný jmenný tvar přídavného jména nebo přídavné jméno neprávem zpodstatnělé nebo přídavné jméno stojící místo výrazu slovesného: dohoda jest nutn*a* (m. -á), je to zcela přirozen*o* (m. -é), pohledy z určitých bodů jsou směrodatn*y* (m. -é, nebo ještě lépe: jsou rozhodné, rozhodující); — týdeník »Medizinische Klinik« píše následujíci 4 (m. toto); — většina zvláštních metod perspektivních je pro výtvarníka velmi málo použitelná 7 (m. většiny může výtvarník velmi málo použíti). — Ve skladbě zájmen proklouzly věty: šarlatána, který tupil na jiných, co sám dělal s sebou 1 (m. také); rakouská censura knihu zabavila 7 (m. knihu tu; mluví se před tím o ní a teď se odkazuje na ni); (Léger) se pokusil v samotné Praze o vydávání časopisu Le Correspondant Slave 7 (m. v samé); jste utrmáceni, jste čímsi zarmouceni? (m. něčím; »něco« a »cosi« není, jak známo, totéž!).

Rozumí se, že ani L. N. neunikají zlomyslnostem, které vůbec tropí instrumentál a zvláště genitiv. Jednou se připlete 7. pád tam, kam náleží první: akce není mírumilovnou 3; radostnou byla zpráva o výsledcích práce v Kláštěře 8; v rýsovaných perspektivách jsou konstrukce bez úběžníků úplně ilusorními 7. Jindy obsadí 2. pád místo čtvrtého: ultimatum nemůže míti jiných následků než odsunouti posledních nadějí na mír 2 (m. poslední naděje); a čtvrtý pád pak ovšem zas naopak místo druhého: tele-

gram, který došel pražskou obec z Toulousu 5 (m. pražské obce). Někdy se vybaví v mysli starožitný 2. pád srovnávací a dá se napsat do kontextu, v kterém způsobí nejasnost: oč máme u nás lepší poměry, lepší celé řady i velkých států okolních 2 (m. lepší než mnoho i velkých států). A někdy se není možná z genitivů vůbec vyplést: nutnost rozluky opery a činohry u Národního divadla 1 (m. nutnost, operu a činohru u N. div. rozloučiti); zákazem členství studentů učitelského ústavu v Sokole 8 (m. zákazem, že studenti uč. úst. nesmějí býti členy Sokola); v okolních obcích Olomouce 5 (m. v obcích okolo Olomouce). — *Zameziti* se správně pojí ne s dativem: aby zamezeno bylo dvojímu zdanění 9, nýbrž s akusativem. Záhadného původu je 3. p. ve větě: aby ve třech směrech, kde *tomu* je možno, dosáhla úspor 4 (m. kde to je možno). — Mezi předložkovými pády nutno vytknouti: dle úvěrového zákona 9 (m. podle); účast na slavnosti Nár. div. v Bělehradě (m. účast při slavnosti); má největší zájem na tom, aby usnadnila práci 3 (m. zájem o to); na díle spolupracují . . . 8 (m. o díle společně pracují); jsou lidé příliš zvyklí na nedemokratické maďarské poměry 2 (m. zvyklí nedemokratickým poměrům); až na ojedinělé hlasy souhlasí i angličtí radikálové 1 (m. kromě ojedinělých hlasů); podle vládního nařízení budou úroky vypláceny až na další jen z těchto státních dluhů 9 (m. až do dalšího opatření).

Pokleslý smysl pro slovesný vid je v inserátu: dekorace na plesy půjčuje a upraví dekoratér . . . 4 (m. upravuje). Přátele klasického vzdělání zajisté dojme mocný vliv latinské vazby nom. s infinitivem v této větě, vytržené z inženýrského článku: Ford cítí se býti ohrožen 7 (m. cítí se ohrožen). Na němčinu upomínají rčení: *k dostání* (později budou k dostání svazky v krásném plátně vázané 8, m. bude lze dostati), *jako* v doplňku (autor se ukazuje jako demagog první třídy 1, m. demagogem), *aniž by* (navrhuje nové zatížení poplatníka, aniž by navrhla úhradu 4, m. ale nenavrhuje; kniha svědomitě referuje, aniž by projevovala nějakou samostatnou idei 7, m. neprojevujíc). Nějaký vzdálený ohlas německého vielzu — als bude asi také v slovích: svědectví člověka, jenž měl pro svou zemi (m. k své zemi) snad přece jen tolik příchylnosti, než že by ji klamal 2 (m. příliš mnoho příchylnosti, aby . . .).

Chybných tvarů se najde málo, ale jsou: nemoce kožní 10, 11 (m. nemoci), velmocemi 3 (m. velmocmi), kašel působí pacientu (myslí se dru Rašínovi, tedy pacientovi určitému) značné obtíže 3 (m. pacientovi), nemá-li se mě otázati 2, proč by se mě byl ptal 2 (m. mne; píšeme sice: ptám se tě, držím se tě, ale nikdy ne: ptal

se mě!), mezi svojí výpovědí 3 (m. svou), sám ho (síran amonatý) vyráběl 4 (m. jej), agentů, jichž sliby nejsou zaměstnavateli dodržovány 5 (m. jejichž), ruské vládě chybí léky 5 (m. chybějí), sejmul nabitou pušku 6 (m. sňal, sundal), závody propouští dělnictvo 9 (m. -ějí), argolit, z něhož vyrábí se nejrůznější předměty 9 (m. se vyrábějí). Chladicí komora z jatek má na str. 6 nesprávně vesměs koncovku -ící.

Nejvíce chyb se vyskytá v článcích, které docházejí do novin úředně od rozmanitých korporací, a v inserátech. Redakce se patrně neodvažuje v nich nic měniti. Ale nebyla by jazyková úprava, při které by se nic neublížilo věci, možná přece? Žádoucí jistě je. S.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V 1. sešitě nového (IX.) ročníku Časopisu pro moderní filologii a literatury uveřejňuje Jos. Janko další poznámky a příspěvky k českému slovníku etymologickému. Znajíce ze zkušenosti zájem našich čtenářů o původ slov českých, zaznamenávali jsme až dosud v stručném výtahu etymologické výklady Jankovy a bude o nich podávati zprávy i příště. Tentokrát vykládá Janko taťo slova: áhati (vzdychati), achati, achkati jsou slovesa utvořená z citoslovce á(h), ach; áheška (na Hané čejka) má jméno od svého křiku áhy (stejného původu je i jméno kniha, knížka od volání kní); achát je z řec.-lat. achates podle řeky na Sicilii, na jejíchž březích byl prý po prvé nalezen; acház (na Hodonsku živý plot) je snad obměna slova ochoz; acht (světská klatba, říšský acht) je z něm. Acht, pronásledování; achtel (obilní míra, stč. též pivní) je z něm. Achtel (ahteill), osmina, dutá míra o 8 dílech; téhož významu je i stč. achtuňk z něm. ahtunc; německého původu jsou i vulgární slova ajncety (vložky do peřin) z Einsätze, aj(n)molanc (násobilka) z Einmaleins a ajnpolet (nepřezouvací, t. j. boty), ejnpaletky z einballig; à jour (odtud ažurovaný, průsvitný, prolamovaný) je výraz franc., z latinského ad diurnum (ke dni, k dennímu světlu); ajta (po prvé v RK.) je rozšířeno snad z aj podle rus. éto (ve výsl. éta) a p.; ajustovati (upraviti, uspořádati) je z franc. ajuster (lat. adjustare); ajvaj je polsko-židovská obměna staršího něm. citoslovce ouwei; akacie, akát (ob. agát) je z řec. akakia (lat. acacia), obměněného dále podle sl. achát v akát a (jako lokál-logál) v agát; akademie (vysoká škola, učená společnost a p.) je z řec.-lat. akademia (Akademia byl lesík a cvičiště u Athén, nazvané prý podle heroa Akadema, kdež Platon učil); akant je z řec. akanthos a značí rostlinu bodlákovitou (řec. akan, bodlák;) akce (činnost, podnik) má původ v lat. actio od agere (činiti); akcedent (v staré škole jeden ze čtyř žáků blížících se prospěchem třem premiantům) je z lat. příčestí accedens od accedere z ad (k) a cedere (kráčeti); akcent

(přízvuk) je z lat. accentus od accinere z ad (k) a canere (zpívati), tedy původně vyšší tón, hudební přízvuk; akcept (přijetí, uznání směnky podpisem) pochází z lat. acceptum od accipere (přijímati), z něhož je i acceptare, akceptovati; akcesista (čekatel úřednického místa, podúředník) je z lat. accessista (kdo měl přístup k úřadům) od accessus (přístup) a to od accedere; z téhož slovesa je i akcesit (vedlejší cena, téměř rovnocenná s cenou hlavní); akcidence (vedlejší, drobnější příjmy) je z lat. accidentia (věci náhodou se naskýtající) od slovesa accidere z ad (k) a cadere (padati); akcie (podílný list) je jako akce z lat. actio (v práv. smyslu žalovatelný nárok); akcíz (potravní daň) má základ v lat. accisa od lat. accidere z ad (k) a caedere (seknouti) a znamenal asi pův. zářez, jímž se vyznačovalo zaplacení poplatku; akomodace (přizpůsobení) je z lat. accommodatio od accommodare z ad (k) a commodus (vhodný, pohodlný); akumulátor, lat accumulator (hromaditel), odvozeno od slovesa accumulare z ad (k) a cumulus (hromada); akusativ (4. pád), lat. accusativus, byl pojmenován tak podle slovesa accusare (žalovati) se 4. pádem; aklamace (ústní hromadný souhlas) je z lat. acclamatio od slovesa acclamare z ad a clamare (křičeti); aklimatisace, -ovati je z franc. acclimatiser (fr. climat, podnebí, z řec.-lat. klima); akoláda (svorka mezi notami) je z lat. accolare (ad — collum, krk); akolyt (klerik s nižším svěcením) je řec. akoluthos (průvodce, sluha); akorát (ob. přesně, zrovna) je z lat. accurate (přesně) od slovesa accurare z ad a curare (pečovati); téhož původu jsou i slova akurátní, akuratesa atd.; akord (souzvuk, úmluva námezdní) je z lat. accordare (laditi), složeného z ad a chorda (struna); akreditiv (pověřovací, úvěrní list) je původu franc. a má základ v lat. accredere (důvěřovati) z ad a credere (věřiti); akribie (přesnost, pečlivost) je z řec. akribeia (akros, ostrý); řeckého původu jsou i slova akrobat z akrobates (chodící po konečkách nohou) a akrostich (báseň, kde začáteční písmena veršů tvoří jméno) z akrostichon (kde akron značí okraj a stichos verš); aksamit je původu byzantského a značil tkaninu o šesti (řec. hex) nitích (mítos). — V témž sešitě vykládá K. Titz o rozšíření slov křen a polka v jazycích románských. O slově křen (ital. crenno, fr. cran, něm. kren) bylo sice známo i německým i románským filologům, že je původu slovanského, ale Titz myslí, že jde přímo o slovo české. Ve výkladě o slově polka (franc. polka, polker, polkeur etc.) snaží se dokázati, že polka není polského původu, nýbrž že je to slovo české. Ale výklad Douchův, který T. přijímá za bernou minci, že polka, oblíbený tanec po českém venkově a zavedený a pojmenovaný r. 1835 v Praze, znamená vlastně půlka (podle rytmu), vypadá na filologa tuze »prostonárodně«. Polka souvisí mnohem pravděpodobněji se slovem polský, ale proto ještě nemusí býti polka tanec z Polska přejatý. Důvody pro pojmenování mohly býti zcela jiné, třeba čistě nahodilé; flámování také nepřišlo do Čech až z Flámska, právě tak jako bém (na hranicích kladských) neznačí peníz český, nýbrž pruský desítifenik atd. Nesprávnost domněnky, že polka = půlka, je

patrná i z polského názvu tohoto tance. Titz pro slovo polka nenašel dokladu ani v Lindovi, ani v Karłowiczovi, ani v slovníku varšavském (kde je heslo polka, rodzaj tańca polskiego, bez dokladu — zato je tam doklad, ovšem novější, pro sloveso polkować, franc. polker). Přehlédl však, že polka je tanec známý v Poznaňsku pod jménem polaczka. Že je to týž tanec, jest viděti ze zápisu Kolbergova u Karłowicze (...tańce na dwa tempa zwane polaczki [polki] 4, 230). T. si také nevšiml poznámky J. Horáka o té věci v NVČ. VII, 6. Podle jeho zprávy napsal Erben za diskuse o původu polky do České včely (1844, 303), že spatřil tento tanec r. 1831 ve vesnici Třesovicích v kraji hradeckém. Říkali mu t ř a s á k a podle zpráv, jichž se Erbenovi dostalo, tančil se jen v Třesovicích a v několika osadách okolních. Ze všeho je vidět, že otázka o původu jména polky není výkladem Titzovým ani zdaleka ještě rozřešena a že by zasloužila pečlivější probrání.

HOVORNA.

DRÁTTAŽNA. Časopis Našinec (č. 159, 4) uveřejnil tuto zprávu: »Továrnu na dělostřelecké náboje zakládá v Rokycanech Česká komerční banka za účasti banky čsl. legií. Podnik zakoupil provozní objekt s vlečkou v Rokycanech a tamní dráttažnu firmy Eisner.« Slovo »dráttažna«, které je utvořeno podle něm. Drahtzieherei, zahajuje patrně novou epochu v tvoření složených slov; Drahtzieher se bude asi jmenovati příště dráttažník, Fleischmarkt masotrh, Pulvertor prachbrána atd.

KLANEČNÍK, NÁTOŇ. K NŘ. 6, 282 poslal nám p. Č. Pozdník, řed. měšť. šk. v Brně-Žabovřeskách, tuto zprávu: »Tatínek, jenž se narodil v Bezděkově u Pardubic a byl rolníkem v Cholticích, říkal »klanečník« dlouhému, silnému řetězu, jehož používal na př. k spoutávání naložených klad. Slovo to vzniklo dojista ze slova klanice, kterým se jmenují dlouhé, silné »klíny«, jež se zastrkávají do dlabů v obou koncích oplínu, aby držely boční prkna, nikoli však žebřiny, jež jsou dole přidržovány krátkými palci, které se dají místo klanic, strojí-li se vůz do žebřin, jež jsou nahoře opřeny líšněmi. Klanečníkem se nemohly tedy upevňovati žebřiny ke klanicím, ale poutaly se jím hoření konce klanic, mezi něž byly naloženy klády, a pod. Slova »klanečník« užívá se asi v krajině té dosud; nebude snad již všeobecně známo, ale staří rolníci znají je jistě.« Ale snad mohlo mívati i poněkud jiné významy (přiznáváme se, že nejsme odborníky v znalosti vozů a jejich částí); aspoň nám píše sl. Ant. Vykoukalová z Poříčan takto: »Klanečníkem jmenují zde staří hospodáři řetěz, kterým se upevňují fasuňky nebo žebřiny na zadku vozu ke klanicím. Klanice velkostí i tvarem dost se podobá polénku.« — K NŘ. 5, 89 nám píše p. ř. Pozdník ještě: »Slovo n á t o ň znamená u nás část dvora, kde se skládá a seká dříví. Tatínek vzal dřevo do

levé ruky, položil je přes okraj špalku a »nařal«, pak je udeřením o špalek snadně přerazil.«

LOKET. V příl. Nár. pol. v článečku dra Běhounka o Jáchymově jsme čtli 5. list. 1922 o »okolí Jáchymova a L o k t i«. Slyšel či četl kdo na př., že by něco bylo dlouhé »půl lokti«? A vl. jm. Loket je přece totéž, co obecné jm. loket; hrad a město mají jméno odtud, že Ohře okolo nich tvoří »loket«, veliké ohbí. Toto jméno je bývalý kmen na souhlásku a skloňuje se proto jako na př. k á m e n, tedy 2. p. lokte, 3., 6. p. lokti (v Lokti); někdy se objevují již od staré doby novotvary podle vzoru »hrad« (půl lokta nebo loktu, v Loktě), anebo ve vých. nářečích podle vz. »meč« (půl loktě, lokťa), ale 2. p. loktí, Lokti je tvar tak nemožný, jako by byl 2. p. kameni. V. Gebauer-Ertl, § 330. V č. mn. má toto jméno, kde znamená míru, staré tvary v 1. 2. 4. p. (jsou toho dva lokte, z pěti loket sukna, prodáváme na lokte, ale také na lokty); kde je řeč o části těla nebo oděvu, jsou spíše v obyčeji novotvary podle vzoru »hrad« (lokty jsou roztrhané, mám odřené lokty, z loktů mu leze podšívka); podle téhož vzoru jsou odedávna 6. a 7. p.

NA PLNĚ (J. S.). Jirásek cituje z Fel. Kadlinského »Zdoroslavíčka« strofu »byl právě měsíc náplně v své největší světlosti, kdy jsou se dva pastýřové k muzice vypobídli« (Temno, Spisy 40, 372). Tvar »náplně« vznikl nedorozuměním nebo tiskovým omylem; obě vydání Zdoroslavíčka (1661, str. 185, 1726, str. 89) mají n a p l n ě. Pův. bylo na plně asi přísl. určením s význ. »v úplňku«, na př. »jest nemožné, aby se (slunce) zatměti mohlo, když měsíc jest na plně«, Lobk. Putov. 101b, ale pak se ustálil výraz »měsíc na plně (naplně)« s význ. »úplněk« (dokl. z Veleslavína a j., na př. »plný jsem jako měsíc na plně«, Kral.). Říkalo se pod. o měsíci také n a p l n u, v p l n u, u p l n ě, o p l n ě (Spis o st. svob. a manž. 1523, E 3a).

PETRŮV (6, 320). K skloňování Jirkuf (= Jirkův), Jirkufa atd. nám posílá p. farář I. Kitzberger v Nebušicích u Prahy doklad podobný: v této obci je rodina s příjm. Lev, ale toto jméno tam skloňují Lefa, Lefovi, u Lefů atd. Na Smíchově se tak říkávalo a snad posud říkává, ovšem jen žertem, o hostinci »U bílého lva«: půjdeme k lefovi, byli jsme u lefa (anebo také »u zvířete«). Jsou to zajímavé doklady, jak právě u vlastních jmen tvar nominativu (zde ve výslovnosti Jirkuf, Lef) ovládá na újmu skutečné správnosti tvary ostatní; je to u nich možnější než u jmen obecných proto, že si nejsme plně vědomi vlastního jejich významu. Odtud pochází i skloňování Švec, Švece..., Kadlec, Kadlece... a p. A také Havlůj, Havlůje... (psáváno i -uj, -uje), kteréž příjmení je dosti hojné (nové doklady nám poslali pp. ř. uč. Kysela a far. Kitzberger).

ROZVIDNIŤ SA (F. J.). Toto sloven. slovo se kryje jen významem s naším r o z e d n i t i s e, není jeho zkomolenincu (říká se rozvidnilo sa, s videm trvacím rozvídňa sa, rozvídňalo sa = rozednívá se, rozednívalo se). České sloveso patří k podst. jménu den, slovenské ku příd. jm. vidno

(viz 4, 160); tohoto slova užívají Slováci i o denním světle (na př. keď prebudil sa, bolo vidno = bylo světlo, byl den, ešte za vidna = za světla), docela jako my říkáme »již bylo viděti« a p.

STRÝC (L. S.). Základ praslov. byl stryj', se zdrobnělým stryj'k'; z toho působením měkkého jeře před k v některých pádech vznikaly tvary s c místo k (srv. Sborn. fil. I, 148), a tak na konec byly vedle sebe tvary dva, stryj'k' a stryj'c' (církv. stryic'). V češtině se yj' stáhlo v ý a vznikly tvary strýk (také strýka, sloven. strýko) a strýc; pod tvary jsou i v jiných jaz. slov., na př. pol. stryk, hlužick. tryk, srb. slovin. stric a j. Tvar strýna (také jslov. strina) vykládáme si také stažením ze stryjina = stryjova (Slov. Pohl.' 38, 432); podle toho by strýna byla vl. žena stryjova, strýcova, ale pak také vlastní teta, sestra otcova (nebo i matčina), jako na př. mistrová je buď žena mistrova, anebo žena, která sama provozuje řemeslo. Podobné staženiny (dobrými z dobry-jimi, stč. a nář. mý, krý, mýte, krýte z myji atd. v. u Gebaura, Hist. ml. 1, 558).

TEPRV (A. Č.). Pův. tvary byly teprvo, teprvě a teprv' (s měkkým v, pův. s jeřem na konci); srv. strus. tepervo, topervo, topervě, stsrb. toprvo, rus. tepér' (z teperv', Sborn. fil. 3, 220) atd. Stč. bylo teprvo a teprv; teprva, tepřiva, tepruv, tepruva, tepru a j. jsou tvary vzniklé v rozl. krajích mechanickým napodobením slov jiných a krajovou výslovností. Teprve, pokud víme, v lidu nežije nikde a vzniklo v době nové v písemnictví podle příslovcí prve, nejprve; tvar teprv nejen tedy není nesprávný, nýbrž je správnější než teprve. Te-prvo, te-prv znamenalo pův. vlastně »teď prvně« (te je v první části příslovce stč. tedě, teď).

ZKUSMO (V. H.). Zboží se objednává na zkoušku, nikoli zkusmo; zkusmo (versuchsweise) stanovíme, vyměřujeme, odhadujeme atd. to, co nechceme nebo nepotřebujeme přesně vypočísti, vyměřiti atd. — O slovese znamenati při podpisování listů, žádostí a p. v N. Ř. 1, 288. — Sloveso upozorniti je sice novějšího původu, ale není nesprávné. — O slovese obnášeti bylo v N. Ř. psáno již mnohokrát; rovněž o rozdílu mezi slovesy obdržeti (místo vyžádané) a dostati (psaní, ránu, neštovice a p.). — Jelikož znamená v dnešním spis. jazyce (v živé řeči ho není) »protože«, v starší češtině znamenalo »pokud«. — Ve větě »posíláme Vám stvrzenku na Kč 300 podepsanou panem X. Y. k Vašemu laskavému použití« nejsou poslední slova sice právě chybná, ale je to floskule podle našeho mínění zhola zbytečná. — O slově »prostředky« jsme vykládali v N. Ř. 2, 216; 4, 277; 5, 93. — Podle oznámení vydavatelově šeku (m. vydavatele) snad přece žádný Čech, který chodil aspoň do obecné školy, nenapíše! —

OMYLY TISKOVÉ:

Na str. 18. ř. 5 zd. čti *Julia* m. *Julia*; na str. 32. ř. 19 zd. čti *zpovykati* m. *zpovykovati*.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.

Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

ČESKÉ GYMNASIUM V PLZNI

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VII. ČÍSLO 3.

V. FLAJŠHANS:

NĚCO O HUSOVĚ MLUVĚ.

Probírá-li se u nás jazyk Husův nebo jeho literární činnost, i nejnovější a největší díla z většiny přestávají na jeho dílech českých. Ale ukázal jsem již r. 1899 na Husově Postile (o Husově Svatokupectví tak učinil později Prohaska, o Husově Výkladu Sedlák — u menších prací není ani třeba často důkazu), jak značnou měrou je domněle lidový text překladem, mnohdy chybným, ze spisů Viklefových nebo starších Husových. Ukázal jsem, že domněle původní přísloví Husova jsou překlad z latiny, domnělé texty samostatné doslovně přeloženy. Ale zároveň jsem také ukázal, že máme bohatou a spolehlivou studnici lidového jazyka českého *v latinských* kázáních Husových, zejména v kázáních betlemských z r. 1410—11, nyní zachovaných ve dvojím hlavně textu.

Latinská kázání Husova mají totiž dvojí ráz: parádní, theologicky učené přednášky, moralisujícího a exegetického rázu, nemají českých vložek vůbec — tak n. př. t. zv. kázání synodní, otištěná 1558 ve vydání norimberském. Také jen málo takových českých vložek nalezneme v kázáních, jež Hus sám vydal ve formě knižní — jako jsou na př. Sermones de sanctis, jež jsem vydal r. 1907. Ale kázání n. př. betlemská, jež zapisovali posluchači z úst kazatelových (jediný rukopis klementinský sign. III B 20; zlomek ze začátku v rkp. musejním XVI F 4), mají podobných vložek spoustu. Mezi těmito a kázáními parádními stojí — pokud se rozsahu českých vložek týče — jednotlivé postily a sbírky, Husovy i cizí, od r. 1405—1413. Tyto vložky české podávají skutečnou živou řeč pražskou počátku XV. století; je názorná, konkretní, bohatá a — co nás na ní nejvíce překvapí —

sourodá s dnešní. Postavíme-li proti ní řeč ostatních památek staročeských z doby kolem r. 1400, cítíme ihned rozdíl mluvy knižní a lidové. A rozdíl ten je tuším nejzřejmější v konkretnosti a výraznosti tohoto živého jazyka, jenž se neostýchá někdy výrazů hodně výmluvných.

Cítíme a vidíme často, že Hus skutečně jinak mluviti nemohl; že zejména nemohl to a ono říci latinsky. Volá-li na př. (v Sermones de sanctis) na své, u nohou jeho sedící pobožné posluchačky »kde jsou naše Magdaleny?«, praví to — a jde to — ještě latinsky; dodá-li však v zanícení »*hahá, tudy na ně*«,*) vidíme, že by toto živé »hahá«, »tudy na ně« sotva mohl přeložiti do latiny tak, aby neutrpěl tón a výraz. A takové jsou skoro všechny ty vložky české. Proti umělé, mnohdy cizí formě původních českých textů Husových máme v nich skutečně živý jazyk Pražanů tehdejších.

Chci zde předložiti napřed několik ukázek, jak se Hus vyjadřuje.

*

Hus v těchto kázáních latinských jeví zřetelněji svou zálibu ve studiích jazykových, nežli v kázáních českých. *V kázáních betlemských* (v rkp. mus.), před výkladem slov (Lukáš XII, 1): »Varujte sě ot kvasu fariz.«, vybízí — jako obvykle — ke zpěvu »Hospodine, pomiluj ny«, ale stará se, aby posluchači textu rozuměli; vykládá: »*spase* t. j. *spasiteli*«, »*mira* t. j. světa«, »*žiz(n)* t. j. hojnost« a dokládá: »tak má býti tato píseň zpívána«. Tedy týž výklad, jako deset let předtím podal Jan z Holešova.

V kapitulní Reportatě (F 29, fol. 89 r) vykládá Hus o smilství dokládaje: »fornicacio se u Slovanů nenazývá *smilstvie*, ale nazývá se *blud*«; je to patrná stopa styků se slovanskými mnichy kláštera emauzského, také jinak hojně doložená.

V téže Reportatě (na lístku vloženém za l. 68) vykládá, že jiný jest »čas vhodný k lapání ptáků, totiž *přielet*, některý k chytání ryb, jenž se nazývá *přievod*.« Tyto termíny, jež by dnes

*) Tak v dalším textu činím zpravidla; latinský text, pro pohodlí čtenáře, překládám — a původní český text Husův (v lat. kontextu) odlišuji tiskem od svého překladu.

zněly asi *přílet* a *přívod*, nejsou jinak doloženy; jsou patrně odborné, z názvosloví ptáčnického nebo rybářského — ale svědčí i ony o zájmu o jazyk a jeho jemnosti.*)

*

Vykládá *v kázáních betlemských* (rkp. musejní fol. 255r), že »ypocrisis je slovo řecké *pokrytectvie, když pokryje obyčejem dobrým hřiech který*«, a vysvětluje to zřetelněji dále: »Dopouštějí se pokrytství .. modlitbami, *ihned na ranú mši jiti*, aby viděla svého milovníka ...«, (šatem prostým:) »*hleďte, které chodite v šerém — a máte pak pacholka v zeleném neb v červeném*« — Hus tím míní mnohé bekyně, jež chodily v šerém, tak jak to živě Jirásek v Králi zobrazil, ale později se věšely na frejíře. Vyhrožuje takovým hříšníkům dále (fol. 256r): »budeš (při posledním soudě) postaven před tváří všeho světa, *jako by stál na pranéři*« — a ženám kadeřícím se cituje slova Izaiášova 4, 24 ‚stane se, že bude .. místo strojení kadeří lysina', »*an krávě dal ocas dlúhý a kobyle*«.

Velmi názorně vykládá evangelium (Mat. XXII, 15), jak se radili farizeové, aby polapili Ježíše v řeči. Cituje oblíbenou svou autoritu, sv. Jana Zlatoústého, jak prý podobně rolník, chtě zapřáhnouti býka do pluhu, »*čelo jemu drbá*, aby ho mohl polapiti lichotkami«, nebo o vepři (text kázání betlemských liší se tu v obou rukopisích, ale smysl je stejný, také české výrazy; v klem. fol. 13, v mus. fol. 258), jejž řezník hodlá zabíti: zapálil již oheň, strká mu oves »*čiš, čiško!*« — »maje *strkolnu* vzadu« (obyčejně staroč. »*drkolna*« = palice). Toto přirovnání, jak řezník dobytčeti lichotí, aby je zabil, se Husovi líbilo velmi; v postile »Ad te levavi« z r. 1406/7 při výkladu téhož evangelia užívá týchž příkladů, ale výraz poněkud pozměněn (rkp. mus. XV E 15, fol. 266—267): »ať se varuje vepř, protože, zatím co se mu podává oves na míse, již oheň se chystá a řezníku

*) [P ř i e l e t je slovo odvozené od slovesa přeletěti, přeletovati a znamená vl. přeletování, tah ptactva, pak dobu tahu, v níž zvl. na podzim se ptáci čižbou nejlépe chytají; pod. p ř í v o z, stč. přievoz, znamená vl. převážení přes vodu, pak i místo, kde se převáží. P ř i e v o d asi také byl vl. tah ryb (lososů, úhořů, snad i některých pstruhů), v němž se tažné ryby chytaly (a na př. lososi a úhoři u nás posud chytají); snad se o táhnoucích rybách říkalo, že »se převádějí«. — Slovo p ř í v o d, stč. p ř i e v o d, je známo také v právním smyslu dnešního tvaru p ř e v o d (zejména se říkalo »přievod věna«, Kott 3, 1116; 7, 492). Tvar s předložkou zkrácenou vznikl vlivem slovesa (převésti, převáděti); podobně se říká p ř e v o z m. pův. p ř í v o z, zvlášť kde nejde o převážení přes vodu.] Red.

ostrá sekera visí za pasem a palice, *peštál* nebo *trdlo* rukama se již nadzdvihuje.« Máme tu — mimochodem řečeno — ukázku také lexikografického příspěvku; slovo *peštál*, jež patrně znamená totéž, jako v káz. betl. »*strkolna*« nebo variant »*trdlo*«, je dosud doloženo jenom ze slovníků stč., Klareta a Bohemáře, za lat. 'pila', ale v takové souvislosti, kam se význam »míč« jistě nehodí. Z tohoto místa Husova můžeme aspoň význam zjistiti.

Protivníci Betlemských mluvívali ovšem stejně názorně, jak zvídáme ze stížností kazatelových. Prý odpůrci říkávají těm, kdo se obracejí k dobrým skutkům, »*netrus na nás, až polezeš do nebes*« (mus. fol. 273 r.), a »*varuj se, ať se neosvětíš*« (= abys nebyl posvěcen; t. fol. 271 v). Ano, kazatel v své živé fantasii si představuje, že tak drasticky mluví i Bůh: o zatvrzelém hříšníku prý »Bůh, takového člověka nemiluje, řekne: *když̆s mi ho zkazil, mějž ho sobě, diable!*« (klem. fol. 21 v.).

Méně ovšem je divné, když takového výrazu užije — v tlumočení Husově — nějaký světec. Tak sv. Jan Zlatoústý, vykládaje, že lepší jest věrná žena nežli lehkovážná panna, dokládá o ní: »*než pik mezi všecky!*« (rkp. mus. 274 v). Tato fráze »*pik mezi všecky!*«, rovnající se asi významem »na každého rovným dílem«, je doložena teprve v XVI. stol. v textech prostonárodních, a to hodně prostonárodních. A rovněž jen z nižších vrstev pochází výraz o bohatších ženách, které přistupovaly patrně hrdě k oběře: »*pohleďte na lanie, oběrať bude*« (připsáno v mus. rkp. fol. 275 v) ...

Velmi názorně je vyloženo evangelium o desíti pannách, jak se stal o půlnoci křik: »*rúče zhuoru, hoří! hoří!*« (fol. mus. 276 r); a velmi názorně vykládá Hus slova apoštolova, že se máme obléci v Krista, »*ne aby vlezl v Krista*« (mus. fol. 289 r) — zde, zdá se, kazatel docela zmírnil lidové rčení, jež (jinak) je dochováno podnes. Ale Hus je vykládá dále: není prý hříšníku nic platno, i kdyby do Krista vlezl: »*vleziž v oltář, čŕtie tě vydrú*, jak praví sv. Řehoř« (tamtéž). A na témž místě dále vykládá o hříchu obžerství, jak dříve vůdce hostiny býval označován věncem a jak tam »hodně jedli, na jedinou mísu vloživše *šestnáct kurotvi a šest kapúnóv a prase nadievané kořením, že misa do dveří nemohla vniti*« (= vejíti).

Ale velmi názorně líčí také opilství (a to opět skoro týmiž výrazy v obojím rukopise): nutívají prý opilci (mus. 290 v) »jednoho píti přílišně: *ej, na, pi — že vyleji duši z sebe jako sysla z dúpě*«; kousek dále na témž místě praví o nich »*břicháči*,

ješto sobě velikým a silným pitím břichy vrtaji, anoť jim saknozy nalévá« — na okraji přidáno »*a trnky*«, ale záhadné '*saknozy*' se tím*) nevysvětlí; ještě kousek dále vzpomíná starého zvyku pijáckého: »kdo náchylen jest k pití anebo na hostině jiné zapřisahá *ej, zaklínám tě, aby pil, svatého dle Jana*« — na paměť toho, že sv. Jan evang. vypil beze škody otrávený nápoj, pívali staročeští pijáci poslední »ještě jednu« *svatého dle Jana*, z čehož v XVI. stol., když se ten poslední truňk dloužil, udělali »*sv. Dlijana*«.

Jiný podobný zvyk poznáváme (mus. fol. 293 v) z horlení Husova proti abstinenci. Prý ďábel jest »abstinens«, a tak »někdo se zdrží pro lidi, jako na hodech *najedúc se doma i nebude na hodech moci jiesti, aby ji chválili: ej, skrovná pani, málo jie*«. (My bychom to spíše vřadili mezi pokrytectví.)

Z lidového usu čerpán jest i výklad slov evangelia »Budou znamení« (mus. 296 v): Hus tu vykládá slova Písma: »hvězdy budou padati« — »tomu se nesmí tak prostě rozuměti, že by hvězdy padaly s nebe, *nebo ješto řiekaji: hvězda se třiebi*, neboť hvězda jest hustší část světa.« Ovšem, ne každý s tím názorem souhlasil, jako když — na témž místě — něco dále praví: »mor a hlad jsou pro naše zlé činy; *chvála buď Bohu*, řekne člověk osvícený v rozumu svém a nereptá«.

Také názorně varuje od styku muže s ženou: »žena otráví, když se jí dotkne, *jako slepice, když uslyši kokota kdákati*« (mus. fol. 299 v); mnohý prý navštěvuje matku, syna atd. a na mysli má služku: »*Matko, jaká to pěkná děvečka!*« (tamtéž).

Podobně varuje v Reportatě (je to sbírka několikerých kázání Husových v rkp. kapit. F 29), aby (fol. 20) se neženil starý s mladou nebo mladý se starou; prý takoví staří říkávají: »*ztřasa kosti oději sě koží*« a Čechové prý o nich zpívají: »*starý muži, čemu tobě mladá*« . . . — citát z písně, dnes neznámé.**)

DROBNOSTI.

O VĚCI SAMÉ SEBOU JASNÉ.

1. V ned. příl. Nár. pol. ze dne 26. list. 1922 čtli jsme ve zprávě o nové knize básní Elišky Krásnohorské větu: Málo je tu čísel tak beztendenčně jen *samo sebou* vzrušených jako ona »Pohádka

*) Není-li to prostě chyba písecká m. »se k noze«.

**) [Upozorňujeme nyní také na Novotného vydání Husových českých glos z klement. rkp. III B 20 ve Sborn. filol. 7, 129 n.]. Red.

o zlatém klíči a živé vodě«. P. red. Sekaninovi, který ji napsal, nemusíme vykládati, že se přídavný přívlastek má shodovat v rodě, čísle a pádě se svým podst. jménem. Lze napsati »číslo samo sebou vzrušené«, ale vlastně bychom měli psáti na př. i »o čísle samém sebou vzrušeném«, radovati se »nad číslem samým sebou vzrušeným«, v oné větě by vlastně mělo býti »čísel samých sebou vzrušených« atd. Tak ovšem snad nikdo nenapíše. Ale nikdo nepíše ani, jak čteme v Nár. pol.; »čísel samo sebou vzrušených« není výraz v češtině možný, ať *samo* máme cítiti jako přívlastek, protože by pak měla býti plná tvarová shoda, ať *samo sebou* má býti příslovce, protože takového příslovce nebo příslovečného výrazu v češtině není. P. Sekanina se vyhnul výrazu, který by byl zněl tvrdě, a místo něho napsal výraz mluvnicky nemožný.

Dobrý řemeslník, nemůže-li z jakékoli příčiny něco udělati způsobem, který by jinak byl nasnadě, pomůže si, jak říkáme, a udělá to jinak. Právě tak si má vésti spisovatel. Vidí-li, že způsobem, jejž si vyvolil, zabřídá do nemožnosti, má si nalézti způsob jiný; násilí na mluvnickém ráze jazyka je asi tolik, jako kdyby se řemeslník odhodlal zlomiti, co nelze ohnouti. A jde-li o nepoddajný přívlastek, je pomoc snad vždycky nasnadě: nahradí se prostě přívlastkovou větou. Ona věta by zněla plynně a správně na př. »málo je tu čísel, která by byla tak beztendenčně jen sama sebou vzrušená jako . . .« Bylo by o tři slova více, ale snad by nebylo pro ně tak zle, abychom se raději měli smiřovati s větným tvarem mluvnicky chybným.

2. V témže čísle je předběžná ukázka z Nordmannovy knihy »Einstein a vesmír«, jež má vyjíti v překladu prof. dra K. Holuba v leg. nakl. »Čin«. Tato ukázka nás dosti překvapila; myslili jsme již totiž, že o Einsteinově teorii ani nelze psáti tak, aby tomu rozuměl i neodborník. V této ukázce jsme čtli o absolutním prostoru a čase, t. o prostoru a čase beze vztahu k tomu, co v nich jest nebo se v nich děje. Čteme tam věty jako »není možno vnímati čas *sám o sobě* a nezávisle od pohybu neb klidu věcí« (z Epikura). Ale také, že » všechna věda, . . . jak se jí ještě dnes učí, . . . zakládá se zcela . . . na těchto pojmech absolutního času a prostoru, vzatého *sama o sobě* a bez vztahu k některému vnějšímu předmětu«, a dále, že »absolutní čas, absolutní názor (čti prostor) jsou z těch *věcí* »*samy v sobě*« (asi chyba m. o sobě), které duch lidský považoval v každé době za přímo nepřístupné.« Výraz »sám o sobě« je patrně něm. »an sich« (das Ding an sich); proti tomuto překladu samému by nebylo námitky. Proti spojení »času a prostoru, vzatého sama o sobě« bychom namítali, že 2. p.

sama podle našeho výkladu 5, 161 n. je při nejmenším velice podezřelý a dnes, ne-li odjakživa, ve skutečné češtině neslýchaný; ale víme, že to je naším spisovatelům právě proto klenot, který si nedají vyrvati. »Času a prostoru, vzatého samého o sobě« by zase ovšem znělo tvrdě, a snad proto překladatel užil tvaru *sama*, ač ani tak ona věta nezní právě nejlíbezněji. »Z těch věcí samy o sobě« je výraz mluvnicky naprosto nesprávný, který se nestává správným přidanými uvozovkami.

Také zde jde podle našeho soudu o věci, kterým by se obratný stylista měl vyhnouti. Proč se nutiti do přívlastku ohebného, když ta jeho schopnost měniti se podle tvaru podst. jména potom působí nesnáze? Podle našeho soudu výraz *čas o sobě* není v slohu filosofickém o nic méně zřetelný než *čas sám o sobě*; pojem, o nějž jde, beztoho se musí čtenáři objasniti, ať se vyjadřuje tak či onak, a byl-li mu jednou objasněn, porozumí slovu po druhé již bez nesnází. A tak by po našem soudu na př. poslední věta zněla po česku: »Absolutní čas, absolutní prostor jsou z těch věcí o sobě, které . . .« Člověku nehoněnému ve filosofické terminologii to snad zní cize, ale sotva cizeji, než by zněla podobnému Němci slova »von jenen Dingen an sich« a než zní Čechovi slova p. dra Holuba.

BĚHEM.

V 1. seš. nového ročníku Naší úřední češtiny (str. 15) zle se obuli do tohoto slova. Snad ani zákeřná mniška prý nenatropila tolik škod v lesích, jako toto nepěkné slovíčko v naší úřední češtině. S nechutí k tomuto slovu je to asi tak jako s pověstí, o níž se říká, že »crescit eundo, 'během' roste«. Počátek vzala v Brusu matičním, kde se o slově *během* praví (opatrně, jako často v podobných případech): »Během jednoho století = im Laufe nebo im Verlaufe atd. přichází v době novější až příliš často, kde nezřídka stačí češtině pouhá předložka, na př. zde: za jedno století neb v jednom století; podobně Byl. (Bylinář) 1 C: »kosatec dvakrát do roka kvete« a opět »dvakrát v roce«.« Brus se staví tedy jen proti n a d u ž í v á n í tohoto výrazu na škodu výrazů jiných. Ale »abusus non tollit usum«, říkají právníci. Na tom se však nezůstalo. O krok dále už pokročil Zenkl, který učí: »(během, průběhem čeho)*, *lépe* pouhá předložka«. Docela nepřátelsky se postavil proti tomuto výrazu Bartoš, který jej v Nové rukověti správné

*) Všeho, co je v závorkách ( ), se pokud možno v a r u j m e (Rádce spr. češ. 5).

češtiny (s. 203) zařadil beze všeho mezi německá podstatná jména úslovná. K mínění matičního Brusu se vrátil Mašín, který v svém Slovníku českých vazeb a rčení (str. 13) poznamenal: »*Zbytečně* se říká: během roku m. do roka, za rok, v roce; avšak nesprávné toto rčení není«.

Jde tedy o dvojí věc: je-li toto rčení nesprávné a je-li zbytečné. Domnění o jeho nesprávnosti se zakládá na shodě s něm. výrazem »im Laufe des Tages, im Verlauf von zwei Jahren« a p. Nehledíme-li ani k tomu, že výraz český není otrockým překladem výrazu německého, jak to u zjevných germanismů bývá zvykem, připomeneme především, že uvedený výraz není nic specificky německého; podobné výrazy nalézáme i v jiných jazycích, v nichž jistě nevznikly působením němčiny. Francouzi stejně jako Němci říkají »au cours de la discussion (během debaty), pendant le cours de sa vie (během jeho života), dans le cours de la maladie (během nemoci)«; podobné jsou výrazy anglické »in the course of a month (během měsíce), in course of time (svým časem)«. Svědectví to by o sobě ovšem málo vážilo, kdyby v něm nebyl obsažen důkaz, že se tyto výrazy zakládají na představě velmi rozšířené, ba možno říci obecné, v níž se míjení, postup času jeví jako běh. Metaforický výraz »čas běží« najdeme takřka v každém jazyce.

Ani v češtině není jinak. Stěží bude viděti kdo ve výraze »čas uběhl« germanismus proto, že je možno říci německy »die Zeit ist abgelaufen«. Výrazy »čas, dni, hodiny, léta atd. běží (č. též ubíhají, prchají, utíkají)« jsou v češtině právě tak obvyklé jako v polštině a v ruštině. To platí ovšem i o podst. jméně *běh;* výraz »běh života« byl v starším jazyce tak obecný, že se »běh dokonati« (na př. Kral. Skutk. 13, 25; 20, 24; 2. Tim. 4, 7) stalo synonymem výrazu »život dokonati« (pod. i pol. bieg życia, bieg czasu a p.). Naším předkům běžely i jiné věci, které postupovaly, probíhaly v čase, na př. soud, řád, hřích atd.; odtud i výrazy »běh světa, běh válečný, běh soudný, běh školní, běh přirozený n. obecný«, v nichž podst. jméno běh nabývá pak významu »postup, způsob, míra«. Z toho je viděti, že užití slova běh v tom významu, v jakém je nalézáme v nč. výrazech »během času, během války« a p., není nikterak proti duchu jazyka.

Mohlo-li se tedy říkati a říkalo-li se »běh času, běh života« a p., není žádné překážky, proč bychom nemohli říkati »během života« ve významu »tak, jak život běží, protože běží, zatím co běží.« V staré češtině nebyl sice tento výraz tuze obvyklý jako určení časové, ale nalézáme jej přece. Kott (5, 959) zaznamenal dva

doklady z Popravčí knihy rožmberské (z let 1389—1429), »nočním během ukradli čtyři koně« a »nočním během lidi vybíjeli«, v nichž výraz »nočním během« není nic jiného než naše nč. »během noci« s jistým odstínem způsobovým.

Není-li tedy výraz »během noci« chybný, nezbývá než vyložiti ještě, jak ho užívati; z toho pak vyplyne zároveň, je-li zbytečný čili nic. Syntakticky lze instr. *během* pojímati buď jako instrumentál způsobový (jako »pádem, honem« a p.), anebo příčinný (jako »strachem, hněvem«). Onu platnost měly stč. instrumentály »během soudním, válečným, přirozeným, obecným«, znamenajíce »tak, jak soudy běží (postupem, pořadem soudním), jak válka běží, jak příroda běží (postupuje, počíná si)« atd.; »dobýti si něčeho během válečným« znamenalo tedy »tím postupem jako ve válce«, »ztratiti něco během válečným« mělo týž význam, ale s odstínem příčinnosti. Píše-li A. Marek v své básni K pokoji »Rozloučené svádí z dálky pokoj pod otcovský krov, ty, jenž zašli během války, z cizin vrací na domov« (Prvot. 1814, 57—8), cítíme ještě dobře ve výraze »během války« tento význam způsobový s příčinným. Podle toho bychom měli tedy užívati slova »během« v takových větách, kde postup děje hlavního udáváme postupem, průběhem, tempem děje paralelního, a zvláště když mezi oběma ději je ještě i vnitřní spojitost. Měli bychom tedy říkati na př.: »během nemoci úplně ošedivěl«, kdybychom chtěli vyjádřiti, že zároveň s pokroky nemoci a v souvislosti s nimi pokračovalo i šedivění. »Během nemoci« vyjadřuje tu víc než předložkové pády »za nemoci, v nemoci«, které udávají prostě čas (mohl ošedivěti za nemoci i přes noc), ne však postup, tempo, ale zase ne tolik, co výraz »od nemoci«, neboť nemoc sama nemusila býti přímým důvodem ošedivění. Píšeme-li »během jeho panování se nepořádky v správě rozmnožily«, měli bychom rozuměti této větě v tom smyslu, že čím déle panoval (a právě proto), tím více nepořádků přibývalo. Tu je ve výraze »během panování« obsaženo zase víc než v pouhém určení časovém; od určení příčinného se pak výraz ten liší tím, že příčinnost tak nezdůrazňuje jako výrazy »pro jeho panování, skrze ně, od jeho panování« a p.« a udává vedle toho i tempo děje hlavního. Kdybychom chtěli hledati výraz souznačný s tímto »během«, našli bychom jej nejspíše v nč. »postupem«, které v sobě zahrnuje rovněž význam způsobový a význam příčinný. Podle toho by na př. »během nemoci« znamenalo totéž co »postupem nemoci«, t. j. tou měrou, jak nemoc postupovala (pokračovala), i od jejího postupu. Podobně bychom mohli říkati, že někdo během války zchudl, že během soudních sporů přišel o jmění, že si během

studií nashromáždil vědomosti, že během času hrad velice sešel atd.

Z těchto příkladů je ovšem zároveň viděti, že od ideálního významu slova »během«, získaného teoretickým rozborem, jest k významu čistě časovému jen nepatrný krok. Ošedivěl-li někdo během nemoci, bylo to zajisté za nemoci, v době, kdy byl nemocen. Posouvání významu slova »během« tímto směrem jest těžko brániti právě pro jeho snadnost. A proto není divu, že právě v tomto významu je nalézáme nejen ojediněle v stč. (během nočním), ale velmi často i u dobrých spisovatelů nč. Na př.: každá z nich (zevních známek kupce) však během*) času velikou půtku s cizou evropejštinou vésti musila (Havl., Obr. z Rus v Sp. 2, 77); a takž nabývalo také všechno během času prajiné podoby, nežli jsem na začátku zamýšlel (Tyl, Kusy mého srd. 1, XII); životu klášternímu (František) během času přivykal (Jirásek, Sp. 2, 39); tu jsme poznali během několika hodin skoro všechny občany (Herben, Mor. obr. 328); odtud pokračuje změna tato zvolna během stol. XIV. (Gebauer, Hist. ml. I, 192 a j.). Ale i z těchto skutečných dokladů je viděti, že se výrazu »během« užívá zpravidla jen tehdy, když v mysli spisovatelově je představa času plynoucího, když se děj postupně a progresivně pokračující srovnává s plynutím času nebo jiného děje souběžného, že s významem časovým (kdy) je zpravidla sdružen význam aspoň způsobový (jak, jakým tempem) a že by výraz »během« bylo lze nahrazovati v takových případech výrazy »postupem, pokrokem, průběhem (jak čas míjel, jak léta plynula, jak nemoc pokračovala)« atd. Že výrazu takového jako »během« jest třeba pro představu právě připomenutou, toho svědectvím jsou nejen vedle cizích jazyků i jiné jazyky slovanské s výrazy podobnými (pol. w postępie, rus. v tečenii a p.), ale i příklady české, kde se výraz »během« jiným výrazem bez újmy zamýšleného účinu nahraditi nedá, jako v příkladech shora uvedených »zešedivěti během nemoci, zchudnouti během války, vzmáhati se během panování« a p. Naproti tomu zbytečné jest ovšem říkati »byl tu dvakrát během roku«, protože tu nejde o vyjádření děje postupujícího s pokrokem času, nýbrž o ohraničený úsek časový, který vyjadřujeme předložkou *za*.

---

*) V této době bývá v témž významu i výraz »v běhu«: holič ale, Ivan Jakovlevič, byl u něho ve středu, a v běhu (v orig. v prodolženie) celé středy, ba i celý čtvrtek byl ještě nos celý (Havl., Ruská směs 54); tak psává ještě Palacký: v běhu dvou let podařilo se mu (Karlovi) navrátiti komoře královské zámky a města Týřov atd. (Děj. II, 2, 7).

A tak dospíváme na konec k témuž mínění, jaké pronesl matiční Brus, s tím toliko rozdílem, že vykazujeme výrazu »během« určité a náležité místo v českém slovníku a že neomezujeme jeho oběh z obavy před germanismem, nýbrž ze snahy o přesnost v jeho užívání.

POKORNÉ SLOVESO.

Naše úřední čeština vytvořila již mnohá slova, zajímavá nejen linguisticky, ale i psychologicky; patří k nim také sloveso »*pobírati*« (plat a p.). Pobírati je slovo typické pro úřední slovník, kus psychologie z Katakomb, slovo v bačkorách. Že se nemá říkati »plat potahovati« (jak se úředně také říkávalo), na to připadl konečně přece některý odvážnější byrokrat, který se rozpomenul, že mu maminka doma říkávala, aby pořád nepotahoval. Ale jak to říci jinak? Je pravda, že v Čechách lidé *berou* mzdu, plat, odměnu a i jiné věci, ale je to pro Boha možné, aby státní úředník (a býval císařokrálovský!) něco b r a l ? To sloveso se musí aspoň trochu uhladit, aby nevypadalo tak ježatě, musí se trochu přitlumit, aby tak hrubě nedupalo po tichých kancelářích a nedotýkalo se tak nelibě sluchu páně radova, musí se obout pěkně do bačkorek, aby ho nebylo ani slyšet. Ano, státní nejpokornější služebník nebere nic, ani svou vlastní gáži, on ji, prosím, jen pobírá, po-bírá — pomaloučku, nesměle, potichoučku, jako by mu ani nepatřila. Ale jaký omyl, jaká tragika v bublině! Jakou to hanebnou pomluvu zaznamenaly o pokorném slově naše slovníky? Prý »pobírati« nemůže býti nic jiného než trvací (a někdy dokonce i opětovací!) tvar k slovesu »pobrati«, a to je ještě horší zločinec než »bráti«, protože »pobrati« je vzíti kde co, sebrati první poslední. A tak se z pokorného slovesa »pobírati« vyklubal na konec loupežník — a k tomu na úředním šimlu!

POSUDKY A ZPRÁVY.

Dr. Albert Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu.* Okna. Knihy zkušeností a úvah. Pořádá Vilém Mathesius. Svazek třetí. Nákladem Gustava Voleského, knihk. a nakl. v Praze na Král. Vinohradech. 1922. Str. 484. Za 36 Kč.

Zevní osudy jazyka nejsou bez vlivu ani na vývoj jazyka, pokud jest jen souhrnem nářečí; tím více zasahují vnější osudy do vývoje jazyka spisovného. Zevní osudy spisovného jazyka slo-

venského, a to právě dobu nejdůležitější, dobu jeho vzniku, vykládá tato kniha Pražákova.

Stará generace slovenská by si přála, aby se o této otázce, o vzniku spisovné slovenštiny a československém rozkolu prostě mlčelo. »Či od dvoch bratov, ktorí — ako som raz už napísal — žili dlho-dlho rozdvojení, ale nenadále boli sjednotení silou vonkajších okolností, bolo by múdre a dobre spomínať predovšetkým to, čo ich delilo?« (Škultéty v lednovém čísle Slovenských Pohľadů, roč. 39, 1923, 55). Ale skutečnost jest jiná. Již r. 1920 vyšel *Hodžův* Československý rozkol,*) napsaný již r. 1917, a hned knižní odpověď *Škultétyho***)* a nyní r. 1922 tato kniha *Pražákova,* neuvádím-li ani články v časopisech.

Již z toho jest viděti, že naopak ta otázka sama příliš hlasitě žádá, aby byla řešena, a že zvláště už nemůže mlčet ten, jehož úkolem jest vědecky, t. j. pravdivě ji vykládat. A vědecká pravda nemůže se říditi ani měřiti tím, raní-li či ne, nýbrž jen tím, je-li správná.

Na začátku své knihy (str. 7—64) vykládá Pražák podrobně a na dokladech většinou nových, jak se kdy říkalo příslušníkům kmene slovenského, jak se nazývalo jejich území i řeč a jak se vyvíjel význam slov »*Slovák, Slovensko, slovenský, Československo* i *československý*«.

Nejstarší doklad slova *Slovák* s významem jména národního jest v Slovníku Velešínově z 15. stol. a překládá tam lat. *sclavus* s významem Slovan. Jinak hojné doklady z 15. stol. pro *Slovák* a *Slováček* jsou jména osob z různých krajů Čech. Ve významu »Slované« vyskýtá se pak slovo »*Slováci*« často od 16. stol. až do samého začátku 19. stol. v Čechách, na Slovensku ojediněle ještě i později: u Hurbana Vajanského a Hviezdoslava (str. 20).

V nejstarších dokladech, v nichž můžeme tušiti jména obyvatelů území slovenského, nazývají se dnešní Slováci »*Slované*«: tak »*slovyenyn sclavus*« v Prešp. slovníku. »*Slavi* (a *Bohemi)*« v nejrůznějším spojení nazývají je pak spisovatelé uherského původu, ať slovanští či neslovanští, od stol. 17. do konce stol. 18. — *Slavi seu Bohoemi, Hungaro-Slavoni, Bohemo-Slavi, Bohoemi Slavi, Slavi Bohemi, böhmische Slaven.*

Ale také již z konce 15. stol. a zač. 16. stol. jsou tři doklady v české literatuře, kde »*Slováci*« znamenají asi i dnešní Slováky

*) Dr. Milan Hodža, Československý rozkol. Príspevky k dejinám slovenčiny. Turčiansky Sv. Martin, 1920. Str. 400.

**) Sto dvadsaťpäť rokov zo slovenského života. 1790—1914. Odpoveď na knihu dr. Milana Hodžu, nazvanú »Československý rozkol«. Napísal Jozef Škultéty, ib. 1920, str. 148.

(str. 11); ustálil se tento název podle mínění Pražákova až za Bernoláka. Myslím však, že název »*Slováci*« ve významu kmenovém byl nepřetržitě znám a ustaloval se již dříve a že nelze tvrditi: »Jinak výraz Slovák začíná v XVI. stol. býti *výhradným* názvem pro všechny Slovany« (str. 11); svědčí pro to vedle dokladu »*Schlowaken*« pro obyvatele Trnavska ze 17. stol. (str. 18) a jiných pod. i to, že české památky ze 17. stol., také Komenský mluví podle dokladů na str. 23 n. o území slovenském »*v Slovácích, do Slovák*« — tak jako se v češtině vůbec kraje nazývaly podle obyvatelů.*)

Jinak země, která netvořila správní celek, určitého názvu neměla a nazývala se obyčejně *Hungaria superior* (Horní Uhry), *Pannonia, Superior Pannonia.* Názvu *Slovensko* užil po prvé v dnešním významu *Dobrovský* r. 1809 v Ausführl. Lehrg., ale r. 1818 v Gesch. d. b. Spr. opět *Slovansko.* Slovákům (Semianovi, Krmanovi i Palkovičovi) *Slovensko* nebo *Slovansko* znamenalo Slavonii. Kolísání mezi slovy *Slovensko* a *Slovansko* s významem hned užším — Horní Uhry —, hned širším — všechny země slovanské — odstranili teprve Štúrovci.

Řeč obyvatelů podtatranských se nazývala nejčastěji *lingua slavonica, slovenská (slovanská),* jindy také *bohemica, česká, česká nebo slovanská, slovenská nebo česká (windisch, slowakisch, böhmisch)* atp. Rozdílu mezi těmito názvy nebylo: řečí slovenskou psali své knihy české, někdy trochu poslovenštěné, a českou řeč nazývali svou vlastní řečí mateřinskou — tak jako čteme v trnavském tisku charvatském z r. 1694 »vu Ceske Ternave«; to dokládá Pražák nesčetnými příklady na str. 44 a d. Vůbec i v starém českém jazyce bylo *slovenský = slovanský = český;* jazyk český nazýván od Kosmasa počínaje *lingua sclavonica, slovenský, slovanský, český a slovanský* až do 18. stol.; od konce 18. stol. pak a na zač. 19. u Čechů a Slováků *slovenský* znamená to, co dnešní *slovanský.*

Jest viděti, že i *slovenský* i *slovanský* jest dlouho jedno slovo s jediným významem jen ve dvojí hláskové formě; stejně také původně slovo *Slovák* vedle *Slověnin, Slověné, Slovan* atd. jest jen jinak kmenově tvořeno a má týž význam. Stejně jest *dvořák* vedle *dvořěnin,* ale ne, jak praví Pražák na str. 8, *Dvořák (z dvořěnin), Pražák (z Praženin),* tak jen nešťastně pozměnil slova svého pramene, slova Flajšhansova (Nové Atheneum I, 1920,

*) Pražákem uváděný (str. 23) doklad »v Slovanech« z Arch. Č. 12, 47 sem nepatří. Již spojení »v Slovanech a v Gransku« (t. j. v Kraňsku) a i smysl místa ukazuje, že se zde mluví o Slavonii.

385) »dvořák« m. staršího »dvořenín«, »Pražák« za starší »Praženín.«

Doklady vývoje těchto slov jsou u Pražáka velmi hojné, jsou nové kromě nejstarších; úplné ovšem býti nemohou, pokud nemáme historického slovníku. Ale neměl se mezi ně dostati doklad z *Mater verborum* na *Slověnín, Slověné* (str. 10), neboť jest to glossa nepravá (ČČM 1877, 507) a zcela zbytečné jest jakékoliv »ač-li jeho glossy ... jsou pravé«. Stejně velmi zaráží na str. 39 citát z druhého, interpolovaného listu legendy o sv. Prokopu z rkp. Hrad. »*kdež slavné učenie běše(!) v slovenském jazyce ktvěše(!)*«, takto uváděný bez nejmenších pochyb o jeho pravosti. Lepší a jasnější doklady slova *slovenský* s významem »český« jsou na prvém pravém listě, jež neuvedeny:

1a ... jáz chci pověděti
o dědicěvi *slovenském*,
čiš o Prokopovi svatém,
jenž sě jest v *Čechách* narodil.

1b Svatý Prokop jest *slovenského* roda
nedaleko *ot Českého Broda*.

Opravy potřebují také taková místa, kde se z toho, že Slováci chybějí ve výčtu — na př. na str. 11 v pozn. »ad Boemos, Austriacos, Moravos, gentem Silesorum, Lusatum« — soudí, že »Slováci byli asi označováni ještě v té době jako Čechové«. Z takového mlčení neplyne nic.

O složených pak slovech »*československý*« a pod. ukazuje Pražák, že vznikala, zvláště hojně na začátku 19. stol., a to právě na Slovensku, aby označovala jednotu, jasně pod vlivem uvedených názvů latinských, po nečetných starších předchůdcích. *Čechoslovan* je doložen v Počátcích českého básnictví z r. 1818, slovo *Československo* utvořil J. M. Hurban pro Čechy, Moravu, Slezsko a Slovensko r. 1839 (str. 32 a 36).

Také kapitoly 3. a 4. obírají se otázkami jazykovými. První (str. 103—115) ukazuje na bohatém výběru listin úředních, cechovních, církevních katolických i evangelických ze Slovenska od stol. 15. do 18. a pak na tiscích od r. 1615, že Slováci psali a tiskli v spisovné češtině, někdy úplně čisté, někdy bez *ř*, bez přehlásek *a, u*, s *e* místo *ě* po retnicích a pod.; jen u málo památek charakterisuje Pražák jejich řeč »slovenština, slovenština se stopami českými«. Známky slovenské se množí v 18. stol., kdy vnikají i do tisků, napřed katolických a pak i do evangelických.

V druhé z nich (str. 116—129) sebral Pražák poznámky teoretické o dialektech slovenských u *Husa* (snad), u *Blahoslava, Nudožerského, Doležala* a pak u *Dobrovského* a *Ribaye*, i vědomé úchylky některých autorů, kteří se chtěli přiblížiti k řeči lidu, a jejich mínění *(Horčička, Máčaj)*.

Tyto listiny i tisky slovenské bylo by ovšem možno doplňovati, jest to jen výběr.*) Budou také rozmnoženy dalším badáním, na př. dialektickou památku východoslov. objevil *Pastrnek* v Sbor. fil. VII, 1922, 100 sl. v konceptu kázání. Také Pražákovy příliš stručné charakteristiky jazyka památek jsou prozatímní.

Po této části přípravné přistupuje Pražák od 3. kap. (str. 130 sl.) k výkladu, jak vznikala spisovná slovenština, když byl předtím také (v 2. kap., str. 65—102) sledoval rozvoj slovenského národního povědomí do začátku 19. stol. Došel k tomuto výsledku: »Slováci do konce XVIII. věku neměli totiž valného národního povědomí. Osobitou národní jednotkou (sic!) se do té doby vůbec nepokládali a politicky cítili se Uhry, jazykem a náboženskou tradicí klonili se k Čechům. V jich (sic!) dějinách a v jich literatuře lze proto nalézti jen zákmity slovanského nebo českého povědomí, jež světélkuje ojediněle, v chvílích vzrušených . .« (s. 86). Teprve když se přirozený »hungarismus« všech obyvatelů Uher změnil koncem 18. stol. u Maďarů v národní vědomí a vznikaly snahy pomaďarštiti ostatní národnosti země, bouří se Slováci proti vnucované maďarštině. V jejich odporu, doloženém v hojných brožurkách, pomáhala jim i rakousko-česká aristokracie (Lev Thun, str. 81).

První pokus o spisovný jazyk slovenský vidí Pražák ve shodě s literární historií v *Bajzově* poslovenštěné češtině, libovolně pozměněné; z uherského vlastenectví zaváděl ji Bajza proti češtině, rozlišuje Uhro-Slováky a Austro-Čechy.

Také na *Bernoláka* podle mínění Pražákova působilo uherské vlastenectví, zesílené současným odporem Maďarů k Vídni. V rozboru jeho spisu ukazuje Pražák na to, že mezi jeho »slovenskými idiotiky« jest mnoho umělých slov pohlovských.

V působení obou tuší Pražák — neurčitě — i vliv Maďarů a zřetel na ně. U Bajzy soudí tak na str. 133 z toho, že byl r. 1830 jmenován členem peštské Učené společnosti. — Bajza vystoupil r. 1783; byl-li by tedy na konci svého života, kdy jeho pokus byl již skoro zapomenut, takto odměněn, nelze přece z toho usu-

*) Z roku 1578 uvádí Hodža v knize Českosl. rozkol (str. 58) kněžský vokátor evang. církve ružomberské se slovakismy; je v archivu Slovenského musea.

zovat, že na jeho pokus působili Maďaři — bylo by to nanejvýše uznání směru Maďarům vhodného —, vždyť adresát nemůže býti obviňován za obsah dopisu, a členem jejím byl jmenován i František Palacký*) (současně, podle Pražáka str. 172). Ale, jak již jinde upozorněno, byl to jiný Bajza — Josef Bajza, maďarský básník.

A u Bernoláka, myslím, znovu po Hodžovi (Čsl. rozkol str. 77) přecenil význam jeho slov v úvodu k Slovníku, že účelem jeho jest naučiti slovenčinou maďarštině. Slova podobného významu jsou i v latinském úvodu, a proto jich neodstraňuje ani pravděpodobný důkaz Škultétyho (Stodv. rokov str. 26), že maďarský úvod nepsal sám Bernolák. Bernolákův Slovník začal vycházeti až 12 let po jeho smrti.

Dále probírá P. stoupence i odpůrce Bernolákovy a pokusy dalšího tříštění, rozbírá hlavně program a činnost Palkovičova prešpurského Ústavu a snahy *Hamuljákovy*. Hamulják, jsa podporován stesky Jungmannovými a Šafaříkovými do češtiny a jejich velebením slovenštiny, prodloužil život bernolákovštině, ale vlivem ideí všeslovanských horlí pro literární jednotu s Čechy, spojuje se i s evangelíky, s Kollárem, a otiskuje v své Zoře (1835 až 1840) příspěvky slovenské i české.

Zatím představitelé české vědy a literatury na jedné straně zamítali každé »různění českého písemního jazyka«: Bernolákův čin odmítl již Dobrovský v listech (s. 138) a stejně zamítali takové pokusy Palacký (ČČM 3, 1829, 4, 31 n. a ČČM 6, 1832 s. 352 n.), Jungmann (ČČM 6, 1832, 165 n.), pro jednotu byli a bojovali i Šafařík (str. 200 n.) i Kollár (str. 210 n.) a na Slovensku hlavně *Kuzmány* v Hronce 1836—8. Ale na druhé straně separatistické snahy podporovali a posilovali jednak neujasněným tříděním jazyků slovanských — někdy kladli slovenštinu souřadně s češtinou: Dobrovský r. 1818 v Gesch. d. b. Spr., Šafařík v Gesch. d. slav. Spr. 1826 i Kollár r. 1830 v Rozpr. o jm., zvláště pak Šafařík a Kollár romantickou zálibou v svéráznosti slovenštiny, snahami o reformu češtiny poslovenštěním a teorií o kolébce Slovanů pod Tatrami.

Přes to vůdcové mladé evangelické generace slovenské v Prešpurku, *L. Štúr, M. M. Hodža* a *J. M. Hurban*, »hlásili se uvědoměle k Čechům jako jejich organická součást a Češi se stejně

*) Upozornil na to P. Bujnák v přednášce odboru Matice slovenské 15. února. Srov. pod heslem Bajza v Ottově Slov. nauč. a Wurzbach Biogr. Lexikon I, 1856, 128; Učená společnost peštská založená r. 1830 jest uherská Akademie. — Podle Riegrova Slov. nauč. 6 (pod heslem Palacký) stal se Palacký členem této Akademie až r. 1834.

hlásili k nim« (str. 241), a to k jednotě jazykové i národní, po celé čtvrté desetiletí, jak obšírně Pražák dokazuje. Ale tyto jejich názory začaly se vikláti romantickým pojímáním národa: národem byli jim hned Češi, Moravané i Slováci, hned jen Slováci, hned všichni Slované — hojnými styky se Slovany, zvláště Rusy a Jihoslovany (Bodjanským a Gajem) a pak zesilujícím tlakem maďarisačním.

První stopu myšlenky na odluku našel Pražák r. 1837 v Hurbanově dopise Gajovi (str. 273), rozhodnutí klade do počátku r. 1843. Když pak byl v kap. 8 (str. 288—313) popsal obšírně a podrobně osudy a postup rozluky a historii novin Štúrových, zkoumá všechny pohnutky činu; ukazuje, že důvody z jazyka a povahy národní uváděné v obou Štúrových spisech jsou důvody chtěné (str. 324 a 333). Skutečné důvody rozluky, jež nalezl v jiných projevech Štúrových i současníků, shrnuje na str. 338 takto: »Byla to spleť různých pohnutek, z nichž *politická* je nejsilnější a do jisté míry i *rozhodující:* Štúr chtěl osamostatněním slovenštiny dokázat Maďarům, že se nespojuje politicky s Čechy k vlastizrádným cílům, že je tedy vlastenec domorodý a že smí tedy pro svůj lid žádati v Uhrách politická práva. Chtěl i zemanům, na Uhrách sociálně interessovaným, slovenštinou umožniti cestu k národu a získati je tak na vůdčí politické místo. To byly pohnutky hlavní: k nim ovšem přistupoval zřetel na jazykově rozštěpené slovenské katolíky a evangelíky; zřetel k lidu, jemuž slovenské nářečí bylo nejbližší; obecná slovanská renaissance a její důsledky a vlivy, jmenovitě jihoslovanské a ruské; soudobá filosofie a rozkladné teorie o kmenovém určení; obdoby sousedních zemí a hlavně pokusy o separatism moravský; panonská teorie a hypothesy nezasvěcených cizinců o slovanském a slovenském bytu a původu; nevraživost některých československých spisovatelů a soutěžení o prvenství«. A znovu na str. 352: »Slovenština Štúrovi nevyplynula tedy jako filologická nutnost, ale jako výhoda politická, *politický motiv* při ní rozhodoval a rozhodl.« V závěrečné kapitole (10., str. 364—476) líčí odpor proti slovenštině v Čechách (*Havlíček, Hlasové* o potřebě jednoty spisovného jazyka) i na Slovensku, její vítězství a zapadlou revisi *Hodžovu,* který chtěl zachovati jednotu národního vědomí.

V těchto kapitolách o Štúrově rozluce odpovídá Pražákova kniha na otázku, vznikl-li spisovný jazyk slovenský nutným a přirozeným vývojem věcí či vůlí jedinců, jasně a určitě: vůlí jedinců, řízenou účelem získat účinnou a přípustnou zbraň proti maďarisaci. V tom se shoduje s Hodžovým rozborem v jeho

Československém rozkolu. Hodža také vytkl především politické příčiny i cíle rozkolu, slovenština mu vznikla jako »politicum hungaricum«, na rozdíl od dosavadních výkladů, v nichž politické zřetele byly jen složkami vedlejšími.*) Ale studie Pražákova není nikterak po Hodžově knize snad zbytečná. Odpovídá na práci Škultétyho »Stodvadsaťpäť rokov zo sloven. života« a Hodžovu knihu doplňuje. Nehledíme-li ani k úplně novým částem úvodním, probírá Pražák otázky rozluky šíře, do posledních podrobností, rozbírá dobové prostředí, na př. nejasné romantické názory o jazyku a národě na str. 177, u Štúra na str. 256 a j. Tím se také stávají jasnějšími ostatní nepolitické příčiny rozluky, které většinou již uváděl Vlček v Děj. slov. lit. 68 n. a v Lit. č. 19. stol. III, 1, 440 n. Také opravuje Pražák Hodžovy soudy, na př., že nebyl mezi příčinami rozkolu také zřetel na katolíky, ve shodě s názorem Vlčkovým (Lit. č. 19. stol. III, 1, 441).

Všechny složky sice rozebral, v závěrech však nedocenil; politický zřetel na uherskou vlast a Maďary přece jen myslím Pražák přecenil. Na př. slovenské noviny byly povoleny z Vídně jako zbraň proti Maďarům, a ne v Pešti. Nedocenil vliv Čechů a romantické vědy české na Štúrovu odluku anebo možnost, že na Bajzu a Bernoláka působil také žalostný stav současného spisovného jazyka českého a české literatury.

Někde vyvozuje Pražák ze svých fakt závěry ukvapené a nepřesné, jak jsem již ukázal u Bajzy a Bernoláka: buď závěr vyplývá jen z některých fakt, a ne ze všech a vlastně vysvětluje jen některá fakta, anebo autor generalisuje, místy přepíná a má i takový závěr, který vůbec z jeho fakt neplyne.

Na str. 281 v závěru o tlaku maďarském praví: »Vše české na Slovensku bylo pronásledováno a Zayův unionism mířil právě a hlavně proti česky orientovaným luteránům. Svaz s Čechy začínal Slováky uvádět do svízelnější a svízelnější polohy vlastizrádců a Slováci nedovedli či (sic!) nemohli již dosti odolně vzdorovat. Zbývala dynastie a slovenčina (sic!), ač .. slovenčina byla odmítána jako řeč nepěstěná.« Ale z předchozích dokladů na str. 275—280 plyne sice jasně, že Maďaři vytýkali Slovákům češtinu jako jazyk zahraniční a jejich spojování s Čechy, ale stejně jasně, že útočili i na slovenštinu, a nejen proto, že byla nepěstěná, nýbrž že chtěli všude zavádět jazyk maďarský. Na str. 335 »Štúrovci volí raději bezhistoričnost, jen aby nebyli závislí na Če-

*) Vlček v Lit. č. 19. stol. III, 1, 440 n. Turcerová v thesi Louis Stúr et l'idée de l'indépendance slovaque, Paris 1913, str. 141 n. a 148 n.

ších a jim podřazeni,« ale uvádí se na to jen jediný doklad. Nebo uveďme tento závěr na str. 20: »Jakmile bylo ustáleno jméno, ustalovalo se i povědomí národní a jazykové příslušnosti a vznikala na konec i snaha o národní a jazykové osamostatnění« — ze samotného jména? což jiné české nebo moravské kmeny s ustáleným jménem?

Velmi často Pražák své závěry, jinak úplně správné, klade před doklady, z nichž vyplývají, na př. na str. 256 závěr o tom, že Štúrovci byli romantikové a že z toho romantismu vzklíčila zprvu možnost a pak i nutnost rozkolu, nebo na str. 338 citované zde příčiny rozkolu. Jinde dokonce uzavírá celou kapitolu soudem o tom, co teprve v následující vykládá. Na př. kapitolu o slovenském národním povědomí zakončuje slovy: »Aniž dobře věděli a aniž dobře tušili, i v této svrchovaně a životně důležité otázce odklonu od Čechů nerozhodovali již sami, ale podstatně spoluúčinkoval (sic!) zřetel na Maďary a na konec Maďaři sami . . .« Na str. 129 uzavírá část, v níž stopuje znalost slovenského dialektu v dobách do 18. stol., takto: »Osobil-li si toto právo (samostatného spisovného jazyka) Antonín Bernolák, zasáhl tím v jazykový vývoj násilně a Češi a Slováci na evangelické jazykově i národně uvědomělé a vzdělané stránce nedívali se na jeho počin také jinak než na jako na počin násilný a zbytečný.«

Takový postup, vhodný často v přednáškách, pokládám za metodickou chybu v knize o takovéto látce, kde zvláště jest třeba, aby čtenář jasně viděl, jak všechny závěry jsou získány indukcí z fakt.

Mnohými nepřesnostmi a ukvapenostmi Pražákovými jest vinna jeho nepřesnost stilistická a lexikální. Na př. napíše ve věci, na níž pranic nezáleží, na str. 8 v poznámce, že »Flajšhans *stopoval* název Slovák v Novém Atheneu I. 383 v referátu o Niederlovi« — ale tam (na str. 385—6) jest jen na deseti řádkách opravující a doplňující poznámka s třemi fakty. Nebo na stránce 87 vykládá, že Slováci uvykli »na maďarské zeměpisné názvosloví« místo »m. jménům zeměpisným, *lexikografický* užívá za *lexikální* (na str. 205 »aby (Češi) i lexikograficky čerpali ze slovenčiny«, na str. 229 diference lexikografické), *sonantičnost hlásek* místo *sonornost* na str. 205. Není vůbec vybíravý ve slovech a miluje slova neobvyklá a nová, na př. *naukosdělná řeč* (str. 56), *řečová odlišnost* (str. 129), *obrodič* místo *buditel* (str. 191), *třetiřadé důvody* (str. 229) a mnoho jiných. I dosti chyb v číslech a pravopisných i tvaroslovných omylů zůstalo v knize, autor na př. důsledně píše *Slovani, Moravani,* na str. 408 *Táboriti* místo *Táboři, vymititi* na str. 407, nebo zase na str. 58 »čeština

byla uznávána jako krajinský jazyk Slováků« místo za zemský jazyk Slováků a jiné. Hned píše *slovenština* a hned *slovenčina*.

Tato nepřesnost zasáhla škodlivě a ničivě fakta snesená v knize. Ukázal jsem již dříve, že cituje i falsa ze staré literatury a zde ukáži na dvou příkladech, jak nepřesně reprodukuje cizí myšlenky:

Na str. 206 mluví Pražák o vytištění Hollého básně v Kroku I, 4, str. 10 násl. a o její předmluvě. Za autora předmluvy prohlašuje hned redakci Kroku, hned Jungmanna a družinu Kroku, ač lze za něj bezpečně pokládati Jungmanna i podle rejstříku na str. 155 i podle obsahu předmluvy samé. Také Vlček v Děj. čes. lit. II 2 str. 116 připisuje tu předmluvu Jungmannovi. V Pražákově větě »a v předmluvě Panonský Slovan pojednal i o potřebě zkoumání jihoslovanských nářečí« slova »Panonský Slovan« buď mají znamenat autora předmluvy, kterým ovšem Slovák nebyl a ani nemohl být [podle slov předmluvy: »w našem sprostém nářečj mnoho nacházjme, co se s njm (slovenským dialektem) srownáwá«], anebo mohou ta slova býti titul předmluvy, ale ten zní »Báseň k slawnému installování arcibiskupa Ostřihomského P. (tit.) Alexandra Rudnayho atd.«*) V předmluvě vyskýtají se sice slova Slovan Panonský, ale v jiném spojení, a to zcela jasném: »W rukopisu Královdworském netoliko Rus, ale zwláště Slowan Panonský nacházj svůj wlastnj gazyk«. Pražák dále praví: (Redakce Kroku) prohlásila při tom: slovenčina je nářečí, z něhož pravdě nejpodobněji český jazyk pochází, je to řeč přecházející v horvatštinu a slovinčinu a proto pro nás nejdůležitější«. Ale v Kroku čteme: »Ku wzdělání slowozpytu něco časem ginoslowanského zde uměstjme, a pčjnáme básnj 1) Slowenskau, z nářečj, od něhož český gazyk podlé neypodobněyšjho *domněnj* pochodj, kterýž nám tedy *gakožto neybližšj* neydůležitěyšj býti musj, a kterýž *dle domyslu Dobrowského* (Gesch. d. b. Spr.) za přechod českého a polsk. do Horváts. a Windického nářečj powažowán býti může«.

Pražák vykládá dále, že spisovatel předmluvy *podřadil* tomuto nářečí (Hollého) podřečí slovenské, »jako pražské krajomluvě ... podřazoval nářečí na př. krkonošské anebo jako *bavorštinu* podřazoval *horni němčině*. Ale ničeho takového jsem se tam nedočetl. Jest tam: »To gedno ještě znamenáme, že protestanské cjrkve slowenské w Uhřjch českého nářečj, katoljci pak tohoto zwláštnjho, o kterém zde řeč gest, z obecné mluwy wzatého gazyka užjwagj, a kterýž proto *negeden*, ale *podlé*

*) U Pražáka však »Báseň k instalaci ostrihomského arcibiskupa«.

kragů neb stolic rozdjlný gest, rowně gako u nás *obecný gazyk k Baworům od giného w okolj Pražském* nebo *u Krkonošů* w něčem wždy se *rozeznáwá*«.

Nebo na str. 420 a násl. vykládá P. podrobně myšlenky *Hodžova Většina o slovenčině*, ale zase ne zcela přesně. Již obrazec na str. 421 neshoduje se svým uspořádáním ve všem s obrazcem u Hodži.

Na str. 423 udává *Pražák* obsah Protivety I. takto: »Čeština a slovenčina je jedna řeč« *(Hodža* však dodává »t. j. jedno sloviansko nárečia; obe len podrečia jednej«). Pražák dále: »Slováci jí užívají 400 let,...« — o tom u Hodži nic není.

V protivetě II. u *Pražáka:* »Každá řeč má svůj zákonník, čeština se jím řídí již tři sta let« jest vynecháno slovo *spisovná řeč*, s důrazem u *Hodži* užité.

Odveta II. zní u *Pražáka:* »Slovenština má svůj *zákonník sama* v sobě, a *je-li třeba*, i v polštině, ruštině a staroslovenčině.« To se naprosto neshoduje s odvetou II. u *Hodži. Hodža* vykládá, že kánon český je »zavretý«, a že proto nemohou Čechové od něho ustoupit. A poněvadž slovenština je blíže ke pni než čeština, je podstata této formálnosti českého kánonu v slovenštině. Dále: »Ale práve preto, že kánon tento je zavretý, nesmie čahať von ze sebä a poťahovať sä na druhuo nárečia, čo len trebas i na slovenčinu.« Pro slovenčinu může platit jen dobrovolně. »Ale takovýto *dobrovolenský* reči svojej kánon *muože Slovák si najsť*, ně len v češtině, ale i v *polštině*, v *ruštině* a zvláště v *staroslovenčině*. A takúto dobrovuol'u malí naši otcovia češtinu prijävší.« A pod. dále. V osmé protivetě u Pražáka jest i 9. protiveta Hodžova. 8. odveta Pražákova je vlastně Hodžova 9.

Že to však nejsou nikde snad změny úmyslné, nejlépe jest viděti z dokladu již dříve uvedeného. Autor cituje slovenský = český z rkp. Hrad. z místa podvrženého, ač může lepší doklady uvésti z místa pravého.

Tyto nepřesnosti ve faktech jsou tím bolestnější, že jde o knihu dokumentární, jejíž největší cena a neměnná mohla být právě v tom, že vyčerpává skutečně pravou spoustu pramenů tak těžce přístupných. Nejdůležitější místa cituje sice doslovně, ale je škoda, že i všude tam, kde jen shrnuje cizí myšlenky, neučinila to vždy a ve všech případech jasně, správně a přesně. Vždyť každý, i jen jednotlivý doklad nepřesnosti znamená pro dalšího badatele i pro autora samého nutnost revidovat vše znova.

Zdá se, že autor neměl k své práci dosti klidu a času. Ale pak neměl raději s prací spěchat.

Je sice úplně v právu, když nemilosrdně konstatuje a vysvětluje, za jakého myšlenkového zmatku, za jakého zoufalého posta-

vení politického se rodila spisovná slovenština, jako zbraň, — ale neměl, myslím, zapomenout, že věda může události dějinné jen zjišťovat a vysvětlovat, ne však soudit. Soud o rozluce je vždycky jen osobním přesvědčením, a ne dokazatelnou pravdou, třebas se v něm autor shoduje s mnohými i se mnou.

Bohuslav Havránek.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Ve Sborníku filozofickej fakulty univ. Komenského v Bratislave (r. I, č. 9) uveřejnil prof. dr. V. Chaloupecký rozpravu »K nejstarším dějinám Bratislavy«. Zajímají nás v ní zejména poznámky o jméně hlavního města Slovenska. Je psáno v starých letopisech r. 1042 Brecesburg, v pozdějších opisech jiných letopisů z 11. st. Preslawaspurch, Wratislaburgium, později jinde Bresburg, konečně Pressburg (podobně ze slov. Vratislavě v Slezsku je něm. Breslau). Již Šafařík hledal v tomto jméně slov. jméno Brěcislav (Břetislav); slovenští vlastenci doby Štúrovy proto psali Břetislav anebo Břetislava, později se psalo Bratislava, což po převratě přijato za tvar úřední. Prof. Ch. se domnívá, že v tomto jméně nejspíše vězí jméno čes. knížete Břetislava (Bracizlaus, Bratezlaus, Brachislaus, Bratislav, Bracislav, Brěcislav), který už jako mladý kněžic r. 1029 dobyl na Polácích Moravy, r. 1030 s císařem Konrádem bojoval proti Uhrům a obnovil hranice mezi říší českou a uherskou. Snad Bratislava nějaký čas patřila k říši české, ať po r. 1030 či po bojích r. 1042, kdy Břetislav pronikl až k Ostřihomu, s císařem se zmocnil »devíti hradů« a dosadil v dobytém území nějakého Štěpánova příbuzného za vévodu.

O jazykozpytě a jazykové správnosti přednášel dne 28. června 1922 prof. curyšské university A. Debrunner v bernském spolku gymnasijních učitelů a svou přednášku uveřejnil v časopise »Neue Jahrbücher für das klassische Altertum«, 25 (1922), II. Abt., str. 201—204. Hlavní myšlenky Debrunnerovy zasluhují, abychom si jich zde podrobněji povšimli.

Linguisté byli podnes k snahám o jazykovou správnost většinou lhostejní, neměli-li k nim přímo odpor. To je následek jednostranného názoru o podstatě a úkolech jazykozpytu. V této vědě převládaly vždy dva hlavní směry, historický a filosofický. Vývojová myšlenka XIX. století, vzešlá z přírodních věd, stala se vůdčí hvězdou vědy vůbec a jazykozpyt byl definován jako věda o dějinách lidské mluvy. Jazyk se pokládal za přirozený organismus, do něhož normativně zasahovati se zdálo nevědecké. O každou novotu v něm, o každé vybočení z vyježděných kolejí se jazykozpytci zajímali rovnou měrou, přenechávajíce péči o jazyk konvenci jako věc slušnosti, účelnosti.

Ani směr filosofický nebyl těmto snahám příznivý. Logická hlediska, při nichž se k normám dospívalo, byla opuštěna, když nabyla převahy zkušenost, že jazyk je obrazem myšlení toho lidského společenství, které jím mluví, a nesčetných pokolení, která jím dříve mluvila, a že žádný národ nemyslí přesně logicky. Psychologická linguistika pak, majíc za předmět lidskou duši, jak se obráží v jazyce, neodvažovala se v době neomezeného individualismu spínat v pouta norem vnitřní popudy člověka a jejich jazykové projevy.

Ale také jazyková policie zdiskreditovala úsilí o správnost mluvy, neboť libovolně střídala zásady, podle nichž se rozhodovalo. Typem takových oprávců se stal u Němců G. Wustmann, městský knihovník v Lipsku, jehož dílo »Allerhand Sprachdummheiten« bylo od r. 1894 sedmkrát vydáno (poslední vydání z r. 1917 upravil R. Blümel, známý svými studiemi syntaktickými).

Moderní jazykozpyt, obraceje se od minulosti stále více k době přítomné, nemůže zůstati nezúčastněným pozorovatelem jazykového dění, nýbrž má stanoviti základy jeho normování. Odpor proti historismu a psychologismu se hlásí i v jiných vědách, a zvláště vědy duchovní usilují zaujímati stanoviska kriticky hodnotící.

Jde zvláště o to, jak se mluví v obecném životě. Ale tento usus se pomalu a neustále mění, takže normativní mluvnice nikdy nemůže obsahovati vše. Děje se pokrok v myšlení, vznikají nové pojmy a staré se člení, logické vztahy jejich se stávají bohatšími; to nutí k tvoření nových slov, nových úsloví a vazeb. Kde usus není určitý a jednoznačný, tam počíná býti správnost jazyková problémem. Dnešní obecný způsob mluvy je obrazem nejen nynějšího, nýbrž i dřívějšího myšlení těch, kteří náleželi a náleží k danému jazykovému společenství. Dřívější změny studují dějiny jazykové, počátky budoucích změn pozoruje jazyková psychologie; uprostřed pak leží dnešní norma. Tímto pojetím je dána synthesa jazykozpytu a péče o jazykovou správnost.

Potud citovaná přednáška německého jazykozpytce. O tuto synthesu usilovala »Naše řeč« od počátku. Po všechna léta zde bylo zdůrazňováno, že vedle tradice i lidový usus je normou i pro jazyk spisovný, a s použitím všech výsledků jazykozpytného badání byla hájena zásada: v pochybnostech raději se přidržeti starého, nikoli však nové šmahem nenávidětí!

Na konec apeloval prof. Debrunner na všechny učitele, aby dávali příklad jazykové čistoty a kázně, aby se obírali teoretickými výklady o problémech správnosti rodné mluvy. Mají tak činiti všichni, nejen filologové, protože jazyk není pro úlohy, nýbrž pro potřebu v různých okolnostech životních.

Kdo by tu nevzpomněl českých poměrů, hlavně středoškolských! Nedávno si stěžoval ve »Věstníku českých profesorů« Ferd. Strejček, jakou trýzeň působí učiteli opravování hojných úloh českých, a časopis »Střední škola« počíná uveřejňovati odpovědi význačnějších představitelů českého světa lite-

rárního a vědeckého, které jí napsali na anketu, co jim střední škola dala pro jejich sloh. To, co dosud bylo otištěno, není pro střední školu nijak lichotivé.*) I Jiráskovi dala více četba řeckých a římských klasiků než hodiny češtiny; A. Sova musil mnohé z toho, čemu ho naučili, zapomenout, aby se svého slohu dopracoval; K. M. Čapek-Chod nikdy nedostal z české úlohy lepší známky než dobrou a na maturitní písemné práci z češtiny měl zcela nedostatečnou; profesoři F. S. Procházky byli slovičkáři a ctitelé Paprockého s jeho nekonečnými periodami; J. Olbrachta učil jeden hattalovec a z ostatních češtinářů snad každý prý užíval jiného »Brusu«, takže byl dokonalý zmatek; Jiří Mahen prý rozumného slova takřka neslyšel a řečnická cvičení se u nich zvrhla na planá plácání o čemkoli a jakoukoli formou... Jediné světlé body v této zdrcující kritice jsou vzpomínky literátů na učitele, kteří se sami jazykem důvěrněji obírali, jako byl A. Truhlář Čapku-Chodovi, Fr. Bílý F. X. Svobodovi, V. Flajšhans Oťokaru Fischerovi a Steinmann Karlu Čapkovi.

K vývodům svrchu naznačeným o významu lidové mluvy je dobrou ilustrací odpověď Martina Kukučina na anketu »Střední školy«: »Čo som sa naučil písať, myslím, že som pochytil z úst samého ľudu. Pozoroval som pilne, ako hovorí a vyjadruje svoje myšlienky. Vysloví jednoducho a krátko, čo chce povedať, pri tom srozumiteľne a ak môže názorne. Jeho výraz kryje presne myšlienku... Majster slohu je ľud sám, ktorý si vytvoril reč a vie ňou narábať; kto sa chce učiť, môže sa uňho naučiť písať jasne a srozumitelne.«

Hlubší vzdělání jazykové a jemně vytříbený cit pro správnosť a čistotu rodné mluvy, to jsou hlavní požadavky k odborné přípravě všeho učitelstva.

O—er.

Naše úřední čeština, časopis věnovaný očistě a tříbení úřední češtiny na čsl. železnicích, o jehož založení a obsahu jsme podávali zprávu v min. ročníku na str. 85 a 184, zanikla 21. seš. I. ročníku, protože obětovný redaktor, který byl zároveň administrátorem, expeditorem i nakladatelem tohoto časopisu, na všechnu práci svými hmotnými i fysickými silami nestačil.

---

*) Nehledíme-li k tomu, že si negativní výsledek ankety zavinila do jisté míry redakce Stř. šk. sama, nečiníc rozdílu mezi t. zv. slohem konvenčním (kterému lze a nutno učit) a slohem individuálním (který je výsledkem zápasu uměl. individuality s konvenčními formami), připomínáme na obranu našich profesorů (ne na obranu střední školy), že jim nelze vytýkati po právu nepatrné úspěchy v nauce, o níž za svých odb. studií neslyšeli ani slova, pro niž v dosavadních osnovách a plánech nebylo místa a o jejíž podstatě ani nové, cenou poctěné návrhy osnov středoškolských nemají správného ponětí. Smutný výsledek ankety snad aspoň povzbudí k činům naše školní úřady, které za 4 léta naší samostatnosti neučinily nejen pro tuto nauku, ale ani pro povznesení dnešního ubohého vzdělání v mateřštině ani sebe menšího pokusu. (Red.).

Ale k chvále českého úřednictva můžeme oznámiti, že svému jazykovému časopisu nedalo zaniknouti na dlouho. Počátkem roku 1923 začala Naše úřední čeština vycházeti znova; jejího vydávání se ujalo vydavatelské družstvo českých úředníků železničních, jeho program se rozšířil na úřední češtinu vůbec a do redakce přibráni také zástupci úřadů finančních (A. Geissler), poštovních (Jiří Karásek a Václav Schwab, píšící pod pseudonymem Pavel List) a vojenských (Ant. Opravil). Praktický ráz původního časopisu zůstal zachován: úřední věstníky, vyhlášky, dekrety, oznámení a jiné spisy poskytují příspěvatelům nevyčerpatelnou zásobu materiálu, na němž ukazují nečeskost, ledabylost a neumělost naší úřední češtiny a učí vyjadřovati se správně. Z rozšířeného programu časopisu je viděti, že úřední čeština trpí ve všech oborech týmiž neduhy a chybami, a většinou velmi zatvrzelými. Stále ještě žijí v úředních spisech rozličtí diluviální nezmarové, o jejichž existenci jsme už pochybovali, jako p o t a ž m o, p o t a ž i t ě, v z t a ž m o, d o t y č n ý, o d v i s l ý o d čeho, k o n e č n o p l a t n ý, o h l e d n ě, u p ř i p o j e n í, k n i h o v á n í a p., ba z hlubin úředních kalamářů (zvl. poštovních) vylézají stále nové a nové nestvůry děsící i ve snách ubohé filology, jako n a ř í k á n í v l a k u (Zugsansage), b r a k o v í (odložené věci, starý papír), n e s k l a d í (Sperrgut), h m o t i n y (materiál), rozličtí hadi (v klubkách i rozvinutí), jako »byt pro k tamnějšímu úřadu přesazeného dělníka«, »vůz na před tím uzavřené výhybce prázdný vykolejoval«, »povoleno bylo zavedení řízení pro upravení knihy pozemkové pro katastrální obec Pesvice, aby doplněna byla sloučením dílce pozemkové parcely č. kat. 574 cesta v obci katastrální Pesvice, v okresu soudu jirkovského ležící, jenž dosavad v knize pozemkové zapsán nebyl, s pozemkem č. kat. 124 role tamže« atd. Ještě roztodivnější květy přináší Naše úřední čeština z menších úřadů, které se za příkladem úřadů vyšších nutí mermomocí do úředního slohu a improvisují úřední projevy, v jejichž pravdivost bychom ani nevěřili, kdybychom je v tomto časopise nečtli černé na bílém. Tak se dovídáme, že se jeví u obecenstva velký c h t í č po řemenech u oken, že se na té a té trati p ř i p o u š t ě j í lokomotivy, že v té a v té stanici schází z a ř í z e n í n a m o č e n í (t. j. záchodek), že hradlový přístroj čistí zevnitř návěstní mistr a p o v r c h n ě staniční zřízenec (k tomu ještě podotýkáme, že zevnitř není uvnitř, z vnitřní strany, nýbrž vně, zevně, tedy totéž co »povrchně«), že ředitelství K. zavádí m a z a c í k n í ž k y (Schmierbuch), co se má dělati, když napadne sníh podle instrukce číslo to a to atd. Kterási výtopna hlásila, že lokomotivy s e silně p á ř i l y, a když byl úředník upozorněn, že to sloveso není zvratné, napsal příště, že znovu nadmíru p a ř i l y atd.

Jak je viděti už jen z těch dvou sešitů dosud vydaných, bude míti Naše úřední čeština mnoho práce, než se jí podaří vykořeniti ty rozličné zlozvyky úředního vyjadřování a než naučí naše úřady a úředníky vyjadřovati se po lidsku, t. j. srozumitelně, a po česku, t. j. správně. Zájem, který úřednictvo samo projevilo o tento svůj časopis, i ideální zanícení jeho vydavatelů

i redaktorů jsou zajisté zárukou, že tento Sisyfův balvan dovalí přece jednou k cíli. Jen na jednu věc bychom rádi upozornili. »Naše úřední čeština« dovolává se na nejednom místě »Naší řeči« a dokládá se jejím míněním; příjme tedy zajisté dobře i tuto dobře míněnou radu, kterou si ostatně už dala sama. Na str. 18 napsal jeden z redaktorů, p. Boh. Houska, v posledním přikázání svého Desatera čes. slohu úředního, že nepřítelem jazykové očisty jsou nejen úředničtí velmoži a umíněnci, kteří myslí, že poučení nepotřebují, nýbrž i »přemrštění brusiči.« Zajisté, zvláště rozumí-li se přemrštěným broušením svévolné a na pouhých osobních nápadech založené opravování jazyka, které se poctivým rozborem rozplyne v niveč. Historie našich brusů, oprávců, rádců atd. ukazuje, že péči o jazyk nic tak neublížilo jako diletantské brusičství, které podrylo důvěru k opravám vůbec.

Proto nebude nám zajisté redakce »Naší úřední češtiny« míti za zlé, upozorníme-li ji hned v počátcích, aby nevypisovala ze starých brusů výstrahy před chybami, o nichž bylo prokázáno, že byly prohlášeny za chyby jen od oka, a zvláště aby sama podobné brusičské výklady neimprovisovala. Takových oprav obojího způsobu je v prvních dvou sešitech několik. Tak se varuje (str. 7) před užíváním slov v ý m i n k a, v ý m i n e č n ý ve smyslu »výjimka, výjimečný«, ačkoli bylo v N. Ř. několikrát (I, 100; III, 187) vysvětleno, že slovo »výminka« je v tom významu správné a dokonce starší než »výjimka«. Za nespr. se prohlašuje (7) »m e z i jízdou«, ač předl. mezi bývá tu v určitých případech (vyložených v N. Ř. IV, 308) zcela na místě. Místo »schodek p o v s t a l« učí N. Ú. Č. (14, 21) psáti »vzešel, vznikl«, ač »povstati« je spr. i v tomto významu (v. N. Ř. IV, 217, 228; srov. i pol. powstać). Stejným neprávem se vytýká (20) nesprávnost výrazu »lhůty d o d r ž o v a t i« (m. zachovávati), jak bylo vyloženo v N. Ř. II, 165. Že není germanismem (23) číslovka j e d e n ve větě »jedním z nejdůležitějších oborů pošt. služby je služba špediční«, bylo vysvětleno zevrubným článkem N. Ř. II, 4 n. Že není nespr. b y c h m. abych, jak to opakuje N. Ú. Č. (25) po některém »přemrštěném brusiči«, vyložila N. Ř. VI, 221. Před násilným a nepřirozeným vynecháváním »c o« ve výrazech »co nejlepší, co nejméně« a p., proti nimž s jazykového stanoviště nelze pranic namítati a které N. Ú. Č. (24) přes to má za nespr., varovala N. Ř. rovněž zvláštním článkem již III, 161. Někde si N. Ú. Č. zabrousila na vlastní vrub, ale, jak to bývá v takových případech, jen od oka a bez důvodů. Tak vytýká za nespr. (21) výraz »za rok 1921 j e v í s e schodek« (stačí prý jest); ale na slovese »jeviti se« není nic nespr., a chce-li někdo říci, že se schodek jeví (perf. že se objevil), nemůže mu v tom nikdo brániti. Místo »p ř e s n ě dodržovati předpisy« má prý se říkati (21) »určitě, právě, správně«; ale »přesně« je správné slovo a zde dokonce vhodnější než »určitě, správně«, neboť »přesně« je totéž slovo co »přísně« (přísně zachovávati = tvrdě, neoblomně, rigorosně). »Výplata konaná p r o s t ř e d n i c t v í m šekového úřadu« je prý výraz nespr. m. »výplata šekovým úřadem« (24); ale »prostřednictvím« je dobrý a starý výraz

(v. Jungm.) a nutný tam, kde jde o význam »skrze« (jako asi zde), na př. úřednické platy se vyplácejí hlavní zemskou pokl. prostřednictvím (= skrze) šek. úřadu. O domnělé nesprávnosti výrazu »b ě h e m« píšeme na jiném místě. O datování se vykládá (10), že se správně píše: »9 .prosince« nebo po staru »30. dne měsíce března«, ale nespr. »d n e 9. p r o s i n c e« (= den 9. Dezemb.). Autor této poznámky se dokládá Březanem, který píše vždy buď »15. Augusti« anebo »30. dne měsíce března«, ale nikdy ani on ani jiní spisovatelé té doby »dne 30. března«. Stačí prý také se podívati do kteréhokoli staršího dobrého spisovatele doby křisitelské, na př. do Palackého, a všude prý čteme číslovku před slovem »den« a nikdy za ním. Je pravda, že se v stol. 17. datuje obyčejně způsobem Březanovým (dříve byl způsob jiný), ale vyskytuje se i způsob dnešní (je to věc zvyku a se stanoviště jazykového jedno), na př. dne šestnáctého měsíce prvního (svěcení chrámu) dokonali (Kral., 2. Par. 29, 17); dne 4. Julii (Dvorský, Máteř a dc. Zuz. Černínové 72). Od 18. stol. se pak tento způsob (vedle kratšího »9. prosince«) ustaluje. Kdyby si byl autor poz. otevřel skutečně korespondenci některého staršího dobrého spisovatele doby křisitelské, na př. Jungmannovu s Markem (ČČM. 1881, 1882), Palackého s otcem, se Šafaříkem, Čelakovského s přáteli atd., byl by se o tom očitě přesvědčil. Palacký pak v Dějinách píše buď krátce »30. ledna«, častěji »dne 30. ledna«, ale snad nikdy »30. dne m. ledna«, t. j. s číslovkou před slovem »den«, jak tvrdí autor poznámky v N. Ú. Č. Chce-li psáti »30. března«, je to jeho právo; ale proto nemá ještě právo prohlašovati dnešní způsob datování za nesprávný.

To jsme pokládali za povinnost připomenouti Naší úřední češtině z upřímného zájmu o její působení a o věc samou. Před každým odsouzením je třeba o vině se přesvědčiti, nemá-li se ze soudce státi naopak provinilec. A to platí i o jazyce. »Naše řeč« neodmítla nikdy svého přispění v otázkách jazykové správnosti a neodepřela by ovšem své rady ani časopisu, který jí přece svým programem tak blízek.

Na svědectví, jak se vyšší úřady samy chápou očisty jazyka ve spisech úředních, byl nám zaslán se žádostí o úsudek oběžník p ř e d s e d n i c t v í z e m. s p r á v n í h o v ý b o r u ze dne 19. června 1922 všem odborům, služebním místům (Dienststellen!) a konceptním úředníkům zemským nadepsaný »Péče o ryzost (spr. čistotu, správnost) jazyka českého«. I tento oběžník je zajímavý tím, s jakými úžasnými nemotornostmi a nesprávnostmi musí zápasiti snaha o nápravu úřední češtiny. Opravy, které nabízí oběžník za ztrnulé, nesprávné obraty v písemném úřadování, jsou z valné většiny správné a podstatné; ale místy přece se v něm objeví stopa brusičských marott: výraz »jen u r č i t é práce« není chybný vůbec, naopak je správný, jde-li o práce stanovené, určené, vymezené (v. NŘ. 2, 230); rovněž není nesprávné »u z a v ř í t i mír, spolek, smlouvu a tedy i z á p ů j č k u« (NŘ. 3, 190); výraz »k ž á d o s t i (k přání, rozkazu a p.) jest stejně správný jako »n a ž á d o s t«

(N. Ř. 2, 293); totéž platí o výrazech »nejméně 8 týdnů«, který nahrazuje oběžník výrazem »aspoň 8 týdnů« (v. N. Ř. 2, 155 — zato nespr. je »8 týdnů« m. »8 neděl«, v. N. Ř. 1, 62; 3, 111; 4, 308; 5, 153); výrazy »částka budiž vyplacena« a »peníz budiž vyplacen« nejsou rovnocenné, neboť slova »peníz« se v tomto významu nikdy neužívalo (NŘ. 2, 272); výraz »přídavek kestravě« není správnější než výraz »přídavek na stravě«, neboť oba jsou stejně správné, ale každý znamená něco jiného: »přídavek na stravě« (jako podíl na penězích, jmění na hotovosti a p.) je přídavek, který záleží v stravě (tedy strava), »přídavek ke stravě« je to, co se k stravě ještě přidává (tedy něco jiného než strava, na př. peníze a p.).

HOVORNA.

DLUH ZA NĚKÝM (K. Š.). Rčení »míti za někým peníze« v tom smyslu, že je mi ty peníze dlužen a že je mohu na něm pohledávati, jest výraz správný. Proto lze psáti bez obavy »máme pohledávku za firmou X« (nikoli proti firmě). — Sloveso žádati má při sobě infinitiv jen v tom případě, znamená-li přáti si, žádost míti; na př.: Pilni jsú trhóv, robot na poli a jiných činóv, jimiž zbohatěti žádají (Hus 1, 122). Má-li však sloveso žádati u sebe předmět osobní a znamená-li »něco na někom chtíti«, následuje po něm vždycky věta se spojkou aby: Žádám vás, abyste mi pomohli. Infinitiv (žádáme vás postoupiti pohledávku) je v tomto případě zřejmé napodobení vazby německé. Je-li předmět žádosti vyjádřen jménem podstatným, je podstatné jméno buď v 2. pádě (žádati čeho na kom, od koho), anebo s předl. za, o ve 4. p. (žádati koho zač, oč; v nové češtině bývá gen. při slovese žádati zřídka a jen archaisticky). — Říkáme »na můj vrub, na něčí vrub«, tedy také »na vrub vašeho účtu« (nikoli »vašemu«). — Výrazů »inkasovati, per storno« je lépe nepřekládati; ani Němci jich nepřekládají. Místo »honorovaný šek« lze snad říci »vyplacený«. — O ostatních věcech bylo v N. Ř. již vykládáno: o skloňování slovanských jmen na -ov v VI, 230; o slovese postrádati V, 129; o zájmeně ten při superlativě (tu největší práci) IV, 74; o jelikož VI, 156.

DRNOMISTR (P. S.). Tak se říká rasům nebo pohodným u Třeboně, u Jičína, u Klatov »a j.« (Kott 6, 149), tedy v krajích, kde lze pomýšleti na vliv něm. slov Rasenmeister, Wasenmeister; Jungmann toho slova nezná, bývalo nezvyklé v Praze i v středních Čechách, a teprv v době nejnovější se zahnizďuje v novinách. Janko v Čas. pro mod. fil. 6, 220 asi správně v něm vidí »očividný a proto zbytečný překlad německého Wasen- n. Rasenmeister«. Podle Jankova článku jsou něm. slova Wasen a Rasen (toto z Wrasen) »drn« pův. totožná; na označení rasů jich užito, protože pohodný musí hleděti k odvádění krve a kalů z mrch, k čemuž se hodí drny; slovo ras, známé od 16. st., spojuje J. s něm. Rasenmeister. Je-li slovo drnomistr

otrocká napodobenina a zní-li »ras« dosti potupně, měli bychom říkati, jak se dávno jemněji říká, p o h o d n ý (nebo p o h o d n í k, Národop. věstn. 9, 242). Jméno toto (také se zněním starším, pohodlný, u Jungm. z r. 1618, v List. fil. 44, 406 z r. 1711) snad je odtud, že pohodný bydlí stranou na místě k jeho výkonům pohodném, pohodlném, anebo snad spíše, že ras je pro pohodlí, pro služby prospěšné obci; srv. s podobným významem pohodlnost Arch. Č. 26, 132 z r. 1428, Právo král. horn. (v Codex jur. Boh. I, 1, 8, 21).

CHODITI MAMINKOU (VI, 209). Také na Mnichovohradištsku,jak nám oznamuje p. učitel Lad. Matoušek, je zvykem říkati »chodí vodou, mlíkem« a naopak zase »choditi s ulicej«. Kolem Mnichova Hradiště také říkají, že husa zeje (otvírá zobák), že se někdo cestou uhříšil (uhřál; »uryšiti se« cituje Jungm. z Rosy) a že si člověk pro samou práci ani nevylkne (neoddychne). — Podle zprávy p. prof. dr. Čihuly říkají také v Pískově Lhotě u Ml. Boleslavě »chleba máslem«, skloňují »kluci, kluců, klucům, klucma, hošů« atd., chodí pro vodu do »kalů«, pro seno na »loub«, větvi říkají jako u Mnich. Hradiště »smeťev«, peroutce »kosinka«, zápraží »zástinek«. Negalantní pojmenování děvčat »kurvička«, rozšířené ve vých. Čechách (na př. na Čáslavsku), táhne se patrně také až k Ml. Boleslavi.

JE MI X LET (6, 15). K tomuto článku nám píše MUDr. Otomar Pivoňka (v Plzni, rodem od Tábora), že se na Táborsku s t e j n o s t věku vyjadřuje tímto způsobem: »jsou stáří« (= jsou stejného stáří, tak na př. i o dětech), »byla jsem s ní (s kamarádkou) stáří« (= stejně stará). Tvar s t á ř í je patrně obměna původního výrazu v z - s t á ř i nebo v - s t á ř i (stáři je 4. p. pův. podst. jméno stáře, ž. r., jež se časem měnilo v stáří stř. r.), srv. Gebauer, Hist. ml. 3, 1, 218; totožnost stáří nevyjádřena, jako na př. řekne-li se o dvou lidech, že jsou »z přátelstva« (= z příbuzenstva, spolu příbuzní), nebo řekneme-li o někom, že je »ze vsi« (= z téže vsi, co my). — P. uč. F. Prager (v Uh. Brodě) zase nám píše, že se v Nivnici na Slovácku ptají na př. o dítěti »kolik mu je« (odpověď na př. »A ten týden bude mít půl roku«). Také v Čechách, rozumí-li se z hovoru, že jde o stáří, ptáváme se prostě »kolik mu je« nebo »kolik mu může být?« Je to stejné zkracování rčení, jako ptají-li se na Moravě »jak je ti« (t. jak ti je jméno?).

KUDLA (F. H.). K článku »Kudla« (VI, 127) připomíná pan F. H. z Olomouce, že na Kroměřížsku říkají »kudla« ženám špatné pověsti, běhnám. Ale tu jde o slovo zcela jiné. »Kudla« říkají na Moravě podle Bartoše také feně (rovněž pol. kundel, kądel znamená psa) a souvisí slovo to asi s podst. jménem kudla, které znamená na Moravě (i jinde) chumáč chlupů, vlasů (odtud slovesa kudliti, zakudliti se, o vlasech) a přenesením snad i věc chundelatou, chundelatého psa. Slova příbuzná jsou kudra, kudrna (kudrnatý), snad i koudel. Změna významu »fena« — »špatná ženská, běhna« je ovšem na bíle dni.

LYŽEC (J. J.). Že toto slovo i jeho odvozeniny (lyžecký, lyžka a p.) nejsou dobře utvořeny, bylo vyloženo i s důvody již v II. roč. N. Ř. na str. 95. Správnější tvar je lyžař. — Naše čtenáře snad bude zajímati, že čeští lyžaři mají také svůj vlastní jazyk podobný trochu jazyku českému. Psával jím do sportovní rubriky Času p. Aleš Lyžec. Otiskujeme na ukázku jeho článeček z 12. prosince m. r. psaný tímto »lyžeckým« neboli »lyžáckým« jazykem: Zima v Krkonoších hojností, ano n a d h o j n o s t í s n ě ž n o u letos je opravdu velikolepá. Již čtvrtý týden jsou lesy nad 800 m nejen pobělené, ale z a s n ě h u l a č e n é (loni za celou zimu sotva 5, 6 dní, nikoli p o s o b n ý c h), na h ř e b e n n ý c h v ý s o s t e c h a také níž na místech návětrných zákrsky s m r č n é jsou z l e d n ě l é oblevou, mžením a snad i deštěm 6. a 7. prosince, ale okrášlené rampouchy, nálepy z nového sněžení a n á c h y t y (návěsy) z m l ž n é h o c h m u ř e n í. Srážky jsou na Krkonoších od 18. listopadu pravidlem, zcela jasné dny vzácnou výjimkou, ale až dotud bez velké zimy, alespoň ve středních polohách od 900 m do 1100 m. V á n i č n á vichřice 7. a 8. prosince nadělala nových v ý v r a t n ý c h š k o d. L y ž á c i, kteří od 7. do 10. přejeli »hřebeny« a pláně od Liščí hory až po Kotelný, vypravovali, že náhorní v ý s o s t i byly úžasně tvrdé, až z l e d n ě l é, lyžím strašně protivné, ale chytří je objížděli po svazích p o d s l e m e n n ý c h, kde se dalo, na naší české straně h r a n i č n é h o hřbetu, sněhem kyprým, hlubokým a sjezd s Kotelného k Dvoračkám roketnickým byl po poledni 10. prosince ideálně snadný — prý — i l y ž e c k é m u d ě c k u. — Chmuří se a chmuří, sněží skoro ob den, takž pravděpodobně vánoce l y ž á k ů na horách budou skvělé, radostné v s n ě ž n é n a d h o j n o s t i a kráse.

NAŘÍKATI (F. N.). Že bychom byli proti slovesu nařikati jakožto právnickému termínu rovnajícímu se smyslem něm. anfechten v N. Ř. něco namítali a dokonce několikráte, nedovedeme se upamatovati. Neboť v tomto smyslu se ho užívalo již v právnické češtině staré. Nařikati je nedokonavý tvar slovesa nařknouti a znamená řečí na něco se táhnouti. Z významu toho plyne v právním smyslu již v stč. význam »činiti na něco nárok«; na př. »plná tři léta (prodané zboží osvobozovati) od každého člověka ..., ktož by to zboží svrchupsané právem zemským nařekl« (kniha Tovač., kap. 169; kdo by na ně učinil nárok); molendinum indixerat id est nařiekal (Záp. bělské 1420 v Geb.-Smet. Sl.) a j. Posunutím významu předložky na ve smyslu nepřátelském (jako v napadnouti a p.) nabývá sloveso naříci, nařiekati významu »řečí napadnouti, řečí proti někomu nebo něčemu se stavěti«. Z toho pak plyne buď význam, o nějž právě jde, »v odpor brátí«, na př. my ten gšaft naříkáme a proti tomu gšaftu nětco mluviti chceme (Arch. Č. 12, 75 z r. 1523 u Geb.-Smet.) anebo význam »obviňovati« (dosud v slovese nařknouti), »obžalovati«, na př. nařiekati (naříci) koho křesťanem, zlodějstvím, o čest, na cti a p. Na tomto významu se základá i novočeský význam slovesa naříkati, na př. můžeš naříkati jen na sebe (= žalovati, stěžovati si), a naříkati ve smyslu stěžovati si, hořekovati (metonymickou záměnou průvodního

znaku za podstatnou vlastnost také bědovati, plakati), v stč. s kausálním genitivem (jako u sloves plakati, pykati a p.), v nč. s předložkovými pády »pro někoho, nad někým«. Stejné významy mělo v stč. i podst. jméno nářek (1. právní nárok, 2. odpor, 3. nařčení, obvinění). Obnovila-li tedy dnešní právní čeština sloveso naříkati ve významu »bráti v odpor«, nelze proti tomu nic namítati. — Stejně starého původu jest i dobrý právnický výraz »stížný spis, stížná žaloba« a p. (doklady u Jugmanna); příd. jméno stěžovací« jest původu novějšího.

PATENTNÍ (M. H.). Přípona -ní má v nynějším jazyce význam velmi široký a vyjadřujeme jí vztahy velmi rozmanité. Lesní strom je ten, který roste v lese; lesní hlídač, který dohlíží na lesy, lesní požár je požár lesa, lesní právo je právo, které se vztahuje na lesy atd. Stejně se rozšířil význam přípony -ový, v stč. většinou ještě toliko přivlastňovací (lvový = lví), takže i tato přípona tvoří adjektiva významu rozličného; vepřová kůže (kůže s vepře), vosková svíce (z vosku udělaná), hromová rána (od hromu, i jako od hromu), čtvercový stůl (který má podobu čtverce), křížové dni (kdy se chodilo pod kříži), chlebová pec (na chleba) atd. Proto se často užívá obou přípon bez zvláštního rozdílu významového, podle zvyklosti a podle substantiva, k němuž se připínají. I v názvech rozličných úřadů je viděti toto střídání; říkáme soud obchodní, směneční, brigádní atd., a zase přestupkový, posádkový; zákon školní a tiskový; kontrola účetní a důchodková atd. Podle toho by se úřad, který má na starosti patenty, mohl jmenovati stejně úřad patentní i patentový. Jediná závada by mohla býti jen v tom, že adj. patentní nabylo už v jazyce určitého, vyhraněného významu, znamenajíc zpravidla věc patentem chráněnou anebo věc, která má takové vlastnosti jako věci chráněné patentem (tedy důvtipně vymyšlenou, ironicky též naopak). Z té příčiny jediné by snad bylo lépe, na označení úřadu, který není patentován, nýbrž který se jen patenty zabývá, dáti přednost příd. jménu patentový. — Výraz »ta věc není k patentování« (t. j. nelze ji patentovati) je nečeský; správně se říká »nelze ji patentovati, nehodí se k patentování, není způsobilá k patentování« a p. — Také sloveso předzkoušeti (vorprüfen) není správné, protože předpona slovesná před- (v. N. Ř. 3, 158) má vždycky jen význam místní (předložiti, přednésti, předběhnouti a p.), nikdy časový; pro tento význam se musí čeština spokojiti určením příslovečným: »napřed, dříve, před tím vyzkoušeti, prozkoumati, rozvážiti« atd. — O zbytečnosti, někdy i nesprávnosti neosobních výrazů v úřední češtině vykládala N. Ř. 5, 73.

RUJNÝ (J. S.) znamená asi »bujný«, pův. ve smyslu pohlavním. Je to slovo moravské nebo spíše slovenské; vlastní tvar mor., který se také vyskytuje, je řujný, tvar český by byl řijný. Základ těchto slov je v slovese stč. řevu, řúti (říti), u něhož již v době dosti staré vznikají i tvary říji, řvu, řváti. Tímto slovem se označovalo zejména také řvaní jelenů v době páření (v tomto významě se v některých krajích ustálil tvar říjeti s přít.

č. j. č. říjí, mn. č. říjejí, ač jinde, na př. na Zbirožsku, posud se říká prostě řváti); odtud jest i podst. jm. říje, ž. r., označující řvaní jelenů v době páření i páření samo (stč. říjě, řújě znamenalo i řvaní vůbec). Příd. jm. řijný, bez přehlásky řujný, sloven. rujný, vyjadřuje vlastnost vztahující se k říji (říjen je zpodstatnělé příd. jm. v tvaru jmenném s význ. »řijný měsíc«, jako na př. leden je »ledný měsíc«), a kde žije, nabývá širšího významu »bujný« (na př. rujné koně, na Moravě i řujná zima, t. tuhá). S tímto významem uvedl tvar r u j n ý do české spis. mluvy Čech (rujná krev, rujné víno, Kott 7 631); je to v ní slovo odjinud přinesené a dosti zbytečné.

SKUČETI (F. S) je patrně sloveso původu onomatopoetického. Slovesa toho způsobu se tvořila v češtině a tvoří dosud podle III, 2. To jsou na př. břěčěti, mlaščěti, šuměti, vrčěti, z novějších bečeti, bučeti, bzučeti, fičeti, frčeti, drnčeti, řičeti, ryčeti, syčeti atd. Proto je rozk. způsob skuč (neskuč), 3. mn. skučí. Staré doklady 3. os. m. č. skučie (o psech = nč. skučí) známe z rkpu Baworowského 7a, 52b. Podobného tvaru a stejného významu jsou v starších spisech a snad posud v některých krajích skovíčeti, skuvíčeti, skvíčeti (snad i skovičeti atd.).

TUCET (J. S.). Slovo pův. románské (fr. douzaine, it. dozzina); jak svědčí t m. pův. d, přišlo k nám prostředím německým (Dutzend, v starší době Tutzend a p.). I konec slova je německý (něm. se říkávalo také Tutzet). V starší češtině byl také tvar tucen (2. p. tucnu), i tusen, jako v starší němčině Tuzen. Z toho ovšem neplyne, že bychom měli vymýšleti nové české slovo; kdybychom chtěli míti svá slova pro všecky pojmy mezinárodní, musili bychom míti na př. i náhradu za slova cent, libra, lot, metr, litr atd.

VLASTNITI. K výkladu o tomto slovese na str. 313 min. ročníku N. Ř. upozorňuje nás pan S., že sloveso vlastniti přišlo k nám z češtiny americké a že je čítával už před třicíti lety v českých novinách amerických. V americké češtině vzniklo z potřeby rozlišovati anglické possess (besitzen) a have (haben). Není tedy třeba pokládati je za napodobeninu němčiny. Ale to je ovšem pěšky jako za vozem.

ZASTAVITELNÝ (O. O.) by patřilo vlastně k slovesu zastaviti (jako představitelný k představiti). Ale je-li už třeba příd. jména toho způsobu k slovesu zastavěti, nemůže ovšem zníti jinak než zase zastavitelný (-á plocha). Přídavných jmen toho způsobu (nebo podstatných jmen na -tel, z nichž jsou utvořena) od sloves vzoru sázeti není ovšem mnoho; vzorem (a omluvou) by mohla býti slova pokušitel od pokoušeti, dohlížitel od dohlížeti, vyrabitel (lépe výrobce) od vyráběti.

Poznámka redakční.

Na žádost p. odb. přednosty dr. Jar. Vlčka poznamenáváme, že při sestavování únorového sešitu N. Ř., v němž se stala zmínka o jeho literárním významu, neměl účastenství.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VII. ČÍSLO 4.

JOSEF ZUBATÝ:

POČÍNATI, ZAČÍNATI, KONČITI.

K starým brusičským článkům víry patří učení, že slovesa *počínati, začínati, končiti* mají míti tvar zvratný, kde mají význam »trpný«, t. j. kde je řeč ne o nějakém činiteli (obyčejně o člověku), jehož činností se něco počíná anebo přestává díti, nýbrž přímo o tom, co se počíná nebo přestává díti, co počíná nebo přestává trvati ap.*) Podle toho se má říkati na př. že vojevůdce začal (počal) nebo ukončil bitvu, ale že bitva se začíná, se počíná, se končí, že někdo začíná nebo končí půst, t. j. začíná nebo přestává se postiti, ale že půst se začíná, se končí ap. Starším a pilnějším čtenářům »Naší řeči« nemusíme říkati, že se vlastně hlásíme také k vyznavačům tohoto učení, že jsme často vyčítali novinářům i spisovatelům chyby, kterých se proti němu dopouštějí. Věděli jsme, proč to děláme: není starých dokladů, kterými by bylo lze brániti způsob v brusech zapovídaný. Ale schází nám náš obvyklý druhý základ jazykové správnosti, svědectví dnešního živého jazyka lidového; proto jsme se na př. 5, 254 o nutnosti zvratných tvarů v takových větách již vyjádřili dosti opatrně. Říká se dnes vůbec někde, že *se půst začíná* popeleční

*) Vlastně by se zde nemělo mluviti o významu trpném, nýbrž o významu stavovém. Skutečný význam trpný je, kde jde o skutečný předmět nějakého děje, vyjádřeného tvarem nečinným; zde však neužíváme tvaru činného bez zvratného zájmena. Krejčí začíná kabát; nikdo neřekne »kabát začíná, kabát již začal«, vyjadřujeme-li se zde vůbec tvarem nečinným, užijeme leda tvaru trpného: »kabát již byl začat«. Sem patří sloveso p o č í t i o početí zárodku dítěte, mládeže; matka počne dítě (anebo dítětem), počne dítětem z otce (od otce), dítě jest počato (anebo způsobem zvratným, o ději trpném v staré době slovanské velmi častým, »dítě se počalo«), nikdy však se neříkalo ani neříká »dítě počalo«.

středou? V Prodané nevěstě, jejímž libretem Sabina lépe než všemi ostatními spisy dohromady ukázal, jak dovedl jazykově cítiti po česku, zpívají v 1. jedn. »muzika začíná«; říká se někde *muzika se začíná?* Řekne dnes někdo *už se to začíná*, jak se správně má říkati, mluví-li na př. o počátku nějaké hádky, která podle jeho mínění musila nastati? Řekne prostý venkovan, že u toho a toho místa *se začínají* jeho pozemky? A nepocítil ještě nikdo z našich čtenářů vnitřního odporu, když se snažil tak napsati? To vše jsou věci, které upřímnému příteli svého jazyka na konec ukládají, aby uvažoval, je-li opravdu naprosto nesprávno psáti, jak jsme zvyklí mluviti, je-li opravdu naprosto nutno dbáti příkazu brusů.

V starší češtině se opravdu říkalo, jak žádají brusy; neznáme dokladu, který by jejich příkazu odporoval. Čteme v slovnících na př. takovéto věty z doby staré: tvé peklo se zde počne; počíná se druhý díl; to slovo (k n ě z) počíná se od *k*; začal se mor; tak se začala nová válka s Turkem; všecko mládeže cvičení od pobožnosti se začínati má; jest čas, aby se začal soud; poušť, která se začíná od Jericha; atd. Ale v staré době se říkalo a psalo mnoho, co se později změnilo, a nesmí se ani nelze jazyku brániti, aby se neměnil. Rozdíl sám mezi jazykem starým a novým není ještě důkazem, že chybné je, co je pozdější; musilo by se ještě ukázati, že jazyková změna nenastala způsobem srovnávajícím se s přirozeným vývojem jazykovým, nýbrž nějakým vlivem rušivým, přirozený vývoj svádějícím na cestu nepravou. A hledati odpověď na tyto otázky jest úkolem tohoto výkladu.

1. Počíti, začíti (započíti).

Mezi těmito slovy (i s jejich odvozeninami) není skoro žádného rozdílu významového; je skoro jen ten rozdíl, že v staré době s významem nejobyčejnějším čteme obyčejně sloveso *počíti, počínati*, kdežto živá, lidová mluva dnešní, aspoň středočeská, užívá skoro jen tvaru *začíti, začínati*. Tvary *počíti, počínati, počátek* žijí dnes vedle tvarů s předložkou *za-* v mluvě spisovné, mimo vlastní písemnictví na př. ve škole, v kostele, v úřadech ap.; podrobněji vyložiti, jak byly tvary s *po-* vystřídány tvary se *za-*, zatím ještě nedovedeme. Asi od pol. 16. st. se objevují dosti ojediněle také tvary *započíti, započínati*, které uchu nelibujícímu si v slovesech neobvyklých znějí dosti nepřirozeně (»započátek« snad ještě nikdo nenapsal ani neřekl, »započátečný« u Kotta z Franty Šumavského je plod mrtvě narozený); snad je to výsledek křížení obojích tvarů základních z doby, kdy se složeniny

se *za-* začínaly šířiti na újmu složenin s *po-*. V následujícím výkladu budeme psáti doklady z písemnictví ovšem podle znění původního, v dokladech vymyšlených budeme užívati tvarů se *za-* proto, že znějí nám a jistě i většině našich čtenářů nejživotněji.

Sloveso *začíti, počíti,* nemá zvratného zájmena, je-li podmět věty také činným původcem výkonu nebo stavu, o jehož začátku je řeč. Někdo začíná na př. spor, začíná mluviti, postonávati, bouře začíná zuřiti, oheň hřáti. Je-li výkon nebo stav vyjádřen *podstatným jménem,* klade se ve 4. pádu: počna cestu tuto (k Bohu), dokonaj ji Štít., (sestry) počely hned křik a půtky Ctib., nejnižší slunce počíná zimu, nejvyšší počíná léto Kom., cožkoli začneš, budeť se dařiti Kral. Job. 22, 28, Mataniáš . . . začínal chvály a modlitbu Neh. (Ezdr. 2) 11, 17. Je-li výkon nebo stav vyjádřen *slovesem v neurčitém způsobu,* má toto sloveso stejné vazby, jako kdyby stálo samo, bez slovesa *začíti, počíti:* začali stavěti most, začal se matky báti, začal házeti míčem atd.; v době starší zde místo 4. p. býval i 2. p. (na př. »počal vzdělávati a obnovovati města« 1. Mach. 10, 10 Kral. proti znění »počal obnovovati a stavěti město« v bibli Benátské a Veleslavínově), ale jazyk nový se možnosti 2. p., již Gebauer vykládá vlivem vazby u slovesa *jieti sě, jmouti sě* (v. 2, 242), úplně vzdal, jako se jí vzdal u slovesa *jmouti se* samého.

Kde se pojí tato slovesa s infinitivem, mohou míti zvratné zájméno jen ve větě vyjadřující »trpným« způsobem počátek něčeho beze zření k tomu, kdo je toho původcem. Říkáme »začalo se hned ráno, už se začíná« ap.; podobně se říká také s neurč. způsobem »začíná se stavěti, začalo se stříleti«. Ale zde může již býti pochybnost, patří-li zvratné zájméno k slovesu řídícímu, či k infinitivu na něm závislému, či k oběma zároveň (podle mého mínění ovšem patří k slovesu): vždyť na př. věta »začalo se stříleti« vyjadřuje vlastně jediný děj, třebas je mluvnicky rozložen ve dvě slovesa, a užijeme-li v takových větách místo slovesa prostého v neurč. způsobu přechodného slovesa s předmětem, tento předmět se stává mluvnickým podmětem celé věty: »začaly se hrát karty, začínají se stavěti nové domy«. Slovesa *počíti, začíti* se v takových větách objevují se zájmenem zvratným právě tak jako sloveso *přestati,* u kterého je tvar zvratný jinak nemožný: »přestalo se, přestalo se chodit do hospody, když se přestaly hrát karty, začalo se zpívat«.

Jinak jsou tato slovesa ve spojeních s neurč. způs. vždy bez zvratného zájména, ať jde o děj činný či o jakýkoli nečinný stav. Říkáme »začali zpívat, hrát v karty« ap. stejně jako »začal

postonávat, dům začal hořet«; a tak říkáme i s infinitivy sloves bezpodmětných, na př. »začalo pršet, mrznout, začalo mě píchat na prsou, začalo mě mrzet, že...« atd. A objeví-li se v takovýchto spojeních zájmeno *se*, je to jen při infinitivech sloves zvratných a zájmeno patří k infinitivu, ne k slovesu řídícímu; tak na př. »začínám se hněvat, třešně se začínají zapalovat, začíná se blýskat (ale »začíná hřmít«), začíná se mi stýskat« atd. A zde jsme asi u jednoho z pramenů, kde se *přirozeným vývojem jazykovým začaly objevovati novotvary bez zvratného zájmena*, které v češtině živé dnes snad všude ovládly. Říkalo se původně na př. *začalo* (nebo v starší době spíše *počalo) pršeti, mrznouti, začali hráti* atd., vedle toho však s významem týmže *začal se déšť, začaly se mrazy, začala se hra (muzika)* atd.; není docela přirozeným výsledkem snahy po vyrovnání mluvnických rozdílů, neodolatelně působící ve všech jazycích, že se u nás začalo říkati *začal déšť, začaly mrazy, začala hra?*

Jiný pramen takového přirozeného vývoje byl poměr mezi slovesy *začíti (počíti)* a *přestati*, jež jsou jedno druhému významovými protějšky. O začátku nějakého děje nebo stavu vyjádřeného podst. jménem se říkalo, že *se začíná (se počíná)*, o jeho konci, že *přestává: déšť se začal — přestal, začaly se mrazy — přestaly, rvačka se začala — přestala* atd.; kdo ví, jak na se působívají v jazyce slova patřící k témuž představovému kruhu, snadně pochopí, že nezvratné sloveso *přestati* mohlo tvar zvratného slovesa *začíti se* změniti svým vlivem také v tvar nezvratný a že na př. m. původního *začaly se mrazy* mohlo vzniknouti *začaly mrazy*.

I jiná věc v tom všem mohla působiti. T. zv. slohové figury (tropy, vidy), t. nahrazování vlastního pojmu pojmem jiným, vlastnímu pojmu podobným anebo s ním nějak souvisícím, nejsou svým původem výtvorem uměleckým, nýbrž mají základy v myšlení lidském vůbec a tyto základy se obrážejí v dějinách jazykových stále, ať jde o změny významu slova, ať o význam mluvnických tvarů a jiných prostředků skladebných. Mluvíme o jádru řeči (a pak o jadrné řeči) a míníme tím, co je v řeči asi tím, čím je skutečné jádro v plodu. Říkáme, že máme rádi Smetanu, a myslíme tím, že máme rádi jeho hudbu, jeho skladby, nemyslíme tím osobu mistrovu. »Válka« zničila severní Francii: nebyla to válka, ale lidé, kteří ji vedli způsobem tek bezohledným. »Evangelium« vypravuje příběhy a činy Spasitelovy: nevypravuje evangelium, nýbrž evangelista. Sv. Matouš počíná své evangelium rodokmenem Kristovým (vlastně ani ne rodokmenem, nýbrž vypravováním o něm); co je přirozenějšího, než řekneme-li, že evangelium Matoušovo »počíná« Kristovým rodokmenem, místo aby-

chom »správně«, t. j. bez figury, řekli, že »se počíná« tím rodokmenem? Hudebníci začínají hráti; nelze říci, že hudba »začíná«, zvláště když »hudba« říkáme pak i družině hudebníků? Mezi rozličnými druhy figury, které se říká metonymie (»přejmenování«), je také, že se pojem původce děje nahrazuje pojmem jeho výsledku; co jiného než taková metonymie je, řekneme-li, že ples »začíná«, místo abychom řekli, že ples »se začíná«?

A figura přestává býti figurou, když se její slovní výraz ustálí, když přestáváme cítiti, že se vyjadřujeme jinak, než bychom se vlastně vyjádřiti měli. A tu nastávají právě jazykové změny; figura v našem vědomí zaniká a místo ní zbývá změněný význam slova nebo tvaru, anebo změna tvaru samého, stává-li se nutnou pro změnu jeho významu. Říkáme-li, že déšť, bouře, válka »začíná«, zosobňujeme vlastně jaksi tyto neosobné představy, jako je zosobňujeme, říkáme-li na př., že bouře, válka zuří, že vítr fouká jako zběsilý, že déšť přinesl polím boží požehnání ap. Jak mě upozorňuje kol. Ertl, bylo by lze hledati vzory, podle nichž počaly vznikati novotvary jako »válka začala«, zejména v takových větách, kde předmět činného začetí je z celé souvislosti docela zřejmý, a proto se nevyjadřuje ani jménem podst. ani infinitivem. Je řeč o hádce, rvačce a p. a ptáme se nebo vypravujeme, kdo »začal«, anebo se ustanovuje při nějaké střídavé hře nebo práci, kdo »začne, začíná«; tvar vět na př. »začal Václav« anebo »(přestala bouřka a) začal déšť« je stejný. A takové věty, nám docela obyčejné, nalézáme i v staré češtině; známe zejména doklady, kde *počieti* (jako naše dnešní *začíti)* znamená »začíti boj, útok« ap. Hus na př. vypravuje v Postile (Erben 2, 114 n.): »Byli sú počeli Němci, když sú v odění s samostříely, s sudlicemi a s meči přiběhli na Betlém, a já káži«; v Kron. Troj. (98b vyd. 1468) čteme: »Hector s svými tak se jim (Řekům) zmužile postavi, že nebieše (= nebyl), kdo by naň směl počieti«; v nařízeních z r. 1524 (Arch. č. 20, 324) čteme: »Kdož by kuší počal, rychtáři (za pokutu) kuše a půl kopy (grošů) po ní (= s ní, mimo ni); a když by počal mečem, rychtáři meč a patnácte grošů po něm«.

A nevím, nemáme-li v takových vnitřních změnách významových hledati nejdůležitější pramen podobných změn jazykových, jako je změna výrazu »trpného« ve výraz činný. Smysl vlastně podle základní povahy věci, o niž jde, »trpný« se mění ve smysl činný a tvar se mění v souhlase se změnou smyslu. A není náhodou, že stejnou změnu, jakou vidíme na tvaru našeho *začíti, počíti* proti staršímu *začíti se, počíti se,* nalézáváme na slovech podobného významu i v jazycích jiných. Tak na př. lat. *incipere* (= začínati) podle původu vlastně znamená asi »uchopiti, cho-

píti se« (podobně jako naše *jmouti se* ve významně »začíti«), je to tedy sloveso významu co nejurčitěji činného (docela jako naše slovesa stejného významu stává se 4. p. jména nebo s infinitivem slovesa); ale vedle toho týž činný tvar již v staré latině může znamenati to, co se v starší češtině vyjadřovalo zvratným slovesem »začíti (počíti) se«, říká se na př. incipit annus (začíná rok), amor (láska), seditio (nesvár, vzpoura), incipiunt curae (starosti) ap. Co je to jiného, než vidíme-li stejně různé významy sloučeny v dnešní češtině na témže tvaru *začíti, začínati?* A také lat. *incipere* bývá jako naše *začíti, počíti* bez vyjádřeného předmětu, zvláště kde je předmětem řeč (na př. *incipe* »začni«, t. mluviti).

Musím se zde upřímně přiznati, že nedovedeme stopovati, jak se vedle původního *počíti se, začíti se* počalo říkati v stejném významu *počíti, začíti,* jak tento novotvar v živé mluvě nenáhle vytlačoval způsob starý. Tvary nezvratné jsem slýchal od malička doma i v pražském hovoru a nepamatuji se, že bych byl kdy na venkově slyšel staré tvary zvratné, kterým jsme se jako správným i my učívali teprv ve škole. Snad takové tvary i v lidu někde žijí (ze Slovenska má na př. Kott doklady, které by tomu nasvědčovaly), ale není o tom bezpečných zpráv. Dovedu si představiti, že se říkalo vedle obyčejného na př. *mrazy se začínají* nejdříve jen výjimkou, způsobem obrazným také *mrazy začínají,* že se tento způsob vyjadřování, který nalézal oporu ve větách jako *začíná mrznout, přestává mrznout,* nenáhle šířil, až v mluvě nespisovné všude anebo skoro všude opanoval. Snad chystaný slovník našeho nového jazyka přinese i zprávy, jak znenáhla tvary lidové pronikaly do jazyka spisovného. Že by tvary bez zvratného zájmena byly vznikly vlivem německým (podle něm. anfangen, beginnen = začíti i začíti se), při jejich rozšíření v mluvě lidové nemám za pravděpodobné.

Začíti místo *začíti se* je nepochybný novotvar, který v živé mluvě lidové žije jistě již dávno. Každý novotvar je odchylka od dřívejšího způsobu vyjadřování; když vzniká, je chybou. Když se začalo v Čechách místo původního tvaru 1. p. mn. č. *dubi* říkaty *duby,* byla to chyba, jako když se dnes v Praze říká na př. »viděl jsem *kluci*« místo *kluky.* Ale má-li chyba dosti životní síly, má-li dosti pevné kořeny v duševních dějích, které jsou základem mluvení, dovede se udržeti a dovede konec konců i vytlačiti tvar starší, novotvar se stává tvarem obyčejným, pravidelným, tvar starší tvarem zastaralým. Čtenář právník mi dobře nedávno řekl, že jako v životě i v jazyce proti právu promlčenému platívá právo vydržené. Pražský (a nejen pražský) 4. p.

mn. č. *kluci, hoši* vlivem školy a knihy dnes ustupuje tvaru starému *kluky, hochy,* kterého se písemnictví nikdy nevzdalo a který je nám tedy posud jediným tvarem správným; novotvar nemá dosti síly, aby udržel své právo a dobýval si půdy na útraty tvaru původního. Takových dokladů bychom našli v jazykových dějinách hojnost, zejména kde novotvar stojí proti silné moci konservativního jazyka osvětového a spisovného. Ale jinde se novotvar šíří silou neodolatelnou, jíž ani moc jazyka spisovného zadržeti nedovede; jazyk spisovný vetřelci brání přístupu, ale jazyk živý se domáhá svého práva, až se tvar starý stává archaismem, který se na konec příčí živému citu jazykovému. A jsou to zejména věci rázu vnitřnějšího, týkající se stavby vět a vazeb slov mluvnicky k sobě patřících, tedy věci, jež se počítají do skladby, které se z jazyka živého nejhouževnatěji derou do jazyka spisovného; věci povrchnější, jednotlivá slova a jejich mluvnické tvary bývají v jazyce spisovném stálejší, protože se nedotýkají tak samých základů mluvení, našeho myšlení, jako věci skladebné. Pohlédneme-li na ustálené jazyky spisovné, shledáváme, že v nich bývají nejstálejší hlásky, pak mluvnické tvary, po nich jednotlivá slova (v slovníkovém smyslu), nejvíce že se mění sklad věty a vazba slov. O tom by se každý mohl přesvědčiti, kdyby si přečetl po stránce na př. z nějakého spisu z doby Veleslavínovy, z Kralické bible nebo z Komenského, z Palackého a z doby naší. Snáze se naučíme vyslovovati a tvořiti slova, voliti jednotlivá slova a rčení způsobem ustáleným než nutiti změněný způsob představování a myšlení do starých kolejí.

Odvykli jsme představovati si obsah vět jako »válka začala« »trpně« (vlastně jako stavy, které samy nejsou činným svým původem), a proto jsme také odvykli spojovati v nich sloveso se zvratným zájmenem. Každý cítí představový rozdíl, jaký je na př. mezi větami *už se začalo* a *už to začalo;* není to jen ten rozdíl, že věta první nemá mluvnického podmětu a druhá že má podmět *to,* je podstatnější rozdíl, že věta první vyjadřuje třeba totéž — na př. nějaké divadelní představení — jako děj nebo stav, který vychází od něčeho ve větě nevyjádřeného, kdežto věta druhá týž děj nebo stav vyjadřuje beze zření k jeho vlastnímu původu jako něco, co »začalo«, začalo se díti, trvati. *Proto* je nám dnes proti mysli, přidávati zvratné zájmeno, které ve větě, jíž vyjadřujeme děj nebo co jiného »začíná«, nemá oprávnění. *Nastala změna v našem nazíráni i vyjadřováni,* nastala přirozeným vývojem, ne vlivem cizím; a taková změna si dobude práva i ve spisovném jazyce, ať se jí vzpírá sebe vytrvaleji.

Proto bychom měli přestat pokládati věty jako *válka začala*

za chybné. Kdo miluje staré způsoby vyjadřování, bude psáti, jako nás nemnoho píše posud, *válka se začala;* ale vzdejme se odporu proti způsobu vyjadřování, jehož postup dovedeme zdržovati, ne však zadržeti.

2. Končiti, skončiti.

O slovese tomto učí brusy stejně: má se říkati na př. »školní rok *se končí*, lhůta *se končí 5. dubna*«. Vlastně bychom proti neúprosnému požadavku, aby se tak všude a vždy říkalo, kde se nemluví o tom, že někdo nebo něco ukončuje nějaký děj, stav, prostor časový nebo místní a p., mohli říci totéž, co jsme řekli o slovese *začíti — začíti se*, byli bychom mohli o obojích slovesech vykládati současně; ale u slovesa *končiti* jsou některé věci, které žádají výkladu zvláštního.

Končiti je sloveso odvozené od podst. jm. *konec;* takové odvozeniny mohou míti rozličné tvary, a tak v slovanských jazycích nalézáme slovesa *kon'čiti, kon'čati* (podle Gebaura sloveso 5. tř. vzoru *sázěti*, stejně však je možno pomýšleti na odvozeninu podle 3. tř. vzoru *uměti*), *kon'covati*. Tyto rozličné tvary nejsou v jazycích slovanských stejně rozděleny; tak na př., co se týká prvních dvou tvarů, o něž nám zde především jde, jazyky jslov. mají jen *kon'čati*, ruština má dokonavé *kónčit'* (= skončiti) vedle nedokon. *končát'*, polština nedokon. *kończyć*, ale v složeninách dok. *skończyć, dokończyć* s nedok. *dokończać*. Jak se mají tyto věci na půdě československé, nedovedeme se vší určitostí ani říci; zdá se, že u nás ani nebývalo ani není všude stejně.

Slovenština má jen nedok. *končit'* s dok. složeninami; toto sloveso vedle významu, který známe z češtiny, znamená také »špičatiti, na konci ostřiti, dělati končitým«. Toto sloveso je v slovenštině asi odedávna; slovenština má totiž příslovce a potom předložku (s 2. p.) *konča* »na konci, na konec«, která (jak podrobněji vykládám ve Sborn. Mat. Slov.) sotva může býti co jiného než bývalý přech. přít. č. slovesa *končiti* (č. *konče*), ztrnulý v příslovce jako na př. č. *počínaje, počínajíc*, a která dosvědčuje jisté stáří slovesa *končiti* v slovenštině proto, že dnešní slovenština přechodníků tohoto tvaru jinak vůbec nemá. Stejný význam má pro část Moravy tvar *končá* (na př. končá dediny, lesa, zimy), žijící na Zlinsku, s obměnou *končevá* v Spytinově (Bartoš, Dial. sl. 153); *končá* se liší od sloven. *konča* jen zdloužením koncovky, jakou v tvarech příslovečných často nalézáme (včerá, k večerou n. k víčerou aj.). Ale v Čechách vlastních, smíme-li věřiti staré češtině, *končiti* (se složeninami) je tvar nepůvodní, který se

v našem jazyce octl buď změnou jiného tvaru původního anebo přenesením tvaru *končiti* z jazyka nebo z nářečí, v němž žije od pradávna. A zdá se mi, že obojí tento pramen u dnešního č. *končiti* opravdu smíme předpokládati.

Naše spisovná řeč ho užívá jistě mnohem hojněji než mluva lidová. V mluvě lidové se »nekončívá« tak často jako v knihách a v řečech vzdělanců; v obyčejném hovoru slýcháme spíše, že někdo domluvil, dooral, dodělal nebo došil kabát, že už je konec, že je po všem, že něco nebo někdo přestává ap. Uvědomíme-li si náležitě, jak mluvíme, jistě sami uznáme, že *končiti, skončiti* a zvláště *dokončiti* jsou našemu dennímu hovoru skoro slova cizí, slova naučená. Někde jich užívá ovšem i lid; tak se asi všude říká na př. »s tím to špatně skončí«, prof. Ryšánek zná ze svého domova (na Hané) »skončení« (o smrti). V Baarových Chodských pohádkách 2, 56 jsem četl větu »bulo to hasi v tich místech, hde dnes končí les ha začíná hu polí Smržouc (= Smržovic) zákop«; v přátelském hovoru mi Baar potvrdil, že se tak na Chodsku (a zvláště v podobných místních popisech) opravdu říká, a poslal mi v listě zprávy podrobnější, jež čtenář najde jinde. A doklady jiné by se asi shledaly i jinde. Ale běžným slovem je *končiti (skončiti, dokončiti)* vlastně jen v písemnictví, a to asi od počátku našeho nového písemnictví; a lze se domnívati, že se v něm rozšířilo jednak vlivem spisovného jazyka polského, který v naší době buditelské byl dosti silný, jednak vlivem našich spisovatelů pocházejících z československého východu.

Stará čeština tvaru *končiti* nezná; místo něho nalézáme *končěti* (s přehláskou z pův. *končati)*, doložené zatím jen v složeninách *dokončěti, skončěti.**) S těmito slovy se ovšem dělila ještě slova *konati* (s významem také »končiti«), *dokonati, skonati, skoncovati. Končěti* mělo v staré době tvary dosti odchylné od tvarů, které by bylo mělo sloveso *končiti:* přít. č. končěju (končěji), později končiem, končieš . . ., 3. mn. č. končějú (končějí) proti konču (končí) = končím, končíš . . ., 3. mn. č. končie, rozk. zp. končěj proti končí, končěti, končal atd., proti končiti, končil; ale později změnami hláskovými vznikly tvary, které stejně mohly patřiti k neurč. způsobu *končiti* jako ke *končěti:* z končiem, končieš . . . vzniklo končím, končíš, ze skončěn, skončěnie (proti skončen, skončenie, jak by ty tvary zněly u slovesa *skončiti*) vzniklo

*) Nebylo-li sloveso k o n č i t i, nebylo v staré češtině před zánikem jotace ani k o n č e n i e; proto snad má býti v Slov. stč. 2, 92 heslo k o n č ě n i e, ne k o n č e n i e. Toto slovo se nám mihlo také v korektuře nového vydání Tkadlečka, které péčí prof. Hrubého a Šimka brzy vyjde.

skončen, skončení. A tím byla otevřena cesta, kterou jazyk mohl dospěti k tomu, že se nejdříve tvary obojí mátly a že tvary k pův. *končěti* zanikly, že vznikaly i novotvary končiti, končil m. pův. končěti (končeti), končal (končel). Sloveso *končiti* by nebylo jediným slovesem, které se takovým způsobem dostalo do 4. tř. Nebudeme mluviti o slovesech, kde podobné novotvary vznikly snad nedorozuměním jednotlivců, spisovatelů, na př. píšeme-li m. *střehu, stříci* dnes *střežím, střežiti* (východiště na př. v střežen, střež m. staršího střez, kteréž tvary mohou patřiti ke *stříci* i *střežiti*), *skoliti* m. *skláti* (podle rozk. zp. skol); *vižiti* m. *vázati* (rozk. zp. rozvěž ap.), *zůviti* (u Krameria) m. *zváti;* jsou podobné změny i v lidové mluvě samé. Stará čeština měla podle 1. tř. sloveso *-leku, -léci, -lékl* (poleku atd.), které dnes žije v tvarech podle 2. tř. (vzniklých jako ukradnouti ap. vedle ukrásti aj.) *poliknouti* (na ptáky), *naliknouti;* vedle toho tvaru byl i trvací tvar podle 5. tř. *léčěti*, který by dnes měl zníti *líceti*. Trpné příčestí k slovesu *-léci* znělo *-léčen*, z čehož dnes máme tvary *poličen, naličen;* k dok. slovesům *poliknouti, naliknouti* podle part. *poličen, naličen* si jazyk vytvořil novotvar podle 4. tř. *poličiti, naličiti*, k němu nedok. tvar nesložený *ličiti* (na ptáky), který se nikomu již nepodaří nahraditi správným tvarem *líceti*. A změna původního slovesa *končěti, končeti* v *končiti* byla jistě mnohem více nasnadě. Kdy se tyto změny dály, nevíme, neznáme dokladů tvarů rozhodujících jako končeti — končiti, končel — končil, končejí — končí; píše-li na př. Rosa v 3. os. j. č. končí, nevíme, byl-li mu to již tvar k slovesu *končiti* či ještě tvar k slovesu *končeti*.

Ale to jsou věci, které nás zavádějí od úkolu, který jsme si v tomto výkladě vytkli: má se říkati jen »válka se skončila«, či je možno říkati i »válka skončila«? V lidových dokladech Baarových by čtenář našel vedle dokladů bez zvratného zájmena i doklady tvaru *končiti se, skončiti se;* z moravské písně (Sušil 107) má Kott doklad »hned se vojna skončila a svatba se strojila«. Starých dokladů sloves *skončěti, dokončěti* s významem podobným neznáme ani se zvratným zájmenem ani bez něho (říkalo-li se o smrti, že někdo »skončal«, je to stejně, jako říkáme-li my, že dokonal, skonal, a pův. se asi plně říkalo, že skončal, skonal, dokonal svůj život); spíše bychom našli doklady, kde *se* něco *skonalo* nebo *skonává*. Ale říká se i v lidu *končiti, skončiti;* doklady čtenář najde zase u Baara, a jistě sám již slýchal věty jako »já nevím, jak to všecko skončí«. Významový postup zde byl týž jako u *začíti*, a co jsme řekli o *začíti se*, mohli bychom prostě opakovati o *končiti se*. Lidový i spisovný jazyk směřuje k tvaru bez zájmena zvratného a dnes, po stoletém vývoji nového spisov-

ného jazyka nemůže býti pochyby, že dni tvaru zvratného i u slovesa *končiti se* jsou spočteny. A zase bychom se mohli dovolávati i obdob cizích. Lat. *finire* »končiti, ukončiti« znamená vlastně asi »omeziti, ohraničiti«, a je to tedy zase sloveso významu nepochybně činného: a přece Francouz může na př. o nepříjemných věcech říci »tout cela finira« (to vše skončí). Za skutečnou chybu tvar *končiti* m. *končiti se* může pokládati jen, komu je nemožnou chybou *začíti* m. *začíti se*.

DROBNOSTI.

ŠIRŠÍ NEŽ DELŠÍ.

»Srovnávají-li se dvě vlastnosti téže věci vespolek, vyjadřují se obě komparativem: Jest veliké stavení, širší něco než delší, uprostřed. Rada horlivěji než potřebněji konána byla«. Tak čteme v Bartošově Nové rukověti 28, podobně na. př. v Zikmundově Skladbě 328 a podle ní u Kotta 1, 732, kde se na rozdíl od Bartoše uvádějí aspoň ještě jiné způsoby na vyjádření téže věci.

Říkáme opravdu o lidech nebo o rozličných věcech, že jsou »širší než delší«, ale Čech, který se nenutí do »učené« mluvy, nedovede tak užíti komparativů jiných příd. jmen, nedovede ani říci o někom, že je širší než vyšší, nebo delší než širší, neřku-li, že je šťastnější než chytřejší a p. Možnost dvou komparativů je ve skutečné češtině tímto způsobem právě jen v ustáleném rčení »širší než delší«; kdo tak učí říkati i jinde, dopouští se chyby, že zpovšechňuje věc možnou jen za určitých okolností. Lidová mluva, pokud víme, zná takové spojení dvou komparativů jen v onom rčení, jinde se mu vyhýbá, i mluva spisovná, stará i nová. Jsou jen ojedinělé doklady spojení jiných, které urážejí cit prostého Čecha. Ještě sneseme, čteme-li v Kron. Tur. 1, 425 »veliká stavení, nětco delší nežli širší«; nemluvíme tak, ale chápeme, že zde Kocín (nebo Veleslavín) napodobí rčení ustálené, a rčení zde obměněné nám je ještě docela srozumitelné. Doklady jiné, jaké čteme na př. u Zikmunda a Kotta (bez udání pramene: »Římané v bojích některých statečnější nežli šťastnější bývali; řeč tvá jest důmyslnější nežli pravdivější«; z Žerotína »rada ta . . . horlivěji nežli potřebněji držána byla«) jsou jen umělé napodobeniny latiny. A objeví-li se něco podobného dnes (čtli jsme na př. v jedné nedělní povídce o člověku, který byl »lakomější než šetrnější«), jsou to asi plody doby, v níž se u nás na školách tak málokde dbá, aby se žáci učili mluviti a psáti jazykem prostým a přirozeným.

Výraz »širší než delší« je vlastně nelogický, logicky by měl zníti »širší než dlouhý«, protože jen u jedné z obou vlastností se má naznačiti její větší míra. Jen etymolog, který ví, že v *než* vězí slovo *ne* rozšířené částicí *že* (»A je větší než B« znamenalo původně »A je větší, ne B«, jak se říká na př. v sanskrtě), dovedl by snad hájiti logické správnosti věty »ten člověk je širší než delší«; ale my ovšem víme, že základem řeči nejsou věty sestrojené podle logických formulí, nýbrž představy často rozčleněné a upravené rozličnými duševními ději beze zření ke skutečnému poměru jejich částí. Co nám je »širší než delší«, má vlastně rozměry podle naší zkušenosti a našeho názoru nepřirozené nebo aspoň neobvyklé. »Delší« strana obdélníku je nám jeho délkou, nikdo o záhonu s rozměry 1 × 5 m neřekne, že je dlouhý 1 m a široký 5 m. Jen ze zvláštních příčin se vyjádříme jinak; chodník domu s úzkým průčelím, jaké někde i v Praze vídáme, může býti »širší než delší«, může míti šířku větší než délku, protože délkou chodníku nám je jeho strana souběžná s průčelím. Proto je možno, že příd. jm. »delší« mluvnickým spodobením obou výrazů srovnávaných vlastností ve rčení »širší než delší« znamená prostě vlastnost »delší« strany, t. délky, která tentokrát výjimkou vlastně ani není »delší«. Vždyť výrazem »širší než delší« někdy vyjadřujeme jen subjektivní pocit, jejž v nás budí nezvyklost rozměrů, okolnost, že šířka předmětu v poměru k jeho délce je větší, než bývá, aniž musí jeho délku přesahovati: o člověku malé postavy, kterému dobře svědčí, o rybě, jejíž šířka je v poměru k délce větší, než u ryb bývá, o nepovedeném záhonu s nepoměrnou šířkou dovedeme říci, že je »širší než delší«, ač dobře víme, že to není pravda. Čeština toto divné spojování dvou komparativů má jen za okolností, kde je dovedeme psychologicky jakž takž vyložiti: proč ji někteří z našich gramatiků nutí, aby se podobně vyjadřovala i jinde?

Latina takovýchto dvojích komparativů dovede užívati o nejrozmanitějších vlastnostech; u římských spisovatelů čteme na př. o řeči pravdivější než lidu milejší, o nákaze hrozivější než zhoubnější, o krajích, které vojska jich dobývající činila bohatšími než udatnějšími atd. I komparativů příslovcí tak hojně nalézáme, čteme na př. o možnosti výčitky, že se obvinění děje ochotněji než pravdivěji. Také řečtina se tak dovede vyjadřovati. Ale oba tyto jazyky mohou také se stejným významem užíti positivů tak, že se přidá ku přídavnému jménu vyjadřujícímu převládající vlastnost slovo znamenající »více, spíše«. A to je způsob, jaký je obvyklý u nás; mezi přídavkem *více* a *spíše* je při tom ten jemný rozdíl, že se slovem *více* naznačuje rozdíl ve vlastnostech

přímo, kdežto slovo *spíše* se klade, kde převládající vlastnost stojí proti vlastnosti, která by se mohla zdáti nebo někomu se zdá přednější. Říkáme tedy na př. o někom, že je více (spíše) lakomý než šetrný a p. Přídavná jména se zde nijak neliší od jiných slovních druhů; říkáme stejně na př. o někom, že má víc štěstí než rozumu, že má spíše strach než nechuť do něčeho, že na někoho více (spíše) žárlí, než mu závidí, anebo také že šířka něčeho je větší než výška nebo délka a p. A kde se myšlenka, o niž jde, nedosti snadně dá vyjádřiti nestupňovanými jmény příd., je věcí slohové obratnosti najíti výraz jiný, netřeba se utíkati k nečeskému zdvojování komparativů.

KRASLICE.

K článku o *kraslicích* (6, 206—209) mohu redakci podati jen malé doplňky.

Zíbrt (v Staroč. výr. obyčejích, 1889, 77—81) a po něm Soukup (v Českém lidu, 1897, V, 67—72, potom v Ottově Slovníku) předpokládali, že slovo samo je již prastaré, podle dokladů v staroč. slovnících (»kam sběratel uložil přirozeně jen nejběžnější a nejznámější názvy« — píše Soukup podle Zíbrta) — a tomu by nasvědčoval i doklad Naší řeči ze slovníku Dobrovského. Ale doklady staroč. slovníků (decra = kraslice) redukují se všechny na jediný doklad ze slovníku *Klaretova* (odtud má Gebauer své dva doklady, z rkp. A a B), z něhož čerpal slovník Velešínův (odtud pochází doklad Jungmannův). Ale Klaret čerpá právě z nářečí severovýchodního, jak jsem ukázal 5. ledna 1920 v přednášce konané v Král. č. spol. nauk — toho důkazem jsou (na příklad) jeho botanické názvy z a r u ž e l, š á l o v á jablka atd., jinak nedoložené (ale ještě 1895 zaznamenané v Národop. sbor. okresu hořického) —, a tím se potvrzuje opět výklad N. Ř. Slovník Dobrovského ovšem zaznamenává (r. 1821, díl II.) »Osterey Kraslice« (v archu L, str. 83): ale z předmluvy se dovídáme, že již od archu D tento díl vedl a »obohatil« — Václav Hanka, rodilý z Hořiněvsi, z téhož severovýchodu českého. Všecky tedy naše doklady, od XIV. století, pocházejí ze severovýchodu, z horního poříčí Jizery a Labe, z území bývalých Charvátů českých.

První zprávu o »*kraslicích*« podal Zíbrt; teprve od let devadesátých slovo vniká s věcí do mluvy spisovné a obecné; podle Soukupa vůbec teprve od r. 1880, od výstavy »písanek« v Kolomyji, cení se tato velkonoční vajíčka. V Českém lidu, v prvních

7 a posledních 5 ročnících nalézáme o nich hojně zpráv, starých i nových, ale vždy, ze všech končin (mimo severových. Čechy) jen a jen »malovaná (červená) vejce (vajíčka)«; tak jich vzpomínají 1376 Štítný, 1542 Dialog (dvou formanů), 1774 Seelisko, 1817 Nový tolerancí posel (znovu otiskl Zíbrt v Č. L. VI, 218) atd. Zevrubně o »červených vejcích« na Chodsku psal Hruška (Č. L. VI, 136—137, 345—347), o »malovaných vajíčkách« na Žirovnicku K. Žirovnický (tamtéž VII, 363—365) s výslovnou poznámkou, že *‚jinde'* se říká »kraslice, ale slovo to tam neuslyší, nýbrž říká se *pomlázka*« (str. 364); taktéž na Budějovsku, Polensku, Čáslavsku, Valašsku atd. je to slovo neznámo. Zajímavé je n. př., jak Zíbrt (Č. L. XVIII, 28—29) popisuje zevrubně »kraslice« na Chrudimsku, ale velmi důkladný a přesný popis tohoto lidu (»Lid na Hlinecku« 1900) od K. V. Adámka zná jen »barevná vejce« (str. 98 atd.) — a podobně ovšem i sbírky nár. písní Erbenovy, Bartošovy, Sušilovy atd.

Jediný »Národopisný sborník okresu hořického« 1895 zná »kraslice«; rovněž tak Petrákův popis lidové řeči »nejsevernějšího českého koutu«, na Vysocku (ČL XX, 220) ví, jak mládenci chodí »po kraslicích« a »po kuchtíku«; Soukupův doklad »kraslování« z Nechanicka uvedla již NŘ.; Košťál (u Kotta VI, 714) zná z Bydžovska doklad »kraslice = kulatý bob strakatý« — všechny doklady naše ukazují pořád jenom na severovýchod.

Jinak byla jen »červená vejce«; v mých Příslovích jsou doklady z XV.—XVI. stol. na rčení lidová: »šetří ho jak červeného vejce« (mor.) a »nedočká červených vajec« (= velikonoc; jihočeské a středočeské); ještě podnes (ČLid IV, 323) říká lid na Budějovsku »o červených vejcích« místo »o velikonocích«; zdá se tedy vskutku, že vlastní nářečí česká, západní i východní, tohoto slova neznala a neznají.

V. Flajšhans.

Na prosbu, již jsme vytiskli 6, 207, aby nám naši čtenáři posílali zprávy, kde slovo *kraslice* žije v lidu, zejména mimo kraje, o nichž jsme tam mluvili (Podkrkonoší, Turnovsko, Jičínsko), nedošlo odpovědí. V nahodilém hovoru jsme se dověděli o prázdninách r. 1922 od paní rodilé z Král. Hradce, že se tam od starodávna tak velikonočním vejcím říká, ale prý jen těm krásným, rýsovaným; i její 88letý dědeček tak říká.

Od p. uč. Boh. Studny v Pardubicích máme zprávu, již nám potvrdila pí. Vlasta Havelková, kustodka v Národop. museu, jak se před ní r. 1895 na Národopisné výstavě před vystavenými kraslicemi nějaká stařenka se smíchem divila slovy »to je piž-

vajec!« Potvrdila pí. Havelkové, že u nich malovaným vejcím říkají *pižvejce;* pí. H. bohužel si tenkrát nezapsala, odkud stařenka je, a od té doby to již zapomněla. Snad ví někdo z našich čtenářů, kde toto divné slovo žije? Red.

KONČITI, SKONČITI, DOKONČITI. — KLENČÍ.

Také mně jste nasadil tím slovíčkem *končiti* škvora do ucha a jak jsem se z Písku vrátil, pásl jsem po něm a poznamenal si pro jistotu toto:

1. Hu zákopu končí selský lůsy (od slova »los«, kterým se díly lesa jednotlivcům r. 1702 přidělovaly) ha začíná panckyj les. Ten den přes celyj Haltrav haž za Kapli, tám tepřiva končí ha hned po ňom přidou huž knížecí lesy. — 2. Povídám, že ten soud tak hned neskončí. Frýďáka neznáš! Ten to požene vyjš! — 3. Na Fišikyrgla se ptáte? Ten vzel tůze špatnyj konec. Vodili ho k nám po šupu celýho zavšivenýho tak dlouho, haž skončil v pastušce. — 4. Ta pohádka ňák hloupě končí. »Končit eště nekončí, hale nemůžu do ní jak se patří přijít.« Dyž si ji nakous', tak jí íčko mušíš dokončit, nebo's jí rači ani nemíl začínat. »Dybych jenom veděl jak?« Povídám, že to mušíš ňák zkoncovat; třebas si něco čerstva vymysli, hale něco, haby to přece mílo hlavu ha patu. — 5. Kolo *se* zrovna *končilo,* muzikanti huž dohrávali ha v tom se vám to semlílo. Pustili se do sebe jako kohoutí na hnoji ha ne ha ne je roztrhnout. »Míli ste je polít sturenou vodou ha bul by hned konec.« — 6. Dyby mílo dojít znova k vojně, vzela by eště horší konec než ta první. Tu první skončil hlad, hale tuta by *se skončila* morem, esli ne něčím eště horším. — 7. Já sem řek: Íčko to ňák zkoncujte. Huž se spolu cukáte dost dlouho. Ty, žide, pětku přidej, ha ty, Honzo, ji slev, plesknite si, ha purem pít litkup. Tak to skončili. — 8. Na Stráži, kde dnes rostou brambůry ha žito, končíval les ha pole začínala tepřiva na Kopajnach. — 9. V písni: »Huž je vojna vypsaná vod císaře Johana« naříká si otec:

Co já smutnyj počít mám?
Mám na vojně skončit sám?
Já mám jenom tři cery,
ty bojovat nechtějí atd.

Více zapsáno nemám a už asi nezapíši, neboť o pohádky je čím dál, tím větší bída a ta mě s toho nevděčného pole zažene k žírnějším lánům vlastní tvorby . . .

Dnešní naše nářečí lidové nemá žádnou průkaznou moc, protože je skrz naskrz zkaženo novinami, četbou, výletníky, vojáky, dělníky v plzeňské Škodovce, sousedními Němci, školou atd. atd. a Chodové se novot chytají až bolno! I biograf už tu máme!...

Ministerská komise rozhodla, že Klenčí se musí jmenovat Kleneč pod Čerchovem na věky věkův Amen!

Z listu J. Š. Baara (v Klenčí 2. bř. 1923).

POSUDKY A ZPRÁVY.

Stefan Żeromski, *Snobizm i Postęp*. Wydawnictvo J. Mortkowicza, Warszawa-Kraków, 1923, str. 200.

Referujeme-li v tomto časopise o poslední knize významného polského spisovatele, u nás dobře známého svými romány i povídkami, děje se tak z několikeré příčiny. Kniha Żeromského je zajímavá svou látkou i metodou, dotýkajíc se podrobně základních otázek původnosti a národnosti v umění; seznamuje nás poutavě s vývojem spisovného jazyka polského, opírajíc se důvěrně o nejlepší práce polských učenců; plamenně nabádá k studiu lidového života a zvláště řeči lidové, vybízejíc k očistě polštiny od zbytečných cizích prvků a k návratu k prostému, jasnému a jadrnému vyjadřování; nejednou prorockým zrakem zabíhá do budoucnosti, tuše tam značné změny sociální, které budou míti silný vliv i na podstatu a podobu spisovné polštiny. U nás bychom věru těžko našli umělce, spisovatele, romanopisce nebo básníka, jenž by se s takovou láskou a náruživostí pohroužil do studia vývoje své mateřštiny, kterou Żeromski nazývá »přesvatou a přecudnou«, a dovedl výsledky a snahy badání šířiti s takovým porozuměním a s takovým povzbuzujícím duchem, jako vidíme u polského romanopisce a dramatika, horoucně milujícího pravý pokrok.

Kniha Żeromského má v podstatě dvě neoznačené části. V prvé z nich pojednává o snobismu a jeho podstatě vůbec a o polském snobismu v tvůrčí činnosti umělecké za poslední doby, jak se projevuje v současném polském básnictví, v revolucionářství i bezmyšlenkovém naříkání na změny poměrů, a nejvíce v divadle. Druhá část knihy je věnována polské literatuře a vývoji spisovné polštiny, dnešnímu jejímu stavu i úkolům, kterých vyžaduje naléhavě přítomnost, mají-li býti lidová řeč a slovník včas sepsány a sebrány a má-li býti zajištěna čistota polštiny.

Snobismem je Żeromskému otrocká závislost na autoritě a slepé napodobování výstřelků, omezeností a aristokratismu. Anglický výraz snob, který zdomácněl zásluhou W. M. Thackeraye, vznikl z kastovnictví na anglických universitách a kolejích ze zkratky s. nob, (sine nobilitate). Jeho původu a objasnění lat. nobilis, nobilitas Żeromski věnuje podrobný výklad, stejně i objasnění anglického snobismu. Jako podstatné znaky polského snobismu vidí cizozemštinu, světové epigonství, touhu po novotách přivezených ze zahraničí. Svou úlohu omezuje na stanovení snobismu v tvůrčí umělecké činnosti poslední doby, v oboru nejspíše dostupném, t. j. usiluje objasniti znaky epigonství a cizozemštiny. Ukazuje, že přední vůdcové pesie a literatury, Shelley, Keats, Stendhal, Flaubert, Whitman, Poë, Dostojevskij, nedají se vtěsnati v žádnou škatulku, kategorii literární; jejich dílo stojí na věky. Není ovšem možno předpisovati umění cíle národní nebo společenské. Umění, a zejména hudba, nemá, nemůže a není povinna sloužiti jako prostředek nějakému cíli kromě svého vlastního. Umění samo o sobě je uzavřeným kolem, ale jakmile žádá účastenství jiných lidí ve vzrušení, stává se společenským činitelem. Tomu osudu podléhá i ta produkce literární, která se nechce poutati žádnými svazky národními, společenskými, vychovatelskými, ani zásadami mluvnice a logiky, na př. verše futuristického a bolševického básníka polského Bruna Jasieńského (»Nuž w bżuchu«, »Pieśń o głodze«). Stává se pokrmem továrního dělnictva a působí i na školu. Żeromski ukazuje, jak se na vyšších třídách středních škol žáci nechtí říditi pravidly mluvnickými, pokládajíce je v duchu doby za přežitky a pouta. Tím často útvary čistě literární mívají dalekosáhlé účinky. Żeromski odmítá podezření, že by chtěl sáhnouti na svobodu hnutí, usilování a skutků polských futuristů. Nic takového! Skutečné umění podle něho »je věčným novotařením, funkcí pokroku nikdy neustávajícího, neboť upřímný přítel umění a vyznavač pokroku nemůže býti protivníkem nejpodivnějšího novotaření«. Jde tu o něco jiného, o rozhodnutí totiž, zda v pronikající novotě tkví skutečně zřetelný pokrok, nobilitas ducha, odvrat od věcí starých, zjalovělých, poznaných, k světu úplně neznámému, novému, naplněnému sférou velkolepých zjevů, či zda máme před sebou pokrok nižšího, druhého řádu s obvyklým starým snobismem sine nobilitate. Rozbíraje vlašský futurismus a jeho znaky vnější i vnitřní, Żeromski vidí, že jím nastoupilo do popředí pohrdání smyslem a kult myšlenkového nepořádku. Odhozena dosavadní vypěstovaná skladba, změněn pravopis, z úsilí po onomatopoiích zhuštěna metafora, zreformována velikost a barva sazby, z veršů sestaveny geo-

metrické obrazce, zrušeny problémy psychologické. Ruský futurismus atakoval Puškina. »Jest podniknut útok, zjevně, na mluvnická pravidla, na pravopis, na písemné znaky, na zákony prosodické, na samý význam slov, — prostě — na rozum — a konečně i na samou poesii.« Żeromski se staví proti básníkům ruské revoluce a proti Rusku a jeho vlivu na svět, jak jej hlásal Dostojevskij. Z Ruska vidí přicházeti do Polska i futurismus, imaginismus, i pokusy kopírovati ruský vzor v radikální opravě pravopisu. Zamítá směr Jasieńského, který tiskne své věci pravopisně a jazykově jinak než všichni ostatní a jen ze snobismu páše těžký hřích na národní kultuře polské. »Kdyby jeho dílo bylo jen vnitřním monologem, projevem snění duše, vtěleným ve výrazy, bylo by tvůrci přece zcela jedno, jak vyjádřiti graficky ten skrytý pochod, a nejsnazší bylo by mu vyjádřiti jej způsobem nejprostším, jemuž ruka navykla. Kdyby jeho dílo bylo vědomým nebo nevědomým proroctvím, že by mělo býti obecně čteno, buditi ohlas, býti skutečně »novinou« čistého a smělého ducha, — i tento druhý podnět tvoření měl by přiměti básníka k tomu, aby si vybral pro rozšíření svého díla formu co nejdostupnější širokému kruhu čtenářů neboli ustálený způsob vyjadřování myšlenek. Básník jest obětí třetí pohnutky: umiňuje si zablýsknouti se v světě literárním, způsobiti protesty a odpor, udeřiti na jistý okruh lidí a pobouřiti je, píše i své jméno nevhodným způsobem, umiňuje si přinésti na náš literární trh oslňující módu.« Z toho skládá, slepuje podivné výrazy, vymýšlí si zvláštnosti pravopisné (dńi, dźiwne m. dni, dziwne, hodnikami m. chodnikami a j.). Takové usilování je nepopiratelná škoda jazyka polského, podobajíc se snaze malíře, který by místo hledání a nalezení vlastní kombinace barevné, nových druhů světla a stínu zpřelámal své štětce a tuby barev, zamíchal vše v jednu masu a obraz svůj maloval palcem. Psáti *żeka* místo *rzeka, prużno.* m. *próżno* se zdá prostá oprava, je to však psaní vědomě namířené na vzdory všem ostatním, snaha člověka, který dělá ze sebe děcko nebo analfabetu a snaží se literaturu dostati do stavu, v kterém byla mezi XIV. a XV. stoletím, kdy se pravopis ustaloval, a tím předělati pětsetletou polskou národní práci o ovládání mateřského jazyka písmem. Futuristický poeta, píšící foneticky »maszyni*stuf*« (m. maszynistów), stojí na téže výši jako písař XV. stol., nevědoucí si rady s fonetickou stránkou řeči, ale na rozdíl od něho užívá sám jazyka velkoměstského, povšechného, novinářského. Z podivínství komolí pravopis i jazyk, podvrací hlavní základnu národní civilisace, mluvnici, která musí býti jedna pro všechny, ježto na ní stojí osvěta, lidové čtenářstvo, postup ubohých mas, pohroužе-

ných v analfabetskou tmu, k světlu. Základy správného psaní musí býti pevné, nezlomné, jako kolejnice na dráze. Nemohou býti podvraceny a ničeny, pokud má existovati pokrok. Żeromski zasvěcuje nás i do boje, který se vede o uvedené věci v Polsku, kde padají prudké vzájemné odsudky (»cudaczność niedouczomych kretynów, kultura nauczycieli ludowych, pewność siebie i ordynarność dorożkarska«). Konstatuje dva pokusy o reformu polského pravopisu v poslední době: slovanský historik *W. Bogusławski* se pokusil přiblížiti polský pravopis českému (byl to podle Żeromského politický pokus o pět století zpožděný, kdysi už Parkoszowić z obavy před husitstvím couvl před pokusem zavésti český pravopis do polštiny, nastala by buď michanice, anebo by bylo třeba znovu přetisknouti celé polské písemnictví), dále znamenitý polský pracovník v osvětě lidové *Kazimir Promyk* (vlastně Konrad Prószyński) usiloval zjednodušiti pravopis (psáti cz, rz jedním znakem), ale jejich snahy neměly výsledků. Mimo to pravopis francouzský a anglický jsou daleko obtížnější než polský. Reforma by musila býti podniknuta po zralé úvaze, aby nenastala potřeba přetiskovati v novém šatě grafickém vše, co bylo dosud vytištěno. Neboť kdyby měl býti čtenář malé vyspělosti vyloučen ze všeho, co bylo dříve vytištěno starším způsobem, páchala by se na něm křivda nesmírná.

Żeromski ukazuje dále, jak se v Polsku šíří i revoluční snobismus, chtící napodobiti bolševická krveprolití a katanství, zjišťuje i snobismus nářkový, sám však je optimista, vidí, že se budoucí Polsko promění v průmyslovou Belgii a že se rozřeší zdárně těžké otázky sociální. Nebezpečí hrozí stále, »tlustá Berta« z hranic snadno může zasáhnouti Varšavu, proto volá varovně: »Patrz w Szczytno!« Vytýká současné tvorbě, že se nezajímá o tyto otázky, zejména ho bolí netečnost k polskému Slezsku. Po válce se Polska stala nemódní v poesii. V cizině, Francii i Rusku, nejnovější proudy umělecké těsně souvisí s politickým životem, kdežto v Polsku vidí autor jen cizí ohryzky, bezbarvé, nečitelné odvary. Żeromski touží po novém, vskutku národním umění: »Kdo totiž může věděti, zda, zadívá-li se umělec vášnivě a nadšeně do dějin a života osvobozené země, do života lidu, jeho zvyků tak rozmanitých na těch širých lánech, nevysvitne v jeho duši nový druh, způsob neznámý ještě v světě a snad na konec i naše vlastní polské umění, nepřinesené ze zahraničí, nečerpané z tvoření jiných národů.«

Epigonství Żeromski prohlašuje za znak nižší kultury. Děcko je mu úplným epigonem, napodobitelem. V slovanských jazycích vidí jasně vyjádřen pojem pro původní nevolnictví a dětinství

(chłop-chłopiec, rab-rebionok). Ukazuje na prvotní umění a jeho smysl užitkový, který vidí i v prvotní poesii, kde proniká materiální radost, pocity egoisticko-fysické i témata výsměšná. Vytýká, že forma prvotních písní má větší význam než jejich obsah. Slova současně s obsahem jsou mu toliko dodatkem, jaksi pretextem k vyzpívání melodie. U primitivních písní jakožto rys nejcharakterističtější vidí opakování slabik, nemajících významu. Na každém pastvistku polském shledává toho potvrzení, když pastuška vyzpěvuje celé světy své duše, ovíjeje melodií slova neexistující: »Oj,-da moja-da, dyna, oj, da-da-da, da-da-da!....« Nemocné děcko si samo zpívá písničky, vkládajíc do melodie vlastní slova, kterým nikdo z dorostlých nerozumí. Opakuje si zvuk po zvuku k své radosti a svému obveselení. Nejvýznačnější rys prvotní poesie Żeromski vidí v *harmonii napodobivé* neboli *podvědomé onomatopoii*, pozdějším prvkem je mu rytmus a rým písní. Odtud šlo umění svými cestami, ale odtud harmonie napodobivá proniká v nejznamenitějších dílech básnických. Moderní umění se chce vraceti k primitivismu, tvořiti tak jako děcko a prvotní člověk, nalézti si vlastní výraz a formu. Ale tato snaha slouží jen mase filutů a snobů svou novostí a blýskáním se novými výmysly. Je vůbec módou obraceti se nyní k divochům, černochům a jejich umění. Ale polští chlopi se svým životem a mluvou jsou Żeromskému světem daleko primitivnějším, a přece daleko přístupnějším. Práce Teofila Lenartowicze, který pronikl do duše obyvatelů mazovské roviny a Mazurska, pokládá za arcidíla, patřící k největším pracím v dějinách umění. I u něho se najde svého druhu »dadaismus«, jak vystihl přesně prostotu, primitivnost lidu a jeho mluvu. Stejně »Historya jednego podwórza« Zygmunta Bartkiewicze, látkou úplně původní, psaná stylem a jazykem jedinečným, nemajícím ani vzorů ani předchůdců, přešla bez pozornosti; podobné nevšímavosti se dožil i Jaroslav Iwaszkiewicz a Vladimír Koneczny.

Největší snobismus se projevuje v divadle, kde se mění přímo v divadelní »tabu«, podávající odvar západní módy. Jedním z kanonů tohoto snobismu je, uváděti na jeviště, vypravovati vše, každou zvláštnost, původně ani pro jeviště nenapsanou. I tu žije nepřebrané bohatství látky i formy mezi prostým lidem; bajka kašubská je Żeromskému celým dramatem.

Uvažuje podrobně o literatuře polské a jejím jazyku, Żeromski konstatuje, že nevyrostla ze života lidu vesnického a dělnického a že není zrcadlem tohoto svojského života, nenalezši pro sebe formy jinde neznámé, nýbrž jest literaturou vrstev vrchních, šlechtické a měšťanské. Zabývá-li se lidem, zabývá se jím jako

pláštíkem, jako tématem poněkud exotickým. Pro nesmírnou masu polského lidu venkovského je dnes většinou bez významu. Spisovná polština je jazyk šlechty a měšťanstva, je jazyk velkoměstský, malý, chudý proti bohaté mluvě lidové; lid v svém množství mluví jinak, než píše jeho literatura. Zjev ten je sice obvyklý i jinde, ale u Poláků při 50% jejich analfabetů má zvláštní význam. Żeromski se táže, zda si sami spisovatelé polští vydávají počet z toho, jakým píší jazykem. »Píší prostě polsky, — vrhají své knihy na jakýsi dav mluvící polsky a na tom mají dosti.« Ohromná většina národa se musí učiti výslovnosti jazyka psaného i tištěného a učíc se mrzačí svou vlastní výslovnost. A přece nelze pokládati mluvu venkovanů za chybnou a literární mluvu za správnou, toliko je ona zanedbaná a tato privilegovaná. Kdyby stolice Polska byla vznikla v pravěku ve Varšavě nebo Plocku, dnes by Poláci psali »správně« místo śnieg »śmnieg«, místo piwo »psiwo« a pod. Jen z nepochopení bylo vyčítáno svého času Dygasińskému, že jeho jazyk je zanedbaný; ale vpravdě měl v sluchu jedno z nejčistších nářečí jižně od hor świętokrzyských, přiblížil svůj jazyk k mluvě lidové a stal se srozumitelným všem, od nejvyšších k nejnižším. V podstatě jde o to, učiniti literární jazyk polský, historický, panský, velkoměstský, jazykem vyrůstajícím ze všech polských nářečí, učiniti jej mluvou všech Poláků, ježto dosud je jen zušlechtěným jedním nářečím nemazurujícím, velkopolským.

Opíraje se o práce prof. Al. Brücknera (»Dzieje języka«) a Jana Łoše (»Początki piśmiennictva polskiego«), Żeromski ukazuje, jak se vlivem němčiny od X. století a potom vlivem slovanského západu, češtiny, měnila polština spisovná, takže z ní vymizely některé výrazy obecně slovanské (wrzemię, czędo, junosza, czyn = broň, rucho, ruszyca, szyp, wełna = fala, trzem = ostium, rus. terem, maď. terem, slov. tŕiem aj.). Některé z těchto výrazů dosud žijí v lidové mluvě, zachovaly se v ní přes věky. Otázka je, jaký byl původně tento lidový, jadrný jazyk. Obtíž je v tom, že nemáme dost pramenů, a hlavně v tom, že nemáme pozkoumána ani dosud podrobně nářečí. Neznáme jazyka, kterým mluvil svatý Všerad (Swerad, Świrad, Zoërardus), původem Polák, který ze své poustevny na hoře Zobor u Nitry došel až k dnešnímu Opatovu (zemřel r. 1020), ani jazyka moravských kněží, učedníků Metodějových, kteří šířili křesťanství v Polsku. Z druhé polovice XIII. stol. je zachován zlomek kázání z kláštera Svatého Kříže, jehož jazyk je čistá polština z doby, kdy se do městské mluvy již nahrnulo množství technických výrazů německých (komin, lufty, strych, ganek, dach, szwele, mur, banty atd.). Ale

jistě už tehdy stavitelstvo polské mělo své vlastní názvy polsko-slovanské (przycieś nebo podwalina, piwnica, dół, sklep, schody, płazy, podłoga, węgły, próg, sień, trzem, świetlica, pokój, piec, ognisko, powała atd.).

V XIII. století se vedle vlivu němčiny, z které přešlo do polštiny na 6000 výrazů v mluvě řemesel a průmyslu, objevuje vliv český. Češi o století v literatuře a kultuře pokročilejší vnutili se Polsku jako učitelé, hlavně slovní elegance. Na přechodu dvou věků pomáhá si polština češtinou zvláště v církevních věcech, v překladech Písma svatého, v nábožných písních a kancionálech. Žaltář Floryański z počátku stol. XIV., bible královny Žofie byly přeloženy z češtiny, nikoli z latiny. Překladatelé katechismů a postil luterských užívají názvosloví a formulek českých. Překladatel Písma Małecki (Żeromski tu cituje práci Ignáce Chrzamowského »Wśród zagadnień, książek i ludzi«, 1923) hovoří r. 1551 o vlivu češtiny: Polák se nemůže obejíti bez češtiny. Nikdo nedovede přeložiti do polštiny věrně a důkladně Písmo svaté bez pomoci češtiny. Polština je tak pokažená, že jí nikdo nedovede dobře a náležitě vládnouti, kdo nezná češtiny. Je mnoho výrazů, kterých nedovede ani jeden Polák přeložiti, nezná-li češtiny (pius, impius, beatus, benedictus, gloria, laus, laudamus, benedicamus, adoramus, glorificamus); odtud ony čechismy *ponieważ, uprzemie, zrzetelnie* aj. v staré polštině. V rozsahu dvou století čeština proniká do nábožných písní polských, Písma svatého a v celém církevním názvosloví jako výraz vyšší kultury. V světských spisech je méně viděti její vliv, ale i Mikuláš Rej užívá českých výrazů *(honiec, bohaty, zhoła, hardy, pohaniec, hańba, hnet, pražen* místo prózen, *upełny* místo zupełny a j.). Jazyk český, podle Lukáše Górnického »szczebietliwy« (štěbotavý), byl jazykem dvora polského, mluvou panskou, lahodnou, milostnou, měl úlohu, jakou má dnes v ústech aristokracie franština nebo angličtina. Do polštiny vniká na 2000 českých slov. V XVI. století se rozšiřuje propast mezi jazykem lidí literárních a lidí nevzdělaných, mezi mluvou spisovnou a mluvou lidovou, mezi jazykem šlechty a lidu. Odtud naříká Rej, že Poláci tak zničili vlastní jazyk, že by mu časem sami nerozuměli. Přišla s humanismem vláda latiny a do polštiny pronikalo množství výrazů školních, církevních, úředních (kałamarz, atrament, temperować, bibuła, okulary, parafia, despekt, suplika, rewerencya, akomodować się, respons, fondus, zdefecieć, medykować, v skladbě akusativ s infinitivem). Za krále Štěpána se k tomu připojil nový, kontušový kroj šlechty a výrazy maďarské (czaprak, orszak, puhar, antałek, ferezya, delia, forga, hajduk a j.). A tak do dějů polského jazyka

zasáhla nejprve česká dogmatická terminologie, potom ohromné množství městského a technického názvosloví německého, pak literární móda písní a kancionálů podle češtiny, ovládla půdu latina, vlivy vlašské opanovaly polské paláce a salony a zasáhly silně i vlivy východní. Propast mezi mluvou šlechtickou, literární, a lidovou se rozšiřovala po rozdělení Polska a po povstání r. 1863, kdy byla polština vyhnána ze škol, úřadů i z kostela jako »jazyk kuchařek«. Zůstaly však tři základní práce, tři velké stupně k poznání polštiny, látky a spisovatelské tvořivosti: slovník a sbírka přísloví Řehoře Knapského, mluvnice O. Kopczyńského a Slovník jazyka polského od Samuela Bohumila Lindeho.

V Polsku osvobozeném si Żeromski žádá návratu k původní slovanské čistotě polštiny, znící v »Bogurodzici«, touže po očistě od cizích výrazů na základě práce polonistů, odkrývajících dávnou polskou mluvu. Nejde mu o to, aby se tyto výrazy, neznámé i Lindemu, vtělily rychle a napořád do běžné mluvy, ale o to, aby byly v zásobě jazyka a aby se jich užívalo v dílech naukových a literárních jako synonym, tedy na vyplnění leckterého nedostatku v názvech a pojmech, zvláště pak náhradou za výrazy později do jazyka vniklé, hlavně německé. Nejde mu o to, vymycovati z jazyka jakýkoli výraz německý, který do něho vrostl a vžil se do řeči jako její zřejmý znak, který zdomácněl, který má své místo v dějinách jazyka. Ale užije-li kdo místo výrazu kielnia (die Kelle) starého názvu korzkiew, místo dyszel (die Deichsel, dolnoněm. die Diessel) oje, místo výrazu sala (der Saal) starého slova samborza, postaví-li vedle výrazů bać się, lękać się jako nejvyšší stupeň zrasnąć się, není tyto novoty pokládati za prohřešení, neologismy. Slovník staré polštiny, přichystaný do tisku prof. Lošem, přinese veliké obohacení v tomto směru pro polskou literaturu.

Po osvobození Polska stojí tu ovšem literatuře k disposici poklad stokráte hojnější, nářečí v hranicích státu. Nyní již není třeba jazykozpytci a sběrateli, aby pokradmu jen pracoval a skrýval se pod pseudonymem, jak musil činiti Hieronym Łopaciński. Uvnitř země je možno sbírati už slova za bílého dne jako žito na poli. Existuje již zástup pracovníků, kteří odedávna shromažďovali slovní bohatství lidové mluvy polské (jména jejich Żeromski vypočítává na půl straně). Některým krajům byla věnována speciální pozornost, hlavně Kašubům; jejich slovník vydal už r. 1893—4 Štěpán Ramułt, mimo to o kašubštině badali Al. Berk, dr. Lorentz, Baudouin de Courtenay, Karłowicz, prof. Nitsch. Neobyčejné zásluhy si získal Jan Karłowicz netoliko svým slovníkem (Słownik gwar polskich), ale i tím, že si dovedl nalézti a povzbuditi četné spolupracovníky, kteří na jeho inicia-

tivu a pod jeho vedením počali hromaditi materiál a spisovati místní slovníky. Byl tehdy ruch, proud, usilující o studium lidu a shromažďující mluvu lidovou. Vycházela speciální díla (»Wisła«, »Prace filologiczne«), v nichž se seskupili četní badatelé k uvedené práci. Dnes, konstatuje Żeromski, není v Polsku žádného takového proudu, mezi inteligencí vládne rozhodná nenávist k sedláku jako k »chámu« a nejznámější publicisté zahrnují lid jedem pohrdání a urážky. Jen odborníci věnují svou práci lidu, hlavně neúnavný prof. Kaz. Nitsch, geograf výrazů. Inteligence polská ani krásná literatura se nezajímá o tyto věci. Proto bez ohlasu přešel článek prof. Nitsche (VIII. sv. »Rocznika Slawistycznego«, 1918), zabývající se geografií polských výrazů; v něm zhustil uvedený badatel výsledky svého zkoumání, která mu umožnila nakresliti několik map Polska a naznačiti v nich hranice rozmanitých názvů i území, kde se vyskytají jejich synonyma. Za základ vzal 11 názvů živočichů, staveb i nářadí, na př. kogut (kokot, kohot, kogut, piejak, kur, kurak), nakreslil hranice i terén každého z těchto názvů i s jeho synonymy, ukázal obraz jejich rozšíření, odkud vyšly a kam se dostaly, podal v grafické tabulce materiál k objasnění kultury rodinné a cizího vlivu na teritoriu Polska. Sám nemohl vykonati tohoto díla, pomáhali mu za války zajatci, korespondence a hlavně dotazník, na který mu nejprve odpověděla inteligence poznaňská. Żeromski proto vybízí důtklivě každého, kdo se stýká s lidem, ať je to kněz, varhaník, lékař, lékárník, geometr, stavitel, nebo obchodník, úředník, aby každý autentický výraz lidový, který uslyší, zapsal na poštovní lístek a zaslal jej s přesným udáním místa, kde výraz slyšel, i bydliště toho, od koho jej uslyšel, na adresu královské Akademie.*)

Żeromski vytýká nutnost tohoto hromadného sbírání lidové mluvy. Před válkou byla polština utlačována hlavně na hranicích, uprostřed Polska vliv ruský i německý byl nepatrný, bídný stav školství v ruském záboru konservoval existenci selského způsobu mluvy. Naproti tomu osvobození Polska přineslo v tom směru zásadní »nebezpečí«: školy nižší i vyšší, mluvu národní na soudech, v úřadech, ve vojsku a na veřejných shromážděních. Po provedení pozemkové reformy, prorokuje Żeromski, vznikne nový typ rolníka, podobný typu velkopolských »gburů«, jeho synové zaplní školy, úřady, kulturní a osvětová střediska a pronikavě změní i dosavadní způsob mluvy. Za řeč svého selského domova bude se toto nové pokolení styděti a bude si vytvářeti nový velkoměstský, panský způsob mluvy. Podobným způsobem, ukazuje Żeromski, vyhynula před očima jednoho pokolení kašubština v kul-

*) V. Naše řeč VI, 104—106.

turním objetí němčiny, přecházejíc do stavu polomluvy, míšeniny kašubsko-německé. Kašub se stydí za svou řeč před Polákem, který se jí vysmívá jako pokažené polštině, raději mluví správně po německu, ježto ho nikdo při tom nepokládá za typ nižší kategorie. Nyní ještě na zbytek kašubštiny působí velkoměstský jazyk polský ve školách a způsobí jeho zánik. Je to sice proces nevyhnutelný, ale tím usilovněji a rychleji též musí pokračovati záznamy pokladu slovního.

Jiným důvodem pro rychlý soupis lidové mluvy je tvoření speciálních slovníků. Z touhy vybaviti jazyk z terminologie německé byly usilovně spisovány slovníky, hlavně technické. Převážně se však skládají z novotvarů, a to i tehdy, když se v mluvě lidové od věků zachovaly domácí staré názvy stavitelské, tesařské, truhlářské. Logicky by se mělo postupovati tak, že by slovníkář měl před očima všechny lidové výrazy a jejich synonyma pro daný předmět a z nich by vybíral nejvhodnější. Jinak se novotvary ujmou a rozšíří ve školách a staré výrazy zahynou. Při sbírání názvů mohou hned pomoci skauti, cestující studenti a sbírati slova, jako sbírají květy nebo motýle. Možno sbírati na př. jen názvy vozu a jeho částí, názvy rolnického nářadí, zapisovati každý zvláštní výraz, lišící se od normálního výrazu, daného určitým popisem nebo dotazníkem.

Při této příležitosti Żeromski ukazuje, jak skrze literaturu za poslední doby zdomácněly i v obecné polštině slovenské výrazy, které přinesli básníci polští Seweryn Goszczyński a Wincenty Pol z Tater. Jejich práce jsou psány ještě dolním rovinným jazykem krakovským, zejména Goszczyński v podstatě ani »neviděl« ani »neslyšel« goralů, dívaje se na ně a poslouchaje jejich mluvu, jeho postavy goralské jsou vysněné, třebaže užívá jejich výrazů *smerek, juhas, juhaska, guńka, żętyca* (žinčice), *koszary, baca, gęśle, gazda.* Později byl z přílišného entusiasmu jazyk »podhalański« pokládán za typ prapolský, za vzor čistého jazyka staropolského, překládán jím i sv. František z Assisi, Kaz. Przerwa-Tetmajer v něm napsal svoje arcidílo »Na skalnem Podhalu« (výraz »hala« má Żeromski za slovenský), tatranským nářečím překládán i Tolstoj. To vše byly sice extrémy, ale celek, obecná polština osvojila si tím četné nové výrazy, které zobecněly (*pazdur, płazy, rysie, skrzyżal, żabica, krzesanica, upłaz, kierpce, wirch, kierdel, baca, juhas,* stejně i rumunské *cucha, watra,* maďarské *siklawa* a j.). Rozmanitost názvů má příčinu v tom, že Tatry byly stálým sídlem pastýřů slovenských, rumunských, maďarských i německých průmyslových pracovníků; odtud se vytvořila mluva goralů.

Naproti tomu pokládá Żeromski za kraj čistě polský, nedotčený cizími vlivy, území hor a lesů świętokrzyskich (Opatów, Przedbórz, Iłża, Stopnica), který má už slavnou jazykovou minulost. Pokouší se to dokázati názvy hor, osad, jmény osobními, historií kraje, krojem, jazykem, lišícím se od krakovské a sandoměřské mluvy. Żeromski se zápalem rodáka uvádí bohatý slovník tohoto nářečí, za jehož zvláštnost pokládá nesmírné množství výrazů pro šumy, šelesty, praskot, vřesk, ryk, výrazů vzniklých onomatopoicky, upozorňuje na starobylé pověry a jejich názvosloví (wróż, guślarz, znachor = noscibilis, nobilis). Żeromski znovu a znovu uvádí, kolik bohatství lidového života a jazyka je neprozkoumáno, jak Karłowiczův slovník je jenom indexem k mluvě lidové. »Jesteśmy tedy w przededniu poznania samych siebie«. Nechce očišťovati polštinu spisovnou vylučováním cizích slov napořád, ale doufá, že se obnoví staré výrazy polské, kde byly vytlačeny zbytečně, na př. *samborza* místo sala, *trzem* místo gabinet (trzem pełnomocników místo gabinet ministrów). Proti chvastu futuristickému ukazuje, jak každé slovo má své děje tajemné, časem zatemněné (przysięga, přísaha = sahání, přisahání rukou do ohně nebo na prut rozžhaveného železa, později na kříž Kristův, k dosvědčení pravdy). Připomíná poměr malé části městského obyvatelstva a spisovatelstva k ohromnému množství vesnického lidu a pokládá za nezdravé psáti jen pro nevelkou část čtenářů městských a šlechtických, když většina národa tone v analfabetství, v duševní tmě, vyhledávati nezvyklá, nebývalá témata, podivínské efekty pro snobismus, který chce imponovat. Pravou poesii vidí tryskat z olbřímí práce, z jasnosti mysli, z přísných zásad vědeckých a nejvíce z hlavní zásady vědy: nových objevů a pokroku. Blahoslaví proto pokrok neustálý, neústupný, důkladný, vědomý svého rozvoje, který má vlastnost a linii světla, řítícího se vpřed, nekonečného, pokrok, posvěcený prací vespolnou, povznášením k dobrému, obětavý a bohatýrský, nobilitas nejvyšší míry.

Kniha Żeromského jistě narazí leckterým svým stanoviskem na odpor, ale její význam pro nás a pro směr, který si vytkla »Naše řeč«, je nepopiratelný. Nacházíme v ní tolik překvapujících paralel s našimi poměry a potřebami, hlavně hledíc k pěstování mateřského jazyka a k poznávání jeho bohatství, zejména na Slovensku, že bychom si jen přáli, aby i u nás věnoval některý z nejpřednějších našich spisovatelů těmto otázkám knihu, napsanou s takovým porozuměním pro vědecký výzkum naší mateřštiny a prodchnutou takovou horoucí, ohnivou láskou k čistotě a obnově spisovného jazyka.

J. Menšík.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V Listech filologických (49, 288) navazuje O. Hujer na výklad Zubatého (NŘ. 5, 257) o rodinných jménech tvarů Novákovi — Novákovic a vykládá, že v Podkrkonoší a v Podještědí a pravděpodobně i na celém českém východě žije toliko tvar »Novákovi«. Stanoviti jeho západní hranice je ovšem při dnešním stavu naší dialektologie věc nemožná. V genitivě, po předložkách významu místního anebo čistě hmotného, a v dativě má označení »Novákovi« ve vých. nářečích tvary dvoje s dvojím různým významem: »u Nováku« je v domě Novákově, v rodině Novákově, »u Novákovejch« je poblíž domu Novákova (pod. od Nováku, od Novákovejch); v dat. »řekni to Novákom, šel k Novákom« (= rodině, k rodině, do jejich domu) a »šel k Novákovejm« (= tím směrem, kde bydlí). Jinak je genitiv »Novákovejch« (kromě Novákovejch, těch Novákovejch si ani neušim). Protože tvar »Novákovic« je ve vých. Čechách neznám, neříká se ovšem ani »Frantík Novákovic«, nýbrž »František Nováku, Novákova Mařka«. Ve 4. pádě je tvar »Novákovy« (jsme potkali), v 6. p. »o Novákovejch« (poudáme), v 7. p. »s Novákovejma« (sme byli na pouti). Tvar »za Novákovy« jako označení tratí, polí ap. na otázku kde, dosti hojné ve vých. Čechách, vykládá Hujer tím způsobem, že je to buď záměna označení na otázku kam s určením na otázku kde (jako bývá často — ovšem obráceně — kde jdeš? m. kam jdeš?) anebo přenesení tvaru akusativního do platnosti instrumentální podle případů, kdy byly oba tvary shodné (za rybníky — kam? i za rybníky — kde? a podle toho také za zahrady — kam? i za zahrady — kde? m. za zahradami). Že tvar »za Novákovy« (kde?) není možno brátí prostě za instrumentál, tomu nasvědčují souznačné tvary podobné jako mor. »stáli jsme před Fojtíkova, před naša« a p.

*

V Národních listech (4. března t. r. ve vzdělávací příloze) vykládá J. Volf, badatel o dějinách zednářství, o historii slova »svobodný zednář«. Prapůvod toho slova jest hledati v kamenických hutích anglických, kde se již v 13. stol. činil rozdíl mezi prostými kameníky »rough masons« a umělci kamenickými »free masons«, z jejichž sdružení se vyvinuly časem lóže zednářské. Na anglickém »free mason« se zakládá i franc. »franc maçon« i něm. »freimaurer«. Zednářství neproniklo sice do Čech z Německa, nýbrž z Anglie přes Holandsko, ale pro nejstarší jeho dějiny na půdě české a tím i pro nejstarší označení nedostává se zpráv. Teprve od r. 1750, kdy se začínají množiti styky zednářů českých s německými, objevuje se v češtině název »frajmaur« (s lidovou obměnou »frýmar«), který se v kruzích mimozednářských stává označením lidí názorů kacířských, revolucionářských nebo jinak nebezpečných. Vedle názvu frajmaur se užívá v literatuře zednářské také jmen »přátelé lidští (z něm. Menschensfreunde), křesťanští přátelé lidští, šlechetní přátelé«, později po zákazu zednářství r. 1795 také »lidumilná společnost,

lidomil, přátelé pravdy« ap. První, kdo nahradil slovo »frajmaur« slovem českým, byl K. H. Thám, který v 2. vyd. svého slovníku z r. 1799 utvořil názvy »zednictví (svobodné) n. svobodozednictví« a »zedníček (svobody) n. svobodozedník«; tohoto názvu užívá ještě kapesní vyd. jeho slovníku z r. 1837. Nový překlad utvořil v svém slovníku (1802, 1821) Dobrovský, a to slovo »svobodný zedník«, které přejal i slovník Jungmannův. Třetí překlad vznikl asi r. 1848/9, kdy se začíná objevovati porůznu a ojediněle název »svobodný zednář«. Přes to, že byl nazván »nestvůrným« a na řadu let zapadl, vytlačil v letech osmdesátých »svobodného zedníka« a zobecněl. Zásluhu o to měly hlavně studie a romány Svátkovy. Jméno »frajmaur« žilo ovšem stále vedle »svobodného zedníka« v písemnictví a bylo vytlačeno teprve »svobodným zednářem«; v lidovém slovníku bychom je však našli možná dosud. Ojediněle se objevuje (u Amerlinga, 1877) pojmenování »svobodní stavitelé babylonské věže« (spíše jen čistě osobní označení s kritickým nádechem) a od let padesátých také (literárně) název angl.-franc. mason. — Dodatkem k článku Volfovu upozornil v N. L. V.Flajšhans, že název »zednář« (vlastně »zedňář, zedňárství, zedňárstvo«) utvořil J. Franta-Šumavský v I. díle svého německo-českého slovníku, vydaném r. 1844.

*

Naše úřední čeština (seš. 3.) přináší tyto další příspěvky k pathologii úřední češtiny. Z min. výnosu: »Větší částky došlé ještě po denní uzávěrce odvedou... pokladny jako splátky na účet příští denní uzávěrky, nejsou-li dotyčné pokladny zabezpečeny proti vyloupení podle předpisu.« Podepsaný úřad potvrzuje, že »má vědomost o tom, že X. Y., skladní dělník z jedné jizby a jedné komory pozůstávající domek a krom toho maštal pro sebe a pro rodinu stavěti hodlá.« Stanice X. hlásí: »Dnešního dne při nastupování do vlaku č... spadlo s police pro zavazadla ve voze III. tř. cestujícím J. W. z B. tam uložené zavazadlo na hlavu sedící pod policí na lavici cestující Veroniky, roz. K., zam. (?) B. Po zjištění případu a jeho svědků uražená poslána k železničnímu lékaři.« Staniční řád stanice R. praví: »Na stanici koná službu jen přednosta stanice, kterého služba na celou stanici účinkuje.« Z vyhlášky: »Požívání čekárenského zařízení dovoleno není bez ředitelského povolení.« Poučení dané straně: »Zemřelý zřízenec dostane vyplacené úmrtné, ale musí vystaviti kvitanci.« Kontrolor referuje o své jízdě na lokomotivě: »Strážní domek číslo 220 nebyl na svém místě.« Stanice L. hlásí noční kontrolu takto: »Hlásim, že dnes o 3 h. 50 m. konal som kontrolu a konštatoval som následujúce závady a síce: Všetko bolo v poriadku.« O naší úřední češtině se to bohužel říci nemůže.

*

V Lidových novinách (z 8. března, str. 7) píše p. Miloš Noha v referátě o Weingartově statí »Problémy a methody české literární historie«,

»že se u nás často opomíná stránka formální«. Vykládali jsme svým čtenářům, že se správně říká opominouti, nikoli opomenouti, protože trvacího tvaru opomínati (jako zapomínati k zapomenu) není. Ejhle, tu je. Pan Noha vyplnil »citelnou mezeru« a udělal je. Budiž mu za to čest a chvála na věky. — V olomouckém »Pozoru« (č. 53) vzpomínali na provedení Dvořákova Requiem v Olomouci r. 1892 a napsali: »Tehdy byl to svátek celé Moravy a ze všech koutů vlasti dostavili se přední representanti a hudební vřelci«. Štěstí ještě, že nám náš čtenář poslal toto nové slovo i s kontextem; byli bychom možná myslili, že »vřelec« je nový název z olomouckého žargonu pro horký párek.

HOVORNA.

BZENEC (J. H.). Výklad Černého-Váši (Mor. jména míst. 183 a j.), že jméno Bzenec je z podst. jména bez (b'z'), vlastně z příd. jména bezný (b'z'n-), je zcela jasný, a proto i nade vši pochybnost správný. Nom. zněl původně Beznec (z b'z'n'c', přípona -ec tu má platnost zpodstatňovací), 2. p. Bzence (z b'z'n'ca), 3. p. Bzencu atd. a vlivem těchto pádů pak i nom. Bzenec (jako stč. bližnec změněno v bliženec vyrovnáním s ostatními pády: bližence, bliženci atd.). Že dnes je slovo »bez« kolem Bzence neznámo a že se bezu říká chebz, není tomu výkladu na závadu. Slovo bez je obecně slovanské, a že bylo známo i na Bzenecku, o tom svědčí nejen tento místní název, ale i dnešní náhrada slova bez souznačným chebz. Tvar v češtině náležitý je chebd, pův. chbed (ch'b'd', a vlastně ch'b't'), 2. p. chebda, a podle něho 2. p. chebd, odvoz. chbedie i chebdie; tvar chebz vznikl pak tím způsobem, že zkřížením souznačných anebo významem blízkých jmen chbed-chebdu a bez-bzu vznikl tvar chbez-chebzu s anal. nom. chebz, který pak slovo bez úplně vytlačil. Svědčí tedy dial. chebz, že obě slova, bez i chebd, žila kdysi vedle sebe. Všecky jiné výklady jména Bzenec, o nichž se zmiňujete, z bisam, bison, býk (Býčinec), jsou nemožné linguisticky i věcně. Bisam slovem odedávna česky pižmo, slovo bison zdomácnil u nás teprve novodobý přírodopis (z lat. bos bison), ze slova býčnec nevyvodí tvar bzenec ani nejsmělejší linguistická fantasie, o odporu dokladů písemných ani nemluvíc. Píší-li nejstarší doklady písemné Bisenz, Bysentz, Pysentz a p., není filolog ani chvíli na rozpacích, že v tomto psaní je pouhý reflex tvaru Bzenc, zformovaného písaři latinskými podle častějších pádů t. zv. nepřímých, ze Bzence, ve Bzenci a p. Hlásku i, která je v lat. tvarech Bisenz a p. na víc proti čes. tvarům Bzence, Bzenci, Bzenec, vykládají Černý-Váša jako stopu pův. e v tvaru Beznec, ale mnohem spíše je to samohláska, která se slyší a vyvíjí v t. zv. poloslabikách a kterou leckdy nalézáme zachycenu v lat. přepisech jmen českých, jako v Stibečno m. Stbečno (u Kosmy), Listimír m. Lstimír a p. Místní jméno Bzinek (jméno zaniklé vsi již. od Bzence) je nepochybně zdrobnělý

tvar jména Bzenec a tedy správně Bzínek; -ec v slově Bzenec není, jak řečeno výše, zdrobňovací, a proto se deminutivum utvořilo asi ze základu Bzen- podobným způsobem jako v dvojicích Holasice — Holásky, Okřešice — Okříšky a p. Říká-li lid březovému lesíku rostoucímu na místě zaniklé vesnice a snad i jiným březovým lesíkům »bzinek«, není možno viděti v tom názvu zkráceninu slova »březinek« (už proto ne, že takováto jména jsou vesměs ženská, tedy březina — březinka, dubina — dubinka atd., o jiných nemožnostech ani nemluvíc) a odvozovati z toho něco pro jiný výklad jména Bzenec. »Bzinek« zůstalo označením místa po zaniklé vsi toho jména a přeneseno bylo pak přirozeně na háj, (v tomto případě náhodou březový), který tam vyrostl. Takových jmen lesů je velmi mnoho. Z vlastního jména Bzínek (1. ves, 2. háj na tomto místě) stalo se pak časem apelativum, obecné pojmenování všech takových hájů, jako byl Bzinek (tedy březových), což bylo tím snazší, že etymologický základ tohoto slova po ztrátě slova »bez« byl místním obyvatelům načisto temný.

DLE (J. H.) Předložku d l e ve významu podle N. Ř. nikdy neprohlašovala za chybu; naopak, zastala se jejího stáří v tomto významu proti domněnce, že jí tento význam vtiskl teprve Hanka (NŘ. 3, 125). Je sice pravda, že se předložka dle (= podle) vyskytuje od 17. stol. dosti hojně, ale staré podle má přece jen stále převahu; do živé řeči nikdy toto dle neproniklo, zůstalo jen knižním slovem a rozšířilo se zvláště v naší době, kdy se krása a elegance spis. řeči viděla v tom, psal-li spisovatel stůj co stůj jinak, než se skutečně mluví. Pro tuto papírovost předložky dle doporučuje NŘ. za ni starší a životnější podle. Aby NŘ. »pardonovala« toto dle, nemělo by smyslu; živý jazyk nezná pardonu, zvláště jde-li o zbytečnost, a ten se k němu neznál — N e o c h v ě j n ý je slovo, které utvořil za války nějaký novinář, který byl asi líný přemýšleti, jak vystihnouti česky něm. unerschütterlich. Ani franc. inébranlable není tomuto slovu na omluvu, protože každý jazyk má výrazy své vlastní, s nimiž musí vystačiti, a každý překladatel překládaje má míti na zřeteli představu, a nikoli cizí slovo. Není možno vystihnouti vždy slovo slovem anebo si pomáhati při tom novotvarem. Co by si počal Francouz nebo Němec, kdyby měl ve větě »co jsem se těch knoflíků naposazoval!« vyjádřiti české sloveso svým vlastním jedním slovesem, i kdyby měl odvahu si je utvořiti? — Proč není správné psáti »v e k t e r é m« m. »v kterém«, vyložili jsme 6, 254. Psáti »ve Bzenci« snad nikdo nezapovídá; naopak, říká-li se tak skutečně, je to i teoreticky správné podle výkladu, který jsme podali o původu jména Bzenec.

LÁRY — FÁRY (R. J.) je výraz německý (Larifari), značící prázdné řeči, tlachy. Jeho původcem je známý kazatel Abraham a S. Clara a jeho základem jsou slabiky, jimiž se v ital. solmisaci označují a podkládají jednotlivé tóny škály (do re mi fa sol la si) — zde ve spojení la re fa re.

LEGRACE (R. J.). Vykládati slovo legrace z ital. rallegrazione (obveselení) byla by příliš velká zacházka, když je zcela na blízku výklad z lat.

recreatio (= osvěžení, zábava), rekreace (NŘ. V, 88). Hlásková obměna v čes. legrace je téhož způsobu jako v dial. legrut z pův. rekrut (ze staršího franc. recrute, nfr. recrue, doplnění, zvl. pluku, od slovesa recroître).

PAČMÁKY (R. J.). Slovo to je známo v Čechách jako potupné označení nohou, zvl. nemotorných; na Moravě (podle Bartošova dokl. v Dial. slov. 275 ze Slavíčinského) znamená nemotorné ruce, prsty (všecko musí pochytat tema pačmáky). Na Slovensku (podle výpisku Kottova z Czamblových Slováků) je pačmaga = papuča. Význam slovenský je mostem k původnímu významu i etymologii českých pačmáků. Je to slovo totožné s polským slovem baczmagy n. baszmaki a rus. bašmaki, jež znamenají druh obuvi, střevíc, pantofel (rus. být pod bašmakom), botu, a jejichž původ je v tur. slově bašmak (pašmak), sandál, střevíc. Představa obuvi nemotorné (papuča) dala podnět ke vzniku významu »nemotorná noha« a dalším postupem (asi jako u slova tlapa = 1. noha, 2. velká, nemotorná ruka) k významu »nemotorná ruka«.

PLATENKA (K. L.). Ptáti se linguisty na úsudek o tomto poštovském výtvoru je věc trochu nebezpečná, neboť jemu se vynoří především jako nejbližší příbuzný tohoto výrazu slovo plátno. Plátenka je něco z plátna; někde tak říkají podle Kotta plátěné sukni, spodničce, a kdyby se nebylo v stč. příd. jm. plátněný zkřížilo s příd. jm. plátenný v tvar plátěný, nenosili bychom v létě plátěnky, nýbrž plátenky, jako dosud nosí na moravském Slovensku plátenice. Ale na tyto součásti garderoby asi nemyslil tvůrce slova platenka, leda by byl omylem zkrátil kmenové a podle vzoru platénko v Pravidlech čes. pravopisu. Měl tedy na mysli slovo plat, prostředek, kterým se platí. Ale pak spáchal »platenkou« hřích proti české mluvnici. Jako to, co se udí a je uzené, slove uzenka, a ne udenka, jako to, čím se něco stvrdí a je stvrzeno, slove stvrzenka a ne stvrdenka, tak i to, čím se platí a co je průkazem placení, nemůže slouti platenka, nýbrž placenka. Z toho ovšem nebudiž nám podkládáno, že bychom se za zavedení placenek přimlouvali; své mínění o -enkách jsme už pověděli několikrát. O slově platenka píšeme jen, že jsme byli o to požádáni, a snad také proto, aby nedošlo ke kolisi s ministerstvem nár. obrany, kdyby snad zavedlo plátenice n. plátenky na léto u vojska.

POVINNOSTI SOBĚ ULOŽENÉ (K. K.). O této věci bylo vykládáno dosti podrobně v N. Ř. 2, 287 v článečku »Pohleděv na učedníky vůkol sebe sedící«. Vyskytne-li se ve větě vedle slovesa určitého ještě jiný slovesný výraz (na př. infinitiv, podst. jméno slovesné, příčestí), jehož podmět je jiný než podmět slovesa určitého, bývá při těchto výrazech zvratné zájmeno i tehdy, když se vztahuje na podmět slovesa určitého, a nikoli na podmět dalšího slovesného výrazu do věty vloženého. Tedy věta, »národ náš má právo, které m u dal Bůh«, zní v tvaru zkráceném »národ náš má právo Bohem s o b ě dané« (Palacký); věta »spatřil muže, který kráčel proti n ě m u,« může se vyjádřiti také formou »spatřil proti s o b ě kráčeti muže«. Jen

v takových případech, kde by mohl vzniknouti dvojsmysl nebo jiný smysl, na př. uzřel sluhu bráti svůj plášť (= an bere jeho, pánův, plášť), dovoluje jazyk odchylku pro zřetelnost a klade zájmeno osobní místo zvratného (uzřel sluhu bráti jeho plášť). Věta, na niž se tážete, »konal vždy ochotně a správně povinnosti sobě uložené«, je tedy se stanoviska jazykového docela správná a také smyslem zcela jasná.

STATIVO (J. M.). Výraz »stativo« ve významu něm. Kronholz, Weidebank uvádí Veselý v Materiálu k slovníku technologickému (z r. 1861) str. 289 s poznámkou, že se ho v tom významu užívá v Bělé, v Písku, v Plzni, v Křešicích. Je to výraz vzatý patrně z terminologie tkalcovské (Stellwerk) a v tom významu již velmi starý. Šafaříkův Německo-český slovník vědeckého názvosloví (1853) má pro Kronenholz (an d. Brückenjoch) název zhlaví, slovo, které jest v jazyce rovněž již odedávna. Jde-li v obou případech o tuděž věc (o týž Kronholz n. Kronbalken), je ovšem nám, neodborníkům v mostním stavitelství, těžko rozhodovati. Korunáč je patrná napodobenina výrazu německého.

STRACHY NA LACHY (R. J.) je pořekadlo polské, původně asi maloruské (Strachy na Lachy, ale Rusín se nebojí), a znamená »to jsou strašáky na Poláky, a ne na nás, tím straš někoho jiného, ne mne«. Čelakovský poznamenává o tomto pořekadle, že vzniklo za časů hetmana Chmelnického, když kozáci všude Poláky tiskli a málem na mizinu přivedli. Adalberg (Księga przysłów 256) však praví, že příčina i doba vzniku tohoto přísloví nejsou známy. Tvrzení starších sběratelů polských přísloví (Wójcického), že vzniklo za časů Jana Kazimíra, je prý naprosto mylné, protože je zapsáno již ve sbírce Rysińského z r. 1618. U nás se rozšířilo až ze sbírky Čelakovského.

UČILIŠTĚ (A. Z.) není slovo čerstvě ražené a v posledním čase teprve zaváděné, neboť se ho užívá v češtině dosti dlouho. Staré ovšem není; podle Jungmannova dokladu uvedl je do češtiny asi Vetešník, a to z ruštiny (v jeho překladě Veldova Johannity z r. 1829 je rusismů víc). Je utvořeno způsobem v češtině neobvyklým, t. j. z příčestí minulého (učil) a přípony -iště (jako strniště, ohniště a p.); v češtině vedle základu substantivního (oheň — ohniště) bývá někdy základem také příčestí, ale trpné (spáleniště, zbořeniště, zoraniště a p.). V jiných jazycích slovanských, v cslov., ruš., jhslov., jsou odvozeniny typu učiliště hojnější; na př. igralište (hřiště), kupilište (trh), kupalište (místo ke koupání), žiliště (příbytek) a p. U některých z nich by snad bylo možno pomýšleti také na základ substantivní, a to na substantiva s příponou -dlo, v ruš. a jslov. -lo, na př. kupalo (= kupadlo) — kupaliště. Vedle učiliště se vyskytuje v novější češtině i toto slovo, přenesené k nám patrně lázeňskými hosty ze slovanského jihu. Slovenské žiliště, které cituje Kott ze Záborského Lžidimitriady, je patrný rusismus. Místo učiliště se říkává někdy (i psává) učeliště, asi dissimilací obou i po sobě následujících, tak jako v slovech komeník m. kominík, kožešník m. kožišník, mezeříčský m. meziříčský a p.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VII. ČÍSLO 5.

V. FLAJŠHANS:

NĚCO O MLUVĚ HUSOVĚ.

II.*)

Vyložil jsem v prvém článečku, jak názorně a konkretně se dovede Hus česky vyjadřovati v svých latinských kázáních; jak v tomto zdánlivě učeném rouše nalezneme tolik lidové řeči, tolik vzácných příspěvků k českému slovníku — a to nejen XV. století —, jak bychom nečekali; jak shledáme v nich doklady pro Mistrovu znalost a ocenění starého jazyka, jazyka slovanského, domácích nářečí atd.

Chci zde předvésti několik dalších dokladů, jež tento lidový ráz Husovy mluvy mohou dále osvětliti.

Hus se často obrací důvěrně k svým posluchačům, ale zrovna tak důvěrným oslovením i k jednotlivým světcům, jichž se dokládá; užívá při tom často výrazů a jmen zdrobnělých, nám sice dnes již zcela nezvyklých, ale přece zrovna tak v duchu lidovém, jako taková důvěrná oslovení nalezneme v junáckých písních srbských.

Tak na př. v latinské Postille de tempore (rkp. klem. III A 6, fol. 43v a), vykládaje Pavlův text 2. epišt. ke Kor. XI, 24 »od Židů pětkrát čtyřiceti ran bez jedné trpěl jsem«, poučuje názorně své posluchače, jak dovedli Židé svou nenávist k Pavlovi sloučiti s předpisem zákona (5. Mojž. 25, 3). Zákon totiž dovoloval trestati 40 ranami (»čtyřidcetikrát káže ho mrštiti, aniž přidá více, aby, jestliže by jej nadto mrskal ranami mnohými, nebyl zlehčen bratr tvůj před očima tvýma«); starší židovští tedy, aby ukázali svou »laskavost« k Pavlovi, neužili veškeré přísnosti zákona, nýbrž »slevili« mu z těch maximálních čtyřiceti vždy po

*) Viz N. Řeč 65—69.

jedné ráně; ale za to byl ovšem mrskán pětkrát, tak že místo 40 dostal jich — po zákonu, bratře Ondro, řekl by Bezruč — celkem 195. A Hus, vyloživ to, dodává:*) »*Pavlíku, zzobni ten šilink pro svého Mistra! Proč si sě nevaroval židovskéj školy, jako já se varuji*« — důvěrně tu se sv. Pavlem hovoří, užívaje lidového rčení »šilink« o veřejném mrskání (Pražané říkávali »pardus«, »šilink« »vyšaustnauti« místo našeho »vyplatiti pětadvacet«).

Je-li mu takto sv. Pavel Pavlíkem, je mu arci sv. Petr Peškem. V Reportátě (rkp. kapit. F 29 fol. 198r), vykládaje velikonoční evangelium o tom, jak Kristus vlídně mluvil i s Petrem, jenž ho zradil, volaje ho »Petře, Petře«, dokládá Hus: »Volá ho (Kristus Petra) jménem, aby nezoufal pro své zapření. *Pešku, hrdino, reku!*« Je v těch slovích jemná ironie: Petr, hrdina, rek, jenž chtěl mečem Krista brániti, potřeboval potom útěchy Kristovy, aby sám nad sebou nezoufal.

Podobně, vyloživ ve vzpomenuté Postille de tempore (klem. III. A 6 fol. 97v a) evangelium o bohatci a Lazarovi, že se na konec dostane každému spravedlivé odplaty, vybízí pak oba: »*Protož tleskni, bohatče, rukama a vstup do pekla: ale ty, Lazaře, jdi vzhuoru nohama oběma*«.

Byl takový důvěrný poměr k Bohu a světcům tehdy dosti obvyklý; Hus někdy své posluchače napomínal, aby příliš na tuto otcovskou stránku boží nehřešili. Vykládaje v Reportátě (kap., f. 39 v), že se musíme obrátiti k Bohu s pokáním v čas, praví, že nemůže hříšník začíti se káti, kdy chce, ježto »kdož ví, zdali mu odpustí Bůh, jak říkají obecně: *však je kozám ráje nestvořil*«; zevrubněji toto lidové rčení vykládá později v českém svém Výkladu.

Důvěrně ovšem působí také oslovení odpůrců a hříšníků. Vykládaje (v kázáních betlemských, rkp. mus., fol. 317 r), jak neprávem si kněží osobují moc tvořiti Boha a že jen Maria porodila Spasitele světa, dokládá: »*Kněže, vytas se a řci, že kněz duostojnějši jest nežli Maria, až urodiš také Spasitele všeho světa: snad urodiš prvé tele!*«

Nebo (v týchž kázáních, mus. rkp., fol. 320r) vybízí pyšné rytíře: »*Napiš svój štit v nebesiech, ale ne v kostele ani na hradě ani po jiných zemiech* .. jsi-li dobrým rytířem Kristovým a činíš vůli jeho, *ohlášen budeš všemu světu, kterakýs rytieř* . . .«

Důvěrným tónem působí také všelijaká srovnání lidová:

V kázáních betl. (mus. 321v) vybízí Hus své posluchače, aby, třebas slabí ještě, následovali Krista »*jako chrústi zdaleka*«.

*) Výrazy tištěné kursivou jsou v latinském textu pověděny česky.

Před kázáním dával Hus zpívati rozličné písně: ‚Hospodine, pomiluj ny', ‚Navštěv nás, Kriste' atd. V týchž kázáních (mus. 322r) vybízí posluchače ke zpěvu tímto srovnáním: »*Když sě sedláci rozcházeji a maji piti svatú minu**), *tehdy jsú veseli a zpievávaji. A já mám za to, že také budete piti svatú minu, a protož sezpievajte také!*«

Nebo o některých nehodných kněžích praví, že vstupuje takový do kláštera jen proto, »*aby břich a řit pásl*« (betlem. mus. 325v).

Ženy prý některé líčí své tváře, aby byly viděny, »*aby lnuli k nie, jako múchy k smetaně*« (tamtéž 326r); Hus radí ženě naopak, aby nechodila na procházky, netancovala a chránila srdce svého, »*aby nemyslila srdečně, aby sě neválel tam pacholek kadeřavý*« (t. 329v).

Celé skoro novoroční kázání r. 1411 Hus vyplnil takovými názornými a důvěrnými pokyny svým posluchačkám betlemským; lidé prý si dávají a žádají navzájem »*nového léta*«, dárků všelijakých; on jim dává naučení duchovní a končí (t. 330v): »*Tak sě podělte o Pána Ježíše, abyste jeho nedaly za věnček, ale počněte dnes dobře živy býti bez hřiechóv . . .*«

Důvěrně a lidově nám zní také výklad Apokalypse, že Kristus nás obmyl sice svou krví, aby nás zbavil hříchů: »*ne aby sě kúpal v té krvi*«, tak volá k hříšníkovi, který příliš spoléhá na milosrdenství boží (t. f. 331v).

Někdy malé slůvko činí ten dojem důvěrnosti. Ono známé místo evangelia, kde Simeon děkuje Hospodinu (Lukáš 2, 29: »Nyní propouštíš služebníka svého v pokoji«), tlumočí Hus posluchačům česky (t. 332r): »*Hahá, již púštiš sluhu svého.*«

Nebo — je to snad jediný příklad, kde Hus užívá s kazatelny slova německého — jindy vykládá (t. 337v), jak se takoví »*změtenci*« a »*změtenice*« nehodí do nebeského Jerusalema. »Jsou-li takové ženy *změtené*, ať se vrátí do svého Jerusalema *hervidr zasě* . .« Z toho malého německého slůvka je viděti silné pohnutí kazatelovo.

Jindy si takové pohnutí uleví delším výrazem lidovým: mnozí takoví hříšníci a hříšnice zůstávají stále v svých hříších, kazatel je marně vyhání (fol. 350r): »*ale druhé stkety nechtie z chléva a smradu vyjíti, neb vyženeš-li je z jednoho hřiechu, vejdeť v druhý . .*«

---

*) Svatá mina (něm. Johannisminne, ze stněm. minne = upomínka, láska), víno svěcené na sv. Jana evang. (Pozn. red.).

Taková srovnání a názorná vysvětlení bývají často — v duchu lidovém — dosti obšírná. Na př. v káz. betlem. (mus. f. 350v) vykládá Hus o dobrých a zlých: prý je rozeznáme jako vlka a ovci; ty rozeznáme napřed masem a travou, »*čeho sě spiš chopí: vlk chopí sě masa, ale ovce sě trávy chyti;* dále — zatáhneme-li je za ocas: vlk *ošklebiť sě zasě* (v jiném rukopise: »*oškeří se*«, = vycení zuby do zadu), ale ovce trpělivá jde klidně dále; konečně podle pokory: »*anať zvěsí hlavu*«, kdežto vlk pyšně vzhůru do nebes »*vysocě vyje*«.

O svých odpůrcích, vysoké hierarchii, vykládá (t. fol. 324r), že se jim nechce přijíti do Betlema (podle výkladu = dům chleba), do domu chleba slova božího »*nechce sě jim, ale velikých bielých pecnóv chce sě jim*«: nemnoho před tím (f. 322r) týmž způsobem vytýká, že mnohý jde do kláštera (— tu výtku týmiž slovy čteme potom později ve spisech českých —), jen aby měl »*věčný pecnec . . ., neb jej pecnec vede po sobě*«.

Velmi názorně se staví také proti všelikým sborům kněžským (kapitolám kanovníků, kolegiím kardinálů atd.): Kristus prý přikázal (t. fol. 308r) kázati evangelium všemu stvoření: »*Když sě zběře opilcóv neb břicháčóv několik —, i ději, že to cierkev svatá ustavila*« . . .

* *

Že si Hus liboval v názorných zdrobnělých slovech, viděli jsme výše při dokladech, jak důvěrně hovoří se světci, jak je mu Pavel *Pavlíkem*, Petr *Peškem* atd. Této stránky Husova jazyka si všiml již Blahoslav (Gram. 178, r. 1571), jenž — arci z českých spisů — cituje: aby (prej) *obiličko* a jiné *zbožíce* nezahynulo«. »Primitiva vox est *obili*, diminutiva odtud *obiličko*«, dokládá bratrský biskup správně. Je také obecně známo ze závěrku Husova Výkladu (r. 1412), že naše čárky a tečky nazýval »*nabodeničko dlúhé*« a *nabodeničko krátké*«; je známo z Postily (1413), že své posluchače oslovoval populárně »*lidičkové!*« Není tedy než zcela přirozené, když nalezneme spousty takových zdrobnělin v textu latinském: manželé (káz. betl., rkp. mus. 317r) se mají navzájem ze soucitu kárati: »*ohlási hřiešek tajný*«; hříšníku hrozí (t. 314r): »Kde budeš? Třes se! Sestoupíš-li do pekla, *napekúť koláčkóv*«; milenci mají prý peklo v lásce: jakou touhu mají prý milenky po milencích, jak říkají »*omdlévámť, když svého milička nevidám*« (stč. milík = nč. milenec) atd.

* *

Že všechny tyto výrazné a názorné způsoby mluvení jsou v duchu řeči lidové, cítíme všichni dobře; ale lze to ovšem doložiti také jinak.

Doklad shora uvedený o »*šilinku*« vyplaceném Pavlovi není nikterak ojedinělý; stačí otevříti n. př. má Přísloví pod tím heslem, aby bylo patrno, jak obecné bylo toto rčení.

Že rovněž hořejší doklad o *kozách*, jimž Bůh ráje nestvořil, nestojí osaměle, svědčí napodobení v rukopise Mikulovském z roku 1418 (sign. I, 72 fol. 103v): »sicut dicunt: *pro kozy-li ráj učiněn*« — nebo u Všehrda, (Kn. devat., vyd. Jir., 289) »mnozí věže sobě neváží: *však pro kozy nenie*« atd.

A není tedy divu, že nalezneme v těchto kázáních z r. 1410—1411 první doklady mnohých přísloví, potom Husovi a celé naší literatuře oblíbených; vykládá (t. 350v), že se mnozí hříšní kněží vymlouvají na své zástupce: »*Má kovář kleště, aby sě nezžehl*«, »ale ať slyší takoví, že kdo má zástupce v práci, bude míti zástupce v odplatě« — touž argumentaci s týmž příslovím nalèzneme potom ve Výkladu a j.

DROBNOSTI.

TEN KTERÝ.

Pamatujeme se na dobu ne příliš dávnou, kdy se toto zájmenné spojení stále ozývalo, zvláště ze všelijakých úředních nařízení a výnosů; čítali a slýchali jsme, že se na př. něco má ohlásiti »tomu kterému politickému úřadu«, že něco má vykonati »ten který člen profesorského sboru« ap.; »ten který« úřad nebo úředník atd. byl úřad nebo úředník, kterého se týkala věc, o niž šlo, ať šlo o příslušnost věcnou či místní či jinou. Brusy hledí na tento výraz dosti nepříznivě; matiční Brus na př. uznává, že se slova »ten který« objevují »v střední češtině ve spisích právních, v listinách«, ale radí, abychom se vyjadřovali raději »případněji a srozumitelněji«, abychom psali na př. místo »u toho kterého úřadu« podle potřeby *u svého* nebo *příslušného* úřadu. Tak radí na př. Bačkovský, Zenkl; A. V. Šembera (u Kotta 4, 59) píše: »Slova *ten který* jsou starodávný příštipek kancelářský jako němec. slova respektiv, betreffs a užíváno jich buď jen zřídka, v čas nutné potřeby, jako slova *potahmo*.« Dnes *ten který* (jako *potahmo*) i v úředním slohu je slovo řídké, zní nám již hodně cize, ale přece jen někdy se ještě ozve. Kott (4, 59; 7, 897; Přísp. 1, 425; 2, 339; 3, 440) shledal něco dokladů z doby starší, se zřejmou snahou

výraz *ten který* zachrániti; staré doklady má také Gebaurův Slovn. stč. (2, 169), ale jinak se mu v naší mluvnické literatuře mimo ojedinělé zmínky (u Jungmanna 2, 215b jediným dokladem z r. 1530, na př. v Gebaurově Přír. ml. § 455, 2, b, u Gebaura-Ertla § 703, b, v Slovn. staroč. 2, 169) mnoho pozornosti nedostalo, ba ani jeho význam není určitě vymezen. A proto snad nebude na škodu, všimneme-li si ho i my, tím spíše, že jsme k tomu byli vyzváni od starého čtenáře. Při tom se hlásíme svou obvyklou otázkou: žije výraz *ten který* někde v mluvě lidové a v jakém významě? U Kotta 7, 897 čteme »slyšel jsem od své 92leté tchyně na venkově žijící«; nevíme bohužel, kterého kraje se tato zmínka týká (7. díl Slovn. byl ukončen r. 1893, kdy Kottovi samému již bylo 68 let).

Ze dvou Kottových dokladů je zřetelně viděti, že nejlepším východištěm výkladu, co *ten který* vlastně znamená, může býti významový poměr mezi zájmeny *který* a *některý*. Ve Zřízení zemském král. Českého z r. 1500 (vydaném od Palackého v Arch. č. 5) je několik »artikulů« (anebo paragrafů, jak bychom my dnes řekli), týkajících se rozličných právních závad soudního půhonu; v § 94 pak čteme: »a jestliže by toho pohnaného *ten který* artikul nahoře dotčený zašel, proto by své pře pro ten puohon neztratil« (t. kdyby se žalovaný k soudu nedostavil a mohl prokázati některou ze závad v oněch »artikulích« vyjmenovaných, neprohrál by proto). V článku posledním (§ 554) se praví nejprve, že změna zřízení ve věcech týkajících se stavu panského nebo rytířského se může státi jen na obecním sněmu svolením obou těch stavů, na konec pak čteme: »Než což by v nahoře psaných knihách (t. ve Zřízení) psáno bylo, ješto by městského stavu se dotýkalo, a oni by také *toho některého* artikule pomáhati měli, také bez jich třetieho (t. městského) hlasu nemá se přičiniti ani ujímati«. Z těchto dokladů plyne, že *ten který* je totéž co *ten některý*, a z toho dále jednak, že *který* je zde totéž co *některý*, jednak, že *ten* zde musí míti svůj význam, sice by se ho zde vůbec neužívalo. Jinými slovy, *ten který* není pouhé »někdo« (Gebauer), ani snad pouhé »některý« nebo »nějaký«. *Ten který* nebo *ten některý artikul* je totéž, co bychom my asi vyjádřili spíše slovy »některý ten článek«, t. některý z těch článků, z článků, o nichž byla nebo je řeč anebo které jsou nám jinak známy v době, kdy je o nich řeč; my klademe zájmeno *ten* za *některý* patrně proto, že je zde vyslovujeme bez přízvuku jako slovo příklonné. V našich dokladech jsou to články, v nichž je řeč o závadách půhonu (§ 94), o stavu městském (§ 554). Zájmeno *ten* má zde svůj obvyklý úkol ukazovati k něčemu již známému, a *který* má význam neurčitého

zájmena *některý*; je známo z mluvnic i ze slovníků, že neurčitá zájmena s předponou *ně-* se zvláště v starším jazyce často objevují bez této předpony, na př. v některých druzích vět vedlejších (ve větách podmínečných, také vztažných nebo časových s významem podmínečným, také ve větách účelových, závislých na slovese záporném aj.), v otázkách přímých i nepřímých, ve větách s *ani* ap. Jako se říkalo a někdy posud říká na př. »kdo miluje *kterou* (m. *některou)* věc, nic mu při ní a pro ni těžko není« (Komenský), tak se místo »jestliže by toho pohnaného *ten některý* artikul zašel« mohlo říkati a obyčejně i říkalo »jestliže by *ten který* artikul zašel«.

A podobného způsobu jsou skoro všecky doklady výrazu *ten který* z doby staré. Řehoř Hrubý z Jelení na př. píše v překladě Petrarkových Knih proti štěstí i neštěstí (1501, 1, hl. 122): »A protož, máš-li naději, musíš spolu lásku mieti a vieru. Pakliť se *té které* nedostává (si qua harum desit, t. některé z těch dvou jmenovaných ctností), nenieť to již naděje, ale bláznová jest všetečnost«. Podobný doklad, kde jde o tu některou (kterou) ze dvou věcí, je v Tkadlečku 30a: Joziáš král když byl umřel, zjeveno a praveno jest, že Juda a Jeruzalem plakali sú, a nad ten pláč náviec plakal jest král Ameron (to je nějaký omyl, byl to prorok Jeremiáš, jak vidíme z poznámky ve vydání Hrubého a Šimkově); a tak velice plakal, že když se komu v téj kteréj zemi (t. v Judě nebo v Jeruzalemě) potom plakati událo, že již měli mezi sebú lidé příslovie říkúce: »Pláče s pravú věrú jako který (= některý, nějaký) Ameron«. A v podstatě stejné jsou doklady, v nichž se mluví o několika osobách nebo věcech. Pan Jan Hasišteinský z Lobkovic vypravuje (20a) o veslařských závodech žen v Benátkách na 11 loďkách; »a která rota na *té které* lodce (t. na některé z těch 11 loděk) najprv přiběhla k cíli položenému, té dáno 25 zlat.« Anebo Všehrd (str. 419) vykládá, stane-li se komu křivda od něčího úředníka, služebníka, člověka (= poddaného) nebo žoldnéře, že má »pána samého, u kohož *ten který* (ten některý, některý z těch zde vyjmenovaných) byl, pohnati«. Tkadleček vykládá Neštěstí (39b): »Věz, žeť ještě jest šest věcí na světě, ješto jich (= jichž) Buoh velice na člověku nenávidí, z nichžto sobě vybeř, také-liť tě v *tom kterém* kusu (v některé z těch 6 věcí, které potom vypočítává) nenávidí«. Podobný význam asi má *ten který* i v Gebaurově dokladě z Hradeckého rukopisu (39b), čteme-li jej v celé souvislosti. Marie Magdalena hledala tělo Kristovo v hrobě a nenalezši je naříká m. j.: »Apoštoli sě rozešli a mne plačúce otešli (= ode mne plačící odešli); ižádného neviděti, by kto se mnú chtěl žěleti, ani sě *ten který* udál, jenž by se mnú Mistra

hledal«: *ten který* zde zase je nikoli vůbec »někdo«, nýbrž »ten některý, některý z těch«, totiž z apoštolů, jinak bychom nedovedli tento doklad srovnati s jinými doklady starými. Správným stč. výrazem za *ani někdo* by bylo *ani kto*, ne *ani který*; české zpracování, výrazem *ani ten který* ukazujíc na skupinu apoštolů, nikoli na »někoho« vůbec, vyjadřuje se určitěji než původní znění latinské (nusquam apparet, qui mecum doleat, nusquam apparet, qui mecum Magistrum requirat).

Podobné jsou doklady o něco pozdější, které má Slovn. stč. z Wintrova Kulturního obrazu č. měst. 1, 186 a 2, 345. V jednom je řeč o tom, jak po větší krádeži městský rychtář vodíval zloděje v židech dům od domu, krámec od krámu, anebo jak k němu vodívali židy a ptávali se ho, »zdaliž by *ten který* žid byl« (t. zdali by to byl ten některý žid, některý z těch židů), u něhož ukradenou věc prodal. V druhém čteme o »šenkéřích«, nebo jak my bychom dnes řekli, o podsudních, kteří v cizím domě za »hospodáře« (majetníka domu) a na jeho účet prodávali pivo, jak takový »šenkéř« někdy také prodal pivo vzaté na dluh a s penězi upláchl; r. 1562 se proto snesli Litomyšlští s hněvem takto: »Jestliže by *ten který* šenkýř (některý z šenkýřů, o kterých se jednalo) vzdluže se pivo potom nezaplativ ušel, tehdy mohl *ten* každý soused (t. pravovárečný dodavatel piva) o takový svůj dluh k hospodáři *toho* šenkéře hleděti«. Upozorňujeme čtenáře zvláště, jak se zde třikrát zájmenem *ten* ukazuje na osoby, o které ve všem tom jde.

My užíváme zájmena *nějaký* někdy o neurčitém množství nebo o přibližné míře něčeho; říkáme na př. »ještě mám nějakou korunu (t. j. asi korunu nebo několik korun), dej mu nějaké jablko, po nějakém čase, za nějakou hodinu budeme doma, je to nějakých sto kroků« ap. V starší době se tak kladlo zájmeno *některý*, na př. »Sukoslav s malým počtem některým těžce z té bitvy ujel, chán pod stany některou neděli (= nějaký týden) bydlí, na některý málo den, po některých dnech, po některém času« ap. Někdy přidáváme v důvěrném hovoru k zájmenu *nějaký* ještě zájmeno *ten*; říkáme na př. »ještě je tam nějaký ten bochník chleba, půjč mi nějakou tu korunu«. Po staru se asi říkávalo podobně *ten některý*. Dokladů neznáme; naši předkové, když psali, obyčejně se vyhýbali takovým příliš důvěrným způsobům mluvení. Ale známe doklad, kde zase — ve větě se spojkou *dokud* — místo *některý* čteme tvar *který*, kde tedy *ten který* odpovídá našemu *nějaký ten*. R. 1451 (Arch. č. 11, 258) píše paní Perchta z Rožmberka v nějakých hmotných nesnázích svému bratru Jindřichovi; končí list slovy: »A přijeď pro Buo, dokudžť ještě *tu kterú* ko-

šili mám, neb již skoro žádné mieti nebudu a nemám sobě zač kúpiti. Zda by ty mi ale (= aspoň) košili kúpil?«

Doklady Wintrovy jsou zatím poslední, jež známe z doby, kdy *ten který* pochází asi ze soudobé mluvy živé. Kott (Přísp. 2, 339) má ještě z r. 1706 z Fišerových Knih hospodářských (přel. J. Barner) doklad, ale nesprávný, jak laskavý čtenář sám pozná, přimyslí-li si za slovem *ty* čárku, která v tisku schází: »pláně pak vzaté ze školy vejše se štěpovati mají, jak *ty které* z jádra pošly, tak i z pecek vyrostlé, neb od narození svého silnější jsou«. Také je u Kotta (Přísp. 1, 425) doklad slovenský; J. L. Holuby píše v Slov. Pohl'. 13, 378: »kol'ko je tých, ktorí, majúc v rodinnom slovenskom mene *č, š, ž,* ani za svet by ho správne nenapísali, jakoby za každou kvačkou (= háčkem), nad *tou ktorou* písmenou, aspoň regiment kozákov trčal.« Toto slovenské *ten ktorý* pokládáme, pokud se nedovíme, že v slovenštině opravdu žije, za novodobý spisovný bohemismus.

Jinak má Kott doklady z doby nové, m. j. jeden z Palackého (5, 2, 272, Přísp. 2, 339). Nemá jich mnoho, ale shledalo by se jich hojně zejména z konce min. stol. a z prvního desítiletí stol. našeho. Doklady ty se liší od dokladů starých, které patrně měly oporu v skutečné mluvě živé, dvojím způsobem. Doklady staré (i jediný doklad Jungmannův z Ferdinandova Zřízení z r. 1530, který známe bohužel jen v Jungmannově kusém znění: »sudímu, kterýž ten který saud zpravuje«) jsou vesměs ve větách, v jakých starý jazyk zájmenné tvary s předponou *ně-* obyčejně míval bez této předpony. Doklady z nové doby kladou *ten který* napořád, nedbajíce, jakého způsobu věta je, a nalézáme tento výraz i ve větách (a snad nejčastěji), v jakých se místo *některý* nikdy neříkávalo *který*, na př. »ta která strana nechť náklady soudní zapraví, to se musí ohlásiti tomu kterému politickému úřadu«. Našemu mluvnickému cítění již dávno zaniklo vědomí, že *který* je střídný tvar zájmena *některý* v jistých druzích vět, protože skoro všude říkáme jen *některý*, ať je věta jakákoli, a jen přátelé starého jazyka by dnes na př. větu z Komenského, již jsme uvedli shora, vyjádřili týmiž slovy; proto necítíme chyby, která je v tom, říkáme-li *ten který* na př. v obyčejné kladné větě oznamovací. Druhá odchylka je ve významě. Staré *ten který* — nehledíme-li k řídkému významu, jaký jsme našli v listě paní Perchty — označovalo některý ze známé skupiny předmětů, a to takový předmět, který předem není ničím ustanoven; novodobé *ten který* znamená obyčejně něm. »der betreffende«, označuje ten z nějaké skupiny předmětů, který jest v každém případě již okolnostmi určen, »ten který politický úřad« na př. je ten jediný z úřadů,

jehož se týká věc, o niž jde. Tento význam vznikl asi nedorozuměním tak, že spisovatelé, kteří zaniklý výraz *ten který* do nového jazyka zaváděli, v zájmeně *který* necítili zájmena neurčitého, nýbrž zájmeno vztažné, které jaksi nahrazuje celou větu: *ten který* jim znělo asi jako *ten, který . . .*, t. j. »ten na kterém jsou dány podmínky, o něž jde«, ten který úřad na př. je ten úřad, který má rozhodovati a p. Tak na př. vypravuje Neruda v Malostr. pov. (str. 78 vyd. 1878, v 13. hl. »Týdnu v tichém domě«) o lutristce, která sama tahala a dávala tahati členům rodiny a jiným lidem čísla a zapisovala je »a ku každé řádce jmeno toho kterého (t. toho, který čísla vytáhl) připojovala«. Ostatně význam výrazu *ten který*, jako bývá u výrazů naučených, nemajících pevných kořenů v mluvě živé, bývá někdy v novodobých dokladech dosti nestejný; jak mlhavě znělo *ten který* na př. Kottovi, viděti ze synonym, jaká k němu uvádí, na př. *ten takový, jaký taký* aj.

Co z toho ze všeho plyne, čtenář sám vidí. *Ten který* je výraz asi všude dávno vyšlý z obyčeje, jehož pravého významu se dnes teprv úvahami musíme dobírati. V nové době byl u nás zaveden bez mluvnické a významové souvislosti se svým původem, a jak se ho užívá dnes, je něčím, co nemá základu ani v svém původu, ani v jazyce starém, ani v mluvě živé. A obejdeme se i bez něho: »ten který soud« v dnešním naučeném významě může býti i příslušným soudem; nařizuje-li starostlivý ředitel, aby třídní profesoři v průvodu šli při »té které třídě«, mohou jíti při svých třídách, při třídách mohou jíti i jejich třídní profesoři atd. Aspoň takovým slovům pak rozumí i občan nehoněný v uměleckých krocích úředních šemíků. Ostatně český občan často stačí pouhým pojmenováním předmětu (jako německý občan bez »der betreffende«), kde se důkladný sloh úřední všelijak kroutí; poradí-li prostý venkovan sousedovi na př., že »takováhle věc se musí ohlásit na hejtmanství«, ví soused docela dobře i bez učeného »ten který«, podniká-li něco na Přeloučsku, že s tím nesmí choditi někam do Domažlic.

»Kancelářský příštipek« *ten který* v posledních letech, jak se zdá, hyne; přejme mu lehkého odpočinutí.

NOMINATIV MÍSTO VOKATIVU V HOVOROVÉ ČEŠTINĚ.

K starobylým rysům jazyků slovanských náleží zvláštní forma pro vokativ, odlišná od nominativu. V češtině mají všecka maskulina a feminina kromě substantiv na -í (Jiří, paní) a feminin vzoru

duše (Katuše!) vokativ jiný než nominativ.*) V hovorové češtině se však jeví od toho úchylky tím, že nominativ nastupuje někdy na místo vokativu. Byla o tom zmínka v »Naší řeči« v ročníku II. (1918 na straně 221**), ale charakteristika tam podaná (»tvar vokativu bývá pokládán za méně zdvořilý«) se nehodí pro hovorovou češtinu a mimo to si zaslouží pozornosti, že se jeví tendence v té věci u rodu mužského jiné než u rodu ženského.

U feminina bývá nominativ místo vokativu u jmen prostých, ať jde o jména obecná či vlastní: *Božka, máš?* volá úřednice na úřednici v pražském poštovním úřadě. *Tak toho, Žofka, nechte, a bude pokoj!* rozhoduje se paní ve venkovském městě. A podobně mohou být vokativy *Lojzka! Anka! Barka!* a prý i *Mařka!* Sám jsem posledního tvaru neslyšel, ale užívá se ho, jak jsem byl ubezpečen. Zato se užívá vždy starého vokativu u jmen zdrobnělých: *Lojzičko! Aničko! Mařenko! Baruško!* Zdá se proto, že nominativ místo vokativu je u těchto jmen možný v tónu kamarádském nebo velitelském *(Lojzka, dej pokoj!)*, ale ne v tónu laskavě důvěrném. Tomu se zdá nasvědčovat i užívání u prostých obecných jmen rodu ženského. Je možný vokativ *kmotra!* (kmotra — kam pak — chytat — co pak — ryby raky atd.), *holka!* (počkej, holka, za tím roštím, však já ti to neodpustím), *teta!* (tak půjdete už, teta?) atd., ale jen staré vokativy jsou možné u jmen jako *maminko! babičko! tetičko!* Také vokativ *matko!* je mi jediné možný, i když jde o užívání ve smyslu přeneseném vůči starší cizí ženě *(tak zač pak to dáváte, matko?)*. Tvrdí se ovšem, že se v tomto významu užívá i vokativu *matka!*, ale sám jsem to neslyšel.

Je-li užívání nominativu za vokativ u prostých jmen rodu ženského dosti časté, je řídké u jmen těch, jsou-li spojena s titulaturou. Je možno říci žertovně: *paní teta!*, ale vždycky se říká *slečno učitelko! paní ředitelko!* atd.

U jmen rodu *mužského* se mají věci právě naopak. U prostých jmen bývá nominativ za vokativ velmi zřídka. Pro jména obecná uvádím: *fotr!*, zřejmě z němčiny, a také *kmotr!*, snad podle toho. Pro zabarvení obou těchto tvarů je příznačné, že při nich jako bychom mimoděk onikali. U prostých jmen vlastních znám jen vokativ *Václav!*, na kterém lpí něco z příchuti panského rozkazování (Václav, zapřahat). Je to jistě vliv vokativů *Franc! Johan!*,

*) Myslí se »v nové češtině«; v jazyce staročeském se vokativ vzoru »duše« od nominativu lišil: nom. byl »Katušě«, vok. »Katuše«. (Pozn. red.).

**) Viz i N. Ř. 6, 188.

přijatých z němčiny. (Stejně asi přímým vlivem cizím jest vysvětlovat, že vokativ jména Anna zní vždycky *Anna!* a ne jinak.

Zato zase nastoupil nominativ pravidelně za vokativ u mužských jmen spojených s titulaturou: *pane učitel! pane přednosta! pane továrník! pane Novák! pane Červinka!* — to není ovšem tvar vyžadovaný a užívaný ve škole, ale mimo třídu a školu slýcháme často i *pane profesor!*

Nahrazování vokativu nominativem ukazuje zřejmě vliv německý. Ale podle různé tendence u maskulin a feminin myslím, že to nebyl vliv jediný. Alespoň trochu mohly působit i vlivy jiné. Sluší vzpomenouti toho, že u zpodstatnělých adjektiv se vokativ sám sebou rovná nominativu. *Pane účetní, pane poklasný, pane Novotný* jsou konstrukce zcela stejné formálně s výrazy *pane učitel! pane Novák!* Na rozdíl mezi prostými jmény mužskými a ženskými mohl míti vliv vlastně i ten fakt, že se sice užívá ve vokativu hojně zpodstatnělého adjektivu *ženská!*, ale málokdy analogického adjektiva *mužský!*

Z toho ze všeho je patrno, že užívání nominativu místo vokativu v hovorové češtině je zjev zajímavý, který by si zasloužil podrobnějšího zkoumání, aby se poznalo jeho rozšíření a vznik. K tomu jsem chtěl dát podnět těmito poznámkami.

V. Mathesius.

KONČITI, SKONČITI (SE), ZAČÍNATI (SE).

K výkladům v č. 4. poslal nám prof. *J. F. Hruška* dne 11. dubna 1923 list, z něhož vybíráme tyto poznámky:

... V doplňcích Chodského slovníka budou také některé doklady aspoň pro *končí se* a *začíná se*. Nesháněl jsem jich, když bylo i v N. Ř. spisovatelům z různých krajů připomínáno, že se má psáti *končí se* atd. A už před tím mě v tom utvrdil zvláště Jirásek, u něhož jest vedle sčetlosti v pramenech také dobrá znalost živé mluvy rodného kraje. Přiznám se však, že mi znělo leckdy jako násilí, když jsem v svém vlastním slohu měl připínati *se*, zejména k *začínati*.

V pašijovém týdnu byl jsem v Chodově, kde nás překvapily dvě velké bouřky. Divili se tam: »To nám letos začínají bouřky túze brzo.« Tu poznámku jsem slyšel ve dvou dnech několikráte a nikdo neřekl »*se* začínají«. — A: »To jaro nám letos divně začíná: bouřky a mrazy.« B: »A takuvý mrazy!« — Z kostelní cesty: A: »Nepřídu dlouho (= pozdě)?« B: »Huž začíná kázání!« — »Bystřice začíná v tranovckým, nad Česněkovou mytí« (*prameni se, vzniká* neznámo). — »Ičko začel vítr, ten to rozfouká ha bure

ještě dnes svítit slunce.« — V Chodově chtějí stavět školu: A: »Copak že nestavíte?« B: »Tranovcký podali námitky, mušíme čekát, jak *to co skončí*« (*jak to co* podobně: Já nevím, jak to co povídal). — »Nová silnice na Pec končí hu poslední chalupy; dál do lesa jí nevedli. Tám dál potom je pancká cesta, ha ta končí pod Horyjší pilou. Pro pilu bula pryj něhdy stavěná.« — Ze zvykosloví: »V Kosově končívaly se přásky na Chudou Hůrku (= družebná neděle).« — Přišel ke mně právě selský synek z Chodova i ptám se ho oklikou, abych sám nevyslovil slovesa: »Jakpak dlouho trvají u vás přástky?« »Začínají po svatým Martině a končí na Chudou Hůrku.« Po chvíli ptal jsem se na věc znova a odpověď byla táž: Začínají — končí. — »Muziky se skončily na sv. Kateřinu. To bylo tary všudýš. Ičko nemůžou dočkát, huž se to trdlí na Koledu, ba i na poslední den v roce. To jindá chodívali šichní do kostela, do hospody nešel žádnyj.«

V mém rodišti žil nějaký čas Němec, známý práč, jenž přišel o ruku. O tom jsem slyšel drastickou ironii: »Jeho chčestí, že má jenom jednu ruku; dyby míl dvě, ten by skončil na šibenci.« A nevděčnému synu tam prorokovali: »Uvidíte, ten skončí špatně, karak má dost.« — »Hlej to s Bartíčkem skoncovat! Aj ci řekne, co za zelí a co vod vorání, ha ty mu spočti, co má dát von; dyť je tám ještě lonckej hourok.«

Snad tu není bez významu, že v Domažlicích jest příjmení *Končil;* moje tchyně, narozená 1845, pamatuje už jednoho Končila jako starce ...

K výrazu *jsme stáří* (7, 93) připomínám, že je u nás obyčejný pro týž rok narození; pro věk přibližný: *sou v jednich letech.*

SLEČNA.

Vykládá se obyčejně ze staršího *šlechtična,* asi právem. Podobné tituly se, zvl. ve spojení se jménem vlastním, rády v hovoru komolívají (jemnostpán z jeho milost pán, hláskovým zjednodušením v rychlé řeči a spodobením se slovy jemný, jemnost; rozl. obměny lat. senior »starší« ve frc. seigneur, sire, monsieur atd.); tak vznikl tvar *šlečna* (u Jungmanna z Rosy) a z něho (snad ve složitém její milost šlečna, milostšlečna) *slečna.* Zdrobnělé *slečinka* místo slečenka (doložen je tvar slečenka, na př. v Písku v l. 1793—99, Sedláček, Písek 3, 450, i šlečenka) vzniklo snad ze *slečénka* (jako topinka z topénka, topínka, myšlinka z myšlénka, myšlínka ap.), anebo snad napodobením stč. hrabinka, markrabinka, panošinka (z hrabiná = hraběnka, markrabiná, panošiná). Šlechtična, slečna byla pův. panna z rodu šlechtického (pí. Ka-

teřina z Žerotína jmenuje dvě své příbuzné, osiřelé dcery po Veronice Valdštejnské, v listech z r. 1631 šlechtičnami i slečnami), asi od konce 18. stol. se toto slovo počalo šířiti na panny ze zámožných a úřednických rodin městských, za naší paměti se ujalo v městech i na vsích skoro o všech svobodných ženách; vzorem zde asi bylo něm. Fräulein, jež také v starší době znamenalo dcery šlechtické. Tvar *šlechtična* s pův. význ. »dcera šlechtická« je doložen již v 14. st.; v nové době se ustálil s významem šlechtické ženy vůbec, i vdané.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Zákon ze dne 19. března 1923 na ochranu republiky a o státním soudě. Sbírka zákonů a nařízení státu československého. Ročník 1923. Částka 23. Str. 207—226.

Když jsme v listopadovém sešitě Naší řeči r. 1921 referovali o zákoně ze dne 12. srpna 1921 o všeobecné dani z obratu a z pracovních výkonů a o dani přepychové, lomili jsme rukama nad Sodomou, která se otevřela před našimi zraky při jazykovém rozboru tohoto zákona. Jeho čeština byla tak bídná, že jsme vším právem mohli vysloviti naději, že výsledek našeho příštího rozboru zákonové češtiny bude snad už lepší.

A chvála Bohu, je. Kdo má o to zásluhu, je těžko říci; redakce N. Ř. není ovšem ani zdaleka tak domýšlivá, aby ji přičítala sobě, a historie zákona na ochranu republiky jí k tomu také nedává práva. Když se první stilisace tohoto zákona objevila v denních listech, rozvinula se o něm v tisku rozsáhlá diskuse, která se ovšem týkala převážně jeho věcné stránky. Ale — a to je pro nás zjev opravdu potěšitelný — ozval se zároveň v některých denních listech i hlasitý odpor proti jazykové stránce původní stilisace tohoto zákona. A tato probuzená citlivost, jejíž příčinu neposlední vidíme i ve významu přičítaném tomuto zákonu, byla asi hlavním důvodem, že původní znění zákona bylo svěřeno k revisi některému úředníku mateřského jazyka znalejšímu a že konečnému znění jeho bylo věnováno víc péče než obyčejným zákonům. Že by se byli naši zákonodárci snížili dokonce až k filologovi, o tom máme ovšem důvody pochybovat, třebaže doba k úplné jazykové soběstačnosti našich úřadů daleko ještě nenastala.

Není mým úmyslem srovnávati původní formulaci zákona, jejíž autentičnost byla beztoho popírána, se zněním v sněmovnách schváleným, ač by to byl zajisté vděčný předmět úvahy; mně stačí především, že mohu i se stanoviska absolutního prohlásiti,

že zákon na ochranu republiky je první zákon psaný mým mateřským jazykem, jemuž jsem všude rozuměl, a přál bych si jen, aby příští zákony byly po stránce jazykové o to dokonalejší, oč vyniká tento zákon nad zákon o dani z obratu vydaný přede dvěma lety. Tento pokrok je zároveň svědectvím, že kdyby jazykové svědomí naší veřejnosti bylo vždycky tak ostražité jako tentokrát, dostalo by se snad i našim dnešním zákonům od budoucího Všehrda takové chvály, jakou obmyslil práva starých Čechů.

Pokrok se ovšem nejeví nikdy skokem od nedokonalé skutečnosti k ideální dokonalosti, nýbrž všechno dílo lidské se zdokonaluje postupně, zbavujíc se chyb a nedostatků, které bijí tím více do očí, čím více se dílo zdokonaluje. Ani tento nový zákon není bez chyb, a proto ani jeho chvála nemůže být absolutní, třeba tím chválou být nepřestávala. Vytýkáme-li chyby, vytýkáme je proto, že věříme v pokrok a že si přejeme, aby naše zákony byly jednou i po stránce formální nejen bezvadné, ale přímo vzorné.

Bylo by zajisté pod důstojnost zákonů, kdybychom v nich musili vytýkati chyby elementární, tvaroslovné a p. Po té stránce obstál celkem se ctí už první zákon, kterým jsme se v NŘ. obírali, a ani zákon na ochranu republiky nedává více příčin k výtkám. Je-li na str. 216a*) »*rozumí* se tím trestné činy uvedené v § 1« m. rozumějí, je to snad lapsus calami, neboť jiných podobných chyb v tomto zákoně není. Častější chybou, kterou jsme vytýkali už předešlému zákonu, jest nerozlišování tvarů jich a jejich; m. *jich* pravomocí 208b, 209a, b, v *jich* snahách 211a a j. má býti všude jejich, neboť tu jde o význam přivlastňovací. Nesprávně vokalisovaný tvar předložek jest ve výrazech: *ve* svém 214a m. v svém, *ze* členů 218b m. z členů, *ve* státním 219a m. v státním, *ve* stejném 219b m. v stejném, *ke* skutečnému 217b m. k skutečnému (srv. vskutku). Ve větě »člen bývalé panovnické rodiny . ., *jenž* bez svolení vlády vstoupí na území čsl. republiky« 211b, bylo by na místě zájmeno který, neboť tu jde o kteréhokoli člena této rodiny, ne o jednoho určitého (v. NŘ. 2, 37). Nespr. je jmenný tvar *připustna* po dvakrát 221b m. přípustná, necháme-li ovšem bez výtky slovo samo, jehož ani Jungmann v tomto významu ještě nezná.

Mlčením pomíjíme i některé jiné výrazy naší právnické češtiny, jako složeniny veřejnoprávní, stejnopis a p., které nám sice nejsou po chuti, ale jichž se naši právníci stěží už asi vzdají. Proti některým výrazům však přece máme námitky, ať se týkají strán-

*) Protože v tomto sešitě Sbírky z. a n. jsou dva zákony a tři přílohy k nim, citujeme místo paragrafů (paterých) stránky a sloupce (a, b) sešitu.

ky formální nebo věcné. Nepěkné je slovo *odpočivný* (214b); je utvořeno z opakovacího slovesa odpočívati mechanickou nějakou analogií, snad podle slov výživný, vlivný, výstavný a p., která mají ovšem základ zcela jiný; nevyhovuje ani jeho stránka významová, neboť posunutý význam, o nějž tu běží (= pensijní), má jen subst. *odpočinek* (dáti koho na odpočinek a p.), a nikoli sloveso *odpočivati*. Proto kde není možno užíti lepšího a staršího slova »výslužné«, lépe sáhnouti k slovu »pensijní«. V obvyklé závěrečné formuli »provedení tohoto zákona se ukládá atd.« bylo v zákoně na ochranu republiky (217a) slovo »provedení« nahrazeno slovem *výkon*. Není snadno rozhodnouti, vedl-li k této záměně strach ze slova »provedení« (Durchführung), ač je tohoto slova užito v stejné klausuli zákona o státním soudě (222b), či nechuť k podstatným jménům slovesným; jisto je však, že se slovo »výkon« do tohota spojení nehodí, protože znamená jeden, individuální čin, jedno faktum, kdežto zde jde o řadu výkonů, o činnost, na jejíž označení se hodí spíše výrazy dějově výraznější, buď infinitiv nebo vlastní substantivum slovesné, ať už od slovesa provésti (provedení) nebo vykonati (vykonání). *Zákonné* je to, co je podle zákona, co se s ním shoduje anebo mu neodporuje; proto lze mluviti o zákonných prostředcích, o zákonných opatřeních a p., ne však o *zákonném* článku (216b) ve smyslu »článek zákona«. Jako spojky vylučovací užívá zákon na ochranu rep. také výrazu *vyjma že* (trest, o němž je řeč, vztahuje se také na zločiny spáchané na bývalém presidentu atd., vyjma že tyto osoby byly své hodnosti zbaveny 208b), kde je na místě »leda že«. Že *posléze* (214b) neznamená konečně, bylo v NŘ. vyloženo již několikrát.

Při vší péči, která byla věnována jazykové správnosti tohoto zákona, vyskytují se v něm přece některé konstrukce, které nelze pokládati za zcela přesné. Podstatná jména slovesná zachovávají zpravidla vazbu příslušného slovesa: hovořiti o něčem — hovor o něčem, vzpomínati nač — vzpomínka nač, stěžovati si nač — stížnost nač atd.; a stejně říkáme »pokus o útěk, o převrat, o sebevraždu« a p. ve shodě se slovesnou vazbou »pokusiti se oč«. Je-li zvykem našich zákonů mluviti o *pokuse vraždy*, je to zvyk založený na překladě něm. Mordversuch, a správně by se mělo říkati »pokus o vraždu«, jako »pokus o převrat«. A právě tak by se ani v našem zákoně nemělo říkati »*pokus zločinu vraždy*« (208b), »*pokus přečinů* podle tohoto zákona« (216b), nýbrž pokus o zločin vraždy, o přečiny podle tohoto zákona atd. Tato šetrnost k vazbě náležité přináší s sebou i větší přesnost ve vyjadřování, která zajistě není bez praktického užitku právě v zákonodárství; neboť je-li výraz závislý na subst. »pokus« jméno ab-

straktní, které lze bráti metonymicky i za konkretum, na př. *revoluce, shluknutí, shromáždění, spiknutí, vláda* ap. (= děj i osoby v něm účastné), mohou výrazy jako »pokus revoluce, shluknutí« a p. dávati možnost dvojího pojetí genitivu, buď ve smyslu objektivním (pokusiti se o revolucí), nebo subjektivním (pokus učiněný revolucí). Stejná námitka platí i o výraze »*výhrůžka zlého nakládání*« (209a) m. spr. vyhrůžka zlým nakládáním (vyhrožovati něčím), jak je ostatně na jiném místě našeho zákona (216 a: výhrůžka bezodkladným násilným činem) správně pověděno. Sloveso *stěžovati si* má v dobrých textech starších dvojí vazbu: stěžovati si (stížnost míti, vésti a p.) d o k o h o (což je táž vazba jako »věděti, znamenati, shledati, doufati, praviti co do koho«) a stěžovati si n a č i n a k o h o (= důvod stížnosti). Vazba »stěžovati si do koho« zní nám dnes už archaisticky; proto chceme-li jí užívati, máme jí užívati tak, jak jí bylo užíváno po staru, s předmětem o s o b n í m; nepsati tedy stížnost *do rozsudku* (223 a), stížnost *do zamítnutí* (225 b), nýbrž »na rozsudek, na zamítnutí«, jak se správně čte na str. 214a »stížnost na toto rozhodnutí«. Výtku čistě laickou mám proti výrazu »*trest na svobodě*«, který se i v tomto zákoně několikrát vyskytuje. Žádný Čech nebude rozuměti tomuto výrazu v tom smyslu, který mu vtiskla právní šablona (= trest vězením), nýbrž ve smyslu právě opačném. Je pravda, že říkáme »trest na hrdle, na statcích, na penězích« a p., ale výraz »na svobodě« (žíti na svobodě, vyšetřovati k. na svobodě, octnouti se na svobodě a p.) má už v jazyce význam tak ustálený, že trest na svobodě bude pokládati každý za trest, při němž nemusí do vězení. Dříve se tak neříkalo; podle našich slovníků se vyskytuje tento termín po prvé r. 1850 v Juridisch-politische Terminologie jako překl. n. Freiheitsstrafe. Nevím sice jako laik, jaký právnický rozdíl je mezi trestem na svobodě a obvčejným vězením, ale soudím, že i odborná terminologie má přihlížeti k skutečným poměrům jazykovým a nevoliti ať už z doslovného napodobování termínů cizích anebo ze snahy po šablonovité jednotnosti (trest na . . .) výrazy takové, které mohou býti laikem chápány právě naopak. Je-li už tedy skutečně třeba činiti rozdíl mezi vězením a Freiheitsstrafe, bylo by dobře voliti výraz každému stejně srozumitelný a nedvojsmyslný, na př. »trest odnětím svobody«, který pod heslem Freiheitsstrafe uvádí také Kadlcova-Hellerova Terminologie.

Dobrou vlastností zákona o ochraně republiky je také snaha vymaniti se ze šroubovaného slovosledu právnického slohu německého a řaditi slova a věty přirozeně a logicky. Jen v umisťování nepřízvučných slov je v něm mnoho neustálenosti a rytmické

nepřirozenosti: kdo za těmito účely *se* spolčí (203a) m. kdo se; týmž trestem trestají *se* činy (203b) m. týmž trestem se, a tak často skoro na každé stránce; pod. těmito ustanoveními chráněny *jsou* také (208a a j.) m. jsou chráněny a p. Složité přívlastky, které váhou svého větného obsahu tíhnou za substantivum, vyskytují se leda ojediněle před určeným substantivem; na př. vojenským účelům sloužící třaskaviny nebo jedovaté plyny (210a), v příloze stanovené znění zákonných ustanovení (222b) a p. Interpunkci mělo býti věnováno více péče, zvláště když jde o zákon.

Konečně mnoho píle bylo vynaloženo na to, aby se zákonu na ochranu republiky nemohlo vytýkati, že je psán v duchu nečeském. Výsledky té snahy jsou v textu zákona patrné. Výtka, kterou jsme učinili v NŘ. zákonu o dani z obratu, že si proti duchu češtiny libuje ve vyjadřování příliš nominálním, způsobila snad, že se textátor nového zákona pokusil vybaviti se z dosavadních stilistických tradic právnických a že mnohem častěji sahá k větě, k přechodníkovým vazbám, k infinitivu atd., nejen na prospěch českosti, nýbrž i srozumitelnosti zákona. Někdy ovšem upadne patrně ze zvyku do starého tónu; nevím aspoň, proč se musí psáti: »týmž způsobem *děje se jmenováni* nových členů« (218b), a nikoli: »týmž způsobem se jmenují noví členové«, anebo ještě lépe: »týmž způsobem jmenuje (z předešlého odstavce viděti, že president) nové členy«. Anebo nač psáti, že předseda *učiní toto oznámení* presidentovi (219b), mohu-li říci češtěji, prostě a bez jakékoli věcné újmy, že mu to oznámí? Na tento nečeský nešvar, rozkládati významový obsah slovesa na verbální jméno (podstatné n. přídavné) a formální sloveso (učiniti, vykonati, státi se, díti se a p.), jsme upozorňovali již v předešlém referátě o jazyce našich zákonů a varujeme před ním znovu.

Také ve výběru jednotlivých výrazů je patrná snaha po českosti vyjadřování a zjevný pokrok proti zákonu o dani z obratu, který se pod tíhou zděděných germanismů ještě prohýbal. Načisto se z nich ovšem nevymanil ani tento zákon, jako se z nich těžko vybavuje dnešní papírový jazyk vůbec. S některými ovšem je nutno se už smířiti, protože zapustily kořeny příliš hluboko v dnešním jazyce, třebaže jen od nedávna. K těm patří na př. známé sloveso ohroziti, ohrožovati (208b, 209b a j.), porušené v svém významu vlivem něm. bedrohen, ač se mu stilisátor zákona dovedl na některých místech vyhnouti výrazem jiným (mohou-li ohroziti majetek, zdraví nebo život jiného 217b a o něco dále: »kdo úmyslně vydá v nebezpečí majetek, zdraví nebo život jiného«). Patří k nim i sloveso poškoditi se 4. p. (217b, 219b a j.), ač vazba stará a náležitá měla dativ a ač se říká dosud »to bych

si poškodil«. Obě tato slovesa mají však příliš mnoho praktických výhod stilistických, aby bylo možno očekávati, že se jich dnešní jazyk vzdá.

Ale jsou také v našem zákoně výrazy nečeské, pro něž není této omluvy a jež tedy přímo vytýkáme. Je to především sloveso *vyloučiti*, jehož se užívá v právnické češtině způsobem, jakým ho žádný přirozený Čech nikdy neužíval a neužívá. »Vyloučiti« znamená věc, která byla s jinými věcmi pohromadě, z jejich společnosti vyjmouti; vyloučiti je možno někoho z církve, ze školy a p., kyslík ze vzduchu, knihu z knihovny, z většího počtu případů k sobě náležejících jeden a p. V tom smyslu je správné, praví-li se na př. v zákoně (209b), že důkaz pravdy je *vyloučen*, protože má zákonodárce na mysli patrně souhrn jiných možných důkazů, z něhož tento důkaz výslovně vyjímá. Ale žádný Čech neřekne, že dešť je dnes vyloučen anebo že je vyloučeno v tom lese zablouditi. To je myšleno čistě německy. Proto neradi čteme v tomto zákoně na př., že zaměniti trest za mírnější *je vyloučeno* (213a), kde by Čech řekl, že to není možné, že se to nesmí, že to není dovoleno atp. Stejně nečeské jest i vytýkací příslovce *výlučně* (ausschliesslich), na př.: kde jsou obžalovány *výlučně* osoby podřízené pravomoci soudů vojenských (219a), jde-li *výlučně* o osobu podřízenou vojenské pravomoci (222a); čeština má na štěstí celou stupnici těchto vytýkacích příslovcí, a zdá-li se slabým pouhé *jen*, možno sáhnouti k důraznějšímu *toliko* anebo ještě silnějšímu *pouze* (NŘ. 4, 273). Jinak se setkáváme i v tomto zákoně s řadou germanismů, proti nimž jsme v NŘ. už nejednou psali a které se patrně táhnou jako neblahé dědictví ze zákona do zákona; nejeden z nich jsme zaznamenali už přede dvěma bezmála lety, když jsme rozbírali zákon o dani z obratu. Tak čteme na př.: kdo *spolupůsobí* ke spáchání vraždy (208a podle mitwirken) m. kdo při tom pomáhá, kdo k tomu napomáhá (je nápomocen) a p. (NŘ. 3, 257 a j.); *věrohodný* (210a, 211b a č., glaubenswürdig) m. hodnověrný (NŘ. 4, 111 a j.); jednal-li vinník vědomě *k účelům pozdvižení* (210a) m. k pozdvižení, aby způsobil pozdvižení, pracoval-li o pozdvižení; smluví-li se *více* osob (217 b, mehrere), před *více* lidmi (218a a j.) m. několik, před několika (NŘ. 5, 83 a j.); *zdržuje se* na území republiky (211b, podle sich aufhalten), spr. žije, pobývá, meška (NŘ. 5, 21 a j.); kdo *zhotoví* popis, plán atd. (212b, podle ausfertigen) m. učiní, pořídí; za pomníky *považují* se i poprsí atd. (213a, podle betrachten) m. pokládají (NŘ. 4, 118 a j.); účastník *na spolčení* (213a), účast *na něm* (t., podle an etw. teilnehmen), spr. účastník spolčení, účast v něm n. při něm (NŘ. 5, 51 a j.); určený *pro* bohoslužbu (213b, für etw. be-

stimmt), spr. k bohoslužbě (ale pro někoho); soud může *uznati na trest* peněžitý (213b a tak skoro pravidlem, podle »auf eine Strafe erkennen«), spr. vyměřiti trest (jak překládá lépe Kadlec-Heller), přisouditi trest, nebo po staru nalézti; soud, v jehož obvodě se předměty *nalézají* (214a, sich befinden), spr. jsou (NŘ. 6, 172); *doručiti* obsílku (221a, einhändigen) m. dodati, odevzdati (NŘ. 4, 214 a j.); pro zločin podle § 10, *pokud* jde o osobování si pravomoci vyhrazené presidentu republiky (215 a j.), kde je správnější »jestliže« (jde-li), poněvadž tu nejde ani o omezení časové ani kvantitativní (NŘ. 5, 285). Nečeský je také způsob užívati perfekta ve větě časové, jde-li o děj myšlený v budoucnosti; na př. soudcové z povolání pozbývají svého úřadu, jakmile *přestali* býti členy nejvyššího soudu (218b), spr. jakmile přestanou. Naopak zase z obavy před napodobením německého členu bylo vynecháno leckde zájmeno *ten*, kde ho smysl žádá; na př. (kdo vyzradí státní tajemství atd.) trestá se za zločin žalářem . ., a spáchal-li *čin* v úmyslu, aby . . . (208a, b) m. ten čin; jinak může soudce užíti toho práva *s omezením*, že . . . nesmí atd. (213b), spr. s tím omezením, že . .; v případě § 6 není cizinec trestný, dopustil-li se *činu*, vykonávaje právo zaručené právem mezinárodním (215b), spr. toho činu (o němž byla právě řeč, ne činu vůbec, v. NŘ. 1, 289 a j.).

Celkem však není ani těchto hříchů proti duchu jazyka tolik, abychom z nich mohli brátí příčinu k tak těžkým žalobám jako při zákoně o dani z obratu a aby otřásly chválou, kterou jsme vydali textátoru tohoto zákona na začátku našeho posudku.

Ale . . . Nechval, kmotře, hodů, až z nich pojedeš se ctí domů.

Zákon o státním soudě spojený se zákonem na ochranu republiky má dvě přílohy (str. 222b—226), které měly najisto jiného autora než zákon sám. Jeho jazyk se liší na první pohled od řeči jeho předchůdce, bohužel, že jen chybami. Píše-li první autor správně »opomine«, píše druhý nespr. *opomene* (223); kde je v zákoně »podle«, je v přílohách *dle* (na každé str.); za správnější »sedění« je tu *sezení* (223b); kde první textátor užívá přechodníku, dává jeho druh přednost vazbě jmenné (225b), a kde užije přece přechodníku, užije ho špatně; na př. (soud se má raditi) *slyšev* dříve generálního prokurátora (223b) m. vyslechna; rozhodne zrušovací soud ve věci samé, *položiv* za základ . . (224b) m. polože. A tak se obě přílohy přímo hemží chybami. Píší: *zmiřňovací* (223b) m. zmiřňovací; *vyřknul* (224b) m. vyřkl; po *uvědomění* jeho (223b) m. uvědomení, zpravení; stížnost jest *neodůvodněnou* (224, 225) m. neodůvodněna; líčení jest *veřejným* (224a) m. veřejné; ustanovení jest *rozhodujícím* (225a) m. rozho-

dující; je-li skutek obžalovanému za vinu kladený *zločinem* (223a) m. zločin atp.; *před* anebo *při* ohlášení (223b) m. před ohlášením anebo po něm: vždycky *ale* jen tehdy (223a) m. ale vždycky, vždycky však; je-li důvod, *z něhož* se obžaloba nepřipouští (222b), m. pro který; *po případě* (224b) m. anebo, je-li toho třeba; je-li důvod také některému spoluobžalovanému ku prospěchu, *který* žádných námitek neučinil (223a), m. je-li ku prospěchu obžalovanému, který atd. Také proti pořádku slov je hřešeno (na př. bezdůvodným odsouváním slovesa urč., infin., trp. příčestí na konec věty) opět a opět. Textátor obou příloh je stilista starého, těžkého zrna, jeho sloh má dosud vůni někdejších soudních vyhlášek a rozsudků a oplývá petrifikovanými germanismy úřední řeči v téže hojnosti, jakou se vyznamenával zákon o dani z obratu přede dvěma lety zde souzený a odsouzený. Počet nečeských výrazů, které jsme vytýkali autoru zákona a jichž většinou ani textátor obou příloh není prost, rozmnožil ještě ze zásoby vlastní. Tak tu čteme na necelých pěti stranách často v několikerém opakování: články, *ohledně* nichž (222b), *ohledně* vazby, *ohledně* dodání, *ohledně* jeho propuštění (223a) a t. č.; ty články mají ze spisu obžalovacího *odpadnouti* (222b); ve *vyhotovení* těchto rozhodnutí buďtež uvedena jména (223a); skutek byl *uvažován* dle nějakého zákona trestního (223a); soud *nevezme* k jeho stížnosti *zřetele* (223b); *obdržeti* obsílku (224a); soud *se* má *omeziti* na důvody zmatečnosti (224b); soud je vázán právním *náhledem* (225a); polehčující důvody, které v době vynesení rozsudku *tu* ještě nebyly (225b m. jichž ještě nebylo); prokurátor *ze středu* tohoto soudu jmenovaný (226a, m. z členů); když důvod zmatečnosti byl již rozhodnutím soudu *odstraněn* (226b); stěžovatel má právo, do osmi dnů po ohlášení opravného prostředku a, pokud *před* anebo *při* ohlášení *téhož* žádal za opis rozsudku, po dokončení *tohoto* podati atd. *Týž* musí atd. (223b); soud zrušovací jednohlasně jest (o zmateční stížnosti) toho mínění, že *táž* má býti jako patrně bezdůvodná zamítnuta (226b) a p.

Pročítajíce tento nový zákon právě vydaný, utvrzovali jsme se čím dále tím více v domněnce, že se konečně i u našich vysokých úřadů probouzí svědomí a úcta k jazyku státnímu, a přední články tohoto zákona byly nám svědectvím dobré vůle, věnovati víc péče než dosud i formální stránce našich zákonů. Bohužel však tato dobrá vůle nestačila ani do konce těchto dvou nových zákonů, ač bylo možno očekávati, že jejich definitivní formě bude věnovati veřejnost víc pozornosti než dosud. Aplikovati na tento zákon zásadu, že finis coronat opus, bylo by trpkou ironií.

A tak krátká byla naše radost. E.

Antonín Opravil, *Nová sbírečka chyb v naší úřední češtině*. V Praze 1922, nákladem Svazu čs. důstojnictva. Str. 44. Za 4 Kč.

Když jsme loni asi tímto časem upozorňovali na drobnou knížku p. štábního kapitána Opravila o chybách a germanismech ve vojenské řeči úřední, vyslovili jsme potěšení nad tím, že se právě v našem československém důstojnictvu dřív než v kterémkoli jiném oboru veřejné správy našlo porozumění pro očistu zkaženého a toporného úředního jazyka a zároveň i schopný pracovník, který se bez dlouhého váhání pustil do vyklízení Augiášova chléva vojenské češtiny. Ke konci svého tehdejšího referátu jsme vyslovili očekávání, že se autor »Ukázek nejčastějších prohřešků, zvl. germanismů, ve vojenské úřední češtině« vytasí zajisté brzo s novou sbírkou chyb na tomto poli shledaných. Zdá se, že první sbírka p. Opravilova měla úspěch dobrý a že vedle pohnutek vnitřních i to povzbudilo spisovatele k vydání sbírky nové. Je to zase knížka nevelká, neboť autor jako dobrý lékař podává svým pacientům léku raději po lžičkách, aby jej spíše strávili. Na 44 stránkách nevelkého formátu poučuje slohem snadným a nabádavým o rozličných stránkách české mluvnice a slovníku, v nichž se v úřední češtině nejčastěji chybuje, o chybách pravopisných, o nesprávnostech v skloňování, o nepřesnostech ve volbě slov a vazeb, o šablonovitosti ve vyjadřování a hlavně o germanismech. Ode všeho zase trošku. Z nauky o interpunkci vykládá, kdy se chybuje v kladení tečky (na př. na str. 79, v § 27), kdy není čárka na místě (v Praze, dne), kdy jest psáti *mně*, a kdy *mě*. Poučuje, jak se skloňují místní jména tvaru *Čáslav* a jak *Bratislava* (11), vysvětluje rozdíl mezi tvary *jeho, ho, jej, je, -ň* (21), mezi *můj* a *svůj* (34), varuje před vokativy pane *Brož*, pane *Fiala* (21 m. Broži, Fialo), před skloňováním Černý, *Černýho* (28 m. Černého), upozorňuje na chyby: k tomu účeli a p. (36 m. účelu), můj manželi (m. manžele). Nesprávné významové užívání některých slov a rčení vede ho k výkladům, jaký je rozdíl mezi slovy *újma* a *úkor* (17), mezi *postrádati, pohřešovati, nemíti* (23), mezi *čistý* a *ryzí* (31), mezi *scházeti, chyběti, chybiti* (32), mezi *samostatně* a *zvláště* (pište o každé věci zvlášť, ne samostatně), mezi výrazy »*na tom* nesejde« a »*s toho* sešlo« (33), mezi *po prvé* (zum erstenmale) a *za prvé* (erstens 22), mezi *druhdy* (časem, někdy) a *dříve, jindy* (14) atd. Místo nespr. *dostáti slovu* učí psáti »státi (dostáti) v slově« (14), za *uzmouti* (38) nabízí »ukrásti, uloupiti«, *jest vidno* (39) nahrazuje výrazem »jest viděti«. Snaží se také, aby vykořenil z úřední češtiny zálibu ve výrazech abstraktních a šablonovitých a doporučuje vyjadřování konkretní a příléhavé.

Proto vykládá, jak se místo podstatných jmen slovesných (6), často na sebe se hromadících, dá s prospěchem užívati slovesa určitého anebo těch tvarů slovesných, které charakter slovesný zachovávají více než podst. jméno slovesné (na př. přechodníku), jak se místo abstraktního označování úřadu (na př. v adresách) hodí často lépe adresovati spis určité osobě úřední (na př. místo »velitelství roty . . .« — »veliteli«), jak je možno bezbarvé výrazy »*odstraniti* (20), *prostředek* (25), *předmět* (26, něco je předmětem jednání, vyšetřování atd.), *sem* n. *tam*« (31) nahrazovati výrazy přiléhavějšími, rozmanitějšími a plnějšími. Nejvíce místa a pozornosti věnuje spisovatel ovšem germanismům, které vojenská čeština zdědila po bývalé armádní řeči německé a které ssaje ovšem také z dnešní pokažené češtiny knižní vůbec. Vytýká, že se říká *až na* m. vyjímajíc, kromě (10), *podíl bráti na něčem* m. účastniti se čeho ap. (12), *dík* náhodě, statečnosti a p. m. náhodou, svou statečností, pro svou statečnost (13), *to mne divi* m. tomu se divím (13), *doznati opravy* a p. m. býti opraven, dojíti opravy (14), *k vůli pořádku* m. pro pořádek (15), to je *lhostejné* m. to je jedno, na tom nezáleží a p. (16), *mezi čtyřma očima* m. soukromě, stranou, beze svědků (16), *na to* m. potom, poté (17), býti *dobře naložen* m. býti v dobré míře, býti dobré mysli a p. (18), *následkem* m. pro, na, od a p. (18), *nepřístojný* m. neslušný, nenáležitý (19), *bezesporný* m. nepochybný a p. (19), *poukazovati* někoho, aby . . . m. nařizovati, přikazovati, připomínati komu a p. (24), *předmětný* m. příslušný, ten, jmenovaný a p. (27), *vyhotoviti* pas m. napsati, vydati (40), *výlohy* m. vydání, náklady (40), *výlučně* m. čistě, pouze, toliko (41), *vystavovati chyby* m. vytýkati (41), záviseti *od* čeho m. na čem (42), *zdržovati* se někde m. bydliti, meškati, prodlévati, žíti atd. (43).

Pan kap. Opravil, jak je věc přirozená, vykládá v své knížce o věcech známých, známých zvláště čtenářům N. Ř., která mu byla vedle jeho vlastních poznámek hlavním pramenem; jeho zásluha je v tom, že si z vlastní praxe a zkušenosti zjistil, kterými nesprávnostmi jazykovými úřední řeč vojenská zvláště trpí, že na přehojných zpravidla příkladech ukazuje, jak se ten neb onen nesprávný výraz dá nahraditi výrazem správnějším, a že skoro v každém případě podává takovéto lepší způsoby mluvení ve výběru co nejhojnějším. Chyby, proti kterým bojuje knížka páně Opravilova, jsou sice čerpány z vojenských akt a spisů, ale jsou to chyby, které se vyskytují v úřední češtině naší doby vůbec. Proto se tato Nová sbírečka chyb hodí dobře i jiným úřadům, které takových pomůcek dosud nemají; praktické užívání usnadňuje i abecední ukazatel, kterého v první knížce nebylo. I tím

získala nová kniha p. Opravilova, že autor sice zachoval svůj způsob výkladu nabádavý, povzbuzující, domlouvavý, ale stal se hospodárnějším v těchto svých epištolách, které tím nabyly hutnosti a věcnosti. Jako první knížku p. Opravilovu, můžeme i tuto novou dobře doporučiti; proto jí přejeme plného úspěchu a jejímu autorovi chuti k další práci, kterou zajisté ani touto druhou sbírečkou nepokládá za ukončenu.

Mimochodem poznamenáváme na konec, že citát ze Sv. Čecha »ni stínu nesmí utrpěti naší vinou naše řeč« zní správně »ni stínem utrpěti nesmí vinou naší naše řeč« (Čech, Sp. 10, 202).

— l.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Časopis pro moderní filologii a literatury přináší v 2. seš. IX. roč. další příspěvky Jankovy k výkladu slov českých anebo v češtině užívaných, jmenovitě pak těchto: stč. akštejn (jantar, magnet) je z něm. acstein, Agatstein (pomíšením achátu s jantarem a magnetem); akt (jednání, spis, živý model) a slovo z něho odvozené aktovka je z lat. actus ad agere (jednati); aktér (herec) je pův. franc. (acteur); k témuž základu co akt patří dále slova: aktivní (činný), aktivum (slovesný rod. činný, v plur. skutečné jmění), obě z lat. activus (činný), aktuální (nynější, časový), z franc. actuel s příp. polatiněnou (-alis), a aktuár (soudní zapisovatel), z lat. actuarius (písař); akustika (nauka o zvuku) a odvozené akustický je z řec. akustiké techné (věda o slyšení), a to ze sloveso akuó (slyším); akušér (porodník) je jen pravopisně obměněné franc. accoucheur (z ac-coucher, slehnouti); akut (ostrý přízvuk) je lat. acutus (accentus) od acuere (ostřiti); toho původu je i slovo akutní (naléhavý, o nemoci prudký); akvamarin (odrůda smaragdu) je z aqua marina (voda mořská, jejíž má barvu); akvarel (malba vodovými barvami) vznikl z ital. acquarello, dnes obyč. acquerello (a to zase z aqua, voda); lat. aqua je dále základem slov akvarium (vodní nádržka k pěstování ryb a rostlin), z lat. aquaris (vody se týkající), akvatinta (lept na způsob tušové kresby), z ital. acquatinta (lat. aqua tincta, voda barvená, tuš), a akvavit (kořalka), z lat. aqua vitae (voda života), jehož překladem je franc. l'eau de vie; akvisice (něco nově získaného, vymoženost) se zakládá (jako akvisitér) na franc. l'acquisition z lat. acquisitio (nabytí, získání) od slovesa acquirere (ad-quaerere); akvit (potvrzení přijaté věci) je rovněž z franc. acquit (kvitance, zapravení) od acquiter (lat. ad-quietare, uklidniti); à la (na př. klobouk à la Pamela) má základ ve franc. výraze à la manière de (na způsob); alabastr (úběl) je z řec. alabastron, lat. alabastrum (vláknitý vápenec, nádobka z něho) a to asi z východu; alafanc, halafanc (úplatek) vznikl z něm. alevanz (alefanz) a to z ital. all'avanzo (ku prospěchu, zisku); alagér (hra v karty, kuželky ap.) je z franc. à la guerre (jako ve válce); alalia (lékařský název

chorobné ztráty řeči) je z řec. a- (bez) a lalia (štěbetání, mluvení); alamodový (podle módy) je podobného původu jako alagér, t. j. z franc. výrazu à la mode; alant (rostlina zvaná oman) je z něm. der Alant; alapatryta (jídlo) je z olla potrida (ital. oglia podrida), t. j. hrnec (olla, lat. aulla) páchnoucí (lat. putridus); alarm (poplach) vzniklo z ital. volání all'arme! (do zbraně); aláš (likér kmínový) má jméno podle lotyšské vesnice u Rigy; alba (bílé roucho kněžské) je z lat. alba (bílá) tunica; albatros (brodivý pták) je asi slovo původu arab., al bátros (ten Petrův, t. j. pták mu zasvěcený na památku, že také sv. Petr chodil po vodě); Albera, Alber, jméno osobní (a z něho místní Alberov, Alberovice, Albeřice), je původem něm. jméno Adal (edel, urozený) — bero (Bär, medvěd). — V témž sešitě pokračuje K. Titz v svých výkladech o českých slovech v románských jazycích. Uvádí především slovo karas, jméno známé ryby, které se v tvaru Karaz objevuje v pol. 14. stol. v němčině (slezské), ale ustupuje časem tvaru Karausche (z litevštiny). Z němčiny přejala toto slovo franština (carassin, carousse, lotrin. karuš); mimo to přešlo jméno této ryby v tvaru karaš ze srbštiny do rumunštiny. Jméno karas (a ryba sama) není sice českého původu a také nejstarší doklad německý slova karaz je starší než první známý doklad stč.; přes to se T. domnívá, že toto jméno přejali Němci od Čechů, neboť tato ryba se šířila z jihu a do Německa se dostala přes území české (Labem a Odrou). Druhé slovo, které z češtiny prostřednictvím německým přešlo do jazyků románských, je prám (něm. Prahm, franc. prame, ital. prama). O českém původu svědčí nepochybně jeho tvar (pol. je prom, rus. porom). Naše řeč vykládala o tomto slově v Hovorně 5. roč. (str. 253).

V 7. a 8. čísle Sborníku Matice slovenskej se obírá prof. Zubatý výkladem slovenského končа, pokončа. Doklady z literatury i z živého jazyka mají význam místní (končа mostu = na konci mostu, pokončа lúky = na konci louky); dokladu pro význam časový (= konečně) prof. Zubatý nemá. Na Moravě je zlinské končá, se zdlouženým á jako v čes. včerá. Prof. Zubatý pokládá toto slovo za přechodník přítomný, ztrnulý v nom. sg. mask. stejně asi jako česká příslovce, pův. přechodníky, leže, stoje, chodě, kleče. S tímto výkladem se srovnává fakt, že končа nemá dokladu z Čech, neboť v stč. vůbec nebylo slovesa končiti, nýbrž jen končeti (stsl. kon'čati). Je-li končа vskutku ustrnulina přechodníková, jest to jistě výraz dosti starý. Ze zlínského končá lze souditi, že na východní Moravě bylo končiti už v době staré, a to potvrzuje také doklad Kottův ze Sušilových písní. České končiti v živém jazyce nemusí býti staré končiti, nýbrž novotvar podle končení a končím (z končěnie a končiem od končěti).

V témž dvojčísle ukazuje Jan Menšík na důležitost sbírání slovníkové látky a podává sám tři lexikální příspěvky, k nimž připojuje dotazník o existenci oněch tří slov, jejich významu a zeměpisném rozšíření. Jsou to tato tři slova: 1. Zbuček (zbučok, zbučko). Doklad je z Ondreje Belly 1897: »A ja dverce neotváram bez perečka zbučkom« (t. chlapcům, kteří

nemají za kloboukem pero). Slovo souvisí buď se slovem buk, pol. buczek (= metafor. silný chlap), nebo s pol. zbuk, zbucze = zkažené vejce, a pak by znamenalo »neplodný, jalový«. Kálal zná slovo zbuček ve významu »petlice, závora u starosvětských dveří«. 2. Zadanákat, zdanákat. Doklady zase z Ondreje Belly 1893 a z Paulinyho-Tótha 1868. Význam je asi zahulákat. Základem je onomatop. dana, doložené v slovenských, polských i srbských písních lidových. 3. Triem. Doklady jsou z Kollára 1834 a z Ondreje Belly 1880 a 1883. Význam podle Kollára »pavlač, chor, výklenek«. Podle Miklosiche souvisí se stsl. trêm' = turris.

V časopise Cep (ze dne 22. října 1922) bylo uveřejněno toto Odvolání: »Utrpěvší urážku na cti slovem i skutkem pan František Hrazdilík, pro odcizení kola panu Medvědovi, hostinskému v Nové Vsi, odvolávám. Karel Hrazdil.«

HOVORNA.

BOBEK (J. S.). Bob je praslov. jméno známých plodin, fazolí (Phaseolus lunatus a Ph. vulgaris) a bobu obecného n. sviňského n. koňského (Vicia faba), snad příbuzné s lat. fâba; zvl. semena se jmenují boby. Pro podobnost tvaru s boby se jmenují vavřínové bobule bobky (také v polštině a ruštině), a to jméno se přenášívá i na rostlinu; a pro podobnost s těmito bobky již staří Čechové týmž slovem jmenovali trus ovčí, kozí, zaječí, srnčí, jelení a j. (pol. bobki znamená naše obojí bobky i drobné boby). Bobek, bobeček se lichotivě říkává dětem (někdy prý i odrostlejším, jsou-li ženského pohlaví). Rčení seděti na bobku (na bobečku) pochází asi od zaječího »pánkování, panáčkování«, při kterém zajíc vypadá skoro jako člověk při jistém tělesném výkonu. Pak by v omto rčení vězelo slovo bobky s významem zaječího trusu, a teprv odsud by rčení bylo přeneseno na člověka podobně sedícího.

ČAPNOUTI (R. J.). Moravské dial. čapnouti (sednouti na bobek) je asi téhož původu jako české sloveso čapati, čapnouti, znamenající »chytiti«. Toto české (a jinoslovanské) čapati je sloveso nejspíše onomatopoetické, znázorňující zvuk rychle zavřené ruky nebo huby (jako chňapati). Význam »přisednouti«, který je v mor. čapnil, lze vyložiti tím způsobem, že představa rychlého pohybu, spojená se slovesem čapnout (= chytit), byla přenesena na pohyb jiného druhu, tedy asi týmž způsobem, jakým užíváme my v Čechách na př. sloves »plesknouti sebou n. seknouti sebou« ve významu »rychle padnouti.« Zcela analogickým způsobem vzniklo asi i souznačné moravské sloveso ľapnúť (ľapni = sedni) a odvoz. ľapěť = dřepěti ze slovesa ľapať n. ľaptať, ľapotať = pleskati, přen. tlachati.

CHASNÍK (R. J.) je ten, kdo náleží k chase (jako sborník býval, kdo patřil ke sboru, t. j. bratrskému, rotník, kdo náležel k rotě, t. j. sektář a p.).

Význam slova chasník se pak mění podle toho, jaký význam slovo chasa v kterém kraji má. V Čechách byl chasník obyčejně tovaryš od řemesla, při němž bývalo více chasy, na př. sladovnický chasník, řeznický chasník a p. Význam »mladý muž« je obvyklý na Moravě, kde chasa znamená svobodný, mladý lid obojího pohlaví; v krajích, kde »chasa« jsou děti, je chasník (chasníček) názvem malého dítěte (na Valašsku). Původ slova chasa není jasný; bývá vykládáno z něm. hansa, ale výklad ten je málo pravděpodobný. S rus. chozjáin souviseti nemůže; to je podle Bernekra slovo původu perského a znamenalo pána, mistra, hospodáře (tur. chojza) — je to totéž slovo, které zní v bulh. a srbchorv. hodža.

KAL (VI, 210). Ke zmínce o tomto slově oznamuje p. farář Kitzberger z Nebušic, že v Rohatcích u Roudnice žije toto slovo v tvaru kale jako jméno pomnožné; rybníčku na hořejším konci návsi říká se »ty hořejší kale«. Skloňuje se pak: 2. p. bez těch kal, 3. p. těm kalům i kalem, 4. p. na kale, 6. p. na kalech, 7. p. kalema. Ale vyskytují se i tvary ztrnulé: z těch kale jde jen smrad, husy jsou na kale.

KULOMET (R. J.). Slova složená jsou ve všech jazycích, i v slovanských, od dob nejstarších a bylo by tedy přestřelením domnívati se, že složeniny vůbec jsou proti duchu českého jazyka. Proti duchu jazyka jest jen nemírná záliba v složeninách, kterou u nás působí vliv německého jazyka, a tvoření složenin způsobem, který není v češtině obvyklý. Slovo »kulomet« (a »minomet«) je utvořeno týmž způsobem jako pivovar, vinopal, zloděj a p., a proto není třeba je pokládati za nesprávné. Slovo »dělostřelec« je sice složenina zcela mechanická, jakých v češtině nebývá, ale je už zavedeno a nutno se s ním smířiti.

KUNT (R. J.) je slovo původu německého; něm. Kunde je zpodstatnělá forma příd. jména kund (což je starší participiální tvar slovesa kunnan, věděti, znáti) a znamená člověka domácího, známého, zvl. známého v obchodě, zákazníka (odtud i v pražské češtině »dobrý kunt, špatný kunt«); zpola žertovně a zpola hanlivě znamená něm. Kunde také tolik co Kerl, Kumpan. Tento význam je pak základem českého výrazu »to je kunt« (= chlapík mazaný, vyskákaný, filuta a p.).

MAĎARČINA (R. J.). Názvy řečí, jako čeština, polština a p., jsou vlastně příd. jména zpodstatněná příponou -ina, tedy týmž způsobem jako novina (z nový), většina (z větší), oblomovština (z oblomovský). Základem je tedy zpravidla jméno přídavné; maďarská řeč je tedy maďarština, turecká-turečtina, ruská-ruština, slovenská-slovenština. To je tvoření normální. Jen v některých málo případech je základem odvození jméno podstatné; to je především v slově němčina, utvořeném ze slova Němec (jako otčina z otec), a dále v slovech francina, angličina, při nichž je možno vycházeti ze základu Frank, Anglik (který je též v příd. jméně anglický z angličský; v. NŘ. 1, 99). Normální tvoření těchto slov, shodné s českým, je běžné ovšem i v slovenštině, jak ukazují vary francúzština, angličtina, polština, ruština, češ-

tina a j. Názvy slovenčina, maďarčina vznikly mechanicky; není to ani typ normální (slovenský-slovenština), ani typ »němčina«, neboť podstatného jména Slovenec (-ek) ani Maďarec není, nýbrž mechanické napodobení dvojice německý-němčina, tedy slovenský-slovenčina.*) Vytýkati tento tvar Slovákům by byla naivnost, neboť každý jazyk má právo tvořiti si slova způsobem svým, i když se to neshoduje s mluvnickou teorií (ovšem jde-li o tvoření lidové, nikoli o umělé a vědomé); ale zaváděti tvary »slovenčina, maďarčina« do češtiny bylo by hříchem proti češtině, která má tvary své vlastní, starší a se stanoviště mluvnické teorie i správnější.

MANCÁRY (R. J.). »Na mancáry« (rozbíti, roztrhati) znamená »na kousky, na cucky« a p. Přesný výklad takovýchto slov je vždycky nesnadný, protože to bývají často zcela nahodilé improvisace, které se někdy ujmou. Že základem je rčení »na cáry«, jest na bíle dni. Ke vzniku slova »mancáry« jest asi předpokládati asociaci s nějakými výrazy podobného významu. Taková slova jsou na př. »na maděru« (rozmlátit na maděru, je to na maděru), nebo sloveso »rozmanžírovat« (na kousky rozsekat a p.). Tyto výrazy »na cáry, na maděru, rozmanžírovat« seděly asi na jazyku tomu, kdo ve chvíli tvůrčího rozmaru vypustil tento výraz »na mancáry« po prvé z úst a zalíbil si v něm, protože se mu asi zdál silnější než pouhé »na cáry«.

NATOŇ (VII, 62). Podle zprávy p. J. Bělohoubka z Brna říkají v jeho rodišti Třebověticích u N. Paky nátoň kusu dřeva, na kterém se štípe dlouhé dříví velkou (dlouhou) sekerou. Poleno, které se štípe, položí se přes jiné, ležící napříč, aby tětí sekerou bylo jistější. Toto příční poleno, jež bývá vybíráno co možná silné a rovné, nazývají nátoněm.

NAVOLITI SE (J. P.) ve smyslu »do vůle čeho užíti, nasytiti, nabažiti se čeho« je už staročeské. Gebaurův-Smetánkův Slovník (2, 516) cituje z bible Ol. (1417) »svých cěst navolí se blázen« (Přísl. 14, 14; v Kral. »cestami svými nasytí se«). V stř. Čechách a v spis. jazyce se užívá v tomto významu ob. slovesa nabažiti se. Jak je rozšířeno v nářečích českých, o tom se nám nedostává bohužel zpráv; víme jen z dokladu Kottova (I. Přísp. 200), že žije v již. Čechách (nemoh sem se navolit jíst) a že na Moravě podle Bartoše (Kott 6, 1130) znamenává »navoliti se dívce« zaslíbiti se jí. Z mluvy lidové zná asi sloveso »navoliti se« také slovník Dobrovského. Sami jsme slýchali u Tábora často věty jako »už se toho navolil, už je toho navolenej«; o bídách válečných r. 1916 řekl kdosi v Plané n. L. »už je toho do navolení«. Sloveso toto zná také Čapek-Chod (Turbina 2, 287).

PAROBEK (R. J.) je výraz běžný ve vých. Moravě, na Slovensku, rovněž v polštině, v ruštině a j.; čeština slova toho nemá (nehledíc k slovu parob v RK.). Význam »chatrný dělník« (který uvádí také Bartoš, Dial. sl. 282) není původní. Kmenem souvisí jméno parobek se slovy robě (ze stč. plur.

*) Gebauer (Hist. ml. I, 512) vykládá tvar slovenčina (polčina) smíšením šč (slovenščina) v č jako ščpieti (srov. ščípati, nč. štípati) — čpieti, čpíti. Ale výklad analogií zdá se (také z důvodů chronologických) snazší.

robenci také sing. robenec, rovněž pol. arch. robienec n. robionek, rus. rebénok), roba (dívka, žena) a p. Předpona pa- není tu významu peiorativního, zhoršujícího (jako v paklíč, padělek), který je beztoho druhotný, nýbrž významu řadicího, znamenajícího to, co je po něčem (jako v pápeří, pazdeří, pačesy a p.). Má tedy týž význam jako v slově pacholek; jako slovo pacholek (pacholík a p.), utvořené ze slovesa choliti (rus. cholít' = ošetřovati, mazliti se; chóleň = mazánek), znamená pův. toho, kdo je po dítěti, t. j. chlapce už odrostlejšího, jinocha, dial. dosud muže neženatého, tak také parobek znamenalo zprvu asi toho, kdo už přestal býti robětem n. robkem, t. j. syna dospělého, jinocha, mládence (a vůbec neženatého). V tomto významu žije slovo parobek na Slovensku, v polských nářečích (Karłowicz 4, 40), v ruštině (páreň). Význam »dělník, služebník« se vyvinul týmž způsobem jako u slova pacholek n. čeledín (pův. jeden z čeledi, t. j. z rodu) a změna ta souvisí s vývojem rodinných poměrů vůbec. Původ významu »chatrný dělník« tkví pak asi v jiném, pozdějším pojetí předpony pa-, která znamená, jak už shora podotčeno, často něco nepodařeného, nepravého, horšího.

PATŘIČNÝ (R. J.) je slovo, které se podle Jungmanna vyskytuje po prvé v Hromádkových Vídeňských listech r. 1816; tento časopis je kolébkou mnohých nepodařených slov českých, k nimž patří i toto slovo patřičný. Je utvořeno patrně od tvaru patřící nějakou ledabylou analogií, snad podle typu kající-kajícný, o kterém jsme vykládali 4, 274 a který se v hlavě tvůrcově zmátl patrně s příd. jmény na -ičný, jako hořčice-hořčičný, pšenice-pšeničný a p. Podobným způsobem vzniklo středočeské nářeční slovo nepřejičný m. nepřející n. nepřejícný. Protože slovo patřičný je utvořeno chybně (c se v tomto případě nemůže měniti v č, protože je z pův. tj) a je nové a zbytečné, vyhýbáme se mu a dáváme přednost slovu náležitý. — C á k n o u t i, cákati a patrně i cejkati (vodu) jsou slova původu onomatopoetického. — Š t r a c h a t i, p ř i š t r a c h a t i s e je z něm. streichen (jako štráf ze Streif, háklivý z heikel, cásati z zeisen); téhož původu je i slovo štráchy (dělati). Podle jiných případů bychom čekali v slově štrachati za něm. ei dlouhé á jako v slově štráchy, ale zkrácení bylo způsobeno asi působením nějakého slovesa podobného. — Slovo p o d k o n í je staré a dobré; š t o l b a je slovo nové, utvořené podle Matzenaura z něm. Stallbube (ovšem patrně dial. obměněného v Stollbua n. pod.).

POLKA. K poznámkám, jež jsme v minulém sešitě připojili k Titzovým výkladům o českém původu tance a jména »polka«, dodáváme ještě tuto zajímavou drobnost, kterou otiskly večerní Nár. l. ze dne 5. února v sportovní rubrice. Finští lyžaři, kteří jsou právě v Praze na VII. mezinárodním lyžařském (podle Nár. l. lyžeckém) kongresu, navštívili také moravský ples a radovali prý se, že v tanečním pořádku našli nezměněné jméno »svého národního tance« — p o l k y.

POTKAN (J. S.). Slovo pocházející ze severoital. nářečí (benát. pantegana, pantegan, furlan. pantiana a j.), odkud jako jméno krysy přišlo k nám

a Slovákům snad prostředím slovinským (podgana). Hláska g, u nás cizí, se změnila v k snad i povrchním napodobením družiny slovesa potkati. Maď. patkány (vysl. patkáň) vzato od Slováků nebo od Slovinců. Základ slova ital. hledají v lat. pantex »břich«, v rukopisné disertaci E. Netíkové jsme čtli výklad ponticus, vulg. ponticanus »pontský, černomořský« (černomořská myš).

PRADLEC, PRADLÁK (A. Č.). Je-li v životě potřeba nového slova, je nejlépe ohlédnouti se po podobných slovech starých. K slovesu t k á t i je staré slovo t k a d l e c (2. p. tkalce atd. m. staršího tkadlce), podle toho by se nám nejspíše zamlouvalo dělníka, který má práci v praní tkanin, prádla ap., jmenovati slovem p r a d l e c (2. p. pralce atd.); oporou by mu bylo i slovo p r a d l e n a (stč. pradlí), k němuž bylo před 35 lety pokusem utvořeno mluvnicky vlastně nesprávné slovo pradlenář (které se neujalo). Mužům, kteří předou, říkají na př. na Moravě p ř a d l á k (někde také přadák); je to mužská odvozenina staršího slova p ř a d l í = přadlena. Podle toho by se mohlo m. pradlec říkati také p r a d l á k, což by snad byl tvar pohodlnější, protože by nebylo nepravidelnosti ve sklonění (pradlec, 2. p. pralce atd.), která nevadí ve sklonění tkadlec — tkalce, kde jsme jí už zvyklí, ale vadila by u slova nového. Je ovšem rozdíl mezi slovy přadlí—pradlí, přadlec—pradlec, protože u odvozenin slovesa předu (přísti) hláska d patří ke kořeni, u odvozenin slovesa peru (práti) ku příponě; ale to je rozdíl, jehož si je vědom jen gramatik (a zdá se, že buď stará slova pradlí, pradlena, švadlí, švadlena vznikla jen napodobením slova přadlí, přadlena, anebo že naopak slovo přadlí, přadlena je napodobenina slov pradlí, švadlí, pradlena, švadlena). — Máme příjmení Kadlec (také Kadlčík, Kadlčák), které není nic jiného než pův. tkadlec; to dnes často v mluvě vzdělaných lidí tvoří ostatní pády Kadlece, Kadlecovi atd. Měli bychom říkati Kadlec, Kadlce (2 slab.); lidové tvary jsou Kalce, Kalci atd.; v písmě by se d mohlo u příjmení zachovávati, jako se zachovává v místním jméně Sedlec, do Sedlce, v Sedlci (lidová výslovnost je Selce, Selci); Kadlece, Kadleci jsou mluvnické nestvůry, jako Švec, Švece, Švecí.

PUŠKA (R. J.). Slovo »puška« známe v češtině už z 1. pol. 14. stol. (Mastičkář), a to ve významu původním, »nádoba«. Je to slovo původu latinského (středolatinské buxis je obměna řec.-lat. slova pyxis, pouzdro z pušpánu, lat. buxus, řec. pyxos) a přešlo podle Gebaura do češtiny prostřednictvím německým, ačkoliv přesmyknutí buxa-busca, dosti časté v střední latině (na př. franc. lâcher je z lascare m. laxare, tâcher z tascare m. taxare a p.), by svědčilo spíše přímému přejetí ze střední latiny (třebaže z úst latinsky mluvícího Němce). Význam původní »nádoba, krabice« již z jazyka vymizel mimo některé významy přenesené (na př. říkává se tak posměšně o ženských kloboucích: »to je puška«); v náhradu jsme přejali nově z němčiny zdrobnělé »pyksla«. Protože staré pušky (krabice) byly namnoze vrtané, přeneseno bylo jméno puška v dobách husitských na označení pův. dře-

věných děl. Stejnou změnu významu nalézáme i na něm. slově Büchse (pouzdro-dělo) a stálo by za bedlivější prozkoumání, v jakém vzájemném poměru obě tyto analogické změny jsou.

ROZPUŠTĚNÝ (J. R.), zcukernatělý a lepkavý (slad) jsou výrazy se stanoviště jazykového úplně správné; o jejich věcné správnosti (vhodnosti) by mohl rozhodovati jen odborník věci samé znalý.

TĚŠNOV (T. S.) jest místní jméno téhož původu jako Benešov, Bavorov, Navarov a p. (v. NŘ. 3, 24 a j.), totiž zpodstatnělé přídavné jméno přivlastňovací jako bratrův, -ova, -ovo. Těšňov je tedy Těšnův hrad n. dvůr. Jméno Těšen je dosvědčeno již z r. 1088 a je utvořeno příponou -no- ze jména Těch (podle Kuldy prý Kliment) podobně jako jména Těš, Těšata, složená Těchorad, Těchobud a j., obsažená v místních jménech Těšov, Těšovice, Těšetice, Těšetín, Těchoraz, Těchobuz a p. Kromě zaniklé tvrze u Kostelce n. Orl. bývala osada Těšnov u Prahy na Špitálském poli (kde je dnešní Karlín) před branou poříčskou. Připomíná se po prvé r. 1422 (Tomek, Děj. 8, 261), ale jméno to zaniklo už na sklonku 15. stol. Osada, které se pak říkalo prostě »předměstí před branou poříčskou«, trvala až do války třicetileté, v jejíchž zmatcích zmizela úplně. Jedinou památkou po ní jest dnešní pojmenování »Na Těšnově«.

UVÁZATI KONĚ O SLOUP (VI, 93). K této slovenské vazbě připomíná p. kapitán R. Jansa z Hranic, že Slováci severně od Košic a u Prešova užívají v podobném smysle předložky »kolo« (= okolo); na př. »ulap koňa kolo pysku« (vezmi ho u huby). To by bylo svědectvím, že matení předložky o (= okolo) s předložkami »u, k, za« na Slovensku postihuje i souznačnou předložku »kolo«.

ZASTÁVKA (A. K.). Podle usu spisovného je tvar zastávka správnější než zástavka (v. N. Ř. 3, 159). Odchylná kvantita místní nemůže býti důvodem pro změnu místního jména, která se podle nynější praxe úřední upravují hláskově vesměs na tvary spisovné (v. N. Ř. 6, 250).

ZAUHLOVÁRNA (Z. S.). Co to může být? Pokusme se to rozřešit. Základem je sloveso zauhlovati, kterého sice v slovnících nenalézáme, jehož význam si však dovedeme sestrojiti podle odvozenin podobných. Zauhlovati je odvozeno od podst. jména uhel (uhlí), tak jako je zakřídovati od podst. jm. křída, zasazovati od saze, zaklihovati od klih atd. Znamená-li tedy zakřídovati »pokrýti vrstvou křídy«, zasazovati »pokrýti vrstvou sazí, zamazati sazemi« atd., mohlo by sloveso zauhlovati znamenati »zamazati někoho uhlím« a podst. jméno zauhlovárna nějaký dobročinný ústav, kde se na lidech tato operace vykonává. Ale chyba lávky! Tu je vidět, jak filologická věda může vésti na scestí. Podle zprávy čtenáře našeho listu, který nás na to slovo upozorňuje, jest zauhlovárna zařízení, jež bylo postaveno k tomu, aby ve velkých topírnách mohl býti v krátké době co největší počet lokomotiv opatřen uhlím, a to mechanismem, nikoli ručně, při-

mo z vagonů nebo z hromad. Tento přístroj je vysoká železná konstrukce, po níž jako po továrních pásových jeřábech jedou různými směry vozíky, do nichž se z hromad (zásob) nebo hnědé z vozu nakládá uhlí; vozíky ty jsou zavěšeny na lanech, mohou se spouštět, vytahovat a elektrickým pohonem dopravovat na určité místo, kde se může uhlí na tenderech lokomotivu vysypat.« Z toho se tedy patrno, že zauhlovárna není zařízení na spínění lidí, nýbrž velmi účelné zařízení na plnění lokomotiv uhlím, ovšem pro Čecha je k tomu třeba výkladu, který jsme právě podali, aby tomu slovu snad nerozuměl po česku. Náš dopisovatel dodává, že se tomu zařízení říkalo až dosud »výtah na uhlí«, ale to se patrně některému tvůrčímu genovi, jakých se dnes v úřadech vodí jako hub po dešti, nezdálo dost účelně plnovýznamné, a tak nahradil výtah (t. j. vytahovadlo) na uhlí touto zauhlovárnou. Jak se nám zdá, je také na nádražích zařízení, kde se lokomotivy naplňují vodou (»berou vodu«), po sprostu se tomu říká pumpa. Nedopomůcovalo by se, aby se té pumpě říkalo účelně přesněji »zavodňovárna« n. »zavodňma«? Také by se strojku na plnění cigaretovými dutinek mohlo říkati »natabakovárna«, pumpičce na plnění pneumatik vzduchem »zavzduchovárna« atd. Podnětek byl učiněn. Vivant sequentes!

ZŘETEL (J. H.) ve významu »zrak, zření, pohled; pozornost« je slovo již hodně staré a ve spojení se slovesem obracetí má doklady z dobrých spisů 16. a poč. 17. stol. (Jungm. uvádí Veleslavína, B. Kral. a j.). Proto správně se i psáti »míti zřetel na něco« (míti pozornost na něco obracenou), »míti něco na zřeteli« (na očích), »pustiti se zřetele« (s očí) a p.; nesprávná je jen vazba »vzíti zřetel na něco« (Rücksicht nehmen), protože slovesa »bráti« čeština v takových spojeních neužívá (N. Ř. I. 55). Je-li v Jenklově Radci výstraha před slovem »zřetel«, nesmí Vás to másti, tam je leccos. — Sloveso »vědbavitiť« jsme prohlásili (VI. 188) za nové a zbytečné, protože v spis. češtině nemá starších dokladů a bylo zaváděno do ní teprve nedávno od spisovatelů moravských — a to neprávem, protože spis. čeština má dost výrazů, které se jimi zbytečným. — Pastvina i pastviště, dubina i doubrava jsou slova stejně správná, pastvisko je tvar východní, moravský a slovenský (v NR 3. 152). — Od slovesa sepnouti je příčestí trpné spiat (n. spiat) nebo spat; tvar spat není obvyklý v střední češtině ani v jazyce spisovném (právě tak jako zapat, připat, napat a p.), a proto přestáváme na tvarech sepiat, sepiat, které se liší vlastně jen písmem. Tvaru sepiat dáváme přednost před tvarem sepiat, třeba historicky správnějším, protože při dnešní výslovnosti, která je v obou případech táž, tvar sepiat více odpovídá pravopisným zásadám dnešním, psané ta nevyslovujeme totiž nikdy, mimo tato participia slovesu pnu, ja, nýbrž na, jak ukazují slova fiala (= fialal, piano, marianský, Ovidia ap.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neubert, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VII. ČÍSLO 6.

JOSEF ZUBATÝ:

STARÝ STROM SE NEDÁ OHNOUTI.

»Působením němčiny objevuje se napořád: (Dá, nedá se mysliti, říci ... Starý strom nedá se ohnouti) — nelze, nemožno mysliti, říci ... Starého stromu nemožno, nelze ohnouti, neohneš ap. — *Dá se, nedá se* s neurčitým způsobem sluší jen podmětu osobnému, jenž může »způsobiti, aby ...« Na př.: Dal se dovézti do lázní. Nedáme se zapsati do spolku. — (Vada tato se dá opraviti, nechá se ...) — vadu tuto lze, možno opraviti. (Nedá se, nenechá se) dnes zjistiti, nelze, není možno, nemůže se. (Nedá se upříti, že se držel) statečně — nelze upříti, že si vedl statečně, nebo že se nedal. (Dá se) lze to vůbec těžko provésti. (To se nedá) povídati — toho nelze nebo není možná povídati. (Dalo se očekávati), že to tak dopadne — bylo očekávati. (Proti tomu nedá se, nenechá se ničeho namítati) — proti tomu nelze ničeho namítati. Nechce se dáti (nechati) zahanbiti«. Tak čteme u Zenkla (Rádce, 2. vyd. 66 n.); co je u něho v závorkách, je podle jeho mínění nesprávné, mimo závorky klade rčení správná. Jiní oprávcové jazyka jsou aspoň o něco shovívavější. Matiční Brus (3. vyd. 106) na př. praví: »*dáti* příliš zhusta užívá se ve smyslu možnosti, kde správněji buď kladeno: lze, možno, sluší a j., na př.: To se nedá čísti, jísti, vypravovati, spr. to nelze čísti, nemožno čísti, nelze jísti, není možno, nemůže se vypravovati atd.« Mašín však bez poznámky, tedy i bez výtky a jako vzor má z Jiráska větu »kdyby se to dalo nějak zprostředkovati«. A Gebaurova-Ertlova Mluvn. česká 2, 219 uvádí zase bez výstražné poznámky podobné doklady vazby »*dáti* s inf. ve významu = učiniti, aby ..., rozká-

zati, aby..., dopustiti, aby... a *nedati* s inf. = nedopouštěti, brániti, aby...«

Rčení, která se Zenklovi a Brusu více líbí, nesprávná jistě nejsou; ale jsou nesprávná proto rčení, která se jim méně líbí nebo se jim zdají nesprávná? A proč by byla nesprávná? První příčina, proč se jim máme vůbec nebo aspoň raději vyhýbati, je, že se v němčině v takových větách říká *lassen;* ale kryje se toto slovo tak plně s naším *dáti,* abychom v něm měli viděti pouhé napodobení slova německého? Jinou ještě příčinu nalézáme u Zenkla, podle něhož *dá se, nedá se* zde sluší jen podmětu osobnému, který může způsobiti, aby se s ním něco dělo; ale pak by se musilo také dokázati, že při podmětech neosobných je sloveso *dáti* opravdu nesprávné, t. j. že ho při podmětech neosobných neužívá jazyk starý nebo poctivý jazyk lidový.

U podmětů osobných, jde-li o děje, jež *osoba sama způsobuje svou vůlí,* je *dáti se* s neurč. zp. rčení, o jehož správnosti nikdo nepochybuje: dáváme se holiti, voziti atd. Zvratné zájmeno ovšem vlastně patří k neurčitému způsobu jako jeho předmět a měli bychom vždy vlastně mluviti o slovese *dáti* se zvratným neurč. zp.: »dal jsem se ostříhati« je věta docela obdobná s větami »dal jsem tě (ho, hocha, atd.) ostříhati« anebo s větami »dal jsem si (mu, hochovi) ostříhati vlasy«, kde o příslušnosti jména nebo zájmena k neurč. způs. pochybnosti býti nemůže. Než — nesejde na tom. Ale podobně říkáme také, kde se s osobou děje něco *bez její vůle,* snad i *proti její vůli,* nebo *bez jejího vědomí,* kde je osoba při ději vlastně jen trpným účastníkem. Brusy neučí, je-li i zde *dáti* (nebo *dáti se)* s neurč. zp. rčení správné či nesprávné; nám se zdá správným. Říkáme a slýcháme, jak se někdo dal ošidit, napálit; nezpůsobil přece sám podvod, jehož se stal obětí, a přece se zde ani nedovedeme vyjádřiti jinak, než se vyjadřujeme. A řekneme-li o někom, ne že se za jakési příležitosti dal ošidit, nýbrž v obecném smyslu, že se dá ošidit, dostáváme se již k větám, v nichž je řeč o možnosti. Také zde lze říci, že pana X. je snadno, možno, lze ošidit; je proto již chyba, řekneme-li, že se dá ošidit? Stejně se ovšem díváme na věty, kde je zvratné zájmeno v jiném pádu než ve 4., které ovšem ukazují, že zájmeno patří vlastně k neurč. zp., ne k řídícímu slovesu; říkáme na př. »dal jsem si stříhati vlasy«; s významem možnosti na př. o lakomci, že si dá pro krejcar koleno vrtat, o lehkověrném, že si dá všecko namluvit, namalovat straku na vrbě, o dobrákovi, že dá na sobě dříví štípat, že dá sebou strkat, kam kdo chce atd.; Drahomíra, »tvrdší než skála, nikterakž sebau hnauti nedala« (Hájek 65b).

Ovšem, všude zde je řeč *o osobách,* jež mohou způsobiti, aby

se s nimi něco dělo. Ale i *o věcech* se vyjadřujeme stejně, a poněvadž u věcí vůle k něčemu anebo vědomého nebo nevědomého odporu není, zde se zvláště často setkáváme s větami vyjadřujícími pouhou možnost nebo nemožnost. Co poctivých českých řemeslníků již řeklo o věcech obnošených nebo jinak pokažených, že se již nedají nebo ještě dají, daly nebo nedaly spravit! Pravda, někdo se snad mistra zeptá, »lze-li« nebo »možno-li« to ještě spraviti; ale kdo je zvyklý s osobami z lidu mluviti tak, jak se u nich mluví, vyjádří se jinak. Jsou i významové rozdíly mezi rozličnými slovy. »To se dá spravit« znamená, že správka je vůbec možná (také někdy, že se to dá do správky), »to se může spravit«, že není překážek mimo věc samu, aby mohla býti vzata do díla (někdy to může býti i jemným pokynem, aby přišla do správky). Proč je chyba, o věcech se vyjadřovati způsobem zapovídaným? Je pravda, že mrtvá věc nemůže způsobiti, nemůže v plném smyslu »dáti« se spravovati; ale což je čeština na rozdíl od jiných jazyků jazykem tak mrtvým, že není schopna rčení obrazných? To bychom nesměli říkati na př., že kabát, který jsme si dali šíti, může počkati, protože kabát je mrtvá věc a čekati vůbec nemůže: nesměli bychom říkati, že polévka žádá ještě trochu soli, že nová doba žádá nových lidí atd. Sloveso *dáti* ve větách, o jakých mluvíme, jistě se ujalo nejdříve, kde byla řeč o lidech; ale když zde výraz, který původně znamenal činnou vůli, aby se něco dálo, pak nedostatek vědomého nebo nevědomého odporu, mohl na konec klesati na význam pouhé možnosti, není nic přirozenějšího, než že se stejně, jako se mluvilo původně o lidech, začalo mluviti i o mrtvých věcech. Je pravda: strom nemá vůle, aby se mohl dáti nebo nedati ohnout; ale je to věc tak nepochopitelná, vyjadřujeme-li se tak přece?

Proto již v starém jazyce nalézáme věty, jaké dnes prý jsou chybné. O osobách věty, v nichž se mluví o nedostatku odporu nebo o možnosti nějakého děje; tak na př. u Dalimila »dobrý se dá u příhodě (v nehodě) znáti«, Veleslavín má v slovníku rčení »dáti se namluviti, naprositi, svésti, spokojiti«, u Srnce (1582) jsou přísloví »nedá se prodati, nedarmo se dal v zadek mrskati«. A stejně o věcech. Veleslavín zná rčení »což se dá sehnouti, ohnouti«; rád tak psal skladatel Tkadlečka, u něhož čteme na př. věty: dřevo (= strom), ještě se za mladu ohnúti nedá, když zaschne, rádo se přelomí a sehnúti se nedá 22b; srdce . . . svařilo se v hromadu jako nákovadlen (= kovadlina) hrubostí svú (Job. 41, 15), aby se na jinú stranu ohnúti nedalo; a jakož nákovadlen jest hrúb a tvrd a sehnúti se nedá, takť jest již srdce tvé a se tak vší nerozomností speklo, že k ničemuž rozumem se ohnúti nedá

aniž snad může (zde jemný rozdíl mezi *nedati* a *nemoci*) 27b; toho všeho muž může zase nabyti, neb se zbožie (= bohatství) dá dobyti, dá se i utratiti a opět potom dá se dobyti 15a; atd.

Nevidíme příčiny, proč by se sloveso *dáti* se zvratným infinitivem ve větách, o jakých zde mluvíme, mělo pokládati za nesprávné jen samo sebou. Teprv snad jednotlivá rčení celá mohou býti podezřelá jako germanismy; ale ta by se musila posuzovati právě jednotlivě. Zenkl na př. má za chybnou větu »*dejte se nalézti, najiti* k obědu« m. správného »přijďte na oběd«. Ani nám se ona věta příliš nezamlouvá, ale jen proto, že se tak hrubě nemluví, zvláště ne o pozvání k obědu nebo k něčemu podobnému; spíše ještě bychom ji snesli o vyzvání, aby se někdo k něčemu dostavil, co nemusí býti právě požitkem (v lidu se říká »dejte se tam vynatrefit«), ale i tu by nám zněla zastarale. V starší době se tak říkalo na př. o vyzvání k soudnímu stání, na nějakou schůzi, k slyšení u nějaké vzácné osoby, někdy i o pozvání k hostině, německého rčení úplně stejného snad není, a tak — mimo neobvyklost v jazyce dnešním — opravdu nevíme, co by na podobných větách bylo zrovna chybného. Někdy se říkává o někom, že »*se dal slyšet*«, t. j. že říkal, prohlásil to a to; ale čteme-li podobné doklady z Hájka a Komenského, dobře si rozmyslíme, než řekneme, že to je germanismus jen proto, že také Němec může říci »er hat sich hören lassen«. Vždyť se staročesky říkalo i *dáti se najíti* (nějakým), t. j. »projeviti se, ukázati se«. (Jeho Svátost ráčil vám se v tom dáti povolným najíti Solf.; když se jim hotov v tom najíti dal). Proto nemáme za prokázaný germanismus ani rčení (již Jungmannovi známé) *dáti se viděti* (ukázati se štědrým, dobře pohostiti ap.), zvláště když se v stejném významu po staročesku říkalo *ukázati se*. A proč by byl germanismus na př. *to se nedá říci, to se nedá vypověděti, to se nedá ani vypravovati* ap.? Stejným právem přece bychom mohli mluviti o germanismech, řekne-li se místo *dá se* podle brusičských rad *lze, možno, může se* ap.?

Germanismy jsou, klademe-li podle němčiny místo *dáti* sloveso *nechati* (lassen), kde není k tomu oprávnění, o jakém brusy dávno vykládají při slovesech *dáti* — *nechati*. Nesmí se při tom ovšem zapomínati, že u infinitivů sloveso *dáti* rádo nabývá významu »učiniti možným, poskytnouti možnosti, aby se něco stalo«, tak na př. v stč. přísloví »nedej jiskře uhlem (ohněm) býti«, a že se tento význam zvláště u infinitivů se zvratným zájmenem snadno dostavuje; sloveso *dáti* se tak významem sbližuje se slovesem *nechati*. Němčina u slovesa *geben* takových významů nemá, užívá slovesa *lassen* bez jemných rozdílů, jaké čeština má mezi slovesy

dáti a *nechati*. Čech dobře cítí rozdíl na př. mezi větami »dal se přesvědčiti«, t. nebránil se přesvědčujícím slovům, uznal výklad druhé osoby, a »nechal se přesvědčiti«, t. byl již předem ochoten, dát se přesvědčiti; Němec by tento druhý významový odstín musil vystihnouti nějakým přídavkem, na př. er liess sich gerne (willig) überzeugen. Otec, který se v kartách jinak nedá obehráti, nechá se obehráti, hraje-li s dětmi na Štědrý večer o ořechy. A asi jen vlivem německým se děje, užívá-li v takovýchto větách bez vedlejšího významu vnitřního souhlasu osoby, o níž je řeč, slovesa *nechati*. Dobře po česku říkáme na př. o někom, že si dá říci, t. j. obyčejně, že uzná dobrou radu; vykládá-li v Nerudově »Týdnu v tichém domě« v rouhavých zápiscích praktikantových úředník »nechal jsem si říct, že jednou byli hlemýždi jenom ve vodě«, a má-li to znamenati »slyšel jsem«, je to germanismus (ich habe mir sagen lassen), kterým se tam vystihuje způsob, jak mluvívali pražští úředníci v době, kdy byli prosáklí německým myšlením. Praktické pravidlo, podle kterého bychom nejlépe ve volbě mezi *dáti* a *nechati* vystihovali jejich pravý význam, bylo by, abychom užívali slovesa *nechati* jen tam, kde by sloveso *dáti* nepostačovalo na vystižení významu něčího vnitřního souhlasu, jejž máme na mysli. To je ovšem pravidlo, které se týká jen takových vět se slovesy *dáti, nechati,* kde jde o děj, který se nějak týká podmětu samého; kde zvratného zájmena není, může míti sloveso *nechati* nejen význam souhlasu nebo svolení (nechal jsem dítě běhati, se proběhnouti), nýbrž i pouhého nedbání (služka nechala dítě upadnouti).

Řekli jsme, že zájmeno *se* ve větách, o nichž zde vykládáme, patří vlastně k infinitivu; slova »dal jsem se domů dovésti« znamenají vlastně »dal jsem, způsobil jsem, abych byl dovezen, abych se dovezl«. Náš mluvnický cit již ovšem cítí spíše tvary slovesa *dáti* se zájmenem za mluvnický celek; proto slovníky i brusy zde vykládají o užívání zvratného slovesa *dáti se* a proto je možno *dáti se* i u infinitivu slovesa nepřechodného, které vlastně nemá přímého tvaru zvratného, ba i ve větě, v níž by se slovesu *dáti se* leda ze souvislosti musil doplniti (tak na př. v 6. hl. Babičky, u Laichtra na str. 91, čteme v líčení shonu drůbeže, když se jí sype zrní, jak »jeden skákal přes druhého, podlízal a prolízal, kde se dalo«). Na tom se asi zakládá, že užíváme tohoto zvratného tvaru se stejným významem i bez infinitivu; říkáme *já se nedám, nedej se, nedejme se,* kde by vlastně měl býti ještě nějaký infinitiv, jako »přemoci, překonati, zdolati« ap. V tomto významu *dáti se* v starší době se nevyskytá, aspoň neznáme dokladů (i Jungmann jej zná jen z živé mluvy); že by se byl vyvinul z významu »vzdáti se«,

který je v starší češtině dosti častý, nepodobá se. Tím ovšem nechceme říci, že bychom *dáti se* v tomto významě měli za nesprávné; jsme si příliš dobře vědomi, že živý jazyk má právo tvořiti si slova a významy, jichž dříve nemíval.

Slýcháme, že by naší zubožené spisovné češtině měla vzejíti hvězda spásy ze slovenštiny. Takové *dáti (se)*, jaké naše brusy zapovídají, nalézáme hojně i v slovenštině. Lepší znalci *živé lidové* slovenštiny, než jsme my, musili by nás poučiti, žije-li tento způsob vyjadřování v ústech slovenského lidu; je-li tomu tak, viděli bychom v tom nový doklad, že naše brusy jsou zde na omylu (pak bychom ovšem také očekávali, že se podobně mluví *v lidu* i na Moravě). Má-li na př. 3. vyd. Czamblovy Rukověti 270 pod *dať sa* doklady skoro jen takové, jaké doporučuje Bartošova Rukověť (175 r. 1901), na niž ukazuje také 3. vyd. matičního Brusu 107 (dáti se na něco, do něčeho ap.), nebylo by nám to ještě důkazem, že by věty, o jakých jsme shora mluvili, byly neslovenské; v ukazateli této knihy jsou zřetelné stopy českých brusů. Rád užívá *dať sa* způsobem u nás zapovídaným Kukučín, u něhož najdeme leckteré slovo přejaté z češtiny, jehož jazyk však mimo takové povrchní bohemismy, ve vazbách a rčeních atd., je po našem soudu skutečnou slovenštinou. V jeho Črtách z ciest 1 (1922), 127 na př. volek vypravuje o »sľučce« (oku lassa), jež se mu otočila okolo rohů: »Sedí tam ako veniec a nedá sa shodiť. A keď sa nedá, ja si ju odnesiem«. Anebo píše v Slov. Pohľ. 39, 6 o štětinách, »čo ostaly v nej (ve vepřové hlavě) a nedaly sa vytrhať ani škrabadlu mäsiara (= řezníka), ani obškvrknúť (= opáliti) do koreňa plameňu«. I takovým způsobem, jehož doklad jsme uvedli z Babičky, nalézáme *dať sa* i v slovenštině; na př.: (sousedé sedící na předku vozu) »nevychodili zo slova (= nepřestávali mluviti o svém), aby sa byli obzerali (co se děje na zadku), ba pre (= pro) voznú plachtu ani sa veľmi nedalo«. Máme takové věty v slovenštině opravdu pokládati za bohemismy?

Také v polštině se podobně užívá slovesa *dać* ve významě »nechati, nebrániti«; na př. dał bym (= dal bych) sobie oko wyłupić, nie da się więcej uprosić, dał się unieść (= unésti) gniewowi, dał się oszukać (= oklamati); i o neživých věcech se tak říká, na př. da się to widzieć (= uvidí se), dało się uczuć (= ucítilo se, bylo ucítiti) silnie trzęsienie ziemi. Neslyšeli jsme, že by polským spisovatelům kdo zapovídal tak psáti. Ba říká se i o jídlech a nápojích »da się jeść, da się pić (= ujde to, je to dobré); snad i nejpřísnější brusič uzná, že není anebo aspoň nemusí být jedno, řekne-li Čech o jídle, že se dá jíst, či že to lze (možno) jísti ap.

Polština někdy klade sloveso *dać*, i kde jde o děje nezvratné, kde my již spíše užijeme slovesa *nechati*; na př. daj mi powiedzieć. Č. »dej mi říci« nám znamená spíše »vzkaž mi« než »nech mne říci«, ale i my aspoň v záporných větách ještě říkáme na př. »nedal mu domluvit, nedal mu spát, nedal mu oddechnout« ap.; ostatně u Gebaura-Ertla 2, 219 čteme i doklady s kladným *dáti* v stejném významě, z Němcové »půjdu tam, snad mi dají aspoň ohřáti se«, z přísloví »Bože, dej v dobrý čas mluviti a ve zlý mlčeti, dobrá to nemoc, která dá pojísti«. Tyto polské obdoby jsou nám ovšem dokladem, že se křivdí našim větám, o jakých jsme mluvili, prohlašují-li se za nečeské.

DROBNOSTI.

MĚŠTKA — MĚŠŤKA.

V životopisném románě P. J. Čečetky »Petr Brandl« (v Mat. lidu, běh 50, č. 1—5) je od slova *měštka* (tak psáno na př. 454, 536—538) 2. p. mn. č. *městek* 81, *měštek* 535. Čtenář, který nám o tom píše, by rád věděl, který z těchto tvarů je správný; jemu samému se zdá, že žádný, správný tvar že by byl *měštěk*. Tvar městek (škrobené pentlíky městek) je asi jen tisková chyba; ale otázka, je-li správné *měštek* (šustilo hedvábí nastrojených měštek) či *měštěk*, opravdu zasluhuje úvahy. Tím spíše, že s touto otázkou těsně souvisí otázka, jak by se mělo psáti v ostatních pádech, zdali (s Pravidly) *měštka* či *měšťka*.

V pravopisných otázkách rozhodují — a bohužel dosti často bývají ve sporu — úvahy původoslovné (etymologické) a zvukoslovné (fonetické; srv. 3, 97 n.); slova se mají psáti co možná tak, aby z písma samého byla patrná jejich souvislost s jinými slovy příbuznými, a tak, aby z písma každý viděl, jak je vysloviti. Příbuzenstvo slova *měštka* — *měšťka* je docela jasné: souvisí s rodinou slov *měšťěnín, měšťané, měšťanka*, nepochybných odvozenin slova *město*. Tvar *měštka* — *měšťka* vypadá jako původně důvěrný, domácký tvar slova *měšťanka*, jako *měšťák* je podobný podružný tvar slova *měšťěnín*, mn. č. *měšťané;* je docela možno, že tyto kratší tvary vznikly napodobením domáckých tvarů jako *Pražák, Pražka* vedle původních a plnějších tvarů stč. *Praženín*, mn. č. *Pražané (Pražené), Pražanka*. Jako tvary důvěrné bývaly to snad (aspoň v době, kdy vznikaly) i tvary méně důstojné; snad znívaly měšťanům ae měšťankám i neuctivě, zvláště z úst neměš-

ťanských. V době, kdy si pražský měšťan, plnoprávný příslušník města Prahy, ještě zakládal na svém měšťanství, každý měšťan by se byl divně podíval na někoho, kdo by ho byl nazval měšťákem. A paní hostinská se v 8. hl. Nerudova »Týdnu v tichém domě« hrdě ptá paní Bavorové: »Nu já jsem snad přec měšťanka?«, ne »měšťka«. Našim spisovatelům zní ovšem *měšťka — měšťka* ušlechtileji, protože se tak snad nikde neříká. Podle toho by žádala zásada původoslovná, aby se psalo *měšťka*. Také proto, že 2. p. mn. č. v krajích, kde tento tvar vůbec žije, zní asi *měšťek*, sotva kde *měštek*. V Praze a pokud víme v středních Čechách vůbec žije jen tvar *měšťanka (měšťák* dávno již není měštěnín, měšťan v právním smyslu, nýbrž prostě obyvatel města, obyčejně s přihanou, anebo ve smyslu sociálním příslušník stavů nedělnických, bourgeois, »buržoust«); rádi bychom přijali zprávy, kde měšťankám říkají »měštky« nebo »měšťky« a jak tam zní 2. p. mn. č.*)

Jak se vyslovuje toto slovo, kde žije, ovšem nevíme, protože jsme je nikdy neslyšeli v živé mluvě; ale nedovedeme si představiti, že by jeho zakončení mohlo zníti jinak, než zní v jiných slovech podobného tvaru. Slova na *-štka* nebo *-šťka* mohou býti dvojího původu: buď je jejich *št* s tvrdým *t* v češtině od počátku, anebo v nich je původní *šč*, které se již od 14. st. mění v *šť* (v některých nářečích československého východu žije staré *šč* posud). Jména prvního způsobu mají tvrdé *t* ve všech nářečích a ve všech tvarech, i v 2. p. mn. č.; řekli bychom na př. »v naší společnosti je pět Arnoštek«; kdyby v osadě byly dvě Jeništové nadané ostrým jazýčkem, mohli bychom slyšeti, že se těch Jeništek každý bojí; kdyby se říkalo angreštovým sadům, jaké jsme viděli u Mělníka, angreštka, 2. p. mn. č. by zněl angreštek. Nikoho nenapadne, aby řekl Arnoštka, v 2. p. mn. č. Arnoštěk, protože v celé rodině tohoto slova není a nikdy nebývalo tvaru, který by *t* opravňoval (takovým tvarem by nebyl na př. 1. p. mn. č. Arnošti, protože zde je změkčení našemu mluvnickému vědomí znakem tohoto pádu, ne částí kmenovou).

Jinak je u jmen, jež se původně končila na *-ščka* (a k nim patří *měšťka — měšťka*, stč. *měščka*, vedle tvarů *měščěnín* atd., později *měšťěnín*). Skupina *šť* (z pův. *šč*) v češtině jeví snahu

*) V mém rodišti (v Dobříši) býval a je snad dosud zřetelný významový rozdíl mezi slovy »měšťanka« a »měšťka«: »měšťanka« byl společenský titul, který slušel ženě dobříšského měšťana; »měšťka« byla vůbec žena z města (proto se vytýkalo bohatším selkám, že se strojí jako měšťky) — tedy týž rozdíl, který býval mezi slovy »měšťan« a »měšťák«, pokud se z měšťáka nestal buržoa. (E.)

měniti se v *št*, následuje-li za ní souhláska; říkáme *štváti*, ne *šťváti* (stč. *ščváti*), *uštknouti* ze stč. *ušťnúti* nebo *uštnúti* (*uščnúti* z pův. *ušč'pnúti*, t. uštípnouti), *štkáti* (stč. *ščkáti*, srv. *štikati*, *ščikať*); proto vyslovujeme dnes i pův. jména na *-ščka* obyčejně se zakončením *-štka* m. *-šťka*, zachováme-li v nich vůbec ještě *t*, nevyslovujeme-li jen *-ška*. Nepřesný pravopis staročeský bohužel nedovoluje nám sledovati, jak se zde starší *šťk* ap. měnilo v *štk*, ale má-li na př. Slovn. stč. doklad z rukopisu kteréhosi spisu Husova, kde je *miesstky* psáno s bodem nad *t*, svědčí to, že se říkalo *měšťky* (snad vůbec, snad vedle *měštky*). My říkáme obyčejně jen *drška*, *držky* (stč. *držčka*), *tříška* (stč. *třieščka*), *deška* (stč. deščka), již ani ne *drštka*, *tříštka*, *deštka*.*) Ale v 2. p. mn. č. se objevují tvary se starým *ť* (najedli jsme se drštěk, je tam plno tříštěk, dej to do deštěk, dali mu zlomenou ruku do deštěk), a objevují-li se vlivem jiných pádů i tvary *držek*, *třišek*, *dešek*, slýcháme někdy v lidové mluvě naopak napodobením tvarových poměrů jako *deška*: *deštěk* i tvary 2. p. mn. č. *hruštěk*, *tlaštěk*, v nichž *t*, *ť* nemá nijakého etymologického oprávnění. Také slova *tloušťka* a *houšťka* (tlouštka, houštka, tlouška, houška), pozdější odvozeniny jmen ž. r. *tlúšče*, *tlouště* a *húšče*, *houště* (nejstarší doklad tvaru *tloušťka* známe jako pojmenování hrubého plátna turnovského [režná tlouštka] z r. 1583, v. Winter, Řemeslnictvo a živnosti XVI. v. v Č., 1909, 616), mají 2. p. mn. č. jen na *-štěk* (do těch houštěk [= houštin] nepolezeme, podle těch tloušťek se zdá . . .). Staré slovo *tleščka* »lusk« (u Jungmanna *tlešťka* z Veleslavína, *tleštička* v Černého Herbáři z r. 1517, 93b) jsme slyšeli v mn. tvaru *tlešky* (o mladých, ještě ploských hrachových luscích u Divišova), nevíme však, jak tvoří dnes 2. p. mn. č., zdali *tlešek* či ještě *tleštěk*. Také slovo *klišťky*, nebo podle obyčejné výslovnosti *klištky* má 2. p. mn. č. *klištěk* (vezmi to do klištěk), protože i zde *št je* chráněno základním tvarem *kleště*. Pravidla také žádají, aby se psalo *klišťky*, *klištěk*. A obdobu můžeme hledati i v slovech jako *vyjížďka*, *projížďka* (ob. výslovnost je *-jíždka* nebo vlastně *jištka*), jejichž 2. p. mn. č. nemůže zníti jinak než *-jížděk*.

Shrneme-li to vše dohromady, vidíme, že se stč. jména na *-ščka* asi měnila počínajíc někdy v 14. st., snad v rozličných krajích českých v nestejné době, v tvary na *-šťka* a že se jejich *šť* drží,

*) V středních Čechách se m. spisovného tříska (stč. třieska), deska (stč. dska) říká t ř í š k a, d e š k a; tyto tvary jsou pův. tvary zdrobnělé, které úplně vypudily tvary základní a pozbyly tak významu zdrobnělého asi tak, jako slova m a t k a nebo pol. c ó r k a, která úplně nebo skoro úplně nahradila nezdrobnělé tvary m á t i, c o r a (dcera).

kde se tvar 2. p. mn. č. v době patrně dosti pozdní nezměnil podle pozdních ostatních pádů, v nichž původní *ščk* dostalo konečně znění *šk*, vlastně podnes v 2. p. mn. č. Tedy na př. stč. *drščka, dršček* se změnilo v *dršťka, drštěk*, později v *drštka, drštěk*, na konec v *drška, drštěk* — *drška, dršek;* tvary s pouhým *š* místo staršího *šť, št* jsou podnes nespisovné. Tvary *dršek, třišek, dešek (tlešek?)* vznikají jen, kde starší tvary na *-štěk* nejsou chráněny příbuznými tvary se skupinami *šť, št, st;* místo *tloušťka, houšťka, tlouštka, houštka* snad lze slýchati i *tlouška* (Kott 4, 104), *houška* (lázeňské místo v lese *Houška* u St. Boleslavě?), ale sotva kde se říká v 2. p. mn. č. *tloušek, houšek*, protože této změně brání duševní děje jazykotvorné, plynoucí ze zřejmé souvislosti těchto slov se slovy *tloušť, tlustý* atd., *houšť, houští, houština, hustý* atd. Stejně je tomu u slova *měšťka* — *měštka*, kde jsme si vědomi jeho příbuznosti se slovy *měšťan, měšťák, město*. Jako neříkáme *houštek*, ba ani ne *drštek, deštek, třištek*, tak se smíme domnívati, že se asi nikde neříká a sotva kdy říkalo *měštek*, jak píše Čečetka, o tvaru *měšek* ani nemluvě.

A jak tedy máme psáti? V 2. p. mn. č. by bylo proti zásadě původoslovné i zvukoslovné, kdybychom psali *drštek* atd., a tedy ani *měštek* nemáme za tvar správný. V 1. p. píše Jungmann *dršťka, tloušťka, houšťka, tlešťka*, a také *měšťka*. Při povaze našeho pravopisu, který přece hojnou měrou dbá zásady původoslovné, zdá se nám nejlepším zůstati při způsobu Jungmannově. Tak píší i Pravidla slova *dršťka, tloušťka;* píší-li vedle toho *měštka*, je to nedůslednost, která svádí k tomu, abychom psali v 2. p. mn. č. *měštek*, jak se sotva kdy říkalo. A pečlivá výslovnost by mohla i měla dbáti, aby se v ní psané hlásky také zachovávaly.

Hláskové a tvarové změny, o jakých jsme zde mluvili, viděli jsme již 5, 12 ve výkladu, jak z pův. *hrdopysk, hrdopýšček* (hrdopýštěk, 2. p. hrdopýšťka, hrdopýštka, hrdopýška) vznikl náš *hrdopýšek;* tam pomáhala i lidová etymologie, která zapomněla pravý původ tohoto slova a spojovala je se slovy *pýcha, pyšný, pyšník*. Změny hláskové jsou výsledkem přirozeného úkazu, že se pohyby mluvidel zjednodušují, kde jich není plná potřeba pro zřetelnost slova a pro zachování dostatečné hláskové podoby se slovy příbuznými; změny takové se dostavují nejdříve v řeči rychlé a méně pečlivé a tvar tak vzniklý se časem ustaluje v řeči vůbec. Staré slovo *dešťka* se změnilo v *deštka* tím, že se jazyk po vyslovení hlásky *š* nepřitiskl střední plochou k tvrdému patru, nýbrž špičkou k místu za zuby, u kterého již byl, když se tvořila hláska *š;* tak si jazyk ušetřil přitištění k tvrdému patru, jež by byl musil hned zase uvolniti pro hlásku *k*. Neutvoříme-li pak po hlásce *š*

za zuby nad špičkou jazyka pro následující *t* závěr, který bychom zase hned musili uvolniti pro *k*, vznikne tvar *drška* místo *drštka*; při slově *drštěk* všech těch pohybových úspor není třeba, protože *k* nenásleduje hned za *t*, *t*. Takové změny článkování a měnění nebo zanikání hlásek jimi způsobené jsou stálým zjevem složitého dění, které jmenujeme mluvou; a k takovýmto změnám způsobeným potřebou samých mluvidel se druží pak změny způsobené duševní stránkou mluvy. Tak na př. tvar *drška* je v duši mluvící osoby sdružen s tvarem *drštěk;* ale stejně jsou v ní sdruženy i tvary *hruška — hrušek, taška — tašek* ap., obojí asociační řady se zkříží a vznikne změněná dvojice tvarů *drška — dršek*.

A snad ani nebude na škodu, prozradíme-li čtenáři, že hláska, která změnou *štk* v *štk* vzniká, v češtině ani není pravé zubné *t*. Kdybychom bedlivě pozorovali, jak vyslovujeme na př. slova *kasta, tento, zátka, hrstka*, a jak slova *bašta, štáb, Arnoštka, drštka*, atd., poznali bychom, že v slovech prvních při vyslovování hlásky *t* opíráme špičku jazyka o zuby, kdežto v slovech druhých při vyslovování hlásky, kterou zde naznačujeme odchylným znakem t, špička jazyka je u vyvýšeniny, ne-li na vyvýšenině za hořejšími zuby, které říkají zubní lůžko. Také zde je zjednodušení jazykového původu; jazyk, místo aby od místa, kde štěrbinou mezi špičkou jazyka a hořejší stěnou dutiny ústní vzniká sykavka *š*, postoupil špičkou až na zuby a tam utvořil pro *t* závěr, spokojí se závěrem na místě, na němž již jeho špička je při *š*, a vznikne hláska t, která není ani *t* ani obyčejné naše *t*, nýbrž hláska blížící se hláskám, jaké vedle našich zubných nebo místo nich nalézáme v některých jazycích a jež vznikají závěrem mezi špičkou jazyka obrácenou do zadu a patrem. Podobné rozdíly bychom našli i u *d, n (kazda, krosna, temný — každá, mošna, černý* a j.); tyto odchylné hlásky bývají jmenovány na rozdíl od zubných *cerebrálními* (mozečnými, nesprávným překladem slova indických gramatiků, které znamená vlastně »lebečný«) nebo *kakuminálními* (vrcholovými), po anglicku zvrácenými (inverted).

SES, SIS.

V NŘ. 2, 29 a 214 (a j.) jsme vyložili, že před tvary *bys se (bys si), tys se (tys si), třebas se (třebas si)* a p. dáváme přednost tvarům *by ses (by sis), ty ses (ty sis), třeba ses (třeba sis)* a p. anebo plnějším tvarům *ty jsi se (ty jsi si), třeba jsi se (třeba jsi si)* a p., vyjímajíc tvary *by jsi se (by jsi si)*, které jsou ovšem mluvnicky nesprávné. Na obou místech jsme také uvedli, že tvary

by ses (by sis), ty ses (ty sis) doporoučel Gebauer a citovali jsme při »by *ses*« i příslušné místo jeho Historické mluvnice (III, 2, 430, v 2. vyd. 428).

K tomuto našemu výkladu poslal nám p. prof. Vojtěch Kebrle úvahu, v níž hájí mínění opačné. Otiskujeme ji, třeba s ní nesouhlasíme, abychom lépe objasnili stanovisko své i Gebaurovo a ukázali nesprávnost domněnky i metody p. Kebrlovy. P. prof. Kebrle píše:

»Ty *ses* učil, Ty *sis* pamatoval« či »Tys *se* učil, Tys *si* pamatoval«?

První způsob přikazují Pravidla čes. pravopisu a Gebaurovy školní mluvnice ve vydání Ertlově; u Gebaura samého není o *ses* a *sis* ani zmínky, naopak v Historické mluvnici (Tvarosloví II, 414) mezi doklady toho, že z tvaru slovesného *jsi* odsutím samohlásky vzniká *js'*, *s'*, čteme dva způsobu druhého: žes se vymluvil (z Gest. Kl. 77), ty připověděls se k Hospodinu (z bible Bratrské, Deut. 26, 17). Gebauer tedy patrně neznal nebo za zmínky hodná neuznával spojení *ses* a *sis*, jako jich neznal ani výborný pozorovatel našeho jazyka Blahoslav, neboť v své Gramatice (na str. 105, 106) doporučuje místo »Radovalo si se« říkati »Radovalos se« a nic jiného.

Spojení *ses* a *sis* nezná ani pravá čeština nynější. Odjakživa jsme slýchali v Praze a od Prahy na západ buď plné: To jsi se zmýlil, nebo zkrácené: Tos se zmýlil; To jsi si dal = Tos si dal, a pod. A jest to zcela v pořádku, že tvar slovesa zkrácený zůstává na témž místě, kde byl nezkrácený. Však není také, proč by se zde při krácení pořádek slov měnil; vždyť slabé tvary zájmenné *se* a *si* nemají přízvuku takového, aby jiné slůvko strhovaly za sebe.

Či má slovesný tvar *s* měniti své místo a přeskočiti za zájmenné *se, si* snad proto, aby se nesetkaly dvě sykavé hlásky, když pravíme: Tysse učil, Tyssi pamatoval, Učilsse? Pěšky jako za vozem! Ve spojení Ty ses učil, Ty sis pamatoval, Učil ses? ony dvě sykavky neznějí o nic líběji, nežli když jsou hned vedle sebe, ba naopak ve spojení *ses* a *sis* obojí *s*, každé o sobě, vyniká a tím více syčí. (Už Blahoslav na m. uv. tvrdí: Kdyby(s) měl říci: Radovalo si se, jakás by collisio neslušná byla, t. sipění nezpůsobné). Naproti tomu při způsobu prvém, když řeknu: Tys se učil atd., obě ta *s* splývají skoro v jedno. A snad toto jediné mohl by někdo uváděti na obranu spojení *ses* a *sis* a tím možná vysvětlovati i jejich původ, totiž že věty jako Učil ses, Pamatoval sis jsou smyslu zřetelnějšího než Učils se, Pamatovals si, které znějí skoro jako Učil se, Pamatoval si, takže když chceme mluviti jasně,

aby nebylo pochybnosti, že míníme osobu 2., a ne 3., musíme první *s* v Učils se vyraziti trochu násilně.

Ale buď toho původ jakýkoli, jisto je, že se spojení *ses* a *sis* vyskytuje. I jest druhá otázka, v kterých krajinách se tak mluví? Snad ve východních Čechách? Aspoň u Erbena, rodáka odtamtud, jehož čeština jest jinak vzorná, čteme na počátku doslovu k Svatebním košilím: Dobře *ses*, panno, radila. A K. Havlíček z Borové u Přibyslavě v epigramu, v němž kterémusi hudci přeje »čtyři ruky«, dí: To ti přeju k svátku, na mou duši!, by *sis* mohl, když hráš, zacpat uši.« Snad se najdou doklady též u jiných spisovatelů, pocházejících z oněch končin. Divné však zůstává, že Gebauer, jenž byl nedaleký Erbenův krajan, spojení *ses* neuvádí.

Účelem těchto řádků bylo, upozorniti na tyto okolnosti sine ira et studio, a hlavně působit k tomu, aby onen příkaz v Pravidlech a mluvnicích, že se má říkati *ses* a *sis*, byl změněn, neboť v poslední době se mnozi do tohoto způsobu mluvení a hlavně psaní patrně nutí, zpívajíce jinak, než jim zobák narostl. Kde je věc na vahách, nebudiž nucení. In dubiis libertas! A tak i zde budiž dáno na vůli říkati Tys se učil, Tys si pamatoval, nebo: Ty ses učil, Ty sis pamatoval, jak se tomu právě kdo naučil v rodině nebo si zapamatoval ze svého rodného kraje.

Vojtěch Kebrle.

K tomu poznamenáváme:

Jediná věc, v níž má p. prof. Kebrle pravdu, jest, že tvarů »ty *ses*, ty *sis*, by *ses*, by *sis*« nebylo v stč. Nebylo jich z části už proto, že tvaru *si* (= sobě) stará čeština, jak známo, vůbec neměla. Nebylo ovšem v stč. ani tvarů »*bys* si, *bys* se,« které p. prof. Kebrle doporučuje, protože ani tvar *bys* není starý. Kdybychom tedy psali staročesky, nepsali bychom ani *by sis* ani *bys se*, ani *tys si* ani *ty sis*, tedy ani po gebaurovsku ani po kebrlovsku. Ale my ovšem nepíšeme češtinou 14. a 15. stol., nýbrž češtinou stol. 19. a 20. Důvod, pro který Blahoslav dává přednost tvaru »radovalos *se*« před tvarem »radovalo *si se*«, jest, jako u Blahoslava často, estetický a čistě individuální (osobně i vzhledem k danému případu). Blahoslav namítá proti tvaru »radovalo *si se*«, že tu vzniká jakási »collisio (střetnutí, srážka) neslušná, t. j. sípění nezpůsobné«. Blahoslavovo mínění jest čistě individuální (osobně), neboť se týmž právem může zdát jinému posluchači »nezpůsobným sípěním« případ právě opačný »radovalos *se*«; potvrzuje to skutečné pozorování jazyka, který styku dvou sykavek nemiluje a rozličně si od něho pomáhá (za stč. *sstúpiti* je nč. *sestoupiti*, m. *přes sebe* je dial. *přejsebe* a p.). Blahoslavovo mínění je indivi-

duální i věcně; autor Gramatiky by jistě protestoval, kdyby někdo dělal z jeho speciální poznámky pravidlo a kdyby podle tvaru »radovalos *se*« nařizoval psáti »už*s se* vyspal?«, »když*s si* zavřel«, »proč*s se* vrátil?« a p. Proto z citované poznámky Blahoslavovy nemůžeme dělati pravidlo vůbec a pro usus nč. (vlastně proti němu) už dokonce ne; sic bychom nesměli psáti ani »mluvil*s*, jako*s* učinil«, neboť i tyto výrazy odsuzuje Blahoslav na témže místě jako »verštatní«. Proto se v tomto případě dovolává p. prof. Kebrle staré češtiny i Blahoslava neprávem; jako nemá nikdo práva zakazovati nové češtině pořádek »zdá *se mi*« a vnucovati jí stč. »zdá *mi se*«, tak nemá nikdo práva vnucovati jí ani stč. »ty*s se* učil«, jestliže živá řeč a spisovatelé mýlkami teoretiků nepopletení vyjadřují totéž slovy »ty *ses* učil n. ty *(j)si se učil*«.

Ve všech ostatních věcech se p. prof. Kebrle mýlí.

Proti tvaru »ty *ses* učil« má především námitky, známé již ze starších spisů mluvnických (na př. z Brusu mat.), že tvar »ty *ses* učil« nemůže býti správný, protože prý zájmenné tvary »*se, si*,« jsouce nepřízvučné, nemohou strhovati za sebe příklonné *-s'* (ze *jsi*), a protože prý tvar zkrácený *-s'* má zůstávati na témže místě co tvar nezkrácený. To je ovšem stanovisko v mluvnici dávno překonané; dnešní gramatik neposuzuje správnost a oprávněnost jazykových zjevů podle teorií, které si sám utvořil, nýbrž přisuzuje správnost a právo tomu tvaru, který se v jazyce přirozeným způsobem vyvinul a v něm se ustálil. Může-li zájmeno *se* strhovati za sebe příklonné *s'*, či nemůže, může-li toto *-s'* zaujmouti jiné místo než plné *jsi*, či nemůže, to všecko je povídání do větru a plané rozumování; faktum je, že může. Důkazem toho jsou právě výrazy »aby *ses* učil, ty *sis* dal« a p., kterých přece nevpašoval do jazyka žádný Němec ani špatný gramatik, nýbrž které si živý jazyk vytvořil sám podle svých suverénních zákonů. Sebe krásnější a logicky dokonalejší teorie je bezcenná, není-li ve shodě se skutečným přirozeným vývojem jazyka.

Ale obě teoretické námitky proti tvarům *ses, sis* jsou nejen prakticky, ale i teoreticky bezcenné. Je tvrzení, že *se (si)*, jsouc nepřízvučné, nemůže strhnouti za sebe enklitické *-s'*, založeno na skutečném pozorování jazyka? Nejsou ve výrazech *ať, byť, jeť* (m. *a-ti, by-ti, je-ti*), *až, už* (z *a-že, u-že*), *leč* (z *le-č'*) anebo v mladém *bys* připojeny stejně apokopované výrazy k výrazům stejně nepřízvučným? Je se stanoviska přízvučně rytmického nějaký rozdíl mezi výrazy »*ty sis, ty ses*«, a výrazy »*byl-lis, kdežes*« a p., v nichž je *-s'* rovněž připojeno k slabikám stejně nepřízvuč-

ným? To je tedy námitka a zásada prostě vymyšlená, a tedy lichá.

To platí i o druhé námitce, že odsuté *-s'* má zůstati na témže místě, kde bývá v pořádku slovním plné *jsi*. Tak je tomu sice dnes, ale nemusilo tomu býti v době, kdy se v živém jazyce sráželo *ses, sis* v tak pevný celek jako *ať, byť* a p. V nářečí polnickém (Hošek II, 90) říkají »ty *si* (tys) mně vysvobodil« a p., ale v kondicionále: »japak, dyby zapálils, aby nezapoměls« a p., t. j. enklitické *-s* mění své obvyklé místo a sráží se pevně s příčestím minulým. Pod. v Kral. vedle obyčejného »komu *si* napomohl (Job. 26, 2), toho-lis retoval (t.)« a p. čte se také »ty připověděls se (= ty jsi se p.)«. V řeči lidové vedle: »já budu mít jinší, ke mně upřímnější, nežli *ty* bylas (Erb. č. 365, z Berounska), nenosívauas by věnečka (Sušil 505) atd.« nacházíme také: ty jsi na to nedal, jiných soběs hledal (Erb. č. 366, z Berounska), kde *soběs* je jen starší forma dnešního *sis*. Z toho je vidět, že odsuté *-s'* nemusí býti na témže místě co plné *jsi* a že se mohlo (má-li vůbec smysl mluviti o možnosti, když máme před sebou faktum) připojovati také v jisté době k častým rytmickým jednotkám *by-se, ty-se, že-se* a p. Ostatně, je-li podle p. prof. Kebrle nesprávné »ty *ses* učil«, protože se říká plnými tvary »ty *jsi se* učil« (a ne »ty *se jsi)*, je stejně nesprávné »já*ť jsem* se lekl«, protože se neříká »já *ti jsem* se lekl«, nýbrž »já *jsem* se *ti* lekl« (a tedy by mělo býti »já *jsem* se*ť* lekl«) anebo »bál*tě* se mne« (z pův. bál *t' je)*, když by obyčejný pořádek byl »bál *ti* se *je(st)*« a nikoli »bál *ti je(st)* se«.

Zkrátka, takovýmito výmysly a domněnkami mistrovati jazyk je práce marná a vědecky nesprávná. Existenční právo každému výrazu dává usus, a nikoli shoda s vymudrovanými teorematy; úkolem teorie je toliko usus zkoumati a vykládati.

S hlediska usu se kloní p. prof. Kebrle k mínění, že výrazy »aby *ses* učil, ty *sis* dal« a p. jsou v usu spisovném východočeský provincialismus. Toto mínění založil velmi odvážně na dvou všeho všudy dokladech: jednom z Erbena, druhém z Havlíčka; divné je mu jen, že Gebauer, blízký Erbenův krajan, spojení *ses* neuvádí. V Praze a na západ od Prahy se prý říká odjakživa toliko »ty *jsi se*« nebo »tys *se*«, ale nikdy »ty *ses*«.

To jsou ovšem tvrzení načisto nesprávná a závěry tuze ukvapené. Jsem také rodák ze západní polovice Čech, ale nikdy jsem neslyšel, aby se u nás říkalo »tos *si* dal!, jaks *se* vyspal?, cos *si* nadrobil, kams *se* to svalil?, pročs *se* to nenaučil?, když*s si* to koupil« atd. Slýchal jsem vždycky jen: »to *sis* dal« (anebo volnějším tempem: »to *si si* dal«), »jak *ses* vyspal« (»jak *si se* vy-

spal«), »co *sis* nadrobil, kam *ses* to svalil« atd. Docela tak se mluví a mluvívalo odjakživa i v Praze, jak mi potvrzuje prof. Zubatý i jiní rodilí Pražáci. Odkud čerpá svá pozorování p. prof. Kebrle? Že způsob »ty *ses* učil« je nejen východočeský, nýbrž i západočeský, o tom je každému snadno se přesvědčit na př. z Erbenových Písní (cituji vydání z r. 1886): ty *ses* taky nic nestyděl před lidma za mnou chodit (201, z Klatovska); čtrnáct let jsem byl na vojně, ty *ses* ještě nevdala (134, z Berounska); když *sis* mě nechtěl vzít, moh' si říct hned (175, z Domažlicka); slibovals mi, jak sluší, zaklínal *ses* na duši (193, z Budějovicka); snad ti máti lála, či *ses* nevyspala? (192, z Hradecka) atd. Kde není »ty *ses*«, je »ty *jsi se*«: cos, má milá, cos tak hrdá, ještě *jsi se* nevdala (253, z Berounska); když *jsi si* ustlala, ty *jsi se* rozhněval (258, z Klatovska) atč. Z toho je tedy patrno, že »pravá čeština«, t. j. usus živé řeči po celé oblasti české, zná jen typy »ty *ses (sis)*« a »ty *jsi se (si)*«; typu »tys *se*« v živé řeči není, leda snad ojediněle vlivem spisovným nebo archaisticky.

S tímto usem živé řeči se shoduje také usus spisovatelů, kteří byli v živém styku s jazykem lidu (tedy zpívali, jak »jim zobák narost'«) a jejichž jazykový cit nebyl otřesen a zmaten mylnými domněnkami a předpisy mluvnických teoretiků. Cituji ukázkou. Tyť *sis* to jak náleží vypočítala (Štěpánek, Div. 3, 20); kde pak *ses* tady vzal? (Tyl, vyd. Sekaninovo, 3, 221); ale Jiříčku, a ty by *sis* troufal Pána Boha zkoušet? (t. 3, 248); nyní pověz, proč *sis* přával vejít v naše kamenité obydlí? (t. 3, 249); tyť pak *ses*, Durdíku, naučil všecky světice nazpamět (Langer 2, 178); taky *ses* mohl, chlapče, již u mne něčemu naučiti (t. 2, 203); máš snad doma zlou vůli, že *ses* tak zbrkla? (Němcová, Bab., vyd. Laichtrova 67); ale což *sis* dělala škodu! (t. 146); toť jsi věděla, co tě čeká, když *sis* ho brala (t. 172). Anebo: co pak by *si se* lekala? (t. 129); najezdil *jsi se* k nám dosti (Čelak. 1, 237) atd. Tvar »tys *se*« žije v knižní češtině jen jako papírový archaismus, udržovaný při životě nesprávnou teorií anebo mylnou domněnkou, že psáti spisovně jest psáti právě opačně, než se mluví.

Proto se Gebauer zcela správně zastal tvarů »ty *ses*, by *ses*, že *sis*« a p. proti tomuto papírovému »tys *se*, bys *se*« atd. S podivem jest jen, jak si p. prof. Kebrle troufá tvrditi, že Gebauer tvarů »*ses, sis*« neznal a že o nich není u něho ani zmínky. A zatím Gebauer v svých knihách nepropásl jediné příležitosti, aby nezavrhl ono strojené »tys *se*« a nezastal se kaceřovaného brusiči »ty *ses*«, kterému se vytýkala »vulgárnost«. Je nám to tím více s podivem, že si p. prof. Kebrle, když už sám v Gebaurovi tak málo hledal, nevšiml aspoň našich obou poznámek v NŘ., v nichž jsme

příslušné místo z Historické mluvnice III, 2 po obakrát citovali.*) Ale výklad o »ty *ses*, by *ses*« je nejen v Hist. mluv., ale i ve všech ostatních od největší do nejmenší. V Přír. mluvnici (2. vyd., str. 212) G. píše: »Říkáme »*tys* prosil«, ale: »*ty ses* modlil«, »*ty sis* pomohl«; a rovněž tak: »*bys* prosil« a »*by ses* modlil«, »*by sis* pomohl«. Nikde se neříká: »*tys se* modlil«, »*tys si* pomohl«, ani »*bys se* modlil«, »*bys si* pomohl«, a proto tak i psáti nemáme; usus některých spisovatelů nynějších, psáti *bys se . . .*, *bys si . . .*, je nemístný.« Totéž poučení a týmiž slovy opakuje i v Mluvnici české pro školy střední a ústavy učitelské (4. vyd., str. 163), stručněji v Krátké mluvnici české (4. vyd., str. 121) a opět v svém gramatickém úvodě k Pravidlům hledícím k českému pravopisu a tvarosloví (z r. 1904, str. 53). Tedy příležitosti přesvědčiti se o tom, jak soudil Gebauer o tvarech »ty *ses*« a »tys *se*« je v jeho knihách dost.

A tak i tato námitka jako všechny předešlé je lichá a vyplynula, jak vidět, stejně jako ostatní jen z neinformovanosti autorovy.

E.

KRASLICE.

K výkladům 6, 206; 7, 109 píše nám prof. J. F. Hruška: »Dr. Flajšhans uvádí mezi doplňky můj článek (Č. L. VI), ale ušlo mu asi, že na Chodsku neznají sice slova *kraslice*, mají však pro malovaná vejce svůj starý název *straky*, jenž ovšem náleží jen vejcím pestře malovaným, se všelijakými domácími vzorky. Toto malování *strak* se děje na Chodsku jen horkým voskem; vyškrabávaných ozdob v jednotné barvě na Chodsku nevídati. Název *straka* bývá dáván také fazolím (jako se naopak strakatým fazolím na Bydžovsku také říká »kraslice«, 7, 110), kravám a volům, králíkům, holubům. Jednou jsem slyšel v pohádce *straka pes*. Označování doby »*na červený vijce*« je tu velmi oblíbeno; vyskytuje se i v staré písni:

Na červený vijce
sou žlutý mazance.
Jakyj je to mazanec
bez koření, bez vajec?«

P. říd. uč. J. Kysela upozorňuje, že velikonočním vajíčkům ve vých. Čechách říkají také *šmerkust*. To však je vl. jméno velikonočního polévání nebo šlehání, jehož se děvčatům dostává od

*) Po vysázení tohoto článku došel list p. prof. Kebrle, v němž oznamuje, že toto místo nalezl, a žádá, abychom to konstatovali.

hochů, známé z východních Čech (šmerkust, šmerkus, šmerkous, u Zlobického šmerkouz), z Moravy (šmigrust, šmirgust, šmergust, šmegrust) i u Poláků (smirgurst, šmigrust, šmigust, šmigus); teprv odsud se přenáší na zvyky velikonoční vůbec nebo na podarování hocha vajíčkem (děvče dává hochovi »šmerkustu« vejce, anebo zkrátka mu dává »šmerkustu, šmerkust«). Vykládají toto slovo z něm. Schmeckostern, což podle Jungmanna má týž význam.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Edvin Arnold: *Světlo Asie.* Báseň. Z angličtiny rozměrem originálu přeložil František Prachař. Nakladatelství Grosman a Svoboda v Praze. Dva svazky 1906 a 1907*). Str. 202.

K slovům »rozměrem originálu přeložil« nutno zrovna zpředu učiniti poznámku. Báseň Arnoldova je z největší části psána jambickým veršem desítislabičným. Při neobyčejném množství plnozvučných jednoslabičných slov v angličtině je přirozené i pochopitelné, že jambické verše vždycky byly a jsou dosud u básníků anglických velmi oblíbeny a že se vyznačují také zvláštní formální dokonalostí. Takovéto anglické básně, v jambickém metru psané překládati do češtiny, na slova jednoslabičná poměrně chudé a přízvukem zcela odlišné, není ovšem práce snadná a zejména začátek takovýchto veršů působí svědomitému překladateli obtíže druhdy těžko překonatelné. Nelze se tedy diviti, že naši překladatelé vyhledávají tu jakéhosi uvolnění na újmu přesnosti metrické, a nemajíce dostatečné zásoby slov jednoslabičných, začínají jambické své verše také slovy víceslabičnými, a to proti pravidlům přízvukovým.

Tak je tomu i v překladě Prachařově, kde nemírným nadužíváním této domnělé volnosti velmi značně trpí přesnost metrická a ovšem i správnost jazyková. Po této stránce překlad zůstal hodně daleko za plynným a zvonivým rozměrem originálu. Ještě nejsnáze snášíme na začátku jambických veršů víceslabičná jména vlastní, zvláště pak trojslabičná s délkou na slabice prostřední, na př. Siddârtha, Vedâna, Anauda, Patigha a p.; sne-

*) Překlad, jehož se týká tento referát, jest sice staršího data, ale p. referent upozorňuje, že báseň Arnoldova zasluhuje, aby se formální stránce jejího překladu věnovala pozornosť aspoň teď, když se to nestalo hned při jeho vydání.

seme tu také slova jako Paruša, Sikhjani, Gótami, Uruvelájo; avšak méně příjemně zní na př. Radha a (36), khamba, viskhamba (10), Subha Suvamma (20) a j. v. Naprosto však nesouhlasíme s jambickým měřením českých slov, jako učitel (1, 12), kropili (5), létali (37), kráčeli (59), mžikaje (50), vyplenil (51), řezané (73), zjásaných (16), vroubený (38), národů (83), niťmi jí (183), pochybám (194), ženě a (199), zbořen je (149), sladka je a p. (189), andělé (179), tyto zdi (148), kruhy a (140), útěchu (154), ulice (47), obsluhou (38), semena (185) atd. Chyb tohoto způsobu je do dvou set. Neméně četné jsou metrické nepravidelnosti způsobené nesprávným přízvukováním (vlastně nepřízvukováním) jednoslabičných předložek na začátku veršů pro získání jambu; na př.: na zemi (1), pro zemi (4), na stromu (7), pod stromem (18, 154), na jih les (35), u stavu (59), na sever (117), pro zisk, jenž (101), před oře (91), od času (102), o učiteli (201), ve vás je (179), po něm (150), od nebes (66), bez očí (99), se zlatým (34, 55), za tvarůžky (81), po hodech (83), za zla, jež (185), strmě či (192), na šíj mu, na hruď mu (33), se ženou (122), do moří (178), o čemžto (4) atd. Takovýchto hříchů proti přirozenému akcentování shledá se v knize také na dvě stě. Dosti často se však naleznou porušení jambického metra také uvnitř verše, ač je to podle našeho mínění zcela zbytečné a ještě méně omluvitelné nežli chyby na začátku verše. Také tyto poruchy působeny jsou buď špatným akcentováním některých slov několikaslabičných, na př.: sukýnkách (5), vlčatům (182), pohřební (189), netřeba (197) nebo ještě častěji zase násilným potlačením přízvuku některé z jednoslabičných předložek: na hrudi (13), do hladkých (16), od červa (17), na sedmý (27), pro šlechtu (29), pod malbou (37), po lesklé (37), na břehy (43), od ořů (53), pro slasť (99), u nečekaných (124), ku sférám (140) o mnohém (150), pro jeho (175, 201), za slasť (191), na druhý (194) atd. K metrické stránce knihy třeba ještě podotknouti, že se do překladu vloudily také některé jiné vadné verše, jednak neúplné, jednak zase nadměrné. Místo desítislabičných jsou verše osmislabičné na stránkách: 2 (dva), 9, 44, 45, 47, 122, 130, 131, 141, 180; devítislabičné: 85, 170; verše s více nežli desíti slabikami se naleznou na stránkách: 21, 28, 49, 112, 149; verše s poruchou jambického rytmu na str. 116, 200, 143 (Trišny — žízně, jež nutká tvorstvo pít).

Také po stránce mluvnické není rozhled po knize právě utěšený. Překladatel si upravuje podle své chuti a nahodilé potřeby české tvarosloví i skladbu, oblibuje si zmíry často tvary a vazby dílem přímo nesprávné, dílem pro jazyk spisovný nenáležité nebo aspoň méně vhodné. Tak píše na př. téměř důsledně: učinil *z něj*

(6), hříchy z *něj* (143 a pod. 156, 55, 65, 188, 93, 142); jenom jednou se čte správně: přechod z něho (144). Nelibě působí chybné tvary: dny míjí (55), kouř a pára sráží (142), pevně kráče (95), Budha kráče (108), jemně kráčíce (154), svíjíce se (137), vzrůstají a mizí (141), ďábli vynáší (179), žáci vznáší se (199), zbrojíři spájí kroužky (60), z vémě tlačil (119), po boku mátr (152), béřu se (162), vůdče (201), té velmoce (169), s těžkou prácí (18), vzkříšena (167), vlčatům vodí zpět jich máť (182), dceř (25), předzvěstmi (4), nitmi (183), oběťmi (35, 84, 153); správné jenom: bolestmi (184). Kde jsou možné tvary dva, dává jazyk spisovný přednost tvaru náležitému, správně podle vzoru tvořenému. Ne tak překladatel; ten píše: žerdě (4), perutě (124), z černé ocele (29), kol pěstě (104), retem (167), lhou (135) atd. U něho rozhoduje vlastní záliba. Od sloves vzoru »tisknouti« tvoří příčestí minulé z největší části na -nul: škub*nul* (31), dotk*nul* se (84, 145), stáh*nul* (125), proběh*nul* (126), vyslech*nul* (55), vzhléd*nul* (79), natáh*nul*, neodmít*nul* (105), sklesnula (165) atd., m. škubl, dotkl se atp. Zvláštní jeho přízni se těší tvar »jej«, tvar »ho, jeho« pro jména životná se snad vůbec v knize ani nevyskytuje, kdežto »jej« pro životná i neživotná se tu čte bezpočtukráte.

Touto snahou jsa veden, chápe se překladatel, aby si opatřil do veršů slova co možná krátká, rozmanitých prostředků, leckdy dosti odvážných a většinou nikoli právě šťastných. Klade na př. sloveso jednoduché, i když se toho slovesa užívá jen s předponou, a užívá pro stručnost také obdobných jmen slovesných: *běhla* ještěrka (131), *tknul* se ho (105), *tkla* se ruky (23, 74), *tkni* se (136), *tknutím* tišil (13, 181), *dchli* z jihu (30), *dchnutím* do strun (44, 132), *hlédnuv* (17), *hléď* (66), *slechli* zvuk (44, 161), *slech'* slova (158), *slouchá* (134), *slouchala* (161, 176), *ptýle* drahokamů déšť (54), skvosty *ptýlené* (56), *slnil* zrak (53), *těchou* (8), *těchali* v lásce (77), blahých *tuch* (86), svým *kynem* (141) atd. Dává vůbec, kdekoli to možno, přednost tvarům kratším anebo hledí sám formy a výrazy širší zkrátiti, a to způsobem nevždy vhodným. Píše na př.: žernovy *mlící* (60) místo trojslabičného »melící« nebo obvyklejšího novotvaru »meloucí«; než se k nebi *vzpnou* (129); kam on *všel* (57, 168); píti *žhne* (191); za ten *zrod* (7, 126, 142, 157) místo »zrození«; zrak *mdlil* (40), duše *mdli* (52), mile *zmdleným* zrakem (164), sslal ‚S bohem' (84); z Tisíc Zahrad (117, 138), v ceně tisíc běd (135); *dva třicet* známek (3, 7); na *sever-západ* (117); *vraždný* zub (147); zrak *spočal* na čele králově (169, 139, 147); každé z *nebetěl* (141); nohy slonů *zchvěly* zem (53, 168); *chmuré* smrti (81); zavzněl *vzkřik* (136); *skvrnný* srn (147); *znov* (191, 148, zde pro rým »krov«); v šatech *poustevních* (171);

pln *násp* růžových (174); *síťná* semena (187); *měnný* stav (142); *divem* vzkřik' (28); tu *v sled* šla (24), dny míjí *v sled* (55).

Také ve vazbách slovesných i jiných je překladatel čistě »svůj«; nedbá ani známých pravidel mluvnických ani útvarů, jež dávný usus v jazyce ustálil. Ukázkami jeho vazeb buďtež: až dojdu tužby *cíl* (120); hospodář dojde *stupeň* nejbližší (198); jen někdy správně: dojdeš výšin čistších (194); *cíl* toho dosáhl (186), aby dosáh' *modro* (139, a pod. 140, 195, 162, 171, 10), dosáhneme *loket, sáh* (11), *dům* dosáhnu (61); by učil Prince *to*, co má znát (8); uče *Zákon* (200); dobyl *svět* (201), *jež* (vítězství) dobyl všem (147); střezte *rty* (193), ostříhat *Zákon* (162); chtěli otřást jeho *duch* (132); *zem* co ochvěli (56); kývá les *své třásně* (117); motýlek míhal *svůj vějíř* (131); žil jsem touže *dobro* (166, 63, 90, 88); klid, *věk* dodá slovům (193); luňák plul *kola* (17); zataň' *strunu* (28); muž koulí zrudlý *zrak* (62); blýštících(!) klamnou *zeleň* (139); nejel *v* gazel lov (12); s *běd* vůle je (180) atd. Velmi si překladatel oblíbil genitiv jakosti, jehož užívá leckdy i na újmu jasnosti místa; na př. deset slonů obrovských, *klů stříbrných* a *noh*, jež zchvěly zem ... (53); šest mužů v pláči, *uzavřených úst*, jsou hlavní učitelé ... (56); ztuhlý, šklebný, vyzáblý, *bulv skelných* ... (64). Také klade se zálibou jméno přídavné jako doplněk místo přechodníku nebo příslovce způsobu: na př.: *hlučni* bydlíte (102); *chvějici* jsem šla (105); *mírný* kráčel (108); *směvný* kráčel (134); *smělý* bral jsem se (167); šel *velebný* (130); *vážný* stál (65) atd. Ve větě »ryk by všem byl *slyšným* byl« (89) byl u doplňkového příd. jména na místě nominativ, ne instrumentál.

Mimo shora uvedené »jej« náleží k libůstkám p. překladatele ze zájmenných tvarů také zájmeno *co* v platnosti vztažného zájmena absolutního, a to i v takových případech, kde místo »co« mohl beze vší další změny položiti správný vlastní tvar relativní: sbor mužů, *co* kázali čas vyčkat (88); lidí, *co* píší skutky do desk (4); ó kvítky, *co* líčka točíte, a palmy, vy, *co* čníte, a vy, *co* hlučni bydlíte (102). A tak i v nesčetných případech jiných, na př.: ten, *co* zasel je (106); most, *co* pne se (118); zem', *co* šli mně ukázat (18); ti, *co* spali kol (44); závoj, *co* zrak mi clonil (67); na býka, *co* řval, na prapor, *co* vlál (78); já Buddh, *co* lkal jsem (180); ty jsi Buddh, *co* zmírní bol (131); žáky, již nosí žlutý šat, *co* s pohrdáním se vznáší (199). Jako slovo »co«, hoví překladatelově chuti také spojka *či*, jíž v knize užil asi padesátkráte, z největší části arci ve smyslu spojky rozlučovací, ačkoli je »či« vlastně slovce tázací, jehož pravé místo je v druhém členu rozlučovací otázky. Pro překladatele jako by spojek »neb, aneb, nebo, neboli« skoro ani nebylo; vedle hojně se opakujícího »či« nalezne se

»nebo« v celé knize tuším jenom čtyřikráte. Na leckterém z oněch hojných míst, kde právě jde o rozluku poněkud ostřejší, je »či« přímo chybné.

Po stránce pravopisné se jeví v překladě Prachařově hotový chas, jejž z části zavinila také jeho vlastní, místy až přílišna snaha po úplné, až do drobnůstek jdoucí formální přesnosti. Překladatel pokládal na př. za nutné psáti substantiva vzoru »kost« s -ť (radosť, bolesť, slasť atd.) a opatřovati odsuvníkem všechny infinitivy bez koncového -i (kázat', spasit' a p. a dokonce i říc', téc', pomoc' atd.) i jiné slovní tvary, u nichž se podle jeho domnění nebo vskutku odsula koncová samohláska, na př. vezmem', můž', sic', kdes' atd. Je pochopitelné, že se tím velice ztěžuje typografická úprava a korektura tisku a umožňují i při dosti značné pozornosti rozmanitá nedopatření. Také uznal překladatel za dobré užíti v knize, namnoze bez patrného k tomu důvodu a bez ohledu na naše pravopisná pravidla, velmi hojnou měrou i uvnitř věty velikých písmen. Snad se při tom v něčem řídil tiskem originálu; myslím však, že leckdy bez potřeby a bez dostatečného oprávnění. Tam, kde toho obsah textu a smysl vyžadují, nutno ovšem podržeti veliká písmena i v překladu; často však je možno bez nich se zcela dobře obejíti a přehlednost textu tím jenom získá. Nepokládáme na př. za nutné psáti důsledně *Král*, *Princ*, *Kníže*, *Kněžna*, *Královna*, *Vojvoda* nebo jinde *Králův*, *Královnin*, *Bratře*, *Vládce*, *Ministrů*, *Bůh*, *Lesní*, *Umrlci* nebo dále *Zem*, *Jitro*, *Ráno*, *Jaro*, *Východ*, *Západ*, *Učitelům Jihu*, *Severu* (199); *Cestách Pokoje* (201); pak *Jhâny*; *Hlavní Útočiště Tří* (200); Šestero *Stavů Mysli* a *Pět Sil* (199); Čistoty *Bran Osm*; *Pět Velkých Rozjímání* (199); A Čtvrtá z *Pravd* je *Cesta*, *Osmerá Šlechetná Stezka* (192) atd. Tím vším dáno hojně příležitosti k pravopisným nedůslednostem, ježto při tomto stavu věci proti uvedeným zásadám pochybiti bylo velmi snadno a překladatel také sám v průběhu práce vůbec přestal při infinitivech klásti odsuvník. Tak shledáváme na četných místech také tvary bez odsuvníků: sestárnem (52), naleznout, plout (44), znát (8), svázat, mučit (97), moc', jet' a jet' a vidět (46, 52), rost (34); rost' (169), zhnět (183), ved (36), nabíd (171), pad (180), vstoup (168), aby vlád (115), zem (53, 30), můž (191; můž' 190), sic (86). Ostatně není v tomto psaní velikých písmen ani důslednosti; tak čteme na různých místech v případech zcela obdobných: do Zahrad *B*ambusových (161) — v *háji bambusovém* (198); v *K*nihách svatých (174, 201) — svaté *k*nihy (86, 127, 134); *S*ákyjské dívky (24) — *s*ákyjskou šlechtu (29); *I*ndských děv (23) — *i*ndské dívky (97, 32); Ó *S*estro! (106) — Ó *s*estro! (107); *L*ásky Dům (38) — v Domě *l*ásky (73) atd.

V knize se naskýtají ovšem také četné pravopisné nedůslednosti jiného druhu: sandál (6, 8, 37, 66, 73) — sandal (125, 162, 123); ňádra (46, 72, 76) — ňadra (106, 135, 107, ňadrem 74); gazel (12) — gazell (37); tigrů (177) — tygřice (147); nalezáš (126) — nenalézá (134); čtyr (188) — čtyř (53, 195); ctnost, ctnostný (obyčejně) — cnosť (127); *Ty's* ... Tys (12, 125); Ty *že's* věčně Ty (133); naše*l's*, milova*l's* (136, 167) — mnělas (129); našel-lis (160); dle*l's* (170); dvacet (125) — třidcet (118); obvila (175) — pas ovitý (137); pomáhá, pomáhat (183, 188, 198) — namahání (118); skončiti (čtyřikrát) — zkončiti, zkončení (asi třináctkráte); Budha (1 a dále často) — Budd*h*a (6), budd*h*ických (8); Maharadža (21) — Maharadž! (55); Karmma (116) — Karmy (187); Himalâj (13 a j. v.) — Himalaj (33); Nirvâna (194, 195) — Nirvana (196) atd. Pravopisně vadné jsou dále výrazy: blízskosť (19); stiháš (133), stihal (33, 152) a j. v.; všímla (164); ostřihán (164, 168, 169); duše zpoutané (166); svitá (101), svitalo (126), svitání (118, 144); bavln*n*íku (161); v odvěť dal (8) atd. Nesprávně a leckdy zbytečně se vokalisuje předložka *k* v tvaru *ku*, a to někdy i před začátkem samohláskovým: k*u* oltáři (123), k*u* oknům (73), a pod. k*u* dětem (197), k*u* červeným (117); jen třikráte se čte tvar *ke*.

Již v tom, co dosud řečeno, lze tu a tam pozorovati, jak směle si překladatel vede po stránce jazykové. Smělost tato zvláště pak je patrná z výběru a užití jednotlivých výrazů a vazeb neobvyklých nebo méně obvyklých a ze snahy přímo bezohledné pomáhati si z nouze tvořením slov a frasí nových třebas i proti zvyklostem a obvyklým způsobům tvoření. Z hojného materiálu uvádím zde aspoň některé ukázky: meče *blysk* (80); *bezmizých* ramen (97); mořím *bezbřehým* (168); *kroužných* orlů (36); ze *ztlelišť* trámů (173); *zvolně* (192); *úpad* do vody (65); celý lalok *zprýštěn* (18); proseděl *v bezútěše* (53); s *dvé* stébel (34); půl *vstalá* s lůžka (74); *ztětivený* luk (28); *obdán* sloupovím (36) a deskami (38); strom *věšen* prapory (48); kol *záplat* širých lesů (139); bambusů a polí *světlice* (93); visel *příč* dveří (73); brána vrátně *rozvinula* (91). Slova »ples, plesný« se zde těší zvláštní oblibě: *plesny* jsou přátelství a zábavy (194), besídky (174), *plesný* je dav (49), ruch (57), dvůr (52), *plesná* je doba (150), dům byl *plesný* v setby čas (20), ples bylo, viděť radosť (48) atd. Také adjektivum »*nevidný*« se vedle dvojího »neviděný« (134, 143) častěji opakuje, avšak ve významech různých: neviděný, neviditelný, nevídaný. Překladatel je také přítelem slov složených, ale v tvoření jich projevuje leckdy více odvahy nežli vkusu a jazykového citu. I k tomu podávám některé doklady: hvězda *šesti-*

bleskná, *perlorůžová* (2), *perlolátka* (6), *nocičerný* kůň (32), *růžojas* (46), *zlatomodrý* večer (174), rohů *širozvětvených* (74), *tmavoplátkových* poupat, *hedvábolisté* sesterstvo (85), *nachorůžný* kalich (86), *sebeztrýzněné*, *sebe-zmrzačen* (99), *květohebkých* ruk (165) atd. Vítána jsou mu také básnická jednoslabičná substantiva feminina, jež sám také ještě rozmnožuje: *mláď* (78), *tiš* nebes (80); *druž* hezkých žen (21), ryb *zlať* a modř (37); *tkaň* (152, 187); moří *tmáň* (43); *mléč* kokosů (39); *hlať* jezera (20), ačli tu snad není míněna »hláď jezera«. Ale týž omyl je pak také ve výraze: *hlatí* ovroubenou lotosy (151).

A ještě mnoho jiných slov i obratů se mi valně nezamlouvá v básni tohoto druhu a obsahu, jako na př. jsou: plamen *lez'* (65), *zračil* zjevit tvář (124), *včeložrout* (16), *králobýk* (75), *paňáca* (5), *baletky* (5, 41, 163), *mdlobně* uspal (91), *nezasnilo* oko jedinké (200), *zbožný* koberec (36), z kůží *střikacích* (47), síň *čihala* (38), dech *velekočky* žhavý (114), pantherů (36) a zase *pantrů* (130), *uzmout* Pravdu od Budhy (132), *čmuchal* (34), *luh* pastvin (107), zvídal *jeji cest* (97), čtu *plamenně* své předurčení (80), zdi a chrámy *vířily* (94), na koleno hlavu *vklad'* (61), v *bědě* (103), z *bědy* (154); na žel a *bědu* (40). Proč neříkati, jak se obecně říká, »bída«, a skloňovati, jak žádá mluvnice?

Zdá se, že překladatel nemá zalíbení v mluvnické přesnosti spisovného jazyka a leckdy více přeje slovům a tvarům převzatým z mluvy lidové nebo z nářečí. Mnohé výrazy by tomu nasvědčovaly; píše na př.: bejlí (185); zpukřelých (113); smědý (17, 61, 98); *studeň* (17); *outek* (143); *tož* (asi desetkrát); *już* (už) na dvanácti místech proti jednomu »již« (170); zrdcadlo (143), zrdcadlival (151); *vyvjášeli* prapory (164); sehnut *tižkou* dnů (50); »*sedum*« se píše v knize důsledně (11 třikrát; 30; 55 třikrát; 152), a pod. *osum* (8), *osumkrát* (6, 57), *osumdesát* (7, 51, 52), *osumnácti* (20); naproti tomu: osmi (171), osm (199 a 28 na konci nadměrného verše).

Jsou dále také četná místa, kde neobvyklé slovní spojení ztěžuje srozumitelnost, zatemňujíc více méně smysl jednotlivých vět a slov. V básni se naskýtá značné množství indských jmen, vlastních i obecných, a ježto ani anglický originál knihy nemá vysvětlujících poznámek, ponecháno tu mnoho na domysl; avšak čtenáři přece tu a tam leccos zůstane nejasné. Jindy bývá taková nejasnost také následek nedostatečné interpunkce, vadného slovosledu nebo ji působí nemírná strojenost výrazu. Budiž to doloženo aspoň těmito ukázkami: hned v Limbech bez počtu pad' mír (2); mnohým jajnám dal korunu (109); co haudahů má čekat (163); Lingam leštili (164) atd. Z nejasností slohových: s pněm jako

v chrámu sloup a korunou sám vonný květ (3); já časně mru, jenž dávno toužil smrť (7); ta v květech spoléhá, a na ní ta (72); člověka se smysly vodí naze v smyslno (143); kdy Lásky cit byl k lásce krutý tak, (krom zhrdla-li, dát žitím lásce mez?) (152); břímě zhoštění mu srdce tísnilo (155); hrom slovům jejím neslyšným je dar (183); ňadra, co se strou, i ret, co lne, pohřební zlíbá žár (189); ležel, kterak lepě kráčela (123); Jitřenka bledla, kterak kopí vrhal tam svit růžný (144); já Buddh, co lkal jsem, čí srdce drtil světa bol (180) atd. V slovosledu se častěji pozoruje úchylka při relativu, jež se klade místo v čelo věty na místo druhé i dále: sluch jehož (6); stín jejížto a zábavu jíž (82); tvor každý k němuž lne (110). Drobnější poruchy slovosledu jsou: být' láska trvalá, byl ples *by* v té (44); vyjma z lupu štěkot šakalů (70); vod šumem zkolébány ze zahrad (72); v tak čísle pevném (139); zákon dobra tvůj (202).

Tím končíme svou úvahu a úhrnný náš soud o překladu Prachařově nemůže vyzníti příznivě. Odložili jsme knihu zklamáni a v tom přesvědčení, že se krásné básni Arnoldově tímto českým překladem stala křivda. Přiznáváme, že překladatel pracoval o překladě svém, jak se zdá, s opravdovou láskou a s vůlí skutečně dobrou, avšak provedení úkolu není uspokojivé. Také jsme neradi pohřešili překlad básníkovy předmluvy, kterou nelze přece pokládati za zhola bezvýznamnou pro vznik a pochopení díla v jeho celku i jednotlivostech. F. Krsek.

[Také bychom byli rádi viděli ze způsobu, jak se přepisují slova a jména indická, že jim p. překl. aspoň trochu rozumí; tomu nenasvědčuje na př. Siddártha m. Siddhártha, Himaláj, Himalaj m. Himálaj, Nirvana m. nirvána a j. Ale takové mrzačení je již údělem indických jmen mimo Indii vůbec, a nevíme, co je vinou básně původní, co překladatelovou. Red.]

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

V Čas. Mat. moravské 46 (1922), 170 n. píše prof. K. Titz o původu názvu kotčí, kočí vůz (= kočár). Již Dobrovský (1809) vykládal tento výraz z češtiny, kotčí vůz je podle něho vůz s kotcem, t. se zavřenou dřevěnou boudou (jejíž vchod se strany se původně zakrýval záclonou), zavěšenou na dvou řemenech (někdy také na řetězech), které probíhaly po délce pod »kotcem« a byly upevněny na podstavcích přidělaných na přední i zadní nápravě; jiný byl vůz »komorní«, t. vůz žebřinový, s korbou připevněnou na nápravách, otevřený napřed i vzadu, vybitý prkny, se střechou koženou nebo soukenou, napjatou na obručích. Proti tomuto výkladu, jehož

se drží na př. Gebauer, je výklad jiný, podle něhož kočí je mad. kocsi, t. j. kočský, pocházející z vesnice Kocs (= Kočí) u Rábu, přes niž se jezdilo z Vídně do Pešti a v níž »kočí vůz« byl vynalezen. T. se drží výkladu Dobrovského a shledal pro něj mimo některé podrobnosti, jež jsme z části uvedli, i důvody nové, zejména také, že (ovšem podle pozdního opisu původního pramene) u nás již r. 1469 je zmínka o voze zvaném »kočí«, kdežto nejst. doklady z Uher jsou z r. 1494—95. Zdá se tedy opravdu, že »kočí (vůz)«, předek pozdějšího kočáru na perách, je vynález český. Takové vozy jezdily již od poč. 16. st. mezi Vídní a Pešti, jakož podobná spojení, z nichž se rodila pošta, již o sto let dříve bývala mezi důležitými městy italskými, mezi Italií a Francií a j. Z češtiny se podle T. slovo kočí dostalo již v 16. stol. do němčiny (Kotsche, Cotschy, Gotschi, Gutsche, Kutsche a p.), dále do franštiny (coche), vlaštiny (cocchio), holandštiny (koets), angličtiny (coach), polštiny (kotzy ,koczy, kocz ap.), do jazyků jihoslov. (kočija), i do turečtiny, rumunštiny a albánštiny. V češtině samé se slovo to měnilo. Pův. příd. jm. kotčí se zpodstatnilo, nejprve s význ. »kočár« (k. vůz), pak s význ. »vozka« (k. vozka), vznikl s cizí koncovkou tvar kočar, kočár (Komenský), příd. jm. kočárský (k. kůň, k. žíla u Veleslavína a j.) atd.

V témže časopise (192 n.) uveřejnil Fr. Bergmann zajímavé »Příspěvky k české historické dialektologii«, tím zajímavější, že patří do oboru u nás tak málo prozkoumaného. 1. Na jm. Třebíč (po osobě, která se jmenovala Třebík, ne Třebek) hledá podle listinných dokladů osudy pův. hlásky í na Třebíčsku; v 12. st. se říkalo Třebejč, v 13. st. Třebéč, asi od pol. 14. st. Třebíč; změna í v ej, é a dále v í se jevila na starém í, ne na í vzniklém z pův. é, ie. Podrobným výkladem se hledají osudy týchž hlásek v jiných podřečích hanáckých; změna pův. í v ý, ej za souhl. z, s, ž, š je úkaz od změny í v ej, é za jinými hláskami úplně různý. 2. Změnu a v i — a i shledává B. (zejm. na jm. Slavibor — Slaibor, Slajbor) v Čechách (asi u Plas; tvar Slaibor známe též z Plas z r. 1486, v. Arch. č. 8, 500) na skl. 12. st., na Moravě o něco málo později; tvar Slajbor se měnil později v Slejbor (v míst. jm. Slejboř na Dačicku, změnami dalšími Švejbory u Lešova v hejtm. pelhřimovském). Podobnou změnu vidí B. v místn. jm. Sayda, Saidow, Seidow v Sasku (hejtm. freiberské) z č. Zavidov (to z os. jm. Zavid, doloženého v památkách č., pol., srb., rus.). Je to změna známá i z některých podřečí dnešních (lajce, lajc, -oj, -ojc z lavice, -ovi, ovic).

»Odkud vzniklo rčení: »Dostaneš na chrám páně«? Na tuto otázku odpovídá »Našinec« takto: Podivné toto pořekadlo, vyjadřující výprask, vzniklo ke konci 18. stol. Přívrženci a stoupenci sekty adamitů, kteří odpírali platiti daně a jiné berně a byli vládou císaře Josefa II. trestáni tělesnými tresty, nazývali své tělo »chrámem páně«. Odtud vznikl tento lidový posměšek, který se zachoval až po naše dny. Adamité, kteří se nechtěli »obrátit«, byli pak houfně odváženi zejména do Uher (do Temešváru), kde

byli zařazováni do vojska.« Tak jsme čtli v Nár. pol. 25. ún. 1923. Výklad podobný byl (podle Kottových Přísp. 1, 124) již v Pam. arch. 9, 149: prý deisté, kteří se vyskytli ok. r. 1780 na Chrudimsku, tak jmenovali své tělo. Pořekadlo to se hodí nejlépe na adamity, kterým tělo lidské bylo sídlem Boha; ale v 18. st. se rozličné tajné sekty na úřadech příliš pečlivě nerozlišovaly. Takový výklad pořekadla, známého již Jungmannovi a rozšířeného snad po celých Čechách, je možný. Pořekadlo »dostati (dáti) na chrám páně« se ještě přibarvuje žertovnými přídavky »sv. Bouchala«, »až se zákrystie otřásla« a j. (Kott 1, 539, Přísp. 1, 124).

HOVORNA.

BEZNÁROČNÝ, NENÁROČNÝ. To jsou slova, která dnes čítáme každého dne několikrát, kde jsme ještě včera stačívali pouhým »skromný«. Inu ovšem, jak bychom mohli obstáti bez něčeho, co by se krylo úplně s něm. anspruchslos? Kdo všecko a co všecko je dnes beznáročné, nenáročné anebo někdy již i náročné! Škoda, že se nikdo nepodívá do slovníku, co všecko se jmenuje »nároky«. Ale dnešní novináři neznají než dnešní novinářský jazyk. Tato slova nemají základu v živé mluvě, proto je někdy najdeme i ve větě, kde marně pátráme, co by v ní měla znamenati; novinář ví, že slovo je v módě, neví ani, co znamená, a přilepí je do věty, protože je v módě. Nár. L. vypravují na př. 3. bř. 1923, »k jaké zvrhlosti a zesurovění může vést nenáročné štvaní demagogického tisku«. Jako ten divoch, který si pochutnal na hejskovi a pak si jeho kamaše navlékl na ruce.

CÍL (J. S.) je ze středohornoněmeckého zil (Ziel). Také slovo d r á t je původu německého (Draht, od slovesa drehen), ale je mladší; starší slovo, které se zakládá na témž německém slově, je »dratev«.

CO JE TO ŽA ČLOVĚKA? (7, 1 n.). P. dr. F. F. nás upozorňuje, že Č. Šercl v Mluvn. jaz. rus. 2, 35 (1884) brání správnost tohoto rčení odkazem na podobná prý rčení sanskrtská, doložená již v stind. epice. My zde žádné podobnosti nevidíme; instrumentály ve rčení stind. jsou instrumentály nástroje, jímž by bylo lze něčeho dosíci, a nemají s naším »co za...« nic společného mimo táz. zájm. Na př. k i m v i l a m b ê n a »co (s) otálením« znamená »co (se) otálením (pořídí)«, tedy něco docela jiného než naše »co (je to) za otálení«. Také divné a pozdní stind. složeniny jako k i m - n a r a s (co-člověk, zdaž-člověk) jsou naprosto významem různé od č. »co (je to) za člověka (za člověk)«: kim naras znamenalo pův. »zda (je to) člověk?« a stalo se pak pojmenováním nadpřirozených báječných bytostí s tělem na půl koňským, na půl lidským, o nichž se lze ptáti, jsou-li to lidé či něco jiného.

ČASY (E. Š.). Stížnost, že ve všech našich mluvnicích vždycky chybí vy-

světlení, co vlastně je »minulý čas, souminulý čas, perfektum, participium« atd., není docela oprávněna. Že není vyloženo nikde, co je souminulý čas, je snad pravda; nevykládá se o něm v českých mluvnicích, protože ho není. Souminulý čas je překlad německého Mitvergangenheit a něm. Mitvergangenheit je název imperfekta (ich war) na rozdíl od perfekta = Vergangenheit (ich bin gewesen). Čeština nemá imperfekta, proto také nemá čas souminulý. Co se týče ostatku, je třeba především upozorniti na to, že mluvnice při každém výraze rozeznává dvojí stránku: formu neboli tvar a funkci neboli význam (t. j. pojem n. vztah, jejž výraz označuje). Perfektum, participia, présens, futurum, imperativ, kondicionál atd. jsou formy, čas minulý, přítomný, budoucí atd. jsou pojmy. Vysvětlení, co je présens, perfektum atd., najde se zajisté v každé soustavné mluvnici na místě, kam toto vysvětlení náleží, t. j. ve formální části tvarosloví. Vysvětlení to záleží v definici tvaru: na př., že présens je prostý tvar slovesný utvořený z présentního kmene koncovkami -u(-i), -m atd.; že futurum je tvar složený z présentu slovesa budu a infinitivu daného slovesa atd. (v. Gebauer-Ertl, § 376—389 a 454—459). Druhá polovice výkladu jedná o funkcích těchto tvarů; bývá probírána buď zároveň s tvaroslovím, anebo jako zvláštní část skladby (nauka o významu tvarů). Vysvětlení záleží v tom, že se ukazuje, jaké funkce určitý tvar v jazyce vykonává; tedy na př. že présens může znamenati děj přítomný, t. j. děj, který se koná v téže době, kdy osoba mluvící mluví (nesu), děj budoucí (ponesu), děj relativně přítomný (viděl jsem, že padá, franc. qu'il tombait), děj minulý (t. zv. présens historické, přijde a povídá) atd. (v. Gebauer-Ertl, § 796—831). Probere-li se tedy nauka o tvarech slovesných s obojího tohoto hlediska, jsou vysvětleny úplně. Postup od tvaru k funkci je snazší než obrácený, teoreticky ovšem také možný postup od funkce k tvaru; tvar (zvl. v mateřském jazyku) lze snáze definovati než funkci a je pevnější, stabilnější než funkce, která závisí často na subjektivním pojetí (jako v příkladě výše uvedeném »viděl jsem, že padá«, franc. »qu'il tombait«, nebo v něm. »wenn ich die Arbeit beendigt habe, werde ich es dir sagen«, čes. »až tu práci dokončím« atd.). Jediný nedostatek, který by v té věci bylo lze vytýkati našim mluvnicím, je nepřesnost terminologie, která nečiní rozdílu mezi názvem tvaru a jménem pojmu (funkce). Mluvnice středoškolské si pomáhají tím, že tvary označují názvy vzatými z latiny (présens, perfektum atd.) a funkce výrazy českými (čas minulý, budoucí atd.); mohou pak beze zmatku učiti, že présens znamená v určitých případech tvar přítomný, v jiných budoucí atd. Zmatek však vzniká v mluvnicích odkázaných jen na českou terminologii, když je nutno vykládati na př., že čas přítomný (t. j. tvar, na př. ponesu) znamená čas budoucí, že způsob rozkazovací (t. j. tvar, na př. čert ho chytil a pojď s ním do pekla) znamená způsob oznamovací atd. Po té stránce by naše česká terminologie mluvnická potřebovala doplnění.

DOVĚDĚTI SE (A. K.). Přechodník »dověda se« není nesprávný; jako prosté sloveso věděti má přech. věda, vědouc, tak i slovesa složená, dovědět

se, pověděti ap., mají přechodník dověda, pověda atd. Také výrazy »tím způsobem, jakýmkoli způsobem, hodnověrným způsobem« ap. jsou správné. O jazykové stránce zákona na ochranu republiku byl posudek v 5. seš. letošního ročníku NŘ.

CHMET' (V. A.). Jak z uvedených dokladů (odstěhovali se a do chmětě si všecko vzali; sousedovi shořela stodola, že mu z celé úrody ani chmetky nezůstalo; nedal mu ani chmetky) viděti, znamená slovo »chmeť« věc pranepatrnou, bezcennou, asi tolik co české »zblo (st'blo, steblo), prášek, co by za nehet vlezlo« ap. Podle tohoto významu by snad bylo lze tušiti v tomto slově podst. jméno »smeť«, jehož začáteční souhláska se změnila nějakou asociací v ch. Protože se také říká: »vše se pěkně poklidilo, nezůstalo tam ani chmírka« (Jungm. s. v.), mohlo snad toto zábřežské »chmeť« vzniknouti smíšením těchto dvou slov »smeť« a »chmýr (chmér)«. Na toto spojení by ukazoval také Bartošův doklad »je šedivý jako chmeť« = jako chmýří. Se slovesem »chmatati« podst. jméno »chmeť« jistě nesouvisí. — Příslovce l ó t ě, jehož u Šternberka (v Libuši) užívají ve významu spisovného hned (zavolali mně a lótě sem tam byla; když jsem tam přišla, on lótě odešel), jest utvořeno od příd. jména »lítý« (pův. l'útý), prudký, náhlý, divoký, krutý atp. Význam původní se v příslovci tomto (jako v jiných podobných, o nichž NŘ. 3, 141) setřel a zbyl jen význam zmocňovací; »odešel lítě« = prudce, náhle, a tedy hned. Podobným způsobem vznikla i jiná příslovce času, jako náhle, brzo atd.

KOLODĚJE (F. J.). Toto jméno několika obcí českých patří do skupiny místních jmen vzniklých podle živnosti obyvatelů, jako Bečváry, Kováry, Zlatníky (na cestě z Prahy k Jílovému, asi po dobyvačích zlata, ne po výrobcích zlatých věcí), Košíře, Štítary a j.; změna významu (ze jmen osob ve jména míst) a zachování starých tvarů v 2. p. mn. č. bez koncovky a z části s tvrdou souhláskou (do Bečvár, do Zlatník, do Košíř) způsobily rozličné tvarové zvláštnosti. K o l o d ě j (= dělatel kol, vozů, k slovesu d í t i v pův. význ. dělati) žije s významem »kolář« v pol. kołodziej; pod. staré složeniny jsou na př. zloděj (též v církv. slov., pol., luž., rušt.), pol. dobrodziej, č. čarodějník. Jméno houby koloděj (lidová mluva nelišívá kolodě je od modráka), známé již ze staré doby, pochází od kožovitého hnědého povrchu klobouku, barvou podobného kožené kolářské zástěře; odtud jména týchž hub »kovář«, něm. »Schusterpilz«.

MASLOUCH (6, 318). P. Baroch nám poslal z Košic zprávy, z nichž vidíme, že je toto slovo v Čechách i jinde známo. V okolí Mšena u Mělníka se asi před 28 l. klouzkům jinak neříkalo; o lidech s kulatým, ducatým, jako mastným obličejem tam říkávali, že mají hubu (ksicht) »jako maslouch«. Rank má v něm.-č. slovn. pod heslem Schmalz-ling, -pilz: klouzek, sklouzek, máselník, podmáselník, maslouch, Boletus viscidus (klouzek lepkavý; rozličné druhy klouzků bývají jmenovány v rozl. krajích týmiž jmény). Rank asi znal to slovo odněkud v lidové mluvy, protože, pokud víme, v žádném jiném slovníku není.

NA MÍSTĚ (J. M.). Někdy se říká n a m í s t ě s významem »docela, úplně« (na místě hodný člověk ap.); někde také n a m í s t o. Zvláště v tvaru se 4. p. se tak říkávalo odedávna (na př. »až malomocný na místo očištěn byl«, Chelč. Post. 44a). Základ těchto příslovečných výrazů (které by se měly psáti jedním slovem, kdyby vůbec byly v nové spis. češtině v obyčeji) vidíme v stč. rčeních jako k konci a místu vésti, místo a konec učiniti, na místě položiti, místo vzíti (s někým o něco) ap. = konečně smluviti, urovnati, spořádati (zvl. o věcech právních). Na místo, na místě zde znamená na pravé místo, na místě, kde věc, o niž jde, býti má.

REMEŠ (Dr. M. R.). Výklad tohoto příjmení ze křtic. jména Jeremiaš máme za pravděpodobný. Koncovka - e š (2. p. -še, později -eše) v domácích tvarech křtic. jmen je velmi častá (Bureš-Burian, Klimeš-Kliment, Jareš-Jaroslav atd.) a zkracování jmen na začátku se také vyskytá (Háta-Agata, Nieta, Nětiše-Agnes, Erazim-Razim, Ambrož-Brož, Kodym-Nikodem, Toník, Nácek ap.); Remeš v. Jeremiáš by byl podobný tvar jako Kubeš v. Jakub. A zvláště máme za důležitý doklad p. řed. Králíka v Olomouci z pozemkové knihy v Kelči, kde se táž osoba jmenuje jednou Jeremiáš ze Sázan, po druhé Remeš ze Sázan. Souvislost tvaru Remeš s příjm. Rameš (také v Tomkových Základech z r. 1434) nemáme za nemožnou, ale musila by býti nějak potvrzena; co jiného by vězelo v příjm. Rameš, bohužel nevíme. Jako jméno os. (nelze rozeznati vždy, zda jm. křtic. či příjmení) čteme Remeš na př. také v Arch. č. 17, 397b, 409b (po r. 1494 na Pardubsku), Remiáš (patrně = Jeremiáš) t. 17, 391a, 400b, 402b, 431a (po r. 1494), 518a (1518, Moravany), 12, 528 (1502), 19, 405 (1526, Klatovy). Také příjm. Remsa (jako Tomsa, Jansa ap.) Arch. č. 28, 485a (1535) je asi z křtic. jména Jeremiáš.

SMĚRNOV (J. W.). Od příjmení na -o v a -i n tvoří Rusové jméno ženské — pokud ho vůbec užívají, nespokojujíce se pouhým jménem křtic. odvozeninou od křtic. jména otcova, na př. Anna Pavlovna — prostě koncovkou -a, tedy na př. Gončarova, Anna Karenina. Nepřeje-li si rodina, aby její dcera byla jmenována tvarem českým, tedy podle 6,230 n. Směrnovová, nezbývá než nechati jí tvar ruský, Směrnova, který by se pak skloňoval podle vzoru »otcova«. Bylo by to podobno zvyku polských paní, které zachovávají i na př. v němčině nebo franštině ženský tvar svého jména (na př. Frau Kraszewska, Mme Kraszewska). Směrnová (s 2. p. Směrnové atd.) není tvar ani ruský ani český.

SPASEN (E. Š.). Učí-li mluvnice Müllerova a j., že tvary »spasen, vypálen, zpustošen« atd. jsou přídavná jména neurčitá, má pravdu. Jsou to adjektiva jako všechna jiná a náleží prostě do kategorie příd. jmen odvozených od sloves právě tak, jako na př. slova padlý, mrzutý, spasitelný, lákavý, chlubný a j. Jejich zvláštností jest jen to, že se jich v slovanských jazycích užívá k opisu tvarů trpných (vedle adjektiv tvaru bit a dříve také znám), a proto se jim říká příčestí a uvádějí se v soustavě tvarů slovesných. Nazývati je

však slovesy by nebylo správné, protože význačnou vlastností slovesa a jeho tvarů je schopnost vyjadřovati gramatickou osobu a té (jako infinitiv a podst. jm. slovesné) nemají. — Názvu »bytost ž i v o t n á n. ž i v á« v mluvnici není možno rozuměti doslova a ve smyslu vědeckém; rozdíl mezi názvy bytostí živých a neživých se projevuje v jazycích slovanských snahou užívati při názvech bytostí živých (lépe: při mužských jménech osobních a živočišných, aby zase neviděl někdo v 4. p. nebožtíka nedůslednost) v platnosti 4. pádu tvaru genitivního. Tato snaha není ovšem stejně silná ani v různých dobách (v stč. byl ještě 4. p. bůh, člověk, muž, kůň, vůl atd.), ani v různých typech (na podst. jména vzoru sluha, soudce se nevztahuje), ani na různých místech (na východě čsl. na př. se projevuje i v 2. p. množ., na záp. jen v sing.). Ale ani v těchto mezích není rozdíl mezi názvy bytostí živých a neživých proveden tak, jak bychom podle významu těchto názvů očekávali, protože se v jazyce rozdíly a dělítka logická porušují v nesčetných případech důvody psychologickými. Těmi si pak nutno vykládati případy, o nichž bylo v NŘ. již také často vykládáno, že říkáme »pouštěti draka n. vlka, zdvihnouti slavíka, hráti ferbla« atd. a vedle toho »otvírati kohoutek, trhati orlíček« atd., »milovati člověka«, ale »milovati lid, národ« atd. Kdybychom tedy chtěli d e f i n o v a t i s hlediska jazykového (tedy pro mluvnici), co jsou podstatná jména bytosti živé tam, kde je jazyk rozeznává od neživých, nemohla by zníti definice jinak, než že jsou to ta jména mužských osob osob n. věcí, která mají kmen -o a v akusativě jedn. tvar genitivní. Že by touto definicí bylo vyučovací praxi nějak pomoženo, ovšem pochybujeme. Ale pochybujeme také, že by takových definicí bylo v praxi třeba; české dítě v tom jistě nechybí a cizinec se tomu musí prostě mechanicky naučit. Máme-li s hlediska právě vyloženého určiti »bytost« slov vámi nadhozených, »nebožtík, smrt, duch, organismus, mikrob,« vyloučíme z nich především jméno »smrt«, protože u feminin jazyk rozdílu mezi »životnými« a »neživotnými« nedělá; slova »nebožtík, duch, mikrob« zařadíme do kategorie »gramaticky životných«, protože jejich akusativy zní »nebožtíka, ducha, mikroba«, slovo »organismus« mezi »gramaticky neživotné«, protože má 4. p. »organismus«. Že se kategorie mluvnické neshodují vždy s kategoriemi logickými i psychologickými, o tom se lze přesvědčiti v jazyce na každém téměř kroku; slovo dudy je gramaticky čísla množného a znamená věc jednu, slovo ptactvo je gramaticky singulár, ale znamená všechny ptáky; slovo vládyka bylo v stč. rodu ženského, ač znamenalo osobu mužskou, slovo žabec je rodu mužského a přece značí osobu ženskou atd. Výtka, že o rodu a čísle není výkladu ani v Gebaurově Mluvnici, vznikla snad přehlédnutím; v novém zpracování této mluvnice je o těchto věcech (také o poměru mezi rodem gramatickým a přirozeným atd.) výklad dosti zevrubný v §§ 650—654 a 657—659.

VOJŠTĚ. Tohoto zmetka, pošlého z mluvnické nevědomosti a z názoru, vtloukaného tak často na školách naší ubohé mládeži, že ideálem (na štěstí nedostižným) dokonalého slohu jsou věty sestavené ze slov, tvarů a vazeb,

jakých v životě samém nikdo neužívá, odpravovali jsme na několikrát v 1. ročn. Na nějaký čas opravdu zanikl, aspoň se nepamatujeme, že bychom jej byli v posledních letech někde v novinách čtli, ale jeho rodiče žijí v plné síle, a tak jsme se s ním zase shledali 12. ún. 1923 v odp. Nár. Pol.: Sofii prý »projelo několik... důstojníků, kteří jedou do Angory, aby vstoupili d o v o j š t ě Kemalova.« A protože tak nikdo nemluví, bude se asi zase tak psát. A my abychom znova vykládali, že jm. v o j s k o mívalo 6. p. (o, ve) v o j s k u i v o j š t ě, jako se říká na př. v r o u c h u i r o u š e, v m l é k u i m l é c e, že tvar na -ě dávno zanikl a jen jako archaismus se někdy objevuje v mluvě spisovné a že psáti »do vojště« a p. je takový nesmysl, jako kdyby někdo napsal »do rouše, do mléce«. A zas to nebude nic platno. Když jsme začali vydávati Naši řeč, jeden z nás měl obavy, že ve dvou třech ročnících vyčerpáme všecku možnou látku. Teď víme již všichni, že se jejího konce sotva kdo z nás dočká; a bude-li nejhůře, naši nástupci budou moci začíti, kde jsme začali my.

ZÁPONKA (K. H.), stiskátko i sponka jsou slova, proti nimž s hlediska správnosti jazykové není co podstatného namítati. Hodí-li se ovšem na označení předmětu, který se jimi má rozuměti, nedovedeme my dobře posouditi. Snad by bylo nejlépe říkati prostě »stiskací knoflík«; to je snad nejzřetelnější (v. NŘ. 4, 220). — K v ě t i n á č je sice slovo novější než »hrnec«, ale proto nemusí býti špatné (či snad, že je to z něm. Blumentopf?); ostatně »hrnec« je slovo příliš širokého významu, a tak můžeme býti tomu, kdo slovo květináč utvořil, i vděčni. Co bylo řečeno o těchto dvou slovech, platí i o slovech »šátek« a »kapesník«. K a p e s n í k je sice také odlesk něm. Taschentuch, ale slova toho potřebujeme; je to vidět z toho, že se říkávalo do nedávna »šnuptychl«. A to je »kapesník« přece jen lepší.

ZASLOUŽITI (J. S.). Že z a s l o u ž i t i je sloveso dokonavé, svědčí již to, že je vedle něho nedokonavý tvar z a s l u h o v a t i; jazyk nemiluje vedle sebe tvarů, které vyjadřují totéž. Proto lze tvořiti opisný bud. čas jen od z a s l u h o v a t i, ne od z a s l o u ž i t i (»až budeš zasluhovati«, ale »až zasloužíš«). Je pravda, že z a s l o u ž i t i bývá i ve větách s významem přítomným (zasloužíš, abys byl bit; z. trestu); starší jazyk však v takových větách snad vždy kladl tvar nedok. (zasluhuješ trestu, odměny). Že tvar dokonavý může nabývati významu přítomného, vysvětlujeme si jako ve větách typu »kabát dobře padne«, o jakých jsme již několikrát mluvili (3, 16; 57; 4, 243; 5, 310).

ZDÁ MI SE (J. S.). Tak se opravdu v staré době říkávalo. Kralická bible překládá na př. Luk. 1, 38 »staniž mi se podlé slova tvého«, a tak se říkalo ještě za našich mladých let a snad posud říká, kde je u katolíků zvykem při večerním klekání modlitbou a výňatkem z evangelia vzpomínati pozdravení andělského. Dnes se však říká »zdá se mi, staň se mi« a nemůže býti povinností jazyka nového, aby se vracel k věcem dávno zaniklým.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VII. ČÍSLO 7.

ANT. PROFOUS:

KLENČÍ, ČI KLENEČ POD ČERCHOVEM?

O této věci bylo v NŘ. promluveno již dvakrát. V roč. VI. str. 14 byl od redakce hájen požadavek, aby byl dosavadní úřední název Kleneč změněn v Klenčí, protože se městečko »v staré době jmenovalo Klenčí, jak ukázal J. Š. Baar a P. Teplý v monografii o něm; tamní lid neříká jinak než ‚v Klenčí, do (z) Klenčí' atd., ale úřady z toho udělaly »Kleneč«, patrně proto, že Němci říkají Klentsch.«

Kdyby byly zcela jisté ony dva předpoklady, totiž 1) vznik tohoto místního jména a jeho minulost a 2) jeho dnešní tvar v živé řeči lidové tamní krajiny, musila by se zajisté místopisná komise při ministerstvu vnitra rozhodnouti bez váhání pro tvar Klenčí. Ale věc se má jinak, jak se dále pokusím nastíniti, a proto komise setrvala při úředním tvaru dosavadním. Spisovatel J. Š. Baar, dozvěděv se o tom, poznamenal nedávno v NŘ. VII, 112 ironicky*): »Ministerská komise rozhoda, že se Klenčí musí jmenovati Kleneč pod Čerchovem na věky věkův Amen!« Tato ironická poznámka mne především přiměla, abych objasnil rozhodnutí minist. komise, jejíchž prací se účastním jako linguistický odborník.

Žádost o změnu jména Kleneč v Klenčí byla zřejmě způsobena spisem »Klenčí, městečko na Chodsku«, jejž napsali J. Š. Baar a Fr. Teplý a vydali vlastním nákladem u Kotrby v Praze r. 1909. V článku bude proto stále hleděno k tomu dílu (bude pro ně užíváno zkratky B-T. s číslem stránky).

*) Redakce NŘ. ráda vyznává, že slova, jež prof. Profousovi znějí ironicky, přejala bez vědomí Baarova z jeho soukromého listu v podobě, která nebyla určena na veřejnost.

V Čechách máme ještě jednu obec, která je s nadepsaným městečkem téměř stejnojmenná. Je to obec Kleneč u Roudnice, která leží 2½ km záp. od Řípu. Poněvadž při shledávání historických dokladů je třeba doklady pro obě obce od sebe stále rozeznávati a k tomu mají po dlouhou dobu úřední název Kleneč totožný, bude věci ku prospěchu, objasníme-li si také název obce podřípské.

Nuže projděme historické památky a podívejme se, jak nazývali nebo vlastně písemně označovali ty obce naši předkové. Doklady*) pro obec podřípskou jsou tyto: ok. r. 1410 villa *Cleness* prope Rudnicz (Urb. č. 306); r. 1420 cum allodio Nelahozewes et *Klenecz* (Sedl. Zb. reg. 132 č. 935); r. 1436 (v české listině) Kleneč proboštství hradu Pražského, — Jenišovice (tamt. 183 č. 1324); r. 1455 Anežka, vdova po Matějovi řečeném Luněta z Kostomlat, dědiny své věnné we Ctiněwsi (ves u Roudnice) postoupila byla Václavovi z *Klenče* a synu jeho Benešovi (Arch. Č. III, 562); r. 1455 Benessius de *Klencze* — — in Cztyniewsi curias, Rel. T. II 268; r. 1500 Václav z *Klenče* (Arch. Č. X, 527; B-T. 20 v pozn. chybně opsali »z Klenčí« a spojili nesprávně s obcí u Domažlic); r. 1523 Petr z *Klenče* s Bohuslavem v Vražkově (ves pod Řípem); onen se dále v téže při r. 1527 jmenuje Petr Valatka z *Klenče* (Arch. Č. XXXII, 380); r. 1545 ve při o hranice mezi vsí Žibřidovem (v okolí Mimoně) a vsí Jonstorfem byl svědkem Jakub z *Klenče* (Arch. Č. XXX, 107; podle Sedl. Hr. Z. VIII, 184 v pozn. byl Jakub z Klenče r. 1541 hejtmanem na Roudnici); r. 1575 z stavu rytířského a vládyk byli na sněmu: Ambrož Klenecký z *Klence* (!, Sněmy IV, 430; podle Sedl. Hr. Z. VIII, 205 se jmenuje r. 1548 Ambrož z *Klenče*, jehož choť pocházela z Vražkova); berní rolla r. 1654 (v Ter. Fassích 58, č. 12) Wesz *Klenecz*; r. 1785 Schaller I, 210 *Klenč;* r. 1845 Sommer XIII, 126 *Klentsch* (Klenč); r. 1848 Pal. Pop. 8 *Kleneč* p. Roudnice; Sedl., Sl. rkp. 312 *Kleneč*. Podle odpovědi na dotazník Akademie r. 1913 domácí lid říká: ta *Kleneč*, jdu do (z) *Klenče*, vzpomínám na *Kleneč*, jsem doma v *Klenči*, rodák *klenečskej* i *klenečckej*. Z uvedených dokladů jest viděti, že této obci vždycky říkali *Kleneč*. Tvar *Cleness* v latinském zápisu a později tvar »z Klence« vznikly zajisté nepřesným napsáním a o tvaru *Klenč* promluvíme později.

Z dokladů, kterých nebylo možno bezpečně lokalisovati, stářím vyniká doklad z r. 1424: villanus de *Klencze* (Arch. Č. XXVI, 405).

*) Doklady některé vyhledali úředníci archivu min. vnitra, jiné jsem přidal sám, a to zejména ze spisu B.-T., a k tomu jsem všecky doklady pokud možno zkontroloval v pramenech.

Pro naši obec chodskou byly nalezeny tyto doklady: r. 1325 v latinské listině, kterou král Jan Lucemburský udělil Chodům svobody: Chodones in villis — Postrzekow, *Clenitsch*, Drazenaw (Reg. III, 404—1049); v potvrzení chodských výsad (v mus. archivu A) od krále Vladislava r. 1475 jsou opsána privilegia udělená Chodům od jeho předchůdců a naše jména se vyskytují v privilegiu Karla IV. r. 1360: »in villis — Postrzekow, *Clenitsch*, Drazenaw«, a v privil. Václava IV. r. 1396 na listě 4b: »in villis — Postrziekow, *Clenitsch*, Draschenaw«; r. 1434 d. Andree de *Clenicz* (L. Conf. X, 238); pro r. 1515 B-T. 19 uvádějí »po lesích na Království podle *Klenče*«, prý z ČČM. 1861, 283, ale já jsem tam toho dokladu nenašel; r. 1517 purkrabí domažlický Mikuláš z Branšova poslal p. Kryštofovi ze Švamberka zprávu o škodách způsobených Chodům od Němců z Mnichova, kteří vpadli mezi jiným také »*do Klenče*«*) (Arch. Č. XV, 135). V německém seznamu chodských platů z let 1509—1571 jest napsáno desetkrát *Klencz*, dvakrát *Klenč*, jednou *Klenczi* a jednou *Kleneč* (to jsem zjistil v opisu zem. archivu v Praze, který byl udělán v býv. c. k. fin. archivu ve Vídni, B (Böhmen), Fasc. 13, N. 4—8, a má na obalu vídeňský nápis »Verzeichnis der gewissen und ungewissen Zinse« atd. a uvnitř časově původní nápis »Bericht der gewissen und ungewissen Zins, welche seid des 1509 Jars bis auf das 1571 sein von den Chodenpaurn eingemant(!) und gereicht worden«). B-T. 20 v popisu týchž platů výslovně jmenují naši obec osmkrát, při platu vaječném shodně s oním opisem píší v uvozovkách »*Klenczi*«, ovšem předložku *z* před to jméno přidali ze svého (v německém seznamu předložkových výrazů není, jména obcí jsou tam prostě za sebou vypočítána), ale ve všech ostatních sedmi případech píší B-T. 20 také jen *Klenčí*. V mezní při r. 1540 jest několik svědků chodských »z *Kleničí*« (Arch. Č. XXX, 86; v orig. v mus. archivu č. 76 sign. IV A 2 l. 83 jsem vskutku četl »z Kleniczij«); r. 1564 v německém textu jsou jmenováni »Mathauss Schirka von Kodowa, Jan Nahlik von *Klentsche*, Jan Hirschik von Postrzekowa (tento koncept je vložen do akt chodské pře s p. Petrem ze Švamberka, o níž doleji). R. 1565 udělily všecky chodské obce plnou moc (česky napsanou) k jednání za sebe několika mužům a praví se tam: »z prostředka našeho vysíláme — — Václava Halamu ze Lhoty, Andrly(!) z Tlmačova a Jana Jehlíka z *Klenče*, sousedy naše« (tak jest v opisu zemsk.

*) Redakce připomíná, že doklady z Arch. Č. tohoto způsobu třeba posuzovati velmi opatrně; listinné -czye (czie a p.) bývá v Arch. Č. přepisováno velmi často -če, ač pravopis starý opravňuje stejně ke čtení -čě (nč. -če) i -čie (nč. -čí).

archivu, který byl udělán podle orig. ve fin. arch. ve Víd. B, F 13, N. 4—8); B-T. na str. 23 píší však na onom místě »z *Klenčí*«. R. 1567 z register úroků: Wes *Klenczy* (C 77/7 v arch. min. vn.); B.-T. 23 uvádějí k r. 1567 chodského důvěrníka »Hanuše Pabstmanna z *Klenčí*«, ale v závorkách alespoň přidané »von *Clentzsch*« svědčí, že také tato listina ve vídeň. fin. arch. jest německá. V chodské při s p. ze Švamberka z let 60tých 16. stol. jest »Verzaichnis derer Artikel« atd. (orig. ve fin. arch. ve Víd. F 13, N. 4—8 f. 105), z něhož B-T. 24 píší opět »*Klenčí (Kleniczsch)*« — v archivu min. vnitra v Praze C 77/14 jsou německé koncepty všech akt oné pře, která byla zaslána r. 1569 cís. kanceláři do Vídně, a v nich najdeme dvakrát *Chlenicž*.

V týchž aktech jest i opis chodských privilegií, potvrzený(!) od městské rady domažlické r. 1569, a tam jest v privilegiu Karlově i Václavově stejně: »in villis Podersiekow, *Chlenitsch*, Draschenau — — Chytschow, Podsienowicz«, někdo pak v pražské kanceláři sepsal český přehled chodských privilegií (jen až do krále Vladislava) na základě onoho domažlického opisu jich a v něm čteme: »wsem Podersekowu, *Chlenisstim*, Drassenowu — — Chydziowu, Podsenowiczym« atd. R. 1571 napsán výpis z reg. soudu komor.: Jana Nahlika z *Klenczie* (r. 1564 C 77/7 t.); r. 1576 potvrdila měst. rada domažl. opis latin. Jiříkova majestátu chodského a při něm opis starých chodských smluv trhových, v němž čteme: Mach de *Clenicz* (r. 1430) — Martinus Kozyna de *Klenicz* (1434) — a villa nostra *Clenicz*, de *Clenicz* (r. 1477) — Waczlaw z *Cleniczie* (r. 1481) — z *Klenczi*, w *Klenczi*, do *Klenczi* (r. 1530) — z *Klenczi* (r. 1535) (C 77/7 t.); z r. 1577 je domažl. potvrzení jiného opisu týchž věcí (jen se zkratkami, tamt.); z 2. pol. 16. stol. ve výkazu úroků svatojiř.: z *Klenczij* (tamt.); z téže asi doby z register chodských důchodů: z *Klenczie*, z Sylnicze *Kleniczke* (tamt.); r. 1581 »z *Klenče* plat a kassací« (Knihy snesení v měst. arch. domažl. podle B-T. 28; doklady z domažl. Knih snesení a z matrik jsem nucen uváděti bez vlastní kontroly). Ze žádosti měst. rady domažl. k císaři r. 1594: z *Klenczij* (C 77/7 v arch. min. vn.); ze sporu domažlických měšťanů s cestujícími obchodníky l. 1618 je podle B-T. 32—33 v Kn. snes. f. 265 »skrze lesy vejš nebo níže *Klenčí*, z Tejna Horšovského do *Klenčí*«, ale vedle toho také »ne na *Kleneč*«, ale na Domažlice — »na *Kleneč* jim jezditi přikazuje, aby ves *Klenče* přednější místo . . . sobě osobovati mohla«. Po r. 1635 v opisu Janova privilegia: Postržiekow, *Klenecz*, Dražienow (r. 1325); r. 1638 Malík, rektor z *Klenče* (z domažl. matriky, B-T. 44); 1639 Jan Šťastný z *Klenči* (tamt. 45); r. 1647 chalupník z *Klencze* (z matriky klenečské B-T. 46);

»ze wsy *Klenczi*« (tamt.); r. 1663 rychtář z této vsi *Klenče* (tamt. 52); v matrikách r. 1657, 1658, 1679 oppidum *Klencz* (B-T. 65); na popisu katastru »městys *Klenč*« (tamt.); r. 1679 »městys *Kleneč*« (Vejpis z rule, B-T. 52). Z klenečských matrik uvádějí B-T. 58 v přehledu: »*Klenč* zove se nejčastěji *Klenič*, ex *Klenitsch*, *Klencz*, zu *Glentsch*, *Klenecz*, ze wsy *Klencze*, *Klenczensis* a *Clenecensis*, *kleneczký*, latině *Klenczium*«. Obec byla povýšena na město a v cís. majestátu z r. 1680 jest: Stättlein *Klenitsch* (B-T. 70); v majestátu na trhy r. 1688: Marktflecken *Klentsch* (B-T. 70); první měst. pečetidlo z poč. 18. stol. má nápis: Gerichts-Siegel in *Klenitsch* (B-T. 74). V latinském inventáři klenečského beneficia z r. 1705 je podle B-T. 96 (v českém překladu): »Místo, v němž se obročí nalézá, sluje latinsky *Klenetschium*, německy *Klenič(!)* a česky *Klenčž*«, a dále: »k obročí přísluší: oppidelum(!) *Klentsch* seu *Klenetsch*«; asi r. 1751 na náhrobku »telonarius *Klentschii* (2. p.) (B-T. 111); r. 1773 Geld-Rechnung in dem — — Marckte *Klenitsch* vorn Waldt (B-T. 127). Český Karbanův kšaft se končí takto: Psáno v městys *Klenč(!)*, 2. listop. r. 1806 (B-T. 123—4); v přísežní formuli rychtáře Hausnera r. 1811 ve velmi pokažené češtině: »sousedstvo městečka *Clenicz*« (B-T. 150). B-T. v svém spisu většinou užívají tvaru *Klenči*, někde se však kolísají; na př. na str. 153: »Abychom měli úplný obraz města *Klenče* na počátku 19. stol. . . ., jest nutno ještě zjistiti . . . . jádro města *Klenčí*«, na str. 160: »poštovní spojení z Řezna . . . . do Čech, a to přes *Kleneč* a Horšův Týn« a na str. 69 dávali v překladu podle německého originálu *Kleníč*. Od r. 1856 se psalo úředně Stadt *Klentsch*, město *Kleneč* (B-T. 192), ale při tom se užívá také tvaru *Klenčí*, na př. r. 1898 začal v městě svou činnost »Spořitelní a záložní spolek pro Klenčí a okolí« (B-T. 208). Z jiných pramenů dodávám: r. 1789 Schaller XII, 66 *Klencz*, *Klenecz*; r. 1839 Sommer VII, 119 *Klentsch* (*Klenč*, auch *Kleneč*); r. 1848 Pal. Pop. 374 *Kleneč*; úřední seznamy obcí již od r. 1850 užívají jenom názvu *Kleneč*; r. 1905—8 Sedl. Sl. 415: *Kleneč*.

Místopisná komise České akademie rozeslala r. 1913 místopisné dotazníky do všech obcí v Čechách. Ukázalo se časem, že nebyly všude vyplněny spolehlivě a správně, ačkoli k nim bylo přidáno jasné poučení a vzorek. Jest jich tedy třeba užívati opatrně. V odpovědi z našeho města K. napsal starosta, že se obec úředně nazývá Kleneč, lidově Klenčí, ale v odpovědech na jednotlivé otázky užívá tvarů obou (ač podle poučení měl jen napsati, jak mluví domácí lidé mezi sebou): ta Kleneč i to Klenčí, jdu do (z) Klenčí i Klenče, vzpomínám na Kleneč i Klenči(!),

jsem doma v Klenči i v Klenčí. Podle těchto odpovědí by žily tedy oba tvary vedle sebe(!).

Historické doklady svědčí o kolísání v tvaru tohoto jména již od 16. stol. Ze 14. a 15. stol. máme přímé doklady jen z latinských pramenů, a to v tvaru Klenič. Ten se pak drží téměř jen v nečeských památkách až do poč. 19. stol. V 16. stol. se vyskytují první doklady české »do Klenče« (r. 1517) a pak přímo Kleneč a ten tvar se vyskytuje podnes. Rovněž v 16. stol. se objevuje tvar Klenčí a ten máme také podnes. Vedle toho nacházíme ještě tvar Klenč, který brzo nabyl rázu jména německého, a to také již od 16. stol. Výjimkou nacházíme v latinských zápisech klenečských matrik Klenczium v 2. pol. 17. stol. a r. 1751 a pak Klenetschium r. 1705, dále ojedinělé tvary: r. 1540 z Kleničí, r. 1576 (prý z r. 1481) z Cleniczie, r. 1569 Chlenisstim a r. 1618 1. p. »ves Klenče«. Lat. tvar Klenczium vznikl zajisté z českého Klenčí stř. r., tvar Klenetschium zase z Kleneč a tvar Chlenisstim je zřejmá chyba pražského písaře.

Po této přehlídce historických dokladů zbývají nám jako nejčastěji doložené tyto tvary: Klenič, Klen(e)č a Klen(i)čí. První z nich již zanikl úplně a tyto dva žijí dosud. Jde nyní o vysvětlení těchto tvarů a zjištění prvotního významu našeho jména.

Po této stránce má jistou důležitost, jak rozuměli jménu své obce domácí obyvatelé. O tom máme zprávu teprve z r. 1825, kdy poslal klenečský farář M. Strádal příspěvek k chystané topografii Čech; v něm čteme, že se o založení obce listiny nezachovaly, a dále: »Aus der Tradition weisst man aber, dass Klentsch von d. böhm. Worte Klenka den Nahmen hat. Der Nahme Klenka soll eben von dem Walde, der einst an diesem Orte sollte gewesen seyn und in welchem das Holz mit Nahmen Leinholz auf böhmisch klenkowe dřjwj gewachsen ist, den Nahmen haben« (orig. v mus. arch. odd. G klt. pan. Kouty). Tento výklad se pak opakuje častěji a naposledy v žádosti obecního zastupitelstva v Kl. z 30/XI 1922: »Název pravděpodobně vznikl od klenkovského lesa, který se zde nacházel«. To napsali i B-T. 14 (»Vesnici — — dali obyvatelé od množství klenového stromoví jméno Klenčí«). Také NŘ. VI, 15 vykládá toto jméno jako odvozeninu od tvaru klenek nebo klenice. Na tom základě se pak žádá, aby byl také úředně zaveden název Klenčí.

Díváme-li se bez předsudku na osudy našeho míst. jména, můžeme říci, že je lze vykládati dvojím způsobem: A) Z hromadného jm. podst. stč. kleničie (= klenicový les), které jest doloženo z 2. pol. 16. stol. (v Arch. Č. XXII, 254) a vzniklo z podst. jm. stč. klenicě cornus, poricus (v. Geb. Sl. II, 45, srov. Jg. II, 63: klen -u,

demin. klenek, -nku, kleník, -u, klenka, -y et klenice, -e strom acer platanoides, der Leinbaum). Místní jm. Kleničie a z něho později vzniklé Klenčí by podle toho patřilo do téže skupiny míst. jmen jako Březí (v Čechách podle Seznamu obcí r. 1916 bylo 14 Březí), Doubí (v Č. 4krát), Smrčí (6krát), Lipí (3krát) a dokonce také Klení (podle Sedl. Sl. 416 u N. Hradů a u Krumlova), které jest hromadné jm. k slovu klen, nám dnes obvyklému. Již tato věc zasluhuje pozornosti, že by se v území ne tak vzdáleném utvořilo při témže pojmu hromadné jméno od jiného slova základního. Ale ovšem nemožné to není.

Jméno Kleničie zapisovali v latin. listinách v 14. a 15. stol. jen Klenitsch a pod. Vskutku také jiná podobná jména tak tehdy zapisovali, na př. de Mesihors (= Mezihoře, Reg. II, 947, r. 1308), in Mesirziecz (Reg. III, r. 1317) atp., jindy však koncovou samohlásku naznačovali: (z Geb. II, 349) silvam Mezihorzye (List. Poř., r. 1400), Mezirzieczie (Urb. R. 118, r. 1379). Očekávali bychom, že také naše jméno alespoň někdy najdeme napsáno s koncovou samohl. Ale u našeho jm. nacházíme jen -č. Než dejme tomu, že to jest jen náhoda!

Doklad »z Cleniczie« z r. 1481 nelze pokládati za docela jistý, poněvadž jej nalézáme až v opisech z l. 1576 a 1577. Opisovači tehdy dbali jen, aby věčně nic nevynechali, ale jinak se nesnažili, aby opisovali z předloh slova věrně písmeno za písmenem. Onen doklad lze tedy čísti i »z Kleničie« i »z Kleníče«. Na plný tvar Kleničie dále ukazuje zúžený tvar »z Kleniczij« z r. 1540. Z plného tohoto tvaru zanikla brzo samohláska v slab. -ni-. Tato změna jest dosti rozšířena, na př. chod. kančka m. tkanička, pšence m. pšenice a vlastní jm. Unčov m. Uničov, Jenšovice m. Jenišovice atp. (Geb. I, 228). Kratší tvar Klenčie by se ještě v 2. pol. 16. stol. střídal s tvarem zúženým Klenčí, snad jako krajinná zvláštnost. Doklady »do (z) Klenče« z l. 1517 a 1565 nejsou dosti spolehlivé, nevíme totiž, jak jsou napsány v originále. Ale sotva bychom je mohli čísti Klenčé, vždyť se podle Geb. I, 202 změna ie v é děla jen »dílem a sporadicky« a k tomu hlavně v 15. stol.

Dále však jest jisto, že již v 16. stol. začaly novotvary Kleneč. do Klenče. K vysvětlení jich sotva lze poukazovati na analogii Pořiečie = Pořič, Mezihořie = Mezhoř atp. Tyto tvary většinou vznikly u jmen složených (Geb. III, 1, 171). Ale lze vyjíti také od analogie: při nezřetelné kvantitě v 6. p. (»v Klenčí«, vysl. téměř jako »v Klenči«) působily výrazy jako »v Jenči, Budči, Smolči« atp., a jako ty mají jiné pády Jeneč, do (z) Jenče, Budeč, do (z) Budče, Smoleč, do (z) Smolče atp., tak vznikaly i tvary

Kleneč, do (z) Klenče. Možná, že při tom působila i analogie m. jm. Klenče pod Řípem.

Výklad z Kleničie má ještě závadu v tom, že se tvrdí (NŘ. VI, 14 i obec. zastup. z 30./XI. 1922), že se v městě i okolí říká jen Klenčí. To by znamenalo, že Klen(i)čie = Klenčí žije v té krajině od nejstarších dob podnes. Jak by potom bylo možno vysvětliti tvary Kleneč, Klenče, jež se vyskytují již od 16. stol.? Poukazovati na to, že to byly tvary jen kancelářské (úřední), nebude moci nikdo, vždyť ta obec nebyla nikdy významným střediskem úředním a víme dobře z posledního století, kdy přece úřady nějak mocně zasahovaly do veřejného života, že se přece v tvaru místního jména na úřad mnoho nedalo. Jinde jest přece pravidlem, že taková jména, která časem změnila svůj rod, mají dnešní lidový tvar jen v tomto rodě, na př. Poříčie = Poříč (vedle toho jest spisovný tvar Poříčí), stč. Přělúčie, nč. jen Přelouč.

B) Naše místní jméno lze také vykládati jako tvar vzoru Litomyšl, stč. L'utomyšl' (z os. jm. L'utomysl a přivlastň. příp. -j') = L'utomyslův (třeba si vždy domysliti nějaké jm. podst.; zde nejspíše hrad). Z této skupiny se snadno vysvětlí oba starší tvary Klenitsch i Kleneč: 1. z os. jm. Kleník (pův. Klen- ik') vzniklo jméno Kleníč = Kleníkův (na př. dvůr), jako Dobříč z os. jm. Dobřík (Dobrik v Nekr. Podl.), Slavníč z os. jm. Slavník, Dřevíč z os. jm. Dřevík (stč. dřěvo = strom i dřevo), srov. příjm. Dřeva, na Mor. Slavíč z os. jm. Slavík atd. Osobní jména na -ík se v místních jménech častěji vyskytují s novější příp. -ov, na př. Dobříkov, Dubíkov, Dřevíkov, Slavíkov atp.

2. Z os. jm. Klenec (z pův. Klen'c') n. Klenek (z pův. Klen'k') vzniklo jméno Kleneč, podobně jako Dubeč (z os. jm. Dubec, Geb. Sl. 351), Choteč (z os. jm. Chotek), Budeč, podle ostatních pádů i Budč, Buč (z os. jm. Budec n. Budek), Jeneč, novotvar Jenč (z os. jm. stč. Jěnec n. Jěnek, demin. z Jan), na Mor. Želeč, novotvar Želč (Černý-Váša 145), Teleč, obec. Telč atp.

Rovněž tato jm. os. se vyskytují v novějších míst. jménech s příp. -ov: Doubkov, Budkov, Jankov atd.

Tímto způsobem by byl z historických tvarů vyložen vznik tvaru staršího Kleníč a mladšího Kleneč (a z toho vzniklé Klenč, srov. nahoře Jenč, Telč, Želč atp.). Je však při tom třeba vysvětliti dvě věci: a) Jak přešel tvar Kleníč v Kleneč? To lze vysvětliti velkým množstvím zdrobnělých a mazlivých tvarů od os. jmen v češtině. Vyskytovaly se zdrobnělé tvary Kleník i Klenec a bylo užíváno i přivlastňovacích tvarů jejich: v starší době Kleníč, v mladší době Kleneč. Podobnou změnu vidíme i u mnoha jiných jmen, na př. dnešní Jankovice na Mor. se jmenovaly kdysi Jeníkovice

(Černý-Váša 45), Holešice na Mor. se jmenovaly dříve Holetice (tamt. 69) atp.

b) Dále jest otázka, zdali se naše předpokládané osobní jméno také vskutku vyskytovalo. Také na ni lze odpovědětí, ač by opak ještě nic nevyvracel, neboť na př. jména Chrudim, Třebíč se vysvětlují z osob. jmen Chrudim a Třebík, ač jména tato dosud nalezena nebyla, a tak jest tomu u míst. jmen velice často. Základní osob. jméno Klen je dosvědčeno již z r. 1107, Clen (miles, testis Olomuc., Reg. I, 86), dále Ješek Klen asi ze 14. st. (v. Černého »Ukazatele jmen k lat. DZ.« str. 151, v tomto spisu na str. 266 se dokonce vyskytuje i místní jméno Klenův dvůr, které by našemu jménu bylo významem tak blízké), mimo to se stejné osob. jméno ukrývá v míst. jméně Klenovice (v Č. 4krát) = osada Klenoviců, t. j. čeledi Klenovy. Ze zdrobnělých tvarů se mi podařilo nalézti os. jm. Klenček, které jest opětovaným zdrobněním z Klenek n. Klenec: r. 1515 s Janem Klenčkem (na Pardubicích) Arch. Č. XVII, 223. Tvar Klenek máme možná v příjmení Klenka (na př. Josef Klenka, známý velitel t. zv. junobrany za války), není-li to jméno přímo ze stč. slova klenka (= klenice, Geb. Sl. II, 45), ale srov. jm. Smrček a Smrčka (Ant. Smrček, prof. na brn. techn., a Ot. Smrčka, řed. gymn. na Vinohr.). Tato změna v koncovce osob. jména se vyskytuje často, srov. příjm. Dřeva, Perka, Matějek i Matějka atp.

Že se jména stromů často přenášela metaforicky i metonymicky na lidi, jest všeobecně známo. Tak bylo již v staré době, na př. (z Geb. Sl.) Búček (z buk) r. 1322, Dub r. 1397, Dubec r. 1379, Dúbek r. 1293, Dubík r. 1261, Habrek (z habr) r. 1274 atp. a slyšíme je okolo sebe i dnes, na př. Bouček, Dubec i Doubek, Javůrek, Topol, Vrba atp. (v. Kotík, Naše příjm. 154).

A teď se vraťme k historickým tvarům našeho hlavního míst. jména! Z nich tvary Kleníč a Kleneč i Klenč jsou po předešlých výkladech jasné. Je však otázka, zda je možno, aby řeč od nich dospěla k tvaru Klen(i)čí. Možné jsou dva výklady: 1). Jako se změnila jiná jména původu přivlastňovacího, na př. Bezděz (z os. jm. Bezděd) v Bezdězí (Geb. III, 1, 311), Nedvěz v Nedvězí tamt., Bezděč (z os. jm. Bezděk) v Bezděčí (Černý-Váša 40), Nepřívaz v Nepřívazí tamt. atd., tak se i Kleníč a Klenč mohla změniti v Klen(i)čí. 2). Možná také, že to je změna spíše umělá, vykonaná písaři a inteligencí. Tvoření míst. jmen přivlastňovacích příponou -j' bylo v 16. stol. již mrtvé; nikdo tehdy již nerozuměl, jako teď nerozumí, že na př. Kleneč = Klenkův n. Klencův (t. dvůr). Písaři slyšeli sice tvar Kleneč, kterému nerozuměli, a byli zvyklí podle starších spisů psáti Klenitsch, i byli svedeni tou zdánlivou

kolísavostí k tvarům srozumitelným Klen(i)čí podle jiných míst. jmen, na př. Březí, Doubí, Smrčí atd. Nevadilo jim, že od obvyklého slova klen bylo hromadné jm. Klení, vždyť žilo ještě také slovo kleničí, odvozené z klenice.

Tímto bezradným kolísáním lze vyložiti také 1. p. »ves Klenče« z r. 1618, který si lze vysvětliti jen tak, že v písařově jazykovém citu bylo to jméno rodu ženského, a jako k 2. p. stráže, hráze, záře jest 1. p. stráž i stráže, hráz i hráze, zář i záře, podobně že k 2. p. Klenče může býti 1. p. Klenč i Klenče. Ale tyto změny byly asi jen mezi inteligencí. Takto by bylo také možno pochopiti i dnešní snahy místní inteligence, která z neznalosti významu původního usiluje uplatniti tvar, kterému rozumí. Tento náš dohad by ovšem platil jen tehdy, kdyby tvar Kleneč byl opravdu lidový.

Přehlédneme-li k závěru oba hlavní výklady, vidíme, že oba mají své přednosti i vady. Výklad z Kleničie se zamlouvá svou srozumitelností a pro Kleneč svědčí nejen doklady již ze 16. stol., nýbrž i Kleneč pod Řípem, neboť je možná domněnka, že jsou obě jména stejného původu přivlastňovacího. Nejasnosti by se rozplynuly rázem, kdyby se podařilo nalézti některé doklady z českých pramenů z doby před pol. 16. stol., zejména již z 15. stol. Tu by stačil dokonce již jediný doklad ze starého dobrého textu se 7. p.: od Klen(i)čie by byl »před (za, pod, nad) Klen(i)čím«, ale od Kleneč by byl buď »před (za, pod, nad) Klenčem« v době starší anebo »před (za, pod, nad) Klenčí« asi od pol. 16. stol.

Dále by bylo třeba, aby se někdo nestranně té věci ujal a zjistil mezi starými prostými lidmi v tom místě, jak mezi sebou mluví. Prostý člověk ve všední řeči míst. jména zpravidla nijak neznásilňuje, vždy si při něm vlastně ani na nic nemyslí, s čím by souviselo. Je to asi podobně jako s osob. jménem. Známe-li nějakého pana Doubka nebo Jedličku, ani nám nepřijde při jejich příjmení na mysl nějaká souvislost s tím a tím stromem. Zpravidla se v mysli vybaví jen vzpomínka na jejich povahu, povolání, jejich poměr k nám a pod. Tak jest tomu i se jmény osad. U nás na Chrudimsku jest osada Smrček. Prostý člověk na př. řekne »půjdu do Smrčku k Pecinovům, byl jsem ve Smrčku u Pecinů«, a při tom i poslouchajícímu se vybaví spíše představa některých stavení než představa stromu smrku. A tím spíše se to stane, je-li jméno v tvaru, kterému dnes již nikdo nerozumí bez odborného výkladu. Pak jest takové jméno skutečně jen jakási značka nebo šifra pro tu osobu nebo místo. A takové jméno jest i Kleneč a Klenčí. Prostý člověk se sotva v obyčejné řeči kolísá v jeho tvarech a přihodí se mu to nejspíše, jen byl-li od někoho úmyslně v

své jistotě popleten. Věc tu by bylo tedy snadno nepozorovaně zjistiti, kdybychom dokonce takovému prostému člověku dávali otázky jakoby docela nahodilé mezi řečí, takže by na ně v odpovědech musil užívati tohoto míst. jména. Kdyby se i nutil k nějakému tvaru umělému, nejspíše by se při tom prozradil. Tento článek vybízí tedy ku pomoci. Budou-li jeho požadavky splněny — a kéž se to stane brzo! — zajisté i naše záhadné jméno bude rozřešeno docela bezpečně.

Tohle jsou asi všechny myšlenky a pochybnosti, které se mi při rozboru m. jm. Kleneč-Klenčí vybavily. Pro tento článek byly ovšem shledány doklady ze všech přístupných pramenů. Třeba ještě, abych objasnil, jak dospěla k svému rozhodnutí místopisná komise při min. vnitra. Na otázku předsedovu, zdali je dnešní úřední název »Kleneč« tvar nesprávný, musil jsem podle hořejšího výkladu dáti odpověď zápornou: správné, možné a ku podivu také doloženy jsou zajisté oba tvary. Na otázku, kterému z nich náleží rozhodná přednost, jsem docela určitě odpověděti nemohl; mluvil jsem o té věci s několika vynikajícími filology, a přece jsme nedošli k jednotnému určitému rozhodnutí. Na dokladech si komise zjistila, že se dnešní úřední název Kleneč vyskytoval již od 16. stol. až podnes. Tím bylo vyhověno všem požadavkům, které na revisi místních jmen byly činěny, i uznala komise, že není opravdu rozhodujícího důvodu k tomu, aby dosavadní úřední název byl změněn. Této zdrželivosti je také třeba, vždyť po změně úředního názvu musí býti změněny všechny nápisy na veřejných budovách (poště, nádraží atd.), všechna úřední razítka a zápisy (v pozemk. kn., u ústřed. úřadů atd.) Komise uznala jen potřebu nějakého přídavku na rozlišení od stejnojmenné obce pod Řípem a uvažovala o rozlišovacím přídavku »pod Čerchovem«, který zavedla naše dráha a pošta po převratu. Hora ta jest vzdálena od města 5½ km, jest všeobecně známa a k tomu jest tento přídavek vhodným protějškem proti přídavku »pod Řípem« u druhé obce. Proto jej komise schválila. S přídavkem tímto také souhlasilo i obecní zastupitelstvo v své žádosti z 30/11 1922. Tohoto přídavku by bylo potřeba, i kdyby bylo rozhodnutí padlo pro Klenčí. Vždyť se na adresách píše zpravidla předložkový výraz a tu již neurčité napsání tečky a čárky (v Klenči, v Klenčí) by způsobovalo dopravní nesnáze. Tolik tedy o jméně Klenčí.

*

Redakce Naší řeči poznamenává k výkladu p. prof. Profousa, že i z jeho výkladu je patrno, 1. že tvar Klenčí (Kleničí) má proti tvaru Kleneč tu přednost teoretickou, že se opírá o slovo skuteč-

né, klenice n. klenka, a nikoli o předpokládané toliko jméno osobní a že má snad oporu v přírodních poměrech kraje, v němž vzniklo (klenové porosty); 2. že se nejstarší písemné doklady tohoto místního jména nebrání čtení Kleničí, Klenčí, 2. p. Klenčie (až do 1517); 3. že se už r. 1540 objevuje zřetelný první doklad pro Kleničí a že se pak tento tvar Kleničí, Klenčí udržuje v letech následujících (vedle tvaru Kleneč) v řadě dokladů a svědectví až do 19. stol.; 4. že tvar Klenčí žije patrně v místním usu lidovém, který můžeme pokládati bez násilí za zachovaný reflex tvaru starého. To vše by bylo podle soudu redakce Naší řeči dostatečným důvodem, aby se tento starý a lidový tvar stal názvem úředním.

DROBNOSTI.

SYROVÝ, SUROVÝ.

Je-li prý rozdíl a jaký mezi slovy *syrový* a *surový*. Odpověď může býti rozličná, podle toho, jak této otázce rozumíme. Že je rozdíl hláskový, každý vidí; jde o to, je-li rozdíl významový, o rozšíření obou tvarů v různých krajích a nářečích a kde se vzaly rozdíly, které jsou.

Hledíme-li na češtinu samu, významového rozdílu asi původně nebývalo a bezpochyby ho není v skutečné mluvě lidové. Zdá se, že býval a snad posud jest jen rozdíl krajový: zdá se, že se někde říkávalo a snad posud říkává *syrový* atd. v nejrůznějších významech, jinde v týchže významech *surový* atd., a že teprv spisovná mluva minulého století zavedla významové rozdíly mezi obojími tvary, které ze škol, z knih, z měst atd. nenáhle prosakují i do mluvy lidové. Z Jungmannova slovníku samého je patrno, že významových rozdílů mezi nimi za Jungmanna ještě nebývalo. Neznáme jejich dějin podrobně, ale již dnes se zdá, že teprv míšením našich nářečí a vlivem jiných jazyků slovanských (zejména snad polštiny, jejíž vliv ve vytváření naší spisovné řeči byl asi větší, než posud tušíme) tvar *surový* domácněl v západním území našeho jazyka a že mu byly přidělovány významy zvláštní, odchylné od nejobyčejnějších významů, jaké má slovo *syrový* v Čechách vlastních. Že tvar *surový* je východní, vidíme na př. z Kralické bible, v níž jsou nepochybné moravismy, docela zřetelně; čteme v ní doklady s *u*, v nichž by na př. Pražan nebo spisovatel píšící dnešní obvyklou spisovnou češtinou jistě napsal *syrový*. Na př. 2. M. 12, 9 »nebudete jísti z něho (z beránka) nic surového ani v vodě vařeného, ale pečené ohněm«, Soudc. 16, 8 »i přinesli jí (Dalile) knížata Filistinská sedm houžví surových,

kteréž ještě neuschly«, 1. Sam. (= 1. Král.) 2, 15 »nevezme (kněz) od tebe masa vařeného, ale surové«. A naopak v pramenech českých v užším smyslu toho slova čítáme slovo *syrový*, kde se příčí dnešnímu spisovnému zvyku; ještě Vetešník (rodem z Jizerního Vtelna na Mladoboleslavsku) píše r. 1829 o Turcích jako »syrovcích«, z r. 1634 má Jungmann doklad »syrově bičovali«. Rosovi je *syrovost* nejen na př. syrovost masa, chuti a p., ale i to, čemu dnes říkáme »surovost«, slovník Dobrovského zná ještě »syrové« kovy, t. nezpracované, tedy dnes »surové« atd. Krajový rozdíl mezi obojími tvary vyznívá na př. ze jména houby syrovinky (Lactarius volemus), které v Čechách místy říkají *syrůvka*, na Moravě *surůvka*. Moravský tvar *surový* je ve shodě s tvarem polským *(surowy)*; ale jsme si dobře vědomi, že o rozšíření obojích tvarů na území československém a o příslušnosti některých starších památek jazykových k rozličným krajům teprv budoucí časy nám poskytnou náležitého poučení.

Jungmann, který jako rodák středních Čech doklady obojího znění shrnuje skoro jen pod hesly s *y*, má bez rozdílu pod heslem *syrový* významy, které dnešní spisovný jazyk rozlišuje zněním: i významy »nezpracovaný, nepřipravený« (kov, hedvábí a p.), »hrubý, nevzdělaný« (člověk), tedy dnešní spisovné *surový*, i »nevyschlý« (dřevo, kůže a p.), »nevařený, nepečený« a p., tedy dnešní spisovné *syrový*. Z významů méně běžných uvádíme jeho významy týkající se špatného trávení (mám syrovo od žaludka, syrovost žaludka a p.) a významy netečnosti, nejapnosti, nehybnosti a p. (srv. »takoví syroví lidé« v Chelčického traktátě O boji duchovním v Svět. knih. 916—18, 134, »divče jako syrová«, J. F. Hruška v Nár. l. 1916, č. 78, 1c). Rozdíl, který dnešní spisovný jazyk činí mezi slovy *syrový* a *surový*, nemá oprávnění v jejich minulosti, oba tvary jsou slovo totéž, jen zněním rozrůzněné. Ale spisovný jazyk si rozdíl vytvořil a nezbývá než ho šetřiti; smích by budil, kdo by dnes psal na př. se spisovatelem Frantových práv o surovém zelí nebo s Veleslavínem o syrových (t. hrubých) lidech.

Slovo *syrový* — *surový* není jediné, v kterém takové střídání samohlásek vidíme. My říkáme na př. *nestydatý;* v staré češtině se říkalo také *nestudatý*, ale na konec tvar s *y* opanoval. Zde je střídání obou samohlásek méně divné, proto, že je nalézáme také v jiných slovech zřejmě příbuzných: říkáme *styděti se*, ale *stud, ostuda*. Zde každý, kdo poznal první začátky hlubšího badání jazykozpytného, ví, že střídání samohlásky *y* s *u (styd-, stud-)* patří ke složitému zjevu indoevropských jazyků, kterému se říká kmenostup nebo stupňování samohlásek, k úkazu, že se samohlásky téže slabiky v různých tvarech měnily podle určitých zákonů, je-

jichž základem původně byla nestejnost přízvuku. Místo původního měnění samohlásek podle určitých zákonů hláskových ve všech jazycích indoevropských časem vzniká střídání samohlásek, které se děje povrchním napodobením slov a tvarů nějak sobě podobných. Říkávalo-li se *nestudatý*, bylo to proto, že se jazyk snažil znění tohoto slova sblížiti se slovem *stud* (stč. se říkalo i *nestud*); ale vznikl a opanoval místo toho podle slovesa *styděti se* nový tvar *nestydatý*. Říkávalo se i *stúdný*, *stoudný* (posud aspoň v písemnictví žije *nestoudný*); v nové době vzniklo příd. jm. *stydný* (zatím jen ve jmenném tvaru stř. r.: stydno je mi . . .), zdánlivě totéž slovo s jinou samohláskou, ve skutečnosti slovo, jehož východištěm je sloveso *styděti se*. K slovesu *poslúchati*, *slýchati* atd. podle 2. tř. vzniklo stč. *posluchnúti* (sloven. poslúchnuť), vedle toho (a jak se zdá, později) podle tvarového poměru *dýchati: dechl, d(e)chnúti* také *poslechnúti*. A podle téže tř., ale napodobením rozličných tvarů jiných, máme v češtině *nadchnouti*, *vydechnouti*, *vzdechnouti*, *vzdychnouti* (:*vzdychati*), *dýchnouti* (»dýchni na mne«, podle *dýchati*).

A tak nějak musíme vykládati i nestejnost samohlásky v slově *syrový*, *surový* (Gebauer, Histor. ml. 1, 257). Ale zde je nestejnost ta prastará, nalézáme ji i v jiných jazycích slovanských (na př. slovin. *surov* vedle *sirov*, srb. *sirov*, bulh. *surov*); a proto vidíme jen výsledek, záhadné střídání samohlásek, ne jeho původ, hláskovou nestejnost tvarů původních, podle nichž vznikalo znění jednak *syrový*, jednak *surový*. Zdá se, že byla vedle sebe v době praslov. příd. jména *syr'* a *surov'* (č. *surový*; příd. jm. *syrý*, na př. »syrá země«, v češtině je velmi chatrně doloženo a objevuje se v našem novém písemnictví napodobením rukopisu Královédvorského), takže by podle tvaru prvního bylo vzniklo i příd. jm. *syrov'*; ale ani to není jisto.

S touto slovní rodinou spojují také slov. podst. jm. *syr'* (č. sýr), lit. *súras* (slaný), něm. *sauer* (kyselý; stněm. *sûr*; slov. *y* je střídnicí původního dlouhého *û*) a j. Toto srovnání je možné (základní význam by byla asi vlhkost a nepříjemnost smyslových pocitů, jež vlhkost vzbuzuje); našemu jazykovému citu jsou ovšem slova patřící k rodině jednak slova *sýr*, jednak slova *syrový*, *surový* slova sobě úplně cizí.

ROSTENEC, ROSTENKA.

Na označení osob stejného stáří jsou u nás zajištěna dvě slova, o nichž jsme již mluvili: *vrstevník (vrstevnice)* 2, 266 a *rovesník* (také *rovenník*, *rovník*, *rovňák*, ž. r. *rovesnica*, *rovennica*) 3, 23.

Vrstevník je slovo moravské, ale sahá i na Slovensko *(vrstovník)*, *rovesník* slovo slovenské a polské, přesahuje však z polského sousedství také na Lašsko, ze Slovenska na moravské Valašsko. Do písemnictví se slovo *vrstevník* dostalo příčiněním brusů v nesprávném významě jako náhrada nově utvořeného slova *současník*.

Jde nám dnes o třetí slovo téhož významu, které čítáme i u dobrých spisovatelů, o němž však jistě nevíme, odkud pochází: *rostenec (rostenka)*. Jungmann tohoto slova nezná, neznáme ho ani my, ani ze staršího písemnictví, ani odnikud z mluvy lidové; byli bychom čtenářům velmi vděčni za přesné zprávy, kde se tak říká. Našli jsme u Kotta 3, 95 tvar *rostanec* se zkratkami Us. (= usus, obecný zvyk) a Bern. (= Bernolákův Slovár, v němž však toho slova není), kde se *a* m. *e* zdá chybou (třebas 7, 589 Kott sám odkazuje na heslo téhož znění); v Slovníku má Kott tvar *rostenec* 7, 589 od J. Tykače, tehdy učitele v Č. Třebové, v Příspěvcích 1, 342 z Ign. Herrmanna (z prvních otisků v Nár. l. míst v Sebr. sp. 1, 183 a 2, 363) tvary *rostenec, rostenka*. Od dra Oberpfalcra máme doklad z J. Š. Baara (5, 180), slovo *rostenka* jsme čtli v Nár. l. 1916 (č. 117, str. 2a) u Jarosl. Mareše. Kromě toho jsme slyšeli zprávu dosti neurčitou, že slovo *rostenec* žije v lidu v jižních Čechách; sami ho odtamtud neznáme (ač poněkud známe, jak se mluví na Táborsku a Budějovsku), nezná ho prof. Kadlec ze Soběslavska (rodák z Přehořova u Soběslavě), nezná ho dr. Oberpfalcer z bývalého Doudlebska (mezi horní Lužnicí a Vltavou). Neznáme slov *rostenec, rostenka* ani z Prahy ani ze středních Čech. A přece se zdá, že je to slovo někde opravdu lidové, ne uměle utvořené; a prosíme snažně o zprávy, kde žije v lidu. Některé zprávy již máme (vyprosili jsme si je přímo, kde jsme mohli doufati, že se nám poučení dostane), ale nejsou posud dosti určité.

Ignát Herrmann, rodák chotěbořský, který dětství ztrávil v Kr. Hradci a od mladých let žije v Praze, nemůže určitě říci, kde slovo *rostenec, rostenci* po prvé slyšel. »Nemám ho ani z Hradce ani z Chotěboře, ani z literatury,« píše nám 1. června. »Jen tolik pamatuji, že jsem si je před mnoha lety přivezl z venkova, že jsem je slyšel po prvé z úst panímámy, která mi řekla o chlapci, jejž jsem pokládal za jejího synka: »Ba ne, to je rostenec našeho . . .« Tak nějak to bylo. Slovo se mi zalíbilo, ale nepřipadlo mi, abych si poznamenal místo, kde bylo proneseno. Je možno, že to bylo někde na jihu, na Táborsku nebo na Bechyňsku. Poznamenávám, že jsem je později uslyšel ještě asi dvakráte, vždy z úst lidí, pocházejících z *venkova*, nikoli z Prahy. Je to asi slovo

vzniklé v ústech lidu, jako na př. slovo *zálež* (kompost), které pochází taky odněkud z jihozápadu.« *(Zálež*, 2. p. *-e*, ž. r. je něco zaleželého; Kott 5, 135 má toto slovo ze Špatného s významem »zaleželé zboží«, 7, 1112 z hornického názvosloví s významem »zalehající ložiště«.)

Jindřich Št. Baar, Chod z Klenčí u Domažlic, píše nám 30. kv.: »*Rostenec* a *rostenka* slyšet u nás hojně. Doklady: 1. De pa si chodil? Hu Benešů. Cák's tam dělal? Podíval se na jejich pána. Ty se s nim znáš? Aby ne, dyť sme rostencí, my sme se spolou něco nadováděli! (Z Klenčí). — Co pa to, že pudeš Hančí na svarbu, dyť nejste přátele? Přátele pravda ne, ale rostenky, chodily sme spolou do školy, pudu jí za družku (Z Dílů). — 3. Bušíka huž tlačí zem, íčko je řada na mně, buli sme rostencí (Z Postřekova). — Odjinud dokladů nemám.«

Téhož dne přišla laskavá odpověď z Plzně od prof. Jana Frant. Hrušky, také rodilého Choda (nar. v Peci u Chodova), v jehož Dial. slovn. chodském (č. 7. Archivu pro lexikogr. a dialektol., vydávaného Akademií) slovo to jsme marně hledali. »Nad slovem *rostenec* jsem se už pozastavil l. c. (5, 180) v NŘ. Sám jsem toho slova na Chodsku neslyšel; snad proto, že tu žilo a žije dosud v témž smyslu »sme stáří« (v. 7, 93; 140). Když jsme rostli, naši starší nás vybízeli na hyjtách, abychom se měřili (výšku těla), kteří jsme »stáří«. Tu bývalo snadno vysloviti to slovo, ale nevím o něm. J. Š. Baar je má v knize, kterou už vydal za trvalého pobytu na Chodsku, a věřím, že je tam slyšel. Snad je to jedno z těch, jež slyší člověk v živé mluvě jednou jedinkrát. A třebas je někdo přinesl odjinud. (Srv. *posnídálek* [u Kotta 7, 370 a v Přísp. 2, 241 ze Šmilovského a z Č. lidu o posnídávce]; zapsáno na Chodsku, ale přineseno z Klatovska.)«. V zápětí (1. června) přišel lístek s novou zprávou: »Dnes mě navštívila 74letá Domažličanka »od kořene«, která se také stýkala často s lidem vesnickým. Zkoušel jsem všelijak, zná-li to slovo, a marně; nevěděla ani, co by znamenalo. Zato jsem se dnes domluvil s kol. Líkařem, svým bývalým žákem, jehož matka pocházela z Klatovska (z Měčína), a ta prý toho slova užívala a p. L. sám je také slýchal jako chlapec, když býval u příbuzných. Je u nás děvče z Chodova, tomu je slovo to docela neznámo. Patrně jsem dobře hádal, že mohlo přijít na Chodsko jako *posnídálek*«.*)

*) Při korektuře přidáváme, že nám dr. Oberfalcer přidal nový doklad slova r o s t e n e c z Holečkových »Našich« 2, 546; podle zprávy Fr. Heritesa se tak na Vodňansku říká (především ovšem o lidech, kteří spolu vyrostli, t. nejsou jen stejně staří, nýbrž v mládí nebo i později se stýkali. Na Doudlebsku je to podle dra Oberpfalcra slovo neznámé; říká se tam

Z těchto zpráv, za něž s námi všem jmenovaným pánům jistě budou vděčni i naši čtenáři, plyne nám, co jsme již řekli: slovo *rostenec, rostenka* je asi slovo lidové. Rozpor mezi zprávami z Chodska není veliký a snad se vysvětlí tak, že slovo to přišlo v novější době z Klatovska na Chodsko a zde se v některých obcích rozšířilo; něco takového se dá ovšem velmi nesnadno s plnou určitostí zjistiti.

Slovo opravdu lidové má právo žíti v svém kraji a podle potřeby se rozšířiti i přes jeho hranice. Ve veliké části Čech není slova téhož významu a nebylo by na škodu, kdyby se v našem písemnictví s tímto jistě potřebným významem ujalo některé ze slov nářečních. Slovo *rovesník* nám Čechům zní příliš cize; snad by se hodilo slovo *vrstevník* nebo *rostenec*. Pravda, slovo *rostenec*, odvozené od příčestí slovesa *růsti* v tvaru, který obyčejně má význam trpný, není tvořeno docela pravidelně pro význam netrpný: něčí rostenec, kde se tak říká, je osoba, která s ním rostla (jako něčí krajan je osoba z téhož kraje, jako se stč. říkalo také na př. můj zeměnín, náš měštěnín, můj rotník o osobách z téže země, z téhož města, z téže roty). Je to tedy slovo jako *utečenec* (= uprchlík), které se z téže příčiny nelíbilo již Jungmannovi, nelíbí se matičnímu Brusu již od 1. vydání, kterého nehájíme ani my, protože je to slovo nové, bezpochyby uměle utvořené a zbytečné; podobné slovo je *běženec*, které se ujalo (snad podle ruského vzoru) za světové války o vystěhovalcích z krajů zaplavených vojnou. Ale jsou i jiná slova podobně nepravidelná. Tak na př. jsou docela běžná příčestí na *-ený* (někdy s odvozeninami na *-enec)* od sloves zvratných, která také nejsou docela pravidelně tvořena (nemodlený, nemytý, najedený, napitý, utopený, oběšený, ztřeštěný, vyjevený a j.). Jsou i slova významu úplně činného (»růsti« není přímá činnost, pocházející z vůle a moci tvora, který roste) s týmž tvarem co *rostenec;* nemluvíc o slově *čekanec* (= čekatel, kandidát), které známe již z doby starší, které však snad nikdy nebývalo slovem příliš běžným, volitelé německého krále (kurfiršti) v Čechách již v staré době sluli *volenci*, v básni »Zverbovaný« Janka Král'e se čte slovo *verbovanec* asi s významem »verbíř«. A tak bychom neměli za neštěstí, kdyby se v našem písemnictví ujalo slovo *rostenec (rostenka)*, utvořené v kraji zatím ne docela určitě známém v lidu samém.

Z Třebízského spisů a z Nár. l. (č. 173 r. 1884) uvádí Kott v 3.

»je se mnou stář«, nejstarší lidé říkají »je v mých letech«. Podle slov p. administrátora J. Varmuže z Uh. Hradiště se říká na moravském Slovácku také v r s t e v n í k, ale obyčejně »je se mnou starý«.

Přísp. 384 s týmž významem slovo *sourostlik*, v ned. příl. Nár. pol. 1917, v č. 130, čtli jsme podobné slovo *sourostek* (Petr s Evou byli sourostkové). To jsou asi umělé výtvory, jimž se náš jazyk bohdá dovede ubrániti.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Jaroslav Wízek, *Praha.* Příspěvek k zeměpisu města. Praha dávná i naše. Podmínky, prostředí i činitelé. Domovouka Velké Prahy. Pořádá Ladislav Horák. III. Státní nakladatelství v Praze, 1923. Str. 77. Za Kč 12.—.

»Praha dávná i naše« jest souborný název sbírky monografií, v nichž má býti zpracován a podán všestranný obraz naší krásné a starobylé metropole, srdce Čech. Pořadatel vytvořil pro tento obor vědění o zeměpisných, historických a kulturních poměrech pražských název »*domovouka*«, z něhož však vane bohužel mnohem více duch cizoty než vůně domova.

Jako III. svazek jmenované sbírky vyšel spisek dra. Jaroslava Wízka o geografii města Prahy, knížka obsahu pro každého Čecha a zvláště Pražana najisto velmi zajímavého, líčící polohu města, její výhody i závady, podmínky vzrůstu, rozmachu průmyslového i obchodního, pokud jest dán právě zeměpisnými okolnostmi. Zajímavosti jí dodává nejen předmět sám, nýbrž i způsob podání jejího spisovatele, který, i když musí zacházeti s číslicemi a se statistickými daty, neupadá nikdy v odbornickou suchopárnost, nýbrž dovede stálým zřením k aktuálním poměrům a otázkám upoutávati zájem. Přispívá k tomu na pohled i jeho sloh, který pro povrchního čtenáře plyne hladce a lehce a prozrazuje spisovatele v peře dobře zběhlého.

Ale čtenáři, který má jemnější jazykový cit a vyvinutější stilistický smysl, neujdou jeho stinné stránky a slabosti. Osoba autorova je nám načisto neznáma, ale podle jeho slohu soudíc, řekli bychom, že vycvičil své pero v službách našeho denního tisku. Jeho sloh má zřejmě charakter žurnalistické rutiny, v jejíchž vyježdených kolejích hladce a lehce ujíždí, jejíž stíny však uhánějí s ním jako nerozlučný průvodce.

Z žurnalistického slohu si osvojil p. Wízek především některé jeho libůstky a strojenosti, jimiž se naši novináři snaží dodati svému slohu jakési jazykové vybranosti a vyvýšenosti. Je to na př. afektovaná záliba jednak ve jmenných tvarech adjektivních,

na př.: je výhodna 16, husta 40, jsou nezbytny 43, je nutna 47, jsou nemožny 73, je důležita 74 m. výhodná, hustá, nezbytné atd., jednak v instrumentálech příd. jména doplňkového, kde není k němu příčiny, na př.: tyto podmínky nejsou rozhodujícími 13, brod, který byl asi hlavním 14, Vltava a Labe byly splavnými 28, Smíchov je samostatným 48 a j. Stejně přestřeluje autor v užívání doplňkového instrumentálu u jmen podstatných; na př.: žádné město není stejnorodým *celkem* 46; vytvoření City je přirozeným *zjevem* u všech milionových měst 48; jedinou *čtvrtí*, kde většina obyvatelstva trvale nesídlí, jest Malá strana 50; výstavba města jest důležitou *otázkou* 58; území Prahy jest nejhustěji obydlenou *části* republiky 62 a j.; tu všude jádrem doplňku jest nikoli substantivum, nýbrž jeho adjektivní přívlastek navlečený na substantivum málo obsažné a téměř jen formální, a proto tu všude byl na místě spíše nominativ jako u kvalifikačních doplňků vůbec. Ve větě »moderní dům městský jest *domem* vícepatrovým, průměrně třípatrovým, který také nejlépe se(!) hodí k obývání« 58, je buď poměr mezi podmětem a doplňkem obrácen (moderním domem je dům vícepatrový), anebo, měl-li autor skutečně v úmyslu charakterisovati moderní dům jeho větší výškou, je tu zase položen instrumentál m. nominativu nesprávně z týchž důvodů jako ve větách výše uvedených, neboť slovo »dům« je tu opakováno jen z důvodů čistě formálních.

Stopy novinářské češtiny (a papírové češtiny vůbec) nesou na sobě i některé výrazy předložkové: data *pro* rok 1921 48 m. na rok, z roku; *kol* kostela 14, 16, 17 a č. m. kolem, okolo; *oproti* Starému městu je v nevýhodě 18 (a pod. 68, 69) m. proti; povinnosti *vůči* občanstvu 72 m. k obč.; svou centrální polohou *vůči* celé říši 70 m. svou polohou uprostřed říše; *ku* středu 9 m. k středu; lodě(!) *o* délce 60 m a ponoru 170 cm (31 a j.) m. 60 m dlouhé a s ponorem 170 cm; ani *po* ani *proti* toku řeky 14 m. ani po toku (proudu) řeky ani proti němu. Tak i v různých jednotlivostech jiných; spisovatel píše na př. skoro důsledně probuzení *se* 12, usídlení *se* 14, šíření *se* 22 a j. usídlení, probuzení, šíření atd., ale plány *ztroskotaly* 28 m. ztroskotaly se; *jich* a *jichž* m. jejich, jejichž (*jichž* jméno 19, *jichž* obyvatelstvo 24 a j.); píše: nutící *ho* (proud) se zúžiti 24 m. jej; *ranný* středověk 14 m. raný; *sahající* 19 m. sahající; *vléčné* 32 m. vlečné; v *létech* 24 m. v letech; *přímočáře* 34 m. přímočaře; *neliší* 20 m. neliší, ačli tu nejde jen o přepsání nebo přehlédnutí v korektuře. Neměl by však autor přehlížeti tvary lodě 31, 33, 34 m. lodi; tyto vlastnosti se rozbíjí 58 m. rozbíjejí; překážky v cestu se stavící 73 m. stavějící; napočtěno 63 m. napočteno; nahražena 41 m. nahrazena.

Spisovatel si osvojil z dnešní papírové češtiny také některé jiné zvláštnosti, které vypadají nepřirozeně a strojeně. Klade na př. présens m. perfekta: Karel IV., který učinil Prahu sídelním městem, *klade* základ k Novému městu 18; podobně rychlý vývoj *má* i Smíchov (20). Není to chyba, naopak často velmi účinný prostředek stilistický, ale spisovatel má vědět a cítit, kdy se hodí a kdy ne. Podobnou strojeností jsou v jeho slohu některé volné aposice, které znějí tvrdě a za něž by byla na místě spíše věta nebo přechodník. Na př.: německý živel přidržuje se celé jihozápadní hranice, jen nepatrně *přerušen* u Domažlic 12 m. a je přerušen (ani přech. by se tu nehodil); tak vyřešen celý plán, který nyní *ukončen,* prodloužil trať do Štěchovic 32 m. který byv (jsa) ukončen a p.; anebo ještě tvrději: (Smíchov) ještě r. 1785 *malá vesnice* o 60 pop. číslech, 1836 již počet se ztrojnásobil a dva roky později Ferdinandem povýšen (ten počet?) na město 20 m. ještě r. 1785 byl malou vesnicí, do r. 1836 vzrostl trojnásobně atd. S přechodníky je ovšem někdy starost, ani ne tak po stránce tvaroslovné (v té se už přece nechybuje), jako spíše významové, neboť ne každý děj se hodí za přechodník; píše-li na př. náš autor, že elektrárna na Štvanici využívá část(!) hybné síly, *osvědčujíc* se výborně 35, je tu přechodník vadný, protože tu nejde o průvodní stav, nýbrž o faktum, které se vyjadřuje slovesem určitým. Sběratelé mluvnických kuriosit by si zapsali zajisté větu — ne zrovna chybnou, ale jistě nezvyklou —, v níž se přechodníkem určuje jiné participium: r. 1861 postavena Západní dráha, procházející údolím Berounky a ústící na Smíchově, *sloužíc* hlavně dopravě uhlí. Správnější by bylo zajisté napsati »postavena byla záp. dráha, která prochází« už i z té příčiny, že procházení a vyústění bylo teprve resultátem stavby, a ne stavem, v jehož trvání spadá děj urč. slovesa (srov. »vyvolal žáka nic neodpovídajícího«).

Nejpatrněji se však jeví vliv žurnalistického slohu v knize p. Wízkově v tom, že přejímá jeho otřelou fraseologii, bezbarvou a rozplizlou, nečeskou duchem a velmi často i formou. Tam kde by jiný napsal, že se i hospodářsky Smíchov rychle zvelebo-val, píše p. W. jako starý lokálkář: »i směrem k hospodářskému zvelebení kráčel Smíchov rychle vpřed« (20). Chce-li říci, že si obyvatelstvo Zlíchova musí (přes Pal. most) velmi zacházeti, napíše: »musí vykonávati velkou okliku spojenou přirozeně se ztrátou času« (24). Má-li vyjádřiti, že se po horní Vltavě dopravovalo i dále zboží, ale mnohem méně než po Labi, vysouká se mu z pera takovýto novinářský had: »Horní Vltava byla i na dále jevištěm dopravy zboží, ovšem v srovnání s labskou, v měřítku velmi omezeném« (30). S tímto vyježděným způsobem novinář-

ského vyjadřování, abychom tak řekli, s touto novinářskou hantýrkou, vytvořenou z nejrozmanitějších prvků, setkáváme se přes tu chvíli. »Vchodů do města byl *poměrně malý počet* (18) m. dost málo, celkem málo; most, kterým *se děje doprava* uhlí ze smích. nádraží (24) m. po němž se vozí (dopravuje) uhlí; odkud *další doprava dála se* dostavníky (30 a j.) m. odkud se jezdilo dále; *spojení* obou břehů *obstarává* most Hlávkův (26) m. oba břehy spojuje; téhož roku *vcházeji v užívání k dopravě* i lodi, které tehdy po prvé brázdí (tehdy!) hladinu Vltavy (28) m. začíná se užívati k dopravě lodí; Lanna *otevřel export* dříví do Němec (30) m. začal je vyvážeti; leč *otázka* úpravy (splavnění řek) *nezmizela s povrchu* (28) m. ale ta myšlenka (ten úmysl) úplně nezanikla; věci, které *nepodléhaji rychlé zkáze* (33) m. které se rychle nekazí; výstavba nádraží *naráží na nedostatek* místa (37) m. stavbě vadí; vydání *spojená s* udržováním (41) m. na udržování; způsob Hanzlíkův rovněž *neodpovídá skutečnosti* (42) m. ani jeho způsob není správný, přesný atd.

Už mezi těmito příklady byl nejeden, z něhož čišel duch nečeskosti, ale náš autor nassál do sebe z novin a rozlil po své knize takovou zátopu zřejmých germanismů, že pero referentovo vázne před jich vypočítáváním. Na př.: *v ohledu* vojenském poloha Prahy byla výhodna (16, 18) m. vojensky, se stanoviska vojenského a p.; *v mnohém ohledu* (35), *v tom ohledu* (62); židé se hlásí za Čechy *z ohledu* obchodní prosperity (68) m. protože to prospívá jejich obchodu; Vltava *tvoří* mocný oblouk (26) m. dělá, zatáčí se v mocném oblouku; výjimku *tvoří* tiskárny (48) m. výminkou jsou t.; nádraží *tvoří* střed, kol něhož ... (52) m. jest středem (neboť čes. tvořiti není významově tak otřelé jako něm. bilden); s všeobecnou polohou města musí *spolupůsobiti* (mitwirken) zvláštní neb místní poloha (13) m. musí působiti zároveň také; osady tisíce obyvatel *čítajíci* (13), církev kat. *čítá* (zählt) 395.119 vyznavačů (69) m. osady mající, církev má (čítati = často čísti, počítati); jest *úzce* (eng) spojeno s příčinami (13) m. těsně (úzce = úzkým pruhem, těsně = přiléhavě); příčina *spočívá* (beruht) v poloze (49) m. záleží; město se musí *v první řadě* (in der ersten Reihe) přizpůsobiti tvaru půdy (43 a j.) m. především; ulice ústí k řece *pod* pravým úhlem (21) m. v pravém úhlu; podobné poměry *panují* (herrschen) na levém břehu (21, 64 a j.) m. jsou (v. NŘ. 5, 217); větší změny *doznal* (erfuhr) pouze ostrov Židovský (22, 30, 69 a j.) m. větší změna se s ním stala, více se změnil a p.; úplné *podvázání* (Unterbinden) volnosti pohybu (23) m. zastavení, přerušení a p.; dopravní síť *neomezí se* (wird sich nicht

einschränken) na dnešní své konečné stanice (41 a j.), m. nespokojí se jimi, nepřestane na nich; nedostatku tomu *odpomoženo* (abgeholfen) stavbou mostu (24, 63) m. pomoženo; oklikou spojenou *přirozeně* (natürlich) se ztrátou času (24, 28 a j.) m. ovšem, arci; nutí Vltavu utvořiti velký oblouk, *aby* (um) opět pokračovala u Podbaby pův. směrem (27) m. od něhož, za nímž pokračuje (nejde o účel); r. 1896 započato *se stavbou* komory u Klecan (31 a j., mit. etw. beginnen), m. začala se stavěti; *následkem* (infolge) změn (33) m. pro změny; změnami *podmíněné* (bedingt) omezení vývozu (33) m. způsobené; ruch průmyslový jest *podmíněn* komunikační snadností (70) m. závisí na ní; místní doprava *zprostředkuje* (vermittelt) dovoz granitu (33) m. dováží žulu (jako v téže větě »dopravuje řepu«); materiál provozný jest lehčí a *nepoměrně* (unverhältnissmässig) skladnější (34) m. mnohem (v. NŘ. 6, 56); šest let *nato* (darauf, 35) m. potom; množství ulic, které jsou z dopravy *vyloučeny* (ausgeschlossen, 41) m. nemají v ní účasti (vyloučeny by mohly býti, když by ji byly už před tím měly); *jistý počet* (eine Anzahl) vozů (41) m. několik; *vykonávají* (ausüben) vliv na obyvatelstvo (42) m. mají vliv, působí; *bezprostřední* (unmittelbare) styky (44, 45 a j.) m. přímé; *jedná se* (es handelt sich) o obce při hlavních tratích (45) m. běží, jde o ně; vyssávání *se strany* (von der Seite) městské vrchnosti (47) m. od vrchnosti; nejjižnější části jsou *obývány* (bewohnt) úředníky (50 a j.) m. v nejj. částech bydlí úředníci; *a sice* (u. zwar, 51) m. a to; musí býti *bezpodmínečně* (unbedingt) zachovány (59) m. stůj co stůj a p.; Smíchov, Žižkov *vykazují* daleko větší plodnost (65) m. jeví, mají, vyznačují se jí a p.; největší počet *obnášel* (betrug) 16.785 (71) m. činil; *od*vislost *od* příbuzenstva (Abhängigkeit von, 72) m. závislost na něm; nutno *brátí v úvahu* (in Betracht nehmen) válečnou psychosu (72) m. míti na paměti, na zřeteli; pásmo hradeb *udělalo místo* (= Platz machen) výstavným čtvrtím (74) m. ustoupilo jim, na jeho místě vznikly; počet porodů *drží krok* (Schritt halten) se vzrůstem města (65, 75 a j.) m. pokračuje, roste a p.; City tvoří malou část plochy uvnitř města se *nalézajici* (49) m. ležící, položenou anebo prostě jen: uvnitř města; vyústění Řetězového mostu *nenalézá* pokračování (25) m. nemá, může-li se vůbec při vyústění mluviti o pokračování; kdy Praha *nalézala se* na vzestupné linii (61) m. kdy byla n. kdy její vývoj pokračoval vzestupnou linií atd. Není snad stránky v celé knize, aby se pozornější čtenář nezarazil nad jedním nebo několika takovými nečeskými výrazy. To je právě ta čeština, o niž duchaplný Polák řekl ironicky, že se musí dříve přeložit do němčiny, aby ji ostatní Slované rozuměli.

Slohový výcvik, který si p. Wízek získal na naší žurnalistické češtině, projevuje se v jeho knize i nepřesností a ledabylostí ve významovém aplikování slov, v jich vázání ve vyšší významové celky i v stavbě vět. Je to nedostatek v žurnalistickém slohu dosti častý a bývá omlouván chvatem, který brání novinářům odvažovati slova na jemnějších vážkách; ale toto tápání a nejistota, které by se měl ovšem i žurnalista zbýti, než se žurnalistou stane, se pak v mnohých případech stabilisuje a šíří se i tam, kde není pro ni omluvy, jako na př. v knížce, o níž referujeme. Čteme v ní na př.: stačí velké sucho nebo *opět* přílišné rozvodnění (34 a j. velmi často) m. zase, neboť »opět« znamená vždycky jen »znovu, po druhé«; v *nedaleké* minulosti podvázána zde hlavní tepna ruchu (24) m. v nedávné minulosti (ale ovšem »v nedaleké budoucnosti«); pro dopravu má neobyčejně *důležitý* význam (26) m. velký význam n. neobyčejnou důležitost; přednosti vodní cesty jsou *význačné* (34) m. značné, neboť význačný =charakteristický; *na základě* nepravidelného šíření se měst jest těžko stanoviti hranici (42), což znamená, že na tom základě je to těžké a že třeba tedy vzíti za základ něco jiného, kdežto spisovatel chce říci, že se hranice měst stanoví těžko, protože se nepravidelně rozšiřují; dosud návštěva cizinců byla *skromná* (71, pod. 47) m. skrovná, t. j. malá, nepatrná, nikoli s málem spokojená; části velkoměsta rostou jedna *na úkor* druhé (52, 58) m. na újmu, na škodu (ne na hanbu); pouze *sporá* místa ukazují, kde bývaly valy (53; pod. ulice osvětlované *spoře* lucernami 57) m. jen nečetná, nemnohá, skrovná (skrovně osvětlované) atp. Ze zvláštností novinářského slovníku osvojil si p. Wízek také *dlužno* (26, 33), *vidno* (29), *vděčiti* zač (30), *proveditelný* (42), *dotyčný* (42), *docíliti* (35), *beztak* (75), z lidové češtiny pražské »trh uhelný a *zelený*« (47) m. zelný (o »mastných« krámech nemluví), z vojenského slovníku výraz, že elektrické podniky zaměstnávají celý *štáb* zaměstnanců — 3774 (41), ač slovo »štáb«, užívá-li se ho už přeneseně (podle němč.), znamená zpravidla skupinu lidí (ne ovšem do tisíc), podřízených rozkazům nebo řízení jedné osoby (na př. s celým štábem spolupracovníků a p.). Pro úplnost ještě dodáváme, že se na slovo *kasárnický* (sloh, 52) zlobíval už Bartoš, že je to sloh kasárníků, že »hranice« ve významu »Grenze« je jméno pomnožné (tedy nikoli »*městská* hranice« 42 a j., nýbrž »městské«), že m. *bezkonfesijný* (69) je spr. bezkonfesijní, a že franc. raison d'être je pro Čecha rodu mužského (svůj raison, ne *svou* 59). Nepřesně cítí autor také význam příd. jmen utvořených od přech. přítomného; ty znamenají vždycky současnost, a proto nelze psáti »celá skupina, *dříve mající* venkovský ráz, béře na sebe ráz předměstí« (44), ani »došlo

k provedení projektu, *tak dlouho zaměstnávajícího* mysli všech (29), nýbrž »skupina, která dříve měla, — plán, který tak dlouho zaměstnával.«

Tato nepřesnost v citu pro vyhraněný význam slov se pak mstí i v jich spojování a vede k násilnostem a katachresím. Na př.: odstranití »*schody*«, které novostavby *vnesly* do jednotné linie ulic (23, m. které jimi byly nadělámy); největší *výkonnost podaly* elektrické dráhy za sletu (41, m. osvědčily n. nejskvělejší důkaz výkonnosti podaly); právo trhu bylo hybnou *pákou*, jíž *rostlo* město (47, m. se pozdvihovalo, zvedalo); všecky tyto *vlastnosti* (potřeba rychlé komunikace a p.) *se rozbíjejí* o dva *požadavky*, o nedostatek půdy a peněz (58, m. tyto požadavky se rozbíjejí o dvě překážky); černá *kronika* města, udávající počet vražd, *stoupla* značně po válce (66, m. vzrostla a p.). Důsledně mate spisovatel výrazy »býti za jedno« a spadati v jedno« a píše »hospodářská hranice spadá *za jedno* s politickou« (43); hranice City nespadají *za jedno* s jedinou čtvrtí (48 a j.).

Ledabylost a šablonovitost ve vyjadřování jeví se pak konečně i násilnostmi nebo neobratnostmi ve stavbě vět. Přímo zamilován je spisovatel do instrumentálu a užívá ho, ať se hodí do věty nebo ne. Píše na př.: *asanací* Josefova bylo nutno prodloužiti Mikulášskou třídu (25, m. s asanací vznikla nutnost); železnice si mohou vésti přímočáře, t. j. *tím*, že zkracují vzdálenost na nejmenší míru (34, m. tak); záleželo na městské vrchnosti, aby *rozumnými opatřeními* neodvrátila od města proud bohatství (47 m. na jejích rozumných opatřeních záleželo, aby se neodvrátil). Někdy staví instrumentál na instrumentál: »Řetězový most nedostačoval novým požadavkům spojení elektrickou *drahou šířkou* 10 m (25); *převzetím* provozu *městem* do vlastní správy učiněn obrovský krok kupředu (40). Jiné potíže působí spisovateli záliba ve vztažných větách. Nemluvíme ani o neobratném nastavování vět relativních na věty téhož tvaru, jako spíše o nesprávném a násilném připojování jich ke jménům od nich řadou slov odloučených a podobných neobratnostech, jimž jinou stilisací bylo snadno se vyhnouti. Tak se čtou v knize Wizkově na př. věty: vidíme, jaké spousty *věcí* vyvážejí se ze země, *které* všechny budou moci jíti po vodě, protože se brzo nekazí (33, m. ty všechny . . .); Žižkov dlouho byl vesnicí, *jejíž většina* pozemků náležela řádu (20, kde přivlastňovací zájm. jejíž patří logicky k slovu »pozemky« — většina jejích pozemků, ne její většina — a tedy spr. »jejíž pozemky náležely většinou, z větší části a p.); nutno uvážiti, že *plocha* celého Wilsonova nádraží nemá ani 2 km², *na níž* musely se stěsnati celé desítky garnitur (39 m. že na ploše, která nemá atd.). Tato neobrat-

nost vede pak leckdy i k nemilým a primitivním anakolutům, jimiž se spisovatel vymotává násilně z gordického uzlu svých relativ, jako na př. v souvětí »navazujeme na doby předválečné, kdy Praha nalézala se na vzestupné linii, která byla násilně přerušena válkou a teprve zvolna poměry vstupují do normálních kolejí (61).

Zmínky by zasluhoval i slovosled p. Wízkův, který má také nejednu vadu, tvrdost a nelogičnost (Hamburk předčil *i před válkou* favorisovaný Terst 34, m. i Terst; dovoz uhlí *na mocně průmyslově* se zvedající Smíchov 36), ale upouštíme od toho, aby náš referát ještě více nenabyl.

Je to opravdu škoda, že kniha p. Wízkova, tak zajímavá obsahem, je psána tak žurnalisticky chatrně. Naši novináři nechť se na nás pro tento termín nehorší, neboť p. Wízek jest nešťastnou náhodou synthesa jejich chyb. Ale proto právě by měl býti i ostnem jejich svědomí. —l.

HOVORNA.

BRÁZDIM (R. B.). V Sedláčkově Místopisném slovníku histor. se skloňuje Brázdim způsobem obojím: »oba Brázdimy patřívaly« (skloňování tvrdé) a »od nich nabyl Brázdimě Jan Rudolf Trčka z Lípy« (skloňování měkké). Ohlížíme-li se v starých zápisech listinných po původním skloňování tohoto jména, docházíme k úsudku, že se jméno Brázdim skloňovalo měkce, tedy týmž způsobem jako Kouřim, Chrudim a p. Na př.: Brož, Beneš a Kába, všichni z Brázdimě (Arch. Č. 26, 198 z r. 1542); Jiřík, přítel Víta z Brázdimě (t. 28, 697 z r. 1530); tvrz v Brázdimi Větčiem (t. 26, 44 z r. 1434); in Brázdimi Minori (Desky zem. 2, 47 z r. 1408); in hereditate sua in Brazdimi (t. 1, 456 z r. 1379). Jako u jiných jmen tohoto tvaru, vyskytuje se vedle 2. p. Brázdimě také 2. p. Brázdimi, na př. Albertus dictus Camarerz de Praga et de Brazdimi (Desky zem. 2, 34 z r. 1407) a ovšem také brzo 2. p. podle skloňování tvrdého, Brázdima: Matěj, rychtář z Brázdima (Arch. Č. 28, 167 z r. 1503). Rodu bylo původně jméno Brázdim jako Kouřim, Chrudim a p. mužského, jak svědčí nejen přívlastek »v Brázdimi Větčiem«, ale také 7. p. Brázdimem: tvrz Brázdim se vsí Brázdimem i s Malým Brázdimem (Arch. Č. 26, 45 z r. 1453); maskulinem zůstalo patrně toto jméno na rozdíl od většiny ostatních až do nové doby: Starý, Nový a Velký Brázdim (Sedláček, Míst. sl., Kott 5, 1060). Na otázku, jak skloňovati toto jméno dnes, nelze ovšem odpověděti jinak, než že je sluší skloňovati tak, jak se místní usus (lidový ovšem, ne úřední a učený) ustálil. Je-li 3. p. k Brázdimi, 6. p. v Brázdimi (a 7. p. za Brázdimem), je 2. p. ovšem do (Starého) Brázdimě; je-li však 3. p. k Brázdimu, 6. p. v Brázdimě n. v Brázdimu (a 7. p. ovšem zase Brázdimem), je 2. p. do (Starého) Brázdima. Při tom předpokládáme, že se pův. rod mužský (Starý

Brázdim) i v usu lidovém dosud zachoval; říká-li se však na místě samém Stará Brázdim, bylo by ovšem skloňování takové, jaké má Stará Boleslav a p. Z výkladu toho je patrno, že poučení o skloňování jména Brázdim můžete dáti spíše vy nám než my vám. — S l u h y jest jméno pomnožné (asi téhož původu jako Dušníky, Psáry a p.); z této vsi pocházela rodina Cidlinských ze Sluh. Sklonění původní tedy bylo: 2. p. ze Sluh, 3. p. k Sluhám, 6. p. v Sluhách, 7. p. za Sluhami (tedy totéž, jaké mělo původně podst. jméno sluha). Skloňuje-li tak lid dosud — a jak řeč lidovou známe, myslíme, že ano (6. p. v Sluzích, 7. p. za Sluhy jsou tvary knižní právě tak jako u apelativa sluha), — bylo by dobře zachovati toto skloňování i v praxi spisovné, protože je to sklonění původní. Nominativ Sluha vznikl z tvaru Sluhy tím způsobem jako ve dvojicích mraky-mraka, Žďárky-Žďárka (v. N. Ř. IV, 27); 6. p. v Sluze pak byl přidělán k tomuto nom. Sluha, když se zapomnělo, že je to číslo množné. — O 6. p. místních jmen pomnožných jsme vykládali v NŘ. VI, 280; podle toho výkladu opakujeme: v O v č á ř í c h je tvar starší a původní, ale říká-li se v místě samém v O v č á r e c h (a to se zdá pravděpodobnější), není důvodu ani práva se do tvaru starého nutiti.

BYTOST ODYSSEOVA, KTERÝ... (O. B.). Podle obecné zásady, že přivlastňovací přídavné jméno nebývá, je-li osoba vlastníka vyjádřena výrazem složeným, na př. »král Václav, můj přítel«, nemělo by býti příd. jm. přivlastňovací ani tehdy, připíná-li se k podst. jménu značícímu vlastníka věta vztažná, na př. »podle slov básníka, jenž...« (v. Gebauer-Ertl, § 674). Přes to však bychom ve větě »za dlouhé nepřítomnosti Odysseovy, který...« nepokládali přivlastňovací tvar »Odysseovy« za chybu. Vztažná věta je sice k podst. jménu v poměru přívlastkovém, ale spojení její s ním přece není tak těsné jako ve výrazech »můj přítel, jediný syn«, od nichž ovšem příd. jména přivlastňovací utvořiti nelze. Ani tu okolnost, že se věta relativní činí závislou nikoli na jméně podstatném, nýbrž na adjektivu, nepokládali bychom za závažnou překážku, protože se v příd. jméně přivlastňovacím cítí stále a živě význam substantivní a spojitost s genitivem přivlastňovacím. — Naopak zase ve větě »pak se ubírá Odysseus v podobě ž e b r á k a« nebylo by správné užíti příd. jména přivlastňovacího, »v podobě žebrákově«, protože příd. jméno přivlastňovací přivlastňuje individuálně, určitému jednotlivci, kdežto zde má subst. »žebrák« platnost druhovou (žebráka vůbec) a výraz »v podobě žebráka« znamená »v podobě takové, jakou mívají žebráci«. O tomto rozdílu jsme vykládali v NŘ. I, 158, 187 a II, 103.

DRBOHLAV (J. D.). Jméno toto, časté jako jméno osobní i místní (Drbohlavy), jest zřetelně složeno ze slovesa drbati a podst. jména hlava. Složeniny tohoto způsobu měly v prvním členu původně tvar rozkazovací, který je v některých složeninách zachován dosud, na př. krutihlav, vydřiduch, Vratislav, Kazimír a p. U jiných pronikla analogie podle složenin, jejichž prvním členem byl kmen jmenný s příznakem -o (listopad); takové jsou na př. pasobřich (pol. pasibrzuch, pasigęba), třasořitka (pol. trzęsiogon), kruťohlávek

(vedle č. krutihlav) atd. Znamenalo tedy jméno Drbohlav původně člověka, který (si) drbe hlavu. Hledati v tomto jméně název toho, kdo měl ránu na hlavě, protože bývá v slovnících »drb = rána, úder«, anebo toho, kdo má vytřelou hlavu, protože »drbati« může znamenati také třiti (na př. gumou — ovšem ne hlavu), je věc s jazykového hlediska násilná a nemožná; ostatně »drb = rána« není zase nic jiného než drbnutí (drbnouti k. do žeber).

DUÁL. S-Z. (E. Š.). Učí-li některé vaše mluvnice, že se duál zachoval jen u podvojných údů l i d s k é h o těla, není to ovšem správné; vždyť i zvířata mají dvě oči, dvě uši, vidí očima a slyší ušima, kůň hrabe předníma nohama, na prsou má řemení atd. Tvarů dvojných užíváme bez tohoto omezení všude, kde se zachovaly a jsou na místě (dvěma nohama a p.) anebo kde jiného tvaru není (čtyři ruce a p.). — O poměru mezi předložkami s a z, zvláště vzhledem ke klidové předložce na, jsme vykládali v NŘ. již mnohokrát. Pravidlo, že předložka »s« při pohybu bývá tam, kde je poloha v klidu vyjádřena předložkou na, jest školská pomůcka pro začátečníky, jimž je potřeba mechanického pravidla, protože na jejich soudnost není ještě možno spoléhati. Proto je nesprávné, jak jsme již několikrát ukázali, dělá-li se z této pomůcky zákon obecně platný a hledá-li se nedůslednost v tom, píšeme-li »na střeše — se střechy« a vedle toho »na zahradě — ze zahrady«. Předložky s a na mají každá svou významovou sféru, stanovenou jejich významem základním; sféry ty se do značné míry sice kryjí jako dva kruhy se středy dost blízkými, ale nekryjí se úplně. Proto ten, kdo chce vědomě a správně užívati předložky s a rozeznávati ji od předložky z, učiní lépe, uvědomí-li si, že pravidlo o vzájemném poměru předložek s — na (z — v) je jen pomoc z nouze a že kriteriem věcným je toliko vlastní význam předložek. Předložka s s 2. p. značí pohyb shora (zvl. s povrchu) dolů nebo vůbec pryč; proto píšeme »snímati klobouk s hlavy, sklízeti se stolu, padati se stromu, sestupovati s nebes, setříti prach s bot, sejmouti se zdi« atd. Na této představě se zakládá psaní předložky s i ve výrazech přenesených; výrazy »na mysl padnouti, na mysli ležeti« jsou svědectvím, že je tu mysl pojata obrazně jako plocha, na jejímž povrchu myšlenky, dojmy atd. utkvívají: proto výrazům těm i základnímu významu předložky s odpovídá výraz »s mysli sejíti«. Právě tak podobnému obraznému výrazu »na očích míti n. býti« odpovídá stejně obrazný výraz »s očí ztratiti« atd. To platí i o přenesení významu místního na poměry v čase: představujeme-li si čas jako proud tekoucí s místa vyššího na nižší, tedy shora dolů, pochopíme snadno, proč píšeme »s počátku (počátek je nahoře, konec je dole), jedna hodina s půlnoci, s neděle« atd. Předložka z naproti tomu označuje směr z vnitřka, z okruhu n. průběhu něčeho. Význam ten bývá nejen v určeních čistě místních (z hrnce, ze stromu, z města, a tedy také odejíti ze zahrady, z polí, ze hřbitova, z náměstí, z Vyšehradu), nýbrž velmi často zase ve výrazech přenesených, kde se představa délky, okruhu, sféry nějak omezené, z jejíhož nitra se pohyb děje, přenáší na poměry časové, na stavy duševní atd.; proto se budíme ze sna, křičíme

ze strachu (podle pův. poněť, že jsme v straších), vracíme se z práce n. ze studií, vyřezáváme ze dřeva, přejeme ze srdce, čteme z knihy, vypravujeme z hlavy (z paměti), začínáme z rána atd. Mnohé z výrazů takto vzniklých se pak ustalují, i když nejde přímo o pohyb ani obrazně; umříti z hladu (změnou pojetí obrazně místního v kausální), usínati z večera atd. Pojetí může býti v různých případech různé: říkáme »s počátku se mírnil«, protože máme na mysli východiště dobové, ale »ta kniha je z počátku 19. stol.«, protože zde počátkem míníme sféru dobovou, omezenou řadu (10—20 prvních) let, z níž vybíráme; říkáme »úroda zmizela s polí«, když si je představujeme jako plochu, s jejíhož povrchu úroda zmizela, ale »vracíme se z polí«, představujeme-li si pole jako okruh, v němž jsme se procházeli atd. Kdo má na mysli tento významový rozdíl mezi oběma předložkami, nepotřebuje školního pravidla o předložkách na a s a snadno u sebe rozhodne, že se musí psáti »přestoupil z techniky na universitu«, a nikoli »s techniky«, protože tu nejde o pohyb shora dolů, ani ve smyslu přeneseném, nýbrž o přestoupení z jedné sféry zaměstnání (studií na technice) do jiné; »byl propuštěn z místa« a nikoli »s místa« (z téže příčiny); »sedlák (pamětní kniha) z Bílé hory« a nikoli »s Bílé«, protože tu nejde o představu shora dolů, nýbrž o určení místního obvodu (zvaného Bílá hora), z něhož ta osoba n. věc pochází; »vrátil se z cest« a nikoli »s cest«, protože tu jde o sféru činnosti jisté délky; v kraji budou říkati, že »fouká z hor«, protože nemyslí na jejich výšku, nýbrž na kraj (v horách), odkud fouká, tedy na původ větru. Budeme psáti »sestoupil s nebes«, protože tu jde zjevně o pohyb shora dolů, právě tak jako »rozhlížel se s Petřína (nikoli z Petřína), dával znamení s Petřína«, ale budeme psáti »hlas byl slyšen s nebe n. z nebe«, podle toho, co chceme říci, shora či z vnitřka — právě tak, jako můžeme říci »se stolu i ze stolu, s hory i z hory, s peřiny i z peřiny« atd. podle toho, oč jde.

JICH, JEJICH, SVŮJ, ČÍ (J. N.). Pravidla čes. pravopisu (1921, str. XXX) vykládají o rozdílu mezi tvary jich — jejich takto: »V množ. 2. p. béře se »jejich« ve významu přivlastňovacím, na př. »zpěv jejich (ptáků) jest příjemný«; tvar »jich« bývá ve významech jiných, na př. »část jich (ptáků) uletěla«. »Jich« ve významu přivlastňovacím, na př. »zpěv jich je příjemný«, je zastaralé.« Změna, která byla učiněna v této věci v posledním vydání Pravidel proti vydáním starším, opírá se o výklad v NŘ. 2, 89 a j. Mínění, že »jich« ve významu přivlastňovacím je tvar vžitý, není správné a pochází ze sebeklamu, u nás bohužel dosti rozšířeného, že se za věc vžitou rádo pokládává to, čemu si jednotlivec nebo jednotlivci n a v y k l i. Ale za věc vžitou lze pokládati teprve takový výraz, který se zvláště v živé řeči ujal a jehož užívá tak značná většina národa, že jiný výraz téže platnosti vypadá vedle něho strojeně nebo zastarale. A tomu je v poměru tvarů »jich—jejich« v platnosti přivlastňovací právě naopak. Kdybyste poslouchal pozorně, jak lidé skutečně mluví (a jak také píší spisovatelé, kteří mají cit pro řeč živou), neslyšel byste nikdy: »to je jich dům, slyšel jsem to od jich tety« atd. To

jsou tvary, které žijí už jen na papíře a u spisovatelů, kteří píší stůj co stůj tak, jak nikdo nemluví. Šetřiti rozdílu mezi tvary »jich« a »jejich«, který si jazyk sám vytvořil, velí však nejen zřetel na skutečný, živý jazyk, nýbrž i hospodárnost a přesnost řeči. Vyjadřování je mnohem přesnější, víme-li, že tvar »jejich« má význam přivlastňovací, tvar »jich« nikoli, že »léčení jich« může znamenati toliko léčení toho, co je předmětem léčení (na př. léčení nemocí, nemocných), kdežto »léčení jejich« znamená léčení toho, kdo je původcem léčení (na př. léčení venkovských felčarů a p.), že »část jich« znamená něco jiného než »část jejich« atd. Kdo tedy nedbá rozdílu mezi tvary »jich« a »jejich«, který se v jazyce vyvinul z přirozené šetrnosti řeči, ochuzuje jazyk o důležitý prostředek vyjadřovací. A proto Naše řeč, časopis založený na vzdělávání a tříbení řeči, vytýká zajisté vším právem opět a opět, když se toho rozdílu nešetří. — Co bylo řečeno výše o rozdílu mezi tím, čemu kdo navykl a co je vžito, platí i o tvarech s v o j í a s v o u v 7. p. ženského rodu. Z dějin jazyka i z usu obecného zjišťuje mluvnice, že se v 7. p. ženském ustálil odedávna tvar stažený »svú«, nč. »svou«. Že se tvar »svojí« vyvinul (tam, kde se ho užívá) analogií, není proň omluvou v praxi spisovné; stejnou analogií vznikly na svých místech analogické tvary mojeho, mojemu a p., jichž zavádění do spis. řeči jistě nebude nikdo navrhovati ani hájiti. Neboť jen ty analogické tvary (novotvary) mají právo v spis. jazyce, které do spis. jazyka z živé řeči vnikly a v něm zobecněly; všecky ostatní analogické tvary jsou, vyskytnou-li se v spis. jazyce, se stanoviska jednoty spis. řeči chyby. A to platí i o 7. pádě »svojí« m. »svou«. Nejméně platná je omluva, že tvaru »svojí« potřebují básníci. Spisovný jazyk je soubor forem daných i pro básníky; básníci mohou spisovný jazyk obohacovati, ale ne plichtit. — Vokativy s p r á v č e, s o u d č e, v ů d č e vytýkáme a budeme vytýkati potud, pokud v spisovném jazyce budou žíti nominativy »správce, soudce, vůdce«; jakmile v spis. jazyce zobecnějí nominativy »správec, soudec, vůdec«, zanecháme výtek. — O tom, jak se má užívati zájmena č í, jest snad v našich mluvnicích poučení dost, neboť mnoho ho ani není třeba: jde-li o stránku formální, stačí věděti, že se zájmeno »čí« skloňuje jako »pěší«; jde-li o stránku významovou, jest odpověď vyjádřena již tím, že zájmeno »čí« jest zájmeno přivlastňovací tázací, tedy že se jím tážeme na vlastníka, kterého pak v odpovědi označujeme buď přivlastňovacím zájmenem (můj, tvůj atd.) nebo přivlastňovacím příd. jménem (bratrův) nebo přivlastňovacím genitivem (mého bratra). — O významovém rozdílu mezi přídavným jménem a genitivem substantiva (kniha básní — kniha básnická) podala NŘ. zevrubný výklad v článku »O tvarech českého přívlastku« (II, 97).

KOLEM, KOL, OKOLO (V. B.). Že nemáme za chybu, říká-li se »jíti kolem (okolo) domu« a p., i když to neznamená »obcházeti kolem dokola«, vykládali jsme již 1, 287. Brusy radí říkati »mimo dům«, to však je již zastaralé; ani sloves minouti, míjeti v pod. smyslu již neužíváme. Kdo zapovídá k o l e m, o k o l o v tomto významě, měl by zapovídati také slovesa o b e j í t i,

obcházeti, kde neznamenají »chodíti kolem do kola«, protože předl. ob původně také znamenala »kolem do kola«. Jazyk má právo, význam slov měniti a jako všecky změny, i změny významu, zakořeni-li se, vymohou si místo i v jazyce spisovném. Že by byl při této změně působil vliv německý, domnívati se nelze; vždyť v tomto významě Němci říkají vorbei, ne herum. Okolo tak známe již z Prefáta (1546), Jungmann z Komenského. Co se tvarů týče, správné je okolo (tento tvar je starší) i kolem; kol je výmysl skladatelů rukop. Královédvorského, kteří snad neporozuměli místu stč., které pak cituje Jungmann pod heslem kol (stč. kolsvět, kolosvět je slovo složené, uměle vytvořené pro význam »okruh světa, oblohy«).

PETRŮ, PETRŮV, PETRŮJ (6, 320; 7, 63). P. řed. r. gym. F. Autrata v Litomyšli nám píše: »V mém rodišti (Křižanově na záp. Moravě) byl za mého mládí sprostáček, říkali mu Kubajanuj; skloňovalo se: dal jsem to Kubajanovymu, potkal jsem Kubajanovyho atp. V ned. příl. Nár. l. jsme čtli 14. l. 1923 vypravování Vil. Musila, zabarvené moravismy, v němž od mužského příjmení Janů byly tvary: u Janů, Janová (jako jméno hospodyně), srdce Janové (t. ženino). V Křižanově tedy srostlé příjmení Kuba-Janůj skloňovali jako přivlastňovací příd. jm., v Musilově povídce jsou ku příjm. Janů i tvary ze základního jména Jan. Obojí způsob se objevuje i v době starší.

PLZEŇSKO. (E. K.). Zásady, jimiž se řídí psaní velkých písmen, jsou vyloženy v Pravidlech čes. pravopisu a doloženy hojnými příklady. Podle nich sluší tedy psáti »okres pelhřimovský, kraj táborský« a p. Důvod, že by se mělo psáti »okres Pelhřimovský«, protože je jen jeden, není nikde v Pravidlech uveden a je lichý; podle toho bychom musili psáti Práčský pivovar, Pražský starosta, Zlíchovský kostel, Táborská silnice atd., protože práčský pivovar atd. je také jen jeden. Kdyby ovšem pelhřimovských okresů (jako městských parků) bylo několik a jen jeden z nich se jmenoval »okres pelhřimovský«, psali bychom »Pelhřimovský okres (jako Městský park)«. Že by se někde učilo psáti také »pelhřimovsko, plzeňsko« místo spr. Pelhřimovsko, Plzeňsko, o tom nám není nic známo a nikde jsme tak psáti sami neviděli; typický příklad, který uvádějí Pravidla (»Pokrkonoší«), nepřipouští zajisté pochybnosti, jak psáti i ona slova. — Výtka, že není dosud přesně stanoveno, má-li se psáti Bratří Čeští, či Bratří čeští atd, není správná; Pravidla čes. pravopisu kladou v abecedním seznamu slov pod heslem »Bratří« zcela určitě: Bratří čeští, Čeští bratří. — O tom, jak psáti t. zv. příslovečné spřežky, je podán výklad rovněž v úvodě k Pravidlům (1921 str. XXXV), a mimo to jsou všecky takové výrazy, které se podle zásady v úvodě vyložené píší dohromady (spřežky), uvedeny v abecedním seznamu. Podle něho se výrazy »navečer, zvečera« píší jako jedno slovo. Výrazy »svečerem, kvečeru, vpodvečer« v abecedním seznamu nejsou; proto je píšeme obyčejně, jako dvě slova: s večerem, k večeru, v podvečer. — Zdů-

ly (= zdola) je výraz dosud běžný (leda že bývá psáno omylem »zdůli«); na př.: Slétli andělé se s nebes končin, vzlétl také Satan šumně zdůli (Neruda, Bal. a rom. 5, 5); »Jen pospěš, pospěš« zní to dutě zdůli (t. 26, 1) a j. Výklad tvaru zdůly je v Gebaurově Hist. ml. I, 257. — Výraz »co stojí kabát?« je zcela správný a nevíme, že by byl kdy někdo o jeho správnosti pochyboval; to platí ovšem i o výraze »co tě stojí kabát?« Z cizích jazyků, které známe, žádný slovesa »státi« v tomto významu přece neužívá. Stejně liché je podezření proti slovesu »vynésti« ve výraze »sbírka vynesla 500 Kč« a p. — O slově »tuzemský« jsme psali v NŘ. 5, 280. — Přídavné jméno lísí nevzniklo z podst. jména »liška«, nýbrž ze subst. »lisa« (doloženého několikrát v překladě Ezopových bajek v rkp. hr. Baworowského), z něhož máme dosud sloveso »lísati (se)«.Přípona odvozovací je tu -' j' jako v příd. jméně »kozí« z »koza« n. »psí« z »pes« (v jiných podobných odvozeninách bývá přípona -j', před níž se pak ovšem koncová souhláska mění náležitým způsobem, na př. hovado — hovězí, telete — telecí, kněz — kněží). Dnešní tvar »liška« vznikl (v západoslov. jazycích) z nezdrobnělého »lisa« změnou s-ch mezi dvěma samohláskami (jako v »lichotiti se« proti »lísati se«); toto ch se pak před zdrobňovací příponou -'ka (jako moucha — muška, roucha — rouška) změnilo v š. Přídavné jméno »lísí«, dosvědčené v stol. 14., později zaniklo (se substantivem »lisa«), ustoupivši tvaru »liščí«; vyskytuje-li se u některých spisovatelů novočeských, je to působením RK. — Sloveso děkovati je původu německého (z dank); do češtiny přešlo ovšem již v době předhistorické a od nás je přejali Poláci.

PŘEDSTAVITI (A. M.) znamená vl. »postaviti před někoho, před něco«. V tomto základním významě se slovo to málo vyskytá, zato tím častěji v rozličných rčeních obrazných, při nichž ovšem často jde o obrazy vůbec evropské, které přecházívají od národa k národu; odtud pochází i podobnost slovních výrazů. Říkalo se na př. »představiti něco komu před oči«, t. j. uvésti mu na vědomí; odtud »představiti si«. Herec »představuje« nějakou osobu. Říkávalo se také, že někdo je »představen« nějakému úřadu a p.; odtud slovo »představený« (5, 127). Asi od počátku min. stol. se u nás říká »představiti někoho (se) někomu«; je to jistě podle něm. vorstellen, to zase podle franc. présenter a pozdního lat. praesentare, ale stejně říkají i Poláci przedstawić, Rusové predstáviť, a nic jim to nevadí. Jiného vhodného slova neznáme, a kdybychom nějaké znali a doporučili místo »představiti«, pochybujeme, že by se nám podařilo jím vypuditi slovo tak zakořenělé. »Seznámiti (se) s někým« je přece jen něco jiného; představujeme se anebo bývame představeni mnoha lidem, s nimiž se proto přece jen neseznámíme, a často se seznámíme s lidmi, jimž jsme ani představeni nebyli.

RAŠÍN (F. J.). V. Kebrle v čl. »Příjmení č. vzniklá ze jm. křestn.« (Zpr. z. gymn. v Praze ve Spál. ul. 1889) vykládá toto příjm. jako domácký tvar

jména Radoslav (Radislav), jako Rach, Rachač, Racháč, Rachek, Rašek, Raška, Raděj, Radík, Radek, Radoš, Radouš, Radim a j. Rašín (jako Mašín k jm. Mácha, Máša 4, 302) by mohlo býti pův. jméno syna Ráchova nebo Rášova, ale takové tvary vznikaly pak často jen mechanickým napodobením tvarů již hotových (tak na př. Havlín a p. bez základního tvaru Havla). Tak na př. podle domáckých tvarů jména Václav, jako Váca, Vacek, Vacík, Vacka, Vacata, Vacák a p., vznikaly tvary podobné i u jmen, v nichž hlásky c nebylo, jako Racek, Racka, Bucek (Budislav a p.), Macek, Macka, Macák (Matěj) a p.

STRÁNSKÝ (F. S.). Toto příjmení pochází od slova stráň, stráně; stránský je, kdo bydlí v stráni, na stráni, jako kopecký (Kopecký) je, kdo se usadil na kopci, pod kopcem (srv. Arch. č. 17, 133, 1510; 189, 1513). Tvar s n před souhláskou m. očekávaného ň je ve shodě se staršími a v lidu (zvl. v místních a osobních jm.) posud často obvyklými tvary jako konský, svinský, svinstvo, svinčík, svinka, plzenský, vídenský, libenský, míšenský ap., místo nichž spis. jazyk, z části i skutečná výslovnost novější zavádí tvary s ň, shodnější s původem podobných slov. Podobný je poměr mezi r a ř v tvarech jako morský, chotěborský, Záhorský (ze záhoří, Záhoří), kacírský v. mořský atd., kde se ř za starší r počíná usazovati dříve než ň za n (Gebauer, Hist. ml. 1, 334 n. 472). Někde, zvl. kde souvislost obojích tvarů jé méně zřejmá, staré n, r, zůstalo, na př. v slovech jako menší, horší, širší v. méně, hůře, šíře, kovárna, perný (z pperný), peprný, v. kovář, pepř, — pečínka (z pečénka), v. pečeně.

ŠVEC (A. N.). O náležitém skloňování osobního jména Švec jsme psali v N. Ř. již mnohokrát; posledně VI, 188. Řekne-li někdo, že byl u Ševce, není z toho ovšem vidět, byl-li u obuvníka či u p. Ševce. Ale to je námitka, která by se mohla uvésti proti spoustě jiných českých jmen osobních, jako Pekař, Truhlář, Kominík, Zahradník, Bednář, Krejčí, Kovář, Tesař atd.

POZNÁMKA REDAKČNÍ.

Oddíl »Z našich časopisů« s odpovědí na článek prof. Strejčka ve Věstníku Jednoty Svatopluka Čecha musili jsme z nedostatku místa odložiti do příštího sešitu.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VII. ČÍSLO 8.

JOS. ZUBATÝ:

CO JE ZOUN?

Tuto otázku dala r. 1892 redakce »Švandy dudáka«, t. j. Ignát Herrmann, v 2. půlletí onoho ročníku (na str. 48) svým čtenářům. Odpovědí se sešlo dost; Herrmann je předvedl se svými poznámkami na str. 218 n. a 247 n. Podle zprávy Nár. listů ze dne 7. srpna 1912 uvažoval o tomto slově i soud; občan, který ho užil o svém bližním, byl odsouzen pro urážku na cti. Když se r. 1915 Nár. l. ptaly českého spisovatelstva, co dělá za války, vzpomněl si Herrmann v své odpovědi na svou bolest z r. 1892 a postěžoval si v jejich odpoledníku 26. března, že pořád ještě neví, co je zoun. Hned druhého dne potom se sešli na musejní rampě tři mužové v nejlepších letech, jeden filolog, nejmladší z nich (bylo mu teprv 60 let) a dva historikové (jeden z nich je na pravdě boží, druhý právě slavil 80. narozeniny), a rokovali o téže otázce; zápis o této schůzi tiskem vydán nebyl, ale stručná poznámka se o ní zachovala na lístku, který je ve zbrojnici naší redakční rady. Později slyšel onen filolog, že v Nár. pol. r. 1915 vyšel výklad o témže slově; nepodařilo se nám však jej nalézti. R. 1912 konečně uhodil na nás jeden z našich spisovatelů, který také patříval ke kruhu Herrmannových spoluvinníků v »Švandovi dudáku«, přímou otázkou, *co je zoun;* byl to Karel Mašek (Fa Presto), který bohužel tento svět opustil, nedočkav naší odpovědi. Je to otázka, která, jak viděti, zaměstnávala dost myslí v našem národě, aby si zasluhovala odpovědi i v »Naší řeči«. Předkládáme ji dnes, 30 let po prvním nám známém dotazu. Snad bude náš výklad trošičku obšírnější, než by bylo třeba; laskavý čtenář nám to odpustí, připomeneme-li mu, že slovo »filolog« původně znamenalo člověka, který rád povídá.

Vlastně nepovídáme nic nového, vykládáme-li slovo *zoun* z pův. *rzoun*, což je totéž, co dnešní *zrzoun;* výklad ten prosvítá vlastně

na př. již z Rezkovy odpovědi na otázku z r. 1892 a byl prý také v Nár. pol. r. 1915. Ale jde o některé jeho podrobnosti.

Slovo *rzoun* známe po prvé z r. 1472, z listu, jímž se »Jan řečený Rzoun z Suché« zavazuje, že zaplatí dluh svého otce (Arch. č. 9, 331). Zdá se, že to byla ještě spíše osobní přezdívka než příjmení rodinné; otec tohoto »rzouna« je aspoň v téže listině »panoše Hynek z Suché«, ne Rzoun. V listě z r. 1478 (t. 232) se objevuje »Jan *Rzaný* z Suché, kterýž sedí v Záboří pod knězem opatem vyšňobrodským« na panství rožmberském; je to patrně táž osoba s jiným tvarem téže přezdívky. R. 1529 čteme o Václavu Rzounovi koželuhu (t. 28, 132); a ještě r. 1910 se objevuje v pražském odresáři příjmení *Rzounek*. V listech z r. 1472 (t. 8, 80 n.) je zmínka o nějakém služebníku, který se jmenuje jednou *Rzán*, po druhé *Rzaný*. To jsou slova utvořená ze základu, jejž vidíme v slovech *rez* (pův. vlastně *rzě*, podle vzoru »duše«, 5, 92), *rzavý* atd., známými příponami *-oun* (běhoun, okoun, mlsoun, chrapoun, drzoun a p.), *-án* (dlouhán, velikán) a *-an* (škuban, trhan, Šilhan a p.); jednoslab. jména asi měla vždy *á*, na př. řván (služka z pražského kraje titulovala kanára, když hodně křičel, »ty řváne jeden!«), stč. spán. Přidati bychom mohli ještě slovo *rezek* (pův. asi rzek, 2. p. rezka). Jsou to slova znamenající ob. »zrzouna«; »rezek« říkají místy také ryzcům. Příbuzná slova jsou *ryzí* (o ryzím, rudém zlatě, 2, 244), s nímž těsně souvisí *ryžovati*, t. praním písku hledati ryzí zlato (dnes se psává proti starému a správnému způsobu také rýžovati, jako by to byla nějaká práce o rýži*), dále *rudý*, *ruda* a v jiných jazycích indoevropských hojná slova jiná svědčící o pův. kořeni rudh-, reudh-, roudh- s významem »rudosti« (něm. rot, lat. ruber atd.). Protože se cítí příbuznost slov rez, rzoun, rzavý, rezek, ryzí, ryzec, ryzák, vyrovnávají se také časem rozdíly jejich začátku; místo rezek (ve významu »ryzec«) někde říkají ryzek, je rezavý m. rzavý, u Rosy je ryzoun m. rzoun, říká se prý také rezoun.

Nejpodstatnější změna je, že dnes říkáme ob. *zrzavý*, *zrzoun*, *zrzavěti* m. starého rzavý, rzoun, rzavěti (vl. rzěvěti, se správnou přehláskou, jež zanikla vlivem příd. jm. rzavý). Pramen této změny je složenina slovesa *rzavěti* s předl. *z*, pomáhá jí pak ne-

*) Hláska *z* v těchto slovech je z pův. -dj-; proto bychom v odvozenině od slova ryzí čekali spíše r y z o v a t i než r y ž o v a t i, protože již slovo základní má souhlásku změkčenou. Ale ž m. z mohlo vzniknouti podle tvarů, v nichž ž je správné (jako hroziti, -hrážeti, -hrožovati); tak vzniklo již dávno nahražen, nahražovati, proti němuž mluvnice ještě hájí správného nahrazen, nahrazovati, anebo pohlížeti ap. m. pohlížeti, s nímž se mluvnice již musila smířiti.

pohodlnost slov počínajících se hláskovou skupinou *rz-*. Hláskoslovně správný tvar této složeniny je *zerzavěti*, protože za *r* pův. následovala tvrdá polosamohláska (jer); ten se také drží do stol. 17. (čteme-li v Kron. Tur. 2. 377 zbrog . . . zrzawělau v. zbroge . . ., kteréž . . . zerzawěly a ztupěly 2, 354, může to býti snad tisková chyba). Také vid slovesa zerzavěti jako slovesa složeného byl dokonavý (»státi se zrzavým«, ne »stávati se«); na př. epištola sv. Jakuba 5, 3 vyčítá v kralickém překladě boháčům »zboží vaše shnilo a roucho vaše zmolovatělo, zlato vaše a stříbro zerzavělo, a rez jejich bude na svědectví proti vám«. My říkáme *zrzavý* (ač místy, na př. v jižních Čechách, žije ještě tvar *zerzavý*), a *zrzavěti* nám je sloveso nedokonavé. V těchto změnách vidíme výsledek křížení tvarů zerzavěti a zrzavěti, jímž se sloveso složené přiblížilo k nesloženému (nejdříve asi vzniklo tříslab. zrzavěti se souhláskovým *r*, pak z toho slovo čtyřslab. se samohláskovým *r*), sloveso nesložené zaniklo a vznikla nová družina slov, jejíž souvislosti s družinou slova *rez* si již vědomi nejsme. Sloveso *zrzavěti* tím nabylo rázu slovesa nesloženého a změnilo podle toho svůj vid. Není to doklad jediný toho způsobu. Starý jazyk měl na př. slovesa *sobiti, snovati* s videm nedokonavým, vedle dokonavých složenin *osobiti* (sobě), *osnovati*, ale slovesa nesložená zanikla a složeniny je nahradily s videm nedokonavým. Naše *zdáti se* je sloveso složené, o jehož souvislosti se slovesem *díti se* ví jen filolog; v staré češtině jsou ještě ojedinělé doklady rčení »děje mi sě« (= zdá se mi ve snu) a jen jeho zaniknutím nabyla složenina *sdieti sě* významu nedokonavého a rozličných tvarů nových, které z něho vytvořily sloveso zdánlivě nové. Tato nová slovesa nedokonavá, mají-li se státi dokonavými, znova se skládají s předložkami, a tak vznikají slovesa jako přiosobiti si, zosnovati, uzdáti se, zazdáti se. A tak, kde starý jazyk vystačil dokonavým *zerzavěti*, my již musíme říkati *zezrzavěti, zazrzavěti*, neuchýlíme-li se k nelidovému *zrezavěti*.*)

Dědicem starého slova *rzoun* se tedy stalo slovo *zrzoun* (vedle pobočních dědiců *ryzoun* a *rezoun*, s kterými se aspoň dnes mimo slovníky nesetkáme). »Zrzoun« je nadávka, ale každý jí rozumí, protože její smysl je zřejmý z příbuzných slov zrzavý, zrzavěti, zrzek. Ale jsou v každém jazyce i nadávky, jimž rozumí leda filolog; jsou to slova osiřelá, která se nějak odloučila od svého příbuzenstva, jejichž příbuzenstvo v jazyce snad vyhynulo, anebo

*) Více dokladů podobných změn vidových na našich slovesech by čtenář našel na rozličných místech Trávníčkovy »Studie o českém vidu slovesném« v Rozpravách 3. tř. České akad. č. 53 (1923).

slova přejatá z cizího jazyka. Taková slova žijí prostě jako nadávky; kdo cítí potřebu někomu vynadat, ani se hrubě nestará o smysl slova, po němž sáhne. Kdo ví, co vlastně říká, řekne-li někomu »holomku«? Musíme se teprv ze Slovn. stč. poučiti, že bývalo prastaré příd. jm. *holemý* s význ. »veliký« a od něho že pochází slovo *holomek* (asi spodobením m. *holemek)*, které znamenalo »velikého«, t. j. dospělého, ale neženatého mladíka a také na př. sluhu, i třebas ženatého (býval »holomek zemský«, služebník zemského soudu, i na př. katův holomek a p.; podobný postup významový bychom našli na př. i na slově *pacholek*, které pův. také znamenalo vyrostlého mladíka a nám se také měnívá v pouhou nadávku). A Němec, chce-li věděti, co je jeho nadávka »Halunke«, podívá se na př. do Weigandova slovníku, kde se dočte, že to je náš »holomek«, který se jako Holunck, Hollunk, Halluck, Halunck, Hollunke, Halunke potlouká od r. 1527 i německým písemnictvím. Hůře je ovšem, mlčí-li slovníky o dějinách slova, o něž jde. A takové slovo je *zoun;* kdyby nebylo Herrmannovy ankety z r. 1892, o níž krátkou zprávu napsal Kott (7, 1152), snad by »zoun« byl žil a na konec zanikl jen v živé mluvě bez památky v našem písemnictví.

Řekli jsme již, že předka tohoto slova i my vidíme v slově *rzoun;* vzniklo z něho podle našeho soudu v živé mluvě lidové způsobem, který v jazykových dějinách leccos vysvětluje a jehož znalost dnes jest podstatnou částí výzbroje jazykozpytcovy. Slova, z nichž se naše věty skládají, nejsou ve skutečnosti, v živé řeči tím, čím se nám zdají na papíře, částmi vždy od sebe oddělenými; slova věty krátké vyslovujeme obyčejně jedním proudem, nedělíce jich ve výslovnosti, ve větě delší spojujeme v jedno aspoň slova těsně k sobě patřící. Tím se ovšem časem stává, že se konec slova prvního nebo začátek slova druhého mění, někdy více, jindy méně, podle toho, do jakého sousedství se ve větě jejich hlásky dostaly. Kdyby čtenář na př. vyslovoval jedním dechem, neděle slov, výrazy »pan Tatar, pan Čejka, pan Karhan, pan Vojan, pan Faltys, pan Bavor, pan Pánek« a p. a pozoroval při tom pohyby jazyku, poznal by, že jsou ve chvíli, kdy vyslovuje koncovou nosovku prvního slova, rozličné, že vlastně vyslovuje nosovky rozličné (vyslovujeme na př. pambavor, pampánek; ležatým písmem zde naznačujeme hlavní přízvuk). Francouz větu »il a« ([on] má, z lat. ille habet) vyslovuje *ila*, otázku »a-t-il« (má [on]? z lat. habet ille) však *atil*; t. j., koncové *t* tvaru původního, které v první větě na konci zaniklo, zachovalo se před samohláskou druhého z obou slov spolu těsně spojených. Sem patří t. zv. franc. liaison (spojování slov spolu souvislých vyslo-

vováním koncové souhlásky prvního slova před samohláskou slova druhého); les frères (bratří) se vysloví lefrér, les amis (přátelé) lezami. Naše slovo vejce znělo v době praslov. *aje* nebo zdrobnělým tvarem *aj'ce* (tříslab., s polosamohláskou, jeřem, za *j);* ale ve větném spojení za slovem končícím se nějakou samohláskou temnou *(u, y,* tvrdým jerem, snad i *o)* vyvíjela se před *a* hláska *v,* za samohláskami *i,* měkkým jeřem, snad i za *e, ě, ę* naproti tomu hláska *j,* ve větách jako »dam' ti aje, dam' jemu aje« se vyslovovalo tijaje, jemuvaje. Tak vlastně totéž slovo za rozličných okolností mohlo zníti trojím způsobem: aje (na př. na začátku věty), jaje, vaje, a jazyky slovanské si tuto nestejnost pak upravily tak, že si vybíraly z těchto různých tvarů jeden, kterého pak užívají všude (v církv. slov. je aj'ce, vedle něhož snad bylo i jaj'ce, Rusové říkají jajcó, Srbové jáje, jájce, Slovinci jájce, Poláci jaje, Lužičané jéjo, jajo, my vajce, vejce). V svých. Čechách, kde se samohláska s násl. *v* před souhláskami mění v dvojhlásku (rovný — rouný a p.), »to všecko (všeno)« vyslovují toušecko (toušeno), »von všecko« — vonšecko; tak totéž slovo má dvoje znění, ušecko (dvouslab., s neslabičným a nepřízvučným *u)* a šecko. Tím vznikají v jazycích t. zv. větné dvojtvary (franc. doublettes syntactiques), v nichž dnešní jazykozpyt hledá a nalézá vysvětlení rozličných hláskových růzností, jichž by jinak vyložiti nedovedl.

A tak si představujeme také vznik znění *zoun* vedle *rzoun.* Výraz »toho rzouna« vyslovujeme, mluvíme-li jedním proudem, tohorzouna, čtyřslabičně, *or* tvoří dvojhlásku jako *ou* v krkonošském toušecko. Máme-li však vysloviti »ten rzoun«, »takovej rzoun« a p., působí nám skupiny souhlásek jako *nrz, jrz* obtíže, a v takových obtížích často ve všech jazycích některá hláska zaniká (vyslovujeme tříška, deška m. třísťka, dešťka, Karštejn, Kařtejn m. Karlštejn a p.); i na začátku věty snad se nepohodlná skupina *rz* zjednodušovala v *z.* Připomínáme, že v lašském nářečí je *za* vedle *rza* (stč. rzě, rez), kde *r* zaniklo asi ze stejných příčin a za stejných okolností jako v slově *rzoun* (Gebauer, Hist. ml. 1, 353). Tak vznikaly dvojtvary *rzoun — zoun,* které se nejprve střídaly podle větných okolností, v nichž se ocitaly, ale pak se osamostatňovaly, až vznikala slova dvě. Je docela možno, že v některých místech říkali *rzoun,* v jiných *zoun,* že snad i jednotlivé osoby říkaly tak nebo onak; bývají takové různosti v témže místě, i v téže rodině. A když se tvar *rzoun* s ostatními příbuznými slovy změnil v *zrzoun* atd., tvar *zoun* stál v lidové mluvě beze všeho zřejmého příbuzenstva; a to ovšem působilo i na jeho stránku významovou.

Zrzoun je nadávka (nikdo bez příhany neřekne o někom, kdo má zrzavé vlasy, že je zrzoun), stejně jako *zrzka, zrzek* nebo jak kde říkají, na př. *zrzan, zrzaň* (tak u Uh. Hradiště, Kott 5, 671). Říkají-li někde na Moravě zrzavému kocourovi *zrzoch* (t. 672), je to také nadávka, snad s lidi přenesená na zvíře. I příd. jm. *zrzavý*, užíváme-li ho o vlasech nebo o vousech, má příchuť nelibosti, dnes jsou sice v módě některé odstíny, které se jindy zahrnovaly pod pojem »zrzavosti«, ale dáma, která má takové módní vlasy od narození nebo od obarvení, divně by se podívala na člověka, který by řekl, že je zrzavá. To proto, že zrzavé vlasy vůbec, ve všech odstínech, ještě za naší paměti byly pokládány za nepěkné, a líbilo-li se někomu rudovlasé děvče, dívali se mnozí na něj jako na člověka zvráceného vkusu. Ale *zrzoun* je nadávka, jejímuž vlastnímu významu každý dobře rozumí, protože je v druhině podobných slov, jejichž význam je nám dobře známý; starší tvar *rzoun* (se svým bližencem *zoun*) takové spojitosti s tvary příbuzenými pozbyl, a proto se jeho význam zatemnil. A zvláště se tak stalo s tvarem *zoun*, který stál mimo proud, jímž vznikaly tvary *zrzoun, zrzavý* atd.; osamotněl, stal se slovem etymologicky nezřetelným, a proto, i také že to byla nadávka a přesného významu nadávky si často ani neuvědomujeme, jeho význam se zatemňoval dále a klesal v mlhavou představu něčeho červeného. Snad byly počátky tohoto vývoje již v době, kdy i tvar *rzoun* ještě žil: dovedeme si představiti, že byla doba, kdy vedle sebe stály tvary *zrzoun* s plným významem, v jakém ho užíváme my, a *rzoun*, přežitek z minulosti, jehož význam pozbýval pevné určitosti. Tehdy asi vznikal způsob, jakým podnes lidová mluva užívá slova *zoun*, vznikala přirovnání, že někdo, jenž se uřítil nebo dobře najedl a napil, rozzlobil, anebo jenž je stále rudý, je »jako zoun«. Kdo tak říká, není si obyčejně ani vědom, co je ten »zoun«, s nímž někoho srovnává, ani necítí potřeby, si to uvědomovati: stačí mu vědomí, že tím vyjadřuje nadbytek červenosti. Tak užíváme časem i slov, jejichž významu bychom si vědomi býti mohli. Víme na př., co je »všivák«, a dovedeme to říci i o člověku sebe čistotnějším, vzbudil-li nějak naši nelibost; tím spíše se tak může státi u slova jinak neobvyklého, zatemnělého, zkomoleného, kterého užíváme jen nějakým typickým způsobem.

Kolik lidí říká u nás o stejných nebo podobných věcech, také o lidech stejné povahy, že jsou »na jedno brdo«, a kolik z nich ví, že *brdo* je jistě zařízení tkalcovského stavu, jímž vzniká látka stejného způsobu? A »brdo« je slovo žijící v svém významu u tkalců, zapsané s tímto významem i v slovnících; jsou však i slova

vlastně nikomu ne dosti zřetelná, jejichž významu se musíme dohledávati teprv domněnkami o jejich původu.

Proto je snadno ptáti se, co je zoun, ale těžko, ne-li nemožno na to odpovídati. A proto dostal Herrmann r. 1892 tolik odpovědí různých, sobě i odporujících. A kdo by tyto odpovědi měl posuzovati, měl by věděti, které z nich mají základ ve skutečné mluvě lidové, které významy se zrodily a žily jen v mysli některého jednotlivce. I slovo žijící se svým tvarem a významem v lidu, v kraji sebe menším a v okruhu osob sebe skrovnějším, třebas se zrodilo v mysli jediné osoby, může býti předmětem mluvnických úvah; ale útvary, které jsou a zůstaly majetkem jednotlivcovým, mají pro filologa jen asi takový význam, jaký mají pro přírodopisce odrůdy rostlin nebo zvířat vypěstované nějakým umělým křížením nebo živením (leda že by měl zkoušeti jejich správnost a schopnost života). A zvláště, mají-li základ ve výkladě nesprávném. Ale chceme se domnívati, že výklady, jež Herrmannovi byly posílány, jsou vzaty opravdu ze skutečné mluvy lidové.

Jediný způsob, kterým se se slova *zoun* častěji užívá a který asi bude také šíře znám, je v přirovnáních. Především říkáme o někom, je-li z jakékoli příčiny nějak zvláště zrudlý, že je »jako zoun«. Někde se tak asi říká i o věcech; sám jsem tak mluviti nikdy neslyšel. Z výkladů, jež byly r. 1892 poslány Herrmannovi, musíme vyloučiti některé očividně nesprávné. Tak, že by *zoun* bylo slovo německé, Sonne »slunce«, v severočeské výslovnosti prý zoun. Anebo že by pův. tvar byl *ocoun* (»jako zoun« z »jak ocoun«). Jména nějaké cibulovité, rudě kvetoucí rostliny, u Presla prý *zoun, zovn,* u Presla podle Kotta není; zdá se, že základem tohoto výkladu je jméno *zovnice,* kterým Presl po česku označuje známou Amaryllis, jméno, kterého vyložiti nedovedeme, které však jistě se slovem *zoun* nemá žádného příbuzenství.

V Praze se prý říká »zoun« i rozžhavenému železku do žehličky. Dovedeme si představiti, že snad někdo o rozžhaveném železe říká nebo říkal, že je červené »jako zoun«, třeba snad také, že by řekl »s takovým zounem není možná žehliti«, že musí trochu vychladnouti (a poněvadž se nadávkou — jako vlastním jménem — neživý předmět jaksi zosobňuje, v 4. p. by asi užil tvaru životného: »podej mi toho zouna!«), ale z takového *nahodilého* výrazu by nebylo lze ještě souditi, že to slovo samo *znamená* rozpálené železko; stejně by se mohlo říci podle možných výroků, v nichž by byl nějaký hodnostář nazván na př. »holomkem«, že slovo samo »holomek« znamená také tolik co »starosta obce« nebo »ministr« atd. Ale za nemožnou takovou ustálenou změnu významu přece jen prohlásiti nesmíme: pojmenujeme-li něco ne pravým

jménem, nýbrž slovem vyjadřujícím vlastně představu nějak podobnou představě, kterou chceme naznačiti (na př. řekneme-li o někom, plném bujného zdraví, že »kvete«), vzniká t. zv. metafora, a slov s významem přeneseným, který pův. byl jen nahodilou metaforou, v každém jazyce je plno. »Zoun« prý je i jméno nějaké červené ryby. Je možno, že někdo, jenž chytil rybu červenou »jako zoun«, vypravuje pak, jak chytil »takového zouna«, a že toto slovo se pak ujalo někde, na př. v rybářském cechu, jako stálé označení takové a takové ryby. A stejně bychom pochopili také, že totéž slovo se někde jinde ustálilo jako jméno zakrnělého, napouchlého švestkového plodu, který mívá také všelijak zarudlou barvu; s tímto významem poznal Herrmann slovo »zoun« od Herbena, a je možno, že tento »zoun« vězí v zpotvořeném znění *zboun, zbon,* jež nalézáme mezi hojnými synonymy téhož pojmu pod heslem »pucher« u Kotta.*)

Někdy by se mohlo také státi, že byl nedorozuměním slovu »zoun«, jehož skutečný význam dávno upadl v zapomenutí, podkládán i význam docela jiný. O člověku, který na př. zlostí zrudl, říká se, že byl »jako zoun«. Říká se však také, že byl »jako krocan«. Je jediný krok ke zdání, že nezřetelné slovo »zoun« zde znamená totéž co v podobném přirovnání zřetelné slovo »krocan«; a tak bychom porozuměli i zprávě od Strakonic, že o děvčeti vyšňořeném křiklavě červenou stuhou se říká na př. »mělo pentli kolem pasu jako zouna vole«, kde »zounem« se patrně míní krocan. A (zase u Strakonic) si třebas někdo splete přirovnání »jako zoun« s přirovnáním »jako tele na nová vrata« a řekne o někom, že na něco koukal »jako zoun«; u slov neznámého významu (na př. u slov cizích v řeči lidí, kteří se jimi rádi blýskají) i taková nedorozumění se vyskytují. O někom, kdo se dobře najedl a napil, lze říci, že je »jako zoun« (tak červený), ale také, že je »jako měch« (tak nafouklý), a odtud bychom si dovedli vyložiti, že prý u Polničky slovo »zoun« znamenávalo i kovářské měchy v hamrech (mlýnech na železnou rudu), jakých tam bývalo hojně (»tahali, šlapali jsme zouny; spali jsme v hamrech u zounů«). Ale opakujeme, že o všem tom by bylo dobře věděti, jsou-li to způsoby mluvení skutečně v lidu rozšířené; vždyť každý ví ze zkušenosti, jak často chvilkovým sdružením představ, podporovaným

*) P. senátor dr. Jan Herben mi ústně potvrdil, že švestkovým »pouchlatům« v jeho kraji (pochází z Brumovic v hejtm. hustopečském na Moravě) opravdu říkají »zún«. Na rybu »zouna« jsem se ptal několika zoologů, ale neznají jí; ani není u nás — mimo ozdobné ryby cizího původu — ryb červených.

nepozorností, spleteme v řeči nejpodivnější věci, které nám samým jsou pak k smíchu, a to i kde jde o slova docela běžná a zřetelná.

Někdy i vědomě užijeme slova s významem, který mu vlastně nepřísluší. Raisův farář v »Zapadlých vlastencích«, měl-li koho rád, říkal mu »Františku«, ať se jmenoval jak chtěl, a slýchal jsem tak říkati i sám. Říkáme »Matěji« člověku, o kterém také dobře víme, jak se jmenuje, s ustáleným významem, který snad má základ jen v hlásce *ť* tohoto českého tvaru jména apoštola a evangelisty, o jehož moudrosti jistě žádný Čech nikdy nepochyboval. Můj nebožtík otec se někdy po r. 1860 zúčastnil jako člen zpěváckého spolku slavností v Kroměříži a přinesl odtamtud trochu dialektologie, m. j., že tam říkají »včil, včilka, včilko« m. »teď«. Naši učedníci (otec byl truhlář) dělávali po večerech a po nedělích malé skřínečky s přihrádkami, jak tenkrát byly v obyčeji, a prodávali je po okolních domech (pan mistr o tom věděl, i o tom, že padne nějaké to prkénko, nějaký ten zbytek dyhy a trochu politury, a občas se na učednické dílo i podíval, a dlouholetý starší tovaryš »pan Khódl«, podle matriky Karel Biedermann, přidal, bylo-li třeba, i nějaký pohlavek; byl tenkrát na řemesle jiný život než dnes); nové slovo jim znělo tak lákavě, že začali posavadním »šatulím« říkati »včílko«. To slovo se drželo u nás v rodině i v dílně ještě mnoho let, za něž se tovaryši i učedníci několikrát vystřídali, a »včílka« si u učedníků objednávali i paničky a kuchařky z okolních domů, ač již málokdo věděl, kde se toto jejich jméno vzalo. Kdyby tenkrát již byla vycházela »Naše řeč« a některý Smíchovák jí byl poslal dotaz, co vlastně včílko je, byla by tehdejší redakční rada také měla co se ošívat. Proto je důležité u takových slov věděti aspoň, jsou-li to slova opravdu lidová či majetek jen jednotlivce nebo jeho nejbližšího okolí.

»Švanda dudák« také má zprávu, že je i příjmení *Zounek* (jako jsme viděli příjm. Rzounek). Příjmení se v dřívějších dobách měnívala i v matrikách; snad se ještě někde najde doklad, že dnešní Zounkové (nebo Zounové, jsou-li kde) bývali původně Rzounkové (Rzounové)?

Nahoře jsme našli jako patrně soujmenné přezdívky slova *rzoun* a *rzán*. S tvarem *rzán* je asi pův. totožné příjmení *Hrzán* (byl na př. rod Hrzánů z Harasova, o němž píše Sedláček v Ottově Sl. n. 11, 812) a ovšem také nadávka *zrzán*. Jak srovnati tvary *rzán* a *zrzán*, nemusíme již vykládati; ale i tvary s *h* bez obtíží pochopíme. Vyslovujeme-li slova s počátečným *r* před souhláskou (zvl. před souhláskou znělou, jako je *d, z)* s větší energií, zúžením průliny v štěrbině hlasivkové a v hrdle vzniká před *r* hláska *h*, místo *rzán* vyslovíme *hrzán*. Tato změna výslovnosti u nás sku-

tečně v podobných slovech místy nastávala, při čemž *r* původně zůstávalo souhláskou: na př. slovo *rzán* zůstalo nějaký čas i pak jednoslabičným a znělo hrzán, s přízvukem na *á*. Teprv později se stávalo *r* samohláskou a tvar *hrzán* tedy slovem dvojslabičným s přízvukem na slabice první, jako se staly samohláskami na př. pův. souhlásky *r, l, m* v slovech jako stč. trváti (2 sl.) — trvati, krve, plváti — plvati, osm; není nemožno, že stará výslovnost se souhláskovým *r* právě v podobných slovech někde ještě žije (na př. dvouslabičné hrdousit). Tvar *hrzán* v. *rzán* není jediný tohoto způsobu; vedle *ržu, rzáti**) je stč. *hrzati*, vedle stč. *rdesen* (rdesno, jméno rostliny pojmenované tak po zarudlé barvě, z téhož kořene, který je v slovech rdíti se, rudý, rez, rzoun atd.) stč. *hrdesen*, vedle *rdousiti* nářeční *hrdousit*, vedle č. *rez* (pův. *rzě*, před přehláskou *rza)* sloven. *hrdza* a p., vedle *rváti* mor. nář. *hrvat* (2 sl.); v. Gebauer, Hist. ml. 1, 464; r. 1487 čteme o nějakém Hrzkovi (Arch. č. 8, 447), kteréž příjmení, Hrzek, mohlo by býti podobnou obměnou tvaru *rzek* (2. p. rezka), jejž jsme nahoře uvedli jako domnělý starší tvar pozdějšího jména *rezek* (sklonění Hrzek, 2. p. Hrzka atd. by bylo pochopitelnou záměnou původního Hrzek, Rezka). Vedle příjmení *Hrzán* je také tvar *Herzán* (i Hrzánové z Harasova se také psávali Herzan); ten asi vyložíme nejspíše tak, že vznikl z tvaru *Hrzán* napodobením slov zerzavěti, zerzavý, zerzán atd. v době, kdy se význam tohoto příjmení ještě cítil. A nikterak by nás nepřekvapilo, kdybychom se dověděli, že je někde české příjmení *Zán* nebo *Zánek*; vyložili bychom si je zase z pův. *rzán, rzánek*.

DROBNOSTI.

NA DRANC, DRANCOVATI.

Říká se o dokonale roztrhaném šatě, obuvi ap., že je *na dranc*; to je asi tolik, jako bychom řekli, že to není k správě, že to patří do hadrů. Slovo *dranc* vypadá, jako by ani nebylo české; ale patrně je to lidová obměna pův. tvaru *dranec*, jejíž vznik si musíme představovati tak, že kmenový tvar *dranc-* z pádů, v nichž byl oprávněn, přenesen byl i do 1. 4. p. j. č., že podle 2. p. *drance*,

*) Náš nový spisovný jazyk ze správného ržu, rži, ržeš, rzáti, rzal (s krátkým a!) si udělal ržáti, ržál. Těchto tvarů bychom se měli vzdáti na prospěch tvarů starých a správných. A mohli bychom se jich vzdáti, protože tvarů ržáti, ržál v mluvě lidové, pokud vidíme, nikde není.

7. p. *drancem* atd. se začalo říkati *dranc* m. *dranec*. Podobně říkáme vedle zastaralého tvaru *mudřec* obyčejně *mudrc* podle tvarů jako *mudrce, mudrci* atd. (*r* bylo v staré češtině pův. souhláskové, *mudrce* atd. tedy byla slova dvojslabičná), místo *Skuteč* je lidový tvar *Skuč* podle tvarů *do Skutče* (*Skuče*), *v Skutči* ap., místo *Perutec* (Arch. č. 32, 433 z r. 1523) říkáme i píšeme *Peruc* podle *Peruce, Peruci* (z *Perutce*), na Valašsku říkají *mlac* m. *mlatec*, na Zlínsku *kadlc, brablc* m. *kadlec, brablec* (*vrablec*), jinde *melc* m. *melec*, 2. p. *melca* (*mleč*) aj., a takovéto změny, u nás ojedinělé a často místní, jsou na př. v slovinštině skoro pravidlem. *Dranec* je něco rozedraného, jako *žvanec* něco sežvaného, sežvýkaného (od stč. slovesa *žuju* = *žiji, žváti*; v přeneseném smyslu je žvanec také na př. zmuchlaný šat); jsou to odvozeniny příponou *-ec* od příčestí *draný, žvaný*, jako *mazanec, vyhnanec, pletenec* aj. A *dranec* patrně je slovo dosti staré, asi lidové (jako *žvanec*, kteréž slovo s významem »něco měkkého a pomačkaného« zapsal náhodou již Rosa v 17. st.), které nenašlo v starší době přístupu do písemnictví; je-li náš výklad správný — a nevidíme jiného —, musilo vzniknouti rčení *na dranc* m. *na dranec* někdy v době, kdy ještě žily i jiné pády, v nichž nebylo hlásky *e*.*)

Šafařík užíval slova *dranec* ve smyslu »drancovník, drancíř, něm. Plünderer« (Kott 7, 1236). V Slov. Pohl'. 38, 77 se objevuje ve vypravování T. J. Gašpara nadávka *dranci* (vedle »lumpi«) v ústech slovenského námořníka, jejž na válečné lodi »Admirál Spaun« týrají a z něhož si tropí smích. Pod heslem snad nesprávným (*drance* m. r., asi správně *dranec*) má Jungmann z Macháčkova překladu 2. řeči Ciceronovy proti Katilinovi (9, 20) větu »to obédvé já, Quiriti, kladu v tutéž třídu lupičů a dranců« (in eodem genere praedatorum direptorumque pono). Slovenské (a snad i české?)*dranec* svým činným významem (dráč, lupič) je docela podobné slovu *ssanec*, s významem »ssající dítě« (lactens) u Kotta z žaltáře Wittenberského a Rešla (také v české bibli hlaholské Ž. 8, 3, srv. u Blahoslava 207). Sem ovšem patří i sloveso *drancovati*, jenže nevíme s určitostí, máme-li je pojiti s činným či s trpným jménem *dranec*. Ale je to slovo staré (nejstarší nám známý doklad z r. 1477 v Arch. č. 6, 150), které, jako jeho odvozenina s cizí koncovkou, *drancéř, drancíř*, známá již

*) Že to je slovo staré, svědčí i okolnost, že r č e n í n a d r a n c užíváme nejsouce si hrubě vědomi jeho významu. Proto ho užíváme s významem něčeho dokonale pomíchaného, popleteného, i kde o nějakém rozedrání nemůže býti řeči. O opilém se říkává, že je na dranc; z Havlíčka má Kott (Přísp. 2, 434) větu »bylo tam študentů na dranc« (t. mnoho).

Hájkovi, předpokládá svůj základ v slově *dranec* a zaručuje jeho stáří.

KLENČÍ, ČI KLENEČ?

Dvakráte jsem četl v N. Ř. o milém městečku, kterému učení páni nemohou »přijít na jméno«. Uvažuji, že bych měl jako spoluobžalovaný, protože prý v knize »Klenčí, městečko na Chodsku« jsem pomáhal je překřtíti, vypověděti, proč jsem se s kolegou J. Š. Baarem přidržel formy Klenčí a ne Kleneč. Pan prof. Profous si všiml jistě poznámky 2 na str. 14 uvedené publikace o Klenčí a nemůže, tuším, se domnívati, že bychom byli ten název jen jako nahodile, lehce a bez důvodu vymyslili.

V české řeči hemží se místní jména hromadná s koncovkou *-í, -ov, -ý, -á, -é*, vzatá od povahy místa před založením sídel, skoro v témže počtu jako jména s konc. *-ice, -ovice, -avice*. Připočítáme-li k nim též názvy tratí (polí, luk, pastvin, lesů), podivíme se, kolik je jich zejména odvozeno od křovin a stromů: Bzí, Břízí, Dubí a Doubí, Javoří, Kří a Nákří, Olší, Tisí, Hatí, Habří, Ostříží a také i jinak, jako: Brtí, Drtí, Hlemýždí, Kavčí, Koupí, Kožlí, Kuní a Kunčí, Nedvězí, Vraní, Záboří, Záhoří atd. Třeba jen pročísti staré katastry — dosvědčí, kolik hřeší moderní čeština na újmu staré a jadrné nomenklatury patrně vlivem němčiny. Chodské nářečí však i tu počíná si konservativně. Jako české chaloupky nám zachovaly jazyk, tak »chodský nárůdek« lpí na jménech srostitých a lne k rodu střednímu. Cibulovou nať (ať jen letmo se něčeho dotknu) jmenují Chodováci »cíbí«, domácí zásobu malovaných talířů »talíří«. (Vy tu máte ňák pěkný talíří, de pa ste je koupili?), říkají: v debří*), pařezí i parezí, mlíčí . . .

Nad jiné výborný znalec prof. Jan. F. Hruška napsal r. 1904 Dialektický slovník chodský. V něm možno přesvědčiti se o této oblibě. Můj vzácný přítel více než padesátkrát v této pozoru a následování hodné knížce napsal jméno našeho městečka a nikdy jinak než Klenčí, *to* Klenčí. Zvěčnělý Josef Baar, farář a spisovatel, píše v článku »Jan Sladký« též *to* Klenčí — Baar se v Klenčí narodil — a Kottův slovník I, 693 má Klenčí a j. v.

Máme za to, že jméno to určitě vzniklo od klenkového lesa. Stával tady ještě ve válkách napoleonských; neboť (povědí vám

*) T. »v dolině, v údolí«, m. v debří (k sťč. a nářečnímu slovu debř ž. r.) přichýlením k slovu dobrý. Srv. místní jm. Dobří v Hruškově Dial. slovn. chod. (Arch. pro lexikogr. a dialektol. 7) 21. (Red.)

o tom měšťánkové naši) když v těch dobách zde leželi Rusové, jejich řemeslníci vozatajského oddělení z jednoho kusu klenkového dříví uměli udělati celou loukoť kola, čehož naši koláři nesvedli a posud nesvedou. Sesterská jména podobná jménu Klenčí dosud u nás žijí: Březí, Volší slovou trati polí, luk místního katastru.

Název Clenitsch, jenž se po r. 1325 v příbuzné podobě opakuje, pokládali jsme za »Klenčí« v tom domnění, že německý nebo latinský písař, slyše Klenčí, psal Kleníč, což jemu, Nečechovi, lépe znělo a snáze z pera vyplynulo. Takové zpohodlnění slov se přihází často i mezi rozenými Čechy: lžíce — žlíce, jetel — jetle, vichr — virch a j. v. Nad Volyní se bělá kostelík vulgo Malšička, ač původně se jmenovala podle rodiny Máslů — Máslička. Zkusme, která výslovnost je snazší a líbeznější . . . Nás potvrzovala v tom forma listinná: Klenczi, z Kleničí, neboť originály s koncovkami *-czye* nebo *-czie* se správněji vysloví s *-i, -čí* (stč. *-ie*, ne *-ě*).

Také uši jsme poslali mezi lid. Zajíždím na Chodsko už 30 let, stýkám se s lidem. Nepamatuji se, že bych byl od domácího člověka jinak slyšel než Klenčí. »Vite, to náše Klenčí je krásný,« vítává mne starý pan otec Tauer nebo dobrácký Knopf, sekretář Hausner. O tom se možno panu profesorovi přesvědčiti. Jen budou-li k němu mluvit »po našemu!« Třeba totiž napřed věděti, že Klenečtí dodnes mají dvojí řeč: selskou a panskou, chcete-li, řeknu: lidovou a školskou. »Panskou« řečí mluví kněží, lékaři, učitelé, úředníci, dráha, radnice, pošta, kupci, razítka, pohledové lístky, zkrátka inteligence, ba věru i náš některý soused v tom všeobecném »pokroku«, jako odhodil kroj, začíná, když se rád nebo nerad zamíchá do lepší společnosti, na př. u soudu, na schůzích a tomu pod., bohužel mluvit »učeně«, t. j. pansky. A tato panská, hnedle bych řekl spisovná řeč patrně vlivem němčiny (srovnej Glentsch, Klentsch) stvořila Kleneč, Klenč a opovrhuje Klenčím. Ale, buď jak buď, starožitný Chod, jenž své vesnice jmenuje: Draženovo, Kodovo, Potřekovo, Houvězdo, Tranovo, Zdanovo, nebude hned tak říkat Kleneč, ale zůstane při Klenčí. A název ten u lidu bohdá přetrvá všechnu naši učenost i tenkráte, až z ní nezbude ani prášek.

Po tomto vysvětlení, doufám, že už jasno, proč jsme s Baarem dali přednost názvu Klenčí. Mně se totiž zdá, že lépe podržeti (třeba i obnoviti) stará, dosud v lidu živá a jadrná pojmenování nežli shánětí vyumělkovaná, slabší, byť i gramatice přizpůsobená, a proto domněle správnější. V názvosloví nemá poslední slovo filolog, gramatik, jeho mluvnice, ale forma lidu, když příkře duchu řeči neodporuje, poněvadž je živá, běžná a dobře slouží

lidu. Jestliže Kleneč u Roudnice vzala jméno od osoby, proč by Klenčí na Chodsku nemohlo původ svůj míti od stromu klenky, klenu? A že zrovna Klenčí — to ukazuje na bohatost, krásu naší dávné mateřštiny.

Pomalý, učený, až úzkostlivý postup ministerské komise dodává odvahy i zvětšuje odpor k návratu českých pojmenování zněmčených osad, lesů, rybníků. Ke každému názvu třeba prý více dokladů — tak se spravedlivé změny nedočkáme ani za 50 let. Vyřinuje se otázka, zdali tolik ohledů, úzkoprsých ohledů na všechny strany měli někdy v XVII. věku germanisátoři, když nám z Ratiboře udělali Rothwurst, z Klenové — Leinbaum, z Mezipotočí — Nespoding, ze Slavkova — Lagau, z Volovic — Willnslog, z Hlásné Lhoty — Wiehors, z Ostroměře Wassertrompeten!

Konečně nemohu zapříti, že určení »pod Čerchovem« nemá tolik opory jako Klenčí »u Domažlic«. Majestát Karlův r. 1432 dí: »Chodones in Domažlic sive Thustam spectantes« (Chodové patřící k Domažlicům nebo, po lat., k Thustě). Úředníci pražští 5. srpna r. 1567 píší: »Robotným Choduom k zámku Domažlickému náležejícím«, a oni sami užívají 13. dubna 1569 krásné pečeti s čakanem a legendou »Chodowe z Domazlicz« i na německých listinách.

Pan profesor Profous nám má za zlé, že nechceme opustiti, ale úředně dáti obnoviti starý lidový tvar Klenčí, bouří o doklady k němu a sám podržuje přídatek nový »pod Čerchovem« — jako protějšek svého oblíbeného Klenče pod Řípem. Jaká je v tom důslednost? Archivář František Teplý.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Jan Neubauer, *Nekonečný prostor a jeho světy ve skutečnosti.* Brno-Husovice 1923. Nákladem vlastním. Str. 115. Za Kč 12.—.

Kniha inž. J. Neubaura není podle tématu kniha čistě odborná, ani podle zpracování dílo doopravdy vědecké. Rozsuzovati o tom nepřísluší ovšem kritice Naší řeči; referent uvádí tento svůj osobní dojem jen proto, že sice po formální stránce tato kniha zůstává daleko za požadavky, jaké se kladou na dílo vědecké, že však právě její víc diletantský než vědecký ráz brání tomu, aby se z jejích formálních nedostatků nevyvozovaly obecné závěry pro formální ráz naší vědecké literatury vůbec. Přes to

přece však je kniha Neubaurova zajímavým i časovým dokumentem toho, jaké jest jazykové vzdělání a stilistické umění naší odborné inteligence, která prošla školami a sahá po peru, aby vyjádřila výsledky svého přemýšlení a zkoumání.

Tvrdívá se, že jednou z hlavních příčin chyb proti spisovné řeči a teorii je rozpor mezi řečí spisovnou a živým jazykem lidovým, a je to tvrzení ovšem velmi pravděpodobné, dotvrzené dějinami všech spisovných jazyků. Ale v NŘ. bylo už několikrát ukázáno na to, že odlišnost spisovné řeči od usu, která je ovšem v každém jazyce, není hlavní příčinou dnešní zchátralosti knižní češtiny, naopak, že chyby, které by se daly vykládati vlivem obecného jazyka nebo nářečí, jsou poměrně nejméně časté. Důvod tohoto zjevu je zajisté jen ten, že dnešní píšící inteligence nejen nemá dostatečné znalosti spisovného jazyka, ale že zná málo i živou řeč lidovou, zvláště po těch stránkách, které činí podstatu jazyka. A tak jsme svědky toho, že se za našich časů vyvíjí zvláště v některých oborech třetí způsob řeči, který není ani spisovný ani lidový, který má své, třeba dosud neustálené tvary, svůj slovník i skladbu a jehož prvky jsou rozličného původu.

Tuto zkušenost potvrzují i pozorování, která referent nasbíral při čtení knihy Neubaurovy. Její chyby a odchylky od spisovné řeči jsou mnohé a někdy překvapující, ale chyb, k nimž svedl spisovatele obecný jazyk, tedy toho způsobu, že napíše někdy omylem »*k nohoum*« (32) m. k nohám, *ho* m. jej (21, 50) nebo ještě častěji m. je (12, 22, 50 a j.), *ty* skaliska (13) m. ta, nebo »moře by ztratily« (68) m. ztratila a p., jest poměrně nejméně. Největší procento chyb činí takové výrazy a formy, které nejsou ani spisovné ani obecné a jejichž matkou byla namnoze domněnka, že spisovné je to, co se obecně neříká, a otcem nedostatek jazykového citu, bránící spisovateli rozeznávati mezi prvky domácími a ohlasy cizojazyčné četby, zvláště německé.

Čtenáři Naší řeči odpustí zajisté referentovi, pomine-li mlčením chyby toho způsobu, jaké se vyskytují do omrzení ve všech knihách psaných chatrnou češtinou, na př. tvary jako napovězení 6 nebo zodpovězena 104, v *tomtéž* 7 a *těchtéž* 14, oni nepropouští 13, překáží 43, sráží 43 atp., ku stanici 52 a č., a obrátí-li pozornost k chybám, které ilustrují chatrnost a bezradnost dnešní knižní češtiny po jiných stránkách a jimiž přece je čeština knihy Neubaurovy přímo nasycena.

Je to především nejistota v ovládání českého slovníku, v správném odvažování významu jeho slovní zásoby a ve znalosti zásad, jimiž se tyto zásoby mohou z potřeby rozmnožovati. Spisovatel vykládá na př., že země obsahuje v nitru svém veliké množství

výživné energie (3), ale má na mysli energii k životu potřebnou vůbec (na př. tepelnou), kdežto výživné je to, co poskytuje organismu dobré výživy, stravy. Spisovatel objevuje prý věci pro přírodovědu na pohled neuvěřitelné (neboli *fatální*), ovšem prý jen proto, že nás astronomie *fatálnostem* učila (6). »Fatální« není totéž co »neuvěřitelný«, nýbrž tolik co »osudný, nešťastný«; učila-li astronomie podle mínění spisovatelova absurdnostem, jimiž se blamovala, a jež se jí tedy staly osudnými neboli fatálními, není proto ještě možno říci, že učila fatálnostem, ani že se objevy spisovatelovy jeví proto na pohled neuvěřitelnými neboli fatálními. Mnoho let prý ještě uplyne než se *lidu* podaří poznati pravou povahu země (10). Slovo »lid« tu není na svém místě, neboť znamená jen určitou skupinu nebo vrstvu lidí (Volk, peuple), nikoli celé lidské pokolení, jež nazýváme »lidstvo« (Menschheit, humanité). Na str. 13 mluví spisovatel o *vulkanistickém* pohoří m. o vulkanickém, kdežto »vulkanistické« je to, co souvisí s teorií zvanou vulkanismus (plutonismus). *Prodělati* v šachtě (16) je možno, ale ne dýchací obtíže. »Oslabovati« je sloveso přechodné (nedokonavý tvar slovesa oslabiti), nikoli stavové, a proto není možno psáti, že mysl člověka, majíc oporu *neoslabuje* (21), ani že vzdalující se bod světelný *oslabuje* (93), nýbrž že neslábne nebo slábne. Není možno mluviti o *houšťce* vzduchu (21), protože vzduch je vždycky element řídký, nýbrž o jeho hustotě; houština je vlastnost toho, co je husté (épaisseur), hustota je relace (densité). Píše-li spisovatel o tom, kde vzal první a základní *pud* k svému badání (24), mate slova »pud« (instinkt) a »popud« (podnět, pobídka). »*Na to* jsem přišel« (25) neznamená »potom jsem přišel« (jako něm. »darauf kam ich«), nýbrž »na to jsem připadl, to jsem našel«. Nevhodnost výrazu »odehrávati se«, jehož šablonovitému nadužívání se kdosi v NŘ. před několika lety právem posmál, stupňoval spisovatel užitím jeho ve formě trpné (dobré děje na zemi *odehrávány jsou* pod vlivem moci slunce 31). Nikdo v Čechách neříká, že voda neteče *proti* kopci (49), nýbrž »do kopce, do vrchu«. Slova »tušení« a »předtucha« se mohou v určitých významech zaměňovati, ale přece ne tak, abychom mohli říci, že někdo nemá o něčem *předtuchu* (53) m. tušení n. potuchy. Na str. 54 mluví spisovatel o živelním *rejdu*, jehož na točnách není; slova »rejd« užíváme nyní jen v čísle množném (rejdy prováděti a p.), kdežto spisovatel měl na mysli asi rej, vír. Slovo »stud« souvisí sice etymologicky se slovy »studený, stydnouti«, ale proto přece nelze napsati, že se mrak proměňuje *studem* v sníh (56, 58), neboť »stud« znamená v češtině odjakživa jen pocit hanby. Pro

hmoty zmrzlé na točnách utvořil si spisovatel slovo *zamrzlina* (62); do »zmrzliny« se mu patrně nechtělo a rozdílu mezi »zmrznouti« a »zamrznouti« patrně necítil. »Složenina« je věc složená, »složení« je stav vzniklý skládáním; proto není možno psáti o hvězdách, že jejich *složenina* nemůže býti z týchž prvků jako země (76). Slova »kontra« se užívá jako substantiva, co víme, jen v kartách (dáti komu kontra); ale náš spisovatel je přenáší do věd přírodních a táže se (77), odkud pochází (!) tato *kontra* energii sluneční, z nichž každá (?) má na přírodu vliv jiný?

Že v slovníku autorově jsou i mnohé germanismy, jako »kritika *přes* líčení (7), slunce *čítá* x km (17), *následujícím* způsobem (26), *a sice* (26), *dotyčná* tělesa (27), *vzdor* hrůze (41, 100), *sestávající* z mlh (45, 76), *k vůli* určitosti« (94) a p., na tom při dnešní jazykové otrlosti není ani nic tak pozoruhodného; referent si také odpouští překládati je do češtiny, protože se to v NŘ. stalo při jiných příležitostech již bezpočtukrát. Z téhož zdroje jako tyto výrazy prýští i záliba autorova v užívání a tvoření slov složených, jako světlo *celokupné* (8, což neznamená, že se jen v celku kupuje, nýbrž že je celistvé, nečleněné), *vzduchopára* (42), *přímočára* (t.), *elektroprázdný* (43), *ledostudený* (45), *vzduchoprostor* (56, 65), *různohmotný* (61), *samozánik* (104) a j. Sem náleží i nedonošená složenina ve výraze »bod zeměkoule slunci *proti stojící*« (32, entgegenstehend) a známá napolo srostlá dvojčata *jiho-* a *severo*západ (56) n. *rudo-* a *uhlo*kopové (11).

Vliv německého myšlení se jeví v knize Neubaurově i po jiných stránkách. Spisovatel nedovede takřka napsati větu, která má podmět nebo jiný člen jmenný vyjádřený ve větě předešlé, jinak, než že takový výraz nahradí náměstkou tento, takže jeho věty jsou skrz naskrz protentované. Na př.: *tyto* se zdvíhají do vzduchu (t. j. prvky), načež v noci následkem přílivu nových výparů *tyto* vytlačovány jsou do oblasti hvězd (109); nebo (o rostoucím mraku): pozorujíce *tento*, vidíme, kterak táhne za meteorem . . .; ve skutečnosti *tento* stojí (43) a p. Někdy se objeví »tento« i ve větě, která svůj vlastní podmět má; ná př.: vodní *páry*, srážejíce se víc a více v mlhy, *tyto* ponenáhlu přeplňují oblasti nad točnou (51) — leda že by se zájmeno »tyto« vztahovalo divokou přechodníkovou vazbou na slovo »mlhy«, což je u našeho spisovatele také možné. »Tento« je zajisté přesvědčen, že svým »tento« dodává svým větám větší přesnosti (ač ještě přesnější a češtější by bylo výraz opakovati), ale často to dopadne právě naopak, že čtenář neví dobře, nač se to věčné »tento« vztahuje. Na př.: tím přibývá ohni vzduchu, čímž *tento* (vzduch?) se sesiluje (12); *tento* (t. j. míč) musí býti všestranně stejně těžký, tak aby, polo-

žíme-li jej na vodorovnou plochu kterýmkoliv bodem, *tento* (bod?) zůstal nepohnutě státi (47); voda má tu vlastnost proměnlivé přirozenosti, že *tato* (voda či vlastnost či přirozenost?) může býti využitkována, jak toho kdo potřebuje (49). Pro rozmanitost bývá někdy místo »tento« »týž«; na př.: Je to pan Einstein, profesor berlínské university. *Týž*, jak známo, napsal atd. (5, 17). Opakovanému substantivu se autor vyhýbá, kde může; proto také píše (zase ovšem podle německého vzoru): opatříme si konvičku, podobnou *té* k mazání šicího stroje (48); pohyb při zalézání jednoho (tělesa) za druhé bude se nám jeviti rychlejší než *ten* při tělesech na vzdálenost několikráte větší (27) a j. Přímo jarmarečně pak působí věty s napodobeným německým ein, jako na př.: máme *jeden* krásný letní den (34, 35, 54 a j.).

Jako nedovede autor napsati takřka věty bez »tento«, tak stěží složí dohromady periodu, aby řídící věta nezačínala nějakým opěrným slůvkem; bývá to nejčastěji »pak« (dann), »tu« (da), někdy také »tím«, které je vlastní ráže autorovy. Na př.: podemele-li živel takový strop, *pak* přichází (!) momenty, kdy atd. (13 a velmi často); jsme-li v šachtě, *tu* cítíme teplo (15 a j.). Toto opěrné slůvko je zpravidla zcela zbytečné, ale někdy bývá ještě zbytečnější; to zvláště, jde-li ne o souvětí, nýbrž o větu jednoduchou s přechodníkovým určením, na př.: »*pustivše se* v tak (!) a podobné uvažování, *pak* se rozpomeňme na vše to« atd. (69 a j.), anebo »*majíce* při tom na zřeteli všechny hry přírody, *pak* přijdeme k přesvědčení« (71) a p., anebo vložil-li autor do načaté řídící věty už sám takové příslovce, na něž pak v dalším pokračování svatě zapomněl; na př. »*nyní*, když mě (!) nehrozilo nebezpečí zmoknutí, *tu* pozoruji mrak bedlivěji« (35). Ba dokonce se mohou tímto způsobem střetnouti v téže větě dvě taková příslovce, která se k sobě smyslem ani nehodí; na př. *nyní*, když víme (jak nás slunce ohřívá), *pak* můžeme obrátiti pozornost k jeho velikosti (22); *nyní*, uvážíme-li, z jaké dálky tento nepatrný bod vidíme, *pak* přijdeme k přesvědčení atd. (88); anebo: *proto*, uvažujeme-li o těchto dvou okolnostech, *pak* nemůžeme se ubrániti myšlence, že atd. (113). Ale takovéto opěrné příslovce se nehodí často smyslem ani k obsahu věty, na niž odkazuje, anebo k spojce, které odpovídá. Že autor Nekonečného prostoru píše »*jelikož* kometa není rodu (!) meteorů, *proto* má vlastní vzdornou energii« (97 a j. m. proto, že . . . n. protože n. že . . ., proto), potěší zajisté autora článečku v NŘ. 2, 309, v němž čteme: »*Proto, jelikož* snad ještě nikdo nenapsal; ale i toho se dočkáme, přebudeme-li tyto strašné doby.« Škoda, že se pisatel té poznámky nedal na meteorologii! Ale není divu, že v Nekonečném prostoru nalézáme

ještě jiné možnosti a konstelace než toto »jelikož . . ., proto«. Na př.: *jelikož* tento (mráček) vznikl v nejvyšších sférách vzduchu atd., *následkem toho* mrak vzroste do hloubky několika metrů (43); *jelikož* mlhy také nepropouštějí sluneční energii, *tím* pod mráčkem sráží (!) se nové vodní hmoty (43); *jelikož* slunce i (!) tenkrát nemohlo se objeviti větší než dnes, *tu* muselo se to vyrovnati (19); *aby* mohla (energie) proniknouti trupem země, *tu* musí míti další cíl (74); dostane-*li* se této (síře) vzduchu, *tím* se síra zapaluje (12) atp. S touto rozmanitostí kombinací závodí jen autorovo bohatství rozličných vazeb přechodníkových, o nichž bude řeč dále.

Nesmírná je záliba autorova v genitivech. Referent sice neví, není-li snad autor příslušníkem některého moravského nářečí, v němž genitiv množ. vytiskl skoro úplně akusativ, a nemá-li tuto zálibu z domova. Genitiv množ. se vyskytuje v jeho knize po všech takřka slovesech bez rozdílu, ale domněnce vyslovené na omluvu spisovatele vadí především okolnost, že genitiv bývá u něho jen tehdy, je-li předmětem zájmeno 3. osoby (nebo vztaž. »jenž«), zrovna jako by se domníval, že »jich, jichž« ani není genitiv, nýbrž akusativ. Píše sice: *meteory* pozorujeme 96, *obsahuje* hmoty 12 atp., ale naproti tomu bezpočtukrát: »*jichž* pozorujeme 10, *jichž* vytvořila 12, *jich* hltá 22, *jichž* zná 24, *jich* elektrisuje 38, *jichž* jsme probrali 45, *jichž* nazvala 47, *jichž* opakuje 48, *jich* rozpíná 49, *jich* vrací 49, *jich* stíhá, žene 51, *jich* ničí, vysazuje 53, *jichž* obsahuje 76 atd. A naopak se zase vyhne genitivu v případech, v kterých by nejen příslušník moravských nářečí, ale ani žádný Čech jen s troškou jazykového citu akusativu neužil; na př.: domýšlíme se *něco* jiného 10, bude potřebí slušná *řada* let 62, dočkali šestou *hodinu* 95 a p. A stejně nečeský a nelidový jest genitiv také místo nominativu ve větách: nestačuje jí *místa* 12, *jichž* se mně dostalo do ruky 46 a p. To není tedy vliv dialektu, nýbrž zmatek a tápání, nejasné povědomí, že genitiv bývá někdy spisovnější než akusativ, a nevědomost kdy. To je vidět i jinak. Nevím, který Čech by dovedl říci »obstáti *náporu* slunečního kotouče« 33, »předejíti *takovým neštěstím*« 41 nebo »*tomu* není vinen žádný (!) vnitrozemský žár, nýbrž slunce a voda« 16.

Tato nejistota spisovatele, který se nutí do vybrané, umělé spisovné řeči, a nezná jí, nepřinesla snad v ničem jiném tak divoké a pitvorné ovoce jako v jeho přechodníkových vazbách. Referent plně uznává, že jsou to vazby knižní a neživé, ale vždyť nikde není psáno, že se jich užívati musí. Naopak, chce-li jich někdo užívati a neumí to, upadá v směšnost jako parvenu, který chce vypadati elegantně a navěsí na sebe kdejakou slátaninu.

Přechodníkové vazby hrají v Nekonečném prostoru všemi barvami. Především jejich formy mají ráz načisto komunistický; patří všechny všem. Náš autor dovede sice napsati: »výklad tento podávám, *řídě* se přirozenými zákony« (6), ale jen o málo výše čteme: »*pozorujíc* ty nové etikety ... *nemohu* se udržeti (5, m. pozoruje); a stejně tak: »*zrak bloudíc* pozoruje (4), *vír, razíc si* cestu, žene (56), *cyklon kroužíc,* hledá cesty (57), *chtíc* ukázati *poukazoval* jsem (85), *balon cestujíc* zdál se nám menší (90), *člověk znajíc* nemůže« (114), někdy i kombinací s další tvarovou chybou: »*proud válíc* ji strhuje« (55, m. válejíc a to m. váleje). Tak i při jiných rodech: »*voda vypařuje se* odchází do hor« (71 m. vypařujíc), *země jsa* zbavována těchto krystalů proměněna bude« (112), a zase: »*elektřina proniknuvše* do hmot vzduchu, jich (!) elektrisuje (38); *světlo jsa* živeno z útrob země má (108, m. jsouc), východní *kvantum jsa* silnější, udržuje« (33), a zase: »*vše, ztrativše* život, padá zpět do země« (104), a obráceně: »*maje* hodinky v ruce, *ustanovíme*« (33 m. majíce). Referent nechce sice vypočítávati, vyčerpal-li autor všechny možné permutace, v nichž se tři přechodníkové tvary mohou vystřídati při různých rodech a číslech, ale odhaduje aspoň od oka, že nepoužitých permutací je jistě méně než užitých, zvláště jde-li o případy nesprávné. Tento »rejd« přechodníků, jak říká náš spisovatel, zesilují ještě divoké výpady autorovy ze shody, v níž přechodníky mají žíti se svými podměty. Je to známý typ »koukaje z okna pršelo«, který bývá pokládán za chybu velmi primitivní. Ale co je taková chyba v Nekonečném prostoru? Tak čteme na př.: »sluneční energie, *skončíc* svoji pozemskou úlohu, *její zbytky* odebírají se k hvězdám (22); *odpočívaje, oči* jeho (turistovy) zabloudí po obloze (79); tato zhuštěná hmota *se rozplývajíc, jasná dráha* (komety) našemu oku mizí (98); rostlinstvo, *jsa spotřebováno* jako potrava, ve prospěch těla ztrávena byla jen nepatrná jeho *část* (105); (rostliny se mění) v člověka, který dle všech známek přirozenosti své a přírody vůbec je jejím konečným cílem, který (?), *vypařiv se* ze země do prostoru, odumřením jeho odtud odchází *část* těchto hmot (112); tato (energie sluneční), *proniknuvše* do hmot zemi obklopujících, *tyto* mají teplotu a jas« (113). Bývají však případy ještě komplikovanější; na př.: »tyto (pevné hmoty), *nemajíce* dostatek sluneční energie ani času k tomu, aby se z mlhovin vyprostily, *vodní hmoty* v tom hrozném víru *zmrzajíce,* strhovaly sebou (!) na jednu kupu ony prvky hmot pevných (63); tento (t. j. balon) *jsa* blíže stálic, *pozorujíce* ho teleskopem, tu bychom na místě (!) balonu viděli zeměkouli« (91).

Ale mýlil by se, kdo by se domníval, že se takovéto divoké

útvary vyskytují jen v oblasti přechodníkových vazeb. Právě tak jako komety, o nichž čteme v naší knize skutečně »bezkonečnou« větu, že »bez jakékoliv příčiny, nemohouce letěti přímo proti zemi a pak náhle odbočiti k západu nebo zas k východu, letí-li od západu« (100), i náš spisovatel vybočí leckdy z načatého směru a vytvoří větu dokonale vykloubenou anebo rozklíženou hned při samém slepování. Na př.: »velmi zajímavý zjev při měsíci je, že *tento*, ať se jeví ve čtvrtce nebo úplňku, na srážkách *jeho* jas tvoří vždy plné kolo« (84). Nejčastěji postihuje toto vykloubení věty relativní, jejichž formu autor libovolně opouští a zase navazuje. Na př.: »takovému pohoří dostává se dostatek vody, *která* vnikajíc do skalních trhlin, prohlodává si cestu do skalního nitra, kde se sbírá ve větší množství, *která* pak si hledá cestu ven a *voda tato* mohla včas vytvořiti podzemní kanály končící na různých místech« (13 a j.); anebo: »vlastnosti tyto, *jichž* (!) ovládá člověk a *tyto* člověka, neuvidíme u rostlinstva, *které* také přijímá potravu, *která*, vzdor tomu (!), že je plynná, bez pomoci jisté energie nemohla by do té pevné hmoty vnikati a *přebytek této* pak do vzduchu vycházeti« (76). Ale i jiné druhy vět stíhá týž osud. Na př. »*Jelikož* země neleží na nějaké pevné hmotě, nýbrž ve středu hmot plynných, které při slabém nátlaku ze strany jedné snadno mohou uhnouti, *tak* se také stalo při náporu (!) sluneční energie na zemi« (33); »kolečka flanelová nalepí se v přesnosti na dva protilehlé body míče *tak, že* když tento položíme na vodorovnou plochu, *aby* zůstal nepohnutě státi« (47). Dokladů takovéhoto neobratného a nelogického spojování vět, jakého není schopen ani nejneobratnější vypravěč z lidu a které upomíná na proslulou definici, že »vývěva jest skleněná bota, kterážto bota, dáme-li pod ni myš, tak scípne«, bylo by možno citovati do omrzení. Na př.: »*k těmto třem slovům* (slunce, hvězdy, měsíc) *připojíme-li* jméno naší matky země, *tato čtyři* slova *přírodověda shrnula* v jeden celek, jejž nazvala svět« (4); »při potopě světa voda nemohla nanésti a srovnati ty různé vysoké vrstvy hlíny nebo písku v rovinách, neb *ona, zalila-li* jednou souš, *země zůstala* klidně státi tak dlouho, až *ji* (vodu?) slunce vypařilo, takže se *nemohla* řítiti s hor, při tom *berouc* s sebou hlínu, *nanášela* roviny (71).

Jaký div, že se při tomto členění myšlenek a formování vět setkáváme v knize Neubaurově s odstavci, které působí jako myšlenková smršť nebo větná tarantela. Na př.: Tento (= výkal) je-li zahrabán do země, je jak víme nejvydatnější potravou pro rostlinstvo, nebo správněji část tohoto proměňuje se opět v rostlinstvo, které opět a opět pojídáme; ostatní část, není-li odnesena

vodou (do moře), vypařuje se do vzduchu, pak pomyslíme-li, jak dlouho je člověk živ, k tomu všechno to živočišstvo, jímž k výživě spotřebováno bylo to množství všemožných rostlin, z nichž jen určitou dobu roste, načež po celá ta ostatní léta vše, co je stravováno, z těl se vypařuje, rozumí se též do vzduchu, odkudž, jak za to máme, více se nevrací (105).

Ze všech těchto a zvláště z dřívějších ukázek jest viděti, že tato kniha, napsaná proti učení o relativitě, jest sice psána česky, ale češtinou hodnoty velmi relativní. V. Musil.

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Ve Věstníku Jednoty Svatopluka Čecha 1919—1923 uveřejnil prof. Ferdinand Strejček článek »Na ochranu básnické mluvy české«, v němž čte zlé levity redakci Naší řeči. Naše řeč se střetla s prof. Strejčkem hned po svém zrození (I, 125, 248) a pověděla již tenkrát své mínění o jeho jazykových vědomostech a polemických způsobech; nemusila by se jím už zabývati, jako se přestala zabývati jinými »odborníky« téhož rázu, Hlavinkou a j. Ale protože prof. Strejček píše pod egidou Jednoty Svat. Čecha na povznesení jazyka a písemnictví českého a obrací se k jejím členům, které zajisté jen láska k jazyku uvedla do jejího lůna a které prof. Strejček přímo vodí za nos, vracíme se k statečnému obránci »kdyžtě« neradi, ale přece, protože, jak se na konec ukáže, naposled.

Jdeť i o některé věci zásadní. Prof. Strejček vytýká Naší řeči, že ztěžuje práci našim básníkům, vytýkajíc jim podle svého »lineálu« a neprávem některé formy, jichž oni k své práci nutně potřebují: nesprávné kladení t. zv. příklonek (se, mi atd.), nerozlišování tvarů jich a jejich, chybné přízvukování jednoslabičných slov, předložky dle a kol, nestažené tvary svojí, tvojich (m. svou, tvých), tmící (m. tmějící), 3. mn. voní (m. voněji), naděj m. naděje a p. Předložek dle a kol jsme sice dosud žádnému básníku nevyčtli, leda by prof. Strejček počítal mezi své básníky »Tribunu« a »Čecha« nebo p. Hlavinku; když se jim ty papírové okrasy »měsíční« češtiny líbí, habeant sibi. Ale to jen mimochodem. Naše řeč vytýká podle prof. Strejčka našim básníkům vypočtené chyby především z nechápavosti a nedostatku smyslu pro to, že básnická mluva musí míti nějakou volnost a že básnický sloh je a musí býti dokonalejší než sloh všední (lidový).

Zajisté; mluva básnická musí míti a má nějakou volnost, neboť především básník jest a byl vždycky v rozletu svých myšlenek i silou jazykově tvůrčí. K této práci tvůrčí dává každý jazyk básníku nekonečné množství možností a dějiny naší básnické mluvy od Thama do Březiny jsou svědectvím, jak bylo těchto možností bohatě využito. Ale každá svoboda, která se nezvrhla v anarchii, má své meze a má je i mluva básnická; vybočení

z těchto mezí, ať jde o řeč, či o morálku nebo o umění, duchy jemnější uráží, lidem otrlým je to jedno, ne-li vhod. Každá mluva je v svých prostředcích výrazových omezena; osloví-li kdo pražské pepíky »dobří jinoši«, dají se mu do smíchu; zeptá-li se někdo v saloně »čéče, vo co dé«, podívá se naň každý, má-li čisté prádlo. Meze básnické mluvy jsou dány v nejširším okruhu její spisovností. O tom, co je spisovné a co nikoli, poučuje nás bezpečně písemná tradice, která není plodem gramatiků, nýbrž dílem dlouhé řady generací píšících a básnících. Hájí-li tedy prof. Strejček na př. nestažených tvarů »svojí« a »tvojich«, jejichž nespisovnost je prokázána (Geb., Hist. ml. III, 1, 492 n.), poukazem, že těch tvarů básníci potřebují a že se takové tvary vyskytují v nářečích vých., dává tím básníkům volnost, aby si podle potřeby pomáhali tvary nespisovnými. Ale potom ovšem nebude směti brániti, aby jiní básníci z týchž důvodů neužívali na př. tvarů »mojeho, mojemu, mojimi« (m. mého, mému, mými), aby nerýmovali »Troja — moja, Troju — moju«, aby nepsali »ať a žať« atd., neboť i to jsou tvary východní. Smějí-li básníci psáti podle potřeby místo spis. »naděje« také »naděj«, což se nikde neříká a nikdy neříkalo, proč by nesměli psáti podle potřeby »ta košil, ta bohyň, ta ulic, ta lavic« (nebo, potřebují-li slova jednoslabičného, i »lajc«), neboť i těch tvarů lze hájiti odkazem na nář. východní. A dovoluje-li prof. Strejček básníkům nespisovné tvary »květy voní, krají tmící«, proč by jim zakazoval tvary »oni umí, hází, odchází« atd., které mají rovněž obdoby v českých nářečích? Může jim takto dovolovati ještě jiné a jiné tvary, potřebují-li do verše o slabiku víc nebo méně, než má tvar spisovný, »bez omezení dobročinnosti,« ale musí pak dovoliti také nám, abychom řekli, že to bude hantýrka, a ne jazyk spisovný. A je-li prof. Strejčkovi péče o šetření spisovných forem k smíchu, je to jeho věc; těm »dobrým jinochům« z periferie je také k smíchu, a starému hokynáři v Nerudově »Týdni v tichém domě« byla také.

Prof. Strejček uvádí dále na obranu svých básníků, že mluva básnická je vyšší, dokonalejší stupeň umění vyjadřovacího a že nesmí býti měřena zákony prostého slohu lidového. I to je pravda a platí to nejen pro mluvu básnickou, nýbrž pro řeč spisovnou vůbec. Jenom že této zásadě samozřejmé prof. Strejček, jak z jeho výtek vidět, zase rozumí po svém, t. j. nerozumí. Zdokonalování řeči se neděje jenom vývojem k formám složitějším (na př. k periodě), ale také a hlavně zjemňováním a nuancováním výrazových prostředků. Vypěstoval-li si tedy živý jazyk na př. přesný rozdíl mezi tvary jich a jejich, je to zdokonalení jazyka*), právě tak, jako když si rozlišil »svatost« a »svátost« nebo »jeho« a »ho«. Doporučuje-li prof. Strejček svým básníkům proti nám nedbati tohoto rozdílu, nepřispívá tím nikterak k zdokonalení básnické mluvy, nýbrž stlačuje ji pod úroveň řeči prostého člověka.**)

*) Viz NŘ. VII, 220.

**) Je to opravdu zvláštní! Jinde, na př. ve Francii, jak zde vykládal před

To platí i o známém zákoně o postavení enklitik (se, si, mi, ti, bych atd), který si vzal prof. Strejček zvláště na mušku. Tvrdí totiž, že je tento zákon abstrahován z řeči lidové a že ho mluva básnická jako »vyšší stupeň umění slohového« nemusí dbáti, nýbrž že má právo i v tomto případě na volnost slovosledu. O té volnosti slovosledu vůbec se zde šířiti nebudeme; verše jako »čtvermonohým ujetou dupotem tepe podkova půdu« nebude jako vyšší stupeň dokonalosti hájiti asi už ani prof. Strejček. Zákon o stálém postavení enklitik, který nás pudí říkati »kde jsi se tu vzal«, a nikoli »kde tu jsi vzal se« a p., cítíme dnes jako princip rytmický, jehož porušování uráží sluch a cit jazykový každého, kdo si jej jen trochu vypěstoval, a ruší estetický požitek verše právě tak jako odchylky od přirozeného akcentování. To vědí dobře, jak jsme již několikrát ukázali, básníci francouzští, jimž přirozený rytmus řeči ukládá zcela analogické zákony o postavení enklitik me, te, se, le, lui atd., ale nechtějí tomu rozumět básníci naši a najdou se dokonce »odborníci« jako prof. Strejček, kteří v tomto porušování přirozeně rytmisovaného slovosledu vidí »vyšší stupeň umění slohového.« Ostatně, je-li postavení enklitik v češtině tak volné, jak tvrdí prof. Strejček, proč nenapíše ani on ani žádný z jeho klientů »chtělo mu by se« nebo »proč ti se nepřiznal bych byl« anebo »se chce mi« n. »mi se chce« a p.? Odpověď je nasnadě: jejich jazykový cit, třebaže nebyl tak citlivý jako u prostého člověka z lidu, usvědčuje aspoň v těchto případech jejich domněnku o volnosti slovosledu z bludu.

Zkrátka, prof. Strejček, domnívaje se, že hájí volnost a krásu básnické řeči, hájí právě tak jako Hlavinka a týmiž důvody jazykovou zvůli, protože dosah, krása a jemnost jazykových zákonů je mu věcí cizí.

Prof. Strejček vytýká dále Naší řeči »žalostné odchylky od směru Čechova a Gebaurova.« Že by N. Ř. v své práci o lepší poznání a probadání českého jazyka byla kdy kráčela ve směru Čechově a že by jméno Čechovo znamenalo vůbec nějaký směr na tomto poli, je nám neznámo. Nám jako linguistům a obráncům zdravého a živého jazyka byl Sv. Čech tím blízký, že se v Broučkovi a i jinde vysmál po právu básníkům, kteří píší tak, jak nikdo nemluví, a výraz »měsíční čeština« se ustálil v NŘ. jako termín právě pro takové výrazy, jakých se v básnické řeči rád zastává prof. Strejček. Odchylkou od směru Gebaurova rozumí prof. Strejček, že se Naše řeč v některých věcech (v rozdílu mezi »jich« a »jejich«, v pravidlech slovosledu) dobrala prý jiného mínění, než míval před 20 lety Gebauer. Prof. Strejček patrně nechápe, že týmž směrem možno dojíti na Zlíchov, ale také do Písku; či je tak naivní, aby se domníval, že česká linguistika bude věčně věků věděti a hlásati jen to, co věděl a hlásal Gebauer, jen proto, aby jí za 50 nebo za 100 let nevyčetl zase nějaký prof. Strejček, že nedbá

---

nedávnem prof. Brunot, hájí spisovatelé přednosti živé řeči proti mluvnické teorii; u nás musí mluvnická teorie hájiti přednosti živé řeči proti spisovatelům.

jeho autority? Gebauer je nám zajisté autoritou v jazykovědě (citujeme ho přes tu chvíli), jako je nám autoritou Dobrovský i Šafařík; ale autorita není koran a věda není zjevení, nýbrž hledání pravdy. Učíme-li čemu jinak než Gebauer, máme a uvádíme pro to důvody; myslí-li prof. Strejček, že měl pravdu Gebauer, dobrá; ať ukáže, že se mýlíme, a autoritu Gebaurovu ať nechá na pokoji. Neví, ani co je autorita, ani co je Gebauer. Prohlašovati, že chce »hájiti svých klientů jediné autoritou Gebaurovou« a zastávati se týmiž ústy tvarů »dle, svojí, mojich, voní (m. vonějí), tmící (m. tmějící)« je možno právě jen tomu, kdo zná Gebaura tak málo jako prof. Strejček. Prof. Strejček i v jiných případech manipuluje se svými autoritami tak, jak se mu to právě hodí do krámu, který si postavil proti Naší řeči. Aby ulomil hrot naší výtce, že někteří básníci počítají za nepřízvučná i taková slova jednoslabičná, na nichž je větný přízvuk (»kal v zlaté číši najdeš jednou z rána,« — jamby; »z jehož vod jeleni chodí pít v průvodu laní,« — daktyly), uvádí, že odedávna, totiž už od Dobrovského, mohla být slova jednoslabičná brána podle potřeby za slabiky přízvučné nebo nepřízvučné. Zatím však jakýsi Král po dlouhých a důkladných studiích napsal velmi podrobné pojednání o prosodii české, v kterém učí, že při veršování přízvučném jest činiti dobrý rozdíl mezi jednoslabičnými slovy s větným přízvukem a bez něho a že slova jednoslabičná s větným přízvukem mohou státi jen v těžké době taktu (thesi). Zná prof. Strejček, obránce a učitel básníků, tohoto Krále, či ho nepokládá za autoritu proto, že se mu nehodí do krámu proti Naší řeči?

Dále nám vyčítá prof. Strejček, že se v svých výkladech a výtkách řídíme šablonou a »jednostranným« lineálem. Zlé obvinění, kdyby to bylo pravda. Nebudeme je vyvracetí detailně, protože bychom musili citovati z NŘ. takřka článek za článkem; ale naši čtenáři se sami zajisté rozpomenou, jak jsme bezpočtukrát připomínali, že v jazyce neplatí ani lineál ani šablona. Odtud právě zmatek »stonožek«, které byly zvyklé lineálovým a pohodlně mechanickým pravidlům, že na př. podmět jde vždy před slovesem, že »jeden haléř, ten největší, jistý, jak mnoho« atd. je vždycky germanismus, že příd. jméno v doplňku není nikdy v instr. atd., a které NŘ. učila rozvažovat, rozlišovat, odstiňovat, zkrátka jazykově myslit a cítit. I prof. Strejček je taková »stonožka«, která sice na lineál hubuje, ale má jej místo páteře. Z výtek, které činí Naší řeči, je to vidět na první pohled. Proč prý by nemohla býti 3. mn. »voni«, když je impt. »přivoň si?« Podle lineálu ano, podle jazyka však ne. Dětem na školách se dává pravidlo, že se 3. mn. řídí imperativem, ale žák a paladin Gebaurův by měl věděti, že je to pravidlo povšechné, ne šablona, že je »klaň (se)«, ale »klanějí«, »zmiz«, ale »zmizejí«, »večeř«, ale »večeřejí«, »nech«, ale »nechají«, »vyhov«, ale »vyhovějí« atd. a že tedy vedle »přivoň« může býti a také je v živém jazyce »vonějí«. A naopak zase z toho, že k »slzeti« (slzejí) je »slzící«, ke »rdíti se« (rdějí n. rdí se) je »rdící« atd., nemá nikdo práva šablonovitě

vyvozovati, že ke »tmíti se« m ů ž e býti »tmící« m. »tmějící«. Prof. Strejček nám vytýká, že podle zákona o postavení enklitik mají příklonná slova státi za spojkou nebo za prvním členem větným, ale že se tím sami neřídíme, nýbrž že píšeme na př.: »jednotvárnosti pouhého abecedního výčtu chyb vyhnul s e tím..., také Matice slovenská v Turč. Sv. Martině usnesla se... a p. To proto, že prof. Strejček zná zase jen lineál, a ne jazykový zákon. Zákon o postavení enklitik se ustálil jako zásada fonetická, a proto o postavení enklitik rozhoduje přirozená pausa, která je nejčastěji před začátkem každé věty, ale může býti i uvnitř. Proto také i v Mluvnici Gebauerově-Ertlově (II, 53) i v NŘ. (I, 199) je vyloženo, že je-li první člen větný velmi složitý (takže je po něm nutná pausa k oddechu), bývají slova příklonná až za výrazem nejblíže následujícím. Jsou tedy příklady výše uvedené zcela ve shodě s naší teorií a výtka Strejčkova vyplynula buď z neznalosti, anebo z neschopnosti rozlišovati mezi zákonem a šablonou. To platí i o druhé výtce Strejčkově, v níž viní NŘ. ze zvláště prý výmluvné neshody mezi teorií a praxí. Vytýkáme prý velmi často jeho klientům, že kladou při slovese jsem doplňkové příd. jméno v 7. pádě (je zcela s p r á v n ý m upozornění), a píšeme prý sami: »také m n ě (podtrhujeme sami) tedy je s p r á v n o u věta Bartošova; dnes je n á m slovo vázaný dosti p r á z d n ý m; není-li pohostinný krov V á s dost d ů s t o j n ý m.« Výtka Strejčkova by byla jistě správná, kdybychom učili, že příd. jméno musí býti při slovese jsem v ž d y c k y jen v 1. pádě, neboli, kdybychom v zákonech jazykových viděli s prof. Strejčkem mechanické šablony, a ne výsledky složitých procesů duševních. Svoje názory o doplňkovém instrumentálu jsme vyložili VI, 289 a n.; tam se může prof. Strejček poučiti, že ani v tomto případě neplatí lineál, že příd. jméno při slovese jsem bývá t a k é v instrumentále (doví se i kdy) a že věty, které nám vytýkal, jsou podle těch výkladů docela správné.

Nebráníme se proti těmto bludným a lineálovým výtkám Strejčkovým proto, abychom snad dokazovali svou neomylnost. Prohlásili jsme mnohokrát, že i my jsme lidé smrtelní a chybující. Příliš dlouho jsme ssáli do sebe rozličné brusičské bludy, a nebylo by tedy divu, kdyby nám dlouholetý návyk nevyloudil někdy v nestřežené chvíli snad z pera něco, s čím při dobrém vědomí nesouhlasíme. Jako my vytýkáme v dobrém úmyslu chyby jiným, má také kdokoli jiný právo vytýkati chyby nám, a budeme za to vděčni; ale odmítáme ovšem liché výtky, které diktuje domýšlivá nedoučenost, uražená ješitnost a dětinská domněnka, že najde-li kdo u nás odchylku od pravidla, poráží tím pravidlo. Ještě větší naivnost, vytýká-li nám někdo, jako prof. Strejček, že jsme dříve psávali jinak, než nyní učíme a píšeme. Zajisté; my jsme také dříve věřívali, že děti nosí čáp a že v Americe létají pečení holubi. Výtka prof. Strejčka jen ukazuje, že my jsme se za tu dobu něčemu naučili, kdežto on se patrně nenaučil ničemu.

Ale tato vlastnost prof. Strejčka není jeho nejhorší vadou, mnohem ne-

pěknější jest, že prof. Strejček vodí své »klienty« a čtenáře — nevíme, zda bona či mala fide — za nos a blamuje důvěřivé redakce různých časopisů spoléhající na jeho učenost a autoritu. Prof. Strejček sugeruje svým čtenářům, že Gebauer nebyl proti nestaženým tvarům »mojí, mojich« a p. Ať si jeho čtenáři otevrou kteroukoli školní mluvnici Gebaurovu (jen Gebaurovu) a podívají se, které nestažené tvary dovoluje G. v spis. řeči u vzoru »můj«; přesvědčí se, že je prof. Strejček uvádí v omyl. Prof. Strejček namlouvá svým čtenářům, že Gebauer nezamítal předložek »dle« a »kol«, a na podporu tohoto tvrzení uvádí Gebaurovo poučení, že předložky »dle, kol, krom, skrz« nemají přízvuku. To je ovšem pravda, ale proč zamlčel prof. Strejček svým důvěřivým čtenářům, že G. na jiném místě své mluvnice (na př. Příruč. ml. z 1904, s. 358), mluvě o užívání (ne o přízvuku) předložky »dle«, poznamenal výslovně, že se spis. »dle« rozšířilo v nč. neprávem místo »podle, vedle«? Prof. Strejček žaluje na nás, že jsme vytkli básníku Vondruškovi nesprávný jambický verš »mé mládí přišlo ke mně«, ač je v něm slovo »mé« přízvukováno zcela správně; proč klame své čtenáře a komolí náš správný citát, který zněl (NŘ. 4, 83) »ne lásky zjev — mé mládí přišlo ke mně« a v němž jsme my vytkli (a podtrhli) za nesprávně (t. j. nepřízvučně) měřené slovo »ne«, protože je na něm důraz. Prof. Strejček se snaží namluviti svým čtenářům, že Gebauer ponechával rozhodnutí o slovosledu jazykovému citu každého, že byl proti zákonu o postavení enklitik a že by se byl nad ním »v hrobě obrátil«. Ale v mluvnicích Gebaurových nic takového není. Gebauer se neobíral podrobněji studiem nč. slovosledu, a proto jeho výklad o něm přestává i v jeho nejobšírnější (Příruční) mluvnici na povšechné trojřádkové zmínce, že slovosled v češtině je dosti volný, ale že se přece zachovává častěji pravidlo, aby zůstávala při sobě slova, která k sobě patří (Přír. 246). V této zásadě není nic, co by se protivilo zákonu o příklonkách; naopak, v svých universitních čteních o stč. slovosledu (v skladbě) Gebauer vykládal, že zájmeno »se« bývá daleko od slovesa a že těsné spojení jeho se slovesem je zákon vymyšlený a bezdůvodný. Že nedostatek výkladu o zákonech slovosledu v Gebaurových mluvnicích není jejich předností, nýbrž nedostatkem (neboť český slovosled má svá pravidla, jako slovosled každého jiného jazyka na světě), o tom se lze přesvědčiti z kterékoli moderní mluvnice kteréhokoli jazyka. Protože si Gebauer sám svým badáním otázku českého slovosledu nerozřešil, psal ovšem v praxi podle svého povšechného pravidla, nevzdaluje zvratného »se« od urč. slovesa. V té věci tedy Gebauer nemůže býti autoritou, jako není autoritou na př. v zákonech intonačních, v semasiologii a v jiných věcech, jimiž se podrobněji nezabýval. Není ovšem nejmenší pochyby, že, kdyby se byl tou věcí obíral, byl by dospěl k týmž poznatkům jako jiní a jako my, leda by byl na to šel metodou prof. Strejčka, která je ovšem od jeho metody diametrálně rozdílná.

Prof. Strejček by namluvil dále rád svým věrným, že zákon o postavení

enklitik vymyslil Hattala (dovolává se na to své soukromé informace u Gebaura) a že se naše výklady o té věci opírají o autoritu c i z í c h učenců Wackernagla a Bernekra bez ohledu na naše stč. památky. Těžko říci, mluví-li z prof. Strejčka zase nevědomost či jiná pohnutka. Kdyby měl potřebné vzdělání v oboru, do něhož se plete, věděl by, že první, kdo formuloval, a to velmi podrobně a správně, dávno před Wackernaglem a Bernekrem, zákon o postavení enklitik v češtině, nebyl nikdo menší než Dobrovský v Lehrgebäude (1819, § 98, 103, 104), a že jej na tom základě propracoval a doložil dobrý znalec řeči Fr. Bartoš, rovněž nezávisle na Wackernaglovi v Rukověti (1891); opírá se tedy zákon o enklitikách, jak vidět, o dobré autority domácí. O autoritu Wackernaglovu se ani nemůže opírati, protože Wackernagel, což prof. Strejček zase patrně neví, při svém zákoně o indogermánských enklitikách (1892) o slovanských jazycích vůbec n e m l u v í; jeho platnost pro všechny slov. jazyky prokázal teprve později Berneker (1900) a Nilsson (1901), tedy v době, kdy byl v češtině už dávno i bez těchto cizích autorit znám. Prof. Strejček má právo to nevědět, ale neví-li to, nemá práva o tom mluvit.

Prof. Strejček konečně také, aby ukázal neplatnost zákona o enklitikách, cituje řadu dokladů z různých spisů nč. i stč., ale zase způsobem, kterým uvádí své čtenáře v omyl a který je vědecky nepřípustný. Nasbíral několik čtyřlístků a dokazuje jimi svým důvěřivým čtenářům nesprávnost tvrzení, že trojlistý jetel má t ř i listy. Vybral na př. z Mudrosloví 8 přísloví, která se jednak skutečně, jednak podle jeho lineálového nazírání neshodují se zákonem o postavení enklitik. Proč však neřekl svým čtenářům, že 4 z těchto přísloví jsou ruská, jedno lužické a jen 3 česká?*) Proč jim neřekl, že ze 100 prvních českých přísloví v této sbírce je správných 87 a odchylných jen 13? Z Erbenových Českých pohádek vycitoval 9 dokladů odchylných. Proč však nepověděl objektivně, jak se v takových případech sluší, že na př. v pohádce »Tři zlaté vlasy« je ze 165 případů 156 s enklitikami správně položenými, že v mor. pohádce »Čtvero bratří« je z 53 správných 47, v slovenské »Sluncový kuoň« ze 112 — 106 (v. Smíšek ve Věst. č. prof. 12, 214), ač se Erben řídil jistě jen citem, ne pravidlem?

A stejně manipuluje prof. Strejček i se stč. spisy, které prý v té příčině »zkoumal«. Ze stč. Alexandreidy uvádí 4 verše odchylné, 1 z legendy o Jidáši, 3 z Besedních řečí Štítného. Když už je zkoumal, proč nenapíše poctivě, že v prvních 550 vv. Alexandreidy je ze 100 případů enklitických posic 95

*) A ta jsou rytmicky správná. I »více lidem slouží, sama se tráví«, »přísloví — neklátí se po křoví«, neboť »se« nestojí nikdy hned po pause; i »rovný rovného si hledá«, protože výrazy jako »rovný rovného, vrána k vráně (sedá), dluh dluhem (platí), ruka ruku (myje), přítel příteli (hrad staví), vrána vráně (očí nevykline), dům od domu, den ode dne, hlava na hlavě a p. řadí se vždy k sobě v nerozlučný celek. Odchylná jsou tato přísloví zase jen tomu, kdo nedovede rozeznávati jazykový zákon a šablonu.

správných, v leg. o Jidáši z 59 případů 56 správných, v legendě o sv. Prokopu ze 114 případů 106 správných, v Satirách o řemeslnících ze 130 případů 128 správných. A to jsou vesměs básníci, kterým patrně tento princip nepřekážel za dávných časů tolik ve veršování jako klientům páně Strejčkovým. V knize Rožmberské je v prvních 100 článcích jen pětkrát položeno »sě« na místo nenáležité. A i Štítný, jehož se prof. Strejček dovolává, ač psal už v době, kdy vliv latiny začíná rozrušovat český slovosled, má v prvních 16 kapitolách Besedních řečí ze 100 »sě« 87 položených správně. Veleslavín v úvodu ke »Kronikám dvěma« (Stč. bibl. 2, 100) ze 100 — 85. Z Komenského Labyrintu vycitoval prof. Strejček 5 odchylně položených »se« (a mohl jich vycitovat i více), ale neměl zamlčet, že na 100 případů je v Lab. (kap. 1—7) správných 90. A tak bychom mohli pokračovati při Erbenově »Kytici«, při Kollárově »Slávy dceři« atd.

Takováto manipulace, při níž se nepohodlné karty »nechávají spadnout« pod stůl, má mezi hráči své jméno i svou odměnu. Také ve vědecké práci má takové zacházení se svědectvími a doklady, jaké se jeví v celém článku prof. Strejčka od začátku až do konce, své pojmenování, jehož není těžko se domysliti, a také svůj zcela obdobný konec a osud.

Tuto osobitou vlastnost má prof. Strejček navíc proti jiným podobným »odborníkům« rázu Hlavinkova, proti nimž jsme musili hájiti stanoviska Naší řeči a s nimiž pojí prof. Strejčka stejná neznalost vědeckých zásad i oboru, do něhož se plete. Rozdíl mezi nimi je jen v tom, že na př. pan Hlavinka Gebaurovi nemůže přijíti na jméno, kdežto prof. Strejček ho »hájí«. Ale proto přece, jak jsme Gebaura znali, byl by mu býval naivní Hlavinka jistě milejší než takovýto »obránce«. A jestliže jsme se vskutku kdy od Gebaura odchýlili, v této věci jsme s ním úplně zajedno.

HOVORNA.

BEZČETNÝ. Jak slepě si naši spisovatelé libují v složených příd. jm. s b e z-, ukazuje toto slovo; čtli jsme je v novém románě Gabr. Preissové »Horelové«. B e z č e t n ý by mohlo znamenati leda něco, co je bez čety; až začneme m. neskromný, neznámý, nemravný ap. říkati bezeskromný, bezeznámý, bezmravný (a naši spisovatelé k tomu míří), také by to mohlo znamenati »nečetný«. U Preissové to znamená asi: »nesčíslný« (u žádné dívky bezčetné té řady); jak ten význam vyložiti, nevíme. A Preissová, třebas ráda zapaluje svíčičky ďáblu spisovatelské módy (obvykle m. obyčejně, ožehl. m. zarděl se, spoře m. nepatrně, dle, vezdy, oproti ap.), přece jinak má dost poctivý smysl jazykový.

BUCHLOV (A. J.). O původu místních jmen moravských pojednává se stanoviska filologického dobrá kniha Černého a Váši, Moravská jména místní (V Brně 1907), kterou se i my často dokládáme. Podle výkladu v ní po-

[illegible] jest základem místních jmen Buchlovice (a tedy také Buchlov) osobní jméno německé Buchel (z kmene bug-), doložené z r. 1284; z něho jsou tak místní jména utvořena týmž způsobem jako Chomutovice (Chomutov) z os. jména Chomut, Komárovice (Komárov) z Komár a p. To je výklad nesnadný a také nejpravděpodobnější; všecky ostatní výklady, o nichž se zmiňujete, jsou čiré fantasie.

CARATI (K. F.) znamená „vléci, táhnouti" (na př. plášť za sebou caratil), „carati se" je výraz užívaný o chůzi ploužavé, pomalé. Že se slovesa carati užívá na Plzeňsku (podle Vaší zprávy i na Domažlicku) o máchání prádla (t. j. táhnouti sem tam ve vodě), zaznamenal už Jungmann. Etymologický původ slovesa carati bylo by asi marné hledati; je to patrně sloveso původu onomatopoetického, zvukomalebného, jako podobná slovesa jiná na př. cachati, capati a p. U sloves toho původu bývá samohláskový živel obyčejně vrátký. Tak je tomu i u tohoto slovesa, kterého se užívá snad ještě častěji v tvaru „courati" (něco za sebou, courati se ap.).

DOHODITI (J. S.) Někteří pisatelé mají toto slovo za nesprávné ve rčeních jako „dohoditi někoho za služebníka, do služby, d. někomu službu, nějaký obchod, dům, statek" ap. a dokonce snad se domnívají, že je „správnější" slovo zprostředkovati. Rozdíl je ten, že zprostředkovati je otrocká napodobenina něm. slova vermitteln, kdežto dohoditi staré, poctivé slovo české, které již proto nám nezní dost ušlechtile. O českosti slov dohazovati, dohazovač snad ještě nikdo nepochybovál, ač mezi nimi a dohoditi není podstatného rozdílu. Se stejným významem známe doklady slov dohoditi, dohazeti (= dohazovati) z let 1475—1478 (kupce, psa, koně Arch. 3, 21, 390; 484, 10, 5), v Slovn. stč. jsou doklady ještě starší, kde dohoditi má ještě starší, obecnější význam „opatřiti, zjednati" (na př. chvály — bohatství, cti ap.); významové východiště jest „dohoditi v něčí prospěch k nějakému cíli", a proto staré doklady mívají ještě i vazbu s gen. (do-hoditi někomu něčeho), která však již dávno ustupuje vazbě se 4. p. V staré době se m. dohoditi se stejným významem říkalo i dovrci.

KASÁRNA (J. L.) je slovo převzaté z němčiny; prostřední e, které je v něm. Kaserne, připodobnilo se oběma sousedním a týmž způsobem jako v slovech kancelář proti lat. cancellaria nebo kamarád proti něm. Kamerad. Do němčiny přešlo slovo Kaserne z francštiny. Původ franc. caserne není dost jasný. Vykládán je z provencálského slova cazerna (lat. quaterna), t. j. příbytek pro čtyři. Značilo prý původně úkryt v hradbách pro čtyři vojáky (později pro šest), kteří se střídali na stráži; později pak bylo přeneseno za Ludvíka XIV. na příbytky vojenské vůbec. Výklad, že slovo caserne je složeno ze slov casa (dům) a arma (zbraň), je nemožný.

KUS (D. H.) Slova kus při počítání jednotek užíváme, jen když celek, z něhož se odpočítává, je vyjádřen jménem hromadným. Nejčastěji to bývá při slově „dobytek", který se odjakživa počítal na kusy. V jazyce starším bylo to také slovo střelba, hromadný název pro děla a podobné zbraně:

odtud se slovo kus (z kusů stříleti) stalo označením děla vůbec. Věci jednotlivé, na př. vejce, pera, hrnce, se v češtině na kusy nepočítají; na trhu nabízívaly panímámy šest vajec za šesták, protože do německé školy nechodívaly. A pět kusů hrnců by byl málokdo asi kupoval, protože se hrnce kupují jen celé.

NA (J. S.) je citoslovce provázející obyčejně pohyb, jímž někomu něco nabízíme. Jako mnoho citoslovcí jiných (původních), je i toto citoslovce asi jen bezděčně článkovaný zvuk, který nemá etymologické spojitosti s ostatní zásobou slov. O etymologický výklad je sice možno se pokoušeti (na př. spojováním se zájmenem on), ale výklady takové nemají ceny. Významu nabylo citoslovce toto jako jiná jen spojitostí se stavem nebo výkonem, který provázelo. Protože se blížilo platností rozkazovacímu tvaru slovesa (= vezmi), připodobnilo se mu i tvarem, a tak vznikl k původnímu tvaru na (vzatému za číslo jednotné) také tvar množný nate.

NOVÁ -ENKA. »Lidové noviny« ze dne 3. září 1923 píší: Nová -enka vyskytla se v Praze. »Bytová kancelář P. V. V. žádá veškeré pp. pronajimatele, by po dobu veletrhu vyšli všem veletržním hostům v každém směru vstříc, aby obzvláště cizina učinila si o nás nejlepší dojem. Správcům domů budiž oznámeno, aby i v noční době vpustili návštěvníky do domu, pakliže se výkáží naší u b y t ě n k o u. Správa P. V. V. očekává, že naši hosté nebudou míti nejmenší příčiny vésti nějaké stížnosti.« Obáváme se však, že cizina neučiní si o nás nejlepší dojem, nýbrž řekne si, umí-li ovšem líp česky nežli P. V. V., že v Praze strašně řádí tuberkulosa.

PĚČÍN (J. K.). Výklad, že by toto místní jméno pocházelo od pěšin nebo od nějakých pěti činů, je ovšem výklad prostonárodní, jakých mezi lidem o místních jménech koluje bez počtu. Ale ani výklad, že Pěčín dostal jméno po skalnatém vrchu, na němž byl vystavěn, a že jeho původní název byl odtud Petřín (petra = skála), zkomolený později německými kolonisty v Pečin (Petschin), není o nic správnější. Jméno Pěčín jest na první pohled pojmenování téhož způsobu jako Tetín, Radotín, Kojetín a p., totiž přivlastňovací tvar k osobnímu jménu Pěka nebo Pieka, které je dosvědčeno již v 12.—13. stol. v Nekrologu podlažickém a je patrně utvořeno z téhož kmene jako přid. jméno pěkný. Z téhož osobního jména a týmž způsobem je utvořeno i místní jméno Pičín (ves u Příbramě), dříve Píčina a pův. Piečina (t. j. ves). Z jiných osobních jmen téhož kmene co Pieka jsou odvozena místní jména Pěčice (Pečice) a Pečky, Pěčnov, Pěčíkov (Pěčkov) a j.

SOKOLOVNA (R. P.). Dává-li se domům nebo místnostem jméno, podle jejich vlastníků nebo obyvatelů, bývá bráno za základ obyčejně přivlastňovací přídavné jméno s příponou -ov- (-ův, -ova, -ovo). Přibytek fořtův se nazývá fořtovna a podle toho i domek hajného sluje hajnovna (lépe než hájovna); šerha (biřic, žalářník) bydlíval v šerhovně, kat v katovně a ras v rasovně; židovské škole se říkávalo židovna; místnosti, kde se na školách shromažďuje učitelský sbor, říká se sborovna; je-li kde mnoho švábů, je to

švábovna atd. Je tedy lépe říkati sokolovna; mimo to se i domníváme, že tvar sokolovna je obvyklejší a rozšířenější než tvar sokolna.

TU MÁŠ (V. J.). Proč by to byl germanismus (da hast!)? Je to přece věta docela přirozená. Říkáme tak, podáváme-li někomu něco, ironicky, dáváme-li někomu ránu (nebo nadávku); je to také interjekce nějakého, ob. nemilého překvapení (plněji »tu máš, čerte, kropáč«), kde jaksi sami sebe oslovujeme druhou osobou (pod. říkáme »tu to máme!«). Stč. dokladů není již proto, že t u neznamenávalo »zde«, nýbrž spíše »tam«; ale stejná je věta »na, teď (= zde, tu) máš lístek«, s níž kdosi komusi r. 1512 podává lístek, jejž mu přinesl (Arch. č. 19, 96). V pod. význ. jsme čtli u Hviezdoslava pouhé m á š. V Hájn. ženě hledají myslivci marně pohřešovaného pána, sejdou se a říkají si: »Niet (není) ho! — máš (= tu máš)! — var' macko dáky (= snad medvěd nějaký)« (Čít. štud. mlád. 2, 69, pod. 71). — Naši spisovatelé se výrazu »tu máš« vyhýbají jako skoro každému lidovému rčení. Čtli jsme na př. 15. dub. 1923 v nedělní povídce v Nár. pol., jak zbloudilý muž zbloudilé žebračce, své ženě, podává talíř se slovy: »Vezmi. Najez se!«

VLYS (F. H.) je odborný výraz stavitelský; je to ozdobná prostřední část břevnoví nad sloupy mezi architravem a karnysem, pak i dlouhý, úzký pruh táhnoucí se nahoře na stěně u stropu ve směru vodorovném. Není to slovo nové; uvádí je už Jungmann jako běžný výraz stavitelský, dovolávaje se svědectví F. A. Dundra, spisovatele nevydaného Navedení k stavitelství čili umění o stavění ve vezdejším životě atd. Původ slova vlys není dosti jasný; snad je to hlásková obměna německého slova Fries, které zase samo vzniklo z franc. frise, odvozeného ze slovesa friser (kadeřiti). — O slově s p ě ž byl podán výklad v NŘ. II, 21; znamená bronz a je to obměna něm. slova Speise. — O d p o r u č i t i znamená tolik, co odkázati; v starším jazyce bývalo v tom smyslu častěji prosté sloveso, poručiti někomu něco (statek, jmění atd.). D o p o r u č i t i znamená někomu něco poraditi, schváliti (na př. lékaře, knihu), něčí péči, ochraně něco svěřiti (na př. psaní). Obě tato slovesa jsou nová a často se matou; tomuto matení by se učinil nejsnáze konec tím, kdybychom se slovesu odporučiti raději vyhýbali, protože máme za ně náhradu v slovesech poručiti neb odkázati. Sloveso doporučiti se už ovšem vžilo, proto se také naše brusy k němu chovají shovívavěji. — U v é s t i ve smyslu »citovati, oznamovati, pronésti« a p., na př. slova, důvody, čísla a p., je výraz správný. — O slovese u ž í v a t i bylo pojednáno v NŘ. 2, 245; 3, 221; 5, 117 a j.; v přeneseném smyslu (= benützen) je zvláště tehdy po právu, je-li vyjádřen účel, k čemu se něčeho užívá.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VII. ČÍSLO 9.

V. FLAJŠHANS:

NĚCO O MLUVĚ HUSOVĚ.

III.*)

Americký filolog John Taggart Clark pokusil se před několika lety (r. 1918 v publikacích university kalifornské, r. 1908, 1909, 1912 v rozpravách filol. jednoty tichomořské atd.), ukázati v několika pracích, jak se jeví myšlenkový pokrok národa v slovníkovém rozvoji jeho jazyka. V článku hlavním (Lexicological Evolution and Conceptual Progress v Publ. in modern philol. vol. 7, str. 175—200) ukazuje, jak se myšlenkový pokrok děje hlavně abstrakcí, postupem od nižších jednotek k vyšším. Divoši a národové nevzdělaní (tak ukazuje Clark, jak ovšem již před ním ukazovali Farrar, Ribot, Romanes, Sayce, Whitney, Hirt, Brugmann a j.) jsou neschopni rozeznati sebe zřejmější shody mezi věcmi. Malajové na př. mají mnoho názvů pro jednotlivé barvy, ale samo slovo ‚barva' (‚varna') přejali ze sanskrtu; mohli bychom s tím srovnati v češtině názvy modrý, červený, zelený atd., kdežto abstraktní název ‚barva' (i slc. farba) přejat z němčiny. Tasmanci mají název pro každý strom, nikoli však pro pojem »stromu« vůbec (i zde bychom nalezli paralely slovanské) ... Ale i tam, kde jde o prvotní pojmy abstraktní, nejsou jednotlivé kmeny s to, vyjádřiti na př. ‚dnes' ‚zítra'; Mohykáni mají slovo pro ‚miluji ho', ‚miluji tě', ale nikoliv slovo pro pouhé ‚milovati'; některé kmeny eskymácké dovedou říci ‚chci jísti maso', ‚chci jísti polévku', ale nikoliv ‚chci'. Že některé kmeny dovedou počítati jen do ‚tří' (co nad to, je ‚mnoho'), je věc dobře známá — a ještě v češtině vidíme, jak pomalu a ztěžka si jazyk vytvářel vyšší číslovky.

*) Viz Naši řeč t. r. 65—69, 129—133.

Ale Clark ukazuje ten vývoj také na jazycích nejvzdělanějších, na francouzštině a angličtině. Ukazuje, jak skoro všecka původně francouzská slova označují předměty konkretní, naproti tomu téměř všecka abstrakta jak jsou slova »učená« nebo cizí vůbec. Srovnává dva kusy textu starofrancouzského (z Villehardouina, z doby ok. r. 1200) a nového (z V. Huga): abstrakta jsou skoro po každé r. 1200 určena jediným slůvkem: *veliký, velice, velmi* atp. Naproti tomu u Huga se toto »grand« vyskytuje jenom jednou, jinde je rozlišeno vhodným slovem (»tichý, pronikavý, vážný, jasný, bídný« atp). A vykládaje ještě zevrubněji toto thema, končí pak podrobným seznamem slov, jež podává anglický slovník pro výrazy »oznámiti« atd. od dob nejstarších až po dnešní dobu; srovnává je po padesátiletích a ukazuje, jak jich věk po věku přibývalo. — —

*

Abychom se vrátili z Kalifornie do Čech, vzpomeňme si jen na kusy hovoru, jaké zaslechneme, jdouce ulicemi. Chválí-li hoch hochu mimojdoucí děvče, že je to »*správná žába*«, vidíme patrně, že slova obě, původně konkretní, jsou již jen označením abstraktní míry; slyšíme-li vedle líčiti jakous zábavu, že to byla »*děsná otrava*« nebo naopak »*báječná psina*«, »*přišerná nuda*« atp., pozorujeme všude totéž klesání původně konkretního označení na pouhou abstraktní míru. Tyto a podobné výrazy ještě do spisovného jazyka nepronikly; ale ukazují touž tendenci jazykovou, jisté stáří a změnu věkem.

*

A konečně, abychom se vrátili k mluvě Husově, srovnáme-li ji s mluvou dnešní, vidíme týž rozdíl, jak jej Clark vyložil. Ukázali jsme v předchozích článcích, jak konkretní a výrazná je řeč Husova. Ale nepověděli jsme tehdy, že Hus dovedl psáti také klidně a abstraktně, hodně abstraktně; tak činil v svých spisech latinských. Kdo přečte jenom některou kapitolku jeho Sentencí, vidí hned, jak přesně Hus pojmy rozlišoval a jak jasně dovedl o těchto věcech psáti. Totiž — latinsky. Česky toho nedovedl a sám se k tomu přiznává v svých Deposicích testium z r. 1414 (v Palackého Docum., str. 182), že nedovede tlumočiti slovo »eucharistia« po česku: »Kdybych řekl ‚in eucharistia' v dobré milosti neb v dobrém daru ostává chléb — co by to bylo platno . . . k pochopení lidu?« Toto abstraktní názvosloví bohoslovné vytvořili teprve po něm Táboři.

A ovšem po Táborech pokračovali pak naši humanisté, po nich naši buditelé. Když tvořeno vědecké názvosloví, bylo potřebí vytvářeti plno takových slov pro vyšší a nižší pojmy; slova pro ně, *‚šelma'*, *‚ssavec'*, *‚obratlovec'* atd., bychom marně hledali v staré češtině — a moderní básníci prosté výrazy starých legendistů rozložili jako bílou barvu v celou duhovou stupnici rozlišených slov. Vlček ukázal pěkně v Několika kapit., jak bohatý jest jazyk Máchův v svých ozdobných epithetech; všude se tu jeví specifikace a generalisace pojmů výrazně v jazyce.

*

O tom, jak znamenitě se změnilo naše výrazivo proti jazyku Husovu, poučí nejlépe krátké srovnání. Máme několik textů Husových, psaných původně česky, přeložených potom do latiny, odtud potom znova (někdy pomocí německého překladu) do češtiny. Máme tu tytéž myšlenky vyjádřeny jazykem dvojím — starým a novým. Při tomto srovnání musíme si ovšem odmysliti kvalitu původců; kdežto na jedné straně stojí mistr jazyka, jsou na druhé straně pouzí řemeslníci. Ale i když tento rozdíl odečteme, zůstává mnoho, co ukazuje, jak denní novinářská čeština upadá, jak ztrácí svou bývalou jadrnost, jak se spokojuje obecnými slovy, jak stírá barvy a lesk, jak chybuje proti tvarosloví a skladbě, jak vytváří germanismus za germanismem...

Napřed kladu ukázku, jak H a v l í č e k v svém Slovanu (1850 až 1851) otiskl (ze *Sommrova* českého zpracování německého díla *Zittova)* novočeský text slavného Husova listu ze dne 10. června 1415 »věrným Čechům« (podle výboru Tůmova II, str. 314 až 316; = Sommer 258—260). Srovnáním pozná čtenář, že novočeský text u Havlíčka podává zároveň výklad textu Husova; vlevo otiskuji text Husův podle svého vydání (O mučenících č. knihy patery, str. 12 nn.), vpravo znění novočeské:

(Čechům), jenž Pána Boha milují —
(aby jim dal) v radosti nebeské na věky přebývati —
v bohu milí páni, panie, bohatí i chudí —

aby P. Boha poslúchali, jeho

jenž Boha *z celého srdce* milují
(aby) po smrti věčného *blahoslavenství dosáhli*
vás, kteří jiným přikazujete a *nad nimi vládnete*, ale také vás, kteří *jim poslušnosti povinni jste*...
abyste nejvyššímu *Hospodinu*

slovo velebili a rádi slyšeli i plnili —	*poslušni byli,* slova jeho *v uctivosti měli,* je rádi slyšeli a s *živobytím bez ouhony pilně zachovávali*
(pravdu) z řečí svatých kázal a psal —	nejen *ústně* kázal, ale také *písemně* vykládal
že jsú v rúše ovčiem a vnitř vlcí hltaví —	že zevnitř mají *oděv* ovčí, vnitř pak jsou *dravi* vlci
aby své obchody právě vedli —	aby *povinnosti* svého *stavu* svědomitě plnili
Prosím studentóv i žákóv jiných, aby mistróv svých v dobrém poslúchali —	všecky studenty při vyšších školách, i také všecky jiné školáky napomínám, aby *svým mistrům* ve všech šlechetných věcech poslušni byli
— zvláště p. Václav z Dubé a p. Jan z Chlumu, jimž věřte, co budú praviti —	zvláště ale *oněm dvoum prvním,* jim všecko můžete věřit, co vám budou vypravovat
oniť vědie, kteří Čechové a kterak mnohé a nehodné věci sú na mne vedli —	oni dobře *ví* a budou vám *nepochybně* vypravovat, kteří z Čech ... *jak bezbožné lži proti mně přednášeli*
Také prosím, aby sě milovali, dobrých násilím tlačiti nedali a pravdy každému přáli —	Tato pak jest má *poslední žádost* k vám: — milujte se vespolek, pravdy žádnému *nezamezujte,* pečujíce, aby nábožní a nevinní násilně utiskováni nebyli

O čtyřicet let později (1891) vydal Mareš svou znamenitou knížku »Listy Husovy«; latinské listy překládali do češtiny dobří filologové gymnasia kolínského. Mezi nimi také list č. 27, jehož starší překlad, ze XVI. stol., byl otištěn již v Postile — o němž jsem však ukázal, když jsem nalezl rukopis XV. stol. ve Vídni, že byl vůbec psán původně česky. Je zajímavé i zde, srovnati původní text s překladem novočeským z r. 1891:

aby vysvobodil nás z biedného světa tohoto —	aby nás z tohoto *strastiplného* světa ... vysvobodil —
slyše žádost vaši a prospěch v božiem zákoně —	Slyše ... *o touze* vaší a šťastném *pokroku* ve slově božím —

ot nież (pravdy) sú mnozí pro bázeň poběhli —	od níž mnozí *ze strachu nebezpečenství* odpadli —
v nesmierné radosti —	radosti *nevyslovitelné*
pán i král všeho světa, bez své potřeby —	král a pán *celého* světa, *nedav pohnouti se nutnosti božství*
podstúpiv žízeň a lačnost, zimu i vedro, trud i nespanie, v modlení, ponocování, v kázaní, v práci i utiekánie trpěl jest —	snášeje hlad, žízeň, zimu, *teplo, bdění, slabost, namáhání a vyučování* —
že sú ho nazývali žráčem i opilcem, bláznem i ďábelníkem, svódcí i božím rúhačem —	takže ho žroutem, *ochlastou,* zlým duchem posedlým, rouhačem jmenovali —
všeliké neduhy slovem, bez peněz a bez nákladuov je uzdravoval, ďábly vymietal, mrtvé křiesil a božiemu zákonu je učil —	všecky nemoci slovem, a to bez peněz a *výloh, vyléčil,* zlé duchy *vyhnal,* mrtvé *vzkřísil,* zákonu božímu je *naučil* —
jenž sú lakomější i smílnější, ukrutnější i chytřejší —	kteří lakomějšími, rozmařilejšími, ukrutnějšími i podvodnějšími jsou —
když sú boží službu a chválu stavili —	jen aby slovo boží a *prokazování mu vážnosti zamezili* —
čím ji viece doluov tlačie ... ale potom (pravda) viece sě pozdvihne — —	čím více je potlačována, tím více *na povrch se vynáší* —

Srovnáme-li toto novočeské znění s původním textem Husovým, můžeme jasně viděti hloubku úpadku dnešního t. zv. novinářského jazyka proti češtině XV. století. Tak kde Hus píše správně »vědie« a dosud lidový jazyk zná jenom správné »vědí«, tam píše nový novinář (a vezmeme-li dnešní večerník, i tam to najdeme) chybné »ví«; kde Hus užívá — jako dnešní jazyk lidový — správně sloves opětovacích, píše nový Čech chybně slovesa dokonavá; kde má v doplňku správně nominativ, čteme dnes instrumentál; kde je u Husa správný pořádek slov, bloudí v novém textu sloveso na konci věty; nalezneme přídavné jméno ‚strastiplný' atd.

Ale všimněme si dále, jak nový překladatel jazyk Husův zdokonaluje: je mu málo již Boha ‚milovati' a dodává ‚*z celého srdce*', což ovšem, jak všichni dnes cítíme, je fráze již tak otřelá, že neznamená vůbec nic; místo pouhého povědění Husova, že to jeho průvodci »budú praviti« (= vypravovati), dodává: »budou n e p o c h y b n ě vypravovati«. I zde cítíme, jak toto »nepochybně« je již zcela otřelá a jenom marná fráze. Všimněme si, jak si oba překladatelé noví, půlstoletím téměř od sebe oddělení, oblíbili prázdné novočeské »zameziti«: jeden místo plného Husova ‚chválu

staviti' má »ryze« nynějším slohem »prokázání mu vážnosti zameziti«, druhý místo věkovitých slov »pravdy každému přáli« má »pravdy žádnému nezamezujte . . .« — —

*

»Naše řeč« v svých úvahách a klasobraních často vytýká onen vzmáhající se úpadek jazyka, jak jej pozorujeme denně v překladech, v novinách, zákonech, na schůzích lidu i Národního shromáždění. Bývá však namítáno, že nová doba žádá nových slov a nových pravidel. Postavil jsem proto zde vedle sebe tytéž myšlenky, jak je vyslovil 1412—1415 Hus a jak je tlumočili v minulém století noví autoři; jako v zrcadle je viděti onen ohromný rozdíl správného a živého jazyka proti chybné papírové řeči moderní. Ve všech těch případech zní slovo Husova plněji, vážněji a kratčeji nežli nový odvar týchž myšlenek; pokrok, možno-li toho slova zde užíti, je tu na straně Husově; Hus své nové tlumočníky a velebitele soudí sám — a odsuzuje.

Mohl by býti ovšem pokrok v jazyce, tím směrem, jak jsme ukázali v úvodě: tak jako velicí buditelé a velicí básnici naši obohacovali a šlechtili jazyk. Ale že toho tento t. zv. novinářský jazyk nečiní, je z tohoto srovnání patrno.

DROBNOSTI.

TRNOŽ, TRPASLÍK.

Slovo *trnož* (laf nebo deska přidělaná k nohám stolu, na niž se kladou nohy) vykládávali tak, že se o trnož trou nohy, anebo že trnož drží nohy (tedy prý vlastně drnož); v. Jungmannův slovník. To jsou ovšem etymologie dnes nemožné. Gebauer (Hist. ml. 1, 66; 340) a před ním již Matzenauer (Listy filol. 11, 194) vidí v slově *trnož* číslovku *tři* a slovo *noha*. Tento výklad je správný; tvar *tr-* jako zbytek původního kmene *tri-*, zeslabeného v slovanštině v *tr'* (s jeříkem z pův. *i*, který v češtině zanikl), nalézáme v církevní slovanštině (s *tr'*) v četných složeninách, které by zněly po česku na př. trblažený, trveliký (třikrát, t. j. velice blažený) a p., trhlavec (tříhlavec), trzub (třízub), trletý (tříletý), trrohý atd. Záhadný je jen význam slova *trnož;* ale i ten se vysvětluje, dovídáme-li se z Jungmannova slovníku, že znamenávalo také podnožku, stoličku, na niž se kladly pro pohodlí nohy, že slovo *trnožka* ještě za dob Jungmannových někde znamenalo »podstávku pod polena, jež se mají pilou přeřezávati«. Trnože,

na které se kladly nohy, byly původně třínohé stoličky; když se vlastní význam zapomenul, což při tvaru *tr-nož* je docela pochopitelné, přeneseno toto slovo na podkladky jiné (na čtyrnohou kozu pod polena) a také na to, čemu dnes říkáme *trnož*. Zapomenutím významu se stalo možným také, že na Moravě někde místo *trnož* říkají *strnož;* tvary se *stř-* a *tř-* na začátku slova se často matou (střevíc, třevíc ap.), toto matení se šíří zvláště na slova původem nejasná, a tak se začalo říkati *strnož* m. *trnož* i v kraji, kde nikoho nenapadne, aby řekl *stři* nebo *stroji* místo *tři, troji* (Gebauer t. 489). Původní tvar asi byl *trnožě, trnože* (r. ž., podle *duše, duše*); ztrátou *-e*, u tohoto sklonění často (zem, poušť, hráz, mříž atd.), vzniklo *trnož*, a tento tvar skoro všude změnil rod a přešel ke vzoru *meč.**)

Podobné slovo je *trpaslík*. U Jungmanna čteme zase etymologie dnes nemožné (podle Rosy m. *třepaslík*, že se jen okolo země třese, podle Kollára slovo příbuzné s *trpěti* atd.); východištěm výkladu správného je starorus. *tr'pjastok* (doloženo s významem «opice»). Toto ruské slovo by znělo česky vlastně *trpastek* (2. p. *trpastka*) a znamená asi »třípěstek, stvoření na tři pěsti vysoké«. Předpokládáme-li pro češtinu původní *trpastek* (s nepřehlášeným *a* z psl. *ę*, protože následovala slabika s tvrdým jerem) s 2. p. *trpastka*, vykládáme si vznik pozdějších tvarů českých tak, že se i u tohoto slova zapomenul původ obou jeho částí, jeho souvislost s číslovkou a zvláště se slovem *pěst*. Z tvarů jako *trpastka, trpastku* atd. ztrátou *t* ve složité skupině souhlásek vzniklo *trpaska* atd. (jako vyslovujeme obyčejně *šveska, odpusky* ap., Gebauer t. 397). Tím se tyto tvary sblížily s tvary jmen *paprslek, okrslek*, které v staré češtině tvořily nepřímé pády *paprslka, okrslka, paprslku, okrslku* atd. (se souhláskovým *l*, tedy 3slab.) nebo se ztrátou *l* také *paprska, okrska* atd., a podle nich vznikl tvar *trpaslek*, 2. p. *trpaslka* (3slab., což se ovšem vyslovovalo i *trpaska*), jejž v starší době ještě nalézáme; v lat. slovníku Jana Vodňanského z r. 1511 je i 1. p. mn. č. *třpasci***). Tvar *trpaslík* (*trpaslíka* atd.) je pozdější (u Jungmanna teprv z Veleslavína); vznikl napodobením zdrobnělých slov na *-ík*, při

---

*) Prosíme o zprávy, znamená-li t r n o ž posud někde něco jiného, než oporu nohou přidělanou ke stolu.

**) O tvarech t r p a s l e k, t r p a s l k a mluvíme zde tak, že je v nich samohláskové r, tvořící přízvučnou slabiku. Víme ovšem, že v nejstarší době české r zde bylo souhláskové a netvořilo slabiku (t r p a s l e k bylo tedy slovo dvojslabičné s přízvukem na -pa-), protože polosamohláskový jeřík zde původně byl za r; ale výslovnost se v takových případech měnila již v době staročeské a tr- se (v době nedosti známé) stávalo slabikou.

čemž pomáhalo i starši slovo ž. r. *trpaslice* (vedle 4slab. *trpaslkyni, trpaslkynė*). Souvislost s číslovkou se asi cítila dosti dlouho; tím si vysvětlujeme, že se z tvarů číslovkových přenášelo *ř* i na toto slovo (v němž *ř* hláskoslovně oprávněno nebylo) a že se vedle *trpaslek* říkávalo i *třpaslek* (asi 2slab., jako bylo 1slab. *třmi* = *třemi*).

Jako v církevní slovaštině, bývalo jistě i v jiných jazycích slovanských a tedy také v češtině více podobných složenin s *tr-*. V Jungmannově slovníku čteme na př. (z Palkoviče) sloven. slovo (v druhé části nám záhadné) *trbělka* (kolébka z plachty na *třech* tyčkách), od Kollára měl Jungmann sloven. *trbok* (dlouhá síť na ryby; snad to bylo také něco tříbokého). Časem se kmen *tr-* stával nesrozumitelným a říkalo se místo něho raději *tři-* nebo *troj-* (tříhlavý, trojhlavý ap.); *tři-* (jako *dvou-, čtyř-, čtyr-, pěti-, šesti-* atd.) je vlastně 2. p. (tříleté dítě je dítě tří let), *troj-*, (jako *dvoj-, čtvero-*, n. *čtver-* atd.) pochází z příd. jm. *trój* = *troji* (*dvój, čtver* atd.). Jak temným bylo *tr-* již etymologickému citu našich předků, viděti z toho, že se podle Rosovy zprávy (u Jungmanna) místo *trpaslik* říkávalo i *krpaslik; kr-* m. *tr-* dovedeme vyložiti jen zkřížením se slovy moravskými a slovenskými jako *krpět* (krněti ap.), *krpelec, krpatec, zakrpelec* (zakrnělec ap.); srv. Matzenauer, Listy fil. 9, 22.

ROSTENEC.

Na prosbu, již jsme otiskli 7, 207, dostalo se nám něco zpráv, z nichž je patrno, že slova *rostenec, rostenka* jsou v Čechách dosti rozšířena. I z Prahy, svého rodiště, zná je z dětských let MUDr. Freja; jinak — mimo místa, o nichž jsme již mluvili — je zná odb. uč. J. Kotal (v Napajedlech na Mor.) jako slova lidová z Čejkov u Sušice, ze Suchdola n. Lužn. u Třeboně MUDr. K. Kithier, uč. Mat. Hauser z okolí Janovic Vrchotových u Votic, prof. E. Smetánka z Pardubska a Chrudimska, řed. okr. nemoc. pokl. v Roudnici p. B. Vysoký od Libochovic na Roudnicku. Rádi bychom zvěděli, říká-li se tak někde na Moravě; p. uč Kotal zná z Moravy o lidech téhož stáří jen slova *rovnik (rovnica), vrstevnik (vrstevnica)*. Sl. uč. Hel. Kopecká v Rokycanech (slyšela jednou kohosi, jenž říkal o prof. E. Maixnerovi, rodáku z Nižboru na Křivoklátsku, že je jeho rostenec) zná od kolegyně z Kaňku u Kutné Hory tvar *rostlenec, rostlenka*, jehož nepůvodní *l* vzniklo zkřížením se slovy jako rostl, vyrostlý, rostlý a p.

Co se významu týká, *rostenec, rostenka* znamená vlastně lidi, kteří od dětství spolu rostli, tedy nejsou jen stejného stáří, nýbrž

spolu žili a spolu prožívali, co lidé spolu rostoucí obyčejně prožívají. V. Řezníček v knize »Naše zlatá matička«, o níž sám praví, že v ní šetřil slohu a výrazů svých pramenů (knih, novin, dopisů), vkládá, jak nás upozorňuje dr. Frant. Oberpfalcer, do úst jedné osoby věty, jež vystihují pojem toho slova: »Já znám pana Wimmra od dětství. Jsme spolu rostenci. Chodili jsme společně do týnské školy. Jsme oba pražští rodáci, vltavskou vodou křtění«; Stáří »rostenců« ovšem ani nemusí býti na den stejné; podle zprávy dra Kithiera jsou u nich rostenci lidé třeba s rozdílem 4—6 let, kdežto o lidech, o nichž se spíše vyjadřuje stejnost stáří (s rozdílem na př. 1—2 let), řekne se raději, že jsou spolu stář (7, 209 pozn.). To je ostatně také význam slova *vrstevník, vrstevnica* na Moravě. A je to docela přirozené: jsou to slova lidová a lidu spíše jde o pojem družství z mládí, toho, co Němec vyjadřuje slovem Jugendgenosse, než o stáří stejné podle matriky, a má-li se již naznačiti skutečná nebo přibližná stejnost stáří víc než družství z mládí, vyjadřuje se lid spíše jinak než slovem rostenec, vrstevník.*) A toho by měl dbáti i spisovný jazyk.

Dostalo se nám také několikerého upozornění, že se hochům a dívkám z »dorostu« sokolských i jiných tělocvičných jednot říká *dorostenci, dorostenky;* v odpoledníku Nár. pol. píše 5. říj. 1923 O. F(astrová) také o zdraví dorostenců a škole, t. o nebezpečí školního vyučování dnešního pro mládež asi 13—18letou. Jsou to slova nová a uměle vytvořená, ale nalézají oporu v lidových slovech *rostenec, rostenka*.

KAPESNÍK, KVĚTINÁČ.

K naší poznámce o těchto dvou slovech (VII, 192) poslal nám p. prof. Špaldák z Olomouce tento výklad:

»Dovolte mi, abych vyslovil v NŘ. svou pochybnost o nezbytnosti slova *kapesník*. Pokládám to slovo nejen za zbytečné, nýbrž i za nečeské. V mé rodině se nikdy nemluvilo o kapesnících, vždy

*) 2, 267 jsme uvedli doklad, kde Servác Heller užívá slova »vrstevník« o příslušnosti k téže společenské vrstvě; rodák z Vlašimě sotva toto slovo s tímto významem znal z domova. Gust. Pfleger-Moravský, Moravan z Karasína nad Pernštýnem, píše o šlechtici demokratu: »Jak se ten muž mohl tak lišiti od svých vrstevníků?« (t. od jiných šlechticů; Z malého světa, Svět. knih. 607—611, str. 606); on mohl znáti to slovo z domova, snad v obyčejném moravském významu, jejž si upravil snad podle své potřeby (významu »současník«, který mu přisoudily brusy, Pfleger ještě neznal). Při významu, jaký měl Pfleger-Moravský a zvláště jeho román »Z malého světa« v našem písemnictví 2. polovice minulého století i po stránce jazykové, je docela možno, že slovo v r s ť e v n í k s podobným významem je u Hellera reminiscence z Pflegra.

jen o šátcích, jako nikdy o květináčích, nýbrž o hrncích, a domnívám se, že dokud školy nezavedly těchto napodobenin názvů německých, žádný poctivý Čech jinak nemluvil. Je-li třeba — na př. v obchodě — rozeznávati kapesní šátky od šátků na hlavu (bez »hlavníku« se také obejdeme!) a p., stačí české jméno přídavné. Jen kdo nepronikl ducha jiných jazyků, jako na př. franštiny, může neviděti v Taschentuch a Blumentopf nemístné důkladnosti německé, jíž nestačí, řekne-li kdo, že má v kapse šátek, že smrká do šátku, nebo že sází květiny do hrnce, poněvadž jsou i šátky, do kterých se nesmrká, a hrnce, v kterých se květiny nepěstují. Taková zevrubnost je nám Čechům cizí, a směji-li se jí Francouzové u Němců, smáli by se tím větším právem nám, když se po Němcích opičíme. Strážce jazyka má po mém rozumu chrániti jazyka mnohem víc od nákazy myšlenkové než od nákazy hláskové.«

Že je slovo »kapesník« utvořeno patrně podle vzoru německého Taschentuch, poznamenali jsme sami, vykládajíce o tom slově v Hovorně VII, 192. Ale slovo samo není utvořeno proti duchu jazyka, jako není utvořen proti němu na př. *parník* (Dampfschiff, nespr. paroloď), *ručník* (Handtuch), *zimník* (Winterrock), *deštník* (Regenschirm), *šatník* (Kleiderkasten), *slunečník* (Sonnenschirm), *nákrčník* (Halsbinde) a j. slova, která bychom stejným právem musili vylučovati z jazyka jako »kapesník«. Potřebu slova nesmíme měřiti potřebou prostého člověka z lidu, který vystačí na všecky druhy šátků slovem »šátek«, jako vystačí na všecky druhy kabátů slovem »kabát«, na všecky druhy psů slovem »pes« atd. Potřeba slova »kapesník« je prokázána, jak jsme už v své poznámce naznačili, rozšířenou do nedávna zkomoleninou »šnuptychl«, kterou »kapesník« bohudíky vyhladil; je prokázána i zvláštními jmény pro tuto dnes nezbytnou součást toalety u jiných kulturních národů, na př. franc. mouchoir,*) angl. handkerchief (pocket-handkerchief). Není to tedy nemístná německá důkladnost, nýbrž táž kulturní potřeba, která nás naučila rozlišovati zimník a svrchník, punčochy a ponožky, perka a polobotky atd. I my řekneme ovšem často jako prostí lidé »podejte mi šátek, přineste mi boty, dnes půjdu bez kabátu«, ale z toho neplyne, že by slova »kapesník, perka, svrchník« byla zbytečná. A pak strážce jazyka se má míti po našem rozumu na pozoru, aby se neoctl v směšné úloze dona Quijota anebo berana před dubovými vraty; slovo »kapesník« je dnes slovo pevně vžité, Kott

*) Kdyby měli ve Francii — na štěstí nemají — tu odrůdu strážců jazyka, která je tak rozšířena u nás, octlo by se slovo »mouchoir« jistě co nejdříve na indexu jako odlesk něm. slova Schnupftuch.

(6, 563) má i svědectví jeho obecného užívání z Chvalšin u Budějovic (od kaplana J. Hůlky) a z Počátek (od uč. J. Jindry), a bylo by marné, i kdybychom je pokládali za slovo zavržitelné a zbytečné, proti němu bojovati.

Co se pak týká slova *květináč*, je p. prof. Špaldák zcela na omylu. Poměr slova »květináč« k něm. slovu Blumentopf je navlas týž jako poměr slov Eisentopf a železňák, Bratpfanne a pekáč, Schweinenfleisch a vepřovina, Fensterladen a okenice, Apfelbaum a jabloň atd. do nekonečna. »Květináč« je slovo poctivě české a lidové (Kott 6, 790); jeho tvarové obměny jsou *květník* (na Berounsku, Jungm.) a *květňák* (na Moravě, Bartoš). O potřebě takovéhoto speciálního označení hrnce na květiny svědčí i jiné názvy lidové. V Praze se říkávalo květináčům (a staří lidé i zahradníci posud tak říkají) *kořenáč* (Kott 1, 752 má jen zdrobnělý tvar kořenáček). Jiné slovo téhož významu je *vrhlík*, u Jungmanna z obecné mluvy, u Kotta 4, 823 od Kdyně (také na Turnovsku prý tak říkají). Podle pod. slov *vrhle* ž. r. (o lékárnické nádobě, v níž se trou prášky, Lék. Fr. 16b z 15. st.), *vrhlice* (krajáč, hrnec nahoře širší ap., doloženo již v Smolné knize rokycanské z r. 1589) je vrhlík »vrhlý hrnec«, t. hrnec tvaru kuželového, oblého a dole užšího. Podle nějak podobného tvaru se jmenuje »vrhlík, vrhlíček« i jistý druh selské čepice (Jungm.; říká se tak posud někde?) a i prý úsek koule (calotte). Základem těchto slov je sloveso *vrhnouti se* s významem »přijíti z přirozené polohy«; o zborceném prkně se říká, že se vrhlo, Jungmann má z lidové mluvy výraz »kola vrhlá příliš« (t. odstávající od vozu, tuze šikmo špice mající).

Také p. prof. Kebrle nám má za zlé, že jsme slovo kapesník nezatratili. Namítá zejména, 1. že lid říká jen šátek (šáteček) n. šátek na nos (kdyby prý někdo v písni »oba jsme si bílým šátkem oči utírali« nahradil »šátek« slovem »kapesník«, zkazí všechen dojem); 2. že by kapesník mohl znamenati i jiné věci, jež se nosí v kapse (nožík, slovník), a že by podle toho také na př. kapesní hodiny mohl někdo pojmenovati »kapesnice«; 3. že se m. »kapesník« má říkati »kapesní šátek« (jako říkáme v ušlechtilejší řeči raději »úvodní článek« než »úvodník« a p.). I to jsou námitky liché. O »šátku« se stala zmínka výše; že by se dojem slov písně výše uvedené »kapesníkem« zkazil, je ovšem pravda, ale zkazil by se také, kdybychom zpívali »oba jsme si šátkem na nos (n. kapesním šátkem) oči utírali«. I slova mají svůj svět a své hranice, za nimiž se stávají nevhodnými. Kdybychom v písničce »až půjdu z hospody, dám si hrát« zpívali »až půjdu z hostince«, také zkazíme dojem; máme proto říkati jenom »hospoda«?

Že by kapesník mohl znamenati také kapesní nožík atd., je také pravda; ale *neznamená*. »Parník« by také mohl znamenati na př. parní stroj, kotel, válec, mlýn, vůz atd., ale znamená jen parní loď; »švec« by mohl znamenati krejčího, protože šije, a »krejčí« ševce, protože krájí kůže, ale neznamená, neboť každé odvozené slovo má jen ten význam, který mu jazyk vtiskne. Že by mohl pro kapesní hodinky utvořiti někdo název »kapesnice«, je také věc možná, ale ještě ho nikdo neutvořil, protože se slova netvoří podle šablony. Podle slova »kurník« by mohl také utvořiti někdo slovo »husník« n. »husnice« (chlívek na husy), podle »pláteník, hadrník« atd. také »hedbávník, uhelník, vaječník« atd. (m. obchodník s hedbávím, s uhlím, s vejci atd.); je-li z toho možno vyvozovati něco proti slovům »kurník« a »pláteník«? Proč má býti »kapesní šátek« lepší než »kapesník (anebo »úvodní článek« než »úvodník«), nedovedeme postihnouti; slušné v řeči je obé stejně, výtka menší společenské slušnosti by se mohla týkati jen šátku na nos. Je-li překladem něm. slova Taschentuch čes. »kapesník«, je jím zrovna tak »kapesní šátek«, neboť germanismus je právě v pojetí a ve způsobu označení (Rusové říkají »nosovoj platok«). Můželi však profesor K. zaručiti, že název »kapesní šátek« *je* dobře český a že vznikl *bez* vlivu slova německého, budeme mu jen vděčni. Neboť pak je slovo »kapesník« utvořeno z *domácího* základu způsobem naprosto českým a bezvadným; jako se dříve říkalo »radní světnice (dům)« a později »radnice«, »padoucí nemoc« a pak »padoucnice«, »kostelní sluha« a pak »kostelník«, »vozný kůň« a pak »vozník« atd., týmž způsobem a z týchž psychologických důvodů vznikl z »kapesního šátku« časem »kapesník«. Tím by ovšem naše jediná výtka, učiněná slovu »kapesník«, padla a původ slova toho byl by očištěn dokonale.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Bedřich Klenot, *Abecední ukazatel správných tvarů a vazeb českých*. K potřebě škol, úřadů, obchodů i jiným podle různých pramenů upravil — —. V Praze 1923. Nakladatelství Borský a Šulc, Praha-Žižkov. Str. 150. Za Kč 15·—.

Tedy nový brus! Kolikátá to už náplast na rány, jež si utržil český jazyk v zápase se svými nepřáteli i přáteli! Kolikátý lékař sahá už tu do jeho ran, aby jej uzdravil! Lékař či mastičkář?

Pro brusy je dnes výhodná konjunktura. V našich lidech, pokud to nejsou zrovna žurnalisté anebo ministerští radové, pře-

svědčení o své dokonalosti, probouzí se jazykové svědomí; začíná se chápat, že neznalost vlastního jazyka jest známkou kulturní a společenské zanedbanosti, a na všech stranách se projevuje touha vybřísti nějak z dnešní jazykové zchátralosti. Za nejlepší prostředek k tomu se pokládá odedávna brus, soupis všech nesprávností a nepřesností v současném jazyce se vyskytujících s připojeným překladem do správného jazyka. Ale takovým všelékem brusy bohužel nejsou a pro dnešní stav a znalost našeho jazyka už dokonce ne. Brus, anebo ať se mu říká jakkoli, je dobrým rádcem — je-li ovšem dobrý — jen tomu, kdo je v pochybnostech, který ze dvou tvarů, výrazů atd. na rty nebo do pera se tisknoucích je správný, anebo tomu, kdo má podezření, že by ten nebo onen výraz mohl nebýti dobře český. Ale nejistota, rozpaky, podezření předpokládají jisté vědění, jakousi znalost, třeba jen kusou nebo nedosti bezpečnou, neboť neznalost není nikdy na rozpacích. Jazykových rádců a brusů nikdo soustavně nestuduje ani se jim neučí nazpamět. Kdo si navykl z dnešních novin a podobné literatury říkati na př. »oni hladoví n. oni se proti tomu staví, docíliti n. obnášeti« a p., toho zajisté nikdy ani ve snu nenapadne podívati se na tyto výrazy do nějakého rádce nebo brusu, i kdyby z nich měl na svém psacím stole celou knihovnu, prostě proto, že nikdy neslyšel, anebo slyšel-li, velmi brzo zapomněl, že by v těchto výrazech mohlo býti něco nesprávného. Jen tím si lze vyložiti malý prospěch té hromady brusů, které má naše literatura, i pozorování, již mnohokrát učiněné, že se spousta chyb, ne vulgarismů, nýbrž chyb čistě papírových, vleče z brusu do brusu jako smrtelný hřích s vyhlídkou na nesmrtelnost. Proto první a základní podmínkou vyváznutí z dnešní jazykové bídy zůstává stále jen řádné vzdělání jazykové, které zvláště u nás musí býti o to hlubší a pečlivější, oč kratší a povrchnější jest u nás proti jiným kulturním národům znalost skutečné tradice spisovné. Pokud se na našich školách bude učiti mateřštině jako cizímu jazyku, pokud se bude vtloukati žákům do hlavy jen to, co všichni už z domova umějí anebo co je ve všech jazycích stejného, pokud se bude viděti podstata řeči v pravopise a tvarosloví a ne v skladbě a v slovníku, zkrátka, pokud se bude jazykové vzdělání odbývati tak ledabyle jako dosud, je psaní a vydávání brusů pro valnou většinu dnešní generace práce zrovna tak marná, jako kdybychom slepému nasazovali brejle, aby lépe viděl.

Tím ovšem není řečeno, že bychom brusů anebo vůbec pomůcek podávajících rychlé poučení o věcech jazykových nepotřebovali a že by bylo zbytečno je skládati a vydávati. Věčně

živý proud jazyka vynáší na povrch podle své větší nebo menší ustálenosti opět a opět větší nebo menší množství sporných případů, které mluvnická teorie musí řešiti podle své odborné znalosti spisovné tradice a jejího vývoje pro praxi jazykovou. To je vlastní úkol brusů a jejich raison d'être i tam, kde je vzdělání jazykové hlubší než u nás, i u těch z nás, kteří se i při svém vzdělání jazykovém octnou někdy v pochybnostech. K tomu je ovšem třeba, aby takovýto »rádce dobrý v úzkostech« poučoval bezpečně a správně, t. j. aby stolec, s něhož řeší pochybnosti a spory v otázkách jazykových, stál na výši vědeckého poznání jazyka a jeho zákonů. Po té stránce však mají brusy v historii naší jazykové teorie i v praxi velmi špatnou pověst a to je druhá příčina, proč zvláště za našich časů je jejich působnost tak nepatrná. Není k nim důvěry, a to ne bez důvodů. Jak bylo v NŘ. už několikrát ukázáno, z celého toho bohatství naší brusičské literatury jen první Brus matiční a Rukověti Bartošovy blíží se poněkud představě brusu na základě vědeckém, opírajíce se skutečně o široké i hluboké poznání jazyka a jeho vývoje; jejich vadou jest toliko, že Brus matiční klade příliš velkou váhu na jazyk starších období, zvláště pak jednostranně na řeč 16. stol., Bartoš pak ze stejně romantických disposic na krásu řeči lidové, zvláště nářečí moravských, a že oba, nemajíce dosti správného pochopení pro suverénní právo spisovného jazyka na vlastní vývoj podle vlastních zákonů, snaží se měniti jeho přirozený tok podle svých názorů tu archaisováním, tu umělým vytlačováním ustálených forem spisovných idiotismy a výrazy nářečními. Je-li možno tento jejich nesprávný poměr k spisovnému jazyku vyložiti současným názorem na jazyk, není této omluvy možno použiti pro všechen ten ostatní brusičský brak, který se vyrojil kolem nich a po nich a jemuž podnes není konec. Skutečná znalost řeči a vědecké vzdělání ustoupilo v nich libovůli a domněnkám okrášleným rozličnými hesly, očistou od germanismů, libozvučností, svérázem, logičností atd. Pod záminkou idiotismů byly vytlačovány z řeči správné a staré výrazy, i když třeba ani zdaleka nepřipomínaly němčinu, ustálené vazby nové nahrazovány násilně a bez příčiny vazbami starými, dávno z užívání vyšlými. Jazyk, který formovali na svých brusech tito dilettantští brusiči, bral na sebe formy groteskní a preciosní, které budily právem odpor a posměch. Trefné karikatury takových brusičů a brusomilů vykreslil v prof. Kostlivém, v Podivném člověku a j., jak známo, Sv. Čech, který se pak za to zvláštní ironií osudu stal patronem brusičského spolku. Nemajíce jednotného, objektivního a vědecky správného poměru k jazyku, tito brusiči

buď svá anathemata přepínali, anebo jiní zase, vidouce směšnost a marnost upřílišeného broušení, »liberálně« a od oka s extrémních požadavků slevovali; a tak, co jeden bez důvodů zavrhoval, druhý, »modernější«, stejně bez důvodů dovoloval a bylo z toho ze všeho na konec opravdové zmatení jazyka. Konec konců lidé přestali brusů dbáti vůbec, brusič se stal druhem neškodného blázna, autorita mluvnické teorie byla podryta a heslem doby se stalo, že je všecko dobře, čemu je rozumět. Tak nevědecké a diletantské mistrování řeči dosáhlo cíle právě opačného; jazyk byl ponechán sám sobě, divočel víc než kdy před tím a teprve v poslední době obnovená autorita jazykové vědy, razíc cestu správnému nazírání na jazyk a jeho zákony, obnovuje v jazyce pořádek rozrušený jak přepjatým brusičstvím, tak nemírnou skepsí.

K této situaci musí přihlížeti každý odborně vzdělaný spisovatel, který se buď dnešní potřebou nebo lakadly nakladatelskými dá pohnouti ke skládání nového brusu, neboť recidiva bývá horší než první nemoc. Psáti a vydávati brusy toho způsobu, jako jsou všechny naše brusy dosavadní bez rozdílu, bez vědeckého vzdělání a správného názoru o jazyce, je nejen věc marná, ale přímo hřích a zločin spáchaný na jazyce.

A takovým brusem je bohužel Klenotův Abecední ukazatel jemuž je věnován tento referát. Člověku stačí prolétnouti jen několik prvních stránek, a je mu, jako by se rázem octl zpět v dobách největší brusičské a puristické horečky, kdy nevědomost oprávců nutila mluviti tak, jak nikdo nemluví, olupujíc zároveň jazyk o celé bohatství výrazů a slov, která si přirozeným vývojem a z potřeby vytvořil a ustálil. Jako nad starými brusy, tak i nad knížkou Klenotovou zastavujeme se při každém druhém kroku a ptáme se marně, proč je toto nesprávné a oč je ono lepší. Všecky staré brusičské »mouchy« tu obživují a bzučí nám do uší pomluvy na nejnevinnější česká slova a výrazy. Starý posměšek brusičům, že věta »strom je zelený« je čirý germanismus, protože Němci říkají »der Baum ist grün«, bylo by tu možno opakovati přes tu chvíli. Nic jiného než nahodilá shoda nebo podoba s němčinou, jakých je v každém jazyce bez počtu, nemohlo přiměti našeho nejnovějšího brusiče k tomu, že odsoudil k zatracení spoustu starých a dobrých výrazů českých, o jejichž nepochybné správnosti se mohl přesvědčiti pouhým nahlédnutím do Jungmannova Slovníku, když mu už jeho vlastní jazykový cit nemohl býti vodítkem.

Na př. místo: ať dělal, *co chtěl* 7 má prý se říkati správně: ať dělal co dělal; m. *bez průtahu* 9 hned, za tepla; m. bohatý *nač*

10 bohatý čím; m. bolest *nad* smrtí 10 b. ze smrti; m. *cítím se povolán* 13 důvěřuji si, tuším si; m. *čisté* zlato, *čistý* výnos 15 ryzí, úplné (!) zlato, všechen, úplný (!) výtěžek; m. co víte *dále* 16 co víte kromě toho; m. *dokončiti studia* 21 dostudovati; m. *dosíci* cíle 21 dojíti; m. *různé druhy* ovoce 23 různé, rozličné ovoce; m. *lámati si hlavu* 40 usilovně přemítati, starati se; m. *lehký, lehce* 40 snadný, snadno; m. město *leží* v údolí 40 jest v údolí; m. *místný, nemístný* 43 vhodný, nevhodný; m. *nemohu za to* 46 nejsem tím vinen; m. *naplňuje mne podivem* 53 je mi s podivem; m. *nasaditi život* 53 odvážiti se čeho svým životem; m. *nastoupiti* na trůn 54 zasednouti; m. *nechte mne* domluviti 56 dovolte, ať domluvím; m. *odcestovati* 63 odjeti; m. odsouditi *k smrti* 64 na smrt; m. *počal jísti* 72 dal se do jídla; m. *pohnouti* koho k čemu 75 povzbuditi, přiměti; m. *položiti se* 76 lehnouti si, ulehnouti; m. *pokračovati v cestě* 76 dále jíti; m. *popsati* cestu 77 vypsati; m. *povolán býti* k čemu 79 býti od toho, býti způsobilý; m. *povstání* 79 vzpoura, vzbouření, odboj; m. přijíti *v pravý čas* 81 p. vhod (!); m. *před* Kolumbem 81 do Kolumba; m. *především* 82 zvláště, jmenovitě atd.; m. *představiti si* něco 83 uvážiti, pomysliti si; m. *předvídati* něco 83 tušiti; m. *překročiti* rozkaz 84 přestoupiti; m. *přenocovati* 85 býti, zůstati přes noc, nocovati; m. jíti *přes* most 85 j. po mostě; m. *převzíti* majetek 85 přejmouti; m. *připověděti* něco 89 slíbiti, přislíbiti; m. *promlčené* právo 92 prošlé, uhaslé, mrtvé; m. *pronásledovati* 92 stíhati; m. *s úsměvem* 99 usmívaje se; m. *skrz naskrz* 103 úplně, zcela; m. *srdečný* dík, *srdečně* děkovati 107 upřímný dík; m. *stanné* právo 107 náhlý soud; m. *svatební veselí* 110 svatba, veselka; m. *svěsiti hlavu* 111 truchliti, rmoutiti se; m. *takže* 113 že, pročež, až, až posléze; m. *těší mne,* že jste zdráv 115 těším se z toho; m. *těžký* úkol 115 nesnadný (těžký prý jen o váze); m. *velký* básník 125 slavný básník; m. *vlastní* vinou 127 o své vině, ze své vůle; m. *vskutku* 128 vpravdě, opravdu; m. býti *vzhůru* 135 býti na nohou atd.

Z téhož nepochopeného purismu vylučuje spisovatel z jazyka řadu výrazů potřebných a v jazyce už ustálených. Místo *místodržitele* 43 chce míti náměstka, za *ortel* 67 zavádí rozsudek, nález, výpověď, za *pohoří* 75 horstvo, za *poměry* 76 stav, okolnosti, za *pomník* 76 památník, za *přednášku* 83 výklad, řeč, za *představeného* (v obci) 83 starostu, za *výčep* piva 129 prodej, za *výlet* 131 vycházku, vyjížďku, za *výraz* 132 slovo, jméno, pojmenování atd.

Je ovšem pravda, že náš purista nahrazuje výrazy, s nimiž není spokojen, výrazy jinými, většinou správnými (někdy také ne) a zpravidla souznačnými (nebo také nesouznačnými), ale

proto přece, že dovede tutéž představu vyjádřiti ještě jinak, anebo že »těžká práce« zní německy »schwere Arbeit«, nemá práva, aby takové výrazy, za něž má náhradu, vymítal z jazyka, o jejich původ, stáří a právo domácí se nestaraje.

To platí i o řadě jiných výrazů nade vši pochybnost správných, které Klenot zatracuje a odsuzuje z jiných důvodů neméně malicherných, ale stejně známých z praxe řemeslných brusičů, z nichž svou moudrost čerpal. Místo: *malý* dům, stůl ap. 42 má prý se říkati: domek, stolek; m. *velmi malá* světnička 126 malinká; m. *prastarý* 81 stařičký (tedy na př. stařičké piano?); m. *kradený* 38 ukradený. Nesprávné je prý říkati *nejsvrchnější* 57, protože se »svrchní« nedá stupňovati; *odváděti* daně 65 a *potkalo* ji neštěstí 78, protože se »odváděti« a »potkávati« může říkati jen o osobách. Velmi »bystře« postřehuje K., že je zbytečné říkati *nesvár* 58 m. svár, *neurvalý* 59 m. urvalý (že by se touž »logikou« mělo také říkati »zavříti« m. »zanevříti«, na to zapomněl), *soudruh* 105 m. druh, *soukmenovec* t. m. kmenovec, *spolubratr* 106 m. bratr atd.; škoda jen, že se nenarodil o několik století dříve, když nějaký neznalec z nedostatku brusů taková slova jako »nesvárlivý. spolubratr« a p. do jazyka vpašoval. Nemáme říkati po staru *škorně* 112, nýbrž se vrátiti k předhistorickým skorním (návrat ke skubati, skaředý, skrabati a p. zatím ještě nedoporučuje), ani *šťouchati* n. *šťourati* 112 nýbrž štourati a štouchati (patrně podle stören a stechen); m. *sirka* 102 říkejme »zápalka«, asi že je bez síry, a m. *oněměti* 66 raději »umlknouti«, snad aby nás Pán Bůh nepotrestal. Také skloňovati máme správně; m. skladba pro čtyři *ruce* 98 pišme »pro čtyři ruky« a m. dvě *deka* cukru 17 říkejme dvě deky.

Vedle jasně logického myšlení a smyslu pro pravidlo a pořádek proniká v opravách Klenotových podle vzoru starých také smysl pro libozvučnost a stručnost. M. *mha* 43 se má říkati »za příčinou libozvuku«: mlha, m. *popatřme* 77 z téže příčiny: popatřeme (snad podle »natřeme«). Co můžeme říci jedním slovem, neříkejme dvěma, neboť time is money. Místo *mám hlad* 44 říkejme: lačním; m. *mám chuť* t. chci (chuť na hrušky tedy nemívejme!); m. *mám obyčej* t. obyčejně atd.; m. *státi se moudrým* 108 zmoudřeti, m. *státi se směšným* t. osměšněti, m. *státi se zlatem* t. ozlatěti atd.; m. *původ bráti* 95 pocházeti (ale m. *pocházející* z Prahy 75 ještě kratčeji: z Prahy), m. *víru dáti* n. *přikládati* 88, 127 prostě »věřiti«, m. *nesnadno lze* rozeznati 58 kratčeji a důkladněji »nelze rozeznati«, m. *sotvaže* vstal 105, *div že* neusnul 19 sotva vstal, div neusnul, neboť je to aspoň o kousek kratší.

Tu všude ještě postihujeme, anebo aspoň tušíme příčiny, proč

autor nového brusu dává výhost tomu neb onomu rčení českému, na jehož správnost by byl každý znalec až dosud složil nejsvětější přísahu, kdyby to podle našeho brusiče nebyl zase čirý germanismus. Ale jsou v něm výrazy, nad nimiž si referent marně lámal hlavu (viz výše), aby pochopil, proč obrátily proti sobě hněv strážce jazyka. Uvádíme zase jen ukázky těchto oprav; na př. *co chvili* 13 každou chvíli; *doraziti* do města 21 dojíti; *jedenkrát* 31 (einmal?) jednou; *je-li* (v otázkách) 32 zdali jest; *kámen úrazu* 36 závada; *michati* se do čeho 43 másti se; *množství* nepřátel 46 síla; dům *náleží otci* 52 je otcův; *odsud* 65 odtud; *seci* stroj 100 stroj na setí; šat *stojí* 1200 Kč 107 šat je za 1200; *trpěti* hlad 117 mříti hlady atd. Nemám jiného výkladu pro takovéto korektury leda osobní zálibu autorovu v jistých rčeních, která snad pokládá za lidovější a tím i za správnější než výrazy spisovné, jinak stejně dobré a správné. Společné všem těmto korekturám je ovšem to, že jsou jedny jako druhé jednostejným ochuzováním a okrádáním jazyka, který si nevytvořil své bohatství souznačných a podobných výrazů proto, aby jej malicherné brusičství, nechápající jeho potřeb, z nicotných důvodů a ledajakých nápadů zase o ně olupovalo.

Ale jsou ještě horší věci. Při opravách, o nichž byla až dosud řeč, vytlačoval a nahrazoval autor nového brusu výrazy správné a živé aspoň výrazy stejně správnými a stejně živými. Ale jeho brusičské skrupule zavádějí ho často k tomu, že na hrobech za živa pohřbených výrazů kříší k životu dávno zemřelé jejich předky anebo oživuje své nebo cizí groteskní stvůry.

Učí sice v své knížce — načisto ovšem zbytečně —, že se neříká *dsky* 24, nýbrž »desky«, ani *dřevní* 23, nýbrž »dřívější«, protože se to už doopravdy neříká, ale naopak zavádí sám do jazyka uměle množství archaistických vazeb, které jen proto, že jsou starší, pokládá za správnější. Je to sice práce marná a dětinská, ale pro naše starobrusičství příznačná. Neboť pochybuji, že si ještě dnes někdo navykne říkati s Klenotovým brusem m. nesprávného prý »já ti *v tom* nebráním« 10 po staru »já ti toho nebráním«; m. »bezpečen *před zloději*« 10 raději »bezpečen zlodějů«; m. kárati hocha *pro* neprospěch 36 spr. kárati ho z neprospěchu; m. učinil to *na* mou radu 49 spr. mou radou, z mé rady; m. naváděti koho *k* špatnostem 55 spr. na špatnosti; m. pochutnati si *na bramborách* 75 spr. bramborami; m. potrestati *dceru* 79 spr. potrestati dcery; m. předčiti *někoho* v umění 82 spr. předčiti nad někoho; m. půjč mi *zlatku* 95 spr. (a výhodněji) půjč mi zlatky; m. vyhráti *sázku* 99 spr. vyhráti základ; m. skrýti se *před* deštěm 102 spr. skrýti se deště; míti strach *před* židy 109 spr. míti strach židovský; m. va-

rovati koho *před* nepřáteli 125 spr. varovati koho nepřátel n. od nepřátel; m. jsem ti *za* tu knihu vděčen 125 spr. jsem ti z té knihy vděčen; m. *oč* se vsadíš? 128 spr. *nač* se vsadíš? atd.

Ještě směšněji než toto staromilství působí často nahrazování výrazů, jež spisovatel brusu pokládá za nesprávné, výrazy podle jeho mínění svéráznějšími, lépe utvořenými a češtějšími. Ukázkou zase citujeme: m. *čtverylka* 16 se má říkati čtveroples; m. člověk *duchapřítomný* 24 člověk přítomného ducha; m. *obchodnik s moukou* 61 krupař (podle potřeby snad i velkokrupař); m. *obmezoval se v svých potřebách* 61 ukrčoval se; m. *odstrašujici* příklad 65 postrašný; m. *miti plnovous* 72 býti bradáč bradatý; m. *pokojská* 75 pokojová; m. *vede si po vídeňsku* 72 je povídenštělý; m. *přitáhnouti co za vlasy* 90 vléci co přes přívozy n. váleti přes pařezy; m. *prostořeký* 92 prostořečný; m. *průvan* 94 průvěj; m. *škodolibý* 111 škodivý; m. *šroub* 112 vrtule, vrat; m. *zelený* trh 144 zelinný (spr. ovšem zelný); m. *žací* stroj 148 žadlo a p. Je pravda, že leckterý výraz, který se tu opravuje, není bezvadný, ale jsou to většinou výrazy vžité, kdežto náhrady za ně nabízené jsou skoro vesměs slova nezvyklá, strojená, a proto směšná.

Nejhůře je ovšem, kde spisovatel, opisující svá poučení z rozličných starých brusů, nahrazuje výraz dobrý nebo vžitý výrazem méně dobrým nebo přímo nesprávným a místo poučení svádí k chybě. Tak učí, že se má říkati m. *čím* je otec 15 spr. kým je otec; *m. člověčí* 15 spr. člověcký; m. *čtení 16* spr. četba; m. *daroval mu život* 16 dal mu žíti; m. *dodržeti* smlouvu 20 dostáti smlouvě; m. *o třech čtvrtích* na jedenáct 60 o tři čtvrtě; m. společnost *s* obmezeným ručením 99 o obmezeném ručení; m. spokojen *s* čím 106 spokojen čím; m. *za* prvé, *za* druhé 138 po prvé, po druhé atd.

Opisováním ze starých brusů dostaly se do Klenotovy knihy také opravy takových výrazů, které snad ani nikdy v užívání rodilých Čechů nebyly anebo se už dávno z něho vytratily. Tak se opravují výrazy: báti se *před* něčím 8; *pro můj díl* 19 (= co se mne týče); *donésti* zkoušku 21 (= doplniti); *hajeci* 23 (prý m. hajicí); *noclehnik* 59; *obchoděni* 61 (prý m. obchození = obchodování); *ohněpevný* (m. nespalný, ohnivzdorný); *paropila* 70 (m. parní pila); *penězochtivý* 71 (m. lakotný); *poroditi předčasně* (o dobytku) 77 (m. zmetati); *pozemni* knihy 80 (m. pozemkové); *přechodni* kabát 84 (m. kabát jarní a podzimní); *převoříše* 85 (m. převorka), přezdívati *koho bláznem* 85 (m. komu bláznů); *skaloví* 102 (m. skalí); tázati se *matku* 114 (m. matky) atd.

Toho všeho by nebylo a býti nemusilo, kdyby měl autor nejnovějšího našeho brusu svůj poměr k jazyku lépe vyjasněný a hlavně kdyby jazyk lépe znal. Ale spisovatel, který v svých neobratných,

ale smělých prstech probírá bohatství jazyka a odhazuje s pískem anebo i místo písku perly, svého jazyka ani poctivě nezná. Je to viděti především z toho, že při svých zbytečných a malicherných opravách klade vedle sebe jako chybu a opravu výrazy, mezi nimiž každý rodilý Čech i nefilog cítí patrný významový rozdíl. Tak opravuje na př.: bezpečen *před čím* 9 — bezpečen čím, nechápaje, že »bezpečen před nepřítelem« a »bezpečen životem« jsou výrazy načisto různé; m. *cosi* 13 učí říkati: něco; m. *denní pořádek* 19 pořad rokování (jako by denní pořádek byl jen v parlamentě); m. dosti máme *na tom* 22 dosti máme toho; m. *dosvědčiti* někomu něco 22 přisvědčiti, za pravdu dáti komu v čem; m. jedná se *o to* 32 jedná se o tom; m. láhev *s olejem* 40 láhev oleje; m. následovati *po kom* 54 následovati koho; m. *obnošený* kabát 62 ošumělý, zvetšelý; m. *povice* 79 po výtce; m. *přinášeti oběť* 89 obětovati se; m. *rozdíl činiti* 97 rozeznávati; m. *sahati ke zbrani* 99 tasiti zbraň; m. *při zdravých smyslech* 104 za dobré paměti; m. *snášeti hlad* 104 mříti hladem; m. *studovaný* člověk 110 učený; m. *ústrojnost* 121 ústrojí; m. *utěšený* 121 útěšný, potěšující; m. *velení* 125 velitelství; m. *vyřiditi pozdrav* 132 pozdravovati; m. *zacházeti* s kým 139 obcovati; m. *zasazovati se oč* 140 státi oč atd

Chatrné jazykové vzdělání autorovo jeví se i po jiných stránkách. Učí říkati »*zdrceni jsouce* oznamujeme« 12 (ne zdrceni), ač je tu příčestí zcela na místě (jako »řekl potěšen, zvolal popuzen« atp.); vykládá *cosi, cos* 13 z »co jsi«; o slově *krmě* 39 poznamenává, že je to plur. fem.; dovoluje psáti *moždíř* i *hmoždíř* 47, ač proti tvaru »hmoždíř« je i skutečná výslovnost i mluvnická teorie; domnívá se, že původní smysl slovesa *ostříhati* ve výraze »ostříhati zákon« 68 (m. zákona) je ve výraze »ostříhati ovci«; opravuje vazbu »potřebovati *co*« 79 správnější vazbou »potřebovati čeho«, poznamenává k tomu, že jen n á m ě s t k y bývají v akusativě; 5. p. je podle něho *větře* i *větre* (to má ještě po J. Nejedlém), kdežto se ve spis. češtině ustálil jen vokativ větře (jako bratře, kmotře proti sbore, sochore atd.).

Jaký div, že spisovatel tak málo v jazyce vzdělaný opisuje z různých starých brusů rozličné brusičské nápady, nedovede se v nich sám na konec vyznati, a ztrativ hlavu, odsuzuje na jednom místě to, co na jiném místě prohlásil za správné a naopak. Tak na př. pod heslem *částka* zamítá toto slovo jako nesprávné nebo snad zbytečné, pod heslem *obnos* je však doporučuje v náhradu za toto slovo; místo *Čeněk* 14 učí říkati Vincenc (s poznámkou Č. = Česlav), ale k heslu *Vincenc* 127 dodává: »lépe Čeněk«; *dodržeti* smlouvu je na str. 20 výraz nesprávný, ale m. *dostáti* slovu 22

má prý se říkati správněji »dodržeti slovo«; *dotčený* je prohlášeno za chybné pod tímto heslem, ale pod hesly *nadepsaný, nadřečený* 50 je mezi náhradami za tato vadná slova uvedeno také »svrchu dotčený«; místo *co je dělati* 18 má býti správně »jaká pomoc«, ale m. *co mám dělati* 43 má býti lépe »co dělati«; m. nespr. *napadati* v přeneseném významu navrhuje jako opravu »připadati, přicházeti na mysl« atd., ale hned v následujícím řádku učí, že se m. *napadlo mi* říká lépe »napadlo mě«; *nazpamět odříkávati* je výraz chybný na str. 55 (m. z paměti), ale správný na str. 137 (z paměti odříkávati, spr. zpaměti odříkávati, nazpaměť); *plesati nad* čím 72 je stejně dobré jako »plesati čím, z čeho«, ale *radovati se nad* čím 95 není už tak dobré jako »radovati se z čeho n. čemu«; m. *pokládati zač* je lépe říkati »míti zač, *míti za to*« 75, m. *považovati zač* je správné říkati »míti, *pokládati zač*« 79; ale *míti za to* 45 je zase nesprávné, neboť se má říkati »mysliti, domnívati se« (dokonalejší circulus vitiosus snad ani není možný); *pověřiti* koho věřicím listem 79 se říkati nemá, nýbrž *opatřiti*, ale *opatřiti* koho oděvem, zbrojí a p. 67 se také říkati nemá; za výraz »lék *pro* kašel«, který se autoru zdá asi nedost logický, navrhuje výraz »lék *proti* kašli« 91, ale o dvě strany dále pozbyl i tento výraz milosti v jeho očích a opravuje jej výrazem »lék *od* kašle« atd. Bude-li kdo tohoto brusu užívati, Pán Bůh ho rač při zdravém rozumu zachovati!

Nejsmutnějším pak vysvědčením pro autora Abecedního ukazatele »správných« tvarů a vazeb českých jest, že k práci, kterou podnikl, nejen neměl potřebného vzdělání a nezbytných vědomostí, nýbrž že se jich ani nesnažil nabýti, i když věděl, kde je hledat. V předmluvě k svému ukazateli uvádí v pestrém pořádku prameny, z nichž čerpal, Bačkovského vedle Bartoše, Gebaura vedle Zenkla a také ročníky Naší řeči. Nechci mu sahati do svědomí, ale pochybuji velmi, že ví, vychází-li Naše řeč in folio či v elzevirském formátu; neboť že neví, co v ní je, potvrzuje jeho kniha skoro na každé stránce. Leda by ovšem ničemu z toho, o čem kdy Naše řeč vykládala, nevěřil tolik jako Zenklovi nebo Bačkovskému a uváděl ji mezi svými prameny jen proto, aby jich měl víc.

Takto však přemnohé chyby, které NŘ. opravila, a skoro všecky brusičské bludy, které kdy v podrobných výkladech se světa sprovodila, obživují znovu v knize Klenotově a táhnou jako skuteční revenants před tváří referentovou v abecedním pořádku. A tak, jakož bylo za Bačkovského, tak i nyní přese všechny námitky Naší řeči chybou jest a bude: *během* rozmluvy (NŘ. 7, 71), běží o to správně *mluviti* (5, 2), *blíže* poznati (3, 143), *bude* to asi pravda

(3, 191), *celkem* (1, 314), mám *co* dělati (6, 66), *daleko* větší (3, 141), *nedá se* to vypravovati (7, 161), *dopadnouti* koho (4, 56; 126); *chtěl* odejíti, *chceme* pověděti (1, 98), *jedenapadesát* m. padesát jeden (6, 41 a j.), *jeden* člověk, *jedna* radost (2, 75; 2, 131), *jeden druhého* (2, 136), *jinak* m. sice (1, 29), *jistý* člověk (2, 230), jíti *kolem* m. mimo (1, 287), *končiti* m. končiti se (7, 97), *konečně* m. posléze (4, 10), *křtici* list (1, 134), *luštiti* (3, 191), *mezi* řečí, *mezi* vyučováním, *mezi tím* (1, 197), *mnoho-li* (2, 288), *musím* pracovati, to *musil* býti veliký oheň (6, 140), *nejméně* m. aspoň (2,, 155), *nejvýše* je tomu měsíc (t.), *odpovídati čemu* (1, 316), nejsem s to jej *přesvědčiti* (5, 1), *scházeti* m. chyběti (2, 196), *současník* m. vrstevník (2, 266), *jak dlouho, tak dlouho* m. pokud — potud (2, 229), *tak mnoho* m. tolik (2, 225), i *ten* nejhodnější a p. (4, 74 a j.), býti komu *trnem v očích* (6, 93), *tvrdošíjný* (5, 298), *výjimka* m. výminka (3, 187), *zajímati* koho m. poutati (6, 196) atd. To jsou vesměs výrazy, které NŘ. očistila od pomluv a nářků brusičských a zachránila je pokladu jazyka, ne pouhým tvrzením, jako dělávali brusiči, ale důvody čerpanými z jazyka, aby se mohl každý o správnosti jejího tvrzení přesvědčiti. Kdyby někdo, vydávaje se za zahradníka, vytrhával místo plevele zdravé sazenice a nedbal ani poučení, kterého se mu dostalo, sklidil by za svou práci odměnu, kterou by si jistě nedal za rámeček. A odbornictví p. Klenotovo jest právě toho rázu.

Redakce Naší řeči již sedmý rok takřka samojediná a bez cizí pomoci pracuje a bojuje o lepší poznání dnešního jazyka, o dokonalejší chápání jeho zákonů i bohatství a o jeho očištění od kazů skutečných i domnělých. Proto každý pomocník při tomto díle jest jí vítán. Ale než takové pomocníky, jako je autor nejnovějšího brusu, kteří přistupují k dílu bez potřebného vzdělání, bez vlastní znalosti jazyka i bez snahy poučiti se sám před poučováním jiných, raději nic. Jejich práce nese jen zlé ovoce; nejen že sami jazyku neprospějí, olupujíce jej z neznalosti o jeho bohatství a naplňujíce jeho pokladnici vlastním smetím, ale uvádějí zároveň ve zmatek ty, kteří v upřímné snaze o správný jazyk přijdou hledat u nich poučení, podkopávají jejich důvěru k takovým pomůckám všem bez rozdílu a otřásají znovu autoritou, které si jazyková věda, zdiskreditovaná v praktických otázkách jazykových diletantskou libovůlí starých brusičů, v posledních letech tak těžce znovu dobyla.

Proto Naše řeč nemůže před takovými »rádci«, jako je tento, o němž referujeme, ani dost důrazně varovati. E.

*

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Večerník »Národních listů« ze dne 12. září 1923 měl pod čárou nevelký článeček od K. E.: »První přednáška Češky o naší hudbě v Paříži« (snad: .... proslovená v Paříži?). Nad tímto článečkem se zrovna roztrhl pytel se všemi chybami, které jsou proklínány od chvíle vydání prvního brusu našeho jazyka. Není tu takřka věty bez chyby. Vrcholu syntaktické krásy dostoupily tyto dva výkony: »Takto vyzbrojena vydala jsem se ke mně již známým břehům Sekvany, kam jsem v noci 28. dubna šťastně dorazila. Na nádraží mne očekával náš legační rada dr. Hanuš Jelínek, který mne odvezl do pro mne již připraveného bytu ve »Villa des Dames«. Na konci článku připojuje řečený list přání, vyslovené v Paříži, že by »vláda měla tuto umělkyni častěji posílati za hranice, jako propagátorku české kultury«. Znalost základních pravidel českého větosloví náleží zajisté také k české kultuře. Zvláště když se s ní jde do Paříže, kde si vypěstovali takovou vzácnou kulturu slova a věty.

K. J.

Po přestávce skoro desítileté, způsobené válkou, začal opět vycházeti časopis Český lid, redigovaný dr. Č. Zíbrtem a vydávaný nakladatelstvím J. Svátka. Svému programu, obeznamovati čtenáře se životem lidu československého, s jeho obyčeji, pověrami, příslovími, kroji, uměním, písněmi a slavnostmi, zůstal věren i na své obnovené pouti. Český lid nashromáždil v svých 23 ročnících před válkou vydaných i veliké bohatství cenného materiálu jazykového a přispěl velmi platně k poznání československých nářečí, lidového názvosloví, prostonárodní etymologie atd. Také v 1. sešitě nového ročníku, který právě vyšel, je několik příspěvků toho způsobu. Jarmila Skřivánková-Šimerková otiskuje řadu výrazů a zvláštností jazykových, které zachytila v Plzni a na Plzeňsku buď v rodinách měšťanských, anebo od osob z lidu, služebných, prodavaček atd. Je mezi nimi dosti slov nových, odjinud neznámých, škoda jen, že sběratelka přesněji neoznačila, odkud co má; takto výrazy vskutku lidové jsou promíšeny bez jakéhokoli rozlišení slovy zděděnými z někdejšího poloněmeckého rázu měšťanských rodin. Josef Vluka otiskuje jako příspěvek k poznání mluvy na Těšínsku žertovnou, společenskou písničku o měšťanech těšínských. Ve Směsi je otištěna zpráva, že staří Čechové říkali hřebci prus a kusému koni šváb; později, když se dostali na Moravu valašští koňaři, změnil se název kusého koně v nynější, ustálený název valach.

Jak brusičská horlivost, nezaložená na znalosti jazyka a jeho zákonů, svádívá k přebrušování a lichým výtkám, toho svědectví přináší právě vyšlý 1. sešit Střední školy (roč. IV). V jednom z posudků vytýká referent spisovateli tyto výrazy: Božetěch řekl: »Dědečku, proč to děláte?«, lépe prý tázal se; jeho údělem je často žebrácká hůl m. bývá; louka oděla se v zlato, lépe prý: zlatem; návěstní štíty m. návěstní; pomněte, že také jednou zestárnete, kde »jednou« prý je zbytečné a dokonce germanismus; cukr

obracíse v pelyněk m. mění se; při úbytku pracovních sil m. za úbytku. Takovýmito výtkami, namířenými proti výrazům buď stejně správným nebo dokonce správnějším, se dobré věci neposlouží.

HOVORNA.

ČTYRRAMENNÝ (F. S.). Z toho, že se říká a píše čtyrnohý, čtyrrohý, čtyrboký atd., naprosto neplyne, že by se musilo psáti čtyrramený, čtverhraný a p. místo čtyrramenný, čtverhranný, jak učí psáti Pravidla. Musili bychom zase opakovati, co jsme již mnohokrát pověděli, že se jazyk neřídí lineálem. I nefilolog si zajisté všiml, že říkáme sice dvojnohý (n. dvounohý), dvojuchý, dvouletý (ne však dvojletý), dvojkřídlý, dvojprstý atd., ale dvojsmyslný (nikdy dvousmyslný), dvojspřežní, dvojdložný, dvoujazyčný, obojživelní, obouruční (ale dvouruký) atd.; bezvousý, bezruký, bezhlavý, bezuchý atd., ale bezradný, bezděčný, bezectný, bezdětný atd. Zkrátka, jako v těchto, tak i v nesčetných případech jiných, rozhodl se jazyk někdy pro příponu tu, jindy pro onu. Proč, je říci těžko. Hlavním důvodem byly tu asi rozličné tvary základní, podle nichž si jazyk nové odvozeniny vytvářel a k nimž z rozličných psychologických důvodů nové tvary přiřaďoval (beznohý - bezuchý). Značný vliv mělo také zajisté zakončení podstatného jména, od něhož se nové příd. jméno tvořilo (na př. dvouletý, ale dvouměsíční, dvounedělní), anebo hotové už odvozeniny od téhož základu (radný - bezradný, lstný - bezelstný, stranný - čtyrstranný atd.). Je tedy správné čtyrnohý, čtyrrohý, a je stejně správné čtyrstranný, čtyrramenný a rovněž i čtyřřádkový, čtyřsedadlový, atd. Nesprávné by bylo jen narážet všecky tyto odvozeniny na jedno kopyto.

DOHROMADY. Že toto slovo je docela správně české, vykládali jsme, marně jako obyčejně, 4, 302 n. V poslední době jsme viděli několik účtů, v nichž součet několika účtovaných položek byl uveden slovem spolu. Nikdo v Čechách neříká, kolik je »spolu« na př. 5 + 4; ale protože každý říká »dohromady«, nesmí se tak podle soudu nějakých mudrců někde na obchodní nebo pokračovací škole psáti. Mimochodem upozorňujeme, že i úřední Pravidla učí psáti jedním slovem dohromady beze vší výstrahy, že by to snad bylo slovo nesprávné.

FIRMY (D. H.). O správném znění firem najde poučení každý, kdo o ně stojí, v kterémkoli bruse a v podobných pomůckách. O tom není pochyby, že nejen logicky, ale i jazykově správné je znění »Karel Nováček, truhlář« anebo »Truhlářství (honosněji »Závod truhlářský) Karla Nováčka«. Ještě naši otcové mívali na domě »Hostinec Karla Nováčka, K. Nováček, truhlář«. Ale takové poctivé firmy najdeme dnes už leda někde v Zlámané Lhotě. Jak pak by si mistr, který podrazí do roka pět párů bot, mohl dáti na firmu prostě jen »obuvník«? Při nejmenším to musí býti aspoň »obuvnický závod«

nebo »výroba obuvi« (ne-li »obuvy«). Nezní to hned velebněji a nepovznese se tím živnost v očích veřejnosti mnohem výše, než kdybychom čtli, že pan Karel Nováček je »jenom« obuvník? Ale žádati na něm, aby měl na firmě aspoň »Obuvnický závod Karla Nováčka«, také nemůžeme. Což kdyby některý český zákazník upadl v pochybnost o správném znění jeho váženého jména a myslil, že se jmenuje »Karl Nováčk«? A tak opravdu není jiného východiště, aby se zachovala důstojnost závodu i neporušenost jména, než psáti »Karel Nováček, závod obuvnický, Josefa Nádherná, sběrna hadrů« atd. Kdyby si naši živnostníci, obchodníci atd. byli vědomi toho, že je to móda, vypůjčená od našich němčících Židů, měli by o noblese svých štítů a firem jiné mínění.

HOSTIVICE. Výklad, který jsme podali o tomto místním jméně v NŘ. V, 120, byl odpovědí na dotaz jednoho z našich čtenářů, který si stěžoval, že se toto jméno skloňuje dnes zpravidla jako podst. jméno pomnožné (z Hostivic, v Hostivicích a p.), ač jeho původ i skloňování starší ukazuje, že je to jméno ženského rodu a jednotného čísla. Napsali jsme tenkrát, že se jméno Hostivice skutečně skloňovalo původně podle vzoru duše (z Hostivice, v Hostivici) a že to byl tedy nepochybně přivlastňovací tvar k osobnímu jménu Hostivít (Hostivítova ves); poznamenali jsme však k tomu, že se pro podobnost se jmény jako Hostomice, Hořovice a p. začínají už v 15. stol. vyskytovati hojně tvary analogické z Hostivic, v Hostivicích atd., a usoudili jsme z toho na konec, že je-li novočeský usus skloňovati t a k t o, nelze proti němu nic namítati. Zastupitelstvo obce Hostivice zaslalo však redakci přípis, v němž se vrací znovu k našemu výkladu a oznamuje, že lid domácí neříká jinak než »do Hostivice, v Hostivici« a jen cizinci a přistěhovalci že skloňují »do Hostivic, v Hostivicích«. Tím by se situace ovšem úplně změnila. Naši čtenáři se zajisté pamatují, že odpovídajíce na dotazy, jak se má skloňovati to neb ono jméno místní, kladli jsme váhu na to, jak se to jméno skloňuje v ústech domácího lidu, i když se tvary dnešní neshodovaly s tvary původními. Skloňuje-li tedy domácí obyvatelstvo hostivické nikoli »z Hostivic«, jak jsme se domnívali, nýbrž »z Hostivice«, jak se nám právě oznamuje, není ovšem proč hájiti tvaru pomnožného, když skloňování jednotné, »z Hostivice, v Hostivici«, je nejen lidové, ale i původní, přes novotvary pomnožné, v starší tradici zachované. Pokud jde o výklad jména Hostivice, je výklad Sedláčkův, který jsme uvedli (Hostivítova ves), najisto správný. Domněnka, že Hostivice má jméno po obyvatelích, že to byla »ves hostivců«, jako prý byla Kamenice ves kameníků, Sušice ves sušilů (kteří písek sušili a zlato v něm hledali), Skalice ves skalníků, Sedlice ves usedlíků-sedláků, Roudnice ves roudníků, kteří rudy hledali«, je nesprávná už proto, že jména místní, utvořená ze jmen obyvatelů, jsou vesměs a odevždy pomnožná a jméno Hostivice, jak bylo řečeno, má v dokladech starých a v ústech lidu tedy dosud tvary jednotné — nemluvíc ani o tom, že se předpokládaný tvar Hostivce v dokladech starých vůbec nevyskytuje. Mylně

jsou ovšem i analogie na podporu této domněnky uváděné. Kamenice, Sušice, Skalice, Sedlice, Roudnice nejsou jména obyvatelská, nýbrž jména udávající polohu osady; Sušice a Roudnice mají jméno podle povahy půdy (místo suché a rudné), Skalice je osada u skalky, Kamenice je vlastně jméno řeky nebo potoka, u něhož osada stála, Sedlice je zdrobnělé jméno Sedlo (= sídlo, osada).

JIRSÍK (A. J.). Toto příjmení není totožné s tvarem J i ř í k, psaným německým (nebo spíše staročeským) pravopisem. Známe je z lat. listiny z r. 1391 (s lat. koncovkou: Jursiko braziator = sladovník, Arch. č. 26, 424a). Velmi častý tvar je J i r s a (psáno Gyrsa a p.); známe doklady z rozličných krajů českých z let 1414—1551. Jirsa, Jirsík (v starší době a na př. na Moravě Jursa, Jursík) jsou pův. domácké tvary křticího jm. Jiří (jako Tomsa, Jansa, Remsa 7, 190), z nichž se ustalovala příjmení posud žijící. Že rs v nich není ř, vidíme z tvaru Jirsa (nikde snad není tvaru Jíra) a z toho, že se v nich psalo rs, ne rz, i v dobách, kdy se u nás ř již nikdy nepsávalo spřežkou rs.

KLETEČKA (F. K.). Základem tohoto příjmení je slov. slovo k l ě t, jehož obměny s rozl. významy jako »domek, komora, sklep« a p. nalézáme v rozl. jazycích slov. V češtině by slovo to znělo k l e t (ž. r.), ale je jen zdrobnělé stč. kletče, klece, nč. klec, 2. p. klece, podle vzoru o b e c (pův. o b c ě) v obyčeji. Jiný zdrobnělý tvar je klétka, kletka (s význ. »klec« posud v lašském nářečí, kletka s významem »světnička« a klietka s významem »klícka« na Slovensku). Kletečka je další zdrobnělina tvaru klétka nebo kletče a stalo se jménem rodiny asi po bydlišti, jako na př. jsou příjmení Chalupa, Chaloupka, Stodola, Světnička (Setnička).

KOŽIŠNÍK (D. H.) je řemeslník, který dělá kožichy, jako obuvník dělá obuv, kloboučník klobouky atd.; proto správný tvar je »kožišník«, nikoli »kožešník«. Tento tvar vznikl a žije ve výslovnosti obecné, která si záměnou předposledního i za e usnadňuje patrně nepohodlnou výslovnost dvou i po sobě podobným způsobem jako v slově kominík, ob. komeník, Rokytnice-Roketnice a p. K o ž e l u h je ovšem tvar správný, protože je to jméno řemeslníka, který kůže (v složenině zkráceno v »kože«) luhuje, louhem vydělává; zde je tedy e zcela na místě. Koželuhova dílna slove k o ž e l u ž n a (lépe než koželuhna u Jungm.). »T r h k o ž í« není výraz správný, neboť se odjakživa říká »trh na dobytek, na ovce, na dříví« atd. Že se neříká »kůže p r o nábytek«, nýbrž » na nábytek«, je viděti z našeho výkladu o rozdíle mezi předložkou na a pro IV, 311.

KUFR (K. P.). Jak dávno je toto slovo v češtině, o tom naše slovníky nepodávají dosud žádných zpráv; Jungmann je označuje prostě za slovo obvyklé. Ale zdá se, že až do 17. stol. v Čechách známo nebylo; svědčil by tomu i tvar kufr, který slovníky německé vedle tvaru Koffer zaznamenávají až ze sklonku 17. stol. Že slovo kufr přešlo do češtiny z jazyka ně-

meckého, o tom není pochybnosti. Ale německé to slovo není; jeho vzorem je franc. slovo coffre, které vykládají z řecko-latinského slova cofinus, koš. Slova, které by je mohlo v češtině bez újmy přesnosti a srozumitelnosti nahraditi, nemáme. Že by to bylo slovo tak ohyzdné, je snad jen osobní dojem. Jakýsi odstín vulgárnosti, který snad na něm leží, má původ spíše v rozličných vulgárních obratech a přenesených významech, v nichž se slova kufr užívá, než v slově samém.

KUŤALÁK (I. M.). Němečtí turnéři mívali pozdrav »Gut Heil!« V letech 60tých, kdy se v Praze tak mocně probouzelo a šířilo národní české uvědomení, bývalo turnéry dosti často vídati, a podle jejich pozdravu, jehož užívali i jiní Němci, počalo se Němcům přezdívati »kuthajláci«, z čehož lidová výslovnost utvořila »kuťaláci«. Někdy v letech 70tých tato přezdívka zanikla.

NECHTĚLNĚ (R. K.). Tohoto příslovce, které jste slyšel od rodiny přistěhovalé od Hrochova Týnce, v našich slovnících nenalézáme. Podle tvaru i významu (= nerad) je to lidovým způsobem rozšířený přechodníkový tvar nechtě, jako obdobné tvary známé odjinud, »nechtěčky« n. »nechťúcky«, vzniklé z přechodníku nechtíc. Protože se přechodník z lidové mluvy vytrácí a ve zbylých ustrnulých přechodnících se cítí platnost příslovečná, přizpůsobují se takovéto zbytky přechodníků i tvarem rozličným příslovcím. O přiklonění k tomu neb onomu typu příslovcí rozhodují pak rozmanité asociace; »nechtělně« vzniklo asi podle některého souznačného příslovce se zakončením -lně, snad nevolně, ač mohl ovšem na jeho tvar působiti vliv i příslovcí významu jakéhokoliv. — Jméno p a m p e l i š k a má v různých krajinách tvary rozmanité: »pampuliška, pompliška, pampréška, pampriška, pamprlice« a p.; tvar »pamperlička« (kolem Dobřichovic) je buď eufemistický tvar místo »pamprlička« anebo lidové spojení etymologické se slovem »perlička«. Jméno »pampeliška« souvisí asi se stč. názvem této rostliny »pléška (plíška)«, jehož se jí dostalo patrně podle jejího lůžka, ne nepodobného pleši (v. Sborník filologický VI, 90).

OBYVATEL (V. B.). 2. p. množný byl pův. o b y v a t e l ů (-óv), tak jako učitelů, kazatelů atd. Tak píše ještě Palacký (na př. ČČM. 1827, 111) a j. 2. p. obyvatel je tvar novější, podle Gebaura utvořený podle 2. p. přátel. Proto v Gebaurových mluvnicích i v Pravidlech z r. 1904, které vyšly za jeho redakce, dovoluje se jen tvar obyvatelů. Ale novotvar obyvatel se rozšířil v poslední době tak, že gen. obyvatelů mizí pomalu z užívání. Mluvnická teorie musí dbáti přirozeného vývoje jazyka a revidovati čas od času své stanovisko. Proto v novějších vydáních Pravidel (z r. 1913 a násl.) i v novém zpracování mluvnic Gebaurových (z r. 1914) dovolují se tvary oba, obyvatelů i obyvatel. Zavrhovati tvar obyvatel, protože je to tvar nepůvodní, je stejně nemístné jako zavrhovati 4. p. mola a trvati na pův. akus. mole a p. Autoritativní moc v jazyce nemá mluvnická teorie, nýbrž usus.

PEDAGOG (J. Z.). My bychom se nebáli děliti p e - d a g o g, třebas víme, že základem tohoto slova je řec. složenina paid-agógos »dětí vodič«; našemu citu je to slovo nesložené a nikdo není povinen znáti jeho původ. Učí-li Pravidla, že slovo složené dělíme na tom místě, kde se členové složeniny stýkají, může se to týkati jen složenin jazykovému citu docela jasných, na př. pod-obojí, ú-cta; nikdy bychom na př. nepokládali za hřích, kdyby někdo dělil na př. o-bočí m. ob- očí, ani nemyslíme, že by nedůslednost v takovýchto věcech byla neštěstím. Vždyť původ slova nebývá ani učeným etymologům vždy jasný. Viděli jsme již na př. děliti pod-uška a někteří etymologové původ toho slova opravdu hledají v tom, že to je podložka pod ucho, a dovolávají se franc. oreiller, jiní však je spojují se slovy jako duchna (Berneker 1, 235 zde hledá souvislost s rodinou slov dech, duch; duchna by byla věc nadýchaná, nadutá): to bychom tedy nesměli o podušce psáti na konci řádky, dokud se etymologové neshodnou, je-li to pod-uška či po-duška. Někdy rozhoduje v dělení slov i móda. Němci rádi dělívají Char-akter a po nich i my char-akter, char-akteristický a p. Rádi bychom věděli, proč; či snad to je složenina se slovem aktér?

PĚŠ (M. B.). Jako k příd. jménům tvaru chudý jsou jmenné (jinak neurčité) tvary chud, chuda, chudo, jichž se užívá dnes aspoň u některých příd. jmen v doplňku (bratr je chud), tak také k příd. jménům tvaru pěší (dnes, jak říkáme, jednovýchodným, původně však také s trojím zakončením) byly obdobné tvary jmenné (neurčité) pěš, pěšě, pěše (bratr chodí pěš). Jmenné tvary vzoru chud se shodovaly, pokud se jich užívalo, s tvary podstatných vzorů had, žena, město, jmenné tvary vzoru pěš s tvary vzorů oráč, duše, moře. Tvary jmenné vůbec se do značné míry z jazyka časem vytrácely a nahrazovaly se tvary složenými (určitými), chudý, pěší; tvary podle vzoru chud se zachovaly aspoň u některých přídavných jmen, tvary vzoru pěš se u příd. jmen ztratily nadobro. Jsou po nich jen některé zbytky v slovech, v nichž ovšem dnes už příd. jmen necítíme. Takovými zbytky jsou právě místní jména tvaru Boleslav, Bezděz ap. Jak jsme už několikrát vykládali, jsou to vlastně přisvojovací jména p ř í d a v n á k osobním jménům Boleslav, Bezděd a j. a znamenala tedy Boleslavův, Bezdědův (t. j. hrad). Kdyby se jich bylo užívalo v tvaru určitém, zněl by jejich tvar Boleslaví, Bezdězí, tak jako na př. lví, hovězí, a skloňoval by se podle pěší. Ale v dobách, kdy tato místní jména vznikala, žily v tomto spojení ještě tvary neurčité (jmenné) podle vzoru pěš, t. j. Boleslav (s měkkým koncovým v), Bezděz, Olomúc ap. Proto tedy Pravidla hledící k českému pravopisu z r. 1904 vykládají ovšem zcela správně s vědeckého stanoviska, že se taťo místní jména skloňují podle vzoru pěš, pěše. Ovšem praktického užitku z takového poučení není, protože skloňování pěš, pěše, dnes už nikdo nezná. Mimo to proti praxi staré necítíme v místních jménech tvaru Boleslav už jména přídavná, nýbrž podstatná, jsou dnes rodu ženského, a nikoli mužského jako původně, a protože se skloňování pěš, pěšě, pěše beztoho už v staré době shodovalo

se skloňováním oráč, duše, moře, nechybují dnešní mluvnice mnoho, učí-li pro praxi srozumitelněji, že se místní jména tvaru Boleslav skloňují podle vzoru duše, určitěji jako taková podst. jména tohoto vzoru, která v 1. pádě nemají koncové -e (-ě), tedy na př. zem nebo daň. Tak učí skloňovati i obě nová vydání Pravidel (z r. 1917 a 1922) i nové vydání Mluvnice Gebaurovy (z r. 1914).

POŘÁD (B. T.) je příslovce vzniklé z výrazu po řádu a znamenalo tedy původně tolik co po pořádku, jeden za druhým, po sobě. Nějaký příběh pořád vypravovati značilo v jazyce starším »vypravovati jej tím pořádkem, jak se zběhl«. Vypravuje-li se v starších biblích v knize Ester (2, 12), že přišel čas, aby pořád každá panna vešla k králi Asverovi, jest slovům těm rozuměti tak, že přicházely jedna po druhé, každou noc jedna. Z tohoto významu původního »jeden po druhém« vyvinul se pak snadno význam další, obvyklý v jazyce dnešním, »bez přerušení, nepřetržitě, ustavičně, neustále«. V tomto významu se užívá příslovce »pořád« hojně v jazyce obecném; v spisovné řeči je proti němu jakási nechuť jako proti výrazu poněkud vulgárnímu a vytlačuje se z ní souznačnými příslovci »stále, ustavičně« a p. Je to ovšem jen předsudek, móda, s níž se však v dějinách každé spisovné řeči setkáváme dosti často a která na osudy slov má vliv stejně rozhodný jako na osudy jiných společenských útvarů. Z významu »bez přerušení« se pak vyvinul v nářečích východočeských, na Moravě i na Slovensku u příslovce pořád význam »ihned« (jako u franc. tout de suite), na př. »pořád šel do kostela«, a z něho (pod. jako u příslovce »pádem« NŘ. 6, 157) význam »zároveň«, na př. »když už posílají pro panáčka, nařizují vozkovi, aby vzal pořád dochtora« (Bart., Dial. sl. 315). Místy, nemýlíme-li se, na Hradecku, prokládá se v živém vypravování řeč příslovcem »porád« takřka beze všeho určitého významu; »dal mu porád ránu, až se porád svalil«. — O slově p ř í p i s jsme psali v NŘ. 2, 29, že znamenalo původně přepis, formulář; významu dnešního nabylo neprávem vlivem něm. Zuschrift, a je proto lépe užívati v tomto významu výrazů jiných, zpráva, list, oznámení a p.

POTÁCETI SE (S. R.). Říkají-li Slováci p o t á č a ť s a, Poláci t a c z a č s i ę (tito také s významem »točiti se, váleti se«), neplyne z toho, že by náš tvar nebyl správný; Slováci mají také zdrobnělý tvar t a c k a ť s a, který snad předpokládá starší -t á c a ť s a. P o t á c e t i s e (již u Řeh. Hrubého z Jelení, poč. 16. st., kde ovšem není nepochybno, máme-li čísti c či č) je asi staré opakovací sloveso s touže hláskovou změnou (»druhou palatalisací«) jako stč. m á c ě t i (= omakávati); je docela možno, že sloven. p o t á č a ť s a má č za starší c, zachované u nás, podle dokonavého p o t o t o č i ť s a (zapotáceti se). Jungmann má (jen se zkratkou jména svého bratra Antonína) se stejným významem i nesložené t á c e t i s e; říká se tak někde? V Kron. Troj. je dvakrát s významem »točiti se« tvar, o němž zase nevíme, máme-li čísti t á c e t i s e či t á č e t i s e.

PŘEDSEVZÍTI (F. R.) je původem složený výraz »před se vzíti, vzíti něco před sebe«. V jazyce starším bylo nesložené »vzíti před se« ještě dosti časté; na př. »cokoli před sebe berou a činí« (Kral., výkl. na Izai. 54, 7). Největšího rozšíření došel a v jedno slovo splynul výraz »před se vzíti« v stol. 16. Pokud složené sloveso předsevzíti žilo plným životem, byly v užívání všecky jeho tvary, které se pro význam nedokonavý doplňují ovšem z tvarů slovesa brátí; tedy předsevezmu i předseberu, předsevzíti i předsebrátí atd. Dnes je však sloveso předsevzíti již na vymření; v živém jazyce zbylo z něho jen podst. jméno slovesné předsevzetí, uchovávané vlivem církevním (dobré, zlé předsevzetí), knižně se drží mimo to tvary předsevzal, předsevzíti, zřídka kdy jiné, tvary nedokonavé předseberu atd. zanikly docela. Význam slovesa předsevzíti je patrný i ze složeného výrazu, z něhož vzniklo, »vzíti něco před sebe«, i z podstatného jména předsevzetí; »předsevzíti« znamená »něco si usmysliti, umíniti, k něčemu se rozhodnouti« a p. V řeči kancelářské a zvláště v novodobých překladech zákonů německých stává se sloveso předsevzíti pohodlnou náhradou něm. slovesa vornehmen a vtiskuje se mu význam »vykonati, provésti, podniknouti« a p.; píše se pak na př. o předsevzaté prohlídce, předsevzíti něco proti životu náčelníka státu a p. Nezamítáme sice sloveso »předsevzíti« jako chybné, ale také ho nedoporučujeme; je to výraz dnes už zastaralý a jeho tvarová soustava je kusá. Užívá-li se ho však přece, měl by se mu ponechávati význam, který mu po právu náleží. Řekneme-li, že byla prohlídka vykonána, je to mnohem určitější, než když se řekne, že byla předsevzata; to může znamenati podle nynějšího užívání sice totéž, ale také jen pouhý úmysl, rozhodnutí, k jehož provedení ani nemusilo dojíti. — Mezi slovy »výpis« a »výtah« jest ten rozdíl, že výpis znamená kus textu odněkud, z většího celku (na př. z knih pozemkových, z matriky a p.) věrně opsaný, kdežto výtahem rozumíme text reprodukovaný ve formě zhuštěné (výtažek, extrakt), na př. stručný obsah listu, přednášky, kázání atp.

PŮHON (C.) je podstatné jméno slovesné k slovesu pohnati a znamená tedy »obeslání, předvolání« (citatio). Proto »pohnati koho na půhon« (Nár. l., večerní vyd. z 5. dubna, str. 2) je výraz nelogický a nikdy se ho také neužívalo (právě tak, jako by dnes nikdo neřekl »obeslati někoho na obsílku). Obyčejné výrazy byly »vzíti půhon na někoho, vésti půhon, klásti půhon« anebo prostě »pohnati někoho« (na soud, k soudu, ku právu, na přísahu a p.). Slova půhon vedle slovesa pohnati se užívalo jen v platnosti formálního instrumentálu, na př. »pohnati někoho jedním půhonem, takovým půhonem, půhonem z pychu« a j.

RODIČE (V. Z.). Ať tento tvar v 1. p. vznikl jakkoli (3, 6 jsme vyslovili domněnku, že je v něm táž koncovka co v přátelé a p.), jistě to není tvar neživotný (t. vlastně tvar 4. p.), proto je správné v 1. p. jen d r a z í, m o j i r o d i č e a p. (ne s koncovkami 4. p. d r a h é, m o j e r o d i č e).

SEBEVRAHYNĚ (F. K.). Tento tvar, známý i Kottovi (p. tazatel jej našel v N. pol. 18. čce 1923), máme za méně správný než sebevražedlnice. Jednak proto, že tvoření jmen na -yně (stč. -yni) není již v naší době dosti živé, aby nová slova toho způsobu nezněla cize, zejména však proto, že jména na -yně (-kyně) označují ženské bytosti (někdy i neživé předměty, jako hlohyně, turkyně »druh hrušek«, na Moravě »kukuřice«) podle trvalých vlastností a stavů, jako bohyně, hospodyně, otrokyně, žákyně, přítelkyně, vévodkyně a j.

SLUŠETI (V. J.). Již 1, 131 jsme uznali, že se v starší době říkávalo bez zvratného zájmena »sluší, nesluší dělati« ap., ale také, že se ustálil v češtině způsob říkati »sluší se, nesluší se dělati« a že by bylo marné i zbytečné nutiti se do způsobu starého. Vzor, podle kterého vznikl tvar zvratný, hledali jsme v slovese hoditi se; přidali bychom ještě věty jako »to se smí (nesmí), může, má (dělati)« ap. I v slovenštině jsou doklady podobné. Čtli jsme na př. věty jako »veď (vždyť) sa ani nepatrí vystrájať rozsobášenému (rozvedenému) svadby« (Timrava, Menš. 72), »nuž patrí sa pomáhať« (Slov. Pohľ. 39, 34) a vedle toho u Kukučina 2, 136 bez zvr. zájm. (jako na Táborsku) čo patrí, to patrí« (ale také »koňa osedlaného, ako sa patrí«, Črty z ciest 1, 6), »to sa nesvedčí« (Vajanský 8, 53), »ani to by sa nesvedčilo« (Sl. Pohľ. 39, 37), »tak sužovať, nesvedčí sa« (9, 244), a zase u Kukučina »ako svedčí« (jak se patří, comme il faut 3, 152; 6, 15).

STEH (S. R.) se nám nezdá slovem přejatým z němčiny (Stich); je již v staré češtině (ve výkladech lékařských o zašívání ran) a v polštině (ścieg), a slova příbuzná jsou i v jiných jaz. slov. (Miklosich, Etym. Wtb. 320). Proto nemáme slovo s e s t e h n o u t i, s e s t e h o v a t i (Nár. pol. 20. kv. 1923, ned. příl. 1), známé již Jungmannovi s významem »stehy (ob. zběžnými) spojiti« (»spíchnouti«), za nesprávné; p ř i s t e h n o u t i, p ř i s t e h o v a t i (pol. przyściegać, rus. pristegať »lehce přišíti«) je zase slovo již stč., a z církv. slov. má Miklosich s nějakým podobným významem ostegnąti. Snad jsou slova s koř. s t e g- a něm. slova s t e c h e n, S t i c h ap. ze společného majetku indoevropského; ale to je otázka, již ztěžují některé věci hláskové a významové.

ŠAMRLE (F. K.) se říkávalo v Praze stoličkám pod nohy, jaké dnes skoro již vyšly z obyčeje. Je to vídeňská zdrobnělina (jako Vatrle n. Fotrle, Mutterle, Hunderle atd.) slova Schemel, stněm. scamal, schamel »podnožka« (pův. nízká třínožka), což samo je přejato z pozdního lat. scamillus, scamillum, scamellum, zdrobněliny k lat. scamnum »lavice« (které samo vězí v našem slově škamna »školní lavice«).

ŠMOLKA (V. Z.) je z něm. Schmalte s koncovkou přizpůsobenou časté č. koncovce -ka (jako na př. z lat. slova literatus, literát ve významu »kostelní zpěvák« podle slov na -ák utvořeno l i t e r á k). Něm. Schmalte samo patří k rodině slov v rozličném znění a s rozličnými významy rozší-

řené po evropských jazycích (vl. smalto, fr. émail, č. smalt atd.), jimiž se označují barevné skelné povlaky kovových předmětů (také šmolka je prášek kobaltového skla); východištěm těchto slov je asi nějaké germánské slovo z rodiny něm. Schmelz, Schmalz, schmelzen atd. (stř. dolnoněm. smelten, švéd. smälta a j.).

VYTASITI SE (F. K.) s něčím je správná vazba (v. se něčím nic není). V staré době vytasiti se znamenalo »vystoupiti« (zvl. prudkým pohybem), jako přitasiti se je »rychle přistoupiti, přiběhnouti, přihrnouti se«; lze vystoupiti jen s něčím, ne něčím. Nezvratné sloveso znamenalo rychlý pohyb nějakým předmětem; zvl. vytasiti meč.

ZAPOMENOUTI (V. R.). Obě vazby jsou správné, se 4. p. i s předl. na, ale je mezi nimi významový rozdíl. Zapomenul jsem knihu = nechal jsem ji ležeti, zapomenul jsem ji vzíti s sebou; z. j. na knihu = nevzpomenul jsem na ni; zapomenul jsem pohádku = vyšla mi z paměti, z. j. na pohádku = nevzpomenul jsem si, že ji chci vypravovati; zapomenul jsem se = z. j., čeho žádá má vážnost, z. j. na sebe = nevzpomenul jsem, že jsem já také účastníkem. Stejné vazby má slovenština u slovesa zabudnúť, zabúdať. Štúr v předmluvě k Nauce reči slovenskej (1846), v níž prohlašuje odloučení Slováků od spisovné češtiny, praví o ní: »nezabúdajme na túto našu sestru najbližšiu, nezabúdajme ju, ale pílme sa jej (=snažme se o ni) všetci vzdelanejší i naďalej«.

ŽULA (V. Z.) je slovo, které se teprv v min. stol. rozšířilo z vědeckého názvosloví v kamenictví, stavebnictví, lamačství a p. Východištěm jeho je něm. Sohle (starší tvary sola, sole, sol »podšev, spodek nohy«), které samo nejspíše pochází z lat. solea »podšev, sandál«. Tímto slovem němečtí havíři jmenovali také tvrdé dno dolů a s tímto významem přešlo něm. Sohle (vysl. zóle) do české mluvy hornické (zejména v Kutné Hoře je nalézáme v 15. a 16. st. ve znění žuol, žuola, žůla, žula). Jakou měrou vniklo i v náš lid, není známo; r. 1916 jsme slyšeli v rozprávce o mělké prsti v zahrádce v Plané n. L. větu »je tam tolikhle země a potom přijde žola, takovej písek«. Do písemnictví s významem dnešním bylo slovo žula uvedeno vědeckou potřebou.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.

NAŠE ŘEČ

ROČNÍK VII. ČÍSLO 10.

JOS. ZUBATÝ:

PŘED ČASEM, PO ČASE.

Měli jsme již příležitost ukazovati, jak si někteří naši spisovatelé počítají za zvláštní zásluhu, vyhazují-li ze svých vět zájmena docela správná, proti nimž ani nelze vésti výtky, že jsou zbytečná, protože věta jejich vypouštěním nabývá jiného smyslu, než jaký má vyjadřovati. Neklade se podmětové osobní zájmeno (*já, ty* atd.), kde je na místě podle zvyku všech slovanských jazyků i podle zvyku češtiny všech dob a všech časů, vyhazuje se zájmeno *ten*, kde má svůj plný význam, atd.; také číslovka *jeden* je ve zřejmé nemilosti. Nejbolestnější je při tom, že se toto mrzačení jazyka děje ve jménu jeho správnosti, že spisovatelé, kteří se ho dopouštějí, pokládávají za chybu taková slova u spisovatelů jiných. Takovým nepřítelem zájmen *ten, to, co* a j. je na př. p. P. J. Čečetka (v románě Petr Brandl, který 1922 vyšel v Mat. lidu); čteme tam hromadu vět, jako »líbí se mi růžička« 218 m. »*ta* růžička«, t. děvče pěkné jako růžička, »svinstvo je všecko« 125 m. »*to* všecko«, t. ne všecko na světě, nýbrž věci, o nichž se tam mluví, »markýza rozloučila se nejroztomilejí« 159 m. »*co* nejroztomilejí« atd. Žena naříká 361; »že byla již její dcerka nohou v hrobě«; tak by řekl Čech, kdyby chtěl naznačiti, že byla *nohou* v hrobě, ne na př. hlavou nebo rukou; ve smyslu, o který zde jde, každý říká »*jednou* nohou«, protože chce právě říci, že někdo byl v hrobě *jednou* nohou, t. j. napolo, ne oběma, že docela mrtev ještě nebyl. Železniční úředníci rádi naznačují nebezpečnost své služby větou, že jsou jednou nohou v hrobě, druhou v kriminále; »správně« by podle p. Č. měli říkati, že jsou nohou v hrobě a nohou v kriminále.

Od nedlouhé doby čítáme časté doklady nového mrzačení, o němž nedovedeme říci, kde se po prvé vzalo: u slova *čas* se vypouští zájmeno *nějaký*. V novinách čítáme často na př., že »před

časem« někdo někde něco řekl, že »po čase« něco se stalo, kde každý Čech dnes říká *před nějakým časem, po nějakém čase*, kde se v staré době říkávalo *před některým časem, po některém času*. Patrně proto, že Němec říká také »vor (nach) einiger Zeit«; snad také proto, že dnes se sice říká *někdo, někde, nějaký* atd., ale píše jen *kdosi, kdesi, jakýsi*, a že by »před jakýmsi časem, po jakémsi čase« přece jen znělo příliš nezvykle, snad i hloupě. Co je snazšího, než nepříjemné slovo vyhodit? A co z toho, nabývá-li tak věta jiného smyslu? Také naši předkové říkávali o někom, že *před časem* ošedivěl nebo něco udělal, o lidech marných, že »vyplénění jsou před časem« (Job. 22, 16 Kral.); ale to znamenalo a poctivému Čechu posud znamená tolik co »předčasně, před přirozeným, náležitým časem«, a proto se v stejném smyslu říkávalo i *před svým časem*, na př. o bezbožném, že »před časem svým vyťat bude a ratolest jeho nebude se zelenati« (t. 16, 32). Se stejným významem se říkávalo i *dříve času* (t. j. dříve, než je náležitý čas), tak na př. v povídce o Alexandrovi »dřieve času smrt budeš trpěti«, a zase na př. »proč máš umírati dříve času svého?« Kaz. 7, 17.*) Proč dáváme starému výrazu nový význam a olupujeme svůj jazyk o možnost přesně rozlišovati významy, které ode dávna rozlišoval a v lidové mluvě rozlišuje podnes? Vždyť přece každý ví, co znamená, slyšíme-li, že někdo před časem odešel ze služby, anebo řekne-li se, že před nějakým časem odešel ze služby? Tak, bez zájmena *nějaký*, zase píše i p. Č.; tak na př. 237, kde Brandl vypravuje, že mu žena, s níž se již před mnoha lety rozešel, slíbila »před časem«, že provedou rozvod, a že nyní o něm nechce slyšet. A stejně liší Čech výrazy *po čase* a *po nějakém čase (za nějaký čas, po nějaké době* a p.). Domácí pán nevidívá rád, platí-li se mu nájemné »po čase«, nikdo není povinen přijímati výpověď »po čase«; píše-li se tak dnes se smyslem jiným, je to po našem soudě stejně nesprávné, jako píše-li se ve smyslu obdobném »před časem«. Tak na př., píše-li zase p. Č., jak se Brandlově ženě »po čase« narodila dcerka Anna (29); a píše tak stále.

A je docela přirozené, že čeština říká *před nějakým časem, po nějakém čase;* naši »oprávcové« jazyka, kteří se tak rádi dovolávají logiky, neměli by jí nedbati zde. Můžeme určovati dobu výrazy *před rokem, před týdnem, před hodinou, po roce (za rok), po týdnu (za týden)* a p., anebo i *před chvíli, po chvíli (za chvíli)*,

*) Jak se u nás soudívá o jazykové správnosti, viděti z toho, že Kott 1, 157 má výraz dříve času za lepší než před časem, asi proto, že tak dnes nikdo neříká. Oč rozumnější byl Jungmann, který prostě oba výrazy klade vedle sebe jako rovnoprávné!

protože tato jména sama vyjadřují dosti určitou míru časové vzdálenosti. Ale jakou určitost a tedy i schopnost naznačovati aspoň přibližně časovou vzdálenost má slovo *čas*, neužíváme-li ho ve zvláštním významě týkajícím se nějaké doby náležité, přiměřené, obvyklé a p.? Proto snad ještě nikdo nevyjádřil časovou vzdálenost pouhým výrazem »před dobou, po době, za dobu« bez nějakého přívlastku, proto čeština i slovo *čas* v stejném významě (jako jiné jazyky slova stejného významu) odjakživa doplňuje přívlastky a říká se na př. *před dávným časem*, říkávalo se *před krátkým (dlouhým) časem, po malém (mnohém) času (čase)* a p. I neurčité zájmeno je takovým přívlastkem, třebas nevyjadřuje určité míry časové; *nějaký čas* je přece jen také čas jistého trvání, s tím jediným rozdílem, že mluvící osoba tohoto trvání nechce nebo nedovede určitě naznačiti. Ostatně ani slova jako »mnohý, malý, krátký, dlouhý« nejsou určitými měrami.

Podobný význam času náležitého, přirozeného a p. mívalo i mívá slovo *čas* i ve výrazech jiných. Tak na př. čteme v Alexandreidě o bitvě, že v ní »nejeden umřel *bez času*« (t. v nepřirozeném čase); říkáváme *mezi časem*, t. v době mezi ustanovenými hranicemi nějakého časového trvání (nájemník se vystěhoval, služka opustila službu mezi časem; právě tak *mezi týdnem, mezi rokem* znamená, že se něco stalo někde mezi přirozenými hranicemi, t. mezi počátkem a koncem týdnu, roku kalendářového nebo na př. školního); lze pracovati *přes čas*, t. j. přes dobu ustanovenou na ukončení práce, voják nemá zůstávati přes čas mimo kasárny. Známý výraz vztahující se k náležitému času je *v čas, včas*, se záporem *nevčas (v nečas)*. Vlastní význam času ustanoveného (kdežto sě v čas a v uobyčejnú hodinu mniše scháziechu = scházeli, die et hora statuta Otc.) nabývá odstínů významových »v pravý, vhodný čas, ne pozdě« (v čas jiskru uhasiti Vel.), prý i »vhodně, ne přes míru« (co v čas, t. v míru, ne quid nimis, Jungmann z Rosy); v slovenštině se vytvořil na tomto výraze z významu »ne pozdě« význam »před časem, časně, časně ráno« a je v ní možný i 2. st. *včaššie* »časněji«. Zkřížením s výrazem *za času* vzniká č. *zavčas*, sloven. *zavčas* i *zavčasu* (také *zavčas ráno)*, s týmž významem co pův. *včas*. I zde je možný zesílený výraz *v svůj čas* (i ústy máte vyznávati v svój čas Boha svého Štít.). V polštině s významem našeho *včas* je také *w czas*, i *w swym czasie*; srv. mor. přísloví »všecko učiň ve svém čase, tak uspoříš svojej kaše«, Kott, Přísp. 1, 39 z Č. lidu 5, 418. Podobného významu (s citelným odstínem »dokud není pozdě«) je řídší *za času;* u Jungmanna na př. v přísloví »za času sluší hrušky česati, višně trhati«, nebo ve výkladu Kral. b. na Jer. 8, 20 »nadáli jsme se, že Egyptští nám za času

přispějí na pomoc, a teď již ten čas příhodný pominul«, nebo v Kral. bibli »kdo zdržuje metlu svou, nenávidí syna svého, ale kdož ho miluje, za času jej tresce« Přísl. 13, 24. Nemusíme čtenáři vykládati, jak mezi tyto výrazy zapadají výrazy *před časem, po čase,* jež naši »oprávcové« češtiny zbavují jejich náležitého významu.

Někdy v podobných výrazech význam pravého, náležitého času je méně znalý. Tak na př. ve výraze *do času;* na př. všeho do času, Pán Bůh na věky; musím to vše ... Pánu Bohu až do času poručiti 1476, Arch. č. 4, 82; (hospodář) hodně chce do času nechati kaukole se pšenicí Chelč. Post. 57b (k Mat. 13, 30); dlouhost života jim odměřena byla až do času, a to ulženého (ustanoveného) času Dan. 7, 12 Kr. Ale přihlédneme-li blíže, i zde proniká význam času náležitého. Všeho je taková míra, aby trvalo do času, kdy jest ustanoven konec všeho; služebníci mají nechati koukol do času, t. podle evangelia samého (ve znění Chelčického) »až do žní, a v čas žní diem žencóm: Vytrhajtež najprv kaukol a svěžtež jej v snopky k spálení, ale pšenici shromažďte do mé stodoly«. S přívlastkem tento výraz není hrubě v obyčeji; ale něco dokladů je přece (říkalo se: odložiti, protáhnouti, zanechati do jiného času; [až] do času jistého; až do tohoto času = do nynějška 1 Kor. 4, 11), z nichž snadně vidíme, že »čas« u výrazů s přívlastkem je určován významem tohoto přívlastku, kdežto při výraze *do času* jde o »svůj« čas, o čas přiměřený, náležitý věci samé.

Ve výraze *na čas* významu svého, náležitého času obyčejně — aspoň v češtině — jak se zdá, nebývá; ze Sloven. Pohl'. má Kott Přísp. 1, 39 ojedinělý doklad »kdo na čas dava za dvuh pomaha«, kde *na čas* patrně znamená tolik co *včas,* od Vycpálka 6, 1165 z kraje bohužel určitěji neoznačeného (z Rychnovska?) věty »měl na čas, že utekl, ta sklenice měla na čas, že nespadla«. Obyčejně však znamená pouhé *na čas* tolik co »na nějaký čas«; předl. *na* s ak. jména nějakého pojmu časového vyjadřuje obyčejně *celé trvání* doby jménem naznačené v budoucnosti (na den, na rok, na celý život ap.), a u výrazu *na čas* asi proto se jen místy vytvořil význam vztahující se na dobu náležitou, která je přece zpravidla jen částí celého možného trvání. Význam »na nějaký čas« nalézáme na př. již v 79. hl. Dalimilovy kroniky (dřéve lovci sami loviechu, páni k nim na čas vyjědiechu = vyjíždívali), týž význam nalézáme v jiných dokladech z doby staré (na př. v Alexandreidě lékař žádá raněného krále »rači svým l'udem toho popřieti, sebe na čas podržěti, doňadž [= dokud] ta smrtelná střěla nevyjme sě z tvého těla«) i z doby střední a my podnes říkáme stejně na př.

»*na čas* budeme mít pokoj«. Přívlastek »nějaký« nebo v starší době »některý« není nutný, protože výraz *na čas* nemívá významu, který by se od významu »na nějaký čas« lišil právě nedostatkem přívlastku. Ale ovšem říkáme také na př. »*na nějaký čas* budeme mít pokoj«; to snad je chyba v očích přísných soudců, kterým je chybou každé slovo »zbytečné«, ale ne podle mínění našeho; Veleslavínův slovník na př. výslovně učí, že se říká »*na čas*« i »*na některý čas* se zdržeti, pobyti«. Sem patří také rčení »dáti si na čas s něčím« (= nepospíchati příliš), také »dáti komu na čas« (= nepohánět ho; Douchovo »nechte mi na čas, na chvíli, lasset mir Zeit« u Kotta 6, 1165 svým slovesem páchne po německu); znamená to asi plněji »dáti někomu, sobě vůli na čas«. Že výraz *na čas* podle potřeby může míti i určitější přívlastek než »nějaký«, že se může říkati i »na ten, tento, dlouhý, krátký čas« a p., snad vykládati nemusíme.

V staré češtině *na čas* prý mohlo znamenati i »nyní«, i »časem, někdy«; doklady Jungmannovy (1, 263b) nám zatím nepostačují, abychom uvěřili. »Na ten, tento čas« se někdy významem blíží také slovům »tehdy, nyní«; je to význam, který by nebylo nesnadno vyložiti, ale doklady dnešní sotva by se našly.

Výraz *na čase* (jest na čase, abychom již šli) je bez přívlastku zase pro význam příhodného, náležitého času. Ale netroufáme si zatím rozhodovati, je-li to výraz opravdu český či opravdu napodobení něm. »es ist an der Zeit«, jak se zdá Bartošovi (Věstn. ústř. sp. č. prof. 12, 94), jenž radí říkati »jest (svrchovaný) čas«. Není ovšem totéž, řekneme-li »jest na čase« či »jest (svrchovaný) čas«; první rčení důrazněji vyjadřuje potřebu věci, o niž jde, rčení druhé ukazuje spíše na dobu, v níž se má něco státi. Máme zatím tyto doklady: jest na času, a na velikém času ... (Vil. z Pernštejna, Arch. č. 1, 72, 1520); z Jungmanna: a také jest na času všechněm cizoložníkům učiniti (Lomnický); nechať tu bude na čase (Dobřenský); má čas, má na času, jest mu na času, t. aby to dělal (Rosa); z lidové mluvy, asi slezské, u Kotta 6, 1165 (od Praska): na čase přišel (= včas; snad polonismus).

To jsou asi věci, které nám potvrzují, že přívlastek nějaký ve výrazech *před nějakým časem, po nějakém čase*, není zbytečný, není chybný, naopak, je-li posud požadavkem jazykové správnosti srozumitelnost a rozlišování různých významů, že je chybou ten přívlastek šmahem vyhazovati. Ze staré doby známe jediný doklad, kde *snad* u výrazu *po času* přívlastek schází: zda ty nevieš ..., že člověk ..., kde móže, rád se mstí, a netolik (= netoliko) ihned, ale i po času? (Tkadl. 2b); ale i zde, ač uznáváme, že se hodí nejlépe význam »po nějakém čase, později«,

není nemožno vykládati »po čase, v němž je pomsta především na místě«. Ale buď jak buď: doklad výjimečný přece nemůže býti podporou pravidla, které by se příčilo podstatným důvodům jiným! Jiný význam je v dokladě Jungmannově z Rosy, v přísloví »ještě není po času, t. ještě stává světa, adhuc coelum volvitur«; »čas« je zde pozemský čas na rozdíl od věčnosti. Jiný význam je také ve výrazu *s časem*, kde jde o čas vůbec, ne o čas náležitý ani o čas »nějaký«: všecko se s časem mění (t. tak, jak se mění čas), s časem jdou všecky věci (u Jungmanna z Rosy), s časem zmoudříš (Kott, Přísp. 2, 431). Ani příslovečné *časem* nesvědčí proti nám; na př. ve větě »časem se to vše zlepší« nemáme na mysli času v nějakém trvání krátkém nebo dlouhém, nýbrž běh času vůbec (proto také Němec říká mit der Zeit, ne mit einiger Zeit).

Snad by se někdo dovolával ojedinělých rčení, kde nalézáme bez přívlastku mn. č. *časy*. Zde však *časy* nejsou nějaké časy, nýbrž dlouhé časy; množné číslo samo naznačuje množství, jako řekneme-li na př., že jsme někoho již »léta« neviděli. Tak na př. *na časy* = dávno (už na časy takové maso jsme neměli, Kott 6, 1165 od Vycpálka), *po časích* = později (naroste [při jisté kožní nemoci] maso, a když by se zase projímalo a provalilo po časích, učiň opět jako prvé, Jungm. z lékařského Jádra), *před časy* = za starodávna (z Komenského, také Kron. Tur. 1, 219; 240), potom *v časích* (= později) přihodilo se, že ... (Jungm. z Hájka, bez bližšího citátu).

DROBNOSTI.

ŽEBŘ m. ŘEBŘÍK, ŽEBŘÍK.

V Nár. pol. jsme čtli 24. srpna 1923 o neštěstí, které potkalo nějakého zedníka; smekl se prý s ním »žebř«, zedník se zřítil i s »žebřem« na dlažbu a padajícím »žebřem« byl zasažen ještě někdo jiný. To je tvar, který se vyskytá místy na Moravě, bezpochyby vedle obecného tvaru *řebřík, žebřík;* proč jej pisatel této zprávy zavádí, nevíme, ale tušíme, že proto, že je to něco jiného, než se u nás obyčejně říká a píše. Zítra budou psáti asi *žebř* také jiní, pozejtří se najde učitel češtiny, který bude hlásati, že se má psáti jen tak, a za týden budeme míti o jeden »správný tvar«, kterým se bude lišiti spisovný jazyk od lidového jazyka veliké většiny našich krajů, více.

Tvar *řebř* má Jungmann ze staré češtiny; dnes již dávno víme,

že se v staré době říkalo *řebři*, muž. rodu, jako *Jiří, září*, ne stř. r., jak čteme u Jungmanna a ještě u Kotta, který měl již věděti, co je pravda, a mohl to věděti ze svých vlastních dokladů, mezi nimiž čteme na př. »dva řebřie (u Kotta žebřie) ... jeden ... druhý ..., žebří (u Kotta »poopraveno« v řebř) Lazarov z pokory a trpělivosti jest udělán«. Jungmannovy doklady jako po řebři, mn. č. řebře s Gebaurem (Hist. ml. 3, 1, 131 n.) jest čísti po řebří, řebřie. Z *řebři* je novotvar *řebřík*, jako z *řepi, Jiři* je *řepík, Jiřík*, z *čřěvi, třěvi* s jinou koncovkou *střevíc*. *Řebř* je krajinský novotvar v jazyku spisovném při nejmenším docela zbytečný; vznikl ze staršího *řebřík* podle vzorů jako *lesík: les, mečík: meč*, nebo podle stč. *hřěb* vedle *hřěbi* m. r. a *hřěbík* (všecka ta tři slova znamenala »hřeb, hřebík«, hřěbí jako csl. žrěb', žrěbij také »los«, snad proto, že se losovávalo dřívky, dřevěnými »hřebíky« nestejné délky). Má-li tvar *hřeb* právo vydržené jistě více než tisíciletým užíváním, je *řebř* asi takový novotvar, jako kdybychom místo *řepík, střevíc* začali říkati *řep, střev*.

Slovo *řebří, řebřík, žebřík* (a *žebřina, řebřina* atd.) je příbuzné s praslov. *rebro*, stč. *řebro, žebro* (a toto s něm. Rippe »žebro«): příčle žebříku se podobají žebrům kostry. Všecka tato slova mají změnu staršího *ř* v *ž*, jejíž příčina není dosti jasná; snad působila snaha rozlišiti dvojí *ř* v slovích jako (na) řebře, (dvě) řebře, řebří, řebřina. Změna ta není ve všech slovech a ve všech krajích stejnou měrou provedena; v spisovném jazyku je obvyklé jen *žebro* (s odvozeninami), ale píše se *řebřík (řebřina* atd.) i *žebřík (žebřina)*.

JAK SE MĚNÍVAJÍ JMÉNA.

P. Fr. Žďárský, správce blázince v Dobřanech, upozornil nás na příjmení *Ránek*, jež podle jeho mínění mohlo vzniknouti z původního tvaru *Rzánek* (v. 7, 226; 234). Také nám se to zdá možným. Znali jsme muže, který se psal *Jirsík*, ale své příjmení vyslovoval *Jiřík*, jak prý mu i jiní říkali; v době, kdy se méně dbalo v příjmeních zděděného tvaru i v písmě, snadně by byla mohla nastati změna jména *Jirsík* v *Jiřík* (byl by to protějšek nesprávných tvarů Brzve, Brzvany m. Břve, Břvany, o nichž jsme mluvili 6, 236, vzniklých bývalou pravopisnou nezřetelností psaného *rz*). P. Ivan Kitzberger, farář v Nebušicích (v smíchovském okresu), poslal nám zajímavé doklady, jak se měnívají časem jména; jistě budou zajímati i naše čtenáře.

»V bývalém svém působišti — v Libotenicích u Roudnice — probíral jsem se matrikami tak, že jsem sestavil soustavné rodokmeny všech tam zapsaných obyvatelů. Při tom jsem přišel i na

stopu všelijakým »záhadám«. Tak na př. dnes na Podřipsku žijící jméno *Kunygr* vzniklo z něm. *Königl*, tedy »Králíček«. Podobně rozšířené v té krajině jméno *Kudrman* není od slova *kudrnatý* nebo *kudrna*, jak mi kdosi chtěl vykládati, nýbrž z příjmení *Guter Mann*, v matrice doloženého. Podnes je v Libotenicích příjmení *Hrouda*. Sledoval jsem je a našel jsem je v těchto obměnách: *Rouda, Ruda, Ruta, Routa, Rutta*. Ale podnes je v Libotenicích i jméno *Roud* (tak se píše v matrice, ale vyslovuje se Rout, teta Routka, Routová): je to najisto totéž jméno, protože se objevuje v zápisech, jež se týkají téhož statku (č. p. 8, »u Žaloutků«, což podle dokladů pochází od jm. žalud) nebo rodin pocházejících právě z toho statku. Jiný statek, Hroudův, který bývá psán »u Holotů«, nikdy nemá podobných obměn v příjmení, píše se jen »u Hroudů«. Jméno *Holota* (také *Holata*) měnívá se i v *Kahlman*, což je něm. překlad jména č., ale pak přicházejí i zápisy s tvary *Kachlman, Kachelman* nebo prostě *Kachel*, pak i *Kaklman, Kaklmon, Kalmon* a p.«

»Jiná zajímavost je tato: nedaleko Libotenic směrem západním je vrch, dnes zvaný *Mrchový kopec*. Je to dobře půl hodiny pěšky, do velikého kopce, cesta zlá, plná písku velmi hlubokého, vlastně žádná cesta. Tázal jsem se, pročže se kopec ten jmenuje Mrchový. Prý se tam »asi« zahrabávaly »mrchy« (mršiny — pošlá zvířata). Namítal jsem, proč by je byli zahrabávali tak daleko za vsí, na takovém kopci, kam nevede cesta ... Na to mi bylo odpovědí jen — pokrčení ramen. Ale matriky pověděly mi více. V 2. polovici XVII. století žil v Libotenicích muž, který se jmenoval Gruncl, křestním jménem Melichar. Grunclové byli asi na sedmi číslech. Proto je rozeznávali podle křestních jmen, a na tomto statku říkali »u Melicharů«. Ale *l* a *r* se snadno zaměňovalo. Doklady toho jsou podnes: říkají u Myrelů místo u Müllerů, u Harelů místo u Hallerů, u Lýdrů místo u Rýdlů a snad i jindy podobně. Proto i tam říkali místo *u Melicharů* zkráceně *u Merchalů*. Doklad toho je v matrice při zápisu úmrtí: stará Merchalka. Tomuto Merchalovi patřil i les na tomto kopci neboli kopec sám, proto se tam říkávalo na Merchalovým kopci (Merchalově). Kdesi jsem se dověděl, že první pojmenování »Mrchový kopec« je na mapě generál. štábu rakouského. Pak by bylo přirozeno, že důstojníci mapu vyměřující, slyšíce »Merchalův kopec« a neumějíce snad dobře česky, zaznamenali nám »Mrchový kopec«. Je-li tomu podnes tak, měl by se tento nesprávný název v mapě opraviti na správný Merchalův nebo Melicharův kopec. Tento bývalý statek Merchalův slul také podle majetníka u Vocásků, u Grunclů a má dnes číslo 28.«

K VÝKLADŮM O POSTAVENÍ SLOV PŘÍKLONNÝCH.

Mnoho již u nás v nejnovější době bylo bojováno teoreticky za správný pořádek slov proti praxi některých auktorů, hlavně některých básníků, kteří nedovedou ani z řeči lidové ani z dobré prózy vycítiti správnost t. zv. zákona Wackernaglova. Na str. 243, 251/3 a j. opět — zcela správně — ukazuje Naše řeč správnost tohoto principu; její vývody je možno některými zajímavými doplniti.

Až do zákona Wackernaglova, jenž ukázal hluboké kořeny tohoto zjevu jazykového v řečech indoevropských (a tím ovšem také implicite v dávné slovanštině) a jeho příčiny (a který byl doplněn později zákonem Marbovým o jisté rovnováze větné slov přízvučných a nepřízvučných), byl pořádek slov ve větách českých (a slovanských) předmětem t. zv. mluvnice popisné. Dávno před Wackernaglem si všímali tohoto zjevu na př. Liebsch v syntaxi hornoluž. (1884, str. 228—229), Małecki v gram. polské (1863, str. 377—378) atd. — a Naše řeč uvádí u nás Bartoše z r. 1891 a Dobrovského z r. 1819. Čím bystřejší byl pozorovatel, tím více a správněji pozoroval; ale ovšem i nejlepší pozorování (na př. Bartošova nebo Vodičkova) jsou neúplná a do jisté míry nesprávná, právě proto, že jim řídící zásada zůstala (až do formulace Wackernaglovy) neznáma. Zůstala neznáma i Weilovi, jenž r. 1844 provedl již podobnou srovnávací studii (De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes).

Tato popisná práce začíná u nás už před Dobrovským (výklad z r. 1819 je pouhý otisk prvního vydání z r. 1809, jen o 5 řádek zkrácený). Ze stilisace Dobrovského je patrno, že znal arci kapitolku Bernolákovy mluvnice z roku 1790: »Appendix circa ordinem orationis slavicae« str. 233—240 (krom toho má ještě o atonu *-li* a příklonce *bich* výklad na str. 230). Dobrovský ovšem, stavěje na Bernolákovi, viděl více a lépe nežli tento Slovák; ale Bernolák zase staví na mluvnici Doležalově z r. 1746 (str. 175, 224) — a první, kdo se obšírněji tímto thematem zabýval, byl Rosa r. 1672 (str. 281, 347; z něho výtah pořídil 1704 Jandyt), jehož také Dobrovský zná, cituje a opakuje. Ale byli ovšem gramatikové i před Rosou; všiml si pořádku slov 1667 Konstanc (165—166), 1603 výborný Nudožerský (f. 80b—81a), ano otec gramatiků, br. Jan Blahoslav (Gramm. 347).

Prohlédneme-li výtěžky všech těchto popisných mluvnic, až do nejbohatších skladišť těch pozorování u Vodičky, Bartoše a

v Bruse matičním — a srovnáme-li je se zkoumáním novým, po Wackernaglovi, provedeným zvláště od Delbrücka, Bernekra a Nilssona, doplněným pak pracemi Marbovými a zejména studiemi klasické a medievální filologie o závěrečných klausulích prózy, můžeme teprve dobře rozlišiti v těchto pozorováních správné od nesprávného. U nás se o takové nové pozorování pokusili v širších rozměrech Smíšek a Tomsa; ale práce jejich nevolila svých textů vždy šťastně a nehleděla jejich kritiky; jejich výsledky nebyly takové, jak by mohly býti.

Je zajisté potřebí obojího: i snůšky hojného materiálu i přesného vytčení a provedení základní zásady. Vzpomínám tu na studii Zubatého »O jistém užívání zájmen *an* a *on*« v Listech filologických 1909 (ročník 36); tak dlouhá již byla řada popisných prací mluvnických o tomto *‚an, ano'*; kolik dobrého a bezpečného materiálu bylo sneseno, krátce před tím naposled v Gebaurově Stč. slovníku! A přece celá tato skutečně veliká a dobrá práce popisná (vzpomeňme jen na př. Kottova Slovníka nebo Zikmundovy Skladby) — jak se ukázala neúplnou a do jisté míry nesprávnou poznáním hlubokých kořenů tohoto zjevu a jeho příčin! Tak pravidelné vazby se najednou ukázaly odchylkami a odchylky správnou tradicí! Podobným způsobem nepochybně bude možno zpracovati i tuto látku; bude záležeti na dobrém vybrání materiálu. Jsou v jazyce pevně zakořenělé sdruženiny slov, názvy botanické nebo místní, formule právní a zaříkávací, počitadla atd., jež jistě představují původní a základní stav našeho pořádku slov; proti práci tak založené nebude možno nikomu se vzpírati. V. Flajšhans.

POSUDKY A ZPRÁVY.

André Mazon, *Grammaire de la langue tchèque.* (Collection de grammaires de l'Institut d'Études slaves. II.). Paříž 1921. Str. 252. Za 12 fr.

A. Mazon, profesor jazyků a literatur slovanských na universitě štrasburské, jest znám svými pracemi o literatuře ruské (o Gončarovovi) a o jazyce ruském (studiemi o vidu slovesném). Jazyk český studoval již před válkou a letos v září jsme se opět v Praze obdivovali jeho praktické znalosti češtiny, zvláště také po stránce zvukové. A tato jeho česká mluvnice již tím snad může vzbuditi zvědavost našich čtenářů, že jest to první vážná a odborná příručka o jazyce českém sepsaná od cizince — německou příruční mluvnici stejných cílů, jasnou a hutnou, napsal

E. Smetánka*) — ale především nás láká poznati, jakým způsobem se v ní projevil jemně vypěstěný smysl francouzské filologie pro spisovný jazyk a její smysl pro živý jazyk současný. Neboť úkolem jejím jest popis současného jazyka spisovného, mluveného i psaného. Poněvadž však jistě spisovný jazyk český není ani v písemném projevu »tak tvarově ustálen, jako na př. franština, a jistě se také v mluvě řeč zbavila některých zvláštností, které se v písmě dále zaznamenávají«, autor »dbal obou těchto věcí a snažil se s obou stran vystihnouti živou tendenci v kolísání a rozporech« (str. 3).

Obsahem knihy je krátký úvod o území jazyka českého a o vývoji spisovného jazyka (str. 1—4), pak výklady o pravopise a výslovnosti (str. 5—22), o základních změnách hláskových (str. 23—30), nauka o tvarech, o užívání jich a o tvoření slov (str. 31—230) a nejdůležitější věci ze skladby (str. 231—243).

Ve výkladu o historii jazyka přestává autor jen na takových poznatcích, bez nichž nelze porozuměti tvarům a tříditi je; proto jedná stručně o patalisaci souhlásek, o střídání *a/e*, *o/e*, *u/i* (o přehláskách) a o střídání dlouhých a krátkých samohlásek. Při tomto omezení jest ovšem podle mého soudu zbytečné vykládati, že kondicionál *bych* jest původně aorist (na str. 143 a opět na str. 234) — což není ani přesné, poněvadž na vývoj kondicionálu působil také starý praslov. kondicionál *bim'*, *bi* — jest zbytečné upozorňovati na přítomné příčestí trpné v pranepatrných zbytcích *vědom* a *znám* (na str. 139 n.), poněvadž pro nás jsou to už jen přídavná jména, nebo uváděti, že *půjčiti* jest z *požitčiti* (na str. 205). U slovesa *obcovati* »participer à quelque chose«, uvedeného na str. 104 mezi slovesy, která mívají dativ nepřímého předmětu, mělo býti aspoň poznamenáno, že jest to archaismus. Také tvary *zovu, zoveš* (str. 164) jsou jen knižní archaismy, znamenající už jen »nazývati«, a tvrzení, že »ztrácejí kořenný vokál«, nevystihuje skutečný vývoj; tvary *zvu* atd. jsou analogické podle tvarů *zváti, zval* atd.

Naopak zase myslím, že se na újmu i jasnosti i potřeby zmínil autor (na str. 25) při výkladu o změně *k, g, ch* v *č, ž, š* (1. palatalisaci) jen o případech před samohláskou *e (bože* atp.); mát tato změna i před jinými samohláskami význam při tvoření slov, na př. matčin, skočiti, blažiti, boží, božský atd Omylem se dostalo na str. 29 mezi kvantitativní střídání *e-i* i *kvísti* (spisovně prý kvésti, což jest umělý novotvar), neboť v *kvísti* jest *i* původní; tiskovou

*) Emil Smetánka, Tschechische Grammatik (Sammlung Göschen 721). Berlín a Lipsko 1914.

chybnou jest rovnice »*kt* et *ht* (ancien *gt*) + *ti* = *ci*« (na str. 26) místo *k* et *h* + *ti* (pek-ti = péci).

Také v tvarosloví netřídí Mazon tvary do vzorů jen podle jejich historického původu, nýbrž přihlíží k dnešnímu stavu tvarů. Tak skloňování substantiv jest rozděleno na tři hlavní skupiny podle rodu. Slovesné tvary rozdělil spisovatel v podstatě stejně, jako rozdělil podle vzoru Boyerova ruské sloveso v své studii Morphologie des aspects du verbe russe*) (str. 7). Zařadil příznaková slovesa do čtyř skupin: 1. s présentním kmenem na *-e, nésti, bráti;* 2. na *-ne, vinouti* a *padnouti;* 3. na *-je, mýti; řezati, láti, kovati; kupovati; dělati;* 4. na *-i, mluviti, trpěti, uměti (nabizeti).* Jest to Leskienovo rozdělení podle kmenů présentních, jež Boyer pro ruské sloveso pozměnil podle současných výsledků v svých výkladech na École des langues orientales vivantes (srov. P. Boyer, De l'accentuation du verbe russe, Paříž 1895. str. 6n.). Od tohoto rozdělení ruského slovesa se Mazon odchýlil jen u typu *uměti* a *sázeti,* spojiv je a zařadiv podle nynějšího stavu do 4. skupiny. Slovesa typu *dělati* zůstala ve skupině 3. (s prés. kmeny na *-je);* to sice vyhovuje stavu ruskému *(dělaješ),* ale podle výsledku českého *(děláš)* a podle zařadění typu *uměti* a *nabizeti* bylo by bývalo důslednější a snad i praktičtější utvořiti pro ně novou skupinu (s prés. kmenem na *-a).*

S tohoto stanoviska plným právem spojil M. na str. 188n. slovesa, která přecházejí od typu *řezati* k *dělati* (jako *hrabati),* a ta, která přecházejí naopak (jako *kopati).*

Třídění tvarů ne podle historického vývoje, nýbrž podle současného stavu má jistě cenu praktickou, ale není bez ceny ani pro zkoumání vědecké, neboť tvary nejsou určeny jen původem, nýbrž i synchronickým seskupením. Toto synchronické statické zkoumání jazykových jevů jest význačnou vlastností školy Saussurovy a francouzské jazykovědy vůbec. U Boyera a Mazona není provedeno v soustavě slovesných tvarů do důsledků; jejich třídění jest ještě kompromisní *(mažeš* patří k prés. na *-je-,* u Mazona *děláš* do téže skupiny). Důsledně podle současného stavu seskupil sloveso polské známý francouzský jazykozpytec A. Meillet, profesor na Collège de France v Paříži, v polské mluvnici**) a Sergěj Karcevskij, žák Ch. Ballyho, nástupce Saussurova v Ženevě, v studii o systému slovesném v současné ruštině v 1. ročníku

*) Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes 168, Paříž 1908.

**) Grammaire de la Langue polonaise par Ant. Meillet et Mme de Willmann Grabowska (Collection de grammaires de l'Institut d'Études slaves I.), Paříž 1921.

Slavie.*) Vytkli oba pět tříd typů pravidelných (produktivních) a zvláště pak typy ustrnulé (neproduktivní). Podle jejich dělení by měla čeština také asi pravě 5 tříd živých, *kupovati, dělati, prositi, uměti* a *tisknouti*, a ostatní skupiny by již patřily mezi typy ustrnulé; podrobněji se tou věcí, která by potrebovala zvlaštní studie, v referátu zabývati nemohu.

Co se týče jednotlivostí v tvarosloví, neuváděl bych prosté tvary *pal, pav, pat* vedle *pial* atd. (na str. 161), poněvadž žijí jen složené (dial. *zapal* atp.); vedle tvaru *liž* (str. 149) mělo by býti i *lizej*, stejně vedle *drápej* i *drap* (str. 188, srv. Gebauer-Ertl, 1, 230 a Prav.); sloveso *čnúti* nepatří pod *trpěti* (str. 207). Ve výčtu sloves typu padnouti na str. 172 jsou uváděny vždy tvary infinitivní s *-nu-* (na př. *kápnuv, kápnut*), ale neuvedena příčestí trpná u *drápnu, klepnu, kopnu, skripnu, šlápnu*, přechodník minulý u *leknouti se*. Vyjmenována jsou zde slovesa »les plus usités«, pohřešuji mezi nimi na př. *lesknouti se, mrznouti, vládnouti*. Také je u této skupiny poněkud příliš obecně proneseno tvrzení, že většina sloves typu *padnouti* jest perfektivní. Tomu tak není, nedokonavých je dosti mnoho; stačí srovnati výčet jich v Trávníčkově Studii o českém vidu slovesném (Č. akademie 1923, str. 242). — U adjektiv tvořených od příčestí minulého činného typu *minulý* (str. 141) bylo by dobře upozorniti, že se tvoří hlavně od sloves stavových a že tato přídavná jména mívají u sloves činných význam trpný: *podezřelý, umělý, jedlý* atd.

Mazon nepřestává zdaleka na tvarosloví v užším slova smyslu, ale probírá též užívání forem jmenných podle rodu, čísla a pádu, tvoření jmen, komparativu, příslovcí, význam slovesných tvarů a preverbií a i větu. Při tom popisuje tyto jevy stručně, ale výstižně a zasahuje místy i do skutečných jemností živého jazyka.

Tak na př.: tvrdí na str. 165, že slovesa *jdu, jedu, vezu, nesu, ženu* »n'offrent pas de futur périphrastique usité«. Tomuto zjevu věnoval také zvláštní studii ve Sborníku věnovaném Belićovi.**) V ní omezuje podle Gebaurovy a Ertlovy mluvnice a podle dokladů z každodenní češtiny tvrzení Dobrovského v Lehrgebäude (2. vyd. z r. 1819, str. 121), že slovesa: *jíti, jeti, hnáti, vézti, vésti, nésti* nemají vůbec opisného futura, na slovesa *jíti* a *jeti*, u ostatních sloves opisné futurum prý není nemožné, nýbrž jeho užívání jest jen omezeno. Nevšiml si mínění Smetánkova v Tschech.

*) Études sur le système verbal du russe contemporain. Slavia, 1, 1922, 1923, 242 sl.

**) Une limitation du développement du futur périphrastique en tchèque. Zbornik filoloških i lingv. studija A. Beliću. Bělehrad 1921, 116 sl.

Gramm. 90n., podle něhož není opisné futurum »üblich« u většího počtu sloves, a to: *nésti, lézti, vézti, kvasti, růsti, vésti, téci, vléci, jeti, jíti, plouti, táhnouti, hnáti* a *běžeti*. U všech těchto sloves uvedených u Smetánky nelze popírati možnost opisného futura, také ji Smetánka nepopírá, ale u sloves *jíti* a *jeti* s Dobrovským i Mazonem jisté lze. A snad, myslím, i u jiných *(lézti, vésti, vézti, nésti, hnáti)*. Mazona při jeho článku poněkud zavedly nechtíc jeho prameny; podle Gebaura v Přír. mluvnici jaz. čes. str. 376 jest *budu nésti* jen stč. a slova »místo *budu nésti* říkáme *ponesu*« (na str. 203) neříkají nic určitého o existenci *budu nésti*. V Gebaurově-Ertlově Mluvnici 1, 196 jest *budu nésti* uvedeno jen schematicky, ale za vzor opisného futura položeno (t. 237) *budu péci;* 2, 207 zůstalo schematické *budu nésti*, jež však odkazuje ke vzorovému *budu péci*, a výklady ib. *budu vésti* k doloženému *povedu, bude hnáti* k *požene* nejsou dokladem pro ně, ale jen výkladem trvacího futura. Futurum periírastické, zdá se, jest u těchto sloves možné, ale řídké, jen mají-li pošinutý význam (jsou-li částí fráze a pod.), na př. *sestra mi bude vésti hospodářství, řezníci budou hnáti dobytek přes ves* (ale *děti poženou na pastvu), bude to nést klidně* a pod. — Nevím, proč Mazon v mluvnici vynechal sloveso *vésti*. Také stilisace »dont (jedu atd.) le futur normal est perfectif: půjdu (atd.) (str. 166) není vhodná; *perfectif* se týká jen tvoření tohoto futura, a ne jeho významu: tvary *půjdu, ponesu* a p. mají význam trvacího futura, stejný jako opisné futurum, jak sám Mazon uznává v cit. článku na str. 118 (srv. Geb.-Ertl 2, 208).

Mnoho pozornosti věnoval autor v mluvnici *vidu slovesnému*. Rozděluje napřed na str. 132—136 slovesa na perfektivní a imperfektivní *(perfectif* a *imperfectif, umříti* a *umírati);* kriteriem tohoto rozdílu jest futurum. Slovesa imperfektivní pak dělí na slovesa durativní, jež jsou *perfectibles*, t. j. skládáním s předponami se stávají perfektivními *(snese, napíše)*, a na slovesa iterativní nebo *imperfectibles* (*přidává, opisuje, utíká)*. Pak u jednotlivých tříd podrobně určuje vid typu i jednotlivých sloves. K tomuto rozdělení sloves na perfektivní a imperfektivní přidává dělení sloves podle kolikosti děje (na str. 199, 203) na *déterminés* (vyjadřující děj nebo stav omezený v trvání okolnostmi, cílem) a *indéterminés* (vyjadřující děj opětovaný nebo trvalý), a to jak u sloves imperfektivních *(čtu, čítám)*, tak i u sloves perfektivních *(vynesu, vynosím)*. Na str. 201 přidává frekventativa *(fréquentatifs)* typu *čítávám*. Jest škoda, že Mazon nepodal souhrnný přehled svých názorů o jevech vidových v češtině. Jeho výklady jsou tak rozkouskovány, že tím uniká jednotnost, přehlednost i

jasnost výkladu. Nejasný zůstal poměr sloves iterativních (neboli imperfectibles) a »indéterminés«. Jest toho litovati tím spíše, že autor, jak je vidět, o těchto nesnadných a jemných otázkách přemýšlel a podrobně je řešil v svých dvou studiích o vidu sloves ruských.

Z jednotlivostí výkladu o pádosloví poznamenávám, že ve spojení *šetřiti se* nelze viděti stejnou záměnu pádů jako v *táži se tě m. tebe* (str. 66); v útvaru zvratného slovesa původní ak. *se* ztrácí pádový a předmětný význam, jak ukazuje na př. zvratné sloveso *hýbati se* a j.

Z nauky o tvoření jmen nelze v příručce, jako je kniha Mazonova, povědětí vše, ale přece pohřešujeme v těchto výkladech na př. důležitou skupinu substantiv utvořených z předložkového určení místa v tvaru *nároží, poříčí* atd., u složených sloves s předponami na str. 218n. také by bylo možno leckterou předponu doplniti, na př. u předpony *na-* typ *namrznouti, namodrati, nalomiti* atd., u předpony *pro- prospati se.*

Ve výkladech o větě nelze souhlasiti s názorem autorovým, že ve větách s 3. osobou sg. nebo pl. minulého času jako *přišel* vidí věty *jmenné* (na str. 236); jest to stanovisko jen formální, neboť v češtině *přišel* jest určitý tvar slovesný, 3. os., nehledíme-li ani na historický vývoj. Nauku o shodě bylo by dobře v praktické mluvnici doplniti poznámkou o typu »*Řecko a Srbsko zvítězily*«, »*tele a hříbě běžely*«, že totiž jednotné předměty středního rodu mají shodu jako výčet věcí, srov. NŘ. 4, 42. Ve výkladu o postavení enklitik, že totiž nejsou na prvním místě (str. 242), schází zmínka, že se řídí známým zákonem Wackernaglovým (srv. NŘ. 1, 199 a často, posledně 7, 251 a n.).

Z fonetického popisu na začátku knihy nejzajímavější jest sluchový dojem Mazonův o poměru přízvuku a délky v češtině. Praví na str. 12: »Cizí sluch nevnímá napoprvé nejsilněji počáteční přízvuk důrazový, který jest poměrně slabý, nýbrž kvantitativní rozdíly samohlásek. Dlouhé samohlásky se skutečně rozlišují od krátkých zřetelně: zdá se, že hlas vypouští co nejrychleji krátké samohlásky, ale zdržuje se na dlouhých tak, až se skoro někdy zdají zdvojené. Tento kontrast jest překvapující na př. ve spojení jako *národní divadlo*, jehož první část se působením svých délek roztáhla do šíře, avšak druhá, která je samý krátký vokál, vysloví se suše *(náárodnii divadlo)*. Na tomto postupném střídání délek a krátkých, skoro jakoby střídání půlových not a čtvrtí, zakládá se z velké části tak karakteristický rytmus češtiny«. Tento subjektivní sluchový dojem Mazonův

odporuje výsledkům experimentálního měření Chlumského,*) podle něhož má délka v češtině postavení podřízené a podle něhož nad délkou vládne přízvuk, i staršímu měření Královu a Marešovu**) z r. 1893, které s měřením Chlumského souhlasí.

Mazon také upozorňuje na běžnou výslovnost obecného jazyka hovorového, na př. na svarabhaktické *u* v *sedum* a pod. (na str. 15), na výslovnost skupin souhláskových (na str. 21) v *ocové* a pod. Tvrdí však také, že se v běžné výslovnosti slabika *mě* (vl. *mie)* mění v *mňe* (str. 9), ač se tato změna jeví v nové spisovné i obecné češtině vždy a i ve většině dialektů a jest doložena již od 14. stol. (srov. Gebauer, Hist. ml. 1, 226, Frinta, Novoč. výsl. 159 a 164).

I v jiných částech mluvnice se snaží vystihnouti podle svého programu hlavní tendence hovorového jazyka. Z tvarů uvádí tyto: 1. os. pl. *-em* místo *-eme* (str. 137), *peču, pečou, třu, třou* (str. 153), *řežu, řežou, myju, myjou* atd. (str. 137 a 179), příčestí *nes* (str. 141); za tvary přijaté i do spisovného jazyka správně označuješ *bereš, ber* (str. 162), infinitivy na *-t* (str. 140 sl.), srov. Geb.-Ertl 1, 231 a 201, N. Ř. 6, 1922, 28 a j., ale připustil do spisovného jazyka i tvar *mi* (1. mn. = *moji).* Jak bystře zde celkem rozpoznává, ukazuje nejlépe srovnání se současně psaným článkem Jankovým v N. Ř. 5, 289 n. (Může-li spisovný jazyk ustrnouti?). Náběhy k tvarovým změnám v jazyce spisovném vlivem odchylek obecné mluvy, uvedené v tomto článku, nalézáme všechny u Mazona kromě gen. *do Boleslavi* a imperativu *peč,* který opravdu neměl scházeti tam, kde se uvádí i tvar *peču.* Omylem se do paradigmatu dostal infinitiv *péc;* ten se vyskytuje jen tu a tam u některých českých spisovatelů, ale v jazyce nežije, neboť spisovný jazyk má *péci* a lidový *pícť, moct,* srov. N. Ř. 6, 1922, 241. — Neupozorňuje-li autor na př. na to, že změny takové nepronikají stejně u všech jednotlivých slov téhož typu, na př. že jest *béře* i *bere,* ale jen *pere se, never se,* že *tluč* a *tluču* jest častější než obdobné tvary u jiných sloves, podle toho, v které jazykové vrstvě se kterého slova častěji užívá, to mu ovšem nikterak nelze vytýkati, neboť to není úlohou příruček.

---

*) Jos. Chlumský, Pokus o měření českých zvuků a slabik v řeči souvislé. (Rozpravy České akademie, tř. III., č. 36). V Praze 1921 (str. 73).

**) Jos. Král a Fr. Mareš, Trvání hlásek a slabik dle objektivné míry, Listy filologické 12, 1893, 257 n.

O gen. po záporných slovesech dobře poznamenává autor na str. 100 n., že jest v jazyce knižním (livresque), ale nelze tvrditi, že by ho v obecném jazyku vůbec nebylo. Víme, že jsou případy, v nichž žije, na př. *nemá ani kouska rozumu; nebylo tam človíčka,* srov. Geb.-Ertl II, 155. Stejně příliš omezil autor tvar *jest,* tvrdí-li, že bývá jen »v knižních definicích«, jako »Bůh jest láska«.

Ze skladby hovorového jazyka uvedl nominativ ve funkci vokativu v oslovení, na př. *pane doktor! pane Novák!* (na str. 98), i to, že se užívá zájmena osobního v podmětu i beze všeho zvláštního významového důvodu, na př. *já jsem tam byl* (str. 231), na kteréž oba zjevy podrobněji upozornil u nás letos V. Mathesius v článku »Nominativ místo vokativu v hovorové češtině« v N. Ř. 7, 1923, 138 n. (stručně již o té věci v N. Ř. 2, 1918, 221; 6, 1922, 188) a v článku »Pronominální podmět v hovorové češtině« v Slovanském sborníku věn. prof. Pastrnkovi, 1923, 118 n.

Zbytečně se mluví o oslovování v 3. os. pl., jako »*Milostpani, vědí*«, na str. 236, nebo na str. 14 o změně *ý - ej,* kterou autor pokládá jen za zjev pražský. Ani ta ani ona forma nepronikly z lidového jazyka plně do hovorové češtiny, a jiné podobné změny lidového jazyka autor nepopisuje.

Vidíme, že jest Mazonova kniha bohatá obsahem, ač jest nevelká rozsahem. Jen francouzský stilista dovedl v jejím rozsahu říci tolik, a to jasně, elegantně a stručně. Formální stránce vůbec lze vytýkati pramálo. Někde scházejí příklady, na př. na str. 11 na kvantitativní střídání, na str. 141 na »gérondif passé« utvořený z přechodníku minul. času. Nejasné je schéma tvarů imperativních na str. 138, kde tvary imperativu *(nic), -me, -te* jsou nepřesně položeny; na str. 37 tvar *měšťénin* uveden jako živý a teprve na str. 41 pověděno, že je nahrazen již tvarem *měšťan,* na str. 111 *krajan* a pod.

Jest však Mazonova kniha nejen bohatá obsahem pěkné formy, ale jest i hodnotná teoreticky i prakticky. Svému účelu úplně vyhovuje; jest ovšem psána pro filology nebo filologicky školené čtenáře, kteří chtějí hlouběji vniknouti do jazyka, než dovolují obyčejné učebnice a cvičebnice. Autor se v ní osvědčil nejen dobrým interpretem badání o českém jazyce od Dobrovského do Gebaurovy Historické mluvnice i příručních mluvnic Gebaurových, Ertlových a Smetánkovy, ale dovedl i připojovati vlastní postřehy, a to právě v systematice současného jazyka a v pozorování obecného jazyka mluveného, tedy ve věcech, které

dobře karakterisují školu francouzskou. V tomto oboru, v badání statickém o současném jazyku, bylo u nás dosud málo vykonáno, a proto může býti i tato malá knížka jiných cílů k tomu pobídkou.

Bohuslav Havránek.

HOVORNA.

AŤ SI ŘÍKÁ KDO CHCE CO CHCE (L. O.). O tomto výraze a jeho správnosti jsme vykládali v N. Ř. 6, 280. Oddělovati čárkou slova kdo chce — co chce nepokládáme za potřebné, protože je to výraz v sobě uzavřený = co se komu líbí, kdo co chce n. co kdo chce. — Významu slova s l e n i c e (v Písni na moři: Již kotva z tůně zvednuta a větrů přízeň pánem. Tak vesele hrá korouhev! Moře tak jasno, blaho — nuž ke kormidlu, k slenici...) nepodařilo se nám dopátrati; české to slovo není. Snad by se našel mezi našimi čtenáři nějaký »mořeplavec«, který by nám je pomohl objasniti?

ČAPNOUTI (O. S.). Vykládati slovo čapnouti, čapati (v. N. Ř. 7, 154) z italského slovesa ciapare (chytiti) je cesta příliš daleká a při rozšířenosti tohoto slovesa v živé řeči lidové a ve všech jazycích slovanských byl by to výklad málo pravděpodobný. Že slovesa toho významu, jako je čapnouti, vznikala z výrazů onomatopoetických, toho svědectvím jsou i souznačná slovesa lapnouti, lapati, chňapnouti, chňapati, která jsou rovněž původu onomatopoetického.

DIV DIVOUCÍ (F. K.) je spojení staré, doložené již v stč. Životech sv. Otců a v legendě o sv. Kateřině 3487, známé Rosovi, objevující se i v slovenštině (to je div divúci) a mající obdobu v pol. dziwucne dziwy; vzniklo jen pro zesílení pojmu »div«, podobně jako hanba hanboucí, pravda pravdoucí (koncovka -úcí vznikla napodobením příčestí a v st. češt. se jí tvořila dosti hojná příd. jm. jako bělúcí, zvl. od sloves, z nichž posud žije na př. vroucí, žádoucí, stkvoucí vedle příčestí vřící, hořící, žádající, stkvící se). Psal-li na př. Přleger-Moravský d i v o u c í i jinak s významem »divný« (divoucí změna a p., na př. Přec na dlouhý teď pobyt na zemi si vzpomínala [duše] s touhou divoucí, Dumky 209, 29; ký pěvec k harfě eolské vás [zvuky] bije divoucí písní v žáru schvacujícím? t. 216, 4), je to tak nečeské, jako kdyby někdo říkal pravdoucí věc, hanboucí skutek. Srv. Gebauer, Hist. ml. 3, 2, 89, Gebauer-Ertl § 160, 1.

FOCH (J. R.). Jména cizí (jako všechna jména) se skloňují podle toho, jak se vyslovují, nikoli, jak se píší. Protože Francouzi vyslovují jméno svého maršála Foš, skloňujeme je my ovšem podle vz. oráč; tedy 2. p. Foche (= Foše), nikoli Focha. — V náhradu za nečeský výraz »k m á n í«, kterého snad dnes vážně nikdo ani neužívá, má čeština přece výrazů dost. »Na dnešní představení jsou ještě 2 lístky k mání« = dostanou se ještě, lze dostati,

zbývají atd.; »k mání u firmy X.« = dostane se, koupí se u p. X., prodává, má na skladě (na prodej) firma X atd. — O ostatních věcech bylo v N. Ř. již několikrát vykládáno. Podle těch výkladů píšeme tedy: z Vinohrad, ze Smíchova, z Moravy, prst z bojiště verdunského, nikoli s Vinohrad atd. (posledně v NŘ. 7, 219); sloveso ž á d a t i se spojuje v jazyce starším i v přesné mluvě spisovné s 2. p. věci i osoby (NŘ. 1, 20; 4, 51).

HEJBLE (J. Š.) je z něm. Hebel. — L a m p r d o n (a podobná slova jako lamprda, lamprďák a j.) je rozmarná obhroublá znetvořenina rozličných slov cizích (lampion, lambris, landwehr, landläufer a p.) a má podle toho rozličné významy. Významu »hloupost, maličkost« nabylo asi přikloněním k vulgárnímu slovu, které je v něm uzavřeno. — Slovesa z m ý č e t i, u m ý č e t i, na př. šaty (nikoli zmíceti), z toho dialekticky také zmýciti, umýciti, jsou složeniny slovesa mýceti utvořeného z kmene myk- (jako máčeti k makati, klékčeti vedle klekati a p.), který je v slovese mykati = škubati, tahati. (NŘ. 2, 217). — Š k l u b a t i je tvar dialektický m. škubati (a to m. skubati, skústi) s přidaným l podle nějakého slova podobného (jako šlupina podle sloupnouti a p.). — K ů l i mně m. k vůli mně jest změna hlásková způsobená nejspíše tím, že se zapomnělo, co výraz k vůli (= po vůli) znamená, a podporovaná asi t. zv. bilabiální výslovností hlásky v v Čechách východních (Kopidlno). — N e j n i m. není má t. zv. přechodné j, které vzniká na přechodu od článkování samohlásky k ponebnému ň (srov. pajmáma z paňmáma, ajci z ańsi, tejď m. teď atd.); vznik jeho v tvaru nejni byl podporován formami nejsem, nejsi atd. — D i m n ý m. divný vzniklo připodobněním hlásky v k následujícímu n tím způsobem, že rty zůstaly sevřeny nebo přivřeny (jako při v obyčejném nebo bilabiálním), ale proud vzduchový se dirigoval na obě souhlásky (t. j. i na následující n) týmž směrem, t. j. nosem; proto se místo v ozvalo m. — M ň u k m. vňuk (vl. vnuk) vzniklo týmž připodobněním; důvod změny vnuk — vňuk není dost jasný a má spíše příčiny psychologické než artikulační (pod. změna je v poňoukati m. ponoukati). — V o c a j ď jest tvar dialektický m. od-sad se změkčením koncové souhlásky (snad podle teď), se smíšením ds (ve výslovnosti ovšem ts) v c (jako dětsko — děcko) a s přechodovým j, o němž byla zmínka výše. Podle vocajď vzniklo p o c a j ď (jako votud — potud). V o c á d l e, v o c u d l e, v o c á h l e, v o c u h l e jsou hláskově obměněné formy odsadhle, odsudhle, zvláštní jen tím, že z obtížné skupiny dhl mizí jednou h (vocádle, jako tendle z tenhle s přechodným d), jednou d (vocáhle). Tvary v o c a j d l e, v o c u j d l e jsou pak z tvarů vocajď, vocujď (vocajď -hle, vocujď -hle). — Tvar m z d o r m. vzdor se vyvinul patrně ve rčení velmi častém »(dělati někomu něco) na mzdory«, v němž se následující v připodobnilo předcházejícímu n podobným způsobem jako v slově dimný. — Z p o v j á š e t i (prádlo po půdě) je lidová iterativní forma k slovesu pověsiti utvořená mechanickou obdobou podle sloves, v nichž se kmenové e mění v iterativech v a (přinésti — přinášeti, odvézti — odvážeti a p.). — O výraze n a v o l i t i s e byl výklad v letošním roč. Naší řeči str.

156; o změně b e z s e b e — b e j s e b e 6, 23, o změně v p o l e d n e — h p o l e d n e 6, 157.

HRANY, HRANA, HRANICE (T. H.). Že by pomnožné jm. h r a n y, h r a n a (posmrtné zvonění) bylo příbuzné s rus. c h o r o n i t' (schovávati, pohřbívati), p o c h o r o n i t', p ó c h o r o n y (pohřeb), nevěříme, protože se rus. ch nesrovnává s č. h (r. choronit' = č. chrániti; k významu srv. č. chovati, schovati, pochovati). Jinak je č. hrany, hrana slovo temné; Miklosich srovnává csl. g r a j »zpěv« a j., Berneker pslov. g o r n o (gen. gonese), csl. grano »verš«, hluž. hrono »řeč, věta, puls« a j.; významové pojítko by byl význam něčeho rytmicky utvořeného a snad by výkladu Bernekerovu svědčilo Gebaurovo stč. nadložnie hrano = epithalamium, svatební zpěv. — Jiného původu je h r a n a (rus. graň »hrana, mezník, hranice«) s příb. slovy, k nimž patří také č. h r a n i c e (r. granica atd.); »hranice« snad býval pův. mezní kámen nebo nasypaná hromada (staré listiny v stejném významu znají slovo k o p e c), anebo, jak někteří myslí, hraničný znak ze dřeva, narovnaná hranice nebo několik dřev zaražených do země, mezník sroubený do hran ze dřeva, jak se posud místy zarážívá v lesích, a p. (srv. hranice s významem »narovnané dříví, lešení na zavěšení zvonů« a p.). Ze slov. slova g r a n i c a pochází něm. Grenze, doložené již v 13. st.

KAPITOLNÍ, KAPITULNÍ (J. S.). Z lat. capitulum (vl. z plur. capitula) má jazyk tvary dva: tvar přiléhající věrně k slovu latinskému, kapitula (kapitule), a tvar hláskově obměněný týmž způsobem jako regula — řehole (v starší době ob. řehola), kapitola (kapitole). Ve významu ‚oddíl knihy' se střídají v starším jazyce oba (vlastně všechny čtyři) tvary bez rozdílu: capitola devátá, capitule osmá (obé v Millionu), v sedmé kapitule (Hus Erb. 3, 203), osmá kapitole (Velesl. Kal. 255). Spisovný jazyk nč. se ustálil v tomto významu na tvaru kapitola, -y. Stejné střídání tvarů -ula, -ola bylo asi v starším jazyce i při významu ‚sbor kanovníků', ač se tvar kapitola vyskytoval, jak se zdá, častěji. V tomto případě se však jazyková praxe neustálila tak jako v případě prvním. Palacký píše vždycky kapitula, rovněž Tomek; tak píší i odvozené příd. jméno kapitulní (rovněž Zoubek, Patera, na př. v ČČM. 1880, 464, 344, místa citovaná Kottem nesprávně pro heslo kapitolní). Vedle toho se vyskytuje ovšem i tvar kapitola, kapitolní (v knihovně kapitolní, Ziegler v Dobroslavu 1821, II, 1, 82, stejně Jungmann). Pravidla čes. pravopisu rozlišují: kapitola v knize, a kapitula, sbor kanovníků. Zdá se, že se praxe skutečně k tomuto rozlišení kloní z příčin, které jsou nasnadě, ale provedeno na určito dosud není. A tak nezbývá teorii jazykové nic jiného než konstatovati, že se v tomto významu užívá dosud tvarů obojích, kapitula (kapitulní) i kapitola (kapitolní). Proto také nelze rozhodnouti, který z obou tvarů je správnější; správné jsou zatím oba — o správnosti bude lze mluviti teprve pak, až se usus přikloní zřejmě na tu stranu neb na onu.

KBEL (F. S.), se zdrobnělinami kbelec, kbelík (v ob. výsl. belík) = nádoba (nyní obyčejně dřevěná), je slovo původu německého, chubil, nyní Kübel. Přenesením z významu základního se pak vyvíjejí významy další; značí pak kbel také sloup, v němž je stavidlo, dutina, v níž je zasazen čep, dutý pařez (odtud belivý = trouchnivý) atd.

KVĚTINÁČ. K našemu výkladu 7, 267 oznamuje nám p. dr. J. Franěk, že se na Chrudimsku říká anebo říkávalo květináči c e z á k, v Bohdanči u Pardubic pak k a r h a n e c. Cezák znamená obyčejně hrnec na mléko, do něhož se nadojené mléko z dížky přecezovalo; jeho tvar u spodku užší dal asi podnět k tomu, že se jméno cezák přeneslo na hrnec na květiny (někde také žertovně na známou nádobu noční). Karhanec je zdrobnělý tvar podst. jména karhan (karchan), doloženého již ze 14. stol. ve významu nádoba, hrnec, korbel (odtud stč. nad karhany sedati, za karhany n. v karhany zalévati = notně popíjeti). Vedle karhan se říká také krhan (krhánek), což je forma, která spíše odpovídá hláskovým zákonům českým; proto se domnívá Berneker, že stč. slovo karhan je převzato odjinud. Slovo karhanec ve významu »nádoba na květiny« zaznamenává z Pardubicka také Kott 6, 569. Místy v Čechách nazývají hrnec na květiny také p u c l á k ; puclák n. punclák je vlastně název kamenného nádobí vůbec (zvl. polévaného), který vznikl z místního jména Bunzlau (ve Slezsku). Konečně sem patří i hanácký název květníku p e r n i c a. Má tedy lidová řeč na speciální označení hrnce na květiny výrazů dost a dost.

MARAST (V. V.) je z něm. Morast, jehož základ spolu s franc. marais jest hledati v lat. mare, moře. — C e n i t i s e (plakati) je výraz český; ceniti zuby (nejspíše nějakou asociací z pův. ceřiti, jež je příbuzné se slovesem štěřiti, štířiti) znamená ukazovati, odhalovati zuby. Z výrazu ceniti zuby vznikl pak výraz ceniti se (podle vzoru smáti se a p.) s významem prvotně asi »ceniti zuby při smíchu, smáti se« a pak ironicky a posměšně o dítěti, šklebícím se při pláči. — B a n d a s k a je patrně příponami -as -ka rozšířené slovo banda, které zase bylo utvořeno příponou -da (jako flaška — flanda a p.) ze slova báně (mor. baňa = džbán), zdrobnělého v tvaru baňka. Přípona -aska je asi přenesena od jiného slova, snad od slova faska (z něm. Fass), bečka na sýr, sůl a p. — K a k á b u s je slovo řecko-latinské (cacabus, kakabos) a znamená hrnec na vaření (odtud příd. jméno cacabatus značící černý jako hrnec odstavený od ohniště, zasazovaný); význam, v němž se toho slova užívá v češtině (na př. chodí jako kakabus), vznikl asi opřením o slovo kaboniti se. — Slovo r e n d l í k je (podle Matzenaura) původu německého; jeho základem je dialektické, jihoněmecké slovo reindel, reinel, značící hrnec n. dížku na dojení. — K a s t r o l je z franc. casserole, které je zase odvozeno z podst. jména casse (zdrobn. cassette) příponami -er -ole (jako fuserole, lignerole, moucherole a j.). — T á t r u m je z lat. theatrum, divadlo, t a t r m a n z něm. Theatermann ‚komediant'. — P l o t n a je z množ. čísla něm. slova Platte; je to původně jen označení plátů, na nichž

se vaří (na rozdíl od staršího ohniště); plotna ve významu deska (na př. kamenná, železná plotna) je ovšem téhož původu. — Medenec je měděný kamnovec; je to jedno z nemnohých slov, v nichž je e místo ě i po souhlásce retné (pod. vzpomeneš m. vzpoměneš, vece m. věcě a p.). — Slovo kujon je nadávka, která se k nám dostala z němčiny. Německé slovníky ji znají od poč. 16. století. Původem je to slovo románské (franc. coïon, ital. coglione, špaň. cojon), jehož základem je lat. slovo coleus (varle). — Tumpachový je vlastně »udělaný z tombaku« (slitiny mědi a cínu), zúžením významu »takové barvy jako věc z tombaku, t. j. červený, rudý« a metonymicky »zčervenalý od nějakého pohnutí mysli, zaražený, udivený, zmatený« (jsem z toho celý tumpachový). Tombac je slovo francouzské a vykládají je z malajského slova tambaga, měď; do češtiny proniklo, jak ukazují střídnice p, ch, zase z němčiny. — Hřada je slovo české a obecně slovanské; znamená trám, bidlo a p. (v češtině spec. takové, na němž sedají slepice); téhož kmene je i slovo hřídel. — Šalvostr je z něm. Scheid(e)wasser (lučavka).

MASLOUCH. Zprávu p. Barochovu otištěnou 7, 189 potvrzuje p. inž. Fr. Urban, rodák z Kadlína u Mšena. Ani on z domova nezná v témže významě jiného slova než maslouch, maclouch; tam také se říkávalo a posud říká »je opálený jako maclouch«. Slovo to žije podle jeho zprávy také v přilehlých obcích okresu bělského a mladoboleslavského. Oba pánové znají přirovnání o obličeji lesklém, zarudlém a p., že je jako maslouch, maclouch, které podle toho je okolo Mšena běžné. Představme si, že by ono slovo samo v pův. významu bylo (na př. působením školy) ustoupilo slovu »klouzek« dříve, než jsme je zachytili, a že by se bylo udrželo jen v přirovnání »jako maclouch« a snad i v přímém oslovení osoby s obličejem »jako maclouch« (ty maclouchu, macloušku!): filolog, který by byl postaven před tento způsob vyjadřování, byl by asi v takové nesnázi, do jaké nás postavil zvěčnělý K. Mašek otázkou, co je zoun (7, 225 n.).

MOTÝL. Nár. pol. vypravuje 26. června 1923 o komsi, jak »chytal brouky a motýli«. Není-li to tisková nebo pravopisná chyba, je to důkaz, že novinář, který tu větu napsal, věděl o někdejším zákaze skláněti slovo »motýl« podle tvrdého vzoru, ale tvaru podle sklonění měkkého (motýle) utvořiti nedovedl. Zároveň je to ovšem důkaz, že pravidlo o skloňování tohoto slova (jako na př. i slova topol) zasluhovalo revise a že Pravidla z r. 1913 a po nich i vydání následující právem píší »motýl, -a (zastr. -e)«; onen novinář není jediný Čech, kterému tvar motýle v 2., 4. p. j. č., nebo v 4. p. m. č. nerad plyne z pera.

OUPOR (J. V.), vlastně houpor, pojmenování zvrhlé švestky, v Hruškově Dialektickém slovníku chodském je zaznamenán. Je to obměněné slovo oubor (ouborek), úbor, které znamená vlastně košíček na sbírání (jahod a p.). Na zvrhlou švestku byl tento název přenesen asi podle podoby s tímto košíčkem; místy říkají snad z téhož důvodu těmto ouborkům vačky. Švestkový ouborek se pak stal zase popudem k stejnému pojmenování lidí

malých, zavalitých a pevných. (To je ouborek!) Názvy bouchoř, bouchor, buchar, bachor (bachora, bachorek) mají základ patrně v slově pucher, puchr, které znamená něco napuchlého (puchéř, puchýř) a jehož se v tomto významu (= oubor) také užívá. Spojováním a matením s jinými slovy podobného tvaru a někdy i příbuzného významu jako bachor (bachoratý, bachratý = tlustý, baňatý), pouchle (pouchlý) a p. a vzájemným křížením vznikly pak názvy výše uvedené. — Peručí je podle slovníku Hruškova chvoj; peručina větev stromu jehličnatého, zvláště smrková a jedlová. Také slovenské paruť znamená větvičku, ale těžko říci, jaká je mezi oběma výrazy spojitost. Pro výklad slova chodského bylo by snad možno hledati přechod přes slovo peroutka, kosinka k zametání, smetání prachu, popela atd.; užívalo-li se k tomu účelu jako na mnohých místech plochého košťátka z chvoji, mohl se název peroutka přenésti i na toto košťátko a odtud na pojmenování jehličnaté větvičky a chvoje vůbec. — Hruškův Dialektický slovník chodský vyšel jako 7. sv. Archivu pro lexikografii a dialektologii r. 1907 nákladem České akademie (v komisi knihkupectví Bursíkova a Kohoutova v Praze).

PETLICE (J. H.) je patrně staré slovo, jež znamenalo všelijaká oka k upevnění něčeho; Jungmann má doklady z Benátské bible (1506) 1. Mojž. 26 o poutkách na spojování čalounů, z nichž byla zřízena svatyně v podobě stánku (vulg. ansula, v jiných biblích oka), a z Komenského s význ. »přeska«, dnes jsou petlice známá kovová oka k vnějšímu zavírání dveří. V Arch. č. 19, 92 n. je zpráva o sporu strany věcí ze sťatku odcizených; čteme tam m. j. »vokov u studnice, petlice vytahovali, zvonec s tvrze vzali«, kde by mohlo jíti o dnešní petlice. V ruštině znamená pétlja, petlica oko (na př. při pletení), knoflíkovou dírku (která vznikla z pův. přidělaného poutka), oko, do něhož zapadá závěs dveří, úško jehly a p. a pod. významy mají shodná slova jiných jazyků slov. (srb. petlja, petelka a j.). Petlice je odvozenina slova petle (petlja), které snad u nás někde ještě žije. Původ je neznámý; Matzenauer, L. fil. 12, 336, spojuje se slovy našimi něm. Fessel, ale musila by se vyložiti neshoda v druhé souhlásce (slov. slova ukazují na pův. pet-, germ. na pův. ped-). Pol. pętla, pętlica má nosovku nepůvodní, přenesenou ze slova pęto (pouto).

POVIDLA (J. J.) jsou v češtině obecné i spisovné podst. jméno pomnožné a skloňují se podle vzoru město: povidla, povidel. Tvar povidlí jest tvar kolektivní, hromadný; podle Kotta (2, 844) se vyskytuje na Policku, podle Bartoše (Dial. sl. 321) v záp. Moravě. Z Vašeho dotazu vyjímáme zprávu, že tvar povídlí žije tak v jižní Moravě (v Přibicích u Židlochovic).

PRO VLAST (J. C.). Se stanoviska jazykového je stejně správné »pro vlast« i »za vlast«; může tedy jíti jen o větší nebo menší vhodnost toho neb onoho výrazu. Jako heslo zhušťující vlastenecký program sokolský hodí se spíše výraz »pro vlast«, protože je obsahově širší. Předložka pro znamená, máme-li na mysli význam, o nějž tu běží, v něčí prospěch; před-

ložka za má ovšem význam podobný, ale významu toho nabyla teprve změnou pojetí. »Bojovati za krále« znamenalo vlastně ‚bojovati místo krále', »umříti za přítele«, ‚umříti místo přítele', »mluviti za někoho« (na př. před soudem), ‚mluviti místo někoho', všude ovšem s tím vedlejším pojetím, že ten, za koho se bojuje atd., měl z toho prospěch. Když toto vedlejší pojetí příčinné ovládlo, stala se předložka za v takovýchto výrazech souznačným slovem s předložkou pro a »bojovati za krále« se stalo synonymem výrazu »bojovati pro krále«. Z toho ovšem neplyne, že by se předložky pro a za mohly v tomto významu prospěchovém prostě zaměňovati, neboť předložka za nabyla tohoto významu právě jen v těch výrazech, kde znamenala původně zastupování někoho v jeho prospěch. Na vyjádření jiných forem prospěchu zůstala jediným výrazem předložka pro. Můžeme tedy říkati »bojovati za vlast« i »pro vlast«, ale neříkáme »pracovati za vlast, učiti se za sebe« atd. (nýbrž jen »pro vlast, pro sebe«), protože se sem předložka za pro svůj základní význam zastupování nehodí. A protože smysl hesla, o nějž jde, jest, že jest třeba nejen za vlast (= pro vlast) bojovati, nýbrž také pro vlast (nikoli za vlast) pracovati, je forma »pro vlast« najisto vhodnější.

ROZJÍMATI (J. S.) jest vlastně (v mysli, v duši) rozbírati, rozkládati; proto původnější jest u tohoto slovesa vazba akusativní. Tak píší Bratří: rozjímáme, ó Bože, milosrdenství tvé (Žal. 48, 10); dílo rukou tvých rozjímaje (t. 243, 5); co to rozjímáte mezi sebou? (Mat. 16, 8) a j. Ale vlivem souznačných sloves mysliti, přemýšleti, uvažovati a p. ujala se velmi brzy i u slovesa rozjímati vazba s předložkou o; tak i u Bratří na jiném místě: které jsou to věci, o nichž rozjímáte? (Luk. 24, 17). Vazba tato je v dnešním jazyce nejobyčejnější, zvláště když sloveso rozjímati znamená o něčem přemýšleti, na př. rozjímati o nestálosti věcí světských a p. Vazba akusativní by se snad snesla v nč. jen tam, kde sloveso rozjímati znamená něco si živě, do podrobností, část po části představovati a rozbírati, na př. utrpení Páně rozjímati, ač ovšem i vazba předložková, jsouc širší, by i v takových případech byla docela možná. V starší době bývala i vazba rozjímati o něco (na př. s tiem [člowěkem] nenie proč o ty věci rozjímati; Štítný, Řeči besední, 44), ale zanikla.

SAMOSTATNÝ NA CIZINĚ. V Nár. pol. (odp. 27. června 1923) jsme čtli větu, »že Němci se chtějí učiniti do jisté míry samostatnými na cizině ve výrobě tekutých pohonných látek«, s vazbou, která patrně vznikla podle vazby »závislý na něčem«. Takovéto přenášení vazeb, kde je nalézáme jen na papíře, ne v mluvě živé, je chybou, ale pro psychologii řeči dosti zajímavou.

SUPINUM (O. B.). Stč. supinum se vyznačovalo nejen tím, že mělo příponu -t (neboť přípona -t se už od 14. stol. — třeba jen sporadicky — objevuje také při infinitivu), nýbrž i tím, že mělo proti infinitivu kmenovou samohlásku nezdlouženou (brat proti brát, bráti), že se kmeno-

tvorná přípona před -t nepřehlasovala (žat proti žieti, žíti, žít) a že místo předmětu v akusativě mělo předmět v genitivě. Z té příčiny zbytky supina vidíme ve výrazech »jdu spat« (inf. je »spát«) a »přijde soudit živých i mrtvých« (inf. je »soudit živé i mrtvé«). Proto také ve výrazech »šli hledat poklad« (supinum by bylo »hledat pokladu«), »přišel ke mně kupovat olej« nelze viděti supina, i kdybychom nevěděli jinak, že supinum bylo vytlačeno infinitivem vůbec. Užívá-li některý spisovatel důsledně infinitivu na -ti a jen po slovesech pohybu tvaru s -t, je to jeho osobní záliba, ne však supinum.

SYROVÝ, SUROVÝ (7, 205). Na Slovensku je (podle zprávy Jar. Vlčka) v obyčeji jen tvar surový bez významového rozdílu; to se ovšem úplně shoduje s rozšířením téhož tvaru na Moravě a u Poláků. Naproti tomu se pamatuje prof. J. Š. Kubín, že se v Jičíně ještě okolo r. 1880 říkalo syrový i ve smyslu dnes obvyklého tvaru surový. Vypovídal domácí zchudlou rodinu a žena mu řekla: »Nebuďte na nás tak syrovej.«

ŠIRŠÍ NEŽ DELŠÍ (7, 107 n.). Způsobem, jaký my doporučujeme, vyjadřuje se na př. Hájek 140a (Stč. knih. 3, 414): Čechové více smělí než múdří přihotovivše se a na koně vsedavše počali za těmi jízdnými jeti. Hájek psal jazykem prostým, opravdu českým; spisovatel učenější by zde byl asi napsal latinským způsobem »smělejší než moudřejší«. O této věci psal také Zikmund ve Skladbě 328, pozn. (z něho jsou některé doklady Kottovy); nalézáme u něho také doklad se zkratkou Pont. (z překladu některého spisu it. humanisty Pontana?), kde čteme raději, jež my bychom asi nahradili slovem »spíše« (když v zvyklost a v umění bojovné doufajíce více, než samou mužností bojují, bojovní raději než stateční mohou se spravedlivě zdáti).

TKALOUN (F. K.). Toto slovo, jež ob. vyslovujeme kaloun, vykládá Gebauer (Hist. ml. 1, 397) za přejaté z frc. galon (ob. »stuha, ozdobný prým«, ale také rozl. podobné pruhy a tkanice prostší); náš mluvnický cit slovo to, jehož g jako ob. v cizích slovech, vyslovujeme k, pojí se slov. tkáti (tkanice) a podle toho je také píšeme. Výklad ten máme za správný, protože konc. -oun bývá cizího původu a protože v sloven. pohádce (Polívka, Súpis slov. rozpr. 1, 173 n.) čteme tvar galón (galon) o tkanici do vlasů a na svázání palců.

TLEŠŤKA. K výkladu o tomto slově 7, 169 oznamuje nám pan učitel Dítě z Veltrub, že ve Lžovicích říkají o hubené ženě, že je jako dlešťka, v Rohozné u Poličky jako dlaščka. — V Rohozné říkají klouzku rovněž máselník, častěji podmáselník a nejčastěji podmásník; máselník se říká v Oldřiši u Poličky (a také v Rohozné) muži, který chodí po vsích po másle. — Místo »na chmeť« (7, 189) se říká v Rohozné do kmenta (krávy to sežraly do kmenta). — Slovo rankaš, o němž jsme vykládali 5, 142, žije také na Kolínsku; v Rohozné říkají v témže významu varmuža (5, 76 n.). — Hadlina (u Lžovic) je dlouhá ryb-

ničná tráva ke stlaní; je to snad jiný tvar jména hadina, změněného jako brusina — bruslina. — O ženském tvaru osobního jména Dítě je výklad v Pravidlech čes. pravopisu (1921) str. XVIII a v Mluvnici Gebaurově-Ertlově I, 71.

TŘEBOHOSTICE (V. V.). Správný tvar je Třebohostice, nikoli Střebohostice, kde je s- přidáno podobným pochodem jako v slovech střešně, střapec a p. (podle stříbro, v ob. výsl. tříbro, tříleti a p.). Jméno Třebohostice je odvozeno z osobního jména Třebohost a znamenalo tedy původně čeleď, rodinu Třebohostovu; s pohanskou bohoslužbou nemá nic společného. Podobných jmen osobních jako Třebohost bylo v jazyce starším dosti: Třebobud (odtud místní jméno Třebobuz), Třebomysl (Třebomyslice), Třeborad (Třeboradice) a p., z těch pak vznikala jména zkrácená, Třebon (v míst. jm. Třeboň, Třebonice), Třebík (v Třebíč) atd. Odvozovati tato místní jména přímo ze slovesa třiebiti = mýtiti není správné.

VÝMĚRKOVATI (B.) jest sloveso utvořené od podst. jména výměrek, kterým se překládá cizí slovo paušál. »Poštovné výměrkováno« znamená tedy asi »paušalováno, paušálně placeno«. Pěkné to sloveso výměrkovati ovšem není a bylo by snad lépe psáti »poštovné se platí (hradí) v celku, úhrnem« atp.

ZÁKONNÝ. Pan prof. dr. Jar. Sedláček z Brna nás upozorňuje, že se v řeči právnické činí rozdíl mezi »článkem zákona« a »zákonným článkem«. Jde-li o naše zákony, které se dělí na paragrafy a dalším dělením na články, je na místě výraz »článek zákona«. Jinak je tomu při zákonech bývalého království uherského. Tam všechny zákony, pocházející z jednoho kalendářního roku, jsou celek, který se dělí na články, t. j. na jednotlivé zákony tohoto celku (dělící se ovšem podle potřeby zase na paragrafy a články jako u nás). Podle uherské právní praxe je tedy každý zákon jedním článkem, a proto se při citování zákonů uherských užívá výrazu »zákonný článek č.... z roku...« a míní se tím určitý zákon.

ZVODITI (6, 95). Pan uč. J. Königsmarck z Rokycan oznamuje, že se tohoto slovesa užívá ve významu ‚zvedati' na Rokycansku (v Štítově, Trokavci, Padrti, Kolvíně); na př. »Sík jsem trávu, vidím, že se něco hejbá pod kosou — a vona to zmije. Usek jsem jí kus vocasu, vona pořád zvodila hlavu.« — Jiná zvláštnost tohoto kraje, na niž nás p. K. upozorňuje, jest, že se říká sice »lacinej, dobrej, mněkej« a p., ale ve jménech osobních se zachovávají tvary s -ý: pan Dobrý, Novotný, Suchý atd. (nikdy pan Dobrej a p.). Bylo by jen zajímavo zvěděti ještě, užívá-li se těchto »korektních« tvarů také bez titulu »pan«.

Z redakce odpovídá Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-L., Bílkova ul. 17.

UČITELSKÁ KNIHOVNA ČESKÉ OBCE

REJSTŘÍK

K VII. ROČNÍKU „NAŠÍ ŘEČI“.

SESTAVIL V. ERTL.

*

Slova a rčení chybná jsou vytištěna písmem proloženým. Číslice s hvězdičkami značí stránky, kde jest o věci výklad obšírnější.

ZKRÁCENINY:

a p. = a podobně;
arch. = archaisticky, po staru;
atp. = a tak podobně;
básn. = básnický, básnicky;
bud. = budoucí;
č. = český, česky, čeština;
dial. = dialektický, nářeční;
franc. = francouzský, francouzsky;
han. = hanácký, hanácky;
chod. = chodský, chodsky;
ital. = italský, italsky;
jedn. = jednotné číslo;
jm. = jméno;
konc. = koncovka;
l. = lépe;
lat. = latinský, latinsky;
m. = místo;
míst. = místní;
mn., množ. = množné číslo;
mor. = moravský;
muž. = mužský rod;
n. = nebo; (za číslicí) a následující;
nář. = nářečí;
nč. = novočeský, novočesky, nová čeština;
něm. = německý, německy;
nespr. = nesprávný, nesprávně;
ob. = obecný, obecně;
obyč. = obyčejný, obyčejně;
os. = osoba;
osob. = osobní;
p. = pád;
pod. = podobný, podobně;
podst. = podstatný;
pol. = polský, polsky;
přen. = přenesený, v přeneseném významu;
příč. = příčestí;
příd. = přídavný;
příp. = přípona;
přít. = přítomný;
pův. = původně;
r. = rod;
řec. = řecký, řecky;

rozk. = rozkazovací;
rus. = ruský, rusky;
slov. = slovenský, slovensky, slovenština;
spis. = spisovný, v spisovném jazyku;
spr. = správný, správně;
stč. = staročeský, staročesky, stará čeština;
stř. = střední rod;
stroj. = strojený, strojeně;
t. = tamtéž;
t. j. = to jest;
v. (t.) = viz (toto);
vl. = vlastně;
voj., vojen. = vojenský (výraz);
vulg. = vulgární;
vysl. = vysloveno;
zastar. = zastaralý;
zbyt. = zbytečný;
zdrob. = zdrobnělý, zdrobnělina;
zp. = způsob;
zvl. = zvláště;
ž., žen. = ženský rod.

A

a, uvozovací partikule v praž. vulg. češtině (a člověče, to mi dej pokoj) 25

à la; klobouk à la Pamela, z franc. à la manière de (na způsob) 152

a s i c e (und zwar), spr. a to 24, 224, 241

absolucí stč. 19

abstraktní podst. jména v adresách: velitelství pluku, lépe veliteli 151

aby, spoj., kde nejde o účel, nýbrž jen o pokračování, je původu něm.: prchá do lesů, a b y čekala opět sto let na vykoupení, spr. a bude čekati 51; Vltava činí zde velký oblouk, a b y opět pokračovala u P. původním směrem, spr. od něhož, za nímž pokračuje 214

áhati, achati, achkati, vzdychati, z citoslovce áh, ach 60

áheška han., čejka, od volání áhy 60

achát, z řec.-lat. achates 60

acház mor., živý plot, snad m. ochoz 60

acht, světská klatba, z něm. Acht 60

achtel, obilní míra, z něm. Achtel 60

achtuňk stč., z něm Achtung 60

ajci dial., m. ať si 307; v. i j

ajmolanc, násobilka, z něm. Einmaleins 60

ajncety vulg., vložky k peřinám, z něm. Einsätze 60

ajnpolet, ajnpaletky, nepřezouvací (botky), z něm. einballig 60

ajta, citoslovce 60

-ák, přípona vojenských slov jako: štramák, zupák a p.; předcházející samohláska se krátí: máz—mazák, štáb—šťabák 31

akacie, akát, z řec.-lat. acacia, akát podle achát 60

akademie, z řec.-lat. academia 60

akant, z řec. akanthos, bodlák 60

akát, v. akacie

akce, činnost, podnik, z lat. actio 60

akcedent, z lat. accedens, přistupující 60

akcent, přízvuk, z lat. accentus, vyšší tón, hudební přízvuk 60

akcept, přijetí směnky (odtud i acceptovati), z lat. acceptum, přijato 61

akcesista, čekatel úředního místa, z lat. accessus, přístup 61

akcesit, vedlejší cena, z lat. accedere, přistoupiti 61

akcidence, vedlejší, drobné příjmy, z lat. accidentia, věci náhodné 61

akcie, podílní list, z lat. actio 61

akcíz, potravní daň, z lat. accisa, zářezy 61

aklamace, ústní, hromadný souhlas, z lat. acclamatio 61

aklimatisovati se (aklimatisace), přizpůsobiti se podnebí, z franc. acclimatiser (climat, podnebí) 61

akoláda, svorka mezi notami, z lat. accolare (colum, krk) 61

akolyt, klerik s nižším svěcením, z řec. akoluthos, průvodce 61

akomodace, přizpůsobení, z lat. accomodatio 61

akorát, zrovna, přesně, z lat. accurate (odtud i akurátní, akuratesa) 61

akord, souzvuk, souhlas, z lat. accordare, laditi 61

akreditiv, pověřovací, úvěrní list, z franc.; základ v lat. accredere, důvěřovati 61

akribie, přesnost, pečlivost, z řec. akribeia 61

akrobat, z řec. akrobates, chodící po konečkách nohou 61

akrostich, báseň, kde začáteční písmena všech veršů skládají slovo, z řec. akrostichon 61

aksamit, původu byzantského, tkanina o 6 nitích 61

akštejn stč., jantar, magnet, z něm. Acstein, Agatstein 152

akt, jednání, spis, živý model, z lat. actus 152

aktér, herec, z franc. acteur 152

aktivní, činný, z lat. activus 152

activum, činný rod v mluvnici, z lat. activum 152

aktovka, z akt (v. t.)

aktuální, nynější, časový, z franc. actuel 152

aktuár, soudní zapisovatel, z lat. actuarius 152

akumulátor, z lat. accumulator, hromaditel 61

akuratesa, akurátní, v. akorát

akusativ, 4. pád, z lat. accusativus, žalovací 61; akusativ vzatý za 7. pád ve výrazech dial.: stáli jsme před Fojtíkovou, před naša, je to za Novákovy 123

akustika, nauka o zvuku (odtud i akustický), z řec. techné akustiké 152

akušér, porodník, z franc. accoucheur 152

akut, ostrý přízvuk, z lat. acutus (accentus) 152

akutní, naléhavý, (o nemoci) prudký, z lat. acutus, ostrý 152

akvamarín, odrůda smaragdu, z lat. aqua marina, voda mořská 152

akvarel, malba vodovými barvami, z ital. acquarello 152

akvarium, vodní nádržka na ryby a rostliny, z lat. aquaris 152

akvatinta, lept na způsob tušové kresby, z ital. acquatinta 152

akvavit, kořalka, z lat. aqua vitae, voda života 152

akvisice, něco nově získaného, vymoženost (akvisitér), z franc. l'acquisition 152

akvit, potvrzení přijaté věci, z fr. acquit 152

alabastr, úběl, z řec. alabastron 152

alafanc, halafanc, úplatek, z něm. alevanz (ital. all avanzo) 152

alagér, hra v karty a p., z franc. à la guerre 152

alalia, chorobná ztráta řeči, z řec. alalía 152

alamodový, podle módy, z franc. à la mode 153

alánt, oman, z něm. Alant 153

alapatryta, jídlo, z pův. olla potrida 153

alarm, poplach, z ital. all'arme 153

alaš, likér nazvaný podle lotyšské vesnice u Rigy 153

alba, roucho kněžské, z lat. alba (bílá) tunica 153

albatros, pták, z arab. al bátros 153

Albera, Alber, jm. osob., z něm. Adal-bero 153

Albeřice, Alberov, Alberovice, jm. míst., z osob. jm. Albera, Alber 153

ale; přes to ale, vždycky ale jen tehdy a pod., spr. ale přes to, ale vždy jen tehdy 28, 58, 149

Amalie 19

an, ano 298

-an, příp. jmen podst. škuban, trhan, šilhan a p. 226

-án, příp. jmen podst. dlouhán, velikán, řván, stč. spán 226

anakolut 217, 245

-anda, příp. jm. podst. šťavanda, fešanda a pod. 32

angličina, z podst. jm. Anglik (angličský = anglický) 155

aniž by; zemřel, aniž by kdo co věděl, spr. aniž kdo co věděl, a nikdo nic nevěděl 24; mohou sníženi cenu, aniž by sami ztratili, spr. a sami neztratiti 27; navrhuje zatížení, aniž by navrhl úhradu, spr. ale nenavrhuje 59; kniha svědomitě referuje, aniž by projevila nějakou ideu, spr. neprojevujíc t.

Antonie 19

aposice násilné; Smíchov, ještě r. 1785 malá vesnice, r. 1836 počet jeho čísel se ztrojnásobil, spr. r. 1785 byl malou vesnicí, ale r. 1836 atd. 212

apostrof zbytečný ve výrazech ty's, že's, našel's, kdys' sic', můž', zapnem', spasit', m. tys, žes, našels, kdys, sic atd. 182, 183

Arnoštka, 2. p. množ. Arnoštek 168, 171

Asie 19

asistentura 50

-aská, příp. slova bandaska (z banda), snad podle faska (v. t.) 309

ať 174

audiencí stč., 19; rodu žen., na Táborsku stř. 20

-avi- se měnilo již v jaz. starém dialekticky v -ai-: Slavibor, Slajbor, Slejbor 186

-avice, příp. jmen míst. 236

až na; útok byl odražen až na pracovní dobu, spr. vyjímajíc ji, kromě ní 27, 51, 59, 151; až na další v. t.

ažurka, ažurovaný, prolamovaný, z franc. à jour 60

B

bachor, bachora, bachorek, nepodařená švestka 311; v. i oupor

bachoratý bachratý 311

báječný; báječná psina 258

baletka 184

b a l l a d a, spr. balada 50

bandaska, ze slova banda a to z báně (nádoba, džbán) 309

bašta 171

báti se p ř e d n ě č í m, spr. něčeho 275

b a v l n n í k, spr. bavlník 183

bečeti 96

Bečváry, jm. míst. 189; v. i jména míst.

běda, 2 p. z b ě d y, 6 p. v b ě d ě a p., spr. z bídy, v bídě a p. 184

Bednář, jm. osob. 224

běh ve výrazech běh života, běh dokonati, běh světa, běh válečný, soudný, školní, přirozený atd. 72

během, 1. během nemoci, postupem nemoci, t. j. jak postupuje a zároveň protože postupuje; 2. o čase, když se děj progresivně pokračující srovnává s plynutím času nebo děje souběžného, zvláště co do tempa 72 n.*, 91, 277

b ě h n o u t i nespr. 180

běhoun 226; v. i -oun

b e j l í, spr. bílí 184

belivý, trouchnivý, ze slova bel m. kbel 309

bělúcí stč. 306; v. i -oucí

bém 61

bez, bezu 125

bez, předl.; bez času stč. 291; v. i čas

bez-, předpona; brává se omylem za zápor: b e z č e t n ý m. nesčíslný 253

b e z b ř e h ý (moře) 183

b e z č e t n ý, spr. nesčíslný 253

Bezděč, jm. míst., z osob Bezděk; druhotvar Bezdězí 201, 284

bezděčný 280

bezdětný 280

Bezděz, jm. míst., z osob. Bezděd; druhotvar Bezdězí 201, 284

bezectný 280

bezelstný 280

b e z e s p o r n ý, spr. nepochybný 151

bezhlavý 280

b e z k o n f e s i j n ý, spr. bezkonfesijní 215

b e z m í z ý, spr. bez mízy 183

b e z n á r o č n ý (anspruchslos), spr. skromný 187

bezpečný zlodějů arch., nč. před zloději 274; bezpečen před nepřítelem, ale bezpečen životem 276

b e z p r o s t ř e d n ě potom, spr. hned potom 28

b e z p r o s t ř e d n í styky (unmittelbare), spr. přímé 214

bezrádný 280

bezruký 280

b e z t a k 215

bezuchý 280

b e z ú t ě c h a 183

bezvousý 280

b e z v ý s l e d n ě, spr. marně, nadarmo 51

běženec, uprchlík 209; v. i příčestí

běžeti; bud. čas poběžím 302; čas běží 72

biblí arch., nč. bible 19
bisam, č. pižmo 125
bison, slovo novější 125
blahoslavenství, blahoslaviti 43
b l í z s k o s ť, spr. blízkost 183
blíže poznati spr. 277
blížiti se a přibližovati se, nedokon. 35
blud (u Husa) 66
b l ů z k a, spr. bluzka 22
blysk meče, stroj. 183
blyštěti; blyštěti k l a m n o u z e l e ň, spr. zelení 181
bob 154
bobek: vavřínová bobule; ovčí, zaječí bobky; lichotivý název dítěte (bobeček); seděti na bobku 154
bohatý nač n. čím 271
bohyně 287
Boleslav, jm. míst. 284; 2. p. do Boleslavě, v jaz. obecném: do B o l e s l a v i 304
b o l e s ť, spr. bolest 182; bolest nad smrtí a p., spr. 272
boleti, srdce m i bolí, spr. mě 24
bouchnouti 35
bouchoř, bouchor, buchar a p., zvrhlá šveska 311; v. i oupor
brablc, zlinské m. brablec, č. vrabec 235
b r a k o v í, nespr. 89
brániti; já ti t o h o nebráním, zastar., l. já ti v tom nebráním 274
bráti; 1. os. b é ř u, spr. beru 22, 180; 3. os. bere i béře 304; bráti mzdu, plat, odměnu, gáži atp., spr. 75; bráti původ 273; b r á t i ohled nač, spr. míti ohled, ohlížeti se 56; b r á t i podíl na něčem, spr. účastniti se 151; b r á t i v úvahu (in Betracht nehmen), spr. míti na paměti, na zřeteli 214
Bratislava (Brecesburg, Preslawaspurch, Wratislaburgium, Presburg), dříve Břětislav, Břětislava, z osob. jm. Břětislav 86, 150
Bratří čeští n. Čeští bratři 222
Brázdim, jm. míst., pův. Velký Brázdim, z Brázdimě 217*
brdo; na jedno brdo 230
břečeti 96
Břetislav, jm. osob., pův. Břěcislav 86
Březí, jm. míst. 199; název polí na Klenečsku 237
březina, březinka 126
brigádní 95; v. i -ní
Břízí, jm. míst. 236
Brož, jm. osob., z Ambrož 190
Brtí, jm. míst. 236
brusina, dial. bruslina 314
brzo 189
B r z v e, B r z v a n y, spr. Břve, Břvany 295
Bucek, jm. osob., z Budislav 224
bučeti 96
Búček, jm. osob. stč., Bouček 201
B u d d h a, b u d d h i s t i c k ý, spr. Budha, budhistický 183
Budeč, jm. míst, z osob. jm. Budek (Budec); podle ostatních pádů i Budč, Buč 199, 200
Budkov, jm. míst. 200
bůh, 4. boha, stč. bůh 191
Buchlov, Buchlovice, jm. míst., z osob. jména něm. Buchel 253
Bureš, jm. osob., z Burian 190
bych 90, 299
byť 174
býti; t y's, ž e's, n a š e l's, spr. tys, žes, našels 183; 3. os. jest 305; zápor. není, dial. nejni 307; co je dělati, co mám dělati spr. 277;

býti ve rčeních: je mi dvacet let, kolik mu je, kolik mu může býti; je mi jméno (stč.), z toho zkrácením mor. je mu Jožka (ale jen o křticích jménech), jak je ti? (= jak se jmenuješ?) 17, 93; Ford se cítí býti ohrožen, spr. cítí se ohrožen 59; důvody, které v té době tu ještě nebyly, spr. kterých nebylo 149
Bzenec (něm. Bisenz), jm. míst., z příd. jména bezný (bezový); pův. asi Beznec, 2. p. Bzence atd. a odtud i 1. pád Bzenec 125
Bzí, jm. míst. 236
bzinek mor., lesík, pův. asi jen bezový, pak i jiný 126
Bzinek, jm. míst., místo Bzínek, zdrobn. Bzenec 125
bzučeti 96

C

cákati, cáknouti, cejkati (vodu), sloveso onomatopoet. 157
cár; na cáry, na mancáry (v. t.) 156
cárati 254
cásati, z něm. zeisen 157
cejkati, v. cákati
celkem spr. 278
celokupný, spr. celistvý, neslo-žený 241
celovati, celiti, 1. uzdravovati, hojiti, 2. pozdravovati, líbati; z příd. jm. cěl', celý 41
ceniti se, plakati, asi m. ceřiti 309
cent 96
ceřiti, ukazovati zuby 309
cesta; drama dělané nastudené cestě (podle něm.) 24
cezák (na Chrudimsku), květináč 309
-cí, příp. jm. příd.; kvantita kmenové samohl. táž jako v příčestí min.: bil — bicí, hnal — hnací, vzdělával — vzdělávací, odch. přací (přál), ssací (ssál), podle modlící — modlicí 32
cíbí chod, cibulová nať 236
cigán, cigánka, spr. cikán, cikánka 21
cíl; z něm zil (Ziel) 187
cimra, voj. 25
cizý, cizá, cizého, spr. cizí, cizí, cizího 22
cnosť, spr. cnost 183
cnostnět, zbytečná novota 23
co; nemám co dělati spr. 278; co m. vztažného zájm. shodného: sbor mužů, co kázali, spr. kteří kázali; most, co pne se, spr. který se pne a p. 181; co ve výrazech: co nejlepší, co nejméně, spr. a potřebné 90; neprávem se vypouští 289; co chvíli (každou chvíli), spr. 274; co ve výraze co je to za člověka: co za není z něm., je starší a vzniklo jiným postupem, a to z výrazů: to je za příčinu, to je za právo a p.; je to výraz lidový: co je to za lidí?, v jiné osobě než 3.: co jste to za lidi? (co jsou to za lidi, je z němč.); co za pův. jen v otázkách na věci, teprve, když se co za stalo = jaký, i o osobách; mor. co je to za žena, co jste vy za junáci je mladší než pod. výrazy české; co za se liší

od jiných tázacích výrazů (jaký, který, co, kdo), že se jím tážeme na osobu nebo věc, o níž chceme míti zevrubnější a všestranné zprávy 1n.*, 187

Č

čapnouti, čapati, 1. chytiti, 2. (mor.) sednouti na bobek, původu onomatopoet. 154; ne z ital. ciapare 306
čar lásky 23
čárka; v Praze, dne . . , spr. v Praze dne 150
čaroděj, čarodějec 42
čarodějenstvie, čaroděnstvie stč. 43
čarodějiti, sloveso uměle utvořené k podst. jm. čaroděnstvie, čarodějenstvie podle vzoru zlořečiti — zlořečenstvie 43
čarodějník, ob. výraz stč. 43; v ob. češtině z toho: čarodeník, žen. čarodenice 43; v slovníce Klaretově zkráceno v čarník 43
čarodějný 43
čaroděnie, slovo uměle přitvořené k subst. čaroděnstvie 43
čarodlna stč. 43
čas minulý, souminulý, perfektum atd. 187; čas přítomný, v. présens; čas budoucí, v. futurum; čas minulý, v. perfektum
čas; před časem (stč. též dříve času) = předčasně, chybně ve významu něm. vor einiger Zeit, m. před nějakým (stč. před některým časem); — po čase = po uplynulé lhůtě, opožděně, nespr. v platnosti něm. nach einiger Zeit m. po nějakém čase; — bez času (stč.) = v nepřirozeném čase; — mezi časem = v době mezi ustanovenými hranicemi nějakého časového trvání; — včas (v čas), záporně nevčas (v nečas) = v pravý, vhodný (nevhodný) čas, křížením s výrazem za času také zavčas (zavčasu), zesílené v svůj čas; — za času = když je k tomu čas; — do času = až nastane svůj čas, nč. (někdy i stč.) = na nějaký čas; — na ten čas = nyní; — na čase: jest na čase = jest už čas, možná podle něm. an der Zeit; s výrazem je svrchovaný čas se plně neshoduje; — s časem = tak, jak míjí čas, pod. časem; — v množ. č.: na časy = dávno; po časích = později; před časy = za starodávna; potom v časích = později 290 n.*; přijíti v pravý čas spr. 272
Čáslav, jm. míst. 150
Čechoslovan 78
čekanec, kandidát, čekatel 209; v. i příčestí trp.
čeledín, pův. jeden z čeledi, z rodu, pak služebník 157
Čeněk, jiné jméno než Vincenc 276
Černý 171; Černý, jm. osob., 2 p. Černýho, spr. Černého 150
Československo, československý 76

Čeští bratří n. Bratří čeští 222
čeština 155, 156; v. i -ina
četba, jiného významu je čtení 275
či, částice tázací, chybně m. neboli, anebo 82, 181
číhati; síň číhala 184
číslo; báseň ta je nejslabším číslem jeho tvorby, spr. kus, věc, skladba, výtvor, báseň a p.; ve smyslu přeneseném jen o věcech číslovaných (na př. číslo novin, číslo koncertu) 52
číslovky; padesát jeden, l. jedenapadesát 278; dvatřicet známek, ve verši (pro metrum) m. dvaatřicet 180; 42 soudruzi hlasovali, 41 osoba podlehla smrti, spr. 42 (dvaačtyřicet) soudruhů hlasovalo, 41 (jedenačtyřicet) osob podlehlo 27
čísti; četl jsem Homéra, i Homéra jsem četl (celého) 39; četla, spr. čtla 22; čtěný, spr. čtený 22
čistý a ryzí 150; čisté zlato, čistý výnos spr. 272
číš, citosl. (u Husa) 67
číška stč. 67
čítací 32; v. i -cí
čítati; dělnictvo čítající několik set osob, spr. dělnictvo, několik set osob... 28; církev čítá tisíce členů, spr. má 213, 241
člen; 2. p. ze členů, spr. z členů 143
člověcký, l. člověčí, lidský 275
člověk, 4. p. člověka, stč. člověk 191; v. i podmět
čmuchati 184
čníti 801
čpieti stč., čpíti, ze štípieti (srov. štípati, nč. štípati) 156
črtavost, nespr. 58
čtvercový 95; v. i -ový
čtverhraný, spr. čtverhranný 280
čtveroples, spr. čtverylka 275
čtyrboký 280
čtyři, 2 p. čtyr, spr. čtyř 183; mezi čtyřma očima, v. oči
čtyrnohý 280
čtyřřádkový, spr. čtyřřádkový 280
čtyrramenný 280
čtyrrohý 280
čtyřsedadlový 280
čtyrstranný 280
čtyry, spr. čtyři 29

D

d v skupinách zd (kazda), žd (každý) 171
-da v slovech flanda, banda, m. flaška, baňka 309
dále; co víte dále n. co víte kromě toho spr. 272
daleko větší spr 278
daleký; daleká budoucnost, ale dávná (ne daleká) minulost 225
další; až na další budou úroky vypláceny, spr. až do dalšího opatření 59
darovati někomu život spr. 275
dáti s inf. zvratným: 1. děj vyjádřený infinitivem je způsoben vůlí podmětu: dal se ostříhati, dal si ostříhati vlasy; 2. děj se koná bez vůle podnětu, proti jeho vůli nebo bez jeho vědomí:

dal se ošiditi, dá si všecko namluvit, dá sebou strkat a p.; obrazně o věcech: strom se nedá ohnout, ta věc se dá spravit, to se nedá říci, to se nedá ani vypravovati; infinitiv lze snadno doplniti: bere, kde se dá, nedám se, nedej se; rčení zvláštní: dal se slyšet (říkal), dal se najít nějakým (projevil se, ukázal se), dal se vidět (ukázal se štědrým); — dáti ve významu nebrániti se bývá při inf. nezvratném, obyčejně v záporu: bolest mu nedala spát, ale i kladně: dobrá nemoc, která dá pojísti 161 n. *; to se nedá vypravovat spr. 278; dáti víru něčemu spr. 273

dativ; tam, kde t o m u je možno, spr. to 59

dávný, v. daleký

d c e ř, spr. dci, 4. p. dceř 180

debří chod., dolina, údolí, z podst. jm. debř 236

deka; 2 d e k y cukru, spr. deka 273

děkovati, z něm. danc (Dank) 223

dělati, dodělati, udělati 36

dělení slov pedagog, podobojí, úcta, poduška, charakter, obočí 284

délka čes. samohlásek 303

dělostřelec, výraz vžitý 155

deminutiva, v. zdrobněliny; deminutiva u Husa 132

depo, z franc. dépôt, v ob. řeči stř. rodu 25

dešťka, stč. deščka (ob. deška z deštka), 2. p. mn. deštěk (ob. dešek) 169, 229

deštník 266

dchnouti, dechnouti 206; dchnouti, dchnutí bás. 180

d í k náhodě, statečnosti a p., spr. náhodou, svou statečností, pro svou statečnost 151

díl; p r o m ů j d í l, spr. co se mne týče 275

dimný dial., m. divný 307

disimilace i-i v e-i: kominík — komeník, kožišník — kožešník, učiliště — učeliště, meziříčský — mezeřický a p. 128

díti se, v. doprava

dítko; školní d í t k a, spr. dítky 29

div; div že neusnul spr. 273; d i v e m vzkřik' 181; div divoucí, v. t.

diviti; t o m n e d i v í, spr. tomu se divím 151

divoucí, jen ve spojení div divoucí, jako hanba hanboucí, pravda pravdoucí a p. 306

dlab 62

dlaščka dial. m. tlešťka (v. t.) 313

dle ve významu podle od 17. stol. hojně, ale jen jako výraz čistě knižní, a proto lépe podle 126; d l e zákona a p., spr. podle 59, 148, 246, 249, 251, 253

dleška dial. m. tlešťka (v. t.) 313

Dlijan sv. 69

dlouhán 226; v. i -án

dlouho; jak dlouho — tak dlouho spr. 278

dluh míti za někým spr. 92

d l u ž n o počítati, spr. třeba 28, 215

dne 9. prosince n. 9. prosince spr.; dříve 9. dne měsíce prosince (zastaralo) 91

do ve výrazech: je do něho nemúdrost a p., je v něm, má tu vlastnost; odtud předl. do v otázkách: co se vám vidí do něho? (jakým

se vám zdá?); výraz co je do něho! nabyl významu záporného: nic není do něho; do v luž. što to do muža (co je to za muže)? 9*; do ve výrazech: stěžovati si, znamenati, věděti, shledati, doufati, praviti co do koho 145
Dobří, jm. míst. m. debří 236; v. debří
Dobříč, jm. míst., z osob. Dobřík 200
Dobříkov, jm. míst., z osob. Dobřík 200
dobýti; dobyl svět, spr. světa 181
docíliti, docilovati, spr. dosíci, dosahovati 56, 215
dočkati; dočkati šestou hodinu, spr. šesté hodiny 243
dodati slovům vděk, spr. vděku 181
dodělati 36
dodržeti smlouvu, slovo spr. 275, 276, 277
dodržovati lhůtu n. zachovávati spr. 90
dohazovač 254
dohazovati, v. dohoditi
dohližitel, od slovesa dohlížeti 96
dohoditi, dohazovati komu co (službu, dům a p.), stč. dohoditi komu čeho 254
dohromady 280
dojíti; telegram došel pražskou obec, spr. pražské obce 59; dojde tužby cíl, spr. cíle 181
dojmouti; dojmuta, spr. dojata 22
dokonati 105
dokončěti stč. 105
dokončiti 105; na Chodsku 111; dokončiti studia i dostudovati spr. 272.
domnívati se 277
domýšleti se něco jiného, spr. něčeho 243
donésti zkoušku, spr. doplniti 275
dopadnouti koho spr. 278
doporučiti, v. odporučiti
dopověděti; nedopovězený, spr. nedopověděný 22
doprava; most, kterým se děje doprava uhlí, l. po němž se vozí, dopravuje uhlí 213
doraziti do města spr. 274
dorostenec ,dorostenka 265
doručiti obsílku (einhändigen), spr. dodati, odevzdati 148
dosíci cíle i dojíti spr. 272; dosíci cíla p., spr. cíle 181
dostati a obdržeti 64; jichž se mi dostalo do ruky, spr., jež se mi dostaly 243; dostati na chrám páně (sv. Bouchala) 186; jichž se mně dostalo do ruky, spr. jež se dostaly 243; bude u k dostání svazky vázané, spr. bude je lze dostati 59
dostáti požadavkům, spr. vyhověti 57; dostáti slovu a p., spr. státi (dostáti) v slově 150, 275, 276; dostáti v slově i dodržeti slovo spr. 277
dosti míti na něčem a dosti míti čeho, výrazy různé 276
dosvědčiti někomu něco, přisvědčiti někomu v něčem, dáti někomu v něčem za pravdu, výrazy různé 276
dotčený nespr. 279
dotknouti se; dotknul se, spr. dotekl se, dotkl se 180
dotyčný nespr. 28, 89, 215, 241
Doubek, jm. osob. 201
Doubí, jm. míst. 199, 236

Doubkov, jm. míst. 200
doubrava 160
doufati do koho stč. 145
dověděti se; přech. přít. dověda se 188
dovrci stč., dohoditi (někomu něco) 254
doznati mezi řádky, spr. přiznati 28; doznati opravy, spr. býti opraven, dojíti opravy 151; větší změny doznal ostrov Ž., spr. větší změna se stala s ostrovem Ž., více se změnil 213
drak; pouštěti draka 191
dranc (býti na dranc), pův. dranec, 2. p. drance, zpodstatnělé příd. jméno draný, tedy něco rozedraného, ve smyslu činném, dráč, lupič; odtud i drancovati 234* n.
drápati; rozk. zp. drap i drápej 301
drápnouti 301
drát, z něm. Drath 187
dratev, z něm. Drath (drehen) 187
dráttažna (Drahtzieherei), nespr. 62
Draženovo, jm. míst. na Chodsku 237
drb 219
Drbohlav, jm. osob., Drbohlavy, jm. míst., složeno z výrazu drbati hlavu 218
Dřeva, jm. osob. 200
Dřevíkov, jm. míst. 200
dřevní arch., dřívější 274
dříve 150
drkolna stč., palice 67
drnčeti 96
drnomistr, překlad z něm. Rasenmeister, Wasenmeister, č. pohodný, pohodník 92; v. i ras
drška, stč. drščka (ob. drštka, drška), 2. p. drštěk (ob. dršek z 1. p. drška) 169, 171
Drtí, jm. míst. 236
druhy; různé druhy ovoce spr. 272
druhdy, časem, někdy; nespr. ve významu dříve, jindy 150
druhý; ve druhém, spr. v druhém 49; jeden druhého 278
druž hezkých žen 184
drzoun 226; v. i -oun
držeti krok, v. t.
dsky stč., desky 274
duál; duálu se užívá o podvojných věcech vůbec, nejen vzhledem na člověka; tedy i o zvířatech ,že mají dvě nohy, dvě oči atd. 219
Dub, jm. osob. 201
Dubec, Dubík, jm. osob. 201
Dubeč, jm. míst., z osob. Dubec 200
Dubí, jm. míst. 236
Dubíkov, jm. míst. 200
dubina, dubinka 126, 160
dudy 191
duch, 4. p. ducha 191
duchapřítomný 275
duchcovsko-podmokelská dráha 29
duchna, příbuzné se slovy duch, dech a p.; odtud snad i poduška (v. t.) 284
důchodkový 95; v. i -ový
důležitý; je důležita, spr. důležitá 211; má neobyčejně důležitý význam, spr. velký význam n. neobyčejnou důležitost 215
důsledek; důsledkem vlivu svých osudů, spr. pod vlivem 28; v důsledku nepříznivého počasí, spr. pro nepř. počasí 28; důsledky nástupu vojska, spr. následky 57
Dušníky, jm. míst. 218

důvěřovati si 272
dvacet 183
dvé; s dvé stebel, spr. se dvěma stebly 183
dvojděložný 280
dvojkřídlý 280
dvojletý, v. dvouletý
dvojnohý n. dvounohý 280
dvojprstý 280
dvojsmyslný, ne dvousmyslný 280
dvojspřežní 280
dvojtvary větné, v. n, v, vejce
dvojuchý 280
dvořenín n. dvořák stč., dvořan 7
dvoujazyčný 280
dvouletý, ne dvojletý 280
dvouměsíční 280
dvounedělní 280
dvouruký 280
dvousmyslný, v. dvojsmyslný
dýchati, dýchnouti 206

E

e se mění v a v sousedství a: kancelář — kancalář, Kamerade — kamarád, Kaserne — kasárna 254
-ec, příp. jmen podst. z příčestí trpného, dranec, žvanec, vyhnanec, pletenec, mazanec 235
-ei- něm. se mění v á: Streif — štráf, heikel — háklivý a p. 157
elektroprázdný nespr. 241
-eme, příp. 1. osoby mn., v hovorové češtině -em 304
-enka nová 255; v. ubytěnka
estetický 50
-eš, 2. p. -še, později -eše, příp. jm. os. Bureš, Klimeš, Jareš a p. 190
ethický, spr. etický 50
export; otevřel export dříví do Němec, spr. začal je vyvážeti 213

F

faska, z něm. Fass, bečka 309
fatální, osudný, nešťastný, nikoli neuvěřitelný 240
ferbl; hráti ferbla 191
fešanda 32
fiala 160; v. i ia
fičeti 96
firmy: Karel Novák, truhlářství, spr. K. N., truhlář, n. truhlářství K. Nováka a p. 280
flámování 62
flaška, 2. p. flašek, v lidové řeči flaštěk podle drška — držek m. držtěk (k držťka) 169
Foch, vysl. Foš, 2. p. Focha, spr. Foche (Foše) 306
foršůsek, spr. foršusek n. foršúsek 22
fořtovna 255; v. i -ovna
frajmaur (ob. frýmar), svobodný zednář (v. t.) 123
francúzština slov. 155
frančina, z podst. jm. Frank 155
frýmar, v. frajmaur
fuchsie 19

futurum 188; slovesa jíti, jeti, hnáti, nésti, vésti, lézti, kvésti, růsti, téci, vléci, plouti, táhnouti, hnáti, běžeti netvoří (vůbec n. skoro) opisného futura 301 n.*; bude to asi pravda spr. 277

G

galón slov., tkaloun (v. t.) 313
gazella, spr. gazela 183
genitiv; gen. množ. u podst. jmen na -tel: učitelů, kazatelů, obyvatelů a nově i obyvatel 283; gen. zájmen jich, jichž m. 4. p. je, jež 243; genitiv jakosti na ujmu jasnosti: deset slonů klů stříbrných, šest mužů otevřených úst 181; gen. srovnávací: poměry lepší celé řady velkých států, spr. než v mnohých státech 59; toto palivo jest lacinější uhlí, jsi lepší Hammra, spr. než uhlí, než Hammer 24; gen. u sloves archaisticky: potrestati dcery, půjč mi zlatky, skrýti se deště, varovati koho nepřátel, býti bezpečen zlodějů 274, 275; gen. přes míru u sloves býti, dostati, nalézati, ovládnouti, získati, v. tato slovesa; trh kožší, spr. na kůže 282; gen. záporový bývá i v živém jazyce: nemá ani kouska rozumu, nebylo tam človíčka 305; gen. zápor. je tím řidší, čím individuálnější je pojem, jejž označuje: neměla sestry, m. sestru 24; gen. zápor. přes míru: milovat, toho jste neměla, spr. to 24; ničeho netušíc, nevybrala bych si ničeho, nestalo se ničeho, spr. nic 24, 50; nebývá u slovesa nenáviděti (v. t.) 24; ultimatum nemůže míti jiných následků než odsunouti posledních nadějí na mír, spr. poslední naděje 58; nepíšeme si vůbec, není čeho, nemáme si čeho vyčítat, spr. není co, co vyčítat 24; děvče nedostane jiné místo než bezplatného, spr. bezplatné 25; nechci, abyste jich měl; stopy, kterých nelehce setru, spr. je měl, které setru 25; nestačuje jí místa, spr. místo 243; genitiv a příd. jméno: Odysseus přichází v podobě žebráka, nikoli žebrákově 228, 221; genitivy se hromadí: nutnost rozluky opery a činohry, spr. nutnost rozloučiti; zákaz členství studentů učit. ústavu v Sokole, spr. zákaz, že nesmějí býti; v okolních obcích Olomouce, spr. kolem Olomouce 59
germanismy 151, 241 a j.

H

h v slovech Hrzán, Hrzek (m. rzek, 2. p. rezka), hrdousiti, stč. hrzati (rzáti), hrdesno (rdesno), slov. hrdza (rez) 234
Habrek, stč. jm. osob. 201
Habří, jm. míst. 236
hadlina, snad m. hadina 313
hahá, tudy na ně! (u Husa) 66

hajecí, spr. hájicí 275
hajnovna, lépe než hájovna 255; v. i -ovna
háklivý, z něm. heikel 157; v. i ei
halafanc, v. alafanc
hanba hanboucí 306; v. i -oucí
Háta, jm. osob. z Agata 190
Hatí, jm. míst. 236
Havlín, jm. osob. z Havel 224
Havlůj, 2. p. Havlůje, jm. osob. 63
hedvábolistý, strojené 184
hejble, -ete z něm. Hebel 307
hervidr (u Husa) 131
hlad; mám hlad spr. 273
hlať jezera, l. hláď 184
hlédnouti 180
Hlemýždí, jm. míst. 236
hlohyně 287
hluboký, v. veliký
hmotiny (m. materiál) nespr. 89
hmoždíř, spr. moždíř 276
hnací 32; v. i -cí
hnáti, bud. č. poženu 302
hněv, 7. p. hněvem 73
ho, v. on
hoch; množ. č. (na Mladoboleslavsku) hoši, hošů atd. 93
Holasice, jm. míst., zdrobnělina Holásky 126
Holešice, jm. míst.; pův. Holetice 201
holomek, pův. asi holemek (z adj. holemý, velký), odrostlý mladík, ale neženatý, sluha (holomek zemský, katův a p.), odtud i nadávkou; z čes. je i něm. Halunke 228
Holota, jm. osob., změmčeno v Kahlman, Kachlman, Kachel a p. 296
honem 73
honicí a honící 32; v. i -cí
hořčičný, z hořčice 157; v. i -ičný
Hořovice, jm. míst. 281
horší — hůře 224; v. i ř
hospodyně 287
Hostivice, jm. míst., Hostivítova ves; proto čísla jedn., 2. p. do Hostivice 281
Hostomice, jm. míst. 281
hotov; byl se studiemi hotov, l. měl dostudováno 50
houšťka (ob. houštka, houška), 2. p. houštěk 169; houšťka je vlastnost toho, co je husté; houštka vzduchu, spr. hustota 240
Houvězdo chod., Újezd 277
hovězí, z podst. jm. hovado 223, 284
hovořiti o něčem, hovor o něčem 144; v. i podst. jm. slovesné
hrabinka, zdrobn. tvar k hrabiná, hraběnka 141
hrací, ze slovesa hráti, hral 32; v. i -cí
hřada 310; v. i hřídel
hrana jedn., hranice; z tvaru granica je něm. Grenze 308
hrana pomnož. 308
hranice městská, spr. hranice městské, pomnož. 215
hraničný hřbet, spr. pohraniční 94
hrdesno stč., rdesno 234
hrdopýšek z hrdopysk, zdrobn. hrdopýšček, hrdopýštěk, 2. p. hrdopýštka n. hrdopýška a k tomu 1. p. hrdopýšek 170
hrdousiti stč., rdousiti 234
hrdza slov. m. rdza, stč. rzě, nč. rez 234
hřeb, hřebík, stč. hřěbí n. hřěb 295
hřebenná výsost, v. t.
hřídel, téhož kmene co hřada 310
hřiešek stč., hříšek 132

hrnec 192
hromový 95; v. i -ový
Hrouda, jm. osob., starší tvary Rouda, Ruda, Ruta, Routa, Rutta 96
hroziti, -hrážeti, -hrožovati 225
hrstka 171
hruška, 2. p. hrušek (ob. hruštěk podle deška, dešťka - deštěk) 169
Hrzán, jm. osob., také Herzán, vlivem slov zerzavěti, zerzavý, zerzán 233, 234
hrzati stč., m. rzáti (v. t.) 234
Hrzek, jm. osob., m. rzek, rezek 234
ht (vl. gt) se mění v c, mohu-moci (mohti) 300
hudebník Smetana, správnější skladatel; ale S. byl dobrý hudebník 52
hůl, 2. p. hole, spr. holi 29
hustota a houšťka, v. t.
hustý, v. veliký; byla husta, spr. hustá 211
hýbati se a pohybovati se 34 n., 303

CH

Chalupa; Chaloupka jm osob. 282
charakter; dělívá se bez důvodu char-akter 284
chasa, čeleď, děti a p., původ nejasný 155
chasník, kdo patří k chase: tovaryš, mladý muž (na Moravě), místy i dítě (na Valašsku) 154
chebd (pův. chbed), 2. p. chebda, křížením se slovem bez, bzu, chebz (m. chbez), 2. p. chebzu 125
chladící komora, spr. chladicí 60
chlebová pec 95; v. i -ový
chlubný 190
chmeť, chmeťka, věc nepatrná (na Zábřežsku), snad skřížením slov smeť a chmýr (chmer) 189; m. na chmeť se říká na Poličsku: do kmentu 313
chmírek; nezůstalo ani chmírku 189
chmurá smrt, básn. 180
chmuření mlžné 94
chmýr, chmér, chmýří 189
chňapati, chňapnouti, výrazy onomatopoetické 154, 306.
chodě, příslovce, pův. přechodník 153
choditi maminkou, v. s
Chomutov, Chomutovice, jm. míst., z osob. Chomut 234
chotěbořský, pův. chotěborský 224
Choteč, jm. míst., z osob. Chotek 200
chrám, dostati na chrám Páně 186
chrapoun 226; v. i -oun
Chrudim, jm. míst. 201, 217
chtěně a vědomě 23
chtíč po řemenech u oken na dráze 89
chtíti; chtěl odejíti, chceme pověděti spr. 278; ať dělal, co chtěl, ať dělal, co dělal spr. 271; ať si říká kdo chce co chce 306
chudý, chud 384
chuť míti nač spr. 273
chyběti; léky nám chybí, spr. chybějí 60; chyběti i scházeti spr. 278
chytiti, pochytiti 35

I

i poloslabičné v slovech Stibečno, Listimír, v něm. Bisenz (Bzenec) 125; i se ztrácí po ň před souhláskou: chod. kančka (tkaničk a), pšence m. pšenice, Unčov m. Uničov, Jenšovice m. Jenišovice 199

-i koncovka 1. os. jedn. po souhl. měkké, v ob. jazyce -u, řežu, myju a p.; tak i v 3. os. množ. m. -í bývá -ou: řežou, myjou 304

í se měnilo v nářečí třebíčském v 12. stol. v ej a dále v é, které se úžilo v í; jiného způsobu je změna í—ý (ej, é) v hanáckém nářečí po z, s, ž, š 186

-í, koncovka jmen jako Maří, stč. biblí, absolucí, instrukcí, sentencí, audiencí, okkasí, procesí a p., většinou z lat. -tio, -tia, -sia 19

-í, přípona míst. jmen Bzí, Březí, Dubí atd. 136

-í, přípona oblíbená na Chodsku k tvoření jmen hromadných, cíbí, talíří, debří, pařezí, mlíčí 236

-í, přípona jmen příd., jako psí, kozí; hovězí, telecí, kněží 223

ia, v čes. výslovnosti ija, na př. Maria, fiala, piano; proto m. sepiat, napiat a pod. píšeme sepjat, napjat a p. 160

-ia, příp. jmen podst., která se skloňují jako jména s příp. -ie: Julia, Lavinia, Maria, Pavia, 2. p. Lavinie, 3.-6. p. Lavinii, 4. p. Lavinii, 5. p. Lavinie (nespr. Lavinio); 7. p. Lavinií 20*

-ice, příp. jmen míst. 236

-icí, příp. příd. jmen chladicí a p. 60

-ičný, příp příd. jmen hořčičný z hořčice, pšeničný z pšenice, a podle nich nepřející—nepřejícný, dial. nepřejíčný, patřící—patřičný 157

idylický 50

-ie, příp. jmen cizích, Marie, Antonie a j., která pak se skloňují podle vz. duše 19

imperativ 188

imperfektum 188

-in, příp. muž. jmen ruských, jako Karenin, žen. rod rus. Karenina, čes. Kareninová 190

-ina, příp. jmen podst. od přídavných, jako novina, většina, oblomovština, čeština, polština, maďarština a p., někdy od podstatných, otčina, němčina 155

infinitiv s koncovkou -t se píše bez apostrofu 182; běží o to správně mluviti spr. 277

inkasovati 92

instrukcí stč. 19

instrumentál; za Novákovy, v. akkusativ; instr. příd. jména v doplňku při slovese býti 250; bývá nespr. místo nominativu 261; je-li skutek obžalovanému za vinu kladený zločinem, spr. zločín 149; žádné město není stejnorodým celkem, spr. stejnorodý celek; vytvoření City je přirozeným zjevem, spr. přirozený zjev (jádro doplňku je příd. jméno) 211; účinkující jsou vesměs akademiky, spr. akademikové 24; co je vám do toho, jakou jsem byla, spr. jaká 24; toto vylou-

ření nebylo správným, spr. správné; usnesení bude závazným, spr. závazné 27; akce není mírumilovnou, zpráva byla radostnou, konstrukce jsou úplně ilusorními, spr. mírumilovná, radostná, ilusorní 58; stížnost jest neodůvodněnou, líčení jest veřejným, ustanovení jest rozhodujícím a p., spr. neodůvodněna, veřejné, rozhodující a p. 148, 181, 211; instr. nespr. asanací Josefova bylo nutno prodloužiti Mikulášskou třídu, spr. s asanací Josefova vznikla nutnost 216; instrumentály různé platnosti se nemají hromaditi: jmenován čestným doktorem filosofickou fakultou 54; převzetím provozu městem, učiněn krok kupředu, spr. tím, že město převzalo provoz 216

-ště, příp. jmen podst.; tvoří se jí substantiva buď od jiných subst., strniště, ohniště, někdy od příčestí trp., spáleniště, zoraniště, v jiných jazycích slovanských také od příčestí min.; z těch převzaty české názvy učiliště, koupaliště, slov. žiliště 128

J

j přechodové ve výrazech pajmáma, nejni, ajci, tejď 307

-ja; cizí jména takto zakončená se skloňují: Troja, 2. p. Troje, 3. p. Troji, 4. p. Troju, 5. p. Trojo!, 6. p. v Troji, 7. p. Trojou; množ. č. podle duše; pod. soja, mája, Maja, Moja, Baia, Gruia a j. 18*

já; mně a mě 150; nemá-li se mě otázati, proč se mě ptal, spr. mne (2. p.) 59; trpkost naplnila mně duši, spr. mi naplnila 50

jak dlouho; v. t.

jak mnoho 249

jako, v. ukazovati se

jalousie, spr. žaluzie 22

jamby; slova pro jamb nespr. přízvukovaná 179

Jankov, jm. míst. 200

Jankovice, jm. míst., pův. Jeníkovici 200

Jansa, jm osob. 190, 282; v. i -sa

Janů, jm. osob. a jeho skloňování 222

Jareš, jm. osob., z Jaroslav 190

Javoří, jm. míst. 236

Javůrek, jm. osob. 201

jeden 249; máme jeden krásný letní den, spr. máme krásný 242; mohou snížiti jeden metrický cent o Kč 12.—, spr. snížiti metrický cent 27; jeden člověk, jedna radost, jeden druhého, spr. 78; jedním z nejdůležitějších oborů je služba špediční spr. 90; jeden se vypouští ze strachu před germanismem: byla už nohou v hrobě, spr. jednou nohou 289; hranice hospodářská spadá zajedno s politickou, spr. v jedno 216

jedenkrát spr. 274

jedlý 301

jednati se; vládě se jedná o prodloužení, jedná se o výš-

ku, o ty obce a p., spr. jde, běží 28, 57, 214; jedná se o to, jedná se o tom, výrazy různé 276
jednou spr. 279
jej, v. on
jejich, jejichž, v. on, jenž
jelikož 92; jelikož . . proto, jelikož . ., následkem toho, tím, tu, spr. proto . ., že, protože, n. že . ., proto 242, 243
jemnostpán, zkomoleno z jeho milost pán 141
Jenč, pův Jeneč, jm. míst., z osob. Jěnec, Jěnek (Jan) 199, 200
Jeništka, jm. osob. žen., 2. p. mn. Jeništek 168
Jenšovice, pův. Jenišovice, jm. míst. 199; v. i i
jenž; z něhož, spr. z něhož 22; jichž ve významu přivlastňovacím, m. jejichž 22; agenti jichž sliby, jichž jméno, jichž obyvatelstvo, spr. jejichž 60, 211; jichž nespr. m. jež po slovesech s 4. p. 243; žurnalista, jenž to zví nejdříve, bude mít více o jednu lokálku, spr. který 23; člen panovnické rodiny, jenž . ., spr. který (kterýkoli člen) 143
jestli; vrtěli hlavou, jestli se nepomátli, spr. zdali 27
jetel 237
jeti, bud. čas pojedu 302
jeviti; jeví se schodek (objevil se schodek) spr. 90
jich, jichž v. on, jenž
jinak spr. 278
jindy 150
Jiří, Jiřík, jm. osob. 295
Jirsík, jm. osob., z Jirsa (Jursa) a to z Jiří (Juří) 282; někdy jen pravopisná obměna jména Jiřík 295
jistý 249; jistý člověk spr. 278
jména místní; jak se změmčují 238; od zaměstnání obyvatelů: Koloděje, Bečváry, Kováry, Zlatníky, Košíře, Štítary a j. 189; na Chodsku mají sklon k rodu stř.: Draženovo, Kodovo, Potřekovo, Houvězdo, Tranovo 237
jména osobní; začátek jejich bývá zkracován; Agata-Háta, Agnes-Nieta, Nětiše; Erazím-Razim; Ambrož-Brož; Nikodém-Kodým a p. 190; v. i -eš, -sa; jména osobní podle bydliště: Chaloupka, Stodola, Světnička (Setnička), Kletečka (v. t.) 282
již, l. už, již 184

K

k se mění v č: matka-matčin, skok-skočiti 299; cizí k se mění v g: lokál-logál, akát-agát 60
k předložka: ku konci, ku svému, ku kterému, ku stávce, ku oltáři, ku oknům, ku dětem, ku červeným, ku středu, ku stanici, spr. ke konci, k svému, ke kterému a p. 22, 29, 183, 211, 239; k žádosti, k přání, k rozkazu n. na žádost atd., spr. 91; přídavek ke stravě = strava a přídavek; přídavek na stravě = přídavek, který záleží v stravě 92; ta věc není k patentování, spr. tu věc nelze patento-

vati, nehodí se k patentování, není k tomu způsobilá 95; není k dostání, v. t.; k vůli, v. dále za heslem kvísti
kaboniti se 309
kaceřovati ideu, přesvědčení, kaceřovati roztřídění, rozvrh a p., spr. odsuzovati 51
kacířský, stč. kacírský 224
kadlc (na Hlinsku), m. kadlec 235
Kadlec (také Kadlčík, Kadlčák), jm .osob., 2, p. Kadlce (ob. Kalce), nikoli Kadlece, Kadlecovi 63, 158
kajícný, z kající 157
kakabus, z lat. cacabus 309
kal, pomnož. kale, rybník (na Roudnicku) 155; kaly (na Mladoboleslavsku) 93
kamarád, z něm. Kamerad 254; v. ie
kámen úrazu spr. 274
Kamenice, jm míst. 281
kancelář, ob. kancalář, z lat. cancellaria 254; v. ie
kančka chod., m. tkanička 199; v. ii
kapesník, podle něm. Taschentuch, ale potřebné 192, 265 n.*
kapitola n. kapitula, kapitolní n. kapitulní 308
kápnouti, participa kápnuv, kápnut 301
karas, jm. ryby, původu neznámého, do němč. přišlo od nás 153
kárati hocha z neprospěchu, zastaralo, l. pro neprospěch 274
karhan, stč. 309
karhanec, v Bohdanči květináč 309
Karlštejn, v ob. výslovnosti Karštejn i Kařtejn 229
kasárna, z něm., a tam z franc. caserne (lat. quaterna) 254
kasárnický, co se vztahuje ke kasárníkům; kasárnický sloh, nespr. m. kasárenský 215
karta 171
kastrol, z franc. casserole 309
katachrése 53, 216; v. i páka
katovna 255
Kavčí, jm. míst. 236
kazda 171
Kazimír, jm. osob. 218
každý 171
kbel, kbelec, kbelík, z něm. Kübel 309
kdesi 23
kdo; kým je otec?, spr. čím 275
kdosi 23
kdysi; kdys', spr. kdysi, kdys 182; kdysi za padesát let budou se otřásat smíchem, spr. jednou 23; snažil se našlapovat lehce jako kdysi, spr. jako jindy 23
klad, skutečná, kladná hodnota 53
klanečník 62
klaněti se; 3. os. množ. klanějí se; přech. přít. klaněje se; klaněj se n. klaň se 249
klanice 62
klec, pův. kletcě (zdrobn. slova klet), klece 282
klécěti, z kmene klek-, který je v klekati 307
kleče, přísl., pův. přechodník 153
klen, klenice, klenek, kleník, klenka, acer platanoides 199
Klen, Klenček, jm. osob. 201
Kleneč pod Řipem 193; Kleneč pod Čerchovem, spr. Klenčí 112, 193 n.*, 236 n.*
klenek, v. klen
Klení, jm. míst. 199
kleník, klenka, v. klen
Klenka, jm. osob. 201

Klenová jm. míst., něm. Leinbaum 238
Klenovice, jm míst., z osob. Klen 201
klepnouti 301
Kletečka, jm. osob., zdrobn. klétka (klícka) 282
klétka, kletka (slov. klietka) stč., klec, klícka, místy světnička 282
klícka, zdrobn. klec (v. t.) 282
Klimeš, jm. osob. z Kliment 190
klíšťky, stč. kléšťky, 2. p. klíštěk (i v ob. výslovnosti podle kleští) 169
klouzek 189, 310
kluk, množ. č. kluci, na Mladoboleslavsku kluců, klucům, klucma 93
kment; do kmentu (u Poličky), do posledního kousku 313; v. i chmeť
kněží, příd. jm. stč., z kněz 223
kníha, kníška (knížka), čejka od volání kní 60
knihování 89
kočí, pův. kotčí (vůz), z kotec; zpodstatnělé kočí pův. vůz, pak vozka; m. kočí (vůz) časem kočár; přešlo do něm., do jazyků románských, do pol. atd. 185 n*
Kodovo, chod. jm. míst. 277
Kodym, jm. osob. z Nikodém 190; v. jména osobní
kohoutek; otvírati kohoutek 191
Kojetín, jm. míst. 255
kol (z RK.), 1. kolem, okolo 211, 223, 246, 251
kolébka, přen. místo narození, vzniku (urč. místní); nespr. potulky Šumavou byly kolébkou básníkovy lyriky 52
kolem; jíti kolem, kolem domu, spr. místo zastaralého jíti mimo, mimo dům 221, 278
kolo slov.; ulapiť koňa kolo pyska, č. u huby 159
koloděj (pol. kołodziej), kolář, přen. houba barvy hnědé jako kolářská zástěra; Koloděje (pův. Koloději), jm. míst. 189
Komárov, Komárovice, jm. míst., z osob. Komár 254
kominík, disimilací komeník 128, 282; Kominík, jm. osob. 224
komorní vůz 185
komparativ; více | mladší než, spr. mladší než 27; komparativ ve výraze širší než delší 313; jinde se užívá raději výrazu více (jenž naznačuje rozdíl obou poměrů přímo) n. spíše (kde jde jen o poměr subjektivně pojatý): je více (spíše) lakomý než šetrný 168
konča, pokonča slov., končá, končevá mor., s 2. p., na konci, na konec, pův. asi přechodník slovesa končiti 104, 153
končěti stč., 105 n., 153
Končil, jm. osob. 141
končiti, sloveso teprve nč., vzniklo asi z tvarů stč. slovesa končěti (skončěn, skončěnie), s pův. končiti nesouvisí; pův. končiti se, válka se končí, lhůta se končí, dnes převládá tvar bez se, váka končí a p. 104 n*, 153, 278; končiti na Chodsku 111, 140
kondicionál 188
konečně spr. 23, 278; v. i posléze
konečnoplatný (endgiltig) 89
koňský, v ob. výslovnosti konský 224

kontra; dáti komu kontra (v kartách); odkud pochází tato kontra energii sluneční? 241
kopati 300
kopec 308
Kopecký, jm. osob. 224
kopnouti 301
kořenáč, kořenáček, květník 267
kornout; dostati se do kornoutu, váleč. 25
korrektní, spr. korektní 22
korunáč, napodobenina něm. Kronholz, l. stavivo, zhlaví 128
kosinka (na Mladoboslavsku), peroutka 93
kostelník, pův. kostelní sluha 268
Košíře, jm. míst. 189; v. i jména místní
kotec 185
koudel 93
kouliti zrak, spr. kouleti očima n. pouliti zrak 181
Koupí, jm. míst. 236
Kouřim, jm. míst. 217
kovaná mříž 39
Kovář, jm. osob. 224
kovárna, z podst. jm. kovář 224; v. i ř
Kováry, jm. míst. 189; v. i jména místní
kozí, z koza 223
koželuh, kdo luhuje kůže 282
koželuhna, spr. koželužna 282
kožišník, kdo dělá kožichy, disimilací kožešník 128, 282
Kožlí, jm. míst. 236
kráčeti; kráče, kráčíce, spr. kráčeje, kráčejíce 180
kradený spr. 273
krajan 305
krajinský jazyk, spr. zemský 84
králobýk 184
královéhradecko-jablonská silnice 29
krasien (u Klareta) m. králová sien 43
kraslice, slovo východočeské; jinde malovaná, barevná, červená vejce, vajíčka, pomlázka, straky, šmerkust 109*, 177; v. i kuchtík
kraslování 110
Krejčí, jm. osob. 224
křen, slovo čes.; odtud něm. Kren, franc. cran, ital. crenno atd. 61
kreslicí a kreslící 32; v. i -cí
Kří, jm. míst. 236
křišťál, z lat. crystallum 31; v. i št
křížový; křížové dni 95
krmě, jedn. žen. 276
krmit nať 37
krok; počet porodů drží krok se vzrůstem města, spr. pokračuje, roste 214
krosna 171
kroužný orel 183
krpaslík djal. m. trpaslík, podle slov jako krpeť (krněti), krpelec, krpatec a p. 264
křticí list spr. 278
krutihlav 218
krutohlávek 218
kryti; rozkaz. zp. kryj, kryjte, stč. krý, kryte 64
kt se mění v c: pek-ti—péci 300; v. i ht
který; ve kterém, se kterou, spr. v kterém, s kterou 49, 126; je-li obžalovanému ku prospěchu, který nečinil námitek, spr. je-li ku prospěchu obžalovanému, který 149; v. i jenž, zájmeno vztažné
ku v. k
Kubajanuj, jm. osob 222

kudla, 1. druh nože, 2. chumel vlasů, přen. chundelatý pes, fena; odtud (na Kroměřížsku) přezdívka ženských běhen, špatných žen 93
kudliti mor. 93
kudra, kudrna 93
Kudrman, jm. osob., z guter Mann 296
kufr, z něm. Koffer, a to z franc. coffre (lat. cofinus) 282
kuchtík; choditi po kuchtíku = po kraslicích 110
kujon, z franc. coïon 310
kůli dial. m. k vůli 307
kulomet spr. 155
kůň, 4. p. koně, stč. kóň, nč. na kůň 191
Kunčí, jm. míst. 236
Kuní, jm. míst. 236
kunt, z něm. Kunde 155
Kunygr, jm. osob., z něm. Königl 296
kupaliště, ze srbo-charv., od příčestí kupal nebo podst. jm. kupalo (kupadlo) 128; v. i -iště
kurník 268
kurvička (na Čáslavsku a Mladoboleslavsku), děvče 93
kus, spr. při počítání jedinců z celku vyznačeného jménem hromadným, kus dobytka, kus střelby; nespr. při počítání věcí jednotlivých: sto kusů vajec, spr. sto vajec 254
kuťalák, kuthajlák, přezdívka buršákům podle pozdravu Gut Heil 283
kúzedlna stč. 43
kůžel, spr. kužel 21
květináč, také květník, květňák, kořenáč, vrhlík, cezák, karhanec, puclák, pernica 192, 266*, 309
květohebká ruka, strojené 184
kvísti, kvetu, umělý novotvar kvésti 299; bud. čas pokvetu 302
k vůli pořádku určitosti, psr. pro pořádek, pro určitost 151, 241, v. i kůli
kyn 180
kývati; les kývá své třásně, spr. třásněmi 181

L

l neslabičné v stč. plváti (2 slab.), nč. plvati (3 slab.) 234; l je přidáno v dial. šklubati, šlupina m. škubati, šupina 307; l se ztrácí ze skupiny slk: paprslek—paprska, okrslek—okrska 263
láhev s olejem, láhev oleje, výrazy různé 276
lákavý 190
lámati si hlavu spr. 272
lamprdon, lamprda, lamprďák, obměny cizích slov lampion, lamb-ris, landwehr, landläufer a p. 307
lapati, lapnouti, slovesa pův. anomatopoetického 306
ľapať, ľaptať, ľapotať mor., pleskati, tlachati 154
lapiti, polapiti 35
ľapnúť mor., sednouti, ľapěť, dřepěti, slovesa pův. onomatopoetického 154
láry-fáry, z němč. a tam podle názvu not la re fa re 126

lavice, dial. lajce, lajc 186
l é č b a, l. léčení 58
leden, t. j. ledný (měsíc) 96
l e d o s t u d e n ý nespr. 241
legrace m. rekreace, z lat. recreatio, osvěžení 126
lehký, lehce n. snadný, snadně spr. 272
lék pro kašel n. od kašle n. proti kašli 277
leknouti se 301
lesknouti se 301
lesní strom, hlídač, požár, právo a p. 95; v. i -ní
léto; v l é t e c h třicátých, spr. v letech 211
Lev, jm. osob., místy se skloňuje Lefa, Lefovi, u Lefů 63
l e x i k o g r a f i c k é diference, spr. lexikální; l e x i k o g r a f i c k y čerpati ze slovenštiny, spr. lexikálně 83
lézti; příč. lezl 184; bud. čas polezu 302
leže, příslovce, pův. přechodník slovesa ležeti 153
ležeti; město leží v údolí spr. 272
lháti; 3. os. mn. l h o u, spr. lžou 180
lhostejný; mně je to l h o s t e j n o, to je l h o s t e j n é, spr. mně je to jedno, to je jedno, na tom nezáleží a p. 23, 151
Lhota Hlásná, jm. míst., něm. Wiehors 238
-li; je-li spr. 274
liaison 228
libeňský, v ob. výslovnosti libenský 224
liberecko-jablonecká silnice, z Liberce do Jablonce 29
libra 96
líčiti (na ptáky), novotvar m. léčeti; podle příč. políčen od políknouti utvořeno políčiti a z něho jednoduché sloveso líčiti 106
lid; 4. p. milovati lid 191; lid a lidstvo 240
lidičkové (u Husa) 132
lidově tradiční, v. příslovce
lichotiti se, v. lísati se
Lipí, jm. míst. 199
lísati se, sloveso odvozené z podst. jm. lísa (liška); odtud i lichotiti se 223
lisí, příd. jm. ze stč. podst. jm. lísa (liška), jež zaniklo 223
Listimír, v. Lstimír
listopad 218
l í š i t i se, spr. lišiti se 211
liška, zdrobn. tvar k pův. lísa 223
líšně 62
literák m. literát (literatus), slovo lat., s koncovkou přizpůsobenou slovům domácím 287
líto mi j e j, spr. ho 22
Litomyšl, jm. míst., z osob. Lutomysl 200
litomyšlsko-jičínsko-rumburská silnice 29
litr 96
lízati, rozkaz. zp. liž i lízej 301
loď, l o d ě, spr lodi 211
lokál, v ob. výslovnosti logál 60; v. i k
lokál (6. p.) podst. jmen středních mívá koncovku -ě n. -u; na př.: v rouchu i v rouše, v mléku i v mléce, ve vojsku a arch. ve vojště 192
loket (Loket), 2. p. lokte (nespr. z L o k t i), 3. a 6. p. lokti (Lokti), 7. p. loktem jako kámen, kamene atd.; časem a místem vznikají

novotvary podle hrad (půl lokta n. loktu, v Loktě), n. podle meč (lokťa, loktě); mn. č. dva lokte sukna, pět loket, prodávati na lokte i na lokty; jde-li o část těla, skloňuje se loket podle hrad 63
lot 96
lótě (u Šternberka), hned; z příd. jm. ľútý, (lítý), prudký, náhlý 189
loub (na Mladoboleslavsku), půda 93
Lstimír, Listimír 125
lues moskevský, l. moskevská 25
luh pastvin 184
luštiti 278
lví 284
lvový stč., lví 95
-lý; příd. jména s touto příponou se tvoří hlavně od sloves stavových a mívají vedle významu činného i význam trpný, podezřelý, umělý, jedlý 301
lyžák, v. lyžec
lyžec n. lyžák, lyžka, lyžecký, l. lyžař, lyžařka, lyžařský 94
lžíce, přesmyk. žlíce 237

M

m neslabičné v stč. osm (1 slab.) 234
-m, koncovka 1. os. mn. vedle -me; vezmem', spr. vezmem 182
Macák, Macek, Macka, jm. osob. z Matěj 224
máčeti stč., z kmene mak- v makati, omakovati 285, 307
Macka, v. Macák
maclouch, v. maslouch
maďarčina slov., č. maďarština, z příd. jm. maďarský 155, 156; v. i -ina
maděra; býti na maděru, rozbíti na maděru 156
mája, Maja, v. -ja
Malšička, jm. míst., přesmyk m. Máslička 137
malý dům, malý stůl a p., stejně spr. jako domek, stolek a pod. 273
mancáry; rozbít na mancáry a p., asi zkřížením výrazů na cáry, na maděru, rozmanžírovat 156
mání; jest k mání, spr. dostane se, lze dostati, zbývá, koupí se, prodává se a pod. 306
manžel; můj manželi; správně manžele 150
marast, z něm. Morast 309
Maří, Máří 19
mariánský 160; v. i ia
markrabinka, zdrobn. k markrabiná 141
máselník 189, 313
maslouch, maclouch 189, 310
mason, svobodný zednář, z francčtiny 124
Matěj, přezdívka 233; v. i Macák
Matějek, Matějka, jm. osob. 201
máti; 1. p. máť, spr. máti 180; po boku máti, spr. mateře 180
mazací knížka (Schmierbuch) 89
mazák, z máz 31; v. i -ák
mazanec 235
mazaný všemi mastmi člověk 39

mazati, maži 300
mdlíti; zrak m d l i l, spr. mdlel, umdléval 180
m d l o b n ě uspati 184
mě, v. já
mě, slabika, vyslovuje se mně 304
medenec, měděný kamnovec 310
melc (mleč) m. melec, podle ostatních pádů, 2. p. melce, 3. p. melci atd. 235
m ě n n ý stav 181
menší, ale méně 224; v. i ň
měšťák, v. měšťka
měšťan, stč. měštěnín 305; množ. č. měšťané 167
měšťanka je choť měšťana (hodnost) 167; v. i měštka
m ě š t k a, spr. měšťka, 2. p. množ. m ě š t e k, spr. měštěk; měšťka je žena z města (muž. tvar je měšťák) 167 n.*; v. i měšťanka
metr 96
Mezhoř, z pův. Mezihořie, jm. míst. 199
mezi jízdou, spr. 90; mezi řečí, mezi vyučováním, mezitím 278; mezi časem (v. t.), mezi týdnem, mezi rokem a p. 291
Mezihoří, jm. míst. 199; v. i Mezhoř
m e z i o b c h o d, spr. zprostředkující obchod 28
Mezipotočí, jm. míst., něm. Nespoding 238
Meziříčí, jm. míst. 199
meziříčský, z toho disimilací mezeříčský 128
mha, spis. mlha 273
míhati; motýl m í h a l svůj vějíř 181
míchati se do něčeho spr. 274
míchaný vlak, míchaná společnost, spr., ale vulgární 39n.
míjeti; dni m í j í, spr. míjejí 180
mikrob, 4. p. mikroba 191
milík, milíček stč., milenec 132
mimo j i n ý c h l é k a ř ů, spr. jiné lékaře 24
mína svatá stč. (něm. Johannisminne), víno svěcené na sv. Jana Evang. 161
minomet spr. 155
minulý 301
mir stč., svět 66
místný, vhodný spr. 272
místo; na místě, stč. na místo, docela, úplně; k konci a místu vésti, místo a konec učiniti, na místě položiti, místo vzíti s někým o něco (konečně smluviti, urovnati a p.); na místo, na místě značí zde pravé místo 190; hradby u d ě l a l y m í s t o sadům, spr. ustoupily, na jejich místě vznikly 214
místodržitel spr. 272
míšeňský, v ob. výslovnosti míšenský 224; v. i ň
míti; tu máš (= na), slov. také jen máš 256; míti hlad, chuť, obyčej spr. 273; míti za to 277; míti ve rčeních stč. jmieti sobě 50 let, jmieti sobě jmě 17; dítě bude mít půl roku 93; nemíti, postrádati, pohřešovati 150
mizeti; 3. mn. m i z í, spr. mizejí 22, 180
mlac valaš. m. mlatec 235
mládě, básn. 184
mlaščěti stč. 96
m l é č kokosů 184
mléko; 6. p. v mléku i v mléce 192
mlíčí 236
mlíti; příč. m l í c í, spr. melící, meloucí 180

mlsoun 226, v. i -oun
mlžné chmuření (v. t.) 94
mnoho-li spr. 278
množství nepřátel spr. 274
mňuk dial. m. vnuk 307
moci, v ob. jazyce moct (nespr. moc') 25, 304; můž', spr. může 182; nemohu za to spr. 272
modlicí a modlící (se) 32; v. i -cí
Moja, v. -ja
mol, 2. p. mole (zastaralý) a mola 283
Moravan; mn. č. Moravani, spr. Moravané 83
mořský, stč. morský 224; v. i ř
mošna 171
motýl; 4. p. množ. motýl-i, spr. motýle n. motýly 310
možný; je nemožna, spr. nemožná 211
mraky a mraka 218
Mrchový kopec, jm. pomíst., pův. Melicharů, Merchalů kopec 296
mříti hladem 276; v. i snášeti hlad
mrznouti 301
mrzutý 190
mudrc, pův. mudřec, 2. p. mudrce, 3. p. mudrci atd. a podle toho ustrojen i nom. 235
můj, tvůj, svůj; 1. p. mn. moji, v jaz. ob. mí 304; 7. p. žen. svojí, spr. svou; 2., 6. p. mn. tvojich, spr. tvých 246, 247, 249, 251; můj a svůj 150
mundur 25
museti; musím pracovati, to musil býti velký oheň spr. 278
muž; 4. p. jedn. muže, stč. muž 191
mýceti (slož. zmýceti, umýceti), z kmene myk-, který je v mykati, škubati, tahati 307; srov. kléčeti, máčeti
mykati, v. mýceti
mysleti, spr. mysliti 21, 277
myšlenka; stč. též myšlénka, myšlínka, myšlinka 141
mýti; rozk. zp. stč. mý, mýte, myj, -te, 64
mzdor dial. m. vzdor 307

N

n ve skupinách sn, mn (krosna, temný) a šn, rn (mošna, černý) 171; různá výslovnost ň před rozličnými souhláskami (pan Tatar, pan Bavor) 228; n změněno v ň: vňuk, poňoukati 307
ň se mění v ob. výslovnosti v n před některými souhláskami: konský, svinský, svinstvo, svinčík, svinka, plzenský, vídenský, libenský, míšenský; v pravopise se zachovává etymologické ň (koňský atd) mimo slova pečínka (pečeně), menší (méně) 224
na, předložka: učinil to na mou radu spr.; mou radou, z mé rady zastar. 274; přídavek na stravě = p., který záleží v stravě, tedy strava; p. ke stravě = strava a přídavek, tedy něco jiného než strava 92; na to ve významu časové následnosti (něm. darauf), spr. potom 240; rozeslati dopisy na organisace, spr. organisacím 27; pracovati na něčem, v. pracovati; zvyklý na něco, v. zvyklý; až na, v. až
na-, předpona, se dlouží ve jménech

jako nános, návsí 30; předpona sloves namrznouti, namodrati, nalomiti a p. 303
na, citoslovce; v množ. č. nate 255, 256
nabodeníčko dlouhé a krátké (u Husa), čárka a tečka 132
Nácek, jm. osob., Ignác 190
načež, spr. a potom 51
načíti, příč. načla, spr. načala (načal) 22
nadějí, spr. naděje 246
nadejíti; nadešla chvíle, spr. přišla, nastala 50
nadepsaný 277
nadhojnost, spr. neobyčejná hojnost, nadbytek 94
nadchnouti 206
ňádra, spr. ňadra 183
nadřečený 277
náhle, často chybně m. najednou 23, 189
náhled; soud je vázán právním náhledem 149
nahraditi, nahražen, spr. nahrazen 211, 226; v. iz
nahražovati, spr. nahrazovati 226; v. iz
nacházeti; dělnictvo se nachází v témž stavu, spr. jest 28
nachorůžný 184
náchyt 94
najednou, v. náhle
nakládané okurky 39
nákrčník 266
Nákří, jm. míst. 236
nález, od nalézti 30
nalezati, spr. nalézati 183; nalézaje vždy pevného zakotvení, spr. pevné zakotvení 50; nalézati se v obvodě soudu, spr. býti 148; Praha se nalézá na vzestupné linii, spr. je, její vývoj pokračuje vzestupnou linií 214; část plochy uvnitř města se nalézající, spr. (ležící) uvnitř města 214; vyústění mostu nenalézá pokračování, spr. nemá 214
náležeti; dům náleží otci spr. 274
nalíčiti (na ptáky), novotvar m. naléknouti podle příč. naléčen 106
nalomiti 303
naložiti; býti dobře naložen, spr. býti v dobré míře, dobré mysli 151
namahání, spr. namáhání 183
namanouti se: namanula se mu myšlenka 48
namodrati 303
namrznouti 303
nános, od nanésti 30
napadnouti, napadati znamenalo 1. padati nač (o sněhu a p.); 2. přijíti nač (na knihy) n. někomu do rukou; 3. býti nápadníkem (při dědictví); 4. o nepřátelství (koho zbraní), nemoci a p.; napadlo mě je výraz původnější, napadlo mi pozdější, podezřelý z vlivu něm., za zkráceninu výrazu napadlo mi na mysl jej nelze pokládati; bývá pak napadlo mě, kde jde o nějaké přání, napadlo mi, kde je řeč o představě prosté přání; m. napadlo mi raději: pomyslil jsem si, vzpomněl jsem si, zdálo se mi, přišlo mi na mysl, namanula se mi myšlenka; napadlo mi je v slov. bohemismus 44 n.*, 94, 277.
nápadný (auffallend); což ztěžuje představu nejnápadnější, spr. nejzřejmější; nápadně upřímný, spr. ku podivu 37

napíti; dej mi napit, spr. napít 22
náplně, spr. na plně, naplně, přísl. určení, v úplňku 63
naplňovati; naplňuje mne podivem spr. 272
napočísti, napočtěno, spr. napočteno 211
naposazovati se čeho 126
napovězení, spr. napovědění 239
narážeti; výstavba naráží na nedostatek místa, spr. stavbě vadí 213
nárek v stč., 1. právní nárok, 2. odpor, 3. naříčení, obvinění 94
naříkati, naříkám (nařku n. nařknu), 1. činiti nárok nač, 2. řečí napadnouti koho, v odpor brátí co, obviňovati koho (odtud naříkati = hořekovati), stěžovati si, bědovati, plakati; v stč. s 2. p., v nč. n. pro koho, nad kým 94; naříkání vlaku (Zugsansage) nespr. 89
nařknouti, v. naříkati
národ, 4. p. milovati národ 191
narovnati dříví (na hromadu) 36
nároží 303
nasaditi život spr. 272
násep, 2. p. mn. násp m. náspů 181
následkem něčeho, spr. pro něco, na něco, od něčeho 151
následovati koho a po kom, výrazy různé 276
následující; následující pravidla, následujícím způsobem, spr. tato p., tímto z. 28, 241; týdeník M. K. píše následující, spr. toto 58
naslouchati zkazkám, spr. poslouchati je 51
nasolené maso 39
nastoupiti na trůn spr. 272
natáhnouti, natáhnul, spr. natáhl 180
nato; šest let nato, spr. potom 214; v. i na
nátoň 62, 156
natřásti; Bůh tě natřes 25
naukosdělná řeč 83
naváděti koho na špatnosti zastar., nč. k špatnostem 274
navečer 222
naveskrz = z jednoho konce na druhý, úplně, venkoncem; veskrze = vesměs, všichni, šmahem; jeho básně mají naveskrz etické jádro, spr. vesměs 53
návěstní štít, spr. návěštní 279
navoliti se, do vůle čeho užíti, nasytiti se, nabažiti se 156, 307
návsí 30
nazpamět odříkávati spr. 277
ně-, předpona zájmen někdo, některý a p. 135; v. i zájmena
nebetělo 180
nebožtík, 4. p. nebožtíka 191
něco, v. cosi
nedaleký; v nedaleké minulosti, spr. v nedávné 215; v. i dávný
nedávný, v. dávný
nedokonavý tvar m. dokonavého, v. vid
Nedvězí, jm. míst. 236
nechati, 3. mn. nechají, ale rozk. zp. nech 249; nechati a dáti 164 n.*; nechal jsem si říci (ich habe mir sagen lassen), spr. slyšel jsem 165; nechte mne domluviti spr. 272
nechtěčky, nechťúcky, dial. příslovce utvořená z participia nechtíc 283

nechtělně, dial. příslovce utvořené z příč. nechtěl podle nevolně a p. 283
nechťúcky, v. nechtěčky
něj, v. on
nějaký bývá někdy o neurčitém množství nebo přibližné míře něčeho; v stč. bývá v tom významu některý 136; nějaký a jakýsi 290; nějaký čas, v. t.
nejméně osm neděl n. aspoň osm spr. 92, 278
nejvýše je tomu měsíc spr. 278
nějž, v. jenž
někde a kdesi 290
někdo a kdosi 290
některý, v. i nějaký
němčina, z podst. jm. Němec 155, 156; v. i -ina
nemístný, nevhodný, spr. 272
nemoc, n e m o c e, spr. nemoci 22, 59
nemravný 253
n e n á r o č n ý (anspruchslos), spr. skromný 187
nenáviděti m a ď a r š t i n y, spr. maďarštinu 24
nénie b á s n i c k é, spr. básnická j(žen.) 26
n e o c h v ě j n ý, překlad něm. unerschütterlich 126
neosobní výrazy 95
n e p o m ě r n ě (unverhältnissmässig) lepší, spr. mnohem 214
n e p o s t r a d a t e l n ý, spr. nezbytný 57
nepřejícný, dial. nepřejíčný, z nepřející 157; v. i -ičný
n e p ř í s t o j n ý, spr. neslušný, nenáležitý 151
Nepřivaz, Nepřivazí, jm. míst. 201
n e s k l a d í (Sperrgut) 89
neskromný 253
nesnadno lze rozeznati spr. 273
n e s p o r n ě (unstreitig) lepší, spr. najisto, nade vši pochybnost 51
nésti, bud. čas ponesu 302
nestoudný 206
nestud stč. 206
nestydatý, stč. nestudatý 205; v. i y
nesvár spr. 273
neštovice, pův. nežitovice, ob. nešťovice 31; v. i št
Nětiše, v. Nieta
neurvalý spr. 273
nevídaný 183
neviditelný 183
n e v i d n ý nespr. 183
nezbytný; je n e z b y t n a, spr. nezbytná 211
neznámý 253
než, z ne-že 108; měl pro svou zemi snad přece jen tolik příchylnosti, n e ž ž e by ji klamal; spr. příliš mnoho příchylnosti, aby ji 89
-ní, přípona jmen příd. různé významové platnosti: lesní strom, lesní hlídač, lesní požár, lesní právo 95, v. i -ový; -ní, -ný, -ý, přípony příd. jmen složených s dvoj- (dvou-), čtyř-, bez- 280
nic, v. genitiv záporový
Nieta, Nětiše, jm. osob. z Agnes 190
nit; 7. p. n i ť m i, spr. nitmi 180
n o c i č e r n ý kůň 184
n o c l e h n í k, spr. nocležník 275
noha; k n o h o u m, spr. k nohám 239
nominativ; nom. množ. tvaru mraky — mraka 218; nom. m. vovokativ bývá u jmen ženských

vlastních v tónu kamarádském nebo velitelském, v tónu laskavě důvěrném (u deminutiv bývá vokativ); tak i u jmen žen. apelativních kmotra, holka, ale babičko; ve spojení s titulem bývá vokativ, slečno učitelko; u jmen mužských bývá nom. m. vokativu, jsou-li s titulem: pane Novák, pane profesor, jindy zřídka 138 n. *, 305

nominální způsob vyjadřování: týmž způsobem se děje jmenování členů, spr. se jmenují n. president jmenuje;; předseda učiní toto oznámení presidentovi, spr. oznámí to 146; v. i doprava, export, spojení, užívání, zkáza

Novákovic, ve vých. Čechách jen Novákovi; 2. p. u Nováku = v domě, rodině Novákově; u Novákovejch = poblíž domu Novákova; jinak je 2. p. Novákovejch (kromě Novákovejch), Františka Nováku, Novákova Mařka; 3. p. k Novákom = k jejich rodině, do jejich domu; k Novákovejm = tím směrem, co bydlí; 4. p. Novákovy; 6. p. o Novákovejch; 7. p. Novákovejma n. za Novákovy (akus. vzatý za instr.) 123

novina, z příd. jm. nový 155; v. i -ina

nutný, je nutna, spr. nutná 58, 211

-ný, v. -ní

O

o, předl.; lodi o délce 60 m a o ponoru 170 cm, spr. 60 m. dlouhá a s ponorem 170 cm 21; společnost o omezeném ručení, spr. s ručením 275; uvázati koně o sloup, v. uvázati; o se mate s předl. u, k, za, pod. kolo (v. t.) 159; o tři čtvrtě na jedenáct, spr. o třech čvrtích 275

obcovati s kým a zacházeti s kým, výrazy různé 276; obcovati něčemu zastar. 299

obdán sloupovím 183

obdržeti a dostati 64; obdržeti titul, příplatek do pense, obsílku, spr. dostati 50, 57, 149

obec, pův. obcě 282

obejímati, spr. objímati 50

obejíti roli a p., jíti kolem do kola, ale také přátele a p. 221

obemykati, spr. obmykati 22

oběť; 7. p. oběťmi, spr. obětmi 180; přinášeti oběť a obětovati se, výrazy různé 276

obětavost, l. obětovnost 58

obhospodařiti 23

obcházeti, choditi kolem do kola, ale také před domem 222

obchod dřívím, spr. s dřívím 27

obchodění, spr. obchodování 275

obchodní 95; v. i -ní

obchodník s moukou spr. 275

obilíčko 132

oblomovština, z př. jm. oblomovský 155; v. i -ina

obmezovati se v svých potřebách spr. 275
obnášeti; mzda o b n á š e l a, počet o b n á š e l, spr. činila, činil 28, 64, 214
o b n o s, spr. částka a p. 28, 276
obnošený kabát, jiného významu je kabát ošumělý, zvetšelý 276
obočí 284
obojživelní 280
obouruční 280
obraceti se v pelyněk a p., měniti se, spr. 280
obratlovec 259
obrážeti se, v. rys
o b r o d i č, spr. buditel 83
obstarávati spojení, v. t.
o b v i n o u t i, spr. ovinouti 183
obvykle, jiného významu je obyčejně 253
obvyknouti 32; v. i obyknúti
obyčej míti spr. 273
obyknúti, obyklý stč. (nč. obvyknouti, obvyklý), dosud obyčej 32
obyvatel, 2. p. obyvatelů, nyní též obyvatel 283
obývati č á s t i města, spr. obývati v nich 214
ocel, z černé o c e l e, spr. z oceli 180
o c i t n o u t i se, spr. octnouti se 22
oč se vsadíš? spr. 275
od; lék od kašle, v. lék; odvislost od něčeho, v. odvislost
o d b a v i t i, slovo nové a zbytečné 160
odcestovati spr. 272
odehrávati; dobré děje na zemi j s o u o d e h r á v á n y pod vlivem slunce, spr. konají se 240; děj s e o d e h r á v á v P., spr. koná se, dějištěm je P. 51
o d e j e t i, o d e j e l, spr. odjeti, odjel 22
odíti se v zlato n. zlatem 279
odmítnouti; n e o d m í t n u l, spr. neodmítl 180
odpadnouti; ty články mají ze spisů o d p a d n o u t i, spr. býti vypuštěny a p. 144
odpočinek; 1. odpočívání, 2. výslužba, pense 144
odpočívati 144
o d p o č i v n ý, l. pensijní; o d p o č i v n é, l. výslužné, pense 144
o d p o m o c i nedostatku, spr. pomoci 214
odpor; bráti v odpor spr. 94
odporučiti, pův. odkázati; doporučiti = poraditi, schváliti 256
odpověděti; n e o d p o v ě z e n, spr. neodpovědĕn 22
odpovídati čemu spr. 278; způsob ten n e o d p o v í d á skutečnosti, spr. není správný, přesný 213
odpustky, v ob. výslovnosti odpusky 263; v. i t
odříznouti; s p o j e n í Litvy se záp. Evropou je o d ř í z n u t o, spr. přerušeno, Litva je od záp. Evropy odříznuta 57
odsouditi k smrti n. na smrt 272
o d s t r a n i t i důvod zmatečnosti 149, 151
odstrašující příklad spr. 275
odsud spr. 274
odsud, odsudhle, dial. vocajď, vocajdle a p. (v. t.) 307
odsuvník, v. apostrof
odváděti daně spr. 273
odvět; dal v o d v ě ť 183
o d v i s l o s t o d příbuzenstva, spr. závislost na něm 214
o d v i s l ý o d čeho, spr. závislý na čem 89

odvolati 36
ohled; v ohledu vojenském, spr. vojensky; v mnohém ohledu, v tom ohledu spr. po mnohé stránce, po té stránce 213; z ohledu obchodní prosperity, spr. protože to prospívá obchodu 213; ve všech ohledech, po všech stránkách 57; ohled bráti, v. t.
ohledně velikosti, ceny, spr. stran velikosti, ceny 57, 89, 149
ohněpevný, spr. nespalný, ohnivzdorný 275
ohniště 128; v. i -iště
ohroziti, ohrožovati 146
ochvěti zem 181
okkasí stč. 19
oko; mezi čtyřma očima, spr. soukromě, stranou, beze svědků 151
okolo domu jíti spr. (zastar. mimo dům) 222
okoun 226; v. i -oun
okres pelhřimovský. táborský a p. 222
Okřešice, zdrobn. Okříšky, jm. míst. 126
okrsek, pův okrslek, 2. p. okrslka, okrska 263
Olomouc, Olomúc, jm. míst. 284
Olší, jm. míst. 236
omeziti se na důvody zmatečnosti, spr. přestati na nich, spokojiti se jimi 149; dopravní síť se neomezí na dnešní stanice 213
on; 2. p. z něj, spr. z něho 179; do něj, od něj, ona jej potřebuje, váží si jej, spr. do něho a p., potřebuje ho, váží si ho 22; zmocnil se jej, spr. ho 29; 4. p. jeho, ho, jej, -ň 150, 180, 181; pro něj, na něj a p., stejně spr. jako pro něho, na něho a p. 22; sám ho (síran) vyráběl, nutiti ho (proud) a p., spr. jej 60, 211, 239; 2. p. množ. jejich má význam přivlastňovací, jich významy genitivní ostatní 220*, 246, 248; jich solidarita, jich pravomoc a p., spr. jejich 29, 143; jich nespr. m. je po slovesech přechodných 243
oněměti spr. 273
opatřiti koho věřicím listem, oděvem, zbrojí a p. spr. 277
operací ž., na Táborsku stř. 20
opět = po druhé, znovu; stačí velké sucho neb opět přílišné rozvodnění, spr. nebo zase 215
oplín 62
opomenouti, spr. opominouti 125, 148; tvar trvací opomíjeti, nikoli opomínati 125
opomínati, v. opomenouti
opposice, spr. oposice 22
oproti, spr. proti, k 27, 58, 211, 253
organismus, 4. p. organismus 191
orlíček, 4. p. orlíčka; trhati orlíček (květinu) 191
ortel spr. 272
osazenstvo, l. osádka 28
oslabovati někoho n. něco; mysl lidská neoslabuje, spr. neslábne 240
osobní jména; tvar nominativní působí někdy odchylku od náležitého skloňování, Lef-Lefa, Havluj-Havluje a p. 63
ostřihati, od slovesa střihu, stříci, nč. střihati (ovce a p.); ostříhati od slovesa střehu, stříci 181, 183, 276
Ostříží, jm. míst. 236

Ostroměř, něm. Wassertrompeten, jm. míst. 238
ostuda 205; v. i stud
osum, osumkrát, osumnáct, osumdesát, v ob. výslovnosti m. osm atd. 184
oškeřiti sě stč., vyceniti zuby dozadu 132
ošumělý, v. obnošený
otčina, z podst. jm. otec 155; v. i -ina
otevírati, spr. otvírati 22; otevírání, spr. otvírání 29
otevříti export, v. t.
otřásti něčí duch, spr. duchem 181
otrava, v pražské češtině 258
otrokyně 287
oubor, ouborek, zvrhlá švestka; pův. košíček na jahody a p. 310
-oucí (stč.—úcí), příp. příd. jmen jako bělúcí (stč.), vroucí, žádoucí, stkvoucí; často ve spojeních div divoucí, pravda pravdoucí a pod. 306
-oun, přípona podst. jmen jako běhoun, okoun, mlsoun, chrapoun, drzoun, rzoun (v. t.) 226; bývá cizího původu, na př. kaloun (z franc. galon) 313
oupor dial. m. oubor (v. t.) 310
outek, spr. útek 184
-ov; skloňování slovanských jmen s příp. -ov 92; Gončarov, tvar ženský rus. Gončarova, čes. Gončarovová, nespr. Gončarová 190
-ov, příp. jmen míst. 236
Ovčáry, jm. míst.; 6. p. v Ovčářích n. v Ovčárech 218
-ovi, -ovic, dial. -oj, -ojc 186; v. i Novákovic
-ovice, příp. jmen míst. 236
Ovidius, 2. p. Ovidia 160; v. i ia
ovládnouti svých spoluobčanů, spr. spoluobčany 25
-ovna, příp. jmen sokolovna, fořtovna, hajnovna, šenkovna, katovna, rasovna, židovna, sborovna, švábovna a p. 255
ovroubený kapesník, správně obroubený 23
-ový, příp. jmen příd., má různé významy: vepřová kůže, voskové svíce, hromová rána, čtvercový stůl, křížové dni, chlebová pec a p.; střídá se s příp. -ní: soud obchodní a přestupkový, zákon školní a tiskový, kontrola účetní a důchodková a p. 95
ovzduší nemocnic, žalářů, revoluce, českých mlýnů, ne však v ovzduší mlynářů a p. 52
ožehnouti; ožehl, spr. zarděl se 253

P

pa-, předpona z po- v pápeří, pazdeří, pačesy; nabývá významu pejorativního v paklíč, padělek a p. 157
pacient; kašel působí pacientu obtíže, spr. pacientovi (určité osobě) 59
pačesy 157; v. i pa-
pačmáky ob., nemotorné nohy, na Moravě též ruce, prsty; slov. pačmagy, papuče; z rus. bašmaki (tur. bašmak), střevíce, pantofle, boty 127
padělek 157; v. i pa-

pádem, příslovce 73, 285
padlý 190
padnúti na mysl (na mysli) stč. 44
padoucnice, pův. padoucí nemoc 268
pacholek, pacholík, z kmene slovesa choliti (mazliti se) předponou pa- (v. t.), pův. asi odrostlejší chlapec 157, pak čeledín a odtud i nadávkou 228
pajmáma, dial. m. panimáma 307
pak; často zbytečně v následující větě hlavní: podemele-li stroje, p a k přicházejí momenty atd. 242; někdy i chybně: n y n í, uvážíme-li . . . , p a k přijdeme k přesvědčení; pustivše se v uvažování, p a k se rozpomeňme; mající to na zřeteli, p a k přijdeme k přesvědčení 242
páka; hybná páka, jíž r o s t l o město (katachrése), spr. jíž se pozdvihovalo, zvedalo 216
paklíč 157; viz i pa-
palatalisace (první), změna k - č, g(h) - ž, ch - š 299
paměť; za dobré paměti 276, v. i smysl; v. i nazpamět, zpaměti
pampeliška, pampuliška, pamprlička, pamperlička a p. souvisí asi se slovem pléška, plíška 283
paňáca 184
panímáma, dial. paňmáma, pajmáma 307
panna, panenství, nespr. p a n n e n s t v í 21;
panošinka stč., zdrobn. tvar k panošiná 141
panovati; tam p a n u j í podobné poměry, spr. jsou 213
panter, 2. p. mn. p a n t r ů, spr. panterů 184
pápeří 157; v. i pa-
paprsek, pův. paprslek, 2. p. paprslka, paprska 263; v. i l
papuča slov. 127
pardus 130
parezí, pařezí chod., pařezy 286
pařiti a pářiti se 89
parník 266
parobek mor. a slov., příbuzné se slovy roba, robě, pův. asi hoch odrostlejší 156
p a r o l o ď (Dampfschiff), spr. parník 266
p a r o p i l a, spr. parní pila 275
participium 188
pasobřich 218
pastvina 160
pastviště, mor. a slov. pastvisko 160
patentní, patentem chráněný (zámek), důvtipně vymyšlený (nápad); patentový, na př. úřad, který má na starosti patenty 95
p a t ř i č n ý, z partic. patřící podle kající - kajícný a vlivem přípony -ičný, spr. náležitý 157; p a t ř i č n á cesta, p a t ř i č n á znamení, spr. náležitá, náležité 28, 57
patřiti; slov. patrí n. patrí sa (na př. pomáhať) 287
Pavlík (u Husa), sv. Pavel 132
pazdeří 157; v. i pa-
péci, v ob. jazyce píct (ne p é c') 304; prés. peku - pekou, v ob. jazyce p e č u - p e č o u, rozkaz. způsob pec, ob. p e č 304
pečená husa 39
Pěčice (Pečice), Pečky, Pečnov, Pečíkov (Peckov), jm. míst. 255
Pěčín, jm. míst., z osob. jména Pěka, Pieka 255
pedagog, lze děliti pe-dagog 284
pekáč 267
Pekař, jm. osob. 224

Pelhřimovsko 222
penězochtivý, spr. lakotný 275
peníz budiž vyplacen, nespr. ve významu částka 92; peníze míti za někým spr. 92
per storno 92
perfektum 188; nespr. místo futura: pozbývají svého úřadu, jakmile přestali býti členy, spr. přestanou 148
Perka, jm. osob. 201
perlolátka 183
perlorůžový 184
pernica (na Hané), květináč 309
perný, peprný, ze slova pepř 224; viz i ř
Peruc, pův. Perutec (2. p. Perutce, Peruce atd.) 235
peručí, peručina chod. 311
peruť, mn. perutě, spr. peruti 180
pěst, 2. p. pěstě, spr. pěsti 180
pěš, pěšě, pěše, vzor pro jmenné skloňování jmen příd. s kmenem měkce zakončeným 284
Pešek (u Husa), sv. Petr 132
pešťál stč., palice 68
petlice 311
Petrů, Petrův, Petruj, jm. osob. 222
piano 160; v. i ia
Pičín, jm. míst., pův. Piečina, z osob. jm. Pieka 255
pik mezi všecky stč. 68
písmena velká 222; bývají ze zbytečné strojenosti 182
pivovar 155
pižvejc, pižvajec, kraslice 110
plachtiti (segeln) 24
plamenně čísti své předurčení 184
planoucí; láska planoucí k národu, spr. (člověk) planoucí láskou k národu 53
plátenice 127
pláteník 268
plátenka, plátěná sukně; plátěnky, plátěné kalhoty 127
platenka (od platiti) nespr. 127
plátěný, křížením tvarů plátenný a plátněný 127
plaziti jazyk, l. vyplazovati 38
ples, nespr. m. radost 183
plesati nad čím, zastar. čím, z čeho 277
plesknouti sebou 154
plesný, nespr. m. radostný 183
pletenec 235
plnovous 275
plný; o měsíci: na plně, na plnu, v plnu, u plně, o plně 63
plotna jedn., z němec. Platten (množ.) 309
plouti, bud. čas poplovu 302; luňák plul kola, spr. v kolech 184
Plzeňsko 222
plzeňský, v ob. výslovnosti plzenský; v. i ň
pnouti a jeho tvary 301
po; vede si po vídeňsku spr. 275; po prvé, po druhé při výčtu, spr. za prvé, za druhé 275; po prvé (zum erstenmale), za prvé (erstens) 150
pobírati, nedokonavý tvar k pobrati, sebrati první poslední; pobírati služné, spr. bráti 75*
pobouchnouti 35
pocajď dial. m. posud podle vocajď 307
počet; vchodů byl poměrně malý počet, l. dost málo 213; jistý počet vozů (eine Anzahl), spr. několik 214
počíti; počal jísti spr. 272; v. i začíti
pod; ústiti k řece pod pravým úhlem, spr. v pravém úhlu 213

podezřelý 301
podíl bráti, v. t.
podiv, v. naplňovati
podkoní 157; v. i štolba
Podkrkonoší 222
podle, v. říditi se
podléhati zkáze, v. t.
podmáselník, podmásník, klouzek 189, 313
podmět obecný: byl večer pochmurný, před nímž se rád schováš, l. před nímž se člověk rád schová 23
podmíniti; úspěch byl podmíněn zpěvností, spr. způsoben 51; ruch jest podmíněn komunikací, spr. závisí na ní 214
podrobovati se zdrženlivosti, spr. ukládati si zdrženlivost 58
podslemenný 94
podstatná jména; skloňování podst. jmen kluk, hoch 93; skloňování podst. jmen tvaru Troja, Lavinia 18*; Černý, 2. p. Černýho, spr. Černého 150; podst. jména tvaru příchod (nález, výnos a p.) tvoří se dnes přímo od sloves (přijíti, nalézti, vynésti a p.) a mají předponu zpravidla zdlouženu 29; podst. jména složená tvaru vinopal (pivovar, kulomet a p.) 155; podst. jm. slovesná bývají bez zvratného zájmena, probuzení (probuditi se) a p. 211; zachovávají (kromě 4. p.) vazbu slovesa: hovořiti o čem — hovor o čem, pokusiti se o převrat — pokus o převrat 144; budou k dostání svazky vázané, spr. bude lze dostati 59; v. i býti
poduška, buď pod-uška n. po-duška (duchna) 284
podvázání volnosti pohybu (Unterbinden), spr. zastavení, přerušení 213
pohledávku míti za někým spr. 92
pohlížeti m. pohlízeti 226; v. i z
pohnouti koho k čemu spr. 272
pohodný, pohodník, z pohodlný = ras 93
pohoří spr. 272
pohřešovati 150
pohybovati se a hýbati se 34
pocházeti; pocházející z Prahy spr. 273
pochytiti, v. chytiti; dnes jen v přen. významu: pochytiti něco z němčiny 35
pokládati zač, míti zač spr. 277
pokonča slov., v. konča
pokračovati v cestě spr. 272
pokud, spojka; vyjadřuje omezení časové nebo kvantitativní; bývá chybně m. prostého jestliže, -li 148
pokus zločinu vraždy, převratu a p., spr. pokus o zločin, o převrat a p. 144, v. i podst. jm. slovesné; pokus revoluce, shluknutí a p. je genitiv subjektivní, ne objektivní; ve významu předmětném: pokus o revoluci 145
pokušitel, od pokoušeti 96
polapiti, v. lapiti 35
políčiti, novotvar m. políknouti, podle příčestí políčen 106
polka; vykládá se jako půlka, spíše však souvisí s Polka, polský a p. 61; polka ve Finsku 157
položiti se spr. 272
polština 155, 156; v. i -ina
pomáhati 183
poměr; poměry spr. 272
poměrně malý počet, l. dost málo, celkem málo 213

pomlázka 110
pomník spr. 272
pomysliti si 48
pondělí muž., ale bývá i střed. rodu 26
poňoukati dial. m. ponoukati 307; v. i n
popatřiti; rozkaz. zp. p o p a t ř e m e, spr. popatřme 273
popel; v p o p e l i, spr. v popelu 28
popsati cestu, vypsati cestu spr. 272
pořád, 1. po pořádku, 2. nepřetržitě, bez přerušení, neustále, 3. dial. ihned, zároveň, 4. pouhá vložka v živém líčení; pokládá se neprávem za vulgární a vytlačuje se příslovci stále, ustavičně a p. 285
pořádek denní spr. 276
Poříč, jm. míst., z Poříčí (Pořiečie) 199
poříčí 303
p o r o d i t i p ř e d č a s n ě (o dobytku), spr. zmetati 275
posádkový 95; v. i -ový
poschodiť slov. 47
posilujícně 23
poskakovati, v. skákati
poslední; t e n t o p o s l e d n í, l. opakovati podst. jméno 28
poslechnouti, ze stč. posluchnúti (v. poslouchati), podle dýchati — duch — dechnouti 206
p o s l é z e, spr. konečně 23, 49, 144, 278
poslouchati, stč. poslúchati; k tomu v 2. třídě posluchnúti (nč. poslechnouti) 206
posnídálek chod., posnídávka 208
posobný spr., po sobě následující, jdoucí 94
postrádati 92, 150; postrádati něčeho v knize 57
postřeliti 35
poškoditi, pův. komu (to bych si poškodil), v nč. se ujalo rčení poškoditi koho 146
potáceti se, z téhož kmene slovesného co teku, točiti se 285
potáčať sa slov., potáceti se (v. t.) 285
p o t a h m o 133
p o t a h o v a t i 75
p o t a ž i t ě, p o t a ž m o 89
potěšující a utěšený (v. t.) 276
potkán, z ital. (benát.) pantegana, lat. ponticanus, černomořská myš 157
potkati; potkalo ji neštěstí spr. 273
potočiť sa slov., dokonavý tvar k potáčať sa, potáceti se 285
potřebí; bude potřebí s l u š n á ř a d a let, spr. slušné řady 243
potřebovati n ě c o, spr. něčeho 22, 276
Potřekovo chod., jm. míst. 237
potrestati d c e r y, spr. dceru 274
pouchle 311
p o u k a z o v a t i n ě k o h o, a b y, spr. nařizovati, přikazovati, připomínati komu, aby 151
p o u s t e v n í (šat), spr. poustevnický 180
poutati 278
pouze, 1. čistě, 2. silnější výraz než jen, toliko; p o u z e dvanáctkrát a p., spr. jen, jenom 23, 28, 49, 57
použitelný; většina je pro odborníka málo p o u ž i t e l n á, spr. většiny může odborník málo použíti 58

považovati někoho za něco, spr. pokládati 147, 277
pověděti, přechodník přít. pověda 189
pověřiti koho listem spr. 277
povíce a po výtce, výrazy různé 276
povidla, dial. povidlí 311
povolati; cítím se, jsem k něčemu povolán spr. 272
povrch; s povrchu zmizeti, v. t.
povrchně čistiti, spr. na povrchu, zevně, vně 89
povstání spr. 272
povstati; schodek povstal, vznikl, vzešel spr. 90
povyk, 1. pokřik, od slovesa výti, 2. na Moravě (také u Komenského) návyk, k slovesu zvyknouti 32
pozdraviti i zdraviti, v. t.
pozdravovati a pozdrav vyříditi, v. t.
pozemní knihy, spr. pozemkové 275
požadavek; tyto vlastnosti se rozbíjejí o dva požadavky, spr. o dvě překážky 216
práce, s prácí, spr. s prací 180
přací (věta), l. přací 32; v. i -cí
pracovati na svém díle, spr. o svém díle 59
pradlec n. pradlák, dělník, který má práci při praní 158
pradlena 158
přadlí, nyní přadlena 158
prám, slovo české, převzaté do němč. (Prahm) 153
prastarý 273
práti 304; v. i bráti
pravda; dáti komu za pravdu spr. 276; pravda pravdoucí 306; v. i -oucí
praviti do koho něco stč. 143
Pražan, pův. Pražěnín, pl. Pražané (Pražěné), žen. Pražanka; druhotvary Pražák, žen. Pražka 77, 167
přeci, spr. přece 21
před Kolumbem spr. 272; bezpečen před zloději spr. 274; před Fojtíkova, před naša (mor)., v. akusativ
před-, předpona slovesná s významem místním, nikoli časovým: předložiti, přednésti, předběhnouti a p., nespr. předzkoušeti 95
předběhnouti 95; v. i před-
předejíti takovému neštěstí, spr. takové 243; v. i předcházeti
především spr. 272
předcházeti záchvatům, spr. záchvaty 24; v. i předejíti
předložiti 95; v. i před-
předložky: nespr. se vokalisují, v. ku, v; ve které, spr. v které 29, se kterou, ve své, ve druhé, od všech, spr. s kterou, v své, v druhé, ode všech 49, ze členů, ve státním, ve stejném a p., spr. z členů, v státním, v stejném a p. 143; před i při ohlášení, spr. před ohlášením i při něm 149; ani po ani proti toku řeky, spr. ani po toku, ani proti toku 211
předmět 151
předmětný, spr. příslušný, ten, jmenovaný 151
přednáška 272
přednésti 95; v. i před-
předpony při-, na-, vy- se v složených podstatných jménech dlouží, na př. příchod, příjmení, výnos, nápis, návsí 30

předsebráti, zaniklo 286; v. předsevzíti

předsevzíti; z pův. plného časování (předseberu a předsevezmu) zbyly jen některé tvary (předsevzíti, předsevzal, předsevzetí); znamená umíniti si, usmysliti si; podle něm. vornehmen se bere nespr. ve významu vykonati, podniknouti 286

představený, obecní starosta, spr. 272

představitelný 96

představiti někoho (se) někomu, spr.; jiného významu je seznámiti někoho (se) s někým 223; představiti si něco spr. 272

předtucha; nemíti o něčem předtuchy, spr. potuchy, tušení 240

předvídati něco spr. 272

předzkoušeti (vorprüfen), spr. napřed, dříve, před tím vyzkoušeti, prozkoumati, rozvážiti a p. 95

předzvěst; 7. p. mn. předzvěstmi, spr. předzvěstmi 180

přechodní kabát, spr. jarní a podzimní kabát 275

přechodník; chyby v rodě a čísle: balon cestujíc zdál se menší, spr. cestuje; země jsa zbavována proměnlivé se, spr. jsouc zbavována; světlo jsa živeno z útrob země, má, spr. jsouc; elektřina proniknuvše do vzduchu, spr. pronikši; vše, ztrativše život, padá zpět, spr. ztrativši; maje hodinky v ruce, ustanovíme, spr. majíce; přech. beze shody s podmětem: odpočívaje, oči jeho zabloudí k obloze, spr. odpočívaje, zabloudí oči- ma a p. 244; chyby v čase: soud se má raditi, slyšev dříve prokurátora, spr. vyslechna; rozhodne soud, položiv za základ, spr. polože 148; přechodníkem se nekrátí děj, který není průvodní: elektrárna využívá části hybné síly, osvědčujíc se výborně, spr. a osvědčuje se 212; ani děj, který je v oposici k jinému ději: H. vždy jen improvisuje, nejsa trpělivým dělníkem slovesným, spr. nikdy není 55; přech. má záviseti na slovese určitém, nikoli na jiném participiu 212, v. i příčestí

přejíti; že mu přejdou všechna uličnictví, spr. že ho přejdou 24

překážeti; 3. mn. překáží, spr. překážejí 239

překročiti rozkaz spr. 272

přenocovati spr. 272

přenos, od přenésti 30

přes; jíti přes most spr. 272; kritika přes líčení, spr. kritika líčení 241

présens 188; bývá chybně m. perfekta 212

přesálet mor., presáľať slov., přesolovati 39

přesmykování lžíce - žlíce a p. 237

přesný, pův. tolik co přísný; přesně zachovávati = tvrdě, neoblomně; jiné je určitě, správně, právě 90

přesoliti, přesolovati, přesolená polévka 39

přestati; dešť přestal a podle toho i dešť začal (m. se začal) 100

přestupkový 95; v. i -ový

převoříše, nč. převorka 275

převoz, vedle pův. přívoz, o převážení vůbec, nejen přes vodu 67

převzíti majetek spr. 272
přezdívati koho bláznem nespr. 275
prchati (o čase) 72
při úbytku pracovních sil spr. 280
při-, předpona; dlouží se ve jménech složených jako příchod, příjmení 30
pří-, z pův. přie- (pře-), v přívoz (= převoz) 67
přibližovati se, v. blížiti se
příč; viseti příč dveří 183
příčestí trpné tvaru znám, vědom 299; je vlastně jméno přídavné 190; příč. trpné sloves zvratných mívá význam činný: nemodlený, nemytý, najedený, napitý, utopený, oběšený, ztřeštěný, vyjevený 209; substantiva odvozená z příč. trp. mívají význam činný: volenec (volitel), čekanec (čekatel), utečenec, stč. verbovanec (verbíř), rostenec 209; příčestí v platnosti doplňku: oznamujeme zdrceni (ne jsouce zdrceni), řekl potěšen, zvolal popuzen a p. 276; příčestí utvořené z přechodníku přít. znamená současnost: skupina mající dříve venkovský ráz, spr. která měla 215; příčestí trpné bývá tvořeno od slovesa nedokonavého, vyjadřuje-li vlastnost předmětu vytvořenou nějakým dokonaným dějem: pečená husa, uzené maso a p. 39; příčestí trpné místo slovesa určitého: skládal písně v duchu lidu v navštívených končinách, spr. v končinách, které navštívil 55
přídavné jméno; tvar jmenný bývá přes míru náležitou: uskutečnitelny, závislo, spr. uskutečnitelné, závislé 27; je nutna, je přirozeno, jsou směrodatny, spr. nutná, přirozené, směrodatné 58; přípustna, spr. přípustná 143; výhodna, husta, nezbytna, nemožny, důležity, spr. výhodná, hustá, nezbytná, nemožné, důležité 211; příd. jm. přivlastňovací: podle oznámení vydavatelově, spr. vydavanice liberecko-jablonecká, litotelova 64; příd. jm. složená: silmyšlsko-jičínsko-rumburská a p. (z Liberce do Jablonce a p.), nespr. silnice Liberec-Jablonec; při jménech příliš dlouhých je lépe: silnice z Horšova Týna přes Marianské Lázně do Karlových Var 29; příd. jm. v doplňku místo přechodníku nebo přísl. určení: chvějící jsem šla m. šla jsem, chvějíc se; smělý bral jsem se m. směle atd. 181; v. i instrumentál
přidělati 36
přielet stč., od přeletěti, přeletovati, tedy tah ptactva 66, 67
přievod stč., tah ryb 66, 67
přicházeti, v. přijíti
příchod 29, 30
přijati, spr. přijmouti 29
přijíti, přicházeti; přišlo se mi obrátiti = pocítil jsem potřebu se obrátiti; ten člověk mi přichází známý 45; přišlo mi na mysl 48, 277
příjmení 30
přijmouti; přijmul, přijmut, spr. přijal, přijat 22
přikládati víru spr. 273

příležitost; u příležitosti prosincového boje, spr. za prosincového boje 28
přímočára nespr. 241
přímočáře, spr. přímočaře 211
přinášeti oběť, v. t.
případ; po případě, spr. anebo, je-li toho třeba a p. 149
připadnouti na mysl (na mysli) stč. 44, 277
přípis, pův. přepis, formulář; ve smyslu něm. Zuschrift lépe zpráva, list, oznámení a p. 285
připojení; u připojení nespr. 89
připouštěti lokomotivy 89
připovědět něco spr. 272
přípustný; je přípustna, spr. přípustná 143
přirozeně (natürlich), č. ovšem, arci 51, 57, 214
přirozený; je to zcela přirozeno, spr. přirozené 58
příslovce od příd. jmen mají zpravidla význam kvalitativní: nebeská krása - nebesky krásný; proto nelze bez porušení významu tvořiti příslovce z příd. jmen přivlastňovacích: lidová tradice (= tradice lidu) - lidově tradiční (= tradiční jako lid) 54
příslovečné určení bývá násilně připjato k ději, k němuž nepatří: v pohorské vesničce hošík zdědil po dědovi housle, spr. v poh. vesničce žil hošík a ten zdědil 55; příslovečné spřezky 222
prísť slov.; prišlo mi na um, do umu, do pamäti a p. 47
přístavek, v. exposice
přistehnouti, přistehovati 287
přisvědčiti komu, v. dosvědčiti
příšerná nuda 258
přištrachati se, v. štrachati
přitáhnouti co za vlasy spr. 275
přitasiti se stč., rychle přistoupiti, přihrnouti se 288
přítelkyně 287
přítomný; člověk přítomného ducha; jiného významu je člověk duchapřítomný 275
přivolati 36
přivoněti si, rozkaz. zp. přivoň si 249
přívoz, stč. přievoz, převážení přes vodu, místo k tomu 67; v. i přielet, přievod, převoz
přízvukování slov jednoslabičných ve verších 246, 249, 251
pro, předložka; bojovati pro vlast n. za vlast, ale pracovati pro vlast 311; měl mnoho příchylnosti pro svou zemi, spr. k své 59; kůže pro nábytek, spr. na nábytek 282; data pro rok 1921, spr. na rok, z roku 211; lék pro kašel, v. lék; určiti pro něco, v. určiti
pro-, předpona sloves jako prospati se a p. 303
proběhnouti, proběhnul, spr. proběhl 180
procesí, pův. ta procesí, dnes to procesí 19
prodělati rozkol, spr. prožíti 28; dýchací obtíže prodělati 240
produkce, č. (skutečné) plození, tvoření 52; v. i produktivita
produktivita, schopnost plození, plodnost 52; v. i produkce
professor, spr. profesor 22, 50
projížďka 169; v. i vyjížďka
promlčené právo spr. 272
pronajmouti si celou budovu, spr. najmouti 57
pronásledovati spr. 272

propouštěti; 3. os. mn. oni propouští, spr. propouštějí 60, 239
prosazovati své poslání, spr. přiváděti k platnosti 28; prosazovati svůj vliv (durchsetzen), spr. prováděti jej, domáhati se ho 57
prospati se 303
prostořeký spr. 275
prostředek spr. 151, prostředky 64
prostřednictvím něčeho = skrze něco 91
proti; lék proti kašli, v. lék
protistojící; bod slunci proti stojící (entgegenstehend), spr. stojící proti slunci 241
proto..., jelikož, spr. proto..., že 242
provedení zákona, lépe než výkon 144
proveditelný nespr. 215
prožíci; radost prožíhla jeho zraky 23
průchodní, na př. silnice, která prochází městem 29
prus stč., hřebec 279
průtah, část silnice procházející městem (Durchzug), l. průchod 29; bez průtahu, bez prodlení spr. 271
průvan, lépe než průvěj 275
prvotřídní semena, síly atp. (erstklassig), spr. semena nejlepší hodnoty, síly najisto vynikající 57
Psáry, jm. míst. 218; v. i místní jména
psáti; psal jsem bratrovi spr. 39
psí, z pes 223; psie víno stč., v Klaretovi zkráceno v psievno 43
psina báječná 258
pšence chod., pšenice 199; v. i i
pšeničný, ze slova pšenice 157; v. i -ičný
ptactvo 191
ptýliti básn. 180
pucflek vojen. 25
puclák, květináč, m. punclák, podle něm. míst. jména Bunzlau 309
pud; vzíti první pud k něčemu, spr. popud 240
půhon, obeslání, předvolání k soudu; vzíti, vésti, klásti půhon na koho, pohnati koho jedním, dvěma půhony, nespr. pohnati koho na půhon 286
pucher, puchr, puchýř 311
půjčiti, ze stč. požitčiti 299; půjč mi zlatky, spr. zlatku 274
puška, z něm. Büchse nebo lat. bubuxus, buxa; 1. nádoba, krabice, 2. střelná zbraň 158
původ bráti spr. 273
pýcha, pyšný, pyšník 170

Q

quarnero ob. stř. 25

R

r se mění v l v legrace z recreatio, legrut z rekrut a p. 126; neslabičné r v stč. trváti, krve 234
ř se měnilo v sousedství souhlásky v r; stč. morský, chotěborský, Záhorský, kacírský, později zase ob-

noveno vlivem tvarů příbuzných; zůstalo v horší, širší, kovárna, perný, peprný 224; v. i ň
Racek, Racka, jm. osob. 224
řada; udává celou řadu příčin, spr. rozmanité příčiny 28; celá řada prací, spr. množství 56; v prvé řadě, spr. především 28, 51, 57, 213
Radoslav, jm. osob; domácké tvary: Rach, Rácha, Rachač, Racháč, Rachek, Rašek, Raška, Rašín, Raděj, Radík, Radek, Radoš, Radouš, Radim 224
radnice, pův. radní světnice 268
radost, spr. radost 182
radostněti, zbyt. novota 23
Radotín, jm. míst. 255
radovati se nad čím, z čeho, čemu 277
Rach, Rácha, Rachač, Rachek, v. Radoslav
raison d'être je v č. (pode koncovky) muž. 215
Rameš, jm. osob., v. Remeš
Ránek, jm. osob., snad ze Rzánek 295
rankaš 313
ranný středověk, spr. raný 211
ras, z něm. Rasenmeister, č. pohodný, pohodník 92
rasovna 255; v. i -ovna
Rašek, Raška, v. Radoslav
Rašín, jm. osob., domácký tvar jména Radoslav, Radislav 223
Ratiboř, jm. míst., něm. Rothwurst 238
Razim, jm. osob., z Erazim 190
rdíti se, 3. mn. rdějí se, ale rdící se 249
řebř, mylným čtením tvarů stč. řebří 295
řebřík, v. žebřík
řečová odlišnost, slovakismus 83
rejd, ob. v množ., rejdy prováděti; rejd živlů, spr. rej, vír 240
rekrut, ob. legrut, z franc. recrute (recrue), doplnění, zvl. pluku 127
Remeš, jm. osob., z Jeremiáš; také Remiáš, Remsa, snad i Rameš 190
Remsa, jm. osob. 190, 282; v. i -sa
rendlík, z něm. dial. Reindel 309
řěpí stč., později řepík 295
ret; 7. p. retem, spr. rtem 180; množ. rety, spr. rty 22
rez, pův. rzě, příbuzné se slovy ryzí, ryžovati, rudý, ruda 226; lašské za m. rza 229
rezek (ryzec), pův. asi rzek, 2 p. rezka; místy ryzek 226, 234
rezavý m. pův. rzavý podle rez, rezek a p. 226
říci, ob. říct, ne říc 25
řičeti 96
říditi se podle směrnic, spr. směrnicemi 27
říje, řvaní jelenů v době páření, v stč. řvaní vůbec 96
říjen, říjný měsíc, kdy je říje (v. t.) 96
říjeti (o jelenech), 3. mn. říjejí 95
roba 157
robě, stč. množ. robenci; odtud i jedn. robenec 157
rod střední bývá při shodě jen u výrazů nejbližšího, dále bývá rod přirozený: viděla děvčátko, zvoucí sousedova Pepka, aby si šel s ním (m. s ní) zahrát 26
rodiče; moje drahé rodiče, spr. moji drazí rodiče 286
Rokytnice, rozlišením obou i Roketnice 282

rostenec (rostanec), rostenka, ten, kdo s kým vyrůstal 206 n.*; třeba ne téhož věku; místy rostlenec, rostlenka (podle rostl) 264*
rotník stč., příslušník roty, sektář 154
Roudnice, jm. míst., podle polohy na místě roudném (rudném) 281
roucho, 6 p. v rouchu i v rouše 192
rovesník, rovenník, rovník, rovňák slov., vrstevník 206, 264
rovnati se, srovnávati se, vyrovnávati se (s věřiteli) 36
rovník, rovnica mor., vrstevník 206, 264
rozbíjeti; snahy se r o z b í j í, spr. rozbíjejí 211
r o z č í l i t i, spr. rozčiliti 21
rozdělati 36
rozdíl činiti a rozeznávati, výrazy různé 276
r o z e b ě h n o u t i se, spr. rozběhnouti 22
rozedníti se, z podst. jm. den 63; v. i rozvidniť sa
r o z e j e t i se, r o z e j e l se, spr. rozjeti, rozjel se 22
rozeslati, v. na
rozeznávati, v. rozdíl
r o z h o d n ě se tak nejmenuje, spr. najisto, dozajista 51
rozjímati něco (na př. utrpení Páně rozbírati), o něčem (o nestálosti světa uvažovati); v stč. též o něco 312
rozmanžírovat vulg. 156
rozpuštěný 159
rozuměti; trestní činy se r o z u m í, spr. rozumějí 143
rozvidniť sa slov., rozedníti se; z příd. jm. vidno 63
r o z v i n o u t i vrátně (o bráně) 183
r o z v r s t v i t i něco v skupiny, spr. rozděliti, roztříditi 53
ručník 266
ruda, rudý 226
rujný, mor. řujný (původu slov.), ze slovesa řúti, řevu, bujný ve smyslu pohlavním, pak bujný vůbec (kůň), rujná zima (tuhá), rujná krev, rujné víno; v češtině zaváděno nově a zbytečně 95
ruka; skladba pro 4 r u k y, spr. na 4 ruce 273
růsti 209; bud. čas porostu 302
ruština, ruská řeč 155; v. i -ina
řúti (říti), řevu stč.; z toho nč. říti, řiji a řváti, řvu 95
r ů z n o h m o t n ý nespr. 241
r ů ž o j a s 181
ř v á n 286; v. i -án
řváti, v. řúti
ryčeti 96
r y s, v kterém se o b r á ž e j í stopy vnějších vlivů, katachrése 53
r y z e komunisticky, spr. čistě 28
ryzí, rudý (zlato); odvozeniny ryzec, ryzek, ryzák 226; r y z í zápal vlastenecký, spr. čistý; r y z í duch prostonárodní, spr. pravý 49; ryzí a čistý 150
r y z o s t jazyka, spr. čistota, spravnost 91
ryzoun (u Rosy) m. rzoun, podle ryzí a p. 226
ryžovati, v písku hledati žluté (ryzí) zlato 226
rzán 232, 233
Rzán, Rzaný, stč. jm. osobní 226
rzavý 226
rzoun (i Rzoun), také ryzoun, rezoun, k podst. jménu rez (v. t.),

NAPADLO MNE, NAPADLO MI.

O těchto rčeních jsem vykládal 1, 237 n. Snažil jsem se ukázati, že zejména vazba s 3. p. je pozdní napodobenina způsobu, jakým Němci užívají slovesa *einfallen*. O možnosti, zbaviti se jí ještě, mluvil jsem dosti skepticky: »říká se tak již příliš dlouho i v mluvě obecné, a to nejen v Čechách, i na Moravě«; ale radil jsem, nedovedeme-li se jí snad již odříci, abychom raději volili aspoň *českou* vazbu slovesa *napadnouti* se 4. p. (napadá mne, napadlo mne), ne vazbu německou s 3. p. (napadá mi, napadlo mi), která v češtině nemá oprávnění. Tento výklad, který opakoval staré rady brusů, obracel se proti mínění red. Jos. Holečka v Nár. l., podle něhož *napadlo mi* je zkráceno z pův. rčení *napadlo mi na mysl*, jež by i se svou vazbou s 3. p. bylo rčením čistě českým. Uznal jsem, že výklad Holečkův je možný (v polštině je možno říci na př. »co na myśl napadnie«), ale uvedl jsem proti němu, že nemá ani domnělý pův. plný tvar toho rčení ani dnešní jeho tvar zkrácený opory v dokladech z doby staré.

Výkladu Holečkova se ujal znova prof. Trávníček v článku »Novoč. *napadlo* mi a pod.« (Čas. pro mod. fil. 9, 1 n.). Staršího dokladu podezřelého rčení ani jeho domnělého tvaru původního nezná ani on, ač jej asi pilně hledal, jako neznají takových dokladů ani tištěné slovníky ani naše dosti bohaté sbírky vlastní. To je námitka, která se mi i dnes zdá velmi vážnou. Nejde přece v tomto rčení o představu, o jaké bývá jen zřídka řeč; představa jako »přišlo mi na mysl« je v každém písemnictví velmi častá a mívá i několik slovních výrazů, a Trávníček shledal doklady rčení synonymických a tvarem předpokládanému rčení *napadlo mi na mysl* velmi podobných (padnúti, připadnúti, vzpadnúti, tanúti na mysl) v počtu dosti hojném. Proč nikdo posud nenašel dokladů rčení *napadnouti na mysl*, které by bylo přece musilo býti v staré době velmi běžné, aby se bylo mohlo změniti v tvar zkrácený, v jakém se objevuje asi od počátku minulého století?

Trávníček nedostatek skutečných dokladů nahrazuje úvahami, z nichž mu docela bezpečně vyplývá, že výklad Holečkův je správný. Dokazují mu to doložená rčení *padnúti, připadnúti, vzpadnúti na mysl* (n. *na mysli*); novočeské *napadlo mi* je mu přímým pokračováním staročeského *padlo mi na mysl*. Proč není v staré češtině známého dokladu zkráceného tvaru u těchto rčení doložených, dokladu, který by dokazoval, že se místo *padlo mi na mysl* atd. říkalo se stejným významem také jen *padlo mi, připadlo mi, vzpadlo mi?* Trávníček má za možné, že se najde někdy starý doklad rčení *napadlo mi na mysl*. Najde-li se, smíme o něm při

scirocco, obyč. střed. 25
se, v. zájmeno zvratné
sebevrahyně, l. sebevražednice 287
sebezmrzačený 184
sebeztrýzněný 184
secí stroj spr. 274
seděti na bobku, v. t.
Sedlec, jm. míst., do Sedlce, v Sedlci (ob. do Selce, v Selci) 158
Sedlice, jm. míst., zdrobn. Sedlo (sídlo, osada) 281
sedm, v ob. výslovnosti sedum 184, 304
sejíti; na tom nesejde; jiného významu je: s toho sešlo 150
sejmouti n. sníti, příč. sejmul, spr. sňal 60
seknouti sebou 154
sem 151
sentencí stč. 19
sepnouti; příč. spjat n. spat, ob. i sepjat 160
ses 171 n.*
sestávati; sestávající z mlh 241
sestehnouti, sestehovati spr. 287
sestoupiti, stč. sstúpiti 173
Setnička, jm. osob., m. Světnička 282
sever-západ, spr. severozápad 180
sezení, spr. sedění 148
seznámiti a představiti, v. t.
shasnouti světlo (shasli), spr. zhasiti (zhasili) 22
shledati co do koho stč. 145
shoda mluvnická: Řecko a Srbsko zvítězily 303; ty skaliska, moře ztratily, spr. ta skaliska, moře ztratila 239
scházeti i chyběti spr. 278
schodiť slov. 47
sice 278; sic', spr. sic 182; a síce, v. a
sirka i zápalka spr. 273
sis 171 n.*
síťná semena, strojené 181
skákati a poskakovati, vyskakovati nedok. 35
Skalice, jm. míst., podle polohy u skalky 281
skaloví nespr. 275
sklénka, spr. sklenka 21
sklesnouti, sklesnul, spr. sklel 180
sklouzek 189
skoliti, novotvar m. skláti podle rozk. zp. skol 106
skonati 105
skoncovati 105
skončení, smrt (na Hané) 105
skončěti stč. 105
skončiti 105; na Chodsku 111, 140; v. i končiti
skovíčeti 96
skřípnouti 301
skromný, s málem spokojený; skrovný, malý, nepatrný; návštěva byla skromná, spr. skrovná 215
skrovný a skromný, v. t.
skrýti se deště stč., nč. před deštěm 274
skrz naskrz spr. 272
skučeti, 3. mn. skučí, rozkaz. zp. skuč 96
Skuteč, jm. míst., v ob. výslovnosti Skuč podle 2. p. Skutče (Skuče) atd. 235
skutečnost; neodpovídati skutečnosti v. odpovídati
skutečný; ke skutečnému, spr. k skutečnému (srov. vskutku) 143

skuvíčeti, skvíčeti 96
skvrnný srn, strojené 180
slasť, spr. slast 182
Slavibor, jm. osob., změněno v Slajbor, Slejbor 186; v. i -avi-
Slavič, jm. míst., z osob. Slavík 200
slavík, nedokouřený doutník; zdvihnouti slavíka 191
Slavíkov, jm. míst. 200
Slavkov, jm. míst., něm. Lagau 238
Slavníč, jm. míst., z osob Slavník 200
slečinka (dříve též slečenka, šlečenka), snad ze slečénka nebo podle hrabinka, panošinka a p. 141; v. i slečna
slečna, dříve též šlečna, zkrácením ze šlechtična 141
sled, stopa; v sled šla, dny míjejí v sled 180
slechnouti, básn. 180
Slejboř, jm. míst., z osob. Slavibor (v. t.) 186
slenice 306
slezaj slov., v. sluzaj
sličný, spr. sličný 21
slniti zrak, básn. 180
slouchati, básn. 180
Slovák, původ, stáří a významy tohoto jména 76 n.*
Slovan, slovanský 76 n.; Slovani, spr. Slované 83
slovenčina, spr. slovenština 82, 84; utvořeno ze slovenský mechanicky podle německý — němčina 156
Slověnín, Slověné 78
Slovensko, slovenský 76 n.*
slovenština, slovenská řeč 155; v. i -ina
slovesa původu onomatopoetického bývají v III, 2: skučeti, bečeti, bučeti a j. 96; slovesa přecházející do IV. třídy z tříd jiných: střežiti — stříci, skoliti — skláti, vížiti — vázati, zůviti — zváti, líčiti — léceti, končiti — končěti 196; rozdělení sloves v mluvnici Mazonově 300; 3. os. množ. místo 2. ve zdvořilém oslovování ob., milostpaní, vědí 305
slovosled; podmět: po třech čtvrtích hodiny Grant vstrčil zase tužku do kapsy, spr. vstrčil Grant 58; — sloveso určité, infinitiv, příčestí trpné nemá býti kladeno mechanicky a bez závažné příčiny na konec věty 149, 261, odtud po roce zase zpět do Prahy pospíchal, spr. po roce pospíchal zase 50; — přívlastek: takovou železnou disciplinou udržovanou stranou, spr. takovou stranou udržovanou atd. 27; aby jim výkonným výborem zakázané rozesílání dopisů odvolali, spr. aby rozesílání dopisů výkonným výborem (od výk. výboru) jim zakázané 28; po téměř čtyřicítiletém působení, spr. po působení téměř čt. 50; v náručí sílicí dýšících hvozdů, spr. v náručí hvozdů t.; byt pro k tamnějšímu úřadu přesazeného dělníka, spr. pro dělníka k t. úřadu přesazeného 89; vůz na před tím uzavřené výhybce vykolejoval, spr. vůz vykolejoval na výhybce před tím uz. t.; v přílohu zestanovené znění zákonných ustanovení, spr. znění zák. ustanovení v př. stanovené 146; zákon dobra tvůj, spr. tvůj zákon dobra 185; na

mocně průmyslově se zvedající Smíchov, spr. na S. mocně prům. se zvedající 217; ke mně již známým břehům Sekvany, spr. k břehům S. mně již známým 279; do pro mne připraveného bytu, spr. do bytu atd. t; — postavení příklonek se, si, mě, mi, tě, ti, bych atd. 246 n., 250 n., 303; postavení příklonek u starších gramatiků čes. 297*; tam, kde vyskytují se spr. kde se 28, 58, 146; že propuštění nebylo by nutné, spr. že by 28, 185; ač na konferenci hájil jsem, spr. ač jsem t.; ve spánku zjeví se mu, spr. ve spánku se mu z. 50; brzy však zaměnil ji za asistenturu, spr. brzy však ji t.; jeho lyrika uložena jest, spr. je uložena t.; těmito ustanoveními chráněny jsou také, spr. jsou chráněny 146; zdá mi se stč., nč. zdá se mi (ale dosud: staniž mi se podle slova tvého) 192; — postavení relativa: stín jejížto, spr. jejížto stín 185; tvor každý k němuž lne, spr. k němuž tvor každý lne t.; — pořádek nelogický: vod šumem zkolébány ze zahrad, spr. zkolébány vod šumem ze zahrad 185; v tak čísle pevném, spr. v tak pevném čísle, v čísle tak pevném t.

složená jména s prvním členem slovesným (ob. v rozkaz. zp.), krutihlav, vydřiduch a p. 218; jiho- a severozápad, rudo- a uhlokopové, spr. jihozápad a severozápad a p. 241; složená jména vzniklá z přísl. určení místa, nároží, poříčí a p. 303

složení, stav vzniklý skládáním; složenina, věc složená: složenina hvězd je z jiných prvků, spr. složení 241

Sluhy, jm. míst., ob. též Sluha, 2. p. Sluh, 3. p. Sluhám, 6. p. v Sluhách, 7. p. Sluhami 218

slunečník 266

slušeti; pův. sloveso nezvratné, to sluší, nesluší dělati; zvratným se stalo podle jiných sloves pod., hodí se, smí se, musí se, může se, má se, slov. patrí (sa), svedčí (sa) 287

sluzej, slzaj č., slezaj n. šlzaj slov., břevno pod mostem (Grundbalken), z něm. Schleuse (sluse) 30

služební místo (Dienststelle), nespr. ve smyslu úřad, kancelář 91

slýchati 206

slzaj, v. sluzej

slzeti, 3 mn. slzejí, partic. slzící 249

snědý, spr. snědý 184

směnečni 95; v. i -ní

směrodatní činitelé, spr. rozhodující 28; jsou směrodatny, l. směrodatné, spr. rozhodné, rozhodující 58

smetev (na Mladoboleslavsku), větev 93

směti; oni nesmí, spr. nesmějí 22, 29

smilstvie (u Husa) 66

smísiti, smísen, spr. smíšen 22

Smoleč, jm. míst. 199

Smrček, Smrčka, jm. osob. 201

Smrčí, jm. míst. 199

smrčné zákrsky, l. smrkové 94

smrt 191

smysl; při zdravých smyslech a za dobré paměti, výrazy různé 276

snášeti hlad a mříti hladem, výrazy různé 276

sněžná nadhojnost, spr. neobyčejná hojnost, nadbytek sněhu 94
snovati stč., zaniklo; nahrazeno svým perfektivem osnovati, které se stalo zároveň imperfektivem 227
sobiti stč., zaniklo; nahrazeno svým dokonavým tvarem osobiti, který se pak stal slovesem nedokonavým 227
soja (soya), v. -ja
sokolna, l. sokolovna 255; v. i -ovna
sólový rak (Solokrebs), z ital. solo, samojediný a tedy vydatný; podle toho i sólový kapr (Solokarpfen) 31
sonantičnost hlásek, spr. sonornost 83
sotvaže vstal spr. 273
současník spr. 207, 278
soudce, 5. p. soudče, spr. soudce 221
soudruh spr. 273
soukmenovec spr. 273
souminulý čas, překlad něm. Mitvergangheit; v č. ho není 188
sourostek, sourostlík, l. rostenec 210
spájeti; oni spájí, spr. spájejí 180
spáleniště 128; v. i -ště
spán stč. 226; v. i -án
spas stč., spasitel 66
spasitelný 190
spěž (z něm. Speise), bronz 256
spíše 108; v. i komparativ
spočinouti; pak spočal na čele, spr. spočinul 180
spočívati; cena spočívá v tom, novota spočívá v rozvrstvení a p., spr. záleží 51, 57, 213
spojení obou břehů obstarává most, spr. oba břehy spojuje 213
spojiti; vydání spojená s udržováním, spr. vydání na udržování 213
spokojen čím, spr. s čím 275
spolu; zpravidla o dvou: žíti spolu, choditi spolu, hádati se spolu; ale všichni debatovali vespolek, mezi sebou 52; spolu při součtu, spr. dohromady 280
spolubratr spr. 273
spolupracovati na díle, spr. pracovati společně o díle 59
spolupůsobiti k činu (mitwirken), spr. pomáhati při něm, napomáhati, býti nápomocen k němu 147; místní poloha musí spolupůsobiti, spr. působiti zároveň také 213
spoluúčinkovati 83
sponka 192
spoře, vydatně; spoře osvětlený, spr. skrovně, chudě, málo, nepatrně 215, 253
sporý, vydatný; sporá místa, spr. nečetná, nemnohá, skrovná 215
správce; 5. p. správče, spr. správce 221
správný; správná žába, pražský výraz 258
srážeti; 3. mn. sráží, spr. srážejí 180, 239
srdečný dík, srdečně děkovati spr. 272
srovnati dříví; nedokonavý tvar rovnati 36; srovnati se s někým, nedokonavý tvar srovnávati se a dial. také rovnati se t.
ssací m. ssácí (ssál) 32; v. i -cí
ssanec stč., ssající dítě 235

ssavec 259
sslátĭ, spr. seslati 180
stačiti, stačovati; nestačuje jí místa, spr. místo 243
stáhnouti; stáhnul, spr. stáhl 180
stále 285; v. i pořád
stanné právo 272
stář; je se mnou stář 208; jsme spolu stář (téhož věku), na Třeboňsku 265
stáří, stč. stářě, pův. doba lidského života, věk, později staroba; v stáří (v stáři) dvanácti let spr. 15; jsou stáří (na Táborsku), jsou stejného věku, pův. asi v stáři, vz. stáří 93; jsme stáří (na Chodsku), jsme téhož roku narození; sou v jednich letech (t.), jsou asi stejně staří 141; v. i starý
starý; jsem stár 20 let n. (dnes častěji) je mi 20 let, spr. 16; jsem stár, žena je stará (ne stára), dítě je dva měsíce staré (ne stáro), kůň, nábytek je starý (ne stár) 18; v Nivnici se ptají: kolik mu (dítěti) je? a odp.: bude mít půl roku 93; je se mnou starý (na mor. Slovensku), je se mnou téhož stáří 209
státi; co stojí kabát, co tě stojí kabát, šat stojí tisíc kč, spr. 223, 274; státi oč a zasazovati se oč, v. t.; státi se zlatem, moudrým, směšným a p. spr. 273
stativo, Kronholz, Weidebank 128; v. i zhlaví, korunáč
státní; ve státním, spr. v státním 143
stávati; stávající dosud řády, spr. platné 28
stavěti; překážky stavící se v cestu, spr. stavějící 211
staviti 262
steh 287
stejnopis 143
stejný; ve stejném, spr. v stejném 143
stékati hrad, spr. ztékati 29
stěžovací, l. stížný 95
stěžovati si do koho (předmět stížnosti) a nač n. na koho (důvod stížnosti); stěžovati si do rozsudku, spr. na rozsudek 144, 145
Stibečno (u Kosmy) m. Stbečno, jm. míst., nč. Zbečno 125
stihati, spr. stíhati 183
stiskátko 192
stížnost do rozsudku, do zamítnutí, spr. na rozsudek, na zamítnutí 144, 145; v. i podst. jm. slovesné
stížný spis, žaloba a p., l. než stěžovací 95
stkvoucí a stkvící se 306; v. i -oucí
stlouci máslo, tvar nedokonavý tlouci máslo (zřídka stloukati) 37
stloukati, stlúkať máslo (na Mor.), v Čechách spíše tlouci 37
stlúkačka mor., máselnice, másnice 37
Stodola, jm. osob. 282
stoje, příslovce, pův. přechodník 153
stopa, v. rys
stoudný, stúdný stč., nč. jen nestoudný 206
stř- a tř- na začátku slov se mate: střevíc m. třevíc, strnož m. trnož 263
strach; míti strach před Židy spr. (arch. pro strach židovský) 274;

strachy na Lachy (ale Rusové se nebojí), polské pořekadlo 128; strachem 73

straka; straky (na Domažlicku), kraslice, malovaná vejce, též fazole 177

strana: vyssáváni se strany vrchnosti (von der Seite), spr. od vrchnosti 214

Stránský, jm. osob. 244; v. i ň

strastiplný 261

Střebohostice, v. Třebohostice

střed: prokurátor ze středu tohoto soudu jmenovaný, spr. z členů 149

střeliti; střelený zajíc spr. (t. j. ranou zasažený); střelil (n. vystřelil) do vzduchu, ale ránu vystřelil (ne střelil) do vzduchu; střelený člověk (zbrklý) 35

střevíc, pův. třevíc 263; v. i stř.; stč. třěví, čřěví 295

střežiti, novotvar m. stříci, střehu; podle příč. střežen (od stříci) inf. střežiti a rozkaz. zp. střež (m. střez) 106

stříbro, ob. tříbro 314

stříci; střezte rty, spr. rtů 181; v. i střežiti

střikací kůže 184

stříleti, ob. tříleti 314

strkolna, obyč. drkolna stč., palice 67

strniště 128; v. i -ště

strnož dial. m. trnož (v. t.)

strýc, zdrobnělý tvar ze stryj, stryjk, z něhož dílem strýk (na Slov. strýka, strýko), dílem strýc 64

strýna, ze stryjina (pův. žena strýcova) 64

stud 225, v. i y; stud, pocit hanby: mrak se proměňuje studem v sníh, spr. chladem, zimou 240

studeň, č. studna 284

studovaný a učený, výrazy různé 276

stvrzenka, od slovesa stvrditi 127

styděti se 205

Sušice, jm. míst., podle pohody na místě suchém 281

supinum 312

surový, syrový na Slov. bez rozdílu; v Jičíně syrový člověk = surový 313; v. i syrový

sušené houby 39

svatební veselí spr. 272

svatost a svátost 247

svědčiti, slov. ako svedčí n. to sa nesvedčí 287

svěsiti hlavu spr. 272

světlice polí a bambusů 183

Světnička, jm. osob. 282

svíjeti se; přech. svíjíce se, spr. svíjejíce 180

sviňský, sviňka, v ob. výslovnosti svinský atd. 224

svitati, spr. svítati 183

svobodozednictví, svobodozedník (u K. H. Thama) 124

svobodný zednář, v. t.

svolávací 32; v. i -cí

svrchní, nejsvrchnější, spr. 273

svrtiti máslo, tvar nedokonavý vrtiti (vrtěti) máslo 37

svůj; 2. p. žen. svojí hole, spr. své holi 29; mezi svojí výpovědí a p., spr. svou 60, 221; ve svém, ve svých, spr. v svém, v svých 49, 143

syčeti 96

sýr 206

syrový a surový; původem i významem slovo totéž; v nč. rozlišení: surový = 1. nezpracovaný, nepřipravený (kov, hedvábí), 2. hrubý, nevzdělaný (člověk); surový = nevyschlý (dřevo, kůže), nevařený, nepečený 204 n.*

syrý; syrá země (z RK.) 206

Š

šalvostr, z něm. Scheidewasser 310
šamrle, z něm. (vídeň.) zdrobněliny slova Schemel (lat. scamillum, zdrobn. ze scamnum, lavice) 287
šátek 192; šátek a kapesník 266
šatník 266
šelma 259
šerha, bičic, žalářník 255
šerhovna 255; v. i -ovna
šestiblesková hvězda 184
šetřiti se 303
Šilhan, jm. osob. 226; v. i -an
šilink stč., veřejné mrskání; šilink vyšoustnouti, vyplatiti pětadvacet 130, 133
šíře, stč. šířě 16
široký, v. veliký; širší než delší (m. dlouhý), kde je nepoměr stran, ob. šířky k délce 107*, 313; širší — šíře 224; v. i ř
širozvětvený 184
škaredý, pův. škařědý 273
šklubati dial. m. škubati (skubati) 307; v. i l
škodolibý spr. 275
školní 95; v. i -ní
škorně, nikoli skorně 273
škrabati, pův. skrabati 273
škuban 226; v. i -an
škubati, škubu, z pův. skubu 273
škubnouti, škubnul, spr. škubl 180
šlápnouti 301
šlechtična, pův. jen dcera šlechtická 142
šlupina dial. m. šupina 307; v. i l
šlzaj slov., v. sluzej
šmerkust (ve vých. Čechách), kraslice; jinde šmerkus, šmerkous, na Moravě šmigrust, šmirgust, šmergust, šmergrust (podle pol.), z něm. Schmeckostern 178
šmolka, z něm. Schmalte, s koncovkou podle slov domácích 287
šroub spr. 275
št je buď pův. nebo ze staršího šč (šť) 168; št cizí nebo nepůvodní se měnívá v šť: Štěpán m. Štepán (Stephanus), křišťál z crystallum, neštovice, ob. nešťovice, vlaštovice, ob. vlašťovice, šťouchat (z něm. stauchen) 31; šť ze šč před souhláskou tvrdne v št: štváti (ze ščváti), uštknouti (z uščpnúti) 169
štáb 171; přen. (podle němč.) skupina lidí podřízených rozkazům nebo řízení jedné osoby: s celým štábem spolupracovníků 215
štába voj., důstojník od štábu 31
šťabák, chlapík, kos, asi z pův. štába 31
šťavanda voj., asi křížením slov šťabák (v. t.) a šťáva 32

šťávnatost, spr. šťavnatost 21
Štěpán m. Štefán, z lat. Stephanus 31; v. i št
štípati, stč. štípati, příbuzné se čpíti (v. t.) 156
štířiti, štěřiti 309
Štítary, jm. míst., pův. Štítaři 189; v. jména místní
-štka, 2. p. mn. -štek, Arnoštka — Arnoštek, Jenišťka — Jeništek 168
-šťka (pův. -ščka), v ob. výslovnosti -štka n. -ška (drsťka, drštka, drška), 2. p. mn. -štěk, drštěk 168 n.*; v. i měšťka, dešťka, tloušťka, houšťka, tlešťka, klíšťky, vyjížďka
štolba, z něm. Stallbube, mladší než podkoní 157
štouchati, z něm. stauchen 31, 273; v. i št
štourati 273
štovák chod. m. štabák (v. t.), připodobněním k štovík 32
štráf, z něm. Streif 157
štrachati, přištrachati se, z něm. streichen 157
štráchy (dělati), z něm. Streiche 157
štramák voj., z něm. stramm 31
šuměti 96
šváb stč., kusý kůň 279
švábovna 256; v. i -ovna
Švec, jm. osob. 63; 2. p. Švece, 3. p. Šveci, spr. Ševce, Ševci 158, 224
Švejbory, jm. míst., z osob. jm. Slavibor (v. t.) 186
švestka, v ob. výslovnosti šveska 263; v. i t

T

t ve skupinách bašta, štáb, Arnoštka, drštka 170 n.; t se ztrácí ze skupiny stk: švestka — šveska, odpustky — odpusky 263
-ť u podst. jmen vzoru kost: radosť, bolesť, slasť, spr. radost, bolest, slast 182
-ť příklonné v ať, byť, jeť a p. 174 n.
Táboriti, spr. Táboři 83
táceti se 285
tackať sa slov. 285
táhnouti, bud. čas potáhnu 302
tak mnoho spr. 278
takže spr. 272
talíří chod., talíře 236
tam 151
tasiti zbraň, v. sahati ke zbrani
taška, 2. p. mn. tašek 171
ťať, spr. títi 247
tatrman, z něm. Theatermann 309
tátrum, z lat. theatrum 309
tázati se matku, spr. matky 275
tažený los spr. 39
téci, bud. čas poteku 302
teď, pův. tedě 64; dial. tejď 307
teď stč., citoslovce, hle 256
Těch, jm. osob., snad Kliment 159
těcha, básn. 180
Těchobud, jm. osob. 159
Těchobuz, jm. míst., z osob. Těchobud 159
Těchoraz, jm. míst., z osob. Těchorad 159

-tel u sloves vzoru sázeti je řídké: pokušitel, dohlížitel, vyrabitel 96
Telč, jm. míst., pův. Teleč 200
telecí, z tele, telete 223
temný 171
ten se vynechává neprávem ze strachu před germanismem: vyzradí-li kdo státní tajemství a spáchá čin v úmyslu, aby..., spr. ten čin; může užíti svého práva s omezením, že..., spr. s tím omezením, že 148, 289; ten při superlativu 92, 249; i ten nejhorší spr. 278; nespr.: opatříme si konvičku podobnou té k mazání, spr. podobnou konviče na mazání 242; v. i tím
ten který, v stč. ten některý, některý z těch, nějaký ten; v nč. neporozuměním ten, na kom jsou dány podmínky, o něž jde (der betreffende), l. v tomto významu příslušný, svůj a p. 133 n.*
tento 171; bývá zbytečně: je disciplina a bez této visí ve vzduchu, spr. bez ní 27, 149; pozorujíce tento (t. j. mrak), vidíme, kterak tento stojí, spr. pozorujíce jej, vidíme, jak stojí 241
tentýž; v tomtéž, z těchtéž, spr. v témže, z týchž 239
teprv, pův. teprvo (teď prvně) n. teprvě; nč. teprve je pozdější podle prve, nejprve; dial. teprva, tepřiva, tepruv, tepruva, teprv 64
Tesař, jm. osob. 224
Těšen, jm. osob. z Těch (v. t.), pod Těš, Těšata 158
Těšetice, jm. míst., z osob. Těšata 159
těšiti; těší mne, že (jste zdráv a p.) spr. 272
Těšnov, jm. míst., z osob. Těšeň (v. t.) 159
Těšov, Těšovice, jm. míst., z osob. Těš 159
Tetín 255
těžký (úkol, práce a p.) spr. 272, 273
tigr, spr. tygr 183
tím zbytečné a nespr.: dostane-li se jí vzduchu, tím se síra zapaluje 243
Tisí, jm. míst. 286
tisíc; z tisíc zahrad, spr. z tisíce 180
tiskový 75; v. i -ový
tiš nebes 184
tížka; sehnut tížkou dne, spr. tíží 184
tkadlec, od tkáti; 2. p. tkalce m. staršího tkadlce 158
tkaloun, z franc. galon, podle tkáti 313
tkaň 184
tknouti se, tknul, tkla, tknutí, básn. 180
tlapa 127
tlešťka, stč. tleščka, v lidové výslovnosti tleška, lusk 169; dial. dleška, dlaščka 313
tlouci máslo, nedokon. tvar ke stlouci 37; tluku, tluc, v ob. jazyce tluču, tlučˇ 304; v. i tlučený
tloušťka, ob. tlouštka, 2. p. mn. tlouštěk 169
tlučený pepř 39
tmáň moří 184
tmavoplátkový stroj 184
tmící se, spr. tmějící 246, 247, 249, 250

tolik 278
Tomsa, jm. osob. 190, 282; v. i -sa
Toník, jm. osob. z Antonín 190
topinka, z pův. topénka, topínka 141
topiti místnost, l. vytápěti 38
topol 310; Topol, jm. osob. 201
totožnost bývá často nevyjádřena; jsou z přátelstva (t. j. spolu příbuzní); jsou ze vsi; jsou v stáří 93
toužiti dobro spr. po dobru 181
tož, moravismus 184
tr- (tři) v složeninách tvaru trnož, trpaslík a j. 262*
Tranovo chod., jm. míst. 237
třapec, ob. střapec 314
třasák, tanec třesovický 62
třasořitka 218
tráviti myši = otravovati 37
trbělka slov., kolébka z plachty na třech tyčkách 264
trbok slov., dlouhá síť na ryby 264
trdlo stč., palice 68
Třebíč (Třebejč, Třebéč, Třebíč), jm. míst., z osob. Třebík 186, 201, 314; v. i Třebon
Třebobuz, jm. míst., z osob. Třebobud 314
Třebohostice, nespr. Střebohostice, jm. míst., z osob. Třebohost 314
Třebomyslice, jm. míst., z osob. Třebomysl 314
Třebon, Třebík, jm. osob., domácké zkráceniny jmen jako Třebohost, Třeborad a p. 314
Třeboň, Třebonice, jm. míst., z osob. Třebon 314
Třeboradice, jm. míst., z osob. Třeborad 314
trest na hrdle, na statcích, na penězích; trest na svobodě, zřetelněji trest odnětím svobody 145
třešně, ob. střešně 314
třetířadý důvod 83
trh kožší, spr. na kůže, na dobytek, na ovce, na dříví a p. 282
trhan 226; v. i -an
tří- v složeninách jako tříletý (= tří let) a p. 264; v. i troj-
tříbiti, stč. třiebiti 314
třidcet, spr. třicet 183
triem slov., pavlač, chor, výklenek 154
tříška, stč. třiečka (v ob. výslovnosti tříška m. tříštka), 2. p. tříštěk (ob. tříšek), 169, 229
tříti, tru, trou, v ob. jazyce tř u, tř ou 304
trn; býti komu trnem v očích spr. 278
trnož m., pův. trnožě žen., zdrobn. trnožka, podle tvaru třínož(-ka), pův. třínohá stolička pod nohy, pak i jiné podložky pod nohy; dial. strnož 262*
troj- v složeninách jako trojhlavý (= s trojí hlavou) a p. 264; v. i tří-
Troja a její skloňování; v. -ja
trpaslík, z pův. trpastek, bytost tři pěsti vysoká 263*; žen. trpaslice, trpaslkyně 264
trpěti hlad spr. 274
Truhlář, jm. osob. 224
tu; zbytečné v následující hlavní větě: jsme-li v šachtě, tu cítíme teplo 242; nespr. ve spojeních: jelikož . . ., tu . . ., spr. že . ., proto . . .; aby . . ., tu . . ., spr. aby . .. proto . . . 243

tucet, stč. též tucen (tucnu), tusen, z něm. Dutzend, Tutzent, Tutzet, Tutzen 96
t u c h a 180
tumpachový, z franc. tombac 310
turečtina, řeč turecká 155; v. i -ina
turkyně 287
tušiti si 272
t u z e m s k ý 223
t v o ř i t i podklad knihy, spr. býti jím; výjimku t v o ř í tiskárny spr. výjimkou jsou 213; Vltava t v o ř í mocný oblouk, spr. dělá, zatáčí se v mocném oblouku 213
tvrdošíjný spr. 278
tvůj; t v é psaní množ., spr. tvá 22
ty; ptám se tě, držím se tě 59; pův. táži se tebe 303
t ý č i t i s e, spr. tyčiti 21
týden; osm t ý d n ů, spr. neděl 92
týž; 7. p. t í m ž e, t í m t é ž, spr. týmž 22; bývá nespr. m. zájmena n. opakovaného substantiva: stěžovatel má právo... Týž musí žádati, spr. Musí žádati 149, 242; v. i tentýž

U

u svarabhaktické v ob. sedum m. sedm 304; střídá se s y 205
ubíhati (o čase) 72
u b y t ě n k a, spr. ubytovací legitimace 255
účast n a slavnosti a p., spr. při slavnosti 59, 147
účastník n a společení, spr. ú. společení 147
účel; k tomu ú č e l i, spr. účelu 150; jednati vědomě k ú č e l ů m pozdvižení, spr. k pozdvižení, aby způsobil pozdvižení, pracovati o pozdvižení 147
učený muž 39; učený a studovaný, v. t.
účetní 95; v. i -ní
učiliště (nespr. u č e l i š t ě), přejato z rus. 128
učiti n ě c o, spr. něčemu 181
udělati 36; u d ě l a t i m í s t o, v. t.
uhraditi, u h r a ž e n, spr. uhrazen 29
uhříšiti se (na Mnichovohradišťsku), uhřáti se 93
újma a úkor 150; v. i úkor
ukazovati se; autor se ukazuje j a k o demagog, spr. demagogem 59
úkor; n a ú k o r tělesné zdatnosti, části města rostou jedna n a ú k o r druhé, spr. na ujmu, na škodu 28, 215
ukradnouti, starší ukrásti 106
ulejvák, slovo válečné 25
ulíti se 25
umělý 301
umýceti, dial. umýciti, v. mýceti
Unčov, jm. míst., pův. Uničov 199; v. i i
ú p a d do vody, spr. upadnutí, pád 183
úplněk 63
ú p l n ý výnos, ú p l n é zlato, spr. čistý 272
upotřebiti, k různé potřebě užíti, na př. nože, servítu, papíru, váp-

na atd., ne však metafor, epitheta p. (m. užíti) 53
upozorniti spr. 64
určitá práce spr., je-li stanovená, určitě vymezená 91
určiti; určený pro bohoslužbu, spr. k bohoslužbě (ale pro kněze) 147
urlaub, slovo vojenské 25
uskutečnitelný; jsou uskutečnitelny, spr. uskutečnitelné 27
ustavičně 285; v. i pořád
ústecko-teplický 29
ústrojí a ústrojnost, výrazy různé 276
utéci, ob. utýct, ne utéc 25
utěšený, krásný až radost; útěšný, potěšující, potěšitelný 276
utíkati (o čase) 72
utišiti ránu, katachrése m. zahojiti, zaceliti ránu n. utišiti bolest 54
-ův, koncovka jmen osob. Petrův, Jirkův (Jirkuf); skloňováno bývá také Jirkufa atd. 63
úvaha; v úvahu bráti, v. t.
uvázati koně o sloup slov. 159; v. i kolo
uvažovati; skutek byl uvažován podle zákona, spr. o skutku bylo uvažováno 149
uvědomění; po jeho uvědomění, spr. uvědomení, zpravení 148
uvědomiti, příč. uvědoměn, l. uvědomen, spr. zpraven 29
uvésti, citovati, oznamovati, pronésti 256
uvyknouti na maďarské názvosloví, spr. maďarskému 83
uzavříti, 3. mn. uzavřou, spr. uzavrou 22, 29; uzavříti mír, spolek, smlouvu, zápůjčku spr. 91; uzavřel sňatek s žačkou, spr. oženil se s ní, vzal si ji 50
úzce, úzkým pruhem; úzce (eng) spojen, spr. těsně 213
uzdraviti, uzdravovati 34
uzené maso 39
uzenka, od uditi 127
uzmouti, spr. ukrásti, uloupiti 150, 184
uznati na trest peněžitý (auf eine Strafe erkennen), vyměřiti, přisouditi trest, nalézti 148
užívání; lodi vcházeji v užívání, spr. lodí se začíná užívat 213
užívati 256

V

v ve vých.-českých nářečích se různě vyslovuje v různých spojeních: to všecko (toušecko), von všecko (vonšecko) 229; nahrazeno dial hláskou m: dimný, mňuk, mzdor m. divný, vnuk, vzdor 307; mění se dial. v h: v poledne — hpoledne 308; je vysuto v dial. kůli m. k vůli 307
v, předložka: ve svinstvu, ve svatém žáru, ve svém, ve stejném, ve státním, spr. v svinstvu atd. 22, 143; v Žižkově, v Slovensku, v Hradčanech, spr. na Žižkově

atd. 27; jel v gazel lov, spr. na lov 181; v. i předložky
Váca, Vacek, Vacík, Vacka, Vacata, Vacák, domácké obměny jména Václav 224
vačky dial. m. oubor (. t.)
valach 279
v á n i č n á vichřice, spr. vichřice s vánicí, provázená vánicí 94
varmuža 313
varovati koho n e p ř á t e l, spr. před nepřáteli 275
vata; dostat se do vaty, výraz válečný 25
vážiti si; váží si j e j, spr. ho 22
v č e l o ž r o u t 184
včera, dial. včerá 153
včetně; ceny v č e t n ě daně z obratu, spr. ceny i s daní 58
v d ě č i t i zač 215
vděčný; jsem ti za tu knihu vděčen 275
večer; s večerem, k večeru, v podvečer, z večera 222
večeřeti, 3. mn. večeřejí, ale rozkaz. způsob večeř 249
věděti, 3. mn. oni v í, spr. vědí 261; přech. příť. věda, vědouc 188; věděti co do koho 145
vědom 299
vejce, stč. vajce, v jiných slov. jazycích ajce, jajce a p. 229; vejce červená, barevná, malovaná 110; červený vijce (chodské) 177
vejíti; všel stč., nč. vešel 180
v e l e k o č k a 184
velení a velitelství, výrazy různé 276
velikán 226; v. i -án
veliký znamená i velikost nadprůměrnou, í velikost ve smyslu matematickém; tak i při jiných jménech vlastností, jež lze měřiti, jako široký, vysoký, hluboký, vzdálený, hustý a p. 17
velký básník spr. 272
velmoc, 2. p. v e l m o c e, spr. velmoci 180; 7. mn. v e l m o c e m i, spr. velmocmi 59
vepřovina 267
vepřový 95; v. i -ový
verbovanec slov., verbíř 209; v. i příčestí trpné
veřejnoprávní 143
v ě r o h o d n ý (glaubenswürdig), spr. hodnověrný 147
veselí, v. svatební
veskrze, v. naveskrz
vesměs, v. naveskrz
vésti, bud. čas povedu 302
věšeti; strom v ě š e n prapory m. ověšen 183
věta jmenná 303
většina, z příd. jm. větší 155; v. i -ina
v e z d y 253
vézti, bud. čas povezu 302
vcházeti v užívání, v. t.
více 108, v. i komparativ; smluví-li se v í c e osob (mehrere), spr. několik 147
vid slovesný u sloves prostých a složených: 1. obě mají vid nedokonavý, hýbati se — pohybovati se; 2. obě mají vid dokonavý, střeliti — zastřeliti; 3. dokonavý vid slovesa složeného se mění v tvaru nesloženém (vzniklém často dekomposicí) v nedokonavý, srov-

nati se — rovnati se, otráviti — tráviti 34 n.*; sloveso nedokonavé bývá, i kde by mohlo býti dokonavé: bratr říkal (povídal), hleď (koukej), to maloval Manes, kdo to dělal, četl jsem Homéra, psal jsem bratrovi; zvláště při příč. trpném: tažený los, míchaný vlak, pečená husa, uzené maso, sušené houby, kovaná mříž, tlučený pepř, učený muž, mazaný chlapík, malovaný obraz 38 n.; vid slovesný ani význam se předložkou vůbec nemění, chytiti — pochytiti, lapiti — polapiti, zdraviti — pozdraviti 35; harmonie vidu: dekorace půjčuje a u p r a v í dekoratér, spr. upravuje 59

vídeňský, v ob. výslovnosti vídendenský 224; v. i ň

vidný; bolo vidno slov., bylo světlo; ešte za vidna 64; je v i d n o č., spr. je viděti 150, 215

vichr, přesmyknutím virch 237

Vincenc není Čeněk 276

vinný; t o m u není vinen vnitrozemský žár, spr. tím 243

vinopal 155

víra; víru dáti n. přikládati spr. 273

vířiti; zdi a chrámy v í ř i l y 184

vítr; 5. p. v ě t r e, spr. větře 276

v í š i t i, novotvar m. vázati, podle rozk. způs. rozvěš 106

v k l á š t i hlavu na koleno 184

vládnouti 301

vládyka v stč. žen. 191

vlastní vinou spr. 272

v l a s t n i t i, spr. míti; vzniklo v americké češtině 96

vlaštovice, pův. lastovice, v ob. výslovnosti vlašťovice 31; v. i št

vléci, bud. čas povleku 302

v l é č n ý, spr. vlečný 211

vliv; v y k o n á v a t i (ausüben) vliv nač, spr. míti vliv, působiti 214

vlk; pouštěti vlka 191

vlys, snad z něm. Fries (franc. frise) 256

vocajď, vocádle, vocudle, vocajdle a p. dial. m. odsud, odsadhle, odsudhle 307

vojsko (stč. též vojska), 6 p. ve vojsku, arch. ve vojště; vstoupiti do v o j š t ě, spr. do vojska 191, 192

vokativ; pane B r o ž, pane F i a l a, m. pane Broži, pane Fialo 150

volati a zavolati 36

volenec stč., volitel, kurfiřt 209

Volovice, jm. míst., něm. Willnslog 238

Volší, název polí na Klenečsku 237

voněti, 3. mn. v o n í, spr. vonějí 246, 247, 249

voskový 95; v. i -ový

vozník, pův. vozní kůň 268

Vraní, jm. míst. 286

Vratislav (Breslau), jm. míst. 86, 218

v r a ž d n ý, spr. vražedný 180

Vrba, jm. osob. 201

vrčeti 96

v ř e l e c hudební, l. nadšenec, entusiast 125

vrhlík, hrnec na květiny, ze slovesa vrhnouti, jako slova vrhle, vrhlice 267

vroucí a vřící 306; v. i -oucí

vrstevník 278; vrstevník, vrstevnica mor. 206, 264

vrtiti (vrtěti) máslo, nedokonavý tvar ke svrtiti máslo 37; v. i vid

vrub; na můj vrub, na něčí vrub, na vrub vašeho (nespr. vašemu) účtu 92

vsaditi se; nač se vsadíš, spr. oč 275

vskutku 143, 272

vstalý z lůžka, strojené 183

všechen; od všech, spr. ode všech 50

všímnouti si, spr. všimnouti 183

vůči; povinnosti vůči občanstvu, spr. k občanstvu; centrální poloha vůči celé říši, spr. uprostřed říše 211

vůdce, 5. p. vůdče, spr. vůdce 180, 221

vůl, 4. p. vola, stč. vól, vuol, vůl 191

vůle; k vůli, v. toto

vulkanistické pohoří, spr. vulkanické, ale názory vulkanistické 240

vy-, předpona, dlouží se v podst. jm. složených jako výnos a p. 30

výčep piva spr. 272

vydechnouti 206

vydělati 36

vydřiduch 218

vyhnanec 235

výhodný; je výhodna, spr. výhodná 211

vyhotovení těchto rozhodnutí, spr. sepsání 149

vyhotoviti pas, spr. napsati, vydati 151

vyhověti, 3. mn. vyhovějí, ale rozk. způs. vyhov 249

výhružka, spr. vyhrůžka 145; vyhrůžka zlého nakládání, spr. zlým nakládáním 145; v. i podst. jm. slovesné

výjimka v. výminka

vyjížďka, projížďka, v. ob. výslovnosti vyjíštka a vyjíška, 2. mn. vyjížděk 169

vyjma sestry, spr. sestru 24; vyjma že, l. leda že 144

vykazovati řadu předností a p., spr. obsahovati, míti je n. je v něm řada předností 51; Smíchov vykazuje větší plodnost, spr. jeví, vyznačuje se jí 224

výkon, jeden individuální čin; ve smyslu činnost l. provedení, vykonání 144

vykonávati vliv, v. t.

vykrájeti 40

vykrojovaný obraz a vykrojený (jednou) 40

výlet spr. 272

vylknouti si (na Mnichovohradišťsku), vydechnouti si, oddechnouti si 93

výlohy, l. vydání, náklady 151

vyloučiti někoho z církve, ze školy, zbaviti koho účastenství v něčem, vyloučiti kyslík ze vzduchu, z většího počtu případů jeden; důkaz pravdy je vyloučen (ostatní ne); je vyloučeno zaměniti trest za mírnější, spr. není možno, nesmí se, není dovoleno 147, 214; ty ulice jsou z dopravy vyloučeny (ausgeschlossen), spr. nemají v ní účasti 214

výlučně (ausschliesslich); zasvěcený výlučně hře, spr. toliko, jen, pouze, jen samé hře 50, 147, 151

výmě, 2. p. z véměč, spr. z vemene 180

výměrkovati; poštovné výměrkováno, spr. platí se v celku, úhrnem 314

výminka a výminečný spr. a starši než výjimka, výjimečný 90, 278

vymítiti, spr. vymýtiti 83

vynášeti, 3. mn. vynáší, spr. vynášejí 180

vynésti; sbírka vynesla 500 Kč, spr. 223

výnos od vynésti 30

výpis, kus textu odněkud věrně opsaného 286; jiné je výtah (v. t.)

vyplazovati 38; v. plaziti

vypovězení, spr. vypovědění 22

vyráběti; předměty se vyrábí, spr. vyrábějí 60

vyrabitel, od vyráběti, l. výrobce 96

výraz spr. 272

vyříditi pozdrav a pozdravovati, výrazy různé 276

vyříknouti, vyřknul, spr. vyřkl 148

vyrovnati dříví 36; vyrovnati se s věřiteli; tvar nedokonavý vyrovnávati se, ale také rovnati se 36

vyskakovati, v. skákati

vyslechnouti, vyslechnul, spr. vyslechl 180

výslužné 144

vysoký, v. veliký

výsosthřebenná, spr. vysoký hřeben 94

vystavovati chyby, spr. vytýkati 151

výše 16

vyšívané střevíce 39; monogram vyšívaný i vyšitý 40; v. i vid

výtah, text reprodukovaný ve formě zhuštěné; jiného významu je výpis (v. t.) 286

vytápěti 38; v. i topiti

vytasiti meč, rychle vytrhnouti; vytasiti se s něčím, s něčím rychle vystoupiti 288

vyvjášeti prapory, spr. vyvěšovati 184

vyvolati 36

vývratná škoda 94

význačný, charakteristický; přednosti vodní cesty jsou význačné, spr. značné 215

výživný, co poskytuje dobré výživy, stravy; výživná energie 240

vzdálený, v. veliký

vzdechnouti 206

vzdělavací, spr. vzdělávací (vzdělával) 32; v. i -cí

vzdor hrůze, spr. přes hrůzu 241

vzduchopára 241

vzduchoprostor 241

vzdychati, vzdychnouti 206

vzhlédnouti, vzhlédnul, spr. vzhlédl 180

vzhůru býti spr. 272

vzíti zřetel, v. t.

vzkřik 180

vzkřísiti, vzkřísen, spr. vskřísen 180

vznášeti se, dni se v z n á š í, spr. vznášejí 180
vzpadnúti na mysl (na mysli) stč. 44
v z p n o u t i se, spr. vzepnouti se 180
vzpomenouti si 48
vzpomínati nač — vzpomínka nač 144; v. i podst. jm. slovesné
v z t a ž m o 89

Y

y — u se střídají: styděti se — stud, syrový — surový, slyšeti — sluch 205; ý — ej v jazyce ob. 305
-ý, -á, -é, příp. jmen míst. 236; -ý ve jm. osob. na Rokycansku: dobrej, ale pan Dobrý 314; v. i -ní
yj, yji se stahuje v ý: dobry-jimi dobrými; stryjina — strýna; myj — mý; stryjk — strýc, strýk 64
-yně, příp. podst. jmen hlohyně, turkyně, bohyně, hospodyně, otrokyně, žákyně, přítelkyně; značí obyčejně trvalé vlastnosti a stavy 287

Z

z se mění v ž někdy i v slovech, kde je z dj: rýžovati, pohlížeti, ob. n a h r a ž o v a t i, podle hroziti — vyhrožovati a p. 226
z, předložka: z e členů, spr. z členů 143; z Vinohrad, ze Smíchova, z Moravy, prsť z bojiště verdunského 307; kárati koho z n ě č e h o zastar., nč. pro něco 274; jsem ti z t é k n i h y vděčen zastar., nč. za tu knihu 275; je-li důvod, z n ě h o ž se žaloba nepřipouští, spr. pro který 149
z-, předpona slovesná, oblíbená u novějších spisovatelů: z b e z o h l e d n ě t i, z d ů v ě r n ě t i, z p o k o r n ě t i, z p ř í s n ě t i, z r o z p a č i t ě t i, z v ý b o j n ě t i 23
za; za Novákovy, za rybníky, za zahrady 122, v. i akusativ; za v stč. hojnější v doplňku než dnes: býti za právo, za příčinu, za příklad, za hlavu, za obyčej; znamená obyčejně skoro totožnost a střídá se s výrazy to je právo, to je obyčej a p. 7, v. i co za; míti za někým dluh, peníze, pohledávku a p., spr. 62; nemohu za to spr. 272; za a pro, v. t.; co za, v. co
za lašské m. rza, č. rzě, rez 229
za-, předpona slovesná, oblíbená u novějších spisovatelů: z a d i v i t i s e, z a c h t í t i, z a i n t e r e s o v a t i, z a l i t o v a t i, z a p ů s o b i t i, z a p ř e m í t a t i, z a p r o s i t i, z a p r o v o k o v a t i, z a u t í k a t i, z a v á h a t i, z a z á v i d ě t i, z a z d á t i s e, z a z m í t a t i s e, z a n e d ů v ě ř i t i, z a ú l i s n i t i 23

Záboří, jm. míst. 286
zabouchnouti 35
zabúdať, zabudnúť slov., zapomínati 288
začíti, začla, spr. začala; začnuv, spr. začav 29; počíti, počínati starší, začíti, začínati novější; začínati, začíti s 4. p.: křik, cestu, půtky atd., s infinitivem (v stč. předmět jeho podle jieti sě bývá v 2. p.); počal obnovovati města; v stč. začal se mor, začala se válka, v nč. (z příčin vnitřních, ne podle němč.) také dešť začal, válka začala, mrazy začínají a p. 97 n.*; začínati v nářečí chod. 140
zadanákať, zdanákať slov., z citoslovce dana; č. zahulákati 154
zadiviti se 23; v. i za-
Záhoří, jm. míst. 236
Záhorský, jm. osob., pův. kdo byl ze Záhoří (ze záhoří) 224; v. i ř
Zahradník, jm. osob. 224
záhy, včas; mate se s příslovci brzy, potom a p. 28, 49
zacházeti s kým a obcovati s kým, výrazy různé 276
zachtíti; zachtěl, spr. zachtělo se mu 23; v. i za-
zainteresovati 23; v. i za
zájem míti na tom, aby..., spr. o to 54
zajímati koho spr. 278
zájmena osobní já, ty se vypouštívají nespr. ze strachu před germanismy 289; bývají v platnosti podmětu i bez zvláštního významového důvodu 305; — zájmeno zvratné ztrácí u sloves zvratných svůj pádový význam; šetři se, hýbej se 303; dělal to s sebou, spr. také 58; bývá, i když podmět slovesného výrazu do věty vloženého je jiný než podmět slovesa určitého: konal povinnosti sobě uložené; jen na zabránění dvojsmyslu bývá zájméno os.: uzřel sluhu bráti jeho (ne svůj) plášť 127; u podst. jmen slovesných nebývá: kupování si přízně m. kupování, probuzení se, usídlení se, šíření se, spr. probuzení atd. 27, 211; v. i sám; — zájmeno vztažné se může vztahovati i na osobu, vyjádřenou příd. jménem přivlastň.: za nepřítomnosti Odysseovy, který... 218; bývá nespr. navázáno: Žižkov byl vesnicí, jejíž většina pozemků náležela řádu, spr. jejíž pozemky náležely většinou 216; vztaž. zájmena užito nespr.: vrátí se do rodné vísky, kde v okolních horách marně volá svou lásku, spr. a v okolních 55; bývá odtrženo od svého podst. jména: spousty věcí se vyvážejí ze země, které všechny půjdou po Labi, spr. a ty všechny 216; v. i slovosled; — místo zájmena neurč. s ně- (někdo, některý) bývají v některých vedlejších větách, podmínečných, vztažných neb časových, tvary prosté, kdo, který a p. 135; v. i jednotlivá zájmena já, on atd.
základ vyhráti zastar., nč. sázku 274; na základě = vezme-li se co za základ: na základě nepravidelného šíření měst je těžko stanoviti jejich hranici, spr. pro

nepravidelnost šíření, protože se nepravidelně rozšiřují 215
zaklihovati 159
zákonný, co jest podle zákona; z á k o n n ý článek, spr. článek zákona 144; zákonný a zákonitý, rozdílné v terminologii právní 314
zakřikovati 159
zakrpelec slov., zakrnělec 264; v. i krpaslík
zakudliti se mor. 93
záležˇ, kompost 208
z a l i t o v a t i 23; v. i za-
zameziti k a ž d é m u r o z k o l u, d v o j í m u z d a n ě n í, spr. každý rozkol a p. 27, 59
zamezovati z t r á t á m, spr. ztráty 27
z a m r z l i n a, nespr. ve významu hmota zmrzlá 241; v. i zmrznouti
zamrznouti, v. zmrznouti
z a n e d ů v ě ř i t i, spr. pojmouti nedůvěru 24; v. i za-
zanevříti 273
zapadati; slunce zapadá (za horu) 45
záplaty širých lesů 183
z a p o č í t i, z a p o č í n a t i, asi křížením tvarů počínati, začínati; l. toto 98; z a p o č a t o s e s t a v b o u k o m o r y, spr. začala se stavěti 214
zapomenouti knihu (nevzíti ji s sebou), na knihu (nevzpomenouti na ni); zapomenouti pohádku (vyšla-li z paměti), na pohádku (nevzpomenouti, že ji chci vyprávěti); zapomenouti se (zapomenouti, čeho žádá má vážnost), na sebe (zapomenouti, že jsem také účastníkem) 288
záponka 192
z a p ř e m í t a t i, z a p r o s i t i, z a p r o v o k o v a t i, z a p ů s o b i t i 23; v. i za-
září m.; z m í r a l o září, spr. zmíral 26
z a ř í z e n í n a m o č e n í v úřed. češtině 89
zasazovati koho, od sazí umazati 159
zasazovati se oč a státi oč, výrazy různé 276
z a s k l e n n ý, spr. zasklený 21
zasloužiti, tvar dokonavý k zasluhovati; zasloužíš, abys byl bit; zasluhuješ trestu, odměny 192
z a s n ě h u l a č e n ý 94
zasníti; n e z a s n i l o jediné oko 184
zastavitelný (na př. plocha), od zastavěti, spr. 96
z á š t a v k a, Z á š t a v k a, jm. míst., spr. zastávka, Zastávka 159
zástinek (na Mladoboleslavsku), zápraží 93
zastřeliti 35
zasvětiti čas práci, modlitbě; nikoli h ř e, z á b a v ě a p. 52
zatáhnouti s t r u n u, spr. za strunu 181
záti; husa zeje (na Mnichovohradištsku), otvírá zobák 93
zátka 171
zatraceně sakramentský život 25
z a u h l o v á r n a nespr. 159
z a ú l i s n i t i, spr. úlisně promluviti 24; v. i za-

zautíkati 23; v. i za-

zaváhati 23; v. i za-

Zavidov, jm. míst., z osob. Zavid, z toho něm. Sayda, Saidow, Seidow 186; v. i avi

záviseti od čeho, spr. na čem 151

závislý; to je závislo od toho, spr. závislé na tom 27

zavítati 51

zavolati 36

zazáviděti 23; v. i za-

zazdáti se; v. i za-

zazlívati komu, spr. míti mu za zlé 28

zazmítati se 23; v. i za-

zbaviti se jej, spr. ho 22

zbezohledněti 23; v. i z-

zblo, pův. stblo, nč. steblo 189

zbon, zboun, švestkové pouchle, snad z pův. zoun (v. t.) 232

zbořeniště 128; v. i -ště

zbožíce, stč. zdrobnělina ke zboží 132

zbožný koberec 184

zbuček, zbučok, zbučko slov., snad neplodný, jalový;. také závora u dveří 154

zcukernatělý 159

zdanákať, v. zadanákať

Zdanovo, jm. míst. chod. 237

zdáti se, stč. sdieti sě, dokonavý tvar k dieti sě; po zániku prostého slovesa stalo se nedokonavým 227; zdálo se mi 48

zdráv; zdrávas Maria, obměna pův. neslovesného pozdravu: zdráva, Maria, zdráv, králi židovský 20

zdraviti i pozdraviti; zdraviti = říkati »zdrávi«, ale pozdraviti, pozdravovati je dnes obvyklejší 33 n.*; zdraviti se dial., býti zdráv, míti se dobře 34

zdrobněliny v jménech míst., jako Holasice — Holásky, Okřešice — Okříšky, Bzenec — Bzínek 126

zdržovati se kde, v republice (sich aufhalten) a p., spr. žíti, pobývati, meškati, bydliti, prodlévati 151

zdůly, omylem zdůli, zdola 222

zdůvěrněti 23; v. i z-

zednář, slovo Franty Šumavského; svobodný zednář (z něm. Freimaurer), dříve frajmaur (frýmař), zedníček svobody, svobodozedník, svobodný zedník 123

zednictví svobodné 124

zedníček, zedník svobody, svobodný zednář (v. t.) 124

zelený trh, spr. zelný 215, 275

zevnitř = vně, zevně, nikoli uvnitř, z vnitřka 89

zhlaví, Kronenholz 128

zhotoviti plán (ausfertigen), l. učiniti, pořídíti 147

zchvěti; nohy slonů zchvěly zem, spr. zem se zachvěla od noh 180

zimník 266

získati; vše, čeho získali, spr. co 25

zísť slov.; zišlo mi na um (na rozum), do umu (do rozumu), do paměti, napadlo mě 47

zkáza; věci, jež nepodléhají rychlé zkáze, l. věci, které se rychle nekazí 213

z k o n č i t i, spr. skončiti 183
zkracování jmen osobních začátkem, Jeremiáš — Remeš a p. 190 Jeremiáš — Remeš a p. 190
zkrmiti (nať), k tomu tvar nedokonavý krmiti (nať) 37
zkusmo a na zkoušku, výrazy různé 64
z l a ť a modř 184
Zlatníky, jm. míst., po obyvatelích dobývajících zlata 189
zlatohlávek 43
z l a t o m o d r ý večer 184
z l e d n ě l ý, spr. pokrytý ledem 94
zloděj 155
zlořečenstvie, zlořečiti 43
z m d l í t i, z m d l e l, spr. zemdlíti, zemdlel 22
z m ě n y d o z n a t i, v. t.
změtenec, změtenice (u Husa) 131
z m í r ň o v a c í, spr. zmiřňovací 148
zmizeti, 3. mn. zmizejí, rozkaz. zp. zmiz 249; otázka úpravy n e z m i z e l a s p o v r c h u, spr. ta myšlenka úplně nezanikla 213
zmocniti se j e j, spr. ho 29
zmrznouti a zamrznouti, výrazy různé 241
zmýceti, dial. zmýciti 307; v. mýceti
znám 299
znamenati 64; znamenati co do koho stč. 145
znatelný; které jsou z n a t e l n y, l. znatelné, spr. které je znáti 49
z n o v, spr. znovu 180
zodpověděti; 3. mn. z o d p o v í - l i t y t o o t á z k y, spr. odpovědí-li na tyto otázky 29; z o d p o v ě z e n, spr. zodpověděn 239
zoraniště 128; v. i -iště
zoun, z pův. rzoun ve větných spojeních, kde výslovnost r byla obtížná; pův. znamenalo tolik co pozdější zrzoun (v. t.), jež se stalo dědicem jeho významu; zoun, pozbyvši spojitosti se slovy zrzavý, zrzek a p., ustalovalo se jen v jistých rčeních znamenajíc něco červeného; přenášením pak nabývalo rozličných významů, znamenajíc želízko do žehličky, červenou rybu, švestkové pouchle, krocana, měch atd. 225 n.*, 310
Zounek, jm. osob. 233
zpaměti odříkávati spr. 277
zpodstatňování příd. jmen jako padoucí nemoc — padoucnice, kostelní sluha — kostelník a p. 268
z p o k o r n ě t i 23; v. i z-
z p o u t a t i, spr. spoutati 183
zpovjášeti, dial. tvar opětovací k pověsiti 307
zpovykaný, od zpovykati, zpovýkati, zpovykovati mor., zhejčkati; zpovykati si nač chod. 32, 64
z p ř í s n ě t i 23; v. i z-
z p r o s t ř e d k o v a t i nespr. ve významu vermitteln 254; místní doprava z p r o s t ř e d k u j e d o v o z granitu, spr. dováží žulu 214
z p r ý š t i t i něco 183
z p u k ř e l ý, spr. zpuchřelý 184
způsob, způsobný 43
z r á č i l zjevit tvář, spr. uráčilo se mu 184

zrdcadlo, spr. zrcadlo 184
zřetel vzíti k něčí stížnosti, spr. zřetel míti na něco, míti něco na zřeteli, opak: pustiti se zřetele 149, 160; v. i bráti
zrod básn., l. zrození 180
zrozpačitěti 23; v. i z-
zrzán, zrzaň (u Uh. Hradiště) 230
zrzavěti, ze složeného ze-rzavěti, pův. dokonavé, nyní nedokonavé; k němu nový tvar dokonavý ze-zrzavěti 226
zrzavý, m. pův. rzavý (od rez, v. t.) podle zrzavěti 226, 230
zrzek, zrzka 230
zrzoch mor., přezdívka zrzavého kocoura 230
zrzoun, m. pův. rzoun 226, 230; srov. zrzavý
ztěživený luk 183
ztěží, spr. stěží 29
ztleliště trámů 183
ztroskotati; plány ztroskotaly, spr. ztroskotaly se 211
zupák vojen., šikovatel 31
zůviti (u Krameria), novotvar m. zváti 106
zváti, zvu, arch. zovu (jen ve významu nazývám) 299
zvečera 222
zvetšelý, v. obnošený
zvídati něčích cest 184
zvláště a samostatně (v. t.)
zvoditi (na Rokycansku), zvedati 314
zvolně 183
zvýbojněti 23; v. i z-
zvyk, zvykati 32
zvyklý na demokratické poměry, spr. poměrům 59

Ž

žába, děvče 258
žabec 191
žací stroj spr. 275
žádati čeho na kom n. od koho, koho zač n. oč; 2. p. je v nč. řidší; žádati s infin. znamená přáti si, žádost míti, jindy následuje věta s aby; infinit. je v tomto případě (žádáme Vás postoupiti nám pohledávku) germanismus 92, 307
žádoucí a žádající, výrazy různé 306; v. i -oucí
žákyně 287
žalostniti, zbytečná novota 23
žať, spr. žíti 247
Žďárky, Žďárka, jm. míst. 218
žebř, řebř, spr. žebřík, řebřík 294*
žebřík m. řebřík, stč. řebří muž., žebřina n. řebřina, slova příbuzná s řebro, žebro 294*
žebřiny 62, 294; v. i žebřík
Želč, jm. míst., pův. Želeč, 2. p Želče 200
železňák 267
žerď, 2. p. žerdě, spr. žerdi 180
žhnouti; žhne píti 180
židovna 255; v. i -ovna
žiliště slov., z rus. 128; v. i -iště
životný; podst. jména bytosti životné lze určiti jen podle 4. p. jedn., který je roven 2. pádu 191
žizn stč., hojnost 66
žula, z něm. Sohle 288
žvanec, od slovesa žváti, žvýkati 235

THE UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
3 8198 318 756 895